C. JULII CÆSARIS

OPERA OMNIA.

VOL. V.

C. JULII CÆSARIS

OPERA OMNIA

EX EDITIONE OBERLINIANA

CUM NOTIS ET INTERPRETATIONE

IN USUM DELPHINI

VARIIS LECTIONIBUS

NOTIS VARIORUM

J. CELSI COMMENTARIIS

&c. &c.

RECENSU EDITIONUM ET CODICUM

ET

INDICE LOCUPLETISSIMO

ACCURATE RECENSITA.

VOLUMEN QUINTUM.

LONDINI:

CURANTE ET IMPRIMENTE A. J. VALPY, A. M.

1819.

NOTÆ

Manu exaratorum, et typis impressorum J. Cæsaris, &c. exemplarium, aliorumque, quorum mentio in observationibus et variis lectionibus occurrit.

Mss. O. a m. pr. sec.	Manuscripti libri omnes, a manu prima, secunda.
VV. LL.	Variantes lectiones.
B. Bong. pr.	Bongarsianus primus.
L. Leid. pr. sec. tert.	Leidensis primus, secundus, tertius.
V. Voss. pr. sec. tert.	Vossianus primus, secundus, tertius.
D. Duk.	Dukeranus.
D. Dorv.	Dorvillianus.

Hos nominatos ipse oculis lustravi. Ceterorum qui sequuntur, excerpta tantum nancisci mihi contigit.

A. And.	Andinus.
B. Bong. sec. tert.	Bongarsianus secundus, tertius.
C. Cuj.	Cujacianus.
D. Voss.	D. Vossii collatio.
E. Egm.	Egmondanus.
G. Gott.	Gottorpiensis.
L. Lov.	Lovaniensis.
O. Ox. Oxon.	Oxoniensis.
P. Pal.	Palatinus.
Sc. Scal.	Scaligeranus.
Aic.	Aicardi.
Bouh. pr. sec.	Bouherianus primus, secundus.
Busl.	Buslidianus.
Ort.	Ortelii.
Pulm.	Pulmanni Schedæ.

Qui sequuntur, eorum præter alios in notis suis passim faciunt mentionem viri docti, et a me citantur.

Br.	Brantii.
C. Carr.	Carrariensis.
Ciacc.	Ciacconii.
El. Norv.	J. Mori codex, Norv. et dein Eliens. Episc.
Gall.	Gallicani Codd.

Hot.	Hotomanni.
Reg.	Regius Anglicanus.
Samb.	Sambuci.
Steph.	Stephanicus.
Th.	Thuanæi Codd.
Urs.	Ursini Codd.

Edd. qdd. pp. o.	Editiones quædam, primæ, omnes.
R. Rom.	Romana MCDLXIX. MCDLXXII.
Inc.	Incerti loci MCDLXXIII.
M. Med.	Mediolanensis MCDLXXVII.
Tarv.	Tarvisina MCDLXXX.
V. Ven.	Venetæ MCDLXXXII. MCDXCIV. MDXVII. &c.
Ber.	Beroaldi MDVIII.
Fl. Flor.	Florentina, *a M. Bruto adhibita.* F. MDXII. *vel* MDXIV. apud Juntas.
Aldi	Aldina MDXIII. MDXIX. &c. et P. Manut. MDLXI.
Bas.	Basileenses MDXXXI. &c.
S. Gr. Gryph. pr.	Seb. Gryphii prima 8*vo*. MDXXXVI. *vel* MDXXXVIII.
S. Gr. post.	Seb. Gryphii posterior 12*mo*. MDXLVI.
Vasc.	Vascosana MDXLIII.
R. St. Steph.	Rob. Stephani MDXLIV.
Man.	Manutii P. F. A. N. MDLXXI.
Ros.	Rosseti MDLXXI.
Urs. *sive* Plant.	Ursini *sive* Plantiniana MDLXXIV.
Str.	Stradæ MDLXXV.
Raph. *sive* Lips.	Raphelengiana *sive* Lipsii MDXCIII.
Scal.	Scaligeri MDCVI.
Jung.	Jungermanni MDCVI.
Elz.	Elzevirii MDCXXXV.
Mont.	Montani MDCLXX.
God.	Goduini *in usum Delphini* MDCLXXVIII.
Amst.	Amstelædamensis MDCXCVII.
Cell.	Cellarii MDCCV.
Dav.	Davisii MDCCVI.
Lugd.	Lugdunensis MDCCXIII.
Cl.	Clarkii MDCCXX.
Al.	Alii *vel* aliæ.
Aim.	Aimoinus.
Cels.	Celsus.
Glar.	Glareanus.
Gland.	Glandorpius.
Gr. *vel* Met.	Græcus Metaphrastes.
Or.	Orosius.
Rhell.	Rhellicanus.

JULII CELSI

COMMENTARII

DE VITA

JULII CÆSARIS.

EX EDIT. J. G. GRÆVII,
AMST. 8vo. 1713.

LECTORI

S.

J. G. GRÆVIUS.

Cum mecum ageret anno superiore, nomine Societatis Amstelodamensis, Henricus Boomius, vir spectatæ fidei et industriæ, de Julii Cæsaris editione nova, quam dare constituisset, ei ostendi Dionysii Gerardi Joannis F. Vossii notas et observationes in Cæsarem servari ab ejus patruo, Viro Nobiliss. et Ampliss. Gerardo Joanne Vossio, Senatore supremæ Curiæ Flandriæ, quæ est ditionis fœderatorum Belgarum; nec me dubitare, quin hujus lucubrationis copiam ei sit facturus Vir humanissimus. Istius voti non longe post compos petiit a me ut, quem in musæo meo viderat, Julium Celsum, ut vocatur, de vita et rebus Julii Cæsaris secum communicarem, quem librum esse rarissimum intellexerat, cum in nulla Galliæ bibliotheca, illum reperiri testatus sit Joannes Godwinus V. Cl. Professor Regius, in editione Cæsaris in usum Sereniss. Delphini adornata. Nam cum is disputasset de Floridi Sabini et Ludovici Carrionis opinione de commentariis, quos habemus de bello Gallico et Civili, ac si illi falso Julio Cæsari tribuerentur, cum illorum parens sit Julius Celsus, quia hinc ascribantur in nonnullis Mss. ut et a Joanne Salisberiensi, Vincentio in speculo, auctore Margaritæ poëticæ, qui non pauca ex Cæsare depromserint, quæ Julio Celso assignent, subjicit, hunc scru-

pulum sibi exemisse Gerhardum Joannem Vossium. Eum enim docere Celsi commentarios δὶς διὰ πασῶν a Commentariis Cæsaris differre, *ut sciunt*, verba sunt Vossii, *qui cum Cæsare contulerunt editionem Celsi anni* MCCCCLXXIII. paulo post subnectit his Godwinus: *Ego vero fateor me ejusmodi Celsi editionem anno* CIↃ CCCCLXXIII. *factam, quamvis sedulo in celeberrimis Bibliothecis requisitam, non invenisse.* Accipis igitur nunc hic illos quæsitos, et a multis viris doctis expetitos Julii Celsi commentarios. Nam hunc indicem magni Vossii auctoritatem secuti præfixerunt, quamvis nec in fronte illius, unde hæc prodit, editionis auctoris nomen, aut ipsius libri et ejus argumenti inscriptio conspiciatur, nec in calce, in qua tantum legitur: *Explicit liber. Deo gratias. Anno Domini* CIↃ CCCCLXXIII., ut rectius scriptorem hujus commentarii Dionysius Vossius anonymum vocet. Certe Julius Celsus in illo laudatur, ut Celsi esse non possit. Nam cum is commemorasset cladem Romanæ legioni ab Ambiorige illatam: *admonuisse*, inquit, *lectorem vellem, quod Suetonius Tranquillus, auctor certissimus, Germanorum hoc in finibus accidisse ait: Julius autem Celsus comes, et qui rebus interfuit, Eburonum in finibus factum censet.* Meminit etiam Celsi in aliis locis, inprimis in illo, ubi narrat Cæsarem Bibracte hyemare constituisse, de quo ipse Cæsar agit in Commentarii septimi de bello Gallico fine. *Hic*, inquit, *incipit octavus Commentariorum liber quem fecit Julius Celsus; septem autem primos et usque ad hunc passum fecit ipse Cæsar, quamvis hic actor* (leg. *auctor*) *aliquot in locis contradicit, et male Cicerone teste, et ipso Celso in prologo suo.* Hæc tamen non videntur ipsius anonymi esse, sed ab imperito homine ascripta, qui hunc anonymi librum credidit esse ipsos Cæsaris Commentarios, cum anonymus Julio Celso illos tribuat, ut ex verbis his videre licet, *Julius autem Celsus comes, et qui rebus interfuit, Eburonum in finibus factum censet.* Nam in Cæsare legimus, victoriæ illius Ambiorigem potitum esse in Eburonibus sui juris populis. Si anonymus est auctor illorum, quæ de octavi libri scriptore apud illum prodita modo cognovimus, æque suum commen-

tarium in VIII libros divisit, ut Julius Cæsar. In editione tamen vetere nulla est librorum distinctio, quam hic ut in aliis sumus secuti. Sed quicquid sit de scripto et auctore, liquet utique anonymum esse, quem Vossius Julium Celsum vocat, quo auctore ignoro, nisi forte, cum legisset, libri octavi scriptorem haberi Celsum, ut vidimus, nec tamen alius esset illius libri auctor, quam qui sit præcedentium, quod nemo iverit inficias, qui vel dictionem vel sententias attentius consideret, animum induxerit ut crederet totius hujus operis conditorem esse Julium Celsum. Fuit autem anonymus hic Christianus. Laudat testimonium sancti Augustini de morte voluntaria Catonis, et non raro damnat et irridet gentilium, Romanorum præcipue, in auspiciis et sacris superstitionem. Nulla in illo antiquitatis sunt vestigia. Quin vix quadringentorum, summum quingentorum annorum ætatem fert. Nam, ut omittam alia, Morinos dicit suo tempore Flandros appellari, et Reges Germaniæ Cæsares. Quamvis vero Julii Celsi non sint hi commentarii, si ulli unquam Celsi commentarii extiterunt, de quo valde dubito, ac non potius decepti sunt omnes, alii, qui emendatorem operum Cæsaris Julium Celsum habuerunt pro illorum auctore, alii, qui hunc anonymum crediderunt et Celsum illum, qui sæpe laudatur a scriptoribus, qui ante trecentos annos vixerunt, quorum supra meminimus, quia, ut in editione vetusta nostra liber octavus Celsi nomen gerit, sic forsitan in nonnullis manuscriptis codicibus omnes libri hoc nomen ostentarunt, quod viri docti observarunt in Cæsaris quoque commentariis manuscriptis; sunt tamen digni hi anonymi commentarii, qui ex istis latebris in celebritatem protrahantur. Sic enim satisfiet eruditorum desiderio, qui olim eum videre gestiunt, inter quos fuit Vir probitate, doctrina, et cum superesset studio benemerendi de præclaris artibus, illarumque cultoribus in primis nobilis Emericus Bigotius, cujus epistolam ante multos annos ad Nicolaum Heinsium datam legi, in qua petebat quædam sibi ex hoc anonymo describi, optabatque totum aut solum, aut cum Julio Cæsare, si quando typis iterum mandaretur, publicari,

ut scrupuli nonnullis a Sabino et Carrione injecti, inter quos et Tanaquillus Faber fuit, ex animis hominum penitus evellerentur. Nec equidem indignus est anonymus hic lectione, cum multas graves sententias aspergat, quæ lectorem possunt erudire, ut non est in cognoscendis causis, cur quæque gesta sint, obtusus, nec inutilis aut legentibus aut edentibus Cæsarem. Non fuit enim imperitus rerum humanarum, nec pro captu illius ætatis indoctus, quippe qui in scriptis Tullianis, præcipue in epistolis ad Atticum minime fuerit hospes, ex quibus non pauca excerpsit, quæ faciunt ad Julium Cæsarem defendendum, quem admiratur unice, et ad refellenda quæcunque in illo criminabantur. Editio illa unica anni CIↃ CCCCLXXIII mendis infinitis inquinatur, et præcipue fœdissime dedecoratur compendiis syllabarum et vocum, quæ illius temporis librariis et primis typographis erant familiaria. Præter hæc expressimus eam in omnibus fere, intactosque reliquimus errores sive scribarum sive auctoris in orthographia vocum, tum hominum et locorum, quam aliarum rerum, quæ facile poterant emendari, ut Lector hanc editionem legens se primam legere sciat. Conjecturas et correctiones, quas exigebat sententia, singulis paginis subjecimus. Speramus hujus libri paucis cogniti, Simlero certe et Gesnero, diligentissimis illis librorum indagatoribus ignorati, nec in biliothecis locupletissimis Gallicis reperti, ut in dubium vocaretur, num unquam extitisset, aut lucem vidisset, editionem non ingratam futuram hominibus belle curiosis. Vale. *Anno* MDCXCVII.

JULII CELSI
COMMENTARII
DE VITA
JULII CÆSARIS.

Cum Cl. J. Daviesius in notis ad Cæsarem ubique secutus sit editionem J. Celsi Londinensem; his in margine notis numeralibus ejusdem editionis paginas annotare visum fuit, ne ad aliam editionem recurrere lector cogeretur.

[7] GAII Julii Cæsaris dictatoris exordia, ut pleraque mortalium
fragilia: progressus magnifici: finis præceps: adolescens haud
sane fuit dives, quamvis nobilissima de stirpe. Siquidem ab ipso
Romanæ urbis initio et ante urbem conditam præclarum nomen
Juliæ gentis invenio. Accessit ad domesticam difficultatem intem-
pestiva mors patris! qui illo annum ætatis sextum decimum agente
obiit. Cujus aliquando de nomine a meipso et ab aliis dubitatum
memini. Crediturque quod ut sol stellas, sic paternum nomen filii
claritas obscurasset: legendo tamen comperi (quod nescientibus
prodo) patrem hujus Lucium Julium Cæsarem fuisse: sed ut rever-
tar ad filium, accessit et quartana febris; iners tædium longæque
molestiæ, et omni febre periculosius Sullæ odium dictatoris: qui
civili bello victor, tam crudelis vir, tam potens jam tum Cæsarem
inter adversarios numerabat, et de illo loquens sæpe his verbis et
Pompeium et nobiles admonebat: *Male præcinctum puerum cavete.*
[8] Etsi enim Cæsar circa ornatum corporis multus esset, fluxe ta-
men cingebatur; mos illa ætate reprehensibilis: unde est illud Cice-
ronis; a quo dum post bellum civile quæreretur, ut quid ita in
electione deerrasset, Pompeium Cæsari præferendo: *præcinctura,*

inquit, *me decepit.* His ille simul vexatus incommodis; pæne quotidie latibula permutabat, seque nonnunquam ab inquisitoribus pecunia redimebat; futurus regum dominus ac regnorum: et tam diu hoc in statu fuit, donec [1]Mamercus Æmilius et Aurelius Cotta viri nobilissimi et affines ejus, Sullæ vero amicissimi; simulque Vestales virgines (quarum summa tunc erat auctoritas) multis ac validis precibus sibi veniam quæsierunt: ubi illud memorabile, quod cum Sulla diutius obstetisset, neque ullus [2]peccandi modus esset; victus ad ultimum exclamavit, vel divino instinctu vel humana tantummodo conjectura; et *vincite* ait, *atque habetote vobis cunctisque nobilibus hoc damnosum donum. Prædico autem vobis,* hic, quem enixe adeo salvum vultis, optimatum partibus, quas vos mecum defendistis, quandoque erit excidio. Cæsari enim multi insunt Marii.* Hæc sane minutiora viri hujus his fortasse profuerint, qui laboriosam adolescentiam degunt, ne desperent vigilando ac intendendo ad altiora conscendere! dum virum principem, tantis obsessum difficultatibus prima audiverint ætate. Militavit adolescens in Asia, Græciaque et Cilicia, fama nunc clara, nunc obscura: audita autem Sullæ morte, [3]iterum novandarum spe trahente, Romam rediit: sed civili motu præter spem compresso, ne nihil ageret, Cornelium Dolabellam consularem ac triumphalem virum repetundarum accusavit. Quo judicio magnam sibi famam eloquentiæ, sed et multum quæsivit invidiæ: quam ut leniret absentia, absoluto reo, [9] rebusque undique citra vota fluentibus, in insulam Rhodum se conferre disposuit: simul ut otio operam daret ac literis, apud Apollonium [4]Milonem clarissimum tunc facundiæ præceptorem, sub quó Cicero ipse Romanæ princeps eloquentiæ didicisse creditur. Sed dum eo navigat a piratis captus, familiaribus omnibus, præter tres remissos ad redemptionis suæ pecuniam procurandam; mansit cum prædonibus dies circa quadraginta, non sine tristitia et indignatione gravissima. Cumque illi eum ex convictu familiaritate orta percunctarentur: quid eis si in sua potestate essent, faceret, respondebat jocanti similis se illos crucibus affixurum, idque ita fore jurejurando tacito confirmabat. Cum vero comitibus ac servis Roma redeuntibus et quinquaginta talentis pro

* Interseritur hic *qui* in editis, hoc est *quum* aut *quantum,* quod sententia respuit.

1 Lege, *Marcus.*—2 Lege, *precandi.*—3 Lege, *rerum novandarum.*—4 Lege, *Molonem.*

ejus pretio persolutis libertati redditus fuisset; classe illico conquisita illos attigit apprehenditque. In quibus jam tum secuturæ [5]levitatis ac clementiæ gustum dedit. Nam cum et sontes plectere et juramentum servare fixum esset; modum excogitavit quo utrumque leviore supplicio compleretur. Itaque jugulari illos primum, post exanimes crucibus jussit affigi; nec per otium tamen publicas res neglexit. Mithridate enim Asiam infestante continentem transgressus, congregatis auxiliis, etiam præfectum regis Asia pepulit et provinciam conservavit.

His actis Romam rediit, primusque illi honos fuit tribunatus militum, in quo quidem imminutam a Sulla tribunitiam potestatem restituere summo studio nisus est. Inde quæstor ulteriorem sortitus Hispaniam, apud Gades in templo Herculis forte Alexandri Macedonis contemplatus imaginem, vehementer indoluit, quod cum ætate illa, quam ipse tunc ageret, Alexander in fines terræ famam sui nominis extendisset, a se nihil adhuc dignum gloria gestum esset: missionem igitur a senatu petiit, cupiens esse ubi majoris famæ materiam inveniret. [10] Romam reversus fœdo illico turbatus est somnio, visus sibi dormiens cum matre [6]concubere. Est hæc quidem una miseriarum humanarum: ut quamvis verum sit, quod ait Cicero, quodque de Homero scribit; [7]ejus plerumque ea videre dormientes de quibus sæpissime vigilantes sint soliti cogitare et loqui: tum illud quoque verissimum est, solere se quieti [8]homini ingerere visiones fœdas ac turbidas et a somniante anima peregrinas, ut quod nunquam vigilantes cogitarent, et quod potius quam facerent mori optarent, consopiti [9]facere videantur, rejecta ad conjectiones visione. Illi, ut quorum vafrum fallaxque est artificium, extimatis credo viri moribus ac natura, consentanea interpretatione, magnalia, terrarumque orbis imperium significari somnio dixerunt, quod ea scilicet quam sibi subditam habuisset, nil esset aliud quam terra parens publica, sic, ut perhibent, ad amplissimam spem incitaverunt. Quod ego potius narro, quum sic ab aliis scriptum scio, quam quod verum credam, virum tanti animi, tantæque prudentiæ, ad immensam spem somnio inani, et nocturno fantasmate, aut omnino circulatorum [10]fataciunculis incitatum; ad quam implendam quanto ingenio, quantis bellicis artibus, quantis laboribus,

5 Lege, *lenitatis.*—6 Lege, *concumbere.*—7 Forte, *homines.*—8 Forte, *hominum.* —9 Lege et distingue, *facere videantur. Rejecta ad conjectores visione, illi, ut.*— 10 Forte, *vaticiniolis.*

quantis denique rebus aliis opus fuisse quam somnio, quis non videt? Dehinc ædilis factus est: quo tempore in suspicionem magnam venit: non semel modo, sed pluries conspirasse creditur cum viris insignibus, ut totum statum reipublicæ perturbaret. Sed nunc seu pœnitentia, seu metu, nunc morte conspiratorum effectu consilium caruisse. In ea ædilitate multa fecit ac magnifica ad ornatum urbis, quorum omnium ipse solus excluso collega populi gratiam consecutus, speransque nil sibi negatum iri, [11] tentavit extra ordinem Ægyptum provinciam adipisci, quod Alexandrini regem suum solio dejecissent: sed ab optimatibus impeditus, ut quo poterat modo se de illis vindicaret, in illorum contemtum Gaii Marii novi hominis trophæa de Jugurtha scilicet et Cimbris ac Theutonis, quæ Sulla hostili superbia dejecerat, reparavit. Idemque dum quæstionem de sicariis exerceret, eos qui proscriptione Sullana relatis capitibus civium Romanorum ex ærario pecunias accepissent, quamvis legi Corneliæ tunc exemtos, pro sicariis duxit: quod et si adversariorum odio faceret, [11]in se tamen juste quidem ut arbitror faciebat: non enim potest naturæ legem lex humana evellere. Perdita spe Ægypti, pontificatum maximum petiit, non absque fluxu munerum ingenti. Ita jam tunc ambitio Romanum orbem invaserat: jam pontificatus pecunia vendebantur, minus malum quod deorum erant. Qua in re non ipse sibi sufficiens, alienum non modicum æs contraxit: quod ipsum secum extimans, dum in campum candidatus mane descenderet, matri se deosculanti domum, inquit, *nisi pontifex non revertar.* Reversus est autem pontifex duobus clarissimis competitoribus superatis, ætate licet ac dignitate præstantibus. Inde prætor factus est: quo tempore cum Catilinæ conjuratio erupisset, et complices scelerum tenerentur; universo senatu supremum in eo supplicium decernente, solus est ausus suadere non morte illos affici expediens esse; sed publicatis bonis, per custodias municipiorum dividi ac servari: persuasissetque fortassis; tantum omnibus terroris incusserat, invidiæque eis imposterum imminentis, si tales cives contra legem Porciam peremissent, ut Decimus Sullanus consul designatus sententiam suam, quam mutare [12]prohibebat, interpretari non erubesceret, atque in sensum mitiorem fando reflectere. Denique alii atque alii inter [13]certos Ciceronis consulis frater, eloquio capti, illius in sententiam ibant:

11 Forte, *ipse.*—12 Forte, *pudor prohibebat.* Suet. ait cap. 14. *quæ mutare turpe erat.*—13 Lege, *ceteros.*

[12] poterantque sceleratissimi cives linguæ unius auxilio pœnam justissimæ mortis evadere, nisi Marcus Cato vir gravissimus oratione contraria pessimam in partem inclinatos animos erexisset. Extat utraque oratio apud Crispum Sallustium temporis illius historicum. Neque tamen cœptis abstinuit, donec Romani equites ad præsidium senatus armati mortem sibi strictis mucronibus minarentur. Ita ut proximi metu pœnæ omnes effugerent, paucique eum complexu togæque sinu obvolutum periculo mortis eriperent. Quo permotus non modo cœptum obmisit, sed ad tempus ipsam curiam intermisit: nec diu tamen valuit quiescere quominus tribuniciis procellis se ingereret. Itaque Cæcilio Metello tunc tribuno plebis novis legibus et collegium tribunorum et rempublicam perturbanti, non fautorem modo se præbuit, sed auctorem: novarum ubique rerum aucupans materiam, donec ab administratione publica jussu senatus uterque prohiberetur. Neque vel sic magistratum gerere et jus reddere destitit, donec in armis esse, qui eum vi cogerent parere senatui, deprehenderit. Enimvero tunc dimissis lictoribus clam discessit, statuitque tantisper pro tempore, ac rerum qualitate quiescere. Cumque certatim multi ad eum diebus proximis convenirent, ad lacessitæ præsidium dignitatis opem illi atque operam offerentes; seu modestia seu diffidentia recusavit, atque effrænatius instantes sobria oratione coercuit: quæ res [14]ea gratior omnibus, quo ab omni opinione remotior fuit: unde est effectum, ut senatus ei per illustres viros grates ageret; et in curiam evocato, ac verbis honorificentissimis collaudato præreptum restitueret magistratum. Non multo post graviori nunc etiam suspicione laboravit: accusatus apud Nonium Nigrum quæstorem a Lucio Vectio quod fuisset inter complices Catilinæ, qua nulla major esse posset infamia. In senatu autem a Quinto Curio delatus, cui eo plus esse fidei videbatur, quo conjurationem illam ipse primus revelasset, [13] atque ob id decerni sibi de publico præmia meruisset, et hic quidem ex Catilina didicisse, alter se chirographum Cæsaris Catilinæ datum ostensurum asserebat: contumeliam hanc tantam, [15]tanquam acres livoris aculeos nullatenus perferendos ratus Cæsar, Ciceronem suæ innocentiæ testem fecit: seque illi tunc consuli de ea ipsa conjuratione, quam loquimur, aliquid denuntiasse monstravit: atque ita confutatis adversariis, ut decretis præmiis Curius privaretur obtinuit; Vectius vero ut pignoribus captis

14 Lege, *eo.*—15 Lege, *tamque.*

direptaque suppellectili, gravi multa affectus pro rostris pæne a concione discerperetur atque in carcerem mitteretur; similique constantia et Nonium ultus est, quando quæstor apud se prætorem, majorem scilicet potestatem passus esset accusari. Adhuc prætor Hispaniam petiit, et tanta erat viri illustris inopia, ut a creditoribus profectio ejus impediretur, nisi illos datis fidejussoribus quietasset. Rebus autem illic gestis compositaque provincia festinanter, et successore non expectato ad consulatum pariter et triumphum rediit, sed cum legibus ambos simul assequi non liceret, omisso inprimis triumpho, consulatum maluit, rerum cupidus gerendarum. Comitiis quidem consularibus non collegam nactus quem volebat; obstante optimatium factione, cum Marco Bibulo factus est consul. Quem exorta postmodo quæstione legis Agrariæ, dissentientem foro armis ejecit, et de hoc in senatu queri ausum, nullo se ultorem, aut saltem cognitorem injuriæ offerentem, eo pavoris impegit, ut quisvis mallet esse quam consul, totoque tempore consulatus domi metuens latitaret, et siquid decernendum esset, per edicta decerneret, et Cæsar solus rempublicam gubernaret, nemine prorsus obstante; et siquis obstetisset, non tantum minis, sed factis exterrito. In quibus Marcum Catonem tantæ virum sapientiæ ac virtutis, actis obstrepentem suis, [14] manu lictoris extractum curia, mitti fecit in carcerem. Quo euntem illum senatus omnis persecutus est, non aliter quam si unius in persona omnes capti viderentur: sunt qui dicant, vestem quoque velut in luctu publico permutasse. Qua quidem tanta veneratione ac pietate, nisi fallor, injuria carceris compensata est; ut optabile fuisse videatur Catoni sic in carcerem duci, unde mox sic educeretur: siquidem [16]hic senatus tanta consensione Cæsarem ipsum movit; utque ait Valerius, divini animi perseverantiam flexit: præter hæc Cæsar initio consulatus, sentiens contra se invidiam laborantem et consulibus a senatu provincias nullius laboris et gloriæ decretas, idque in se unum fieri cogitans, et ad suam, sicut erat, injuriam trahens, quod collegam scilicet ista non tangerent, atque incensus cupiditate vindictæ; Cneum Pompeium Magnum, tunc senatui infensum, quod Mithridate perdomito ad ipsius honores silentiis[17] habuisset, omni obsequio promereri studuit; utque solidior nexus esset Marci Crassi et Pompeii amicitiam vetusto odio interruptam ex consulatu, quem simul diffidentissime gesserant, resarcire nisus est, effecitque sollicito ac solerti

16 Forte, *hæc senatus tanta consensio Cæsarem.*—17 Lege, *silentium.*

ingenio, ut ipsi tres [18]qui republica unum essent; fore ratus, ut quod eis placuisset nullus infringeret: nec fefellit spes: utque amicitiam consanguinitate firmaret, filiam suam Juliam Pompeio conjugem dedit: et undique sibi adminicula coacervans, ipse Calpurniam L. Pisonis successuri sibi in consulatu filiam in matrimonium accepit: generisque ac soceri suffragiis fultus, ex omnibus provinciis Gallias atque Illyricum præelegit, amplissimam scilicet opum viam atque uberrimam materiam triumphorum: non quod senatus ei Transalpinam Galliam libere daret, sed veritus ne a se negatum populus largiretur, et quod suum nollent munus [19]fieret alienum. Nec dum invidia quiescente, jam [20]provectus in provinciam, [15] accusatus ab æmulis procuravit ut absens reipublicæ causa vocari ad judicium non posset, posuitque in animum, omnes qui ad magistratus [21]assensuri essent, sibi amicos efficere, atque ex illo nullum adjuvare, sed pro viribus impedire, nisi qui sibi pollicerentur se ejus absentiam defensuros; ut a nonnullis hac de re jusjurandum ac chirographum non [22]veretur accipere. Audiens vero L. Domitium consularem candidatum qui eum prætor anno alio vexare voluerat, jactare solitum se, quod prætor nequivisset, consulem effecturum, sibique exercitum erepturum; illius consulatum impediendi viam unam meditatus, novos amicos Pompeium et Crassum ad se Lucam jure amicitiæ in colloquium evocatos, induxit ut anni instantis consulatum peterent: quatenus tantis competitoribus ille succumberet; providensque in posterum, ne quid in se livor possit hostilis, illud quoque suffragatoribus tantis obtinuit, imperium a senatu sibi in quinquennium prorogari: quæ quidem et in Gallia, et in Italia, et in toto orbe magnorum motuum causa fuit. His enim ad vota fluentibus jam securior, et despexit adversarios, et legionibus novis pro arbitrio conscriptis, omne quantumlibet periculosum et grave belli genus aggressus illa gessit de quibus ipse jam hinc agere aggrediar.

Scripturus res Julii Cæsaris gestas in Galliis, primum esse mihi credidi Galliarum situm ubi res gestæ erant describere: quod a quibusdam confuse adeo factum est, ut legentis ingenium a notitia rerum arceat ipsa descriptio. Quæ res eo facilior mihi esse debet, quo regionum illarum distantissimos fines fere omnes, nunc ex

18 Forte, *in.*—19 Forte, *fieri.*—20 Lege, *profectus.*—21 Lege, *ascensuri.*—22 Lege, *vereretur.*

otio et solo videndi noscendique studio, nunc ex negotio circuivi: quamvis ipsa nominum mutatio in his terris, ut in aliis fere omnibus, multum novæ difficultatis et scribenti objiciat et legenti: sed emergam ut potero. [16] Gallia ergo [23]in omnes primis diffusa magnam Europæ partem occupat, bifariam distinguitur: et nomina a Romanis imposita vel hinc patet, quod eam partem quæ propinquior Romæ erat Cisalpinam [24]dicet ut, quod cis Alpes ipsi etiam essent. Illam vero quæ remotior, Transalpinam, quæ distinctio et in Hispaniis observata est, ut hanc scilicet ob causam, hæc citerior, illa autem ulterior diceretur: unde horum nominum auctores fuisse illos, qui rerum potirentur facile quidem ingeniosus lector intelligat: et Cisalpina quæ fuit olim Gallia terminosque habuit hinc Apenninum ab occidente ac meridie, illinc Alpes a Septentrione, ab oriente autem sinum maris Adriatici, fluviumque exiguum Rubiconem, qui haud procul Arimino ipsi Adriatico mari et Apennino infunduntur; quæ multis magnisque urbibus insignis, multis clara fluminibus ac lacubus per medium Pado, quem Græci Eridanum vocant, regio amne distinguitur. Hic inquam ambitus terrarum jam non Galliæ sed Italiæ pars est. Transalpinam vero sive ulteriorem Galliam Cosmographi et Historici varie diviserunt; quam rem, quod et apud eos satis obscura est, et ut clarior fieret, plurium indigeret verborum, transeo. Quod inter omnes convenit, et, quod verum reor, attigerim, universæ Transalpinæ Galliæ fines ac spatium, fuisse in longum ab Alpibus Italiæ ad Oceanum Britannicum [25]Pirivesque montes qui Gallos dirimunt ab Hispanis; in latum vero amnibus Rheno ac Rhodano geminoque mari in quod flumina ipsa descendunt, Oceano scilicet ac Tyrrheno, patuisse, at in circuitu, ut Suetonius Tranquillus ait, ad bis et tricies centena millia passuum. Ex omnibus sane divisionibus ejus ac partibus, unam Galliam Belgicam dictam constat. De cujus finibus etsi varient scriptores, hoc tenendum, habitasse Belgas Gallos ad sinistram Rheni ripam, ubi maxime ad Oceanum appropinquat, qui enim dextrum latus accolunt, jam non Galli [26]erant sed Germani. Incipiens ergo Belgarum regio ab Oceano, qui inter [27]archon et occasum Britanniæ a continentibus separat, adverso fluminis alveo inter septentrionem et orientem tendebat, quibus hodie in fini-

23 Videtur legendum: *quæ in omnes partes diffusa.*—24 Lege, *dicerent.*—25 Lege, *Pyreneosque.*—26 Forte, *sunt.*—27 Lege, *arcton et occasum Britanniam.*

bus Flandria et Brabantia est atque [28]Pannonia, plurimæque aliæ, et regionum decus adjacentium a Marco Agrippa postmodo fundata, et conditoris sui nunc etiam nomen servans, sedet illa nobilis Agrippina Colonia. Et hos quidem cunctis Galliarum incolis tam corporum viribus, quam morum experientia atque omni bellica præstantes industria, et fuisse olim legimus et nunc scimus: ea vero tota natio paulatim, nec vetuit Rhenus, in nomen Germaniæ linguamque concessit, ut jam se Gallos dici nesciant, si audiant indignentur. Belgis proximi Helvetii fuere pari propemodum et belli gloria et virtute: horum fines ab occasu Jura mons præaltus a Sequanis discriminat, a septentrione autem Rhenus adhuc proximus fonti a Germanis, quamvis et ii quoque, quemadmodum de Belgis diximus, in Germaniæ nomen tempore labente transierint: atque ita Galliæ Transalpinæ magnas partes sibi Germania vindicavit. Sicut totam Cisalpinam sibi vendicavit Italia: ab oriente autem claustra Alpium [29]per Helvetios ab Italia secernunt jugis aëriis et [30]nunc perpetua: a meridie Lemannus lacus et Rhodanus, qui lacum intersecat, inter eos atque Alobroges limes erat. Quorum finium, ut Julius Cæsar affirmat, milia passuum ducenta quadraginta; latitudo autem centum octuaginta patebat, et tamen pro numerositate hominum, ac bellorum studio, angustis sibi carceribus circumscripti et clausi videbantur. Ex præmissa descriptione nisi fallor patet, horum in finibus fuisse, quos Burgundiones ab Burgis modo dicimus, ad meridionalem plagam: ad [31]archoam vero illam Rheni ripam, ubi Argentina nunc et illæ Basilea et Constancia urbes sedent. Cis Rhodanum Allobroges tenuere lævam amnis: ad ripam quorum, ut idem Julius Cæsar extremum proximumque Helvetiis angulum [32]Genua olim oppidum tenebat, nunc Gebenna civitas tenet exigua et Lemano imminens et Rhodano, ipso ibi de lacu auctiori quidem, quam intraverat, erumpenti. [33]Pono illic haud magnus est hodie, fueratque olim Julii Cæsaris ætate, qui a muro civitatis incipiens in finibus Helvetiorum desinit, adeo nullum gentibus inter se ea tempestate discordibus nisi adhuc parvi fluminis obicem [34]naturæ posuerat: sed huc postea revertar. Nunc descriptionem cœptam paucis expedio. Igitur ad occiden-

28 Lege, *Hannonia.*—29 Delendum illud *per.*—30 Forte, *tectis nive perpetua.*—31 Lege, *arctoam.*—32 *Gebenam* etiam infra nominat auctor hanc civitatem, quam tamen Cæsar semper *Genevam* appellat.—33 Lege, *Pons.*—34 Lege, *natura.*

tem propius, et a Rheno longius Sequani fuere, qui nescio an fluminis patrii nomen acceperint an dederint: his ad dexteram Belgæ, Helvetii a tergo erant: ad lævam provincia Lugdunensis, ad Helvetios illa quidem pertinens: itemque Arelatensis ac Narbonensis; ante autem occidentalis Oceanus, [35]fluminique Garunna: cujus dexteram ad ripam [36]Æquitania est gens mitis et tranquilla, Bituricum; Pictavia; Petrogoricum; Cadurci; Lemovices et [37]Alumni: supra ipsum flumen est Tholosa ampla civitas: extra vero flumen [38]Vastonia gens immitis ac subita, Galliarum limites ad extremos, [39]Pirenum scilicet et Oceani littora extenta. Sequanorum vero ut sic dixerim in gremio Parisii fuere, et [40]Sataniæ amnis in medio parva insula quæ Parisiorum Lutetia dicta est: ubi ab ipso Julio Cæsare tunc fundata creditur, civitas nunc famosa Parisius: hæc hactenus.

Nunc ad historiæ seriem atque Allobroges redeo: hi quidem non multo ante Cæsaris consulatum pacati, et in fidem [19] populi Romani recepti erant. Ex Gallis vero trans Rhodanum habitantibus aliqui fœderati Romanis erant, [41]quidem sine fœdere suis sibi legibus vivebant. Helvetiorum gens virium fiducia maximarum, simulque desiderio exæstuans Galliarum omnium imperio potiendi, Orgetorige primum duce, mox ubi ille affectatæ tyrannidis suspectus in carcere diem obiit, cœpto nihilominus insistentes, per se ipsos, nullo duce, armis expeditis frumentoque quantum visum est itineri satis esse; quidquid reliqui erat, (tanta illos non audacia, sed rabies invaserat) una cum ædificiis suis, vicisque et oppidis [42]eruerunt, ut spe reditus prærepta obstinatiores in omnem pergerent fortunam. Idque ipsum facere finitimis quibus potuerunt populis persuaserunt: sic in proximos facile serpit amentia: sic stultorum sunt periculosa colloquia. Junctis ergo copiis, conspiratione acerrima atque ardenti [43]irreditura patrios fines egredi parant, quasi nihil pejus patria; nihil melius exilio: sane [44]digressurus iter erat duplex; alterum sub montem Juram in Sequanos, arctum quidem ac difficile et hinc impendentium asperitate rupium, illinc rapidi vicinitate fluminis tanto suspectum exercitui; alterum per pontem Rhodani cujus supra mentionem feci: [45]quidam ab Allobrogum gente facile se vel vi vel precibus impetraturos confidebant, inde se longe lateque quo tulisset impetus effusuri. Altero

35 Lege, *flumenque*.—36 Lege, *Aquitania*.—37 Forte, *Ausci*.—38 Lege, *Vasconia*.—39 Lege, *Pyrenæum*.—40 Lege, *Sequanæ*.—41 Lege, *quidam*.—42 Puto, *exusserunt*.—43 Lege, *irredituri*.—44 Lege, *digressuris*.—45 Forte, *quod quidem*.

igitur itinere omisso diem statuunt quo armati omnes ad Gebennam adsint, qui dies erat [46] ad quinto kalendas Aprilis L. Pisone, Cæsaris socero, atque Aulo [47] Gabino consulibus. Et [48] hic quidem ab Helvetiis majore animo quam consilio parabantur. Imperitabat tunc Germanis Ariovistus [49] quidem, vir bellicosus ac ferox, magnæ quidem potentiæ, majorisque superbiæ: qui tamen ante paucos menses in ipsius Cæsaris consulatu, [20] rex atque amicus a senatu appellatus cum populo Romano amicitiam barbaricam [50] contraxisset. Inciderat autem in hoc tempus [51] Eduos atque Alumnos, de summa rerum grave bellum; quo gerendo pars utraque stipendiarios de more Germanos adhibuit. Et primo quidem adventu non supra quindecim milia Germanorum in Gallias pretio conducti transierant: ac mox capti [52] suaviores cœli et uberrimos soli dulcedine quod olim in Italia fecerant, faciuntque continue, ultra alios atque alios arcessendo ingenti multitudine cuncta compleverant, erantque jam in Galliis ad centum viginti Germanorum milia. Quamobrem qui illos evocaverant Edui auxiliorum nimietate perterriti cum pœnitere jam cœpisset incepti, finibusque illos pellere tentassent, multis fracti prœliis, nobilitatem vero omnem senatumque et equitatum miserandis ac variis amiserant casibus: ac statu veteri immutato, quo prosperrimo usi olim summa inter omnes Gallos majestate floruerant, in extremas miserias delapsi facile a Sequanis Gallis, hostibus antiquis, [53] edomito datis obsidibus et jurejurando interposito in illorum ditionem ac pene in servitutem venerant: neque illis aut virtus propria, aut Romanus favor in tanta calamitate [54] posuerat: quamvis pridem senatus decrevisset ut quisquis provinciam Galliam obtineret quantum posset amicos populi Romani, nominatim Eduos, armorum ope protegeret. Ceterum nihilo melior Sequanorum post victoriam, quam Eduorum post ruinam conditio facta erat. Siquidem Ariovistus cum ingenti manu fines eorum ingressus lateque victor magnam soli natalis partem illis eripuerat, seque et reliquam erepturum minabatur. Jamque obsides [55] nobilitas extorserat, et pro levi qualibet causa [56] inhumanos illos suppliciis atterebat. [21] Quibus ita se habentibus, jam tempus instabat, ut Germanis assidue Rhenum transeuntibus Galli

46 Forte, *a. d. quintum.* ut apud Jul. Cæsarem.—47 Lege, *Gabinio.*—48 Forte, *hæc.*—49 Lege, *quidam.*—50 Lege, *contraxerat.*—51 Videtur deesse, *inter*, et legendum, *inter Æduos atque Arvernos.* vid. Cæs. de bello Gall. I. 31.—52 Lege, *suavioris cœli et uberrimi.*—53 Lege, *edomiti.*—54 Lege, *profuerat.*—55 Forte, *nobilitati.*—56 Forte, *inhumanis.*

omnes aut cederent, aut perirent: hic in præsens Galliarum status erat, et imposterum timeri poterat, ne Gallis expugnatis Germani victores in provincias populi Romani transmisso Rhodani gurgite penetrarent, et proxima quæque vastantes, quod multis ante seculis fecerant, in Italiam irrumperent. Horum tamen omnium motuum nullus periculo proximior Romæque vulgatior quam Helvetiorum apparatus et dies ad Rhodani transitum publico præfixus edicto. Idque Julium Cæsarem ut ad rem redeam celerare compulit; reputantem quanti discriminis esset quantulacumque cunctatio, atque id præcipue recolentem qualiter gens eadem quondam L. Cassio consule obtruncato, Romanum fudisset exercitum, misissetque sub jugum. Eapropter omnibus impigerrime comparatis profectus ab urbe atque in Galliam ulteriorem mira velocitate transgressus Gebennam ad periculi locum venit, statimque provinciæ quanto maximum pati posset militum numerum imperavit. Cognito Cæsaris adventu Helvetiorum legatio ex primoribus gentis illico eum adit, orant iter per provinciam Romanam, iterque sibi nullum [57] adesse testantur, seque sine cujusquam damno, sine injuria transituros spondent. Cæsar etsi male meritis placere nollet et pollicitis nullam fidem haberet, atque ideo jam responsi certus esset, ne tamen exercitum itinere fatigatum seque [58] tamen maxime conquærendis militibus occupatum repentina hostium turbaret incursio; deliberandi spatium poposcit. Jussis legatis Idibus Aprilis ad se redire, medio tempore suorum pariter et incolarum fretus opera ab ipso lacu ad montem Juram, quem prædiximus decem [59] milia passuum murum, altitudinis pedum sedecim fossamque perfecit: præsidiis armatorum oportune dispositis; castellisque et propugnaculis impositis: [22] opus mirum, vix credibile, nisi a Cæsare factum esse et a claris auctoribus scriptum, mandatumque memoriæ qui ipsis rebus interfuere * magnum [60] tamen nihilominus animosæ, sed incautæ gentis judicium: [61] provide legatis redeuntibus ad præfixum diem, negat aliquid de iis quæ peterent se facturum Cæsar: neque sibi Romano more licitum dicit per amicorum fines armatis exercitibus viam dare. Illi responsione habita se delusos ubi intellexerunt mœsti et irati per vada fluminis alia atque alia, ubi profunditas minor esset, nunc pedibus nunc junctis navigiis, et sæpe per tenebras aditum tentaverunt: [62] his conatus tamen frustra fuit,

57 Forte, *aliud esse.*—58 Forte, *tum maxime.*—59 Lege, *milium.*—60 Sic infra, *tamen nihilominus.*—61 Forte, *proinde.*—62 Forte, *hic.*

Romanis omni tempore ac loco ad resistentiam paratis: hac necessitate ad iter aliud, quod inter consilia prima damnaverant, redire compulsi sunt; quod quoniam Sequanis nolentibus periculosissimum sciebant, primo illos precibus nequidquam experti, Domnorigis ad auxilium confugiunt: ut per illum quod per se nequeunt assequantur. Is [63]Edui pollens, vir magnanimus, et [64]uterque genti amicus erat et crescendi cupidine inflammatus et [65]mediocribus insuetus curis [66]multorum gentium gratiam studio quærebat. [67]Cupidine ergo se pro Helvetiis apud Sequanos interponens transitum impetrat: ultro citroque datis obsidibus ne transire [68]prohibebant, hinc ne vocavit transeundo. Hæc cum Cæsari innotuissent veritus hostium transitum multa gravia sociis illaturum, neque sat paucitati suæ fidens, neque quod intendebat per nuncios fieri posse sperans, consilium capit ex tempore. Dumque Helvetii in consiliis tempus trahunt, ipse [69]dimisso ad Gebennam ad munitiones quas fecerat; quanta poterat celeritate in Italiam redit: raptimque ibi conscriptis [23] duabus legionibus subnixus, brevissima per medias Alpes via in ulteriorem Galliam pari celeritate revertitur, dumque per arbuta[70] montium conscendit ab Alpinis gentibus iter ex alto prohibere volentibus multis locis excipitur; multisque parvis quidem prœliis ubique victor nusquam vel prœlio vel victoria retardatus intra paucos dies in Allobroges perveniens mox cum toto Rhodanum transit exercitu. Illic castra habentem Ambarorum Eduorumque legationes adeunt fatum patriæ miserantes [71]suæ fortunæ, quo sint in statu edocent: transisse per Sequanorum fines Helvetiorum rabiem, et in suos effusam fines; omnia vastare, agros jam colonis vacuos, ægre opida defendi, nihil spei esse nisi in Cæsare. Siquidem de populo Romano bene meruissent ut afflictis opem ferat mœsti orant. Idem et Allobroges qui vicina locorum, trans Rhodanum terras, [72]humerant et queruntur et flagitant. Quibus vocibus motus Cæsar nilque differendum ratus cito agmine hostes insequitur. It per Eduorum ac Sequanorum fines fluvius tanta laticum segnitie ut quonam pergat vix dignosci queat: sed stagno [73]simul quiescit, antiquo nomine Arar, novo autem [74]Sona: hic

63 Forte, *in Æduis*.—64 Lege, *utrique*.—65 Forte, *haut mediocribus*.—66 Lege, *multarum*.—67 Forte, *Cupide ergo se*.—68 Forte, *prohibeant, hinc ne noceant*.—69 Forte, *T. Labieno misso*. vide Cæs. Bell. Gall. I. 10.—70 Forte, *per ardua*.—71 Lege, *suæque*.—72 Forte, *habitant*.—73 Forte, *similis*.—74 Lege, *Saona*.

Lugdunensem coloniam egressus ibi ante civitatis muros Rhodano miscetur tam veloci amni quam ipse lentus: hunc ratibus Helvetii transibant: quos dum transitu in ipso nox superveniens oppressisset, tribus copiarum partibus transvectis, quarta substiterat mane proximo transitura: atque ita fortuna disponente contigerat, ut hæc esset illa pars Helvetiorum, quæ multos ante annos consule, de quo diximus, interfecto, exercitu sub jugum misso, cladem populo Romano gravem atque ignominiam inflixerant, in qua unus ex multis legatus consul L. Piso ceciderat ejus Pisonis avus qui nunc consul, ac Cæsaris socer erat. Eo lætior Cæsar oblata occasione et privatas simul et publicas injurias ulciscendi, cum tribus tantum [24] legionibus intempesta sub nocte castris egreditur atque ad transitum occupatos et nil tale metuentes aggressus insigni strage delevit, paucis silvas in proximas fugæ præsidio delapsis. His actis Cæsar nihil substitit, sed confestim properato ponte flumen transiit, eodem torrente fortunæ reliquas hostium copias oppressurus. Quo transitu turbati hostes, eo maxime, quod ardorem animi stupebant, qui uno die transisset, in quo ipsi diebus viginti frustra desudaverant, illico legatos ad eum dirigunt, quorum princeps fuit Divico ingentis apud suos famæ vir. Et qui clade illa Cassiana dux contra Romanos belli fuerat. Is, credo, qui Cæsarem nondum nosset, fecit verba pacifica, sed comminationibus [75]interjecta in hanc sententiam. 'Si pacem cum Helvetiis Romani vellent, paratos imperio [76]parare. Si autem bellum mallent, decere eum meminisse, et Romanæ calamitatis et virtutis Helvetiæ eis ante alios cognitæ et expertæ: iterum atque iterum præcaveret, ne quod sibi tale contingeret, quale olim suis majoribus accidisset: neque vero spem Romanis in eo magnam esse debere, quod Helvetiorum unam partem incautam et a suis indefensam noctu per insidias fudissent: non fraude etenim, sed aperta vi solitos se pugnare. Proinde si collatis signis in acie ventum esset, videret ne recenti ipse etiam clade locum alterum insigniret, et antiquæ historiæ novam adderet. *Cassii memoriam, si sibi videatur, illis in finibus satis esse.' Ad hæc Cæsar 'se et Romanos illius cladis meminisse' respondit, 'eoque magis ingemiscere, quo nulla prorsus in Helvetios Romanorum injuria processisset: facile declinandum si ullius offensæ sibi conscii fuissent: non timuisse quidem Cassium

75 Forte, *interjectis.*—76 Lege, *parere.*

nec cavisse, quod nullæ causæ timendi cavendique essent; et timere sine causa nec viri fortis [77]esset ne Romani. Securum ergo et incautum opprimere [78]ne operosum facinus fuisse, nec adeo gloriosum, ut eis forsitan videatur: desinerent igitur gloriari cogitantes longam sæpe multis impunitatem scelerum deos dare; quo acrius post [25] prosperitatis excursum [79]torquent rerum inexpectata mutatio, et quo serior eo amarior sit vindicta. Ceterum ut veterum offensarum esse possit oblivio, recentium non posse, quibus nuper socios Romanorum affecerint, nisi nova itidem satisfactione deleantur, quodque iis servandis obsides dent.' Ad ea legatus, 'Helvetios a majoribus suis obsides non dare, sed accipere didicisse' respondit; 'ejus se rei testes nolle alios, quam Romanos:' sic infecto pacis negotio digressi die proximo utrinque castra[80] Cæsar ad explorandas vias quatuor milia equitum Gallicorum quos ab Eduis eorumque auxiliaribus contraxerat, anteire jubet, forte quod itinerum peritiores essent. Illi autem inconsulte progressi iniquisque locis cum hoste congressi plures a paucioribus victi sunt, quo successu tumentes Helvetii contemnere, insultare, velle quamprimum committere rem fortunæ: Cæsar vero tempus trahere ac differre. Ita quindecim spatio dierum parva tellure separantur, et pene semper in conspectu, mutuo prœlio tamen abstinuerunt. At quocumque hostis pedem protulisset, vestigiis Cæsar instabat, contentus in præsens metu illos a [81]prædonibus arcuisse. In hoc rerum statu quærenti Cæsari apud magistratus ac principes Eduorum, qui se comitabantur, de eo, quod frumenta promissa non mitterent, seque in eo bello destitueerent Edui, quod eorum maxime suscepisset hortatu: certis indiciis notum fit, Domnorigem Eduum, cujus et potentia et audacia par et apud suos gratia ingens erat, omnibus consiliis atque omni studio callidis orationibus Eduorum animos a Romanis avertere, asserentem, Romanos, si Helvetios vicerint, non illic bellandi finem facturos esse, nempe Galliæ, imo orbis ad imperium anhelantes: proinde si penitus serviendum sit, multo æquius Eduos suæ jugum gentis laturos esse, quam externæ. His atque [26] horum similibus ne frumentum exercitui et necessaria quælibet in tempore convectet obstare: quin etiam Helvetios illius precibus per fines Sequanorum negatum primo iter obtinuisse, clademque

77 Lege, *nec viri fortis esse, nec Romani.*—78 Forte, *nec operosum.*—79 Lege, *torqueat.*—80 Lege, *utrinqne castra moveret.*—81 Forte, *prædando.*

ejus opera nuper acceptam esse, quod ipse qui præfuisset Eduorum equitatui, simulato metu primus fugiens cæteros fugere docuisset. Is erat Domnorix junior frater Divitiaci, qui tunc apud Eduos, collega Lisco, summæ rerum præerat. [82] Cujus ne erga Romanos ac Cæsarem spectatissima fides erat. Ac Domnorix multum a fratre diversus occulto Romanorum odio atque Helvetiorum studio æstuabat. Nam et illorum de gente nobilissimo ortam loco conjugem habebat, adhæc magnas amicitias et finitimarum gentium favorem, domi quoque de vectigalibus publicis, in quibus se illi licitando opponere nullus auderet, ad immensas divitias pronum iter: his quoque omnibus spem non ad altum modo, sed ad summum gradum regnique fastigium ostendi: quæ cuncta sibi frivola atque alio recasura Romano sub imperio providebat: super omnia Romanorum judicio se fratri posthabitum indignabatur ac dolebat. Et Romanorum Cæsarisque præsentiam oderat atque potentiam vehementer horrebat. Quibus rebus Cæsar cognitis justa commotus iracundia primo quidem de ipsius supplicio cogitavit. Ad hoc enim singula animum inclinabant, et nihil in rebus erat ambigui: unum omnibus his obstabat amor fratris: hinc [83]recenter distulit, ne minus apud eum videretur majoris fratris fides, quam minoris perfidia valuisse. Divitiaco igitur evocato totam fraternæ nequitiæ pandit historiam, petit ut vel ipse in eum animadvertat, vel si pietas justitiam remoratur, per populum animadverti velit. Ille lacrymis manans, neque excusans fratris insaniam, sed accusans non in alios tantum, sed in se. Quem cum natura conjunctissimum fecisset, beneficia vere conjunctiorem facere debuissent, qui sub se non ut frater, sed ut filius crevisset, [27] et omni suo incremento non auctoris in damnum modo, sed pene in perniciem usus esset: nec præter ea quidquam negans omnium quæ a Cæsare dicerentur, quo confessus veniam facilius inveniret: sed nota sibi dicens omnia seque ex his dolorem, quantus ulla de re capi unquam posset, et capere et cepisse: tandem [84]singulares obsecrabat, ut fratrem sibi qualitercunque meritum condonaret, eo præsertim, quo publice erga se cognito Cæsaris affectu, siquid in eum statueretur asperius, [85]nulli in animum veniret sine ipsius conscientia factum esse: quæ suspicio omnium populos Galliarum sibi vehementer

82 Lege, *cujusque.*—83 Sententia loci postulat *supplicium,* aut *vindictam,* aut tale quid.—84 Lege, *singulariter.*—85 Videtur legendum, *nulli non in animum veniret, sine ipsius conscientia non factum esse:* vide Cæs. I. 20.

alienaret, victus amici lacrymis Cæsar, arrepta ejus dextera trepidum mœstumque consolans Domnorigem arcessit: et præsente fratre quod egerit, quod molitus sit, [86]omnis conatus ejus se posse profitetur: indicia exponit, scelus aggravat, perfidiam detestatur: quid ille sit meritus: quid ipse de illo in animo [87]habet, clare edocet: ad postremum omnia se non sibi, sed germano ejus remisisse: hortari ut deinceps se non culpa tantum, sed suspicionibus liberum præservaret. Sic admonitum submissis tacite, qui omnes viri gressus, et non modo actus sed verba [88]et etiam observarent, dimisit. Sub hæc nuntiatur hostes ad radicem proximi montis octo milia passuum a Romanis castris abesse. Cæsar præmissis, qui montis aditum explorarent, ubi facilem accepit, Titum Labienum unum ex ducibus suis cum parte copiarum noctu castris emittit, et montis verticem occupare jubet, nec prius descendere quam ipse in hostes impetum fecisset: paret ille, et cum jam summa prehendisset, Cæsarque ipse paulo post secutus non nisi mille quingentos passus distaret ab hostibus, nec ab illis, aut de Cæsare aut de Labieno, sicut postea ex captivis cognitum est, [28] [89]aliud sentiretur, Considius præmissus a Cæsare, vir qui longo bellorum usu rei militaris doctissimus credebatur, ut qui diu sub Marco Crasso, et Lucio Sulla militasset, mirum qua consternatione animi, quove errore Romanos ascendentes procul aspiciens, hostes ratus, equo calcaribus adacto regressus ad Cæsarem, Helvetios montem præoccupasse denuntiat. Substitit Cæsar: ipse etiam Labienus Cæsarei non immemor præcepti se continuit. Sic vano nuntio, mane illo rei ingentis occasio prætermissa est: ad multum diei, cum digressis hostibus se delusum Cæsar intelligeret, more solito insecutus haud procul ab eis castra metatus insedit. Die autem tertia cum Cæsar inopia frumenti, cui præcipuam causam Domnorigem dedisse constabat, ab insequendo desistens aliorsum pergeret; Helvetii, seu [90]pridicinæ memores [91]tarditatisque Romani ne de altioribus quidem locis se invadere fuissent ausi, quod errore contigerat, metu factum, eodemque nunc pugnæ metu discedere illos rati; seu [92]frumentum ituros aversuri; magnis gressibus insequuntur. Quod ubi Cæsar agnovit, in vicinum collem omnes copias sarcinasque omnes contrahit: sic ut totus collis a summo ad imum impedimentis et hominibus tegere-

86 Forte, *omnes conatus ejus se nosse.*—87 Lege, *habeat.*—88 Lege, *ejus.*—89 Lege, *quicquam sentiretur.*—90 Forte, *pridianæ.*—91 Lege, *tarditatis, quod.*—92 Forte, *frumentatum,* aut *frumentum petituros.*

tur, ipse acie instructa, equis autem omnibus non dimissis modo, sed e conspectu abductis, ut fugæ spes erepta * spesque par periculi oculis objecta pares animos darent: pedes ipse cum legionibus in hostem ruit, pedestrique cum equitatu prœlium atrox cruentumque [93] inseritur: ab hora lucis septima ad multum noctis variis licet eventibus dubio Marte certatum est. Romanorum tandem impetu ac vulneribus fatigati Helvetii, primo pedetentim retrocedere, mox et terga vertere, ad extremum magna strage deleti sunt. Impedimenta eorum simul et castra capiuntur, pars nocturna fuga elapsi, irrequieti et insomnes ad centum triginta milia superstitum quarto
[29] die in Lingones pervenere. Cæsarem, ne eos e vestigio sequeretur, sauciorum cura et cæsorum sepultura detinuit: præmisit tamen qui Lingonibus nuntiarent, si Helvetios frumento aut ope aliqua adjuvissent eos quoque se pro hostibus habiturum. Ipse tamen nihilominus post triduum insequitur. Helvetii bello victi, rerum insuper omnium accedente penuria, deditionem per legatos [94]extulerunt: ad sex milia ex iis fugam in Germania meditantes, Cæsar ex ipso retraxit itinere, proque hostibus habuit reliqui flentes ac supplicantes misericordiam consecuti sunt, traditis armis et obsidibus et profugis restitutis: præceptumque eis a Cæsare ut incensos vicos atque oppida reformarent: ne forte Germani vicinia locorum freti desertas terras invaderent ac tenerent: ita cum Helvetiis tam superba gente tamque indomita uno quidem, sed ingenti prœlio debellatum est: illud inter multa memorabile, quod in castris inventæ sunt tabulæ, quibus Helvetiorum numerus cæterarumque gentium, quæ auxilio illis exierant, literis Græcis inscriptus erat. Fuerunt autem omnis generis hominum capita trecenta sexaginta octo milia: quo comperto Cæsar, Helvetiis in potestatem redactis, lustrum condi fecit, in quo capita non nisi centum decem milia sunt inventa: unde facile numerus colligitur, vel cæsorum vel in bello consumtorum, simulque illud apparet, ex iis qui noctu e prœlio fugere, præter illa sex milia, quæ ad Cæsarem ex itinere retracta memoravimus, quatuordecim milia vel vulneribus, vel lassitudine, vel aliis, quos bellum fert, casibus perisse. Hæc [95]in Gallis prima Cæsaris nacta victoria est, quæ non Romanis ipsis, quam Gallis fere omnibus lætior fuit ac gratior, quibus Helvetiorum potentia dominandique libido invisa pariter ac suspecta erat. Ferme

93 Lege, *conscritur.*—94 Forte, *obtulerunt.*—95 Forte, *in Galliis.*

igitur ex omnibus Galliarum urbibus legationes principum gratulantes ad Cæsarem veniunt.

His peractis dies totius Galliæ consilio, [30] legatis petentibus, Cæsare permittente, præfigitur. Is cum venisset primores Gallorum revertuntur, petitoque et concesso secretiore colloquio, gementes ac mœrore nimio perfusi ad pedes Cæsaris procubuere cuncti: præfatique sunt se de rebus acturos, quæ si qua vel tenui rimula in publicum erupissent, mortem eis atque ultimum excidium allaturæ essent: data fide silentii Divitiacus in loquendo partes omnium executus, Ariovisti insolens et immane jugum atque abjectum et flebilem Galliarum statum verbis multis miserabilibus deploravit. ‘ Unum se ex omnibus dictitans, nec jurejurando nec obsidibus obstrictum, et olim Romam ad senatus præsidium confugisse; et nunc pro omnibus coram Romano Imperatore liberius loqui. Denique nihil eis præter Cæsarem ac Romanos spei reliquum: qua si destituerentur; quod Helvetii cœperint, Gallis omnibus imitandum, ut desertis laribus patriis, quocumque illos sua sors tulerit evadant, nullam enim fortunam non jugo Germanico præferendam.’ His ad finem peroratis, et statu Galliarum pluribus verbis exposito, quæ non repeto, quia superius attigi, certum se esse ait, quod si hoc ullo modo ad Ariovisti notitiam perferatur, de omnibus, quos haberet, obsidibus inhumanum ille supplicium sit sumpturus, et opem se igitur rebus adversis, et verbis necessitate ultima expressit fidum silentium implorare. Quæ cum dixisset cæteri omnes affusi certatim verbis, at mitibus, misericordiam atque auxilium Romani Imperatoris exposcunt. Cunctis autem obsecrantibus, soli Sequani mœsto silentio defixos in terram oculos servabant. Quod admirans Cæsar, cum quid rei, quæ silentio causa esset ex his iterum atque iterum quæsivisset, ipsi vero ne hiscere quidem ausi in eadem mœstitia ac taciturnitate perstarent, respondens Divitiacus pro eis: ‘ Scito,’ ait, ‘ Cæsar miserorum omnium hos esse miserrimos, quod Ariovistum alii juxta, hi autem intra suos fines quasi venenum in suis visceribus habeant: his denique libertatem fortunasque omnes funditus excidisse: [31] et quæ aliis pateat, his solis adeundi te spem ademptam: occupatis enim opidis præclusisque tramitibus, ceu quibusdam compedibus convictos esse: et se transferre volentibus, non aliter quam carcerum effractoribus, præsto esse tortores. Jure ergo ubicunque sint cruentam tyranni crudelis imaginem ante

oculos habere, semperque cervicibus impendentem credere: ob eamque nunc causam cunctis lamentantibus solos obmutuisse.' Miseratus Cæsar miserrimos Galliarum stratos animos leviter erigit, promittens se de illorum calamitatibus curaturum: et sperare Ariovistum, hinc Romani nominis majestate, hinc privatis suis in eum meritis sponte temperaturum ab injuriis. Soluto concilio, et legatis reversis ad propria, Cæsarem super auditis attentius cogitantem, multa quidem ad suscipiendum miserorum patrocinium impellebant: sed inprimis consideratio Eduorum, quos non amicos modo, sed consanguineos et fratres a senatu totiens appellatos sub servitio Germanorum cernere et sibi et populo Romano ignominiosissimum extimabat. Accedebat illa quoque cogitatio, quod Germanos passim ac temere in Gallias effundi, non modo cum Gallorum pernicie, sed non sine periculo Romani imperii videbatur: cum præsertim Ariovistus et natura [96]superbet et successibus timens supraque hominem elatus nihil non ausurus appareret. Quibus ex causis visum est factu optimum legatos ad eum mittere, qui nuntiarent, habere secum Cæsarem de reipublicæ statu magnisque de rebus colloqui: loci ad id ac temporis oportuni [97]electione regis esse: huic tam modestæ legationi insolentissimum ille responsum reddidit. 'Et quis' inquit 'est Cæsar, aut quid mihi commune cum Cæsare? ego si Cæsaris egerem ad eum venirem: ipse si mei eget ad me veniat. Equidem in possessionem Cæsaris neque pedem positurus sine exercitu, neque exercitum eo facile perducturus sum. Proinde fateor me mirari, quid ad Cæsarem nostra Germania. Numquid ego rebus me Romanis immisceo? aut quæ causa in fines Galliarum, [32] quas mihi belli jure quæsitas scirent, Cæsarem et Romana signa pertraxerit.' Hoc responso accepto Cæsar legatos ad eundem remittit, qui hæc referant. 'Quando ipse et privatim Cæsaris, et publice Senatus et populi Romani beneficiorum immemor, nihil sibi cum illis judicans commune, cum tamen inter amicos cuncta soleant esse communia, tam superbe Romani imperatoris et amici sui colloquium recusaret; se quod sibi dicturus fuerat hæc mandare: Ne scilicet ullam Germanorum novam manum transferret in Gallias: Eduis amicis populi Romani eorumque sociis obsides restitueret, bello imposterum atque injuriis [98]temeraret. Si hæc

96 Lege, *superbus et successibus tumens.*—97 Lege, *electionem.*—98 Lege, *temperaret.*

faceret posse amicitiam inter eum Romanosque consistere. Alioquin quoniam ita Senatus consulto cautum esset, non se posse sociorum injurias negligere:' huic legationi nil placatius respondens Ariovistus, 'numquam se Romanis imperitandi legem præscripsisse' ait. 'Non ergo æquum esse sibi leges a Romanis statui: et suo jure suoque illos arbitrio belli parta moderari: et ipse cur non suo jure uti possit in victos? Jura hæc esse bellorum æqua gentibus omnibus. Quid ad injurias spectet, non se bellum Eduis sine causa, hoc est si imperio pareant, illaturum, obsides [99]miserrime redditurum. Sin imperium detrectent re ipsa probaturos, quid de tam longinquo in illis prosit Romana fraternitas?' Postremo 'comminatione Cæsarea nihil se moveri: nullam gentem ad eum diem secum sine suo discrimine concurrisse: facturum se Cæsari ac Romanis quotiens vellent pugnæ copiam, ostensurum, quid indomiti Germani inter arma geniti et nutriti, humi ad imbrem et ad solem jacere soliti, qui jam multis annis sub tecto non fuerint, contra omnem gentem bello valeant.' His intentum Cæsarem Eduorum et Trevirorum uno tempore legationes advenerunt. Edui fines suos vastari novis populis e Germania nuper in Gallias transvectis querebantur. Treviri infinitam multitudinem Suevorum ad Rheni ripas duorum fratrum imperio pervenisse nuntiabant transitumque moliri. [33] His rumoribus Cæsar experrectus ne conjungendi copias daret hostibus spatium, expeditissime dispositis quæ in rem erant, festinanti agmine in Ariovistum proficiscitur: jam tridui iter exegerat [100]dum egressum illum finibus ad nobile Sequanorum opidum Vesuncionem occupandum ingenti cum exercitu properare comperit. Quod summo sibi studio prohibendum ratus erat, cum locus et fluminis ambitu, et ubi flumen eum deserit, montana arce validissimus; insuper et rerum copia bellis aptissimus: flectit iter, et noctes diebus interserens, maximis itineribus Vesuncionem ante regis adventum pervenit, opidum introgressus præsidiis oportunis firmat. Hic vero exercitum Romanum incredibilis rumor, tremorque [1]persuaserat, initium trahens a quibusdam, qui, ut fit, Cæsarem non nisi amicitiæ jure prosecuti, belloque inexperti, atque ideo ad omnia trepidantes, Gallos præcipue mercatores de statu hostium assidue inquirebant: auditaque mole corporum, ac virtute et experientia Germanorum, quotiensque cum his Gallorum exercitus concurrissent, conspectum eorum tollerare nequivisse, ingentem

99 Puto, *minime.*—100 Lege, *cum.*—1 Lege, *pervaserat.*

formidinem mente conceperant, territique alios terrebant. Jamque velut contagione quadam totis castris effuso metu, alii simulatis causis necessariæ profectionis missionem flagitabant, alios pudor solus continebat, sed tristitia oris et interdum lachrymis metum [2]concordiamque testantibus: et jam vulgi trepidatio ab [3]inhabitibus ad egregios viros serpens centurionum quoque et militum fortissimos animos attigerat: et quos fateri metum verecundia non sinebat, non se hostem formidare, sed angustias silvestrium locorum, perplexumque durius iter, et difficultatem commeatuum, dicebant. Hæc ad Cæsarem cum relata essent, non ignarus quantum in animis hominum falsa etiam possit opinio, quamprimum hos terrores excutere instituit, priusquam in consternationem pestiferam coalescant: [34] præcipueque illud inter cetera ferebatur; obtorpuisse adeo omnes metu, ut si forte in aciem velit educere, neque signifer neque miles imperia excepturus sit. Convocatis ergo ad concionem castris, orationem habuit plenam animosis exhortationibus, acerrimisque reprehensionibus. 'Quod temerarie ac superbe consiliis se suis ingererent: non enim militum esse sed ducis meditari et providere quibus viis exercitum ducat; quibus artibus regat: quæ quoniam sibi provisa sint omnia, frustra eos vanis ac ridiculis terroribus quati. Non milites ducem ducere, sed sequi oportere qua jussi sint: fidere quidem se, non commissurum Ariovistum, [4]ut amico hostis fiat populi Romani. Esto autem, male sana mens præcipitem oblitumque sui ageret: non se tamen intelligere, cur hos tantos sibi fingerent pavores, aut de sui providentia, aut de propria virtute diffiderent, aut minus de se sperarent, [5]tali viro et certe nobili saltem ac quod de Gajo [6]Marco rustico Arpinate sperassent patres eorum, qui [7]Thetonicos ac Cimbros, duobus cruentissimis et post hominum memoriam maximis prœliis delessent: neque vero desperandum vinci posse Germanos, qui, ut Romanæ de eis victoriæ tacerent, sæpe ab ipsis Helvetiis nunc Romano subditis imperio victi essent: et siquando contrarium evenisset, non militum virtute, sed Ariovisti consilio gestum esse, qui cum se suumque exercitum multos menses palustribus tenuisset, jam de prælio desperantes ac dispersos aggressus inopino fudisset incursu:

2 Forte, *vecordiamque.*—3 Forte, *inhabilibus.*—4 Lege, *ut ex amico.*—5 Suspecta verba: *tali viro et certe nobili saltem ac.*—6 Lege, *Mario.*—7 Lege, *Teutonicos.*

proinde nil sibi ac suis ad victoriam deesse, Romana modo constantia non desit. Nam qui degeneris causas metus in frumenti penuriam vertant, rursus arroganter facere, qui se curis sui ducis immisceant: sibi utique jam provisum quibus a populis frumenta suppeditentur: et præterea jam in campis frumenta maturescere. Denique nec [8]famam, nec errorem viæ, quam prætendant quidam; nec omnino aliquid obstare, tantum non obstet ignavia: [9]mime Romanum malum. [35] Quod vero signa illos non secuturos audierit; non [10]cedere: non id enim nisi vel adversa fortuna, quæ longe ad eum diem abesset ab eorum signis; vel avaritia vel scelere aliquo solere contingere, quæ de illis suspicari nullo modo possit. Experturum tamen se quamprimum, quod alioquin [11]delaturus fuerit; an Romanis metus in mentibus nova pestis; an virtus solita pudorque plus possint: edicere igitur jam hinc se, ut nocte proxima vasa colligant, castraque moveant: idque illos se sperare facturos alacriter atque enixe. Si spes eum falleret, nec euntem in bellum quisquam alius sequeretur, iturum se tamen sola cum decima legione, de cujus fide nulla sibi esset hæsitatio; et hanc sibi prætoriam cohortem fore.' Mirum unius viri virtus ac facundia quantum [12]poscit in perplurimos; quanta his horumque similibus, et quam repentina mutatio animorum, quantus ex algenti metu fervor audaciæ; quanta totis castris alacritas. Nominatim decima legio per tribunos sibi gratias egit, tali sui ducis honestata judicio: reliquæ omnes imperatori offenso verbis ac rebus satisfacere studuerunt, ad bellum et imperia cuncta promtissimæ. Cæsar per Divitiacum, cui plurimum fidebat, itinere præparato, nocte castra movit; ut quod iratus edixerat, placatus impleret, et ambitis quinquaginta passuum milibus, [13]qua planius pergeretur; continuo itinere dierum septem hosti tam proximus factus, ut inter amborum castra non nisi quatuor et viginti milia passuum interessent, constitit. Quod ubi Ariovistus agnovit, seu animi mutatione aliqua, seu metu forsitan; accidit enim nonnunquam in bello, ut pars una vehementer alteram timens, non minus ab altera timeatur: Cæterum quacunque motus ex causa, legatos misit ad Cæsarem, colloquio se paratum offerens, quod [14]pervicinitas sibi facilius fecisset ac tutius. Non recusavit Cæsar, neque despexit

8 Lege, *famem.*—9 Lege, *minime.*—10 Lege, *credere.*—11 Lege, *dilaturus.* —12 Lege, *possit inter plurimos.*—13 Lege, *quo.*—14 Lege, *vicinitas.*

oblationem: neque aliter quam in partem optimam interpretatus est, ad mentem se saniorem rediisse; [36] suisque et reipublicæ beneficiis obstrictum, coactumque petitionis æquitate, cuncta deliberantem, cœpta duritie desiturum: colloquio dies quintus constituitur. Oravit tamen Ariovistus ne quos secum pedites Cæsar adduceret: alioquin non se ad diem colloquii venturum, timere enim se ab illis insidias. Noluit Cæsar hac de causa rem quam putabat utilem impediri: sed decimam legionem, dum ad colloquium iret, Gallorum qui in castris erant equis imposuit, ut equitum specie falleret pedites metuentem: et ipse, si res posceret, fidissimo omnium præsidio uti posset. Qua in re jocatum unum ex peditibus non ineleganter accepimus: 'plus,' inquit, 'Cæsar præstat quam promisit. Dixit enim se decimam legionem loco cohortis prætoriæ habiturum. [15] Eccue equites nos facit.' Erat exiguus tumulus planitiei ingentis in medio, locus apparatus, ab utrisque castris æquo spatio semotus: legio Cæsaris equis imposita ducentis passibus, pari itidem intervallo Ariovisti equitatus astiterat. Orationis Cæsareæ prima pars fuit 'commemoratio beneficiorum Senatus erga illum, quod regem eum, quod amicum dixisset, quod amplissimis muneribus honorasset, quæ eo gratiora esse debuerint, quo et in alios rariora, et in ipsum gratis absque ipsius collata essent meritis et absque notitia: idque sibi cum Senatus eximia liberalitate, cum [16] tamen ipsius Cæsaris efficaci opera contigisse.' Secunda pars 'de Eduorum cum Romanis antiqua necessitudine, propter quam non modo possent salva honestate destitui, præsertim cum ante Romanam quoque amicitiam totius Galliæ principatum sine lite possederint. Solere autem Romanos amicorum fortunas non tantum defendere sed augere. Eduos ergo florentissimo in statu suo Romanam amicitiam consecutos: sub eadem postea, principatum servitio, prosperitatem calamitatibus permutasse, qua fronte quove animo tollerari posse?' Finis fuit, 'ut peteret eadem ipsa, quæ legatorum ore petierat: bello in Eduos atque injuriis abstineret, obsides redderet, Germanos si emittere forsitan non posset; at saltem ne alios in Gallias transportaret.' Barbarus ad ingenium reversus, [37] [17] plenæ superbiæ jactantiæque responsum reddidit. Et primo quidem virtutes ipse et res suas multis extulit. Quod ad transitum in Gallias

15 Lege, *Ecce*.—16 Videtur *tamen* delendum.—17 Lege, *plenum*.

attineret, transisse quidem non sponte, sed coactum precibus Gallorum. 'Et noli,' inquit, 'o Cæsar, opinari, sine magna præmiorum spe, et promissis ingentibus, me propinquos et patriam reliquisse: habeo ego sedes in Gallia, habeo et obsides et tributa. Nihil horum vi, sed Gallorum omnia voluntate, præter tributa, quæ jure belli victis imposui: quod non ego quidem bellum illis, sed ipsi primum intulerunt: omnes simul Galliæ populi in me arma movere, quos ego omnes uno prœlio vici: si deceptos se vel insidiis circumventos dicant, non recuso pugnare iterum, certamque victoriam in ambigua fortunæ lance reponere: sin pacem bello præferunt; cur non tributa persolvant, quæ pro pace convenerint, et hactenus sine contradictione persolverunt. Quod de multitudine Germanorum dicis, hanc in Gallias non cujusquam injuriæ, sed meæ defensionis gratia traduco. Idque vel hinc patet, quod rogatus veni, bellumque non intuli, sed repuli: amicitiam sane populi Romani ut decori et præsidio mihi esset appetii. Si mihi [18] contrarium verserit, cupidius etiam illam abjiciam quam assumpsi: vergit autem in contrarium si mihi jus meum longo usu præscriptum, sedes, obsides, ac tributa subtrahitis. Adde quod prius ego, quam tu in Gallias veni: ut mirer quid tibi negotii in provincia mea sit. Sunt ut vobis, sic et mihi fines [19] quidem; et sicut inique agerem vestros irrumpendo; sic injuste nostros fines irrumpitis: sed enim Romanorum fratres Eduos dicis: non sum adeo rudis ac barbarus ut ignorem; neque vos vestris in bellis Eduorum ope, [20] neque illos in suis usos auxilio. Quid superest aliud suspicari, nisi te gentis externæ, nihil ad vos pertinentis, fraternitate simulata, ad mei solius excidium in Gallias exercitum adduxisse; quem nisi abiens mature deduxeris, non pro amico sed pro hoste te futurum scito, et si prœlio congredimur, teque ego forte victor occidero, unum dicam, [21] quid, ut reor nescis: [38] non me solum infesto hoste liberavero, sed multorum quoque principum gratiam Romanorum hac una mihi cæde quæsiero, qui nil magis quam te perditum optant: idque mihi per nuntios intimarunt, ut intelligas [22] qui charus patriæ tuæ sis. Sin abieris, Galliamque mihi [23] natura expeditamque reliqueris; magno ego te præmio prosequar abeuntem: nominatim quæcumque geri bella volueris, ego illa seu semel pro omnibus stipendio accepto sine ullo tuo discrimine ac labore

18 Lege, *in contrarium verterit.*—19 Lege, *quidam.*—20 Lege, *neque illos in suis vestro usos auxilio.*—21 Lege, *quod.*—22 Forte, *quam charus.*—23 Forte, *vacuam.*

conficiam.' Adversus hæc multa Cæsar disseruit cur cœptis absistere nullo modo posset: 'neque enim sui aut Romani moris, socios atque amicos bene meritos in sua adversitate deserere, Galliam sane non tam Ariovisti esse quam Romanorum, qui ante eum per Quintum Fabium Maximum hunc ultimum, Ruthenos et [24]Alvernos Gallorum populos domuissent, primique armis possessionem Galliæ apprehendissent: hæc inter utramque victoriam interesse, quod libertatem quam Ariovistus victis abstulerit, Romani reliquissent, eamque eis in perpetuum salvam vellent. Ita enim senatum censuisse, ut Galli in libertate viverent, et suis legibus uterentur, atque ideo Romanorum in Gallia [25]tamen antiquius tamen justius imperium esse quam illius. Quod si quis forte huic senatus judicio [26]abstiterit, eam sat justam causam esse bellorum.' Hæc dicenti et plura etiam nunc dicturo, Cæsari nuntiatur; equitatum Ariovisti propius admotum jam tela jactare, et in eo rem esse ut prœlium inchoëtur. Itaque Cæsar inexpleto sermone digreditur, et reversus ad suos imperat, ne quid omnino missilium in adversarios jacerent: nam etsi legionis, quam præsidio sibi delegerat, adversus præsentem hostium equitatum tutum satis esse certamen intelligeret, timens tamen, ut erat famæ studiosissimus, ne forte sermo vulgaris, sæpe culpam a nocentibus [39] ad insontes vertere solitus, sibi apud gentes imponeret, quod hostem colloquio circumvenire voluisset. Cæterum ubi in castra est reditum, cognitumque, qua superbia Ariovistus Gallia [27]quasi sua Romanis introdiceret, [28]quo non impetu sui jactis in Romanos telis colloquium pervertissent, mirum in modum crevere animi [29]amicorum ardorque pugnandi. Post biduum nutante, quantum intelligi datur, animo, misit iterum Ariovistus ad Cæsarem, velle se de rebus agi cœptis nec perfectis secum, si ei placeat, latius agere: alioquin e suis aliquos ad se mitti petiit, cum quibus ut cum Cæsare loqui posset: non censuit *Cæsarem pacificam furori barbarico iterum committendam; ne quis forte subitus motus inter verba consurgeret, unde sibi aliqua conflari posset infamia. Rursus et legatos mitti periculosissimum judicabat [30]fidesque homines, namque alios non misisset, barbaris objici ratione modestiaque carentibus. Consilium tandem cepit, ut Gajo Valerio Procillo Gallicæ originis, sed

24 Lege, *Arvernos.*—25 Forte, *tum antiq. tum just.*—26 Forte, *obstiterit.*—27 Lege, *quasi sua Romanis interdiceret.*—28 Forte, *et quo non impetu.*—29 Forte, *Romanorum.*—30 Forte, *fidosque.*

Romanæ virtutis adolescenti, et Romano civi, legationis [31] heroë munus imponeret, et propter eximiam erga imperatorem fidem, et propter linguæ Gallicæ notitiam, quam ipse etiam Ariovistus diu Gallis incumbendo didicerat. Addidit ei collegam M. Metium, Ariovisti ipsius hospitem, quod in hos duos et originis et hospitii jure minime sæviturus barbarus videretur. Sic neque illis hospitium, neque origo, neque jus gentium valuit. Illico enim ut ad se venientes illos vidit, audiente exercitu quasi rabidus exclamavit: 'et quomodo,' inquit, 'huc venistis, an explorandi gratia? An quid rei est vobis in castris meis?' parantes causam sui adventus loqui, vetuit et in vincula conclusit. Hoc facto statim inde discessit: et sex milia passuum prope Cæsarem castra metatus est. [40] [32] Cumque ipse locum die proximo mutavit: et [33] dimissis a tergo castris Romanorum, ad duo milia passuum ab altera parte consedit, quo scilicet commeatus inde venturos ad Cæsarem impediret. Cæsar autem quotidie instructam aciem castris educens, pugnæ copiam hostibus faciebat. Ariovistus se castris assidue continebat: sex tamen equitum milia, et totidem expeditissimorum peditum [34] qui dietim levibus prœliis Romanos incesserent. Id vero cum diebus quinque continuis actum esset, cognito Cæsar hostium proposito, non diutius tulit se commeatibus intercludi: sed castra hostium transcendens ad sexcentos non amplius passus, locum novis castris idoneum occupavit: et præsagiens barbarum obstiturum, tres acies ordinaverat, quarum duæ in hostem versæ et in prœlium intentæ essent, tertia metandis castris incumberet: quod Ariovistus intelligens, magna parte pedestris exercitus et [35] omnium equitatum immisso, turbare rem voluit nec valuit. Ita devoti erant omnes ad imperium Cæsaris exequendum. Jam duo inter Romana castra coartatus hostis, et multis insultibus lacessitus, castris tamen pertinaciter se tenebat: quod cum Cæsar admirans ex captivis inquireret; quid causæ esset quod Germani [36] bellatissimi homines sic bella metuerent, deprehendit eos sortibus muliercularum castra sequentium absterritos, ne ante novam lunam manum cum hoste consererent: [37] cumque moram Germanorum pervetustum esse ut talibus regerentur. Cæsar vero cui nulla videretur gravior jactura quam temporis, vix adhuc triduo exspectato, firmavit, quod ingenio non posset, vi aperta hostes in prœlium elicere. Itaque suis

31 Forte, *hujusce.*—32 Lege, *eumque ipsum.*—33 *Dimittere,* pro *relinquere,* sæpissime utitur hic auctor.—34 Deest aliquod verbum.—35 Lege, *omni equitatu.*—36 Lege, *bellacissimi.*—37 Lege, *eumque morem.*

castris duobus dimisso gemino præsidio, cum omnibus copiis castra hostium invadit. Videns Ariovistus trahi amplius ratione non posse, plurimis ex populis Germanorum ingentem aciem instruxit atque ita omnem exercitum [41] rhedis et curribus circumclusit; ut nulla fugæ spe, præsertim equitibus superesset. Fuerunt et viris intermixtæ fatiloquæ, de quibus diximus mulieres aliæque viros secutæ; fletibus altis orantes, ne Romanis ad servitium traderentur. Concurrerunt autem tanto impetu Germani, ut, consumpto mox spatio, quod acies dirimebat, jactandi pila nulla occasio superesset aut facultas. Projectis igitur missilibus, res gladiis acta est, eventu alioquamdiu dubio: fracta tandem pertinacia Germanorum, omnes terga verterunt: et diruptis obicibus plaustrorum quibus firmasse aciem dux sperabat, usque ad Rheni ripam fuga perpetua fuit: cujus alveum nando quidam; alii parvis navigiis transierunt; quo ex numero ipse fuit Ariovistus, qui deposita credo superbiæ suæ sarcina, quæ tanta erat, ut eam nec Germania caperet, nec Gallia tolleraret; cimba unica casu in ripa citeriore amnis inventa; solus in adversam ripam se proripuit. Reliqui pene omnes instante Romano equitatu [38] fugæ medio periere. In quibus duæ Ariovisti conjuges altera Sueva, Norica altera, quarum primam domo digrediens eduxerat, secundam dum in Galliis moram traxit, duxerat, filiarum quoque altera cæsa fuit, capta altera. G. Valerius, quem ab Ariovisto captum memoravimus, in ipsum Cæsarem, hostem insequentem; dum tribus catenis vinctus traheretur incidit; quo nil lætius in tota illa victoria Cæsar vidit: summa sibi lætitia ac voluptas fuit, virum talem, tamque ei familiarem crudelissimis hostium manibus, quibus ipse eum objecerat, ereptum recepisse: neque de sua prosperitate aliquid amici miseria diminutum. Ille vero jam liber flebile ridiculum narrabat, coram se fuisse de sua salute sortibus inquisitum: an scilicet flammis exurendus esset, an in tempus aliud differendus, seque jam jactu sortium dilatum, beneficio Cæsaris salvum esse: collega quoque ejus reinventus Metius et Cæsari præsentatus auxit gaudium. [42] Hac victoria dimulgata; Suevi, qui ad Rhenum transituri convenerant retrocessere; effuseque domos suas ac trepide repetentes, a finitimis magna strage deleti sunt: magnosque in Germania et in Gallia rerum motus hujus prœlii eventus excierat. Cæsar autem æstate una duabus inclitus victoriis, [39] et Sequanos, paulo

38 Forte, *fugæ in medio.*—39 Lege, *in Sequanos.*

antequam tempus exigeret, in hiberna perduxit exercitum, quibus Labienum præficiens ipse [40]interiorem Galliam properavit.

LIBER II.

CÆSARI Cisalpina in Gallia demoranti et famæ vocibus et Labieni litteris nuntiatur, Belgas quos Gallorum præcipuos esse monstravimus conjurasse omnes adversus populum Romanum; et jurejurando, [41]obsidibus conjuratione firmata. Rei hujus causam esse multiplicem; unam quod timerent, ne statu superioris Galliæ composito; ad eos ex ordine [42]venirentur; alteram, quod ad bellum, Gallorum reliquorum consiliis urgerentur: quibus urgendi quoque causæ erant variæ; quibusdam, ut nidificare Germanos in Galliis ægre tulerant; sic ibidem Romanos hibernare et perpetuas sedes eligere, animo nihil æquiore ferentibus: aliis causa erat sola vanitas et stultorum animis novandarum rerum semper innata cupiditas. Erant quibus abunde opes affluerent ad conducendos homines; et hac via in populis præeminentiam; et quasi quædam sibi regna conflarent, quod Romanis imperantibus, æquatisque rebus omnibus, se, ut soliti erant, facere posse [43]differrent. Sane his rumoribus Cæsar motus, duas nunc etiam legiones citeriore scribit in Gallia, easque per Quintum Pedium legatum suum, ulteriorem in Galliam transmittit, ipse mox sequitur: et Senonibus, proximisque Belgarum, [43] curam inquirendi statum propositumque hostium imponit; quibus haut dubie unanimi assertione referentibus, bellum grave contra Cæsarem parari, ire ad eos, et periculis sese obvium ferre disposuit. Confestim ergo motis castris quintodecimo die Belgarum fines attigit: insperato adventu moti Rhemi legatos ad eum principes civitatis duos mittunt excusantes innocentiam: non se cum reliquis conjurasse, imo quidem Suessiones fratres ac proximos suos a furore publico retrahere voluisse, neque ullo ingenio potuisse: [44]tanto enim esse conjurationis impetum ut

40 Lege, *in citeriorem*.—41 Lege, *et obsidibus*.—42 Lege, *veniretur*.—43 Forte, *diffiderent*.—44 Lege, *tantum*.

frænari nequeant. Conjurasse autem Belgas omnes, et cum his Germanos, qui cis Rhenum habitarent: se a belli consiliis alienos; itaque deditionem et obsides et opida et frumentum et omne genus obsequii promptis offerre animis. Cumque ex his jam in fidem receptis quæreret scrupulose de viribus hostium, comperit eos antiquitus a Germanis originem ducere, Rhenumque olim transgressos omnem sæpe Galliam vexasse, populos suis sedibus ejecisse; auctis denique viribus; et Cimbros et Theutones gentis auctores suis finibus [45]circuisse. Dum vero de numero, deque excellentia quæreret; deprehendit inter Belgas plurimum posse [46]Bellionatos; eos centum milia, in quibus essent electa sexaginta milia hominum, armasse, bellique totius primas sibi partes exposcere: proximos esse Suessiones amplissimos atque uberrimos agros [47]incolere: eos habere quinquaginta milia armatorum: totidem Nervios omnium ferocissimos, Attrebates autem quindecim milia, Ambianos decem milia, Morinos vigintiquinque milia, Menapios septem milia, [48]Caltes decem milia, Catuanos decem novem milia, reliquos aliquot populos qui Germani essent cis Rhenum quadraginta milia. Horumque omnium et totius belli ducem consensu publico delectum. [49]Galbum quendam, [44] [50]Suessionem regem, prudentia clarum virum ac justitia. His compertis Cæsar Rhemos honorifica oratione complexus, senatum eorum ad se venire imperat, et principum filios obsides adducere: quæ ad destinatum diem obedientissime adimpleta sunt. Numero autem motus, Divitiacum Heduum curiosius admonet, quantum reipublicæ salutique omnium expediat, vires hostium distrahi, ne tanta simul cum multitudine decertandum esset. Id autem nullo modo melius fieri posse, quam si Hedui summa vi Bellovacorum fines irrumpant atque omnia populentur. Sic instructum oratumque illum in patriam suam mittit. Cæterum digresso illo Belgarum copias contractas appropinquare, et a Rhemis, et a suis exploratoribus intellexit. Ilico igitur [51]Maronem amnem per Rhemorum fines ultimos decurrentem transit. [52]Ubique tuto et oportuno loco castra communit, flumine unum castrorum latus ambiente, tutumque iter et Rhemorum et urbium aliarum venturis commeatibus adhibente. Castris omni sollicitudine [53]ingenieque firmatis,

45 Forte, *arcuisse.*—46 Forte, *Bellovacos.*—47 Lege, *incolentes.*—48 Lege, *Caletes.*—49 *Galba* dicitur Cæsari.—50 *Suessionum* sic vocat Cæsar.—51 Lege, *Axonam.*—52 Forte, *ibique.*—53 Lege, *ingenioque.*

et præsidio ponti, qui fluminis ripas conjungebat imposito, et trans pontem Titurio Sabino legato cum sex cohortibus ad custodiam misso, nova Cæsaris animum ferit cura. Nempe [54]Bracem opidum Rhemorum non nisi octo milibus passuum semotum a Romanis castris, Belgas tantis viribus oppugnare nuntiatum est; ut præ multitudine lapides ac tela jactantium nec defendi opidum nec in muris consisti possit. Denique jam murum dirui; jam portas incendi, nec dubium quin jam dudum oppugnatio consummata esset, nisi [55]direptrix prœliorum nox intervenisset nec sustineri posse amplius nisi confestim laborantibus succurratur. Hæc cum Iccius Rhemorum nobilissimus, et populo acceptissimus, [45] unus ex his duobus qui ad Cæsarem legati cum [56]dedicatione urbis advenerant, tum vero opidi præfectus nocte denuntiasset, statim quia moram necessitas ultima non ferebat, per medias tenebras, his eisdem, qui a Iccio missi erant, ducibus, Numidas Cæsar et Cretenses sagittarios, et fundatores Belearicos intra opidum destinavit; quorum adventus opidanis spem defensionis attulit, Belgis expugnationis abstulit. Mane igitur agris circa opidum vastatis atque incensis ædificiis oppugnatione omissa in Cæsarem tota belli mole [57]utuntur. Jamque ad duo milia passuum juxta erant, quorum castra plus quam octo milia occupabant, quantum e flammis fumoque intelligere erat. Itaque Cæsar et numero motus ut dixi et fama virtutis simul ac [58]magnanimus et differre prœlium decrevit, et assiduis congressibus quid hostibus virium, quid suis animorum esset experiri. Postquam abunde esse perpendit: statuit fortunam prœlii tentare. Fossa tamen circumducta, ne forte ea, quam solam verebatur, multitudine circuiri quiret; nec nisi in faciem pugnaretur, et duas quidem legiones nuperrime scriptas ut de quibus nondum expertis in acie forte non fideret; ad castrorum posuit tutelam; ut tamen si res posceret, auxilio egentibus subvenirent: ipse cum reliquis copiis ante castra aciem instruit. Idem hostes ab adverso jam fecerant: unum erat quod prœlium moraretur, quod scilicet inter duos exercitus exigua palus erat: hanc ut hostes transirent, utraque partium expectabat, ut prius ingressos iniquis locis invaderent: sed quod utraque pars sperabat, utraque differebat, quo temeritas prius ab hostibus inciperet. [59]Dum tum interea equites invicem miscerentur, essetque illo in con-

54 Lege, *Bibracem.*—55 Lege, *diremptrix.*—56 Lege, *deditione.*—57 Lege, *vertuntur.*—58 Lege, *magnanimitatis.*—59 Forte, *Cum tamen.*

gressu superior equitatus Romanus, quem Cæsar in castra prœlio prosperiore reducere contentus fuit: hostes ubi intellexerunt frustra se paludis transitum exspectare flumen [60]vadere nisi sunt: ut si possent castellum a Titurio [61]incessum caperent pontemque [46] confringerent, [62]si minus, vicina arva vastarent Romanis utilia, eaque parte venturos interciperent commeatus: certior de eis Cæsar a Titurio effectus, equitatum levemque armaturam ad præsidium loci ducit: ibique durissimo Marte concursum est: dum Romani primos hostes in transitu fluminis occupatos e ripa dejicerent cæderentque, et proximos animosius quam consultius per priorum cadavera transeuntes, densa missilium nube comprimerent [63]arcentesque: et si forte transisissent in aperto inventos ac præventos occiderent; sic repulsi undique et frumenti inopia laborantes communi consilio decreverunt operæ pretium fore, ut gens quælibet in suam patriam rediret: et cui Romani primum arma intulissent, eo omnes accurrerent: sibique invicem opem ferrent et suis frugibus alerentur; et suis in finibus potissimum dimicarent. Accessit ad alias discedendi causas, quod Divitiacum, cui hoc Cæsarem imperasse supra retuli, Bellovacorum terris obequitare perceperant, et ferre suis auxilium utilius extimabant, quam procul domo cum Romanis arma conferre. Abeuntes nocte nullo ordine magnisque clamoribus Cæsarem exciverunt: ibant autem non ut ire, sed ut fugere viderentur: itaque veritus insidias, ut qui profectionis idoneam causam non videret, suos in castris nullo tenuit tumultu: ubi rem omnem, sicut erat, exploratorum fides, et lux superveniens patefecit, equitatum Romanum hostium vestigiis instare et novissimos retardare imperat. Tresque hinc legiones subsequi: equitatui, Quintum Pedium, et [64]Lucium Arunculeum Coctam; legionibus Titum Labienum præficit: qui impigerrime profecti et nocturna fuga fessos ac dispersos assecuti maximam ex his stragem edidere, dum resistunt ultimi cogente periculo, primi autem tumultu eminus audito quasi res ad se minime pertineret, fuga sibi quisque consuleret: [47] ita his urgentibus, illis autem vel vane resistentibus vel plane * reddentibus ipsa quidem: sed quam longa dies tam longa fuit etiam hominum cædes: sero autem Romani in castra fessi, ut auguror, et jejuni, sui ducis imperio rediere. Triduum illic egit Cæsar: ubi hostes fuga evanuisse cog-

60 Forte, *vadare.*—61 Lege, *insessum.*—62 Forte, *sin.*—63 Lege, *arcerentque.* —64 Lege, *Lucium Aurunculeium Cottam.*

novit, Suessionum fines Rhemis proximis ingressus. [65]Nomodimum opidum aggreditur, quod indefensum fama vulgaverat et sic erat: sed nocte Suessiones introgressi defensionem apparant. Et dum vineas admoveri muris cernerent, turres et machinas quales nec viderant quidem unquam, nec audierant, stupefacti, oppugnatione non expectata, nuntios opidum seque sua dedentes ad Cæsarem transmittunt, ac datis obsidibus nobilissimis gentis, inter quos duo filii regis erant, traditisque armis omnibus in Romanam fidem Rhemorum precibus sunt recepti. Hinc in Bellovacos itum, qui cum se in opidum munitum ac validum contulissent, cui [66]Bracuspantium nomen erat, exercitu propinquante, omnes publico de consilio majores natu, obviam egressi manibus tensis ad Cæsarem alta voce se in fidem [67]ejus committere neque contra Romanos arma movendi animum habere testati sunt. Cumque exercitus opidum propius accessisset, idem de muris faciebant clamabantque mulieres ac pueri: motum Cæsarem spectaculo Divitiacus Eduus in hanc sententiam allocutus est: 'Semper Bellovacos servasse fidem et amicitiam Heduorum, nunc falsis consiliis agitatos a suis primoribus, qui dicerent Eduos turpi servitio oppressos a Cæsare digna et indigna pati, execratos patientiam amicorum, Romanumque recusantes imperium, consurrexisse cum cæteris, et [68]furore publico scripsisse, tandem fraude recognita, et Bellovacos ad misericordiam Cæsaris confugere, et perfidos consultores recogitantes quid mali suis civibus invexerint, [48] meritum supplicium metuentes in Britanniam profugisse. Orare non eos modo qui erraverunt, sed se quoque, suo simul atque Heduorum nomine ut eis indulgeat. Id enim et ipsius Cæsaris et Eduorum ad gloriam pertinere, si et eum tam miti esse animo et apud eum Eduos tantum posse innotuerit.' Annuit Cæsar seque et Divitiaci et Eduorum gratia Bellovacos recipere; eosque se incolumes servaturum bona fide professus est, traditis tamen armis omnibus, ac sexcentis obsidibus, quorum tantum numerum ut peteret, urbis suadebat ac populi magnitudo. Inde Ambiani, fines eorum ingresso Cæsari, statim se suaque omnia dedidere.

Nervii restabant; ferox genus, et mercatoribus adversum: his præsertim qui delitias aut vina conveherent, opinione insita, enervari rebus mollibus animos, et a belli studiis elanguere ac lentes-

65 Lege, *Noviodunum*.—66 *Bratuspantium* legitur in Cæsare.—67 Lege, *se in fidem ejus se committere*.—68 Forte, *furori publico consensisse* aut *subscripsisse*.

cere: viri acres, quibus cæteros a patria virtute degenerantes, qui se Cæsari tam facile tradidissent, irridere magis et arguere quam imitari mens esset, aut legatos mittere, aut ullam conditionem pacis, vel summis auribus audire: hi quidem et cum eis Atrebates ac [69]Viromandui trans fluvium Sabin conjunctis copiis Cæsarem expectabant. [70]Aduatuci quoque, sic enim scriptum invenio, sive ut reor Aduaci, ut eis se conjungerent properabant. Cæsar exploratores ac deinde centuriones militiæ peritos ad locum castris idoneum occupandum miserat. Erant tamen in Romano exercitu Galli quidam ex dedititiis, qui contra fidem sacramenti mores et consilia Romanorum Nerviis aperirent; et seu rerum ignorantia, [71]naturali consuetudine mentiendi, addendique semper rebus aliquid; spem fecerant, si forte incompositos aggredirentur, facile Romanas acies posse turbari; et Nervii quidam intra silvarum latebras se tenebant, nunc in apertum erumpentes, nunc vicissim se in silvam retrahentes, [49] Romanis propter imperitiam locorum insequi non audentibus. Jam Romani exercitus pars maxima ad metandum castra præcesserat: proxima impedimenta medium de more locum occupabant: duæ legiones ad eorum custodiam sequebantur. In hos Nervii omnes, ut a proditoribus docti erant, præcipiti impetu irruerunt, atque inde præter spem repulsi pari velocitate conversi ad eos, qui in opere occupati erant; miram perturbationem Romanis injecerunt: ita ut Cæsar cura multiplici distractus variarum rerum cui primum occurreret, in tanta temporis brevitate parumper hæsitaret: uni enim simul hæc omnia exequenda erant: explicandum vexillum solemne apud Romanos indicium inchoandi prælii: ad idem quoque dandum tuba signum: milites ab opere castrorum ad opus armorum retrahendi: qui petendi valli causa longius [72]illum abiissent evocandi: ordinandæ acies: firmandi oratione ducis animi: quibus ne dum omnibus, sed nec singulis quidem, hinc temporis angustia, hinc hostium instantia spatium dabat: sed experientia militum Romanorum, quibus novi nihil accidere poterat, per se ipsam sine cujusquam quoque ducis imperio prompta erat casibus cunctis occurrere. Præterea Cæsar ipse cunctis legionibus singulos præfecerat legatos, [73]vetuerat vel nummum digredi, quorum quisque dux magnus haberetur: nisi

69 *Veromandui* Cæsari dicuntur.—70 *Aduatici* in Cæsare dicuntur.—71 Lege, *seu naturali consuetudine.*—72 Lege, *illinc abiissent.*—73 Forte, *legatos, quos vetuerat vel minimum digredi,* aut forte hæc verba delenda sunt.

sub maximo militasset. Horum et ducum virtus et militum egregie primum hostium impetum sustinuit repulitque. Cæsar quoque pro tempore nulli rei deerat, et milites hortabatur præsertim prædilectæ sibi legionis decimæ: sed exhortatio necessario brevis erat, virtutis ut pristinæ meminissent, neve insolita rerum specie turbarentur: et quoniam differri res amplius non valebat, signum pugnæ tuba dedit: et tam nihil spatii fuit; ut ne dicam consuetæ solemnitates præliorum omitterentur, [50] sed vix galeas induendi licentia superesset. Nullus fuit acierum ordo, nulla ars militiæ, fortuna, quæ primas solet, omnes sibi pugnæ tumultuariæ partes usurpaverat: qui ab opere ad prœlium redibant, quæ casu quisque signa conspexerat, illis se confestim applicabat, atque illa sequebatur; ne suum proprium inquirendo confusis omnibus tempus amitteret, omne quod in hostes iret suum signum extimabat: ancipiti et terribili Marte pugnatum: sed per medias difficultates atque pericula Romana virtus erupit. Et quum per gentes divisus erat hostium exercitus, nona simul ac decima legio fessos labore victosque vulneribus fregit Atrebates. Octava vero et undecima Viromanduos cum duce suo [74]Buduognaco quodam, qui summi apud eos loci erat. Cum Nerviis obstinacius certamen fuit usque adeo ut pene in dubio fuerit Romana fortuna: et Treviri equites opinatissimæ virtutis inter omnes Gallos, qui auxilio Romanis advenerant, dispersas legiones, et referta hostibus castra atque omnia circum turbata cernentes, actum de Romanis rati, fugerent, victosque illos ac deletos suæ patriæ nuntiarent. Cæsar tamen ubique semper magnus, tum magnis etiam periculis permaximus, ubi signiferos interfectos, centuriones autem cæsos aut saucios, interque alios Pub. Sextium Baculum fortissimum virum multis debilitatum vulneribus, et jam pedibus suis insistere non valentem vidit, aliorum quosdam segniter pugnantes, tela tantum hostium vitare; quosdam sensim cedere; quosdam prœlio excedere, hostes instare ac premere; et nihil omnino respiramenti suis dare; denique in extremo rem positam intellexit; nilque jam præsidii superesse quo vel perdita restauraret vel ruinæ occurreret: auxilium quod aliunde non poterat a seipso cogitans exigendum; quod ipse tum forte sine clipeo esset militi lentius dimicanti scutum abstulit: et in primam aciem provectus magna voce centuriones proximos, suo quemque nomine increpans atque appellans, [51] cæteros ge-

74 *Boduognato* Cæsari.

nerali exhortatione sollicitans, nec præire, sed se sequi jubens, reintegrare pugnam jam languentem; hinc amore ducis, hinc pudore compulit. Crederes unius animi robur atque ardorem in omnes subita inspiratione diffusum, tantumque vox ducis et exemplum [75]fervide omnes fortiterque pugnarent: et qui in fugam verti cœperunt, et qui vulneribus tardabantur, simul in hostes vultu atque animis versi mutationem rerum adeo repentinam peperere, ut vix credi posset, exercitus illos esse, qui paulo ante conflixerant. Nervii modo victores victi illico deletique sunt; non multi tamen, nec ut dictu sic et factu facile; nempe suorum cadaveribus insistentes, factoque ex iis [76]cumulo ut quasi de loco altiore pugnarent, usque ad mortem forte propositum tenuerunt: fregit tamen eorum pertinaciam Romana perseverantia: sic nutantem labentemque fortunam publicam unius viri virtus felicitasque sustinuit. Senes ac feminæ puerique quos cum fortunis suis omnibus Nervii in prœlium exeuntes in paludibus procul abdiderant; audita suorum clade, ut nihil usquam clausum victis, sic victoribus nihil [77]imperium opinantes, communi omnium superstitum consilio per legatos sese Cæsari [78]dederunt: et ut publicæ professione miseriæ facilius victoris misericordiam impetrarent; populum Nerviorum a sexaginta milibus ad quingentos; senatum a sexcentis ad tres redisse memorabant. Misertus est Cæsar fortissimæ gentis, et [79]reliquas liberas suis uti legibus sanxit, præcepitque finitimis ne quis eorum calamitatibus insultaret. Aduaci, qui ut diximus opem Nerviis ferebant, audito prœlii hujus eventu, [52] suam in patriam rediere, seque omnes in [80]ferte unum ac munitum opidum abdidere: ibi eos Cæsar obsidione conclusit, qui machinas procul [81]intuitu irridebant, quærebantque de muro, quibus illas viribus moturi, quibus manibus laturi essent, tantillæ præsertim homines staturæ: solent enim præ suorum mole corporum gentes [82]Arthoæ Romanam spernere mediocritatem: [83]post admoveri muris machinas aspexerunt, insueto et nunquam alias viso spectaculo stupefacti, legatos ad Cæsarem destinarunt; quorum unus in hanc sententiam verba fecit. 'Credimus o Romani vos non sine cœlesti auxilio prœliari, qui hæc omnibus impossibilia tam [84]inumerabili facilitate perficitis;

75 Deest *valuit*, *ut* aut simile quid.—76 Forte, *tumulo.*—77 Lege, *impervium.*—78 Lege, *dediderunt.*—79 Lege, *reliquias.*—80 Forte, *forte unum.*—81 Forte, *intuiti.*—82 Lege, *Arctoæ.*—83 Lege, *postquam.*—84 Forte, *mirabili.*

quamobrem resistere vobis non est nostri propositi: sed in potestatem vestram nos et nostra committimus: unum hoc exposcimus, si tanta est clementia tua Cæsar, quanta fama loquitur, si salutem nobis tribuis, ut arma non auferas: vicini enim nostri omnes fere nos oderunt, nobisque invident, a quibus nos amissis armis protegere nequeamus: alioquin optabilius est, quidquid libuerit a vobis talibus viris pati, quam suppliciis ad necem dedi ab iis, quibus imperare consuevimus.' Ad hæc Cæsar: 'Servassem,' inquit, 'vos libentius si vos dedissetis antequam muris machinas admoverem: sed et nunc servabo magisque in vobis naturam, moremque meum, quam meritum vestrum sequar. Ita tamen ut sine armorum traditione deditio non procedat. Nam quod de odio vicinorum dicitis curandum mihi linquite: ego indemnitati vestræ providebo, ut Nerviorum providi, jubendo finitimis ne vos lædant. Jussu meo, quam vestris armis eritis tutiores.' Hoc præcepto vis armorum ingens tradita: sed et magna pars retenta, atque abdita, ut ab iis qui metu belli, non amore pacis agebantur, traditum quoque opidum. Et quietus ille dies fuit; nocte proxima Cæsar milites suos muris egredi claudique portas jusserat, ne quid injuriæ cives a militibus paterentur: [53] sed huic Cæsareæ pietati hostium fraus * obictus erat. Itaque barbarica [85]lenitate mutato repente consilio rebellarunt: neque victori opidum abstulisse contenti, castra etiam invasere, tanto impetu, tantoque ardore, non modo contra Romanam virtutem, sed contra iniquitatem etiam locorum, ut facile apparet, desperantes de salute pugnare. Eo congressu ex illis ad quatuor milia cecidere: cæteris intra opidum compulsis: sic omni penitus spe abjecta ut die proxima frangentibus portas Romanis nullus obstiterit: captum opidum, [86]venditque omnes, quorum turbam quinquaginta trium milium numerum implesse compertum fuit. Per eosdem dies a legato Cæsaris P. Crasso, quem modo ad Venetos, aliosque quamplures populos, qui extremum accolunt Oceanum præmiserat, nuntiatur, omnes illas gentes sponte sub Romanum imperium venisse. Jam ad Barbaros, qui trans Rhenum habitant, Romanæ Cæsareæque virtutis et clementiæ fama pervenerat, [87]adeo percrebuerat, ut omnes ultro ad Cæsarem legatos mitterent: qui se et daturos obsides et jussa facturos [88]sponderunt,

85 Lege, *levitate.*—86 Lege, *venditique.*—87 Forte, *adeoque.*—88 Lege, *spoponderunt.*

quos ad se redire [89]inconsecuturæ æstatis imperavit, cum ipse scilicet ex Italia rediisset; [90]quæ deductis [91]in Carmites ac Turones in hiberna legionibus festinabat: præmissis Romam litteris de rebus a se gestis; quarum merito quindecim dierum supplicatio est indicta, quem honorem ante eum ducum nullus habuerat.

LIBER III.

DIGRESSO Cæsare ex Galliis, Sergius Galba, quem legatum in Sedunos aliasque urbes proximas cum parte equitatus et duodecima legione dimiserat, Sedunorum aliorumque dolentium filios suos obsidum nomine sibi eripi, [54] et Romanos publicæ utilitatis [92]contentu, vere autem dominandi libidine illis in regionibus consedisse ægro animo ferentium, eorumque [93]contemnentium [94]insuperatis insidiis circumventus, adeo in angusto fuit, ut consilium ipse suique omnes caperent erumpendi seque fugæ præsidio salvandi: quo tamen consilio non rejecto, sed dilato, elegerunt armis potius experiri quam fuga, si qua esset ad salutem via. Cum vero hostes castra invasissent et multitudine freti, fessis integros submittendo; quod apud Romanos non modo fessis, sed ne vulneratis quidem fieri poterat; quibus ne dum requiescere, sed ne loco arrepto vel parumper cedere liceret; usque adeo eos attrivissent, ut oppugnatione sex continuis horis sine intermissione [95]portenta, res Romana jam ad desperationem ultimam spectaret; nec tam pro salute amplius quam pro ultione resisterent, ne inulti perirent: P. Sextius Baculus centurio primi quem in congressu Nerviorum multis afflictum vulneribus memoravi; simulque Gajus Volusenus tribunus militum, consultissimi duo, fortissimique viri propere Galbam adeunt; 'et una est,' inquiunt, 'spes salutis, si consilium quod primum sumpsimus vel ultimum exequamur. Nam quid hic agimus laborantes? longe isti nos numero antecedunt. [96]Cum in hos

89 Forte, *initio secuturæ*.—90 Lege, *quo*.—91 Lege, *in Carnutes*.—92 Forte, *obtentu*.—93 Lege, *paucitatem contemnentium*.—94 Forte, *insperatis*.—95 Lege, *protenta*.—96 Forte, *Quin*.

Barbaros violenter irrumpimus, et nil tale cogitantes aggredimur; aderit pio forsitan fortuna conatui. Alioquin nisi impetu vincimus pugna vincemur ordinaria.' Acquievit fidis Galba consiliis: et erant quibus merito [97]credentur. Mox edoctis centurionibus ac tribunis quod facto opus esset, militibus edicitur, ut respirent: neque aliud quidquam agant quam tela hostium sustinere: intentique interim signum eruptionis exspectent: vix brevi hora laboriosæ tradita quieti, dato signo, [55] quod convenerat, subito præter spem castrorum portis erumpitur tantis animis, ut stupentes barbari ferre impetum non possent et dicto citius pugnæ status mutaretur; ut qui modo invadebant, invaderentur, et qui invadebantur, invaderent; quique in castris clausi oppugnatione terribili ad captivitatem et supplicium petebantur in medios hostes invecti ferro obvia cuncta prosternerent: ita ut ex triginta milibus barbarorum, qui legionem unam [98]cum steterant; brevi temporis in spatio plus quam decem milia cæsa essent: reliquos morti non virtus; sed fuga præripuit. Sic virorum fortium prudentiumque consilia prosperis prosequitur fortuna successibus: his actis Romani victores sese in castra recipiunt: sed Galba memor se illis in locis a Cæsare dimissum, non ut bellum gereret, sed ut [99]inter illud ex Galliis per Alpes ad Italiam difficile, ac mercatoribus onerosum et pene [100]obstrusum perplexumque portoriis, periculosumque latrunculis patefaceret, suaque tutum redderet præsentia. Insuper victor licet, nolens tamen rem fortunæ sæpius committere, et rursus extrema tentare, inde statim nullo obstante in Allobroges [1]Romanam est reversus: atque ibi tranquillus hibernavit. Alia subinde belli materia per ducis absentiam orta erat. Publius Crassus egregius [2]et adolescens cum septima legione dimissus a Cæsare secus Oceanum hibernavit. Is frumenti [3]finitimas legatos singulos; ad Venetes vero geminos destinavit: quod gens illa esset omnium ejus regionis potentissima; cujus hodie quod sciam, sic transeunt res humanæ, ne nomen quidem aut vestigium ullum extat. Illi autem cogitantes, hoc fortassis modo sese obsides, quos Romanis non sponte dederant, recuperaturos, legatos detinuerunt, ac vinculis astrinxerunt: hoc exemplo freti populi [4]vicia, ut quibus levia mobiliaque sunt ingenia, [56] legatos etiam ad se missos redire ad suos pari proposito vetuere.

97 Forte, *crederetur.*—98 Forte, *circum.*—99 Lege, *iter.*—100 Forte, *obstructum.*—1 Forte, *coloniam in Romanam.*—2 Dele, *et.*—3 Cum aliquid desit, sic restitui potest ex Cæsare: *inopia ad finitimos.*—4 Lege, *vicini.*

Dum hæc adversus Romanos in Galliis contra fidem contraque jus Gentium agerentur, Cæsar nihil inde sollicitus, quod pacata omnia extimaret in Illyricum jam profectus erat: [5]et his qui terras incognitas ac remotas videndi infinita cupidine traheretur. Erat autem Illyricum provinciæ suæ pars, lege sibi [6]Natuna superaddita: cujus latissimi fines sunt: hinc Italia superiorque Germania; inde Macedonia et [7]Trachea et Epirus: hinc sinus Adriaticus. Inde maximus nostri orbis amnium Danubius. Sane hac rebellione Crassi litteris nuntiata remandavit Cæsar, ut in Ligeri præclaro amne Galliarum qui nomen et aquas in Oceanum fert, classem navium longarum quantum potest extruat, gubernatores ac remiges ex provincia conquirat; ut ipse cum veniat his copiis ad hostes Oceanum accolentes secundo alveo descendat. Et idem ipse illico, ut cœli Alpiumque conditio hominibus ullo modo permeabile iter fecit; dimisso Illyrico festinantissime remeavit in Gallias. Cum enim haud dubio cunctos honores omnium bellica virtute superavit, et alios et seipsum sua illa incredibili celeritate transcendit, quæ sæpe multis in locis cognita effecit, ut quantolibet absentem spatio; semper et præsentem et imminentem cervicibus cogitarent. Nemo unquam expeditior agiliorque, non dicam imperator, sed viator fuit. Cæsare igitur reverso, Venetii, Gallique alii, factum suum reputantes, qui legatos gentis potentissimæ barbarica immanitate violassent, non ad veniam petendam sed ad vim inferendam sese apparant, vicissimque se populi in bellum alter alterum [8]coartantur: neque solum a proximis contrahunt auxilia; [57] sed etiam a Britannis, qui Oceani æstu [9]semotu non magno intervallo contra illam plagam habitant. Et hæc faciunt non tam armis, quam locis fidentes [10]inperviis atque palustribus, ubi nec expeditus pedum usus esset, nec navium aut equorum: et ut navigari posset, sentientes se navibus abundare, quibus egeant Romani, dabat insuper animos æstus ille reciprocus; qui [11]alterius littus motibus quatit, tegitque et nudat, Oceani incolis notus, exterisque terribilis. Navium præterea suarum robur; et armamenta pro qualitate fluctuum et ventorum quibus agitandæ erant ac pulsandæ, [12]propterque maris hostiumque violentiæ perfe-

5 Forte, *ut is.*—6 Lege, *Vatinia.*—7 Lege, *Thracia;* aut, ut posteriores scripserunt, *Trachia,* sic *Trachum* pro *Thracum* in inscriptionibus antiquis.—8 Lege, *cohortantur.*—9 Lege, *semoti.*—10 *Inperviis* sic rescripsi, cum in codice esset *i piciis.*—11 Forte, *alternis.*—12 Forte, *propterea maris æstuumque violentiæ.*

rendæ multo Romanis navibus aptiores viderentur: harum omnium difficultatum nulla Cæsarem latebat, magna tamen lacessitus injuria veritusque, ne si ista dissimulasset, reliquæ nationes, ut sunt animi in superbiam ac perfidiam proni, inultæ rebellionis exempla sequerentur: hoc sibi nullatenus [13]negligendi extimabat, sciensque naturaliter hominibus insitum libertatem amare et odisse servitutem; ante alios Gallis ingenitam levitatem, ut de facili mobiles, atque ad subita bella volubiles essent. Jam per extrema Galliarum præsagia novitatum variarum multa conceperat: itaque ne, ut fit, motus alii super alios orirentur, essentque ubilibet qui [14]cohortis occurrerent, per diversa terrarum divisit exercitum. Titum Labienum cum equitatu magno misit in Treviros: huic jussit ut et Remis et amicis aliis in obsequio conservandis, et Germanis Rheni transitu [15]cohercendis intenderet. Publium Crassum cum parte etiam equitatus; et duodecim legionariis cohortibus misit in Aquitaniam, cui injunxit ut curaret, ne qua inde in Venetos, aut alias Galliarum partes auxilia mitterentur. [58] [16]Titurum Sabinum cum tribus in [17]Jurellos vicinasque gentes misit; quibus [18]omnium studio continendis ut insisteret imperavit. [19]Decurium Brutum adolescentem classibus [20]proposuit; et illi, quæ se jubente in Ligeri facta erat; et illi, quam suo quoque jussu venturam ex Pictonibus Sanctonisque et cæteris tractus illius officiosis gentibus expectabat: huic præcepit ut ad primum [21]expectare classis adventum cursum agat in Venetos. Ipse ad eos cum reliquis legionibus terrestri præcessit itinere, multisque passim opidis expugnatis, quæ inexpugnabilia videbantur, cœptis instabat alacriter, sperans pedetentim rem conficere. At Veneti virium usu ac peritia et navium abundanti copia; impositis in eas fortunis suis conjugibusque et filiis, cum inhiberi fuga nullo modo posset, et liberi et incolumes abibant in opida alia atque alia, quo Romani locorum ignorantia et navium penuria non poterant sequi. Ibi se iterum atque iterum defendebant; resque in longum ibat et in irritum desinebat: nec belli finis ullus ostendebatur, eoque magis quo Romanæ naves aliter fabrefactæ, Oceanique fluctibus impares tempestatibus insolitis tradebantur. Ita rem Cæsar intelligens inefficaci labore prætermisso, classem expectare duxit honestius, [22]quam

13 Forte, *negligendum*.—14 Lege, *coortis*.—15 Lege, *arcendis*.—16 Lege, *Titurium*.—17 Lege, *Unellos*.—18 Lege, *omni*.—19 Lege, *Decimum*.—20 Lege, *præposuit*.—21 Forte, *expectatæ*.—22 Lege, *qua*.

præsente res non [23]vanius nec se dignis subterfugiis, sed uno videbatur transigenda certamine. Has inter curas expectata classis affuit alio veniens Oceano, quam cernentes Veneti suis littoribus propinquantem cum ducentis viginti minutissimis navibus illi obviam exiere, eratque Romanæ pugnæ ratio difficillima, quod et fortiores essent et majores barbarorum naves et turribus [24]præminebant, unde ex alto pugnantibus illis, quasi iniquis prœlium in locis ageretur: vela quoque et mali et antennæ immensa mole præstabant: [59] qui se Romanas naves facile oppressuros confidebant et fecissent si naves navibus concurrissent. Sed omnia vincit ingenium et virtus. Erant Romanis falces [25]inaudito magnitudinis: [26]quas artificioso quodam impulsu rudentibus hostium injecissent, navigio remis in adverso acto, et rudentes velut [27]culta acie consorcii scindebantur, et antennæ simul ac superba ruebant armamenta, fiebantque suarum impedimenta navium. Sed virorum pugna [28]in qua longe superior erat acies Romana. Et virtutem insitam spectator eximius expectabat. Cuncta enim in conspectu Cæsaris agebantur, et exercitus circumfusi qui littoribus proximos occupavit colles: in quo bellicarum rerum multi magnique erant judices; noti omnes bellantium et amici: quorum sub oculis nec [29]vir nec ignavia esse posset occulta, et sua parte ergo viri fortes; et his acti stimulis strenuissime rem gerebant, sic ut brevi fracta hostes pertinacia spem salutis fugæ ventisque committerent: quibus cum vela credidissent, quasi Romanos [30]verti subito siluerunt; et stagnante freto destitutis quas vehebant navibus, mira cœli marisque tranquillitas consecuta est, sic ut immobiles languentibus vadis starent: assecuti Romani, cum jam hora diei quarta esset, usque ad occasum solis incendere ac ferire nunquam ullo momento temporis destiterunt; omnibusque fere vel exustis vel oppressis [31]pauco beneficio vicinæ noctis elapsæ sunt. Hoc prœlio non modo flos juvenum Venetorum, sed provectæ etiam ætatis consilium ac fructus intercidit. Perditis ergo viris ac navibus et omnium insuper spe amissa, se suaque Romanorum potestati atque arbitrio commisere. Hos Cæsar contra morem tractavit inimicius, ut barbaros a violandis legatis exemplo supplicii deterreret; sena-

23 Lege, *vanis.*—24 Lege, *præeminebant.*—25 Lege, *inauditæ.*—26 Forte, *quas cum.*—27 Forte, *velut cultri acie tonsorii.*—28 Lege, *pugnam, in qua longe superior erat acies Romana, et virtutem.*—29 Lege, *virtus.*—30 Lege, *veriti.*—31 Lege, *paucæ.*

tum ergo morte, populum servitute, [60] pœna bonis animis graviore, multavit: sic cum Venetis debellatum: qua victoria non ipsi tantummodo subacti, sed maritima ora omnis ad obsequium redacta erat. Ecce autem alia ex aliis bella consurgunt. Titurius Sabinus jussu Cæsaris Unellorum fines introierat, apud quos tunc summæ rerum [32]Viridonix. Multæ in circuitu civitates a Romanis defecerant, quarum aliquæ senatum quod neque [33]defectio neque bello consentiebant, interfecerant: latronum quoque manus ingens, partim bello, partim præda illiciente, dimisso agriculturæ studio, sese istis adjunxerant; quibus omnibus magnus exercitus jam in armis erat. Sabinus locum castris aptissimum nactus, intra vallum suos, lacessitus sæpe licet ab hostibus, continebat, ut jam non hostium modo sed suorum in contemptum paulatim incidisset. Ipse vero non id motu alio faciebat, nisi quod absente Cæsare tanta cum multitudine congredi, quisquis exitus sequeretur, ne temeritati tribui posset potius quam virtuti, anxius suspensusque erat animo: ubi se sperni autem intellexit, pugnare tandem, sed inprimis contemptum hujuscemodi quantum posset aggregare disposuit. Itaque Gallum quendam sibi familiarem, versutumque hominem noctu in castra transfugere jubet: et quod fieri velit edocet: paret ille, et origine dictis astipulante fidem meritus, cœpit hostibus suadere et animis [34]crudelis facile persuasit. Primo quidem Venetorum in finibus Cæsarem extremis periculis circumventum. Deinde in Romanis castris; hinc fama ducis; hinc hostium præsentia tantum esse formidinis, ut de nocturna agitent fuga: qua et Cæsarem adeant, ducique opem ferant, et instantibus sese malis eripiant. Id cum publice creditum esset, est etenim non vanis modo, sed omnibus insitum, ut quod valde cupiunt; facile etiam credant, totis passim castris una omnium vox audiri, [61] providendum modis omnibus, ne tam felix occasio per ignaviam dilabatur. Exercitus instantia victi duces, furori publico manus dant: discurritur hac illac, et consensu ducum sarmentis, variaque materia ex agris collecta ad implendas fossas, et in castra penetrandum onusti, et cursu et sarcinis defessi omnes redeuntes grave opus supraque suas vires, Romana castra ad laboris cumulum in alto posita, invadunt: haud dubii, Romanos præter fugam aut deditionem nihil ausuros: fefellit gentem [35]crudelam una spes: nam Sabinus suis militibus valida

32 Deest *præerat*. Dein lege *Viridovix*.—33 Lege, *defectioni*.—34 Lege, *credulis*.—35 Lege, *credulam vana*.

exhortatione firmatis; et pugnam vehementer optantibus erumpendi signum dedit. Qui cum subito præter spem hostium erupissent, idque duabus simul portis, et virtute atque experientia bellandi et natura loci et lassitudine hostium adjuti, integri ipsi virium, et quiete recreati fundunt illos facile prosternuntque. Quo metu non modo qui evaserant ex prœlio; sed vicini etiam se Romanis dedidere. Sunt enim Galli ineundis bellis promptiores quam adversitatibus tolerandis: et forte ita accidit, ut una et eadem die, et Sabinus Cæsaris, et Cæsar Sabini victoriam audiret. Per hos ipsos dies Publius Crassus in Aquitaniam missus a Cæsare, quamvis adolescens, senilibus animum exercebat curis: et secum cogitans in his terris multa illis annis adversa Romanis accidisse, multa sibi utendum prudentia sentiebat; assumpta igitur primum sollicitudine rei frumentariæ atque equitatus comparandi, quod eæ gentes plurimum eo genere virium pollere dicebantur, multis equitibus, et fortioribus viris, expressim Tholosa ac Narbona amicis urbibus accersitis, cum jam virium satis esset Sontiatum fines ingreditur. Illi autem non contenti hostem expectasse, progressi obviam, [36]et Romanos, hinc eorum paucitatem, hinc ducis ætatem contemnentes, in itinere sunt congressi. [37]Sæpe autem in contrarium versa, [62] equitatus eorum, cui unice fidebant, Romano funditur equitatu; cæsisque quamplurimis eodem impetu, Crassus hostium opidum invadit, multamque post resistentiam datis ad extremum armis et obsidibus per deditionem cepit. Erant tunc in Gallia, (qui nunc neque ibi neque alibi usquam sunt) homines tantæ in amicitiis fidei tantæque constantiæ, ut cum iis, quorum se amicitiæ [38]devenissent, omnem subire fortunam, et ad ultimum etiam mori vellent, neque post eos vitam ullam pati possent, quin si mori aliter non daretur, mortem sibi ipsi manu propria consciscerent; mirum genus, multum his modernis, amicitias utilitate [39]mentientibus, adversum: neque quisquam ex eo numero inventus a seculis ferebatur, qui hoc facere renuisset, vulgo Soldurios vocitabant. Ex his sibi sexcentos [40]Adiaterinus princeps gentis beneficiis et fide paraverat. Cum quibus inter ipsam deditionem, quæ illi utique non placebat, eruptionem in Romanos fecit, ita ut improvidos pene repentina [41]spem turbaverit; sic devoti omnes morti in

36 Forte, *cum Romanis.*—37 Lege, *Spe.*—38 Forte, *devovissent.*—39 Lege, *metientibus.*—40 In Cæs. libris dicitur *Adcantuanus.*—41 Forte, *species.*

prœlium ruebant. [42]Reversus ad se militibus Romanis, cum aliquamdiu graviter pro [43]hoste paucitate pugnatum esset, suo cum duce victi, orantesque cum populo in deditionem dux atque Soldurii sunt recepti. Dehinc Crassus in ulteriora progrediens vicinarum gentium conspirationibus magnis excipitur. Ita ut etiam ab Hispanis [44]horis, quæ proximiores bello erant, per legatos auxilia peterentur, et duces eligerentur ex iis, qui sub Quinto Sertorio rebelle quidem, sed Romano usu militaris scientiæ magisterium adepti bella gerere prorsus Romano more didicerant, loca idonea [45]cupiendi, castra communiendo, [63] commeatus hostium impediendo, acies instruendo, præsidia disponendo, prælio ac receptui canendo; omnia suis horis et suis ordinibus faciendo. Quæ Crassus cuncta conspiciens; cogitansque quod erat, se propter suorum paucitatem non posse diutius hostium consiliis atque artibus obstare, pugnæ fortunam experiri statuit. Quam rem cum ad consilium rejecisset, idque ipsum omnibus visum esset, mane proximo aciem eduxit, expectans ut in prœlium hostes egrederentur. Illi vero et si de victoria non diffisi, tutius tamen rati sunt sine prœlio vincere: quod per frumenti-penuriam eventurum sperabant: propter quam si Romani loco [46]crederent tergis instare decreverant: [47]ac spe castris se tenebant, neque pro victoria obsidionis infamiam [48]recubant. Romani hostium tarditatem non consilio imputantes, sed pavori, et hortante duce, et militibus pugnæ signum una voce poscentibus, signo dato castra aggrediuntur. Quo in actu auxiliares, in quibus ad prœlium modicum spei erat, missilibus suggerendis; fossis implendis, aggeribus [49]connectentibus multiplici opere occupati; spem majoris exercitus exhibebant. Addebatque error hic animos Romanis atque hostibus minuebat, utrimque tamen pugnabatur asperrime. Dum ecce equites quidam Crasso nuntiant castra hostium ab adversa parte negligentius custodiri. Is præfectos equitum [50]committit. Illi autem his cohortibus, quæ castrorum præsidio [51]subederant, a vulneribus et labore integris longe a conspectu hostium circumductis, partem illam castrorum improviso adeunt, et antequam sentirentur vallo disjecto mediis castris cum cæde clamor exoritur. Territi hostes repentinis [52]malmis omissa partis alterius defensione diffugiunt. Romanus

42 Forte, *Reversis.*—43 Forte, *hostium.*—44 Lege, *oris.*—45 Lege, *capiendo.*—46 Lege, *cederent.*—47 Lege, *hac.*—48 Lege, *recusabant.*—49 Lege, *convectendis.*—50 Lege, *eo mittit.*—51 Lege, *subsederant.*—52 Lege, *malis.*

[53]ille equitatus locis conpestribus assecutus obtruncat. Ita ex quinquaginta milibus [54]e Quitania Cantaberaque collectis, [64] vix quarta pars prœlio [55]superesset. Quo metu diffuso pars maxima populorum circumstantium ad deditionem venit: fecissentque idem omnes, nisi instantis brumæ spes negotium distulisset.

Hæc Cæsar per legatos suos agebat. Ipse autem a Venetis in Ménapios præcesserat, extremosque hominum Morinos, ut ait Maro: quod hæ duæ gentes [56]ad se miserant et in armis erant. Et quamvis [57]adventaret, sperans tamen modici temporis opus esse, rem aggreditur. Erat autem longe alia quam crederetur ratio belli. Audientes etiam maximas atque creberrimas victorias Romanorum, non armis sed latebris decreverant se tueri. Itaque sua omnia in paludibus ac silvis abdiderant, juxta quas dum castra exercitus Romanus attolleret, illi subito quasi ab inferis emergentes, effusos atque in operibus impeditos diversis viis dissonisque clamoribus invadunt. Romani impigre opere intermisso et arreptis [58]in illos impetum fecere; eosque in silvas [59]redigere, paucis inter vepres perditis, multis hostium interfectis. Et tunc Cæsar silvestri materiæ cædendæ et in morem valli ad tutelam suorum circumducendæ operam dabat, ne clandestinis eruptionibus premerentur: sed jam hiems aderat; ac ingentibus ac perpetuis imbribus impedita res est: vetitique milites sub pellibus agere. Victor ergo hominum; sed naturæ [60]cedent incensis ac vastatis finibus hostium cum exercitu [61]in Aulercios Lexoniosque in hiberna concessit.

His temporibus Germanorum turbæ ingentes Rhenum metu pellente [62]trajecerent, fessæ bellis assiduis atque importunitatibus et injuriis Suevorum: quæ gens maxima, belloque potentissima omnium Germanorum et olim fuisse legitur et nunc esse dicitur. [65] Quorum et moribus multa quidem a scriptoribus rerum memorata: præterea quum apud eos et apud omnes fere homines mutati sunt mores, quæque jacturarum pessima est, prope semper in deterius, horum, ut sileam reliquos, illum saltem morem video mutatum: Nempe vinum ætate Julii Cæsaris abhorrebant, quod [63]ni fallor non abhorrerent: hi vicinitatis atque humanitatis impatientes omnes finitimos populos, aut tributarios sibi effecerant, aut

53 Lege, *illos*.—54 Lege, *ex Aquitania et Cantabria*.—55 Lege, *superfuit*.—56 Deest *minime*. *Mittere* autem est, legatos mittere.—57 Adde, *hiems*.—58 Adde, *armis*.—59 Lege, *redegere*.—60 Lege, *cedens*.—61 Lege, *in Aulercos Lexoviosque*.—62 Lege, *trajecerunt*.—63 Videtur addendum, *nunc*.

prorsus expulerant. Itaque ad unam partem finium Suevorum fuisse traditur ingens atque incredibilis solicitudo. Idque sibi tunc magnæ gloriæ ascribebant. Nunc etiam per eorum fines et suspectæ multis in locis solitudines, expertus loquor, et ambiguum iter est: hos igitur Germanorum populos a Suevis pulsos cum in Galliis consedisse Cæsar audiret, Gallorum veritus levitatem, qui more frondium vento quolibet agitantur, et mercatores et cursores more proprio manu prehendunt detinentque, et unde veniant et quo pergant, et quid novi afferant percontantur, reguntur que rumoribus etiam falsis, et sæpe his moti ea deliberant; quorum mox pœniteat: hoc inquam veritus Cæsar, ne famæ cujuspiam flatibus moverentur, [64]et Romana fide desisterent; æstate non expectata ad exercitum venit, et invenit vera se timuisse. Missos legatos a Gallis ad Germanos invitantes hortantesque, ut a leva Rheni, ubi substiterant, abscederent, seque inferrent in intima Galliarum, nihil eis defuturum omnium [65]petissent. Motus his Cæsar, sed dissimulans, Gallorum principibus ad colloquium evocatis, benignis orationibus [66]leniit. Firmavit animos atque edixit [67]'equitum quem ex debito [68]tenerentur, ut paratum in armis haberent. Esse enim sibi animum ad liberandas Gallias ab [69]incurso Germanico proficisci.' [66] Quidquid ille præceperat adimpletum est, non obedienter modo, sed libenter, ea est facilitas animorum. Dum instructis ergo paratisque omnibus iter arripuisset, jamque ad castra hostium paucorum dierum itinere propinquaret, legatos barbarorum obvios habuit, quorum primus in hanc sententiam verba fecit. 'Neque Germani' inquit 'o Cæsar bellum inferunt Romanis, neque eis, si Romani bellum inferant, recusant. Mos est noster a majoribus per manus nobis traditus bella moventibus obstare, nullum hanc ob causam precari. Suevis solis nos impares confitemur, quibus ne ipsi cœlites pares sint: de reliquo mortales omnes vincere posse confidimus: unum non ut humilior, sed ut justior causa nostra sit dicimus, venisse nos in Gallias, non sponte sed coactos: profugos, domo pulsos, aliquo pergere necessarium fuisse. Si Romani velint, posse eis amicos esse non inutiles. Ad id sane duorum altero opus esse, ut aut terras eis quas inhabitant largiantur, aut possidere quas armis quæsierint patiantur.' Ad hæc Cæsar inter multa respon-

64 Forte, *et a R. f. desciscerent.*—65 Adde, *quæ.*—66 Adde, *eos.*—67 Lege, *equitatum.*—68 Deest verbum *præstare*, aut simile.—69 Lege, *incursu.*

dens, 'nullam illis posse secum esse amicitiam' ait, 'nisi quamprimum Galliæ finibus emigrarent: neque satis se mirari posse, quænam esset ista ratio, ut qui sua defendere non valerent, invaderent aliena: quasi ad injuriam inferendam, quam ad defendendam justitiam fortiores: cum fortioribus viris vires addere soleat animosque defensio suscepta justitiæ; neque vero esse agros ullos in Gallia, qui tantæ hominum multitudini assignari possint sine injuria possessorum. Esse autem apud se aliarum gentium legatos, inprimis [70] Vibiorum, amicorum populi Romani, de Suevorum violentia conquerentes, opemque poscentes: posse eos cum illis habitare, donec utrisque consultum sit: se Suevis imperaturum, ut ab eorum offensionibus abstineant.' Legati se post triduum redituros, responsumque suæ gentis relaturos cum dixissent, poposcerunt, ne castra interim promoveret: sensit fraudem Cæsar; Equitatus enim partem magnam trans Mosam amnem frumentatum ab iis missam senserat, quam hoc spatio temporis expectabant. [67] Itaque quod peterent se facturum negavit, processitque, et cum jam nisi duodecim milia passuum distaret a barbaris, legati [71] ad ipsum poscentes instantius occurrerunt, idque cum iterum negasset; petierunt ut ad suos equites, qui præibant, mandaret prœlio abstinere, donec ipsi legatos ad eos, quos in eadem conditione cum Suevis esse [72] deberet, destinarent, ut fœdere cum eisdem icto, simul Cæsaris consilio uterentur: Adhæc exploranda et firmanda cum Vibiis triduo etiam opus esse. Intellexit quoque Cæsar hanc petitionem eodem spectare, quo primam. Respondit tamen se, [73] de illo non amplius quam quatuor milia passuum progressurum. Illic die proximo adessent, cum quibus de illorum petitione dissereret, equitibus nihilominus jam progressis mandavit ne hostes invaderent. Quod si ab illis invaderentur, usque ad ipsius adventum [74] ipse tamen sustinerent. Equites jussu ducis accepto: et [75] qui apud legatos hostium vadissent, tanquam in pace securi ibant et incauti: fidei signum non prudentiæ. Id cum hostes advertissent [76] quam numero longe impares repentino impetu invecti quadringentos septuaginta ex eis occiderunt: reliquos in fugam versos insequi non prius desierunt quam ad conspectum Cæsaris est per-

70 Lege, *Ubiorum*, et sic inferius *Ubiis* pro *Vibiis*.—71 Lege, *id*.—72 Lege, *diceret*.—73 Lege, *die*.—74 Lege, *ipsi*.—75 Forte, *et qui apud Cæsarem legatos hostium vidissent*.—76 Lege, *quamquam*.

ventum. Ibi demum persecutionis [77]fugæ finis fuit: memorabilis inter cæsos casus extitit Pisonis, qui vir fortis ac nobilis ex Aquitania * cunatom populi Romani et amicus dictus a senatu, cum germano proprio ab hostibus intercepto opem ferens, illum quidem periculo liberasset; vice ejus detentus inter turbam, atque equi vulnere ad terram datus aliquamdiu pedes animosissime se defendens victus [78]cum concidit. Id cum frater jam prœlio digressus agnosceret, [68] equo stimulis adacto medios in hostes rediit: ibique fortiter dimicans occubuit. Ad hunc modum duo simul fratres egregii mutua pietate periere. Cæsar circumventum dolis sese dolens; nullos jam legatos hostium audiendos, nullam conditionem pacis admittendam, neque vel modicum differendum ratus, dum copiæ hostium jungerentur: simul illud intelligens apud leves Gallorum fragilesque animos hostilem fraudem virtutis opinionem et virtutis nomen facile reperturam; statuit omne hostibus consultandi, simulque et Gallis falsam opinionem confovendi spatium celeritate præripere. Consilio igitur advocato dum propositum illud suum aperit, ecce de transverso legati hostium, quibus prospere fraus prima successerat: nec priores illi tamen; sed principes gentis, et seniores omnesque in quibus summa erat apud illos auctoritas, ad Cæsarem in castra perveniunt, vel excusaturi præteritas fraudes, vel novas si liceat innexuri. Quos ubi Cæsar aspexit nulla penitus de re auditos illico capi jussit, simulque insecuto iter exercitu festinus arripuit. In quo ordinando nuper victos equites in extremo posuit, ne forte reliquiæ [79]prædani metus aliquæ superessent, quibus etiam intrepidi afflarentur. Sic ad hostes generosæ plenus iræ, et degeneris memor injuriæ properabat. Et octo milia passuum dicto citius emensus; [80]illud apparuit quidquid de legatis suis esset, quidve de hostibus scire aliquid potuissent; subita re turbati, neque arma neque consilia capiendi spatio [81]relicti, an hosti occurrerent, an castra defenderent, an [82]satem fuga quærerent incerti, stupidi hærebant. Cognita trepidatione hostium et fluctuatione hominum ac signorum; Romani milites et illorum perfidia et hortatu sui Ducis impulsi castra pervadunt, pauci parati armatique restitere; [69] alii autem [83]in finem omnes fugam

77 Forte, *ac fugæ.*—78 Lege, *tandem.*—79 Lege, *pridiani.*—80 Forte, *quam illis apparuit, quid delegatis suis esset, quamve de hostibus.*—81 Lege, *relicto.*—82 Lege, *salutem.*—83 Forte, *infamem.*

arripuere. Immisso post eos equitatu magna horum in itinere strages fuit: dehinc agmine perpetuo ad confluentem Rheni ac [84]et oræ delati, cum se metu insequentium in oppositum amnem injecissent et lassitudine et pavore, et impetu alvei superante demersi sunt. Ita pene omnes partim pugna, partim fuga, partim aqua consumpsit, cum essent milia hominum [85]quadraginta ac triginta: sua in castra reversus Cæsar incolumi exercitu, mirum dictu tanto ex bello paucis tantummodo vulneratis, cum legatos reliquosque, quos capi jusserat, invenisset, absolvi fecit, et quo vellent abeundi tribuit licentiam. Illi vero Gallorum propter [86]Attoritorum fines, iracundiam metuentes, apud Cæsarem residere muneris instar optarunt, quos secum ille magnanimus concessa libertate detinuit.

Post hæc Cæsar modis omnibus Rhenum transire disponit: multæ eum impellebant causæ. Tres inprimis: nam et operæ pretium extimebat ut Germani qui cottidie in Gallias transire sibi consuetudinem fecerant; suarum metu rerum domi continerentur; ubi adverterent exercitum populi Romani posse et audere Rhenum transnatare: neque semper assuescere invadere; sed invadi etiam interdum: deinde quod pars illa Germanici equitatus; quam prædandi causa trans Mosam missam proximo prœlio non interfuisse memoravimus, trans Rhenum audita suorum clade confugerat, seque Sicambris adjunxerat; a quibus Cæsar cum per nuntios postulasset, ut eos qui Romanis simul ac Gallis bellum moverent, sibi redderent; responderunt, ‘imperium populi Romani Rheno terminari. Si Germanos [87]in Gallia transire ad injuriam traheret, cur minus injuriosum duceret trans Rheni metas imperium extendere.’ [70] Quamquam barbarica ista responsio coloris fortasse [88]aliud, sed nil penitus rationis habuerit, non enim trans Rhenum imperium petebatur, sed ut cis Rhenum injuriose gesta punirentur: nisi forte sibi [89]barbareis insolens usurpabat, ut qui ad eam confugissent, inviolabiles haberentur, [90]qui brevi non modo alios, sed seipsam salvam facere non potuit. Certius erat, quoniam Ubii soli ex Transrhenanis Romanorum in amicitiam recepti affectuosissime precabantur, ut eis Romanus imperator adversus Suevos, aut mit-

84 Forte, *Mosæ.*—85 Lege, *quadringenta.*—86 Forte, *occupatos eorum.* —87 Lege, *in Galliam.*—88 Lege, *aliquid.*—89 Lege, *barbaries.*—90 Lege, *qua.*

teret, aut ferret auxilium. Nam si forsitan [91] transferre non posset reipublicæ negotiis occupatus, satis abundeque illis esse præsidii in solius exercitus fama, quæ post devictum [92] Ariojustum atque ultimum hoc prælium confectum, tam late per extrema [93] Galliæ diffusa esset, ut sub ejus umbra nominis tutos se esse posse confiderent: Navium vero ad transitum affatim sibi esse non dubitaret. Et Cæsar iis quidem de causis ac fortasse aliis transitum exoptabat: sed transire navibus neque satis tutum, neque vel sibi vel populo Romano satis honorificum judicabat: animumque ideo ad structuram pontis intenderat, tametsi difficultatem maximam fluminis impetus profunditasque et latitudo prætenderent: sed nil volentibus arduum: disposuit firmavitque vel nullo modo alio, vel ponte transire: vicitque omnem rerum perplexitatem operosissimi atque ardentissimi ducis industria atque obsequentissimi durus labor exercitus. Ponte igitur brevi tempore mira arte perfecto traduxit armatas legiones. Primusque Romanorum, sicut scriptum est, Germanos qui trans Rhenum incolunt, aggressus, [94] maximas effecit cladibus: sed sequor ordinem. Præsidio validissimo ab utraque pontis parte dimisso; primus illi post Rheni transitum in Sicambros fuit impetus, [71] qui superbe Romani fines imperii Rheno amne præscripserant. Et pergenti multarum urbium legiones occurrerunt amicitiam pacemque petentium, quibus omnibus benigne respondens Cæsar obsides imperavit. Sicambri autem, ut est magna pars hominum verbis quam factis animosior, mox incepti fama pontis audita, quorundam qui apud eos versabantur, quibus Romana notior virtus erat, consilio atque hortatu, desertis urbibus cum fortunis suis omnibus in solitudines ac silvarum interiora confugerant. Cæsar hoc pridem tardum et difficile belli genus expertus, et plus tædii [95] iis quam periculi, tempus inutiliter non [96] tenendam statuit. Pervastatis ergo vicis rebusque hostium, quo vel ferrum potuit vel flamma pertingere, ad Ubios, hoc est ab hostibus ad amicos transiit expectatus atque optatus: [97] ad eos vero moram trahens, propositum et consilia Suevorum didicit: ea erant hujuscemodi. Accepto enim transitu Romanorum, quorum fama virtutis jam cuncta compleverat, nuntios ad omnes suæ gentis circumquaque [98] diu rexerant: unum omnibus præceptum,

91 Forte, *transferre se.*—92 Lege, *Ariovistum.*—93 Forte, *Germaniæ.*—94 Forte, *maximis affecit.*—95 Forte, *esse.*—96 Lege, *terendum.*—97 Lege, *apud.*—98 Forte, *direxerant.*

ut urbibus atque opidis [99]de electis conjuges filiosque et quicquid eis carum esset in silvis, quæ immensæ illis erant, reconderent: viri omnes [100]armiportantes certo loco [1]Suevæ in medio ex omni undique regione confluerent: ibi Cæsarem expectarent, acieque confligerent. Cæsar autem, [2]quam tamen nescio, sed opinioni tantum virum nil sine certa voluisse, contentus in præsens [3]ad suo Vibios obsidione liberasse: ac reipsa ostendisse Germanis, Rheni transitu Romanos, neque metu neque difficultate prohiberi, quominus et amicis ferant opem et hostibus ultionem; [72] non nisi decem octo diebus actis in Germania, rediit in Gallias; pontemque post tergum fregit ne ab hostibus frangeretur.

Crescentibus indies bellis atque periculis; crescebat simul ducis animus, et [4]a tritu velut aurum splendidior fiebat, quove plus difficultatum eo et plus spei erat. In omnibus quidem bellis, quæ per eum in Galliis ad id tempus gesta erant, missa hostibus auxilia a Britannis agnoverat. Id indignans ad eos ire disposuit. Et quamvis extremum jam tempus esset æstatis, quæ illis in regionibus propter [5]vicinam Septentrionis est brevior; ne quid tamen otiosi temporis ageret, insulæ statum moresque hominum explorare statuit. Quod cum neque per [6]communes Gallos, quibus loca illa nondum [7]plena erant; neque per mercatores ipsos, qui non nisi [8]lictoreas terras, easque non omnes, sed tantum Galliæ oppositas, adibant, non fieri posset, Gajum Volusenum una cum longa navi * [9]eo quid agere velit illum ad momentum ire jubet: et cognitis illis [10]qui cognosci possent maturum ille reditum imperat. Is ad eum quinto rediit non ausus, ut dicebat, in terram egredi, neque se fidei barbarorum credere et tantum exterius visa renuntians. Hæc ita communis quidem habet historia: habeo tamen non ignobiles auctores qui Cæsarem per seipsum portus et navigationem, et accessum ad insulam explorasse confirment: quod ut credi posset ipse ducis animus facit et similis aliis in rebus audacia. Cæterum seu per alium seu per se cognitis, quæ cognosci poterant, ipse in extremum Galliæ angulum, unde brevior in Brittanniam est transitus, quo jam se cum exercitu contulerat, classem omnem contrahi imperat: Et qua

99 Forte, *relictis.*—100 Lege, *arma portantes.*—1 Lege, *Sueviæ.*—2 Forte, *quam tamen nescio ob causam, sed opinor tantum virum nil sine certa ratione.*—3 Forte, *adventu suo.*—4 Lege, *attritu.*—5 Lege, *viciniam.*—6 Lege, *homines.* —7 Forte, *cognita.*—8 Lege, *littoreas.*—9 Locus corruptus. Vid. Cæs. IV. 21. —10 Lege, *quæ.*

Veneto in bello usus erat anno altero; et quæ amicis ex regionibus interim redacta ingentem navium numerum expleverat. Et jam fama Romanorum a Germanis transiverat ad Britannos: et præsens insuper apparatus late metum sparserat. [73] Itaque multarum insulæ civitatum nuntii Cæsarem adeunt, et obsides et obedientiam promittentes: hos benigne suscipiens, et sereno vultu et miti oratione prosequitur, hortatus ut in proposito perseverent domum remittit et cum eisdem [11]communi consilii magni virum; inque oris illis omnibus auctoritatis eximiæ ac spectatæ [12]sibi non fidissimum, ut rebatur. Quo merito Attrebatibus victis regem illum imposuerat: per quem urbibus Britannicis persuadere [13]mittitur ut ratione fidei se committant, suumque illis nuntiet adventum. Venerunt et magnæ partis Morinorum nuntii excusantes suæ gentis errorem, quod adversus populum Romanum propter suam [14]imparatam ac turbidam barbariem rebellassent, [15]mox vitio, non odio animorum, et petentes veniam et pœnitentiam offerentes: id pergratum Cæsari fuit, quod in Britanniam transiturus bellum invitus post terga dimitteret, neque curæ Britannicæ præferendum aliud extimaret. Impositis igitur multis obsidibus, petita concedit, classe autem sicut diximus collecta, dum ad transitum se præparat, curam portus ac custodiam Publio Sulpitio Ruffo committit, cum eo quod sufficere visum est præsidio. Residuum copiarum in Menapios mittit, atque in eam partem Morinorum, unde (quod rebellionis indicium apparebat) nulli ad eum nuntii venissent: his Titurium Sabinum et Lucium Arunculejum Cottam præfecit. Dies interea navigationi aptus affuit: cumque de littore Gallico profunda nocte solvisset, proximæ lucis hora quarta Britannicum littus attigerat: plenumque illud armatis hostibus conspicatus, præruptasque rupes pelago impendentes, unde teli jactus aut lapidis usque ad naves facile perventurus esset, substitit parumper, expectans suos qui lentius veniebant: sic in anchoris usque ad horam diei nonam stetit: [74] tunc assecutis omnibus, legatisque et tribunis militum, ac magistris navium [16]vehementis admonitis, ne qua esset aut bellicis aut maritimis rebus mora; sed ad nutum omnia [17]dicto explorentur. Vento et æstu fretus idoneo, convulsis anchoris, ad

11 Lege, *Commium.*—12 Forte, *sibique;* vel, *sibi autem.*—13 Forte, *nititur, ut Romanæ.*—14 Lege, *imperitam.*—15 Lege, *morum.*—16 Forte, *vehementer.*—17 Forte, *dicto citius.*

septem milia passuum procul inde plano in littore tota cum classe constitit. At Britanni, intellecto consilio, præmissis equitibus atque essedis, quibus in bello uti consueverant, pari velocitate locum occupant: consequuntur equitatum turbæ, ita omnes copiæ egressuris se Romanis objiciunt. Erat plane descensus in terram difficillimus propter aquæ altitudinem, sine qua magnæ naves esse regique non poterant. Et si qui e navibus exivissent, [18]et sicco de litore, aut ex vadis humilioribus excipiebantur hostium occursu: et ubi stare difficile erat, cogebantur iniquo Marte certare, unde non immerito Romani territi ac turbati et locorum inscii et ejusmodi prœlii inexperti solito segnius pugnabant. Quod ut Cæsar vidit; longas naves ab [19]alta classe secerni et remis ad litus applicare imperat, atque inde omnium genere missilium hostem pelli; quem ipse navium aspectus et magnitudine et remorum strepitu insuetum talibus exterruit. Ubi autem sagittarum [20]imbris ac tonitrua tormentorum in hostilem aciem incidere: parumper referre pedem hostes inceperunt: nec dum tamen Romani sese undis credere ausi, ipsis e puppibus prœliabantur, donec aquilifer decimæ legionis, quam amabat Cæsar, alta deos orans voce, ut feliciter legioni succederet quod parabat, versus ad comites: 'desilite' inquit 'in fluctus, et sequimini me commilitones mei, quicunque non vultis hanc aquilam hostibus illudendam tradere. Si viri estis prospera cuncta provenient, si minus, ego saltem debitum meum reipublicæ [21]a Romano imperio bona persolvero:' hæc exclamans medios in fluctus mira alacritate [22]dissiluit.[75] [23]Attigit ut primum terram pedibus attigit, gressu rapido ferre aquilam in hostes cœpit: virtutis exemplo et nobiles incitati omnes, non solum qui in illa, sed qui in cunctis erant navibus in undas atque inde in hostes ruunt: pugna atrox exoritur, duraque, anceps, et Romanis adversa propter locorum iniquitatem. Postquam vero terram omnes [24]attingerent: collecti in unum et reducti ad solitum pugnæ genus, alio impetu invecti fuderunt adversarios; fuisset clarior victoria si ad insequendum profugos equitatus in tempore affuisset; tanta fuit tamen, ut Britanni hostium suoque casu territi, legatos ad Cæsarem mitterent et deditionem et obsides et quidquid victoribus victi debent offerentes, cum iis et Comius rediit, quem ad eos,

18 Lege, *ii.*—19 Lege, *alia.*—20 Lege, *imbres.*—21 Forte, *ac Romano imperio munus.*—22 Lege, *desiluit.*—23 Lege, *Atque.*— 24 Lege, *attigerunt.*

ut diximus, præmissum et commissa edere incipientem vinculis astrinxerunt: nunc solutum remittentes, violati culpam in multitudinem reflexerunt, et errori publico veniam petierunt. Quibus Cæsar acriter increpitis, quod pace per legatos ultro expetita et obtenta, bellum intulissent, hostilia in amicos ausi, veniam tamen supplicibus non negavit, quam negare nec noverat nec solebat: partim datis partim promissis obsidibus pax conventa est: principes Britannorum turbas ad agriculturam reverti jusserunt, ipsi seque suasque urbes [25]Cæsar insinuare omni studio satagentes. Paulominus festinatio unum mihi virum abstulit, quem in medium virtus ejus et fama restituent: is est Marcus Cæsius [26]Scena miles Cæsaris, qui hoc ipso, quem præmisimus, ad insulam appulsu, scopulum littori proximum plenum turbis hostium contuens cum quatuor tantum [27]commilitonique cimbam eo transvectus, egregia paucitate barbaricam multitudinem est aggressus: cumque inter pugnandum, æstus æquorei refluxu, interstitium illud quod scopulum ab insula dirimebat aquis [28]exornatum transitum non negaret; [76] atque ideo barbarorum ingens copia suis auxilio advenisset; [29]relans quatuor justo pavore perterritis, et abjectis, vel oranti forsitan socio dimissis pilis, solus [30]Scena contra hostium aciem stetit immobilis, et sua et comitum unus quinque militum pila in hostium membra, nullo in cassum eunte jaculatus, tandem omnibus [31]assumptus, stricto obvios mucrone, unumquemque ut se primus obtulerat; nunc scuto nunc gladio excipiens ac prosternens; diu utrique partium admirabile præbuit spectaculum: et tot milium in littore dimicantium ad se unum intuendum oculos atque ora convertit. Cum jam denique, non ut in armatum virum, sed ut turrim munitam omnis nisus, ira, pudorque hostium in furorem versus incumberet; jamque femur ingenti transfixus telo et [32]multum saxo concussus gravi; clipeoque et galea ictuum vi disjectis, gladio ad extremum fracto, pilisque ut est dictum omnibus non perditis, sed impensis egregie, pene jam exarmatus, tamen lorica gravis duplici, se in undas, sua opera hostium sanguine rubicundas injecit, ac reversus ad suos, unde gloriam merebatur, veniam postulavit: nempe cum Cæsarem conspexisset: 'Parce, (inquit) optime imperator, arma perdidi:' [33]et ille summus extimator meritorum, cujus

25 Lege, *Cæsari.*—26 Lege, *Scæva.*—27 Lege, *commilitonibus cimbam.*—28 Forte, *exoneratum.*—29 Lege, *reliquis.*—30 Lege, *Scæva.*—31 Forte, *consumptis*; vel, *absumptis.*—32 Puto, *vultum saxo contusus.*—33 Forte, *at.*

sub oculis gesta res erat, et facta viri fortia et verba magnifica centurionatus honore [34]reincidit per hos dies res parva quidem dictu, sed eventu magna ac periculosa. Naves in Galliis dimissæ quibus inerat equitatus, paucis post Cæsarem diebus secundo [35]funem vento fuderant: cumque Britannicis jam littoribus propinquitates in conspectu suorum essent; tantis repente tempestatibus conquassatæ sunt, ut omnes undique spargerentur, [77] et aliqui unde venerant violentia pelagi verterentur; aliæ ad aliam partem insulæ summo cum discrimine [36]cogerentur. Quin etiam naves aliæ et longæ et [37]ornariæ in quibus exercitus erat, quamvis littori hærentes, sic procellis tumescentibus avulsæ atque oppressæ sunt, ut [38]Romani audaciam mundi finibus non contentam extraque orbem bella quærentem, terræ limes ultimus castigare videretur Oceanus. Denique sic disjectæ omnes; sic perditis armamentis aut fractæ aut inutiles redditæ videbantur, ut merito hæc inter adversitates Cæsareas numerentur. Qua de re consternatio ingens, ac mœstitia totius exercitus consecuta, [39]nam neque alia classis qua redirent erat, neque ad hanc ipsam reparandam vel materia vel facultas; et in Gallia hibernandum esse; [40]et Britannia hibernari propter frumenti inopiam non posse constabat: et præterquam quod res per seipsam tristis erat, accedebat et altera dolendi causa ac timendi. Siquidem Britanniæ principes quos in fidem Romanorum, non amor sed pavor attraxerat, omnia illis deesse cum cernerent, naves, equites, frumentum, nec stare illos posse diutius, nec abire; eorum quoque paucitatem castrorum ex angustiis metientes, quod neque equitatus neque impedimenta, sed solæ ibi erant legiones: conceperunt spem ut fit ex alienis malis, ac rejectis adulationibus quibus Cæsarem cœperant promereri, cogitantes quod si eum superarent, aut opprimerent; nemo amplius bellator in Britanniam trajiceret; habito de his rebus inter se colloquio, rebellarunt. Cæsar nondum conjuratione patefacta, ex [41]adulatione tamen obsidum, qui promissi erant, ex adversitate [42]prætereaque sibi acciderat, mutatam cum fortuna fidem barbaricam cogitabat. Sed nulla re decipi poterat supra humanum modum altus

34 Lege, *remuneravit. Incidit.*—35 Forsitan idem est, quod Virgilius ait I. Georg. *convellere funem a terra.* Infra ait: *funem solvit:* unde dubito, an hic legi debeat: *solverant.*—36 Lege, *agerentur.*—37 Lege, *onerariæ.*—38 Lege, *Romanorum.*—39 Adde, *est.*—40 Lege, *nam in.*—41 Lege, *dilatione.*—42 Lege, *præterea quæ.*

animus et invictus: [78] frumenta igitur ex agris vicisque omnibus in castra quotidie, [43]et navibus, quæ irreparabiliter quassæ erant, dissolutis, ex ea materia alias refici; et quod deerat ex Galliis convehi faciebat: idque tanta ducis sollicitudine, tanto militum studio gestum est, ut ex omnibus non amplius quam duodecim in totum perditis reliquæ ad navigandi usum reparatæ in anchoris starent. Sic quasi [44]reddita advia animos militum providentia sui ducis erexerat. [45]Illuc assidue frumentatum pars exercitus: contigitque die quodam, ut legione septima ad id ipsum de more profecta; barbari, qui eo venturam ex ordine cogitarent, quod jam aliis in partibus inventa frumenta præcedentibus diebus abstulissent, nocturnis eam præstolarentur insidiis: cum tamen nulla suspicacio belli esset, sed ruricolæ passim et in agris vagarentur, et Romanis in castris libere versarentur; legione autem conspecta e silvis eruperant, eamque equis et essedariis circumdederant: quibus eo tempore sic utebantur, ut et levitatem equitum præstarent et peditum firmitatem. Et jam legio impetum numerumque hostium sustinere vix poterat; [46]dum castrorum custodes Cæsarem certiorem faciunt pulverem solito majorem ab ea, quo legio profecta erat parte consurgere: statim quod erat augurio animi apprehendit, arreptisque armis illic properans cum parte exercitus invenit legionem in ultimis laborantem: non fuit opus prœlio: sola Cæsaris præsentia suis metum, hostibus victoriam eripuit. Sive autem hora serior diei, sive [47]alia eum causa tenuerunt, suos liberasse periculo contentus intactis hostibus castra repetiit: proximis diebus tantæ fuerunt tempestates ut Romanos [48]subtentorii Britannis in opidis detinerent. [79] Post hæc non [49]destituerunt hostes per legatos ad bellum totam insulam concitare, et Romanorum paucitatem et prædæ magnitudinem divulgare: insuper et oblatam cœlitus, et minime respuendam perpetuæ libertatis occasionem: quorum cum fidem publicam invenisset [50]Assercio, equitum et peditum turba ingens ad Romana castra confluxit: contra quos Cæsar in aciem legiones eduxit et prœlia victor profugos insecutus, omnes fudit, plurimos interfecit, incensisque late finibus in castra remeavit. Secutæ sunt legiones hostium pacem veniamque petentium: quibus

43 Deest *convehi.*—44 Forte, *reddita vita.*—45 Lege, *Ibat.*—46 Lege, *cum.*—47 Lege, *aliæ eum causæ.*—48 Lege, *sub tentoriis, Britannos.*—49 Lege, *non destiterunt.*—50 Lege, *assertio.*

Cæsar propter perfidiam obsides duplicavit, eosque in Gallias duci jussit: quo ipse navigatione prospera est reversus. Duæ ex omnibus, a reliquis vento abstractæ et ad littus aliud delatæ erant: e quibus cum trecenti egressi in terram ad Romana castra properarent, Morini [51]quidam quos placatos Cæsar arbitrabatur, non tam odio quam spe prædæ in itinere hos invadunt; edicuntque ut si mori nolint arma deponant. Romanis in orbem collectis resistentiamque parantibus, clamor ortus ad sex milia hominum contraxerat: quos omnes quatuor horis et eo amplius paucitas Romana sustinuit, proque paucis [52]pulveribus multas mortes reddidit. Ac cum Cæsar qui non longe aberat rem sensisset, auxilium suis ferens advolavit. Quo conspecto ad fugam reversi hostes et ad magnum numerum cæsi sunt. Die insequenti Cæsar Labienum cum legionibus secum [53]est Britannia reversus in Morinos rebellantes misit: qui cum propter temporis siccitatem solitum paludum receptaculum amisissent, ferme omnes ad obedientiam rediere. Titurius autem Sabinus et Aruncülejus Cotta legati alii in Menapios missi, [54]hos non inventis quos silvæ protexerant, incensis ædificiis ac vastatis, ad Cæsarem sunt reversi. Ipse autem in Belgis exercitus totius hiberna disposuit: [80] eo duarum non amplius urbium Britanniæ venerunt obsides, aliæ omnes et Romani ducis imperium et propriam fidem ac præmissa contempserant. [55]Romæ ut erant Romæ cognitis, senatusconsulto viginti dierum supplicatio instituta est res a seculis inaudita.

Annuo de more Cæsar ex hibernis in Italiam [56]venit. Peractis conventibus Cisalpinæ Galliæ, quod anno altero in animo habuerat ad Illiricum perrexit, ubi compositis quarundam motibus civitatum, parvo temporis lapsu magnum viæ spatium [57]emersus, per Italiam in ulteriorem Galliam ad exercitum rediit: id quod discedens jusserat, classem amplius quam sexcentarum navium invenit instructam: collaudata militum industria et operibus præfectorum fide, classem ipsam ad portam, Icium tunc nomine, triginta tantum passuum milibus [58]ad insula semotum, quo nullus est aptior deduci imperat. Ipse autem [59]omnia in Treviros proficisci statuit: quod eos nec [60]consilia frequentare notaverat, nec imperia excipere. Ad

51 Lege, *quidem.*—52 Lege, *vulneribus.*—53 Lege, *ex Brit. reversis.*—54 Forte, *his.*—55 Forte, *His rebus.*—56 Lege, *veniens.*—57 Lege, *emensus.*—58 Lege, *ab.*—59 Forte, *omnino*, vel potius, *antea.*—60 Lege, *concilia.*

hæc Germanos ab eis sollicitari fama erat, quum ea civitas proxima Rheno est; omnium tamen Galliæ civitatum, equitatu præsertim, potentissima. Erant in ea urbe ut assolet duo de potentia et prioritate certantes: horum nomina erant Indiciomarus et Cingetorix. Primus audito Romani ducis adventu, equitum, peditum, quam maximas potest copias, atque omnia bello apta summo studio parabat: reliquam turbam, sexu vel ætate fragilem intra Arduenam silvam densissimam atque ingentem cum rebus fortunisque [61]omnium abdidit, ut curis aliis expeditior bello operam daret. Alter vero, contrario ut in talibus fieri amat consilio, statim Cæsari fines ingredienti sese obvium et obsequio promptum tulit: quem cum multi et ipsius amore, erat enim carus populo, et Romani exercitus timore sequerentur, [81] cognovit Induciomarus se delusum et ab omnibus facile se posse destitui. Non animo ergo, sed consilio mutato sese Cæsari per nuntios excusavit, quod ad eum ab initio non venisset, ne principibus simul digressis, plebs per [62]justitiam falli posset, et a Romana fide pravis fortasse consiliis impulsa discedere. Cæterum se et civitatem ipsam in arbitrio suo esse, seque ad eum si præceperit, venire prono animo paratum. Cæsar quamquam non ignarus unde hæc dicta procederent, ne tamen tempus in Treviris tereret venire illum ad se jussit cum ducentis obsidibus, in quibus et filius ejus fuit et propinqui aliquot, quem venientem [63]levi oratione complexus ad Romanæ amicitiæ perseverantiam cohortatur; cum primum esset ad amicitiam exhortandus. Trevirorum tamen primoribus nominatim Cingetorigem commendavit, non modo quia ille sit meritus; sed quia et sibi expediens videbatur amicum suum et populi Romani sua in patria multum posse, optimisque omnibus carum esse. Enimvero Indiciomarus eam rem tulit ægerrime; tantum sibi populariter gratiæ demi sentiens, quantum adversario accessisset; quique animo inimicus erat, hanc ob causam multo etiam inimicior factus est. Cæsar ex Treviris ad illum quem dixi portum Icium venit cum exercitu: illic classem totam præparatam reperit, præter sexaginta naves quæ in Meldis factæ erant, quasque a reliquis procellæ maris averterant, atque ad littus unde solverant refecisse [64]farebantur: florem quoque totius Gallici exercitus invenit quatuor milia: erant omnes fere principes Galliarum: quorum partem illam, quam sibi fidam rebus senserat,

61 Forte, *omnibus*.—62 Forte, *inscitiam*.—63 Lege, *leni*.—64 Forte, *ferebantur*.

dimittere in animo habebat, reliquos omnes secum loco obsidum in Britanniam trajicere: hujus consilii causa erat, quoniam verebatur ne qui motus se digresso in Gallis [65]oriretur: quos præsentia fidelium et absentia perfidorum reprimi posse [66]arbabatur. [82] Erat inter alios Domnorix Æduus frater Divitiaci: hunc Cæsar ante alios secum ducere instituerat, quod et [67]cum magnæ apud suos opinionis esse noverat, et in Romanos pessimæ voluntatis: Sic ut interdum sicut supra diximus de ejus supplicio cogitasset: adhæc illum in consilio suorum jactasse constabat, delatum sibi a Cæsare patriæ suæ regnum, quam [68]per superbiam sui cives iniquis tulere animis, sed potentiæ suæ metu queri apud Cæsarem non audebant: his ex causis instabilem virum et natura novis semper rebus intentum, et hostilis animi post se dimittere expediens minime judicabat. Contra ille ut dimitteretur instabat, atque obnixus orabat, frivolas prætendens precibus rationes: hinc metum maritimi fastidii; quod tam parvo maris spatio utique magnum esse non poterat; hinc religionem nescio quam suam, qua se navigare prohibitum asserebat. Cæsar qui non minus animum quam vultum loquentis aspiceret, petitionem injustam constantissime repulit. Ille indignans circuire principes, ac terrere, et ne qua ratione Cæsarem sequerentur [69]hortari enim ‘ callido consilio id agi, ut Gallia suis principibus spoliata facilius jugum Romanæ servitutis exciperet; ducere illos secum velle, non quod illis egeat; sed ut quod in Galliis non auderet; trans mare deductos interficiat.’ Movebant hæ voces infirmorum animos: ita ut aliquos juramento astringeret, quæ communi patriæ utilia essent, ut communi consilio gererentur: neque in omnibus Romanorum imperio ut Deorum pareretur. Nihil horum Cæsarem latebat. Verum adeo Divitiacum [70]diligebat; ut in illius fratre atque illorum cive, non justitiam sed clementiam exerceret neque suppliciis; sed nunc minis, nunc blanditiis niteretur illum ab iniquissima intentione retrahere. [83] Id cum frustra esset; ad eam curam vertit animum; ut omnia sibi illius consilia nota essent: proinde cum jam prope mensem ventis navigatione dilata, votiva demum tranquillitas affulsisset; exercitum naves conscendere Cæsar imperavit: multisque dolentibus, unus omnium Domnorix imperium detractare ausus cum equitibus Æduis [71]clas-

65 Lege, *orirentur.*—66 Lege, *arbitrabatur.*—67 Lege, *eum.*—68 *Per* videtur delendum.—69 Lege, *hortari; callido enim.*—70 Videtur addendum, *Æduosque.* —71 Lege, *clam.*

sem castris egreditur; et patriam versus iter arripuit. Quod cum Cæsar audisset, navigatione rebusque omnibus posthabitis, equitatus partem illum sequi [72]reducere; sin autem resistat, occidere præcipit. Ille cum equitibus assecutis redire ad Cæsarem juberetur, contumaciter obstare et fidem comitum implorare, seque et liberum et libera ortum in patria proclamare; equites Romani, ut jussi erant, vociferantem seque manu protegentem circumeunt et obtruncant. Equites autem Ædui duce amisso ad Cæsarem an volentes an inviti redeunt.

Post Domnorigis æquo amplius dilatam cædem, ad navigationem intermissam Cæsar animum reflexit. Et relicto in Galliis Labieno cum tribus legionibus et duobus milibus militum, qui et [73]portis defenderent, et exercitui oportuna transmitteret: et si quod [74]non illis in terris emergeret, consilium tempori ac rebus idoneum non [75]deesse. Ipse occidente sole funem solvit; et prospero usque ad mediam noctem vento usus; et tunc tandem destitutus æstu impellente destinatum iter prætermiserat; die demum proximo ad illud ipsum littus ubi anno superiore descenderat sub meridiem est perventum, neque ullus hostis ibi inventus: multi quidem fuerant, sed ut ex captivis est cognitum, tam numerosa tamque instructa classe conspecta, stupore ac metu præurgente diffugerant, atque in montana conscenderant. Quod Cæsar intelligens, edoctusque ubi essent, castra metatus in littore, et præsidio castris ac navibus imposito, ad quærendum hostes rapit exercitum, quibus per noctem appropinquans, [84] mane illos in conspectu habuit. Illi vicissim hostibus occurrentes et ad ripam amnis altiore de loco impetum facientes, ab equitatu Cæsareo fusi sunt, in silvasque refugerunt. Ibi locum natura validum truncis ac transversis arboribus validissimum effecerant: eo tamen septima legio penetravit et quasi feras lustris ferro expulit. At dum profugos longius sequi vellet; propter locorum imperitiam a duce prohibita est. Hic quoque tempestas altera Romanam classem vexavit, ut se contemptum a gente mediterranea, penitus indignari atque irasci videretur Oceanus; et cœlestis ira [76]terrescere rursus pervicaciam coërceret. Non enim tantummodo [77]animi alterius æquavit incommodum sed transcendit. Quod ubi [78]Cæsar a Quinto Atrio, quem classi præfecerat,

72 Addendum, *ac.*—73 Lege, *portus.*—74 Lege, *novi.*—75 Lege, *deesset.*—76 Lege, *terrestrem.*—77 Lege, *anni.*—78 Lege, *Cæsari.*

nuntiatum est, illico legiones quas ad insequendum quærendumque hostem miserat, ex itinere [79] provocavit: omissisque curis aliis ad instaurandam classem totum animum adjecit; ut nocturno pariter ac diurno militum labore [80] accepta calamitati sua jugis cura subveniat. Et primo quidem in subducendis navibus et cum castris uno ambitu concludendis decem dierum tempus expendit; ne quod vel a mari interim vel ab hostibus paterentur. Dehinc in eisdem reparandis quantum fieri posset non fabros tantum, qui exercitum sequebantur, sed accersitos ex Galliis fatigavit. Neque aut cura ducis, aut opera ministrorum fieri potuit, quin quadraginta naves irreparabiliter [81] periissent. Sic victorem hominum natura vincebat: scripsit præterea Labieno quem cis mare dimiserat, ut legiones sibi commissas extruendis classibus exerceret. [85] Rebus adversis utcunque compositis dux quietis impatiens ad solitas curas rediit et munitis castris et subductis intra vallum navibus, relictoque illis ut prius præsidio, ad hostes ire contendit; sed eos [82] ad miris auctos modis comperit, unum in locum confluentibus omnibus illorum copiis et duce electo; cui Casmellanio nomen fuit; hic bellicosus erat vir: semperque cum proximis debellare solitus: sed nunc majori externo bello territi Britanni, [83] seu discordes canes, viso lupo concordaverant. Omissisque domesticis bellis in Romanos versi, omnes huic uni viro velut omnium fortissimo, et insulæ totius imperium et ducatum belli unanimi deliberatione contulerant. Multa quidem apud scriptores de Britannorum moribus locus hæc continet, quæ sciens eadem ratione prætereo; qua præterii Suevorum: mutata sunt omnia. Ecce enim exempli gratia, ita de iis scriptum est: leporem, gallinam atque anserem gustare fas non putant, quorum certe hodie non gustum modo, sed nec usum respuunt. [84] Omittit illa stultiora de moribus: ad res gestas redeo. Est Tamesis Britanniæ fluviorum primus, qui Trinoventum olim; nunc Londoneas insulæ illius urbem regiam [85] aluit: amnis est autem uno tantum ut ajunt loco, pedibus cum difficultate vadabilis: eo cum Casmellanus magnas copias contraxisset, supervenit ad locum Cæsar, hostibusque conspectis in adversa ripa præmisso equitatu et legionibus sequi jussis; vix credibili fervore amnem transiit; cum ex [86] aliquis non nisi capita peditum extarent, ut qui

79 Lege, *revocavit.*—80 Lege, *acceptæ.*—81 Forte, *perierint.*—82 Forte, *jam.*—83 Lege, *ceu.*—84 Lege, *Omitto alia.*—85 Lege, *alluit.*—86 Lege, *aquis.*

aquis madebant, sanguine siccos madefacerent, atque in fugam verterent. Et ut multa paucis expediam, circa hæc loca, plurima per id tempus variis quidem casibus gesta sunt prœlia, uno tantum semper eventu: ubique Romani victores [87] non sine periculis licet multis ac gravibus, quod se hostes silvarum præsidio tuerentur, [86] et arrepta occasione e latebris erumpentes sæpe Romanas invaderent legiones, seque illæsos unde venerant armorum levitate reciperent. Casmellannus ipse Britannici belli dux, aperti prœlii spe amissa, omnem in silvis atque insidiis spem [88] locaret: et dimissis equitibus atque peditibus, solis essedariis utrorumque officia præstantibus utebantur. Nunquam tamen ille patentibus sed perplexis ac difficilibus sese locis credere ausus, ex abdito Romanorum actus atque itinera observabat, cum in aciem elici nullo posset ingenio, [89] adjuratque eum natura ipsa locorum usquequaque silvestrium. Hac Casmellanni diffidentia mutari status animorum cœperat, cogitantium aliquid magnum esse quod eorum fortissimus sic timeret. Itaque Trinovantes; quorum urbs totius insulæ ea etiam tempestate firmissima ferebatur, sese Cæsari spontanea deditione commiserant: hi regem habuerant, quem Casmellannus occiderat: hanc deditionem acceptavit Cæsar alacriter, obsidibus imperatis ac frumento, quæ illi late et celeriter complevere: nihil aliud [90] petens quam ut occisi regis filium ab occisoris crudelitate protegeret. Qua in re Cæsar precibus non egebat, quum adolescens ille jam inde sibi ab initio carus erat; nempe qui ut manus sui hostis evaderet, ad eum adhuc in Gallia existentem supplex accesserat, susceptusque erat in gratiam. Trinoventium exemplum secutæ quinque urbes aliæ se consimiliter dediderunt. Ab his edoctus Cæsar qua in silva Casmellannus locum munitissimum, et [91] obicam cæsarum arborum ac paludum pene inaccessibilem haberet; atque ubi se tutiorem quam ullis in urbibus extimaret, his ipsis ducibus ad eum pergit: quem cum aliquantulum defendissent qui ad custodiam deputati erant; fuga [92] tamen præcipiti [93] relinquere; in qua multi hostium comprehensi occisique sunt: [87] multumque ibi pecoris inventum; locus expugnatus effractusque. Casmellanus his permotus rebus, quatuor Britanniæ regulos, qui partes extremas insulæ regebant, per legatos ad soli natalis auxilium invitat: jubet ut Romanam

87 Forte, *licet non sine periculis multis.*—88 Lege, *locarat.*—89 Lege, *adjuvaretque.*—90 Lege, *petentes.*—91 Lege, *obicem.*—92 Lege, *tandem.*—93 Lege, *reliquere.*

classem et [94] castris per ducis absentiam indefensa quantis possint viribus invadant; parent illi, seu patriæ caritas, seu jussus superioris urgeret: cumque ad castra venissent, erumpentes Romani, multis occisis, et uno regum capto, cui Legotorix nomen erat, intra vallum sospites rediere: quo eventu et præsertim deditione urbium [95] magni ac magis Casimellannus animo concussus, ac [96] diffusus bello, pacem petiit, deditionem obtulit, et per Comium Atrabatem, quem ille in amicis, Cæsar inter fidos, numerabat, veniam impetravit. Cum enim Cæsaris esset intentio in Gallia hibernare, et jam finis prope esset æstatis, quæ multo ibi est brevior, quam in nostro orbe, mentionem pacis non invitus audivit, ne per hiemem intra insulam teneretur. Contentus reges vicisse ac cepisse, ac tributariam fecisse Britanniam, tributum annuum imposuit, obsides imperavit. Nam ut elegantissime ait Florus: ‘non provinciæ, sed nomini studebatur.’ In cunctis obtemperatum: illud expressum dedito [97] imparatum, ne qua in re Trinovantibus, aliisque [98] deditionis Romanorum, ante alios Mandubracio [99] occiso regis filio noceatur. His explicitis, ad littus et ad classem rediit, navesque ut jusserat reparatas inveniens, conscendit cum exercitu et ingenti captivorum turba proximis prœliis intercepta. Cumque Britannico de littore secunda vigilia movisset, ad Gallicum littus omnibus cum suis incolumis die proximo illucente, pervenit navigatione prosperrima, quasi vel discessu gauderet Oceanus, qui doluerat de adventu; vel ut Florus idem ait, ‘se imparem fateretur, suo blandiens domitori.’

Hic vero parumper hæsit prosperitatis impetus Cæsareæ. [88] Erat eo forte anno propter cœli ariditatem frumenti præter solitum inopia. Ea res Cæsari persuasit ut legiones per hiberna distraheret, ne conjunctæ urbem unam aut alteram prægravarent. Quæ distractio reipublicæ pene totius in perniciem vertit. Sic fortuna interdum sapientissimorum [100] quorum hominum consilia versat ac dissipat. Erant quidem legiones præter unam, quamvis ab invicem sejunctæ, omnes tamen infra centum milia passuum, ut si necessitas ingrueret altera alteri opem ferre haud sane difficile viderentur; et præerant simul legionibus singuli legati: unam ex omnibus Transpadanam legionem in Eburones mittens cum quinque cohor-

94 Lege, *castra.*—95 Forte, *magis ac magis.*—96 Lege, *diffisus.*—97 Lege, *imperatum.*—98 Lege, *dedititiis.*—99 Lege, *occisi.*—100 Forte, *quoque.*

tibus, duos illi, quorum in præcedentibus mentio est habita, Quintum Titurium Sabinum, et Lucium Arunculejum Cottam legatos attribuit: forte ideo, quod aut minus [1] novo fideret legioni, aut suspicationem haberet [2] fide gentium illarum, Rhenum inter [3] Mosam degentium: quibus tunc in locis Ambiorix, vir [4] quidem callidissimus ac pessimus, simulque Cavalcus vir simplicior [5] insperabant: sed Ambiorix otioso (ut sæpe accidit) collega negotia publica ventilabat: ambo tamen venientibus legatis obvii processerunt, et frumenta et quæ usui essent legioni convehi curaverunt. Sed ut sunt mobilia quorundam hominum ingenia: [6] mex acceptis [7] nuntios Induciomari Trevirensis, qui Cæsarem et Romanos oderat; ab obsequio ad rebellionem animos converterant. Itaque popularibus instigatis et suum in propositum adductis, jam aperte inimicitias exercere ausi, Romanis [8] colonibus circumventis, quasi magno prœlio victores protinus ad castra prodeunt oppugnanda: quibus egregie non defensis modo; [89] sed emissu equitum victis hostibus ac repulsis, Ambiorix vincendi spe privatus, ad fallendi spem conversus, exclamat ut sibi aliqui ad colloquium mitterentur; esse enim qui de rebus communibus loqui velit; posse litem colloquio diffiniri. Mittuntur duo, Romanus unus, alter Hispanus a Cæsare ad ipsum Ambiorigem mitti solitus. Hos Ambiorix sic alloquitur: 'Ego,' inquit, 'Cæsari pro suis in me meritis multum debere profiteor. Ipse nam memini, omni eo, quod vicinis meis pendere [9] soleo, tributo me annuo liberavit. Ipse mihi filium ac nepotem, quos illi obsidum sub nomine habebant in vinculis, remisit. Nunc ego quod hic de oppugnatione castrorum accidit non meo consilio, sed patriæ imperio gestum est. Quicquid feci contra Cæsarem coactus feci: ita enim sum dominus, ut non plus ego in populo, quam in me populus meus possit. Neque vero ipsa hoc civitas ex se facit, sed coacta similiter: quo cogente, si quæritur: consilio certe omnium Galliarum quum obstare non possit invita consentiat. Est enim (ne quid ignotum vobis patiar, quod vos tangat) consilium publicum, hac in re tanto omnium consensu, ut ne unus quidem discrepet: summa est ut hiberna omnia Romanorum uno tempore oppugnentur, ut suis quisque periculis occupatus aliis opem ferre non possit: hic oppugnationis præstitutus erat

1 Lege, *novæ*.—2 Lege, *fidei*.—3 Forte, *Mosamque*.—4 Lege, *quidam*.—5 Forte, *imperabant*.—6 Lege, *mox*.—7 Lege, *nunciis*,—8 Lege, *Calonibus*.—9 Lege, *solebam*.

dies: non potui ego, nec patriâ potuit mea, consilio omnium, tam honesto præsertim, ut est consilium libertatis, obstare. Idque perfacile fuerit cogitanti, me Cæsari neque nocendi causam si possim, neque si velim potentiam habuisse: ut enim fingar ingratus, non tam demens, tamque inscius rerum sum, ut tantulis viribus expugnari posse credam P. Romanum. Nunc quoniam publicum debitum patriæ exsolvi, volo privatim quod debeo persolvere. Moneo igitur et obtestor omnes, nominatim Titurium Sabinum pro jure hospitii, quod illi est mecum, ut indemnitati suæ suorumque provideat abeundo: magna enim Germanorum manus pretio conducta transiit: biduo aderit: unum bona fide polliceor, [10] viroque, tutum per meos fines iter fore. Ita et patriæ pro naturali jure consuluero, [90] eamque hibernorum gravi fasce levavero; et Cæsari pro suis beneficiis vicem reddidero, legionemque servavero in consilio modo stet, haud dubie perituram.' His dictis ille abiit, nuntii ad legatos redeunt et audita renuntiant: subita re [11] periculosius ea quamvis ab dicerentur haud quaquam spernenda videbantur, eo maxime, quod Eburonum civitas tam parva, nisi aliæ conspirarent, nunquam tam magna contra Cæsarem ausura crederetur, res ad consilium defertur. Ubi diu adversis sententiis [12] altricatum est. Arunculejus Cotta et tribuni militum et centuriones plurimi secum sentientes, 'neutiquam discedendum ex hibernis, absque ejus qui illos ibi locasset imperio, consulebant. Castra enim valida et munita, et [13] frumentariam abunde suppetere. Quibus ita se habentibus et Eburones et Germanos si accesserint facile sustineri posse: interim vel a Cæsare vel a proximioribus hibernis auxilia ventura. Postremo nihil stultius quam in dubio de sua salute ab antiquo hoste consilium accipere.' Contra ista Titurius Sabinus metum verbis augere et multa dicere, 'non consilii auctorem; sed consilium extimandum, et non quis, sed quod quisque dicat attendendum. Credere se Cæsarem in Italiam profectum, quo præsente neque Eburones hoc ausuros, neque Caruntes principem suum [14] quam diebus illis occisuros. Galliam profecto odiis ingentibus inflammatam et contumeliis irritatam, nec videri sibi eam esse Galliam quæ solebat, sed aliam nescio quam externo subditam imperio, atque inopem gloriæ militaris. Germaniam Rheni transitu et Ariovisti fuga; ac morte

10 Lege, *juroque.*—11 Forte, *perculsi, quod ea, quamvis ab hoste dicerentur.*—12 Lege, *altercatum.*—13 Adde, *rem.*—14 Forte, *in.*

victoriisque tam multis Romanorum pudorem inexpiabilem concepisse: neutri jugum ferre propositum esse. Denique videri sibi non posse sine magna causa Ambiorigem ista consulere. Cæterum quæcunque illi sit mens; consilium ipsum undique tutum esse posse, in mora aliquid expugnationis aut obsidionis; in discessu autem nullum prorsus esse periculum: [91] nam si nihil ambigui sit, eos ad proximam legionem tuto calle venturos, nullum passuros nisi unicum viæ brevis incommodum. Sin ut sua ferret opinio, metuendum aliquid instaret, nullum esse aliud quam in velocitate remedium: sic vel non inutilem certe, vel utilissimam esse profectionem: moram vel præsenti discrimini obnoxiam vel futuro:' his Cotta fortesque viri alii acerrime resistebant. Itaque crescente litigio Titurius in collegam indignabundus exclamat, sic ut ab omnibus audiretur, et 'vincite,' ait, 'si omnino sic est animus: non sum ego qui magis quam vos omnes mortem timeam: sed' [15](et ostendit milites) 'si quid advenit adversi, a te exigent rationem: quod si tu permiseris, cras suis commilitonibus conjuncti et se periculo exemerint et suo illos adventu effecerint tutiores: alioquin disgregati a suis, aut famis aut ferri subituri sunt.' Rapitur interea consilium: milites utrumque circumstant, obsecrant, 'ne sua dissensione periculum faciant, ubi periculum non est: seu abeant seu stent tuta esse omnia, modo sui duces unum sentiant: contra si dissentiant tutum esse nihil.' Quid multa; ad mediam noctem vigilando et disceptando res trahitur. In qua quidem curiosior fuerim fortasse quam debui, et potui, fateor, vel rem totam prætermittere, vel multo paucioribus perstringere: sed deum testor miseris hominibus de futuro consultantibus, et magno in ambiguo constitutis, ego qui exitum rei scio, non aliter scribendo compassus sum, quam si futura nunc etiam res ipsa et notus mihi miserabilis finis esset, cui occurrere nec consilio possem nec auxilio: ea me compassio diutius quam volebam in hac narratione detinuit: quam tibi o lector sic expedio. Tandem ergo non ratione [16]collega pertinacia victus Cotta consentit: et quod crebrum in consiliis, pars deterior meliorem vincit: ediciturque militibus diluculo profecturos: neque tamen noctis quod supererat somno datum, sed ad auroram usque vigilatum est, occupatis omnibus quod efferre secum possent quid relinquere cogerentur. [92] Ubi primum illuxit castris egrediuntur securi, quasi consilium obeundi non ab

15 Adde, *hi*.—16 Forte, *sed collegæ*.

hoste perfido ac versuto, sed a prudente et fido amico aliquo datum esset. Securi autem Sabinus et qui suæ sententiæ fuerant. Cotta autem et qui secum senserant fraudis [17]aliud subesse taciti cogitabant: hostis proditor, qui nocturnis vigiliis, et confuso castrorum murmure ituros mane præsagiebat, nec quod ituri essent dubitabat ad proximam scilicet legionem, oportuno eos in loco expectabat. Erat viæ medio procul a castris ad duo milia passuum vallis nemorosa ac difficilis: illic locarat insidias: cum in eam vallem Romana acies descendisset, hostes ante retroque ex insidiis erumpunt, ut nec primis excedere, nec ultimis retrocedere licitum [18]esse: iniquissimis pugna locis instituitur: et quoniam natura comparatum est improvisa pericula magis animos dejicere, Titurius, qui secura sibi omnia finxerat, pavere cœpit, atque omni bellica arte destitui. Contra autem collega ejus, qui hoc eventurum præviderat, atque ideo iter illud dissuaserat, quolibet boni simul et [19]multis et ducis officio functus, pugnando pariter et hortando nihil omnium prætermisit, quæ ad salutem suorum militum pertinerent: hostis qui expertus agnosceret, suos Romanis in [20]augusto impares, edicit ut telis eminus hostem petant, propius non accedant neque manum conserant, sed instantibus parum recedant, instentque cedentibus. Et locus ipse ducis consilium adjuvabat: pugnatum est a primo mane ad horam diei octavam: cum Romani milites multis licet vulneribus affecti, et a fortuna et ab alterius ducis auxilio [21]destitui acriter tamen adhuc [22]ad suo, hoc est Romano more certarent: tum demum fortissimis viris e legione, partim sauciis, partim cæsis; cum et ipse jam legatus Cotta, in quo spei summa erat, [93] gravi ictu funda jacti lapidis os contusus, solitis muneribus obeundis invalidus redderetur; inclinare res cœpit ac ruere. Titurius tunc primum intelligere incipiens sui pertinacis consilii vanitatem, omni spe defensionis omissa, Romanæ vir fortassis originis, non Romanæ virtutis, Ambiorigem ab adverso suos instigantem prospiciens, interpretem quendam ad illum hospitem suum misit oratum ut sibi suisque militibus parceretur: omni indignum vita virum, qui suppliciter adeo vitam poscat, hostis ab hoste, Romanus a barbaro. At ille hospes egregius non contentus fidem publicam fregisse, nisi privatum jus hospitii, illa ætate religiosissimum, violaret; respondit interpreti, posse Titurium si libeat

17 Forte, *aliquid.*—18 Lege, *esset.*—19 Lege, *militis.*—20 Lege, *angusto.*—21 Forte, *destituti acriter tamen.*—22 Lege, *ac.*

ad colloquium pervenire, non se desperare Romanorum militum salutem a suis militibus impetrari posse: sibi vero si veniat, nihil esse periculi, inque hoc suam se fidem illi obligare. Credidit verbis miser et illi fidem habuit a quo tunc maxime prodebatur. O seu error ingens seu vitæ cæca cupiditas! ante [23]tantum quam ad hostium pergat, propositum suum collegæ aperit, velle se ad Ambiorigem proficisci, spem sibi salutis ostendi, posse eum quoque si velit secum ire: negat Cotta, et ut fracto ore loqui poterat: 'Non ibo' (inquit) 'ad armatum hostem.' Cumque hac fixus in sententia permaneret, nec divelli posset, Titurius, et tribunis militum et centurionibus sequi jussis, ivit ipse quo destinaverat, et quo sua illum sors trahebat. Cumque ad Ambiorigem propinquaret, jussit ille sibi inprimis ut arma deponeret, et (o pejus morte, o Cæsareis armis insuetum dedecus) paruit hac in re barbari imperio Romanus, et parere comites præcepit: tum demum cum inermi de pacis conditionibus agi cœptum: cumque de industria proditor tempus trahit, circumfusi sensim barbari Titurium obtruncant: qui secum exierant quanta possunt ad suos celeritate confugiunt: hostes barbarico ululatu victoriam conclamantes in Romanos ruunt, una vallis parte condensos, [94] jamque vix impetum sustinentes, ibi Arunculejus Cotta fortissime dimicans occiditur: vir haud dignus qui alienæ stultitiæ pœnas daret. Multi alii præterea, inter quos fuit Lucidius Petrosidius vexillifer turba circumventus ingenti, aquilam, [24]neque sibi extorquerent, cum in castra jactasset, ipse generoso impetu mediis sese hostibus inferens occubuit: milites ducibus spoliati multo labore ac virtute usque ad noctem locum ubi constiterant defenderunt. Nocte autem desperata undique salute, ne vivi in manus hostium pervenirent, indomiti spiritus sese [25]omnibus manibus propriis peremerunt, præter paucos qui per diem prœlio dilapsi, incertis hinc inde tramitibus ad legatum alium Titum Labienum tristes nuntii præcesserant. Et hic quidem infaustæ legionis interitus fuit, inter tres belli externi adversitates Cæsareas numeratus: ubi admonuisse lectorem velim; quod Suetonius Tranquillus auctor certissimus, Germanorum hoc in finibus accidisse ait: Julius autem Celsus comes et qui rebus interfuit, Eburonum in finibus factum refert. Non est autem magna dissensio cum et tunc conterminæ nationes essent, omnesque hodie sint

23 Forte, *tamen, quam ad hostem.*—24 Lege, *ne sibi.*—25 Lege, *omnes.*

Germani. Posthæc Ambiorix iniquissimi voti compos ad graviora se præparat: perque vicinas gentes odio raptante discurrit, legatos duos et magnam partem Romani exercitus perisse dictitans monet, orat, obsecrat, ne vindictæ et recuperandæ in perpetuum Gallicæ libertatis [26]labi per ignaviam patiantur: ardentes inflammare perfacile est. [27]Conjuravit igitur concurruntque, et unius hortatu multi insaniunt, factoque agmine ad alia Romanorum castra perveniunt, ad ea scilicet quibus Quintus Cicero magni Ciceronis frater præerat. [28]Nec vir ingentis animi, sed nullarum virium. Eo itaque cum venissent, quo acceptæ cladis nondum fama pervenerat, aliquot lignatores nil tale metuentes in silvis, [95] quo munitionis castrorum causa perrexerant, adventu hostium subito capti sunt, hanc velut arrham victoriæ tenentes magno impetu castra invadunt. Romani usque ad vesperam circa defensionem occupati, per noctem ex confecta jam ante materia, centum viginti turres in castrorum ambitu attolunt, [29]tunc mira velocitate, ut mane hostes attoniti non humanum opus, sed monstrum aliquod sibi cernere viderentur. Multis deinde continuis diebus, hinc ad defensionem, illinc ad oppugnationem castrorum multa utrimque pertinacia animorum atque obstinatione certatum est. Dum Galli perpetuæ victoriæ hic repositam spem putarent: Romani autem periculum cognoscentes, nihil omitterent, et quod luci defuisset, nocte supplerent, ut vix ullum sopori tempus indulgeretur: non ab aliis modo, sed ab ipso duce, cujus imbecillitatem milites miserati nonnunquam recusantem illum ad requiem compellebant. Ipse vero jampridem primo ab obsidionis die, de statu rerum Cæsarem facere certiorem nisus erat, sed præclusis itineribus et comprehensis nuntiis frustra fuerat. Tentatum in his etiam hibernis fuit, quod in aliis paulo ante successerat, ut Romani et conjuratæ Galliæ et Germanici auxilii metu incusso, et comitum recentis casus memoria admoniti, abeant quocunque libuerit intacti. Non se enim Romanos odisse, nec Ciceronem, neque omnino quidquam aliud Romani imperii recusare præter importunam hanc consuetudinem hibernorum; qua sublata, cætera omnia facile conventura, proinde paratam illis esse securitatem ac licentiam abeundi. Ad hoc Cicero longe aliter ac Titurius; 'non esse Romanis morem'

26 Videtur deesse, *occasionem.*—27 Lege, *conjurant.*—28 Lege, *Hic.*—29 Lege, *tam.*

ait, 'ut conditiones pacis ab armato hoste suscipiant. Quod si arma posuerint et legatos ad Cæsarem miserint, se illis, ut petita obtineant, apud suum ducem precibus affuturum, [30]ne diffidere illos justis [31]cum petitionibus facilem reperturos.' Amissa ergo spe fallendi, in vim studium omne translatum est: [96] et ad legionem unam oppugnandam quanta hostium turba confluxerit, vel hinc liquet, quod munitiones quindecim milia passuum in circuitu, horis tribus non integris, et explevere, et suis locis vires additæ, munitæque obsidionalibus instrumentis: quibus in rebus ab ipsis Romanis præcedentibus annis edocti erant, et nunc captivorum quorundam Romanorum consilio atque opera juvabantur. Multis diebus duravit oppugnatio: et diebus quibusdam, ventis forte vehementibus, igne arida in castra jactato, cunctisque intus ardentibus, res in ultimum est adducta discrimen. Tanta autem Romanorum militum virtus fuit, ut cum et telorum procellis urgerentur, et flammis afflati ac semiusti essent, et fortunæ eorum incendio omnes absumerentur; nunquam aliquis aut ad illas oculum reflecterent, aut momento temporis a defensione cessarent. Et quamquam Romanis dies ille durissimus, nihilo tamen levior Gallis fuit, eorum plurimis vulneratis atque occisis: ita ut intrinseci, deserta statione quam defendebant, hostes nutu frontis ac [32]veber ad introitum invitarent; neque omnino qui introire præsumeret inventus est aliquis. Erat in Romana legione par virorum fortium, quorum minime mihi quidem prætereunda [33]videretur historia: alteri Titus Pullo, Lucius Vorenus alteri nomen fuit: his perpetuum inter se de virtute erat ac superioritate certamen: unoquoque ad summum [34]tota nitente, neque sponte alteri cessuro: dum ad munitiones igitur res [35]ververet Pullo exclamans: 'Quid agis Vorene,' (inquit) 'seu quid cogitas? nostrarum litium dies iste sententiam feret:' hæc dicens castris egreditur, communitionemque hostium, qua densissima erat irrumpit: nec Vorenus segnior, seu virtutis stimulis adactus, seu metu infamiæ æmulum consequitur. Pullo cum ad jactum teli pervenisset, unum hostium, qui se ante alios ferebat, [97] pili emissione transfigit. Currunt contra unum [36]milia et cadaver suum clipeis protegentes, hostem telis omnes premunt, reditumque ejus impediunt. Jam scutum sagittarum una trajecerat, balteoque hæserat, dexteramque ad capulum reflectenti

30 Lege, *nec.*—31 Lege, *eum.*—32 Lege, *vocibus.*—33 Lege, *videtur.*—34 Pro *tota* videtur legendum, *locum.*—35 Forte, *ferveret.*—36 Lege, *mille.*

obstabat: sic implicitum hostes premunt: æmulus adjuvat, fertque illi quem odisse consueverat auxilium: in hunc, primo omisso, tota acies ruit: ipse stricto gladio seque et illum potegens, uno hostium occiso, parumper alios submoverat: sed dum ardentius invehitur, e loco altiore excidit: cui confestim Pullo affuit, et similiter circumventum e manibus hostium expeditus et nudato jam gladio metuendus eripuit: sic illæsi ambo ad suos multis hostium cæsis, et adhuc ambigua lite virtutis evasere. Cæterum quanto indies durior obsidio, et vulneribus interiore militia afflicta, decrescebat numerus defensorum, atque hostium augebatur: tanto Cicero attentius cogitabat, de statu rerum nuntios ad Cæsarem destinare, quorum aliqui in hostium manus lapsi, et sub oculis suorum crudelibus [37]supplicibus interfecti, reliquos merito terrore compleverant. Inventus est tandem servus unus e Gallia, qui libertate et magnis præmiis promissis, literas jaculo insertas, Gallus non suspectus Gallis, ad Cæsarem detulit. Qui ut erant rebus cognitis, legiones sibi omnes expectandas non existimans, ne mora periculum allatura esset, evocatis proximis, satius [38]dixit cito cum paucis, quam tarde cum multis proficisci. Convenerunt qui vocati erant omnes. Labieno scripserat, ut si reipublicæ commodo posset ad se veniret. Ille rescripsit, legionis et legatorum cæde sublatos animos hostium, et omnem potestatem Trevirorum ad tria milia passuum in armis esse: si discedat hoc in statu, non profectionem, sed fugam potius visum iri; nec præterea suum iter vacare periculo. [98] Cæsar quamvis ad paucos redactus, legati [39]tum consilium approbavit: dumque ad hostes properat, in itinere audivit, quanto apud Ciceronem in discrimine res essent. Illius ergo sollicitus, Gallum equitem quendam promissis ingentibus impellit [40]lites suas ad Ciceronem ferat, et si castra ingredi nequeat alligatas jaculo intra vallum jaciat: paret ille; et ad castra cum venisset, accedere metuens, ut jussus erat litteras jaculatur. Illæ casu quandam in turrim inciderunt; neque a quoquam ante diem tertium visæ sunt; tunc conspectæ a quodam milite detrahuntur, et ad ipsum cui inscriptæ erant Ciceronem perlatæ, atque in concilio militum recitatæ magna omnes fiducia et gaudio replevere. Erat autem perbrevis epistola, ne a barbaris posset intelligi, scripta litteris Græcis hac sententia. ‘Ego jam cum legionibus iter arripui:

37 Lege, *suppliciis*.—38 Lege, *duxit*.—39 Lege, *tamen*.—40 Forte, *literas*.

confestimque adero: tu virtutem tuam ut pristinam retineas quæso.' Accessit ad spem fumus ex ea parte prospectus, qua venturus erat Cæsar, [41]ut villarum incendia, signa propinquantium legionum. Galli de adventu hostium ab exploratoribus edocti, omissa obsidione castrorum, venientibus obviam eunt. Quod ut Cicero intellexit, eum ipsum qui primas tulerat, cum litteris aliis mittit ad Cæsarem, monens ut iter suum caute peragat: hostes enim omnes se dimisso contra eum properare. Erant autem armatorum sexaginta milia. Cæsar literis nocte perceptis, exercitum de contentis in eisdem admonet. Jubet fortibus esse animis et ad prœlium paratis: primo mane castra movet, et ad quatuor milia passuum progressus hostem videt, quem repente aggredi loco iniquissimo periculosum, et Cicerone liberato dilationem tutam ratus, substitit, et locis idoneis castra metatus est quantis quivit angustiis, id agens, ut sic hostibus contemptum suæ paucitatis objiceret. Erant enim vere pauci, vix septem milia, sed virorum et impedimentis dimissis, [99] videbantur etiam pauciores, et arte ducis effectum erat ut paucissimi viderentur. Tantus denique contemptus fuit, ut mane proximo ad castra hostes [42]occiderent: Cæsar vero equitatum parumper prœlio expertus, quasi [43]trepidantis in castra retraheret, et portas claudi et [44]portas undiqúe communiri multa cum simulatione metus imperaret. Tanto enim [45]tantoque invicto erat animo, ut de tanta hostium multitudine nil timeret, nisi ne prœlium detrectarent. Denique quod omnes cupiunt, iste unicus metuebat fugam inimicorum. Illi vero conspicientes quæ apud Romanos gerebantur, et formidinem [46]arbitrari, e loco ubi constiterant altiore descendunt, et transmisso rivo quo ab invicem separabantur, urgente impetu animorum iniquis aciem locis instruunt, et castra primum telis, mox et manibus invadunt; et eo usque contemptus excreverat, ut præcones circum castra dimitterent, qui et Gallis et Romanis edicerent æque licitum utrisque ad se si velint ante horam tertiam sine periculo transire: post eam horam non licere. Cæsar ubi animadvertit sic esse omnia apud hostes ut optaverat, signo dato subito castris erumpens, sua cum contemptibili paucitate multitudinem illam insolentem et confidentia obstupentem [47]numeraculo eruptionis aggreditur: omnes in fugam vertit, occiditque

41 Lege, *et*.—42 Lege, *accederent*.—43 Lege, *trepidantes*.—44 Forte, *omnia undique*.—45 Lege, *tamque*.—46 Lege, *arbitrati*.—47 Lege, *miraculo*.

quamplurimos atque exarmavit: multo plures occisurus nisi profugos insequi silvis de more terrarum ac paludibus vetaretur. Cœpto itaque progressus itinere eodem die salvis suis omnibus ad Ciceronis hiberna pervenit. Turres quas in circuitu erexerant, atque opera hostium miratus, inveniensque e militibus legionis illius vix decimum quemque sine vulnere: quanta ibi cum virtute res gesta esset agnovit et Ciceronem et legionem ergo dignis laudibus celebrans, [100] centuriones nominatim et tribunos militum, ut cujusque virtus atque operatio merebantur. [48]Postremo die concione advocata, confirmavit suorum animos, solaturque super damno, fraude hostis, et legati temeritate suscepta: ostendens cœlitum favore et virtute militum, illius malis artibus quæsitæ victoriæ haud longævam fuisse lætitiam: consequens esse, ut nec eis diuturnior dolor sit. Hujus fama victoriæ ad Labienum tanta velocitate perlata est, quod cum hora diei nona pugnatum esset, ante mediam noctem Rhemi ad castrorum portas quæ sexaginta passuum milibus aberant, jubilantes vicisse Cæsarem nuntiarent. Qua re latius vulgata, Induciomarus, [49]omnia castra Labieni in crastinum adoriri propositum erát, cum omnibus suis noctu abiit, Trevirimque repetiit. Cæsar in hiberna concessit, nullum in eis otiosum diem agens, quin quotidie legatos et exploratores undique destinaret, per quos statum ac propositum civitatum nosceret: tanti et tam crebri motus Galliarum omnium ferebantur, et clandestina sæpe concilia, et nocturna etiam in silvis [50]habere colloquia, et ad summam pacati nihil audiebatur. Inter cætera Lucius Roscius qui tertiæ decimæ præerat legioni nuntiavit copias ingentes Gallorum ad oppugnanda ejus castra venientes accepta victoriæ suæ fama subito fugientibus similes abiisse. Quibus indiciis unum contra se animum Galliarum luce clarius intelligens, non tamen destitit. Evocatis ad se principibus, hos blanditiis, et hos minis quanta quivit diligentia in obsequio studuit retinere. * Idque ad continuum hic male studium fuit Senones, quorum inter omnes et fama et auctoritas magna erat, Cavarium quendam, alibi Cavarinum invenio, stirpis regiæ, quem Cæsar illis regem dederat, publico de consensu occidere voluerunt. Cumque is fugæ præsidio mortis periculum evasisset, persecutis suis [51]cum finibus expulerunt. Cum autem super his excusatum legatos ad Cæsarem misissent, [101] atque ipse senatum civitatis

48 Lege, *Postera.*—49 Forte, *cui.*—50 Lege, *haberi.*—51 Lege, *eum.*

ad se venire præcepisset, minime paruerunt. Tanta omnibus cupiditas novandarum rerum erat, ut nihil eis ad [52]debellandum præter ducem defuisse videretur: qui ubi affuit mox emersit occultata rebellio. Sic opinio inveterata prævaluerat, qua in rebus bellicis Galli omnibus se gentibus præferebant [53]præferendi esse ab aliis credebantur; ut Romanorum imperio subesse pudendum sibi ac miserum judicarent, et omnes penitus aut rebelles, Cæsari fierent aut suspecti, præter Rhemos duntaxat atque Æduos, quos ille summo semper habuerat in honore. Principes rebellionum multi erant, inter quos Induciomarus. Treviri magnum sibi locum quadam animositate præsumpserant, legatos trans Rhenum mittendo, pecunias promittendo, magnam partem Romani exercitus interfectam, et superstites metu semianimes asserendo: neque tamen aut mendaciis aut promissis movere animos potuerunt, memores Ariovisti et bellorum cum Romanis infeliciter expertorum. Destitutus Induciomarus a Germanis, ad Gallica se convertit auxilia, et tantum valuit audacia, ut nomen atque opinionem magnanimitatis arriperet, atque adeo ad eum legati omnium gentium hinc inde concurrerent, et ipse fretus hac fiducia [54]consilium indiceret, quod armatum appellabant, ad quod armati omnes puberes convenirent: et venisse novissimum capitale erat. In eo consilio inter multa Cingetorigem adversarium, licet generum, suis publicatis bonis, publicum [55]denuntiat, quod Cæsarem sequeretur. Hinc edicit, iturum se ad Senones et Caruntes, urbesque alias, a quibus [56]repetitus atque expectatus sit: transiturum vero per Rhemorum fines, eosque populaturum: ante omnia tamen oppugnaturum castra Labieni, quæ vicina essent; et quid in his exequendis facto opus sit exponit. [102] Sic [57]consilio celebrato, et auxiliis hominum atque equorum a finitimis collectis, Galliæque omnis exulibus atque damnatis ad se blanda prece allectis, et spe uberi præmiorum ad invadenda Labieni castra progreditur. Ille autem, ut horum nihil ignorabat, sic nil penitus omnino metuebat, situ et munimine loci [58]visus: quærebat tamen, ardentissimo hosti si qua nocendi se offerret occasio. In hoc unum intentus, Cingetorigem et amicos alios nuntiis sollicitat, et ad certum diem sibi quanto valeant equitatu adsint: parere parant omnes. Interea Induciomarus nunc inexpugnabilem loci

52 Lege, *rebellandum.*—53 Adde, *ac.*—54 Lege, *concilium.*—55 Videtur addendum, *hostem.*—56 Lege, *expetitus.*—57 Lege, *concilio.*—58 Lege, *fisus.*

situm intuens: nunc [59]minus et tunc tela jaciens indies, propinquis castris obequitat, et Labienus in castra sese continens, majorem quotidie metum fingit: magisque et magis hostium crescit audacia, donec [60]intermissis clanculum equitibus intempesta nocte, et re summo studio suppressa, ut nec sciri, nec ullis indiciis posset intelligi: reversa luce ipse etiam Induciomarus ex more revertitur et insultat castris, intraque [61]vallem tela jaciuntur a suis, et contemtissime Romani milites altis vocibus ad prœlium advocantur. Obstinato illi silentio sese tenent. [62]Galli loco militum nihil hostium tribuentes, tandem ad vesperam ut solebant [63]scandio fessi sparsim abeunt: quos ubi late effusos Labienus vidit, subito patefactis castrorum portis erumpere equitatum jubet, præsagiensque quod accidit; 'Nemo,' inquit, 'aliquem feriat, donec Induciomarus interfectus sit, ne forte alios feriendo ille spatium habeat evadendi:' tamen præmia interficientibus proponit ingentia: mox egressis equitibus, electorum peditum submittit auxilia, ut jussi erant faciunt. [64]Inopiam reperculsis ac fugientibus hostibus, ex adverso autem in unum intentis omnibus, in medio fluminis alveo Induciomarus circumventus occiditur, [103] caput truncum Labieno reportatum est: hinc in cæteros factus est impetus ac plurimis interfectis, sero reditum in castra: re ut erat in vulgus effusa, Eburones populi alii qui Induciomari hortatu coierant, et in armis erant, territi dilabuntur: et ex illo aliquamdiu pacacior Gallia Romanis ducibus fuit.

Neque his tamen fisus Cæsar et Gallorum mores animosque experimento agnoscens majoresque undique rerum motus expectans detrimenta militum per eos dies [65]recepta reficere cogitabat. Itaque et dilectus novos per legatos habuit, et ope Cneji Pompeji magni proconsulis, cujus ea tempestate potentia Romæ ingens erat; tunc quidem generi et amici sui, tanti mox futuri hostis, obtinuit ut tres sibi legiones ante hiemis exitum adderentur, et cohortes qui cum Titurio perierant duplicarentur, dicens quod verissimum erat, non in præsens modo, sed in omne tempus expedire reipublicæ, persuasum [66]et Galliæ et mundo, tantas esse vires Italiæ, ut non solum damna bellis accepta cito restaurari, sed copiæ etiam duplicari possent; quod ipse tunc et brevitate temporis, et magni-

59 Lege, *minas.*—60 Lege, *intromissis.*—61 Lege, *vallum.*—62 Forte, *Galli loco multum, nihil hostibus tribuentes.*—63 Forte, *tædio.*—64 Forte, *Inopina re perculsis.*—65 Lege, *accepta.*—66 Adde, *esse.*

tudine copiarum liquido notum fecit. Et Induciomari quidem morte Galliarum rebellio non quievit: propinqui ejus ut imperii et propositi successores, omnes quos poterant concitantes, Ambiorigem jam Romanis scelere suo invisum sibi sociant. Sentiens Cæsar Senones cum Caruntibus conjurasse, Germanos in bellum a Treviris excitari; multos jam populos esse in armis, et fervere cuncta tumultibus; nihil [67]deferendum existimans, ante hiemis finem et ante omnium opinionem fines hostium improvisus aggreditur, et nullum eis deliberandi aut conveniendi spatium relinquens, late omnia populatur, et præda militibus permissa; multos hostium datos in deditionem recepit; tum quasi nihil egisset in hiberna revertitur. Inde veris initio, Galliæ concilium [68]indicat. [104] Convenerunt omnes præter Treviros et Senones et Caruntes: horum ille contumaciam quasi quandam belli arrham accipiens; ne hanc rem negligere videretur; concilium ad Lutetiam Pariseorum rursus indicit: hi Senonibus proximi sunt. Inde igitur profectus in Senones, tam repente, ut nec fugæ illis nec defensionis copiam daret, resipiscentes et per legatos veniam postulantes Eduorum precibus motus admisit; centum datis obsidibus, quos servandos Eduis dedit: secuti Caruntes deditionis exemplum, et obsides miserunt, et Rhemorum precibus veniam meruerunt. Sic in animis tunc Gallorum odium metusque certabant, ut primo pacem servare [69]incipere se, secundo bellum gerere vetiti, perpetuis atque incertis motibus [70] fluctuarunt. His incidenter exactis ad concilium Cæsar redit, et fœderatis civitatibus equitatu indicto, et parte Galliæ pacata, toto animo conversus in Treviros perfidumque Ambiorigem eo proficisci instituit. Et cum Senonum equitibus Cavarinum regem gentis secum duxit, ne si eum domi relinqueret, vel ex odio populi in eum, vel ex ira ejus in populum, aliquis in urbe motus oriretur. Erant sane Menapii confines Eburonum, Ambiorigis hospites, amici etiam Germanorum. Cæsar Ambiorigem se prœlio committere non ausurum pro comperto habens, hos auxiliares sibi præripere censebat utilius, quam ipsum illum bello aggredi: ne sic eum in fugam atque in latebras cogeret, quod nolebat: duabus igitur legionibus, cum omnibus impedimentis exercitus missis ad Labienum, Trevirorum tunc in finibus ut diximus hibernantem; ipse cum reliquis (erant autem quinque expeditissimæ legiones) in

67 Lege, *differendum.*—68 Lege, *indicit.*—69 Lege, *incipientes.*—70 Lege, *fluctuarent.*

Menapios pergit: atque illis pugnam detrectantibus silvarum obicibus ac paludum, omnia populatus, nihil ferro flammisque liquit intactum: donec [71]male coacti, datis obsidibus pacem precibus impetrarent: hoc præcepto; ne vel Ambiorigem vel ejus nuntios intra suos fines admitterent: alioquin pacem præstitam nullam fore. [105] Interea Treviri quietem perosi, Labienum invadere decreverant magno equitum ac peditum apparatu: turpe sibi pudendumque censentes unicam legionem eis invitis castra suis in finibus habere: sed dum eunt, viæ medio duas legiones supervenisse sentientes, subsistere et expectare Germanorum auxilia decrevere. Labienus de temeritate hostium sperans; dimisso præsidio hibernis; illis obviam procedit et prope eos mille passuum spatio consedit; flumen erat in medio rapidum, ripis exstantibus, quod nec sibi transire propositum, nec transitum iri ab hostibus spes erat. Crescebat interim indies auxilii fama Germanici; hinc nactus occasionem, consilium advocat et clara voce coram omnibus: 'Audio,' inquit, 'ingentes Germanorum copias adventare: non est animus; meque et exercitum in discrimen mittere: cras prima luce movere et hinc abire disposui: estote igitur ad officium parati.' Erant Galli in exercitu, qui quamquam sub Romanis signis militarent, naturali tamen patriæ amore tenebantur: neque certe aliter fieri poterat, quin ex tam multis aliqui sic affecti essent, ut magis originis quam militiæ meminissent: per hos statim hostibus innotuit: neque Labienus aliud eventurum arbitratus fuerat; neque alium ad effectum verba illa [72]mihi consilio dixerat: mox igitur clam accitis tribunis militum et primis exercitus; sui consilii rationem pandit, quod ne inefficax sit, simulari pavorem et omnia tumultuosius fieri jubet: paretur, fiunt singula ante tempus, trepidatione ac fremitu insolito; et ipse fragor abeuntium et exploratorum dicta conveniebant, Romanos fugere, non abire. Conclamant hostes 'lentam esse Germanorum expectationem; nec priscæ Gallicæ virtutis, tantis hominum armatorum milibus, paucos Romanos fugientes insequi non audere:' hoc inter, magno impetu castris erumpunt, flumen transeunt, et iniquo copias exponunt loco. Labienus ut præviderat rem succedere intelligens; per inceptam simulationem, lento tamen procedebat gressu, [106] donec insequentes quo destinaverat produxisset. Tum conversus, 'oblata,' inquit, 'o milites facultate pugnæ prosperioris utimini: habetis hostem, et iniquitate loci, et suo errore suaque

71 Lege, *malo*.—72 Lege, *in*.

dementia circumventum; præstate mihi semel, quod imperatori nostro totiens præstitistis; Agite ut soletis; et adesse illum credite, et videre quæ geruntur omnia; cujus sub oculis tam multa sæpe gessistis egregie:' hæc dicens, celsiore loco sepositis parumper impedimentis, appositisque præsidiis, totam aciem in hostes obvertit, et horrendo horruit clamore. Illi quos ut profugos sequebantur, ad se tanta redire constantia admirantes et attoniti, vix primum tulere impetum, seque effusa fuga proximis occuluere silvis. Instant Romani acriter; et victis principibus conjurationis, multis in acie, multis in fuga cæsis, multis etiam captis; Germanis insuper, qui et si primum negassent, expugnati donis ac precibus tandem eis auxilio veniebant, ad rei famam reversis ad propria: civitatem omnium jam spe et præsidio destitutam recipit: et Induciomari necessariis fuga elapsis; Cingetorigi, qui Romanis fidus ab initio in finem fuerat, [73] libertate patriæ regnum datur. Ad hunc modum Cæsar, non per se tantum, sed per legatos etiam, qui sub eo virtutem militiamque didicerant, et ejus exempla sequebantur, maximas res agendo per diversa terrarum, sui Romanique famam nominis attolebat. Quem cum venisset in Treviros voluntas cepit Rhenum iterum transeundi. Duplex huc animum urgebat causa; et quod hostibus auxilia, licet sera transmiserant, et ne hosti alteri Ambiorigi auxiliari possent, aut ad se profugum receptare: pontem ergo pari celeritate, parique militum fervore, et paulo supra eum locum ubi primum fecerat refecit: et in Treviris et ad pontem firmissimo præsidio dimisso reliquum traducit exercitum. Transgressum Ubii gens Germana per legatos adeunt, exponuntque 'ex quo in potestate se Romanorum dederint, [107] neque auxilia Treviris, neque ullis hostibus populi Romani misisse, neque ulla in re fidem fregisse. Orant ne commune odium Germanorum [74] veritate discussa comperit, non ab eis missa cis Rhenum, sed a Suevis auxilia:' excusatione igitur Ubiorum admissa, in Suevos accingitur: nec ita multo post ab eisdem Ubiis cognoscit, Suevos bellum parare; et late sparsis edictis, omnes suos ad arma contrahere. Itaque ne quod temere agat, apto et tuto loco castra communit, frumentariæque rei curam exhibet. Ubios jubet pecora omnia campis abducere; si forte barbaros coactos inedia (cujus impatientissi-

73 Forte, *cum libertate patriæ*.—74 Desunt nonnulla. Cæsar autem hoc loco ait: *ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant.*

mum genus est) ad iniquum certamen posset inducere, præcipit insuper, ut summo studio actus et consilia hostium explorent, eumque de singulis crebris nuntiis [75] certius faciant. Illi obnixe jussa peragunt: paucosque post dies nuntiant, Suevos [76] suis omnibus, ac suorum viribus in extremo finium consedisse, ad silvam maximam quæ illos a Cerusis vicina gente discriminat: [77] ubi Romanum exercitum expectare. Id pergratum Cæsari bellorum cupidissimo fuerat, sicut illud permolestum, quod eisdem nuntiantibus, Suevos se in silvas intimas recepisse cognovit: ut enim prœlium exoptabat, sic tædium formidabat et jacturam temporis, ac perplexam horrebat indaginem: sæpe expertus quam difficile esset hostes silvis incognitis venari: nec cessavit tamen: sed id frustra fuit: ac ne pluribus agam quam oportet: non de hoc tantum, sed de primo quoque Rheni transitu, deque alia hostium in silvas fuga, elegans ac succincta Flori brevitas huic se loco inserat historiæ; te o lector non solum patiente sed plaudente. [78] 'Archanis,' inquit, 'hostem quæsivit in silvis: sed in saltus ac paludes genus omne diffugerat; tantum pavoris incussit intra ripam subito Romana vis: nec semel Rhenus; [108] iterum quoque, et quidem ponte facto penetratus est. Sed major aliquanto trepidatio: quippe cum Rhenum [79] sic parte quasi jugo captum viderent, fuga rursus in silvas et paludes: sed quod acerbissimum Cæsari fuit, non [80] facere quæ vincerentur.' Hæc ut legis, ad literam Flori sunt: quibus innuit primum Rheni transitum non ponte factum esse sed navibus: primo vero non hoc innuit sed affirmat. Sic enim ante hæc scriptum invenies. Jam Cæsar ultro in [81] Offellam (amnis est Trevirorum) navali ponte transgreditur, ipsumque Rhenum. Sed is qui præsens erat dum hæc fierent, utrumque transitum stabili ponte describit, quem in hac narratione secutus sum: procedo autem. Videns ergo Cæsar rem temporis indigam, longeque difficilem, præcipue præ frumenti inopia; quod eo tempore, Germanis agriculturæ studium non erat, magna pars venatu et latrocinio utebantur; quorum sit modo facultas, libenter nunc etiam utuntur; lacte, carne, caseo victitabant: omisso incœpto rursus in Galliam reverti statuit: sed ut metu sui reditus barbaro-

75 Lege, *certiorem.*—76 Forte, *cum suis.*—77 Lege, *ibi.*—78 Apud Florum legitur: *Hirciniis.*—79 Lege, *sic ponte.*—80 Lege, *fuere qui.*—81 Lege, *Mosellam.*

rum impetum frænaret, non pontem fregit ut prius nisi ab ea parte qua Germaniam contingebat. Illa quidem parte extrema in dexteram Rheni ripam desinente, ducentorum pedum spatio rescissa, turri lignea superimposita, et multimodis circumvallata munitionibus, duodecim cohortes ad tutelam pontis imposuit, et Vulcatium Tullum his præposuit et pontis et cohortium curam dedit. Ipse vero adversus Ambiorigem proficiscens per Arduennam silvam maximam omnium Galliarum, quæ inter Treviros, Nerviosque et Rhemos quingentis et eo amplius passuum milibus in longum, ita enim proditum a scriptoribus rerum, in latum vero unius aut circiter æstivæ lucis itinere, quod ego ipse sum emensus, extenditur. Lucium [82]Basilium cum toto præire jubet equitatu, et cavere ne ignes in castris fieri sinat, [109] ne quod indicium sui detur adventus, neu strepitus aut tumultus incedentium audiatur; si forte velocitate vel silentio proficeret ad iniquissimum hominem opprimendum: quod pene successit. Nam Basilius propere supraque [83]longum iter [84]peragat: cumque indiciis comperisset, haud procul Ambiorigem inter silvas, comitatum paucissimis equitibus se tenere; improvisus ac subito [85]pervenit: ita ut currus, equos et arma ejus, et omne bellicum instrumentum Romani equites, antequam ab eo viderentur, arriperent. De quo ipso actum erat, nisi [86]quidem e suis locis angustias defendissent, [87]ut ipse interim unius manus inermis equo impositus, et postico nemorosæ domus emissus, per silvarum devia et calles abditos erupisset. Sic utramque in partem erga unum hominem una hora vim suam exercuit fortuna, ut incautus opprimeretur, oppressus evaderet: nec satis scio quis nocentium unquam tam indignus evaserit: nisi quod supplicii genus fuit vicinæ mortis metus, qui ut mihi quidem videtur ipsa pejor est morte. Et quid scimus, an sibi fuisset utilius ad irati licet Cæsaris potestatem pervenire? nam ut erat inexhaustæ clementiæ, [88]confiteri crimen et oranti forsitan veniam non negasset. Nunc per silvas Transrhenanas vagus semper ac profugus perpetuis vitam egit in latebris [89]conscientiam illum, siqua erat, et jugi pavore plectentibus. Illud plane odiosum, quod de rege nefario

82 Lege, *Basilum*, et sic post *Basilus*.—83 Videtur ex Cæsare reponendum: *supraque omnium opinionem*.—84 Lege, *peragit*.—85 Forte, *supervenit*.—86 Forte, *quidam e suis loci*.—87 Forte, *ut ipsa interim unius manu inermis*.—88 Lege, *confitenti*.—89 Lege, *conscientia*.

nulla unquam aut Cæsari aut populo Romano vindictæ occasio data est. Et ipse latitans, atque invisus, et inultum scelus in finem fuit. Cæterum quo die e manibus Romanorum vix evasit ut diximus, vita retenta contentus, spe projecta, suis, quos a tergo liquerat, [110] per nuntios fugiens mandavit, ut qua posset sibi quisque consuleret. Qui per diversa effusi multumque vexati, pars se paludibus condiderunt, pars in alienas manus non sine suis miseriis inciderunt. [90]Cathovoltus vero qui secum super Eburones pari regnarat imperio, ejusdem consilium secutus Romanis sese bellis immiscuerat; quonam res venisset intelligens, jam grandævus et laboris impatiens, nec fugere valens nec pugnare ausus, suarum auctoris ærumnarum Ambiorigis caput multis imprecationibus execratus mortem sibi conscivit: vicinæ gentes hoc eventu regum territæ, per legatos pacem a Cæsare petierunt: quam eis hac lege concessit, ut si qui Eburonum ex fuga in illorum fines devenissent, ad se captivos adducerent; se, si hoc facerent, temperaturum ab offensis ait. His actis omnes copias trifariam divisit, neve eum curæ aliæ distraherent, impedimenta omnia unum contulit in locum: Advatica opido nomen: locus ubi Titurius Sabinus et Arunculejus Cotta hibernaverant, unde, ut memoravimus, imprudenter infeliciterque discesserant: hic locus eligitur, et quod aptus ad cætera, et quod munitiones anni alterius adhuc integras habebat, ut labóri militum parceretur: legionem quartam decimam præsidio dimittit, legioni præfecit Quintum Tullium Ciceronem: tamen populatum in Menapios tribus cum legionibus Labienum et Cajum Trebonium, totidem in Advaticos adjacentem regionem dirigit. Ipse cum totidem Arduennam et fluvium [91]Scaldam qui Eburonum in finibus Mosæ illabitur pergit, quod eo Ambiorigem, qui nondum Rhenum transierat, confugisse audiebat, et digrediens se ad diem septimum rediturum spondet. [92]Inde legati duo quos mittebat * ut faciant, si liceat monet. Ciceroni præcipit ut castrorum custodiæ intentus, nullum portis egredi sinat: et tunc quidem acies hostium quæ timeri posset in circuitu nulla erat: [111] sparsim se silvis ac paludibus continebant; quos persequi et latebris eruere operosum erat ac difficile. Nam si simul exercitus duceretur, loca erant legionibus ac signis impervia: sin autem spargeretur, erat paucis ab omni parte periculum; hostes [93]nullæ locis incognitis delitebant: hinc

90 Cæsari est *Cativulcus.*—91 Lege, *Scaldim.*—92 Lege, *idem.*—93 Lege, *autem.*

magna duci orta erat ambiguitas, quid consilii caperet: tandem illud elegerat, ut potius aliquid de justissima atque [94]exoptissima hostium ultione remitteret, quam [95]de edicta per proximas civitates ut qui lucrari cuperent convenirent. Multos vetus odium, inter vicinos maxime vigere solitum, neque pauciores cupiditas attraxit: sic utilius fieri dux prudentissimus extimabat, ut Gallorum opera Galli diriperentur, quam periculo Romanorum: præsertim cum locorum notitiam, quæ Romanis deforet, Galli haberent. Simul Eburonum urbem ita meritam, [96]cum funditus optaret everti: his septimus aderat reditui Cæsareo præfixus, nec ipse redierat, nec legati. Accidit præterea inopinus casus, quo suam fortunam [97]ponam in bellis præcipuam demonstraret. Jam prædæ in partem omnes acciri trans Rhenum quoque fama vulgaverat: mox Sicambri, gens Germana prædæ avida, collectis duobus milibus equitum, Rhenum navigio transeunt, [98]Eburones fines invadunt, prædam non tantum cum impunitate, sed etiam Romanorum cum gratia relaturi. Jam hominum pecudumque magnam vim collegerant: et urgente lucri dulcedine procedebant, nec eundi nec prædandi finem sibi cupiditas faciebat. Sic euntes captivorum unus avertit. 'Et quid,' inquit, 'huic prædæ laboriosæ atque inopi tanto studio inhiatis; cum perveniendi ad summas opes tanto facilior breviorque sit via; trium spatium horarum Advaticam vos perducet: [112] ibi Romanus exercitus opes suas fortunasque reposuit: perexiguum præsidium loco est: Cæsar longe abest: hæc dies, ni [99]respuistis opulentos nullo [100]faciet negotio;' præceps hominum genus et consilii inops, et plane proni sunt omnes acquiescere consiliis quæ delectant; mutato repente proposito prædaque [1]omnium quam ceperant recondita, eodem ipso consultore et duce Advaticam brevi calle perveniunt. Cicero cui legionis locique custodia commissa erat, totis septem diebus Cæsarei memor imperii suos omnes intra vallum sic tenuerat, ut nec militum nec calonum quidem quisquam castris esset egressus: cogitans demum neque Cæsarem promisso venturum tempore, quem processisse [2]utilius fama erat: insuper et suorum increpationibus impulsus, qui illius obedientiam tam exactam

94 Forte, *exoptatissima*.—95 Hic aliqua desunt, quæ ex Cæsare suppleri possunt.—96 Forte, *ut*.—97 Lege, *bonam*.—98 Lege, *Eburonum*.—99 Lege, *respuitis*.—100 Addendum, *vos*.—1 Lege, *omni*.—2 Forte, *ulterius*.

desperationi atque obsidioni non absimilem numerabant. Non [3]abesse enim timendi causam ullam, propinquo Cæsare, salvis legionibus, integro equitatu; victisque ubique hostibus ac dissipatis et præ timore latentibus parumper et præceptum ducis inflexerat; et [4]appetui militum fræna laxaverat: et quinque cohortes in vicinas segetes frumentatum non tam miserat quam ire permiserat: secuta erat ingens vis calonum, et hujuscemodi generis hominum: et Sicambri interim (quis tunc eos expectasset; sed parere superioribus tutum est:) improvisi et tecti silvis ad castra perveniunt; eaque non oppugnare, sed recta via eodemque quo venerant impetu intrare moliuntur: tantamque formidinem inopini hostis incursus totis castris infuderat, ut vix portæ defenderentur, et frequentare illa soliti mercatores, qui tum forte portis excesserant, subita re territi et oppressi, nec fugiendi, nec se intra vallum referendi spatium haberent, semper quidem mœstissimus vates timor omnia sibi tristia et periculosa fingebat. Quidam fusis copiis ac deletis, et imperatore pessumdato, [113] venire barbaros ad reliquias consumendas: nunquam aliter hoc ausuros. Alii infaustum Romanis legionibus locum esse, ubi paulo ante legio altera legatique perierint: alii hostes intra vallum esse et capta jam castra vociferari: nemo ullam solitæ virtutis imaginem aut actu forti aut animo, aut animosa voce prætendere: huc illuc sine ordine sine ratione discurritur. Qua trepidatione Sicambri sui ducis dicto [5]magisque fidei habere cœperant, nullum intus esse præsidium, seque mutuo incitantes, eo acrius insultabant: actum erat, ni vir unus, isque æger, affuisset, quem supra nominavimus, Publius Sextius Baculus, tanta tunc pressus ægritudine, ut jam quinque diebus sine cibo ageret et morbo simul et inedia jam vicinus morti: sed generosum animum nulla res dejecit: is ut videt deseri tutelam castrorum et de fuga non de virtute cogitari; remque in angusto positam nutare, et suæ et publicæ metuens saluti, surgit e [6]grabaculo, ira vires dante, et acceptis ab obvio quodam armis, gradu tremulo portam occupat castrorum seque semianimem hostibus [7]abjicit: sequuntur centuriones viri fortes aliquot, hinc metu, hinc pudore exciti: hosque alii sequuntur: ita sensim pugna restituitur; ipse post paulum [8]audiendi inceptor et dux Sextius, morbo additis vulneribus jam

3 Forte, *adesse.*—4 Forte, *appetitui.*—5 Puto, *magis magisque.*—6 Lege, *grabatulo.*—7 Lege, *objicit.*—8 Lege, *audendi.*

fatiscens, manibus prœlio subtractus in tabernaculo reponitur: non tamen omittitur resumpta defensio: frumentatores interea revertuntur, re conspecta territi, et quid agant nescii: [9]fortes adventu illorum subito permoti, et legiones reduces opinati, substitere: mox [10]re cognita paucitate, quos timuere despiciunt atque invadunt: ibi et consilia diversa, et res varie gesta est: pars incolumis Caji Trebonii cujusdam alterius ducatu, ipsos per hostes in castra penetravit: cumque his equites et calones multi pari impetu [11]et tutum evasere: [114] pars egregie pugnans periit: pars eorum qui in collem proximum confugerant [12]vita comitum virtute, per eorum vestigia in castra festinans salva pervenit: pars præventa et circumventa procubuit. Barbari desperantes castra ut crediderant capi posse, ad prædas quas in silvis occultaverant, atque inde ad patriam sunt reversi. Neque tamen hostibus digressis abiit pavor; sic affixus animus; ut nocte quæ hunc casum insecuta est, præmissus a Cæsare Cajus Volusenus, qui equitatu adveniens, et imperatorem cum exercitu adventare nuntians fidem non invenerit. Sic [13]cum omnibus persuasum erat, deleto exercitu fugisse equites, neque [14]omnino aliter castra aggredi ausuros ut dictum est. Denique boni nihil penitus cogitare audebant, in deterius inclinati animi: mirum valde, unde venit ea consternatio in tam fortes viros: nisi opinari libeat, cum humana omnia instabilia sunt, esse aliquas horas, quæ constantes quoque animos sui oblitos emolliant, ac perturbent: neque vero hic metus altissime radicatus ulla re alia extirpari quivit, quam ipsius Cæsaris cum exercitu redeuntis aspectu, in quo uno omnis securitas habitabat. Cæsar ergo rediens, et fortunæ vim casuumque varietatem [15]ab aperto sibi notissimam recognovit, in eo maxime, et quod eo præter omnem opinionem barbaros adduxisset, [16]ut inde eos pene jam voti compotes abstraxisset: hæc ut communia non admirans, unum non poterat non mirari; unde hæc barbaris consilii tanta mutatio [17]ut in gratiam Romanorum ad populandos Eburonum fines et Ambiorigem persequendum venerant, ad oppugnanda Romana [18]conversi, Ambiorigi atque [19]Eburonis gratissimam rem fecissent. [115] De reliquo quod contra suum præceptum cohortes in prædam emissæ

9 Lege, *hostes.*—10 Forte, *recognita.*—11 Lege, *in.*—12 Lege, *visa.*—13 Lege, *enim.*—14 Lege, *Germanos.*—15 Forte, *olim,* aut simile quid.—16 Forte, *et inde.*—17 Forte, *ut qui in.*—18 Addendum, *castra.*—19 Lege, *Eburonibus.*

castra deseruissent; legati inobedientiam leviter arguit: ut qui et mitissimus natura; et legati hujus esset amantissimus, quod ex familiaribus ad eum factis epistolis evidenter elicitur: hæc cum suis Cæsar; at adversus hostes iratior, in omnes partes diffundit exercitum: abiguntur pecora, convectantur prædæ, consumuntur frumenta, exuruntur ædificia, omnia denique [20]pernascantur: tantoque impetu hinc inde discursum est, ut Ambiorigem a se visum multi dicerent, atque ad eum comprehendendum incredibili celeritate contenderent, omni labore peti dignum extimantes, quo immensam Cæsaris gratiam mererentur: et canis in morem leporem captantis sæpe ab effectu suæ intentionis minimum abfuisse, tantumque non manibus illum arripuisse se [21]concederent: dum ille interim nusquam tutus, die noctuque latebras mutaret nonnisi quatuor comitibus, cum salutem suam pluribus committere non auderet. Sic inultum semper Ambiorigi crimen fuit, quamvis fuga jugis et perpetuus pavor et latebræ longum supplicii genus esse potuerit. Tandem Cæsar fugitivum unum sequi et difficile sibi videns et [22]in gloriam, omnibus in circuitu vastatis, in Rhemorum fines rediit. Ibi [23]consilium Galliæ indixit: et de conjuratione rebellium Senonum ante alios et Caruntum quæstionem habuit: de [24]Acthone autem principe conjurationis Romano more supplicium exegit: cujus quidem sibi [25]mole conscii effugere: aqua et igni contumacibus interdictum est; sic compositis rebus eis, decem legiones ita partitus est, ut duæ Trevirorum, totidem Lingonum; [116] sex aliæ Senonum in finibus hibernarent, provisisque necessariis, ad Italiam est profectus.

Cæsar ut ex Gallia discessit, ecce novi undique motus, novæ rebelliones; ubique conventus, ubique consilia; non in urbibus modo, sed in silvis locisque abditis: multos odium antiquum quum incitabat, multos pavor [26]novis Atthonis morte concusserat: [27]rectissimum suum in caput illius supplicium cogitabat. Accedebat commiseratio communis patriæ, et indignatio gloriosæ olim Galliæ, tunc Romano jugo subditæ, et Romano imperio servientis. Multæ causæ ad unum finem animos urgebant. Cæsar Cisalpinam in

20 Lege, *pervastantur*.—21 Lege, *contenderent*.—22 Lege, *inglorium*.—23 Lege, *concilium*.—24 *Accone* est in Cæsare.—25 Forte, *male conscii*.—26 Lege, *novus*.—27 Sensus postulat legi, *unusquisque enim*.

Galliam cum venisset, mox ad eum rumor de Clodii cæde perlatus est: hunc amicum Cæsaris Milo amicus Marci Ciceronis occiderat. De quo præclara ejus extat oratio quæ [28] Miliona dicitur. Ejus rei causa magni Romæ motus fuerant: nec fama finibus Italis contineri potuit, Alpesque transcenderat: hinc rebellantibus occasio data erat historias novas in Cæsarem fingendi: dicebant, vulgoque percrebuerat, urbanis detentum simultatibus non posse deinceps in provinciam reverti. Tanto illi acrius instare; tanto alacrius Gallia omnis conspirare: nihil [29] e contingentibus omissum; preces pollicitis cumulantur: et qui se rebellionis in [30] Romanis ac Gallicæ libertatis auctores profiteri ausi essent; his ingentia præmia proponuntur. Illud primum maximumque deliberant; qualiter Cæsar, si [31] sors redeat, a suis legionibus segregetur: illud tamen haud difficile factu esse confirmant, quod neque absente duce loco se movere audeant legiones, neque ad eas dux incomitatus accedere: modo sit aliquis, qui illius rei facultatem impediat, nec unius hominis nomen [32] totius orbis exhorreat. Postremo quisque rem casus exceperit, [117] satius esse multo sub propriis armis mori, quam sub externo jugo vivere, multoque tolerabilius, hanc præsentem vitam brevem et caducam, quam antiquam gloriam et [33] avidam perdere libertatem. His ac consimilibus consiliis agitatis, [34] Caruntes sese ingenti negotio duces offerunt. Et quum silvestribus in locis, ubi hæc fiebant, copia obsidum non sit, neque acciri queant, quin res in apertum exeat; quam religiosissimo se vicissim sacramento obligant, ne quis Gallus belli duces metu, aut spe, aut quacumque causa deserat: sic firmatis rebus multis cum laudibus ingentes gratiæ Caruntibus actæ sunt: atque ita demum quasi majori parte negotii confecta ad sua quisque digreditur: dies aderat claro præfixa facinori. Caruntes tantæ rei duces, perditissimis sibi ducibus comparatis, Genabin opidum invadunt, civesque Romanos ibi negotiantes et prorsus incautos, nominatim Cajum [35] Suffium illic a Cæsare rei frumentariæ præfectum, honestum virum Romanumque equitem obtruncant, ac bona omnia tanquam bello parta diripiunt. [36] Illic rei fama diffunditur; ut sunt Galli rumorum serendorum ante alios studiosi; ut cum lucis initio belli

28 Lege, *Miloniana.*—29 Forte, *nihil a cunctis gentibus.*—30 Lege, *in Romanos.*—31 Forte, *forsan.*—32 Lege, *totus.*—33 Lege, *avitam.*—34 Lege, *Carnutes,* et sic in sequentibus corrige.—35 Lege, *Fufium.*—36 Lege, *Illico.*

principium conveniret, ante primam noctis proximæ vigiliam rei notitia ad Alvernos per centum sexaginta milia passuum deveniret. Ibi vero laudatores atque improbatores, ut variæ sunt hominum sententiæ, res invenit. Erat tunc Alvernis 'ille,' ut Flori verbo utar, 'corpore, armis, spiritusque terribilis, nomine etiam quasi terrore composito, Vercingetorix [37] quidem, potentissimus ac factiosissimus adolescens,' olim filius [38] Cebali, qui principatum omnis Galliæ cum teneret ad regnum aspirans a populo fuerat interemptus: hic ut erat et potentiæ ingentis, et ardentis ingenii, clientelis amicitiisque collectis, quod vult facile persuadet: [118] arma omnes capiunt atque ad bella se præparant. Erat illi patruus [39] Gobocio, vir provectioris ætatis, et consilii sanioris: et sicut hunc stulti juvenes, sic senes illum providi sequebantur. Quibus ergo juvenile consilium non placebat; quique stultam et inutilem hanc fortunæ experientiam judicabant; Vercingetorigem ab incepto prohibent: reluctantem [40] Gergonia opido [41] perturbant: loco ille mutato animum non mutavit: quin etiam multo enixius urgebat incœptum. Et sicut fere accidit ut male agentes [42] comitationes sint: inopes perditique omnes, quorum [43] immutabilis turba est, ad hunc talem ducem confluunt. Quibus fretus et injuriæ memor, Gergoniam rediit; patruumque et reliquos a quibus pulsus erat expellit. Et crescente vano favore multitudinis, quod optasse pater morte emerat, rex dicitur. Jamque insaniæ auctoritate addita, legatos per diversa transmittit, et reverentius auditur, et promptius exauditur: tantumque brevi profecerat, ut secum Senones, Parisii, Pictones, Cadurci, Turones, Aulerci, [44] Lemonices, Andes, et cæteri qui ad Oceanum vergunt, unanimiter conjurarent: neque id satis, omnium consensu regnum ei atque imperium defertur. Sic ea tempestate Gallorum animi et consilia volvebantur. Sic Romani nominis odium alte animis insederat, ut quisquis se illis opponere ausus esset, regno dignissimus [45] habetur. Jam non Alvernæ rex igitur, sed Galliæ, contraque Romanos belli dux, non [46] erat neque consulit ut solebat: sed obsides, sed arma, sed milites imperat et paretur; imperiumque ipsum severitate terribile efficit. Gravioris

37 Lege, *quidam*.—38 Lege ex Cæsare, *Celtilli*.—39 In Cæsare scribitur *Gabanilio*.—40 Lege, *Gergovia*, et sic in sequentibus scribendum.—41 Forte, *proturbant*.—42 Forte, *malis comitatiores*.—43 Puto, *innumerabilis*.—44 Lege, *Lemovices*.—45 Lege, *haberetur*.—46 Lege, *orat*.

noxæ reos flammis exurit, [119] tormentis excruciat: leviores ausos effossis oculis aut auribus [47] refectis vitæ relinquit ad ludibrium [48] ad exemplum: jam potens atque horrendus, et natura ferox, et regio tumidus fastigio; Lutherio Cadurco audacissimo viro cum parte exercitus [49] in urbe Ruthenos misso; petit ipse Bituriges. Illi adventu subito permoti ab amicis Romanorum Æduis auxilium per legatos [50] petit. Ædui rem ad legatos Cæsaris rejiciunt, eorumque consilio equitum illis et peditum dirigunt auxilia; qui cum ad Ligerim amicorum Æduorum tunc et Biturigum imperii limitem pervenissent, aliquot [51] sibi dierum mora exacta redierunt; hanc causam reditus prætendentes, quoniam si transissent, hinc ab Alvernis, hinc a Biturigibus opprimendi essent: id enim ambabus gentibus fuisse propositum. An id sane tali metu egerit, an fraude, ne dicam hodie, sed tum quoque dubium fuit: tamen hinc Æduorum secuta defectio; hinc quod statim [52] reversus auxiliis Æduorum, se Alvernis Bituriges adjunxere, rem suspectam faciunt. Cæsar hoc audiens et urbanis motibus Pompeji Magni virtute compositis, non se tunc amplius Italiæ necessarium ratus, in Galliam redit: ingens illum exercebat cura, qualiter suis sese jungeret. Nam sive ille proficisci ad illos vellet, non sat tuto fieri posse cogitabat, ut in tanta rebellione regionum omnium, inter eos etiam qui amici credebantur, cum paucis securius incederet; tam modicum undique fidei videbat; sive ad se illos evocare mallet, hæsitabat ne itinere in ipso superventu hostium se absente, quod nolebat, pugnare cogerentur: has inter curas Lutherius Cadurcus a Vercingethorige missus, Ruthenos Alvernis attraxerat: nec mandatum implesse contentus, alias quoque urbes acceptis obsidibus in potestatem redegerat, et rebus prosperis, [53] evectus in [54] Nerbonensem provinciam properabat. [120] Cæsar consilium hostis intelligens præcurrit; et præventos metu animos confirmans, præsidia oportunis locis per extrema provinciæ hostibus objecta distribuit: et parte supplementi nuper ex Italia adducti in Æduos præmissa subsequitur; Ædui ab Alvernis Cebenna monte asperrimo ac nivosissimo distinguuntur, quo se Alverni quasi muro valido circumseptos arbitrantur, ea maxima parte anni, qua non dicam exercitui, sed

47 Lege, *resectis.*—48 Adde, *et.*—49 Forte, *in urbem Rhutenorum.*—50 Lege, *petunt.*—51 Lege, *ibi.*—52 Lege, *reversis.*—53 Lege, *erectus.*—54 Lege, *Narbonensem.*

ne viatori quidem permeabilis fuisse unquam diceretur. Et erant ab ea parte eo tempore plane tuti, si cum alio res fuisset. At Cæsar ut quem nulla res morari posset aut deflectere, nive [55] multitudinis pedum sex dimota, et adversum per jugum itinere [56] multito labore peditum expedito, Alvernos fines inexpectatus aggreditur. Juvat aliter hanc rem ipsam Flori verbis exponere; 'Per invios,' inquit, 'ad id tempus montium tumulos, per intactas vias et nives expedita manu emersus occupat Galliam.' Mox vero ut Alverniam attigit equitatu in omnes effuso, tantum subiti terroris incusserat, ut trepidi omnes Vercingetorigem ad ferendam opem patriæ suis consiliis laboranti nuntiis ac precibus excitarent. Quibus motus in patriam redibat. [57] Cæsar interim dimissoque sine intermissione agros hostium populari. Ipse ne suspicantibus quid suis quam celerrime potest, Viennam proficiscitur: inde equitatu quem ille præmiserat accepto, per Æduos pergit in Lingones; tanta ubique velocitate, ut non tantum hostes pavore, sed amicos stupore perfunderet, sic inopinantibus aderat: illic duæ legiones in hibernis erant: illis eductis octo reliquas hinc inde dispersas evocat, priusque quam hostes quo ivisset, aut quid [58] agere nossent, omnem exercitum congregavit: atque ut Florus idem ait, 'ex distantibus hibernis castra contraxit, et ante in media Gallia fuit, quam ab ultima timeretur.' [121] Vercingetorix audito Cæsaris digressu, retro in Bituriges reverso, atque hinc profectus in Bojos Transalpinos, opidum illorum sub Helveticæ victoriæ tempus ædificatum a Cæsare, Æduisque [59] contradictum, oppugnare disposuit: opido nomen Gorgobia: gloriosum sibi existimans, si Æduorum receptaculum simulque Cæsareum opus everteret. Cæsaris animum hæc res valde sollicitum habebat, ne aut neglecta amici defensio defectionem sociorum et contemptum sibi, aut suscepta anni tempore adverso, difficultatem rei frumentariæ legionibus importaret. Satius tamen duxit pati omnia quam contemni, et contemptu suo alienare sibi animos amicorum. Itaque dimissis impedimentis omnibus et duabus ad custodiam legionibus; et provisa cum Æduis quam potuit subventione commeatuum, in Bojos ducit. Erat viæ medio [60] Vellendinum Scenonum opidum:

55 Forte, *in altitudinem*.—56 Lege, *multo*.—57 Nonnulla hic desunt, quæ ex Cæsare suppleri possunt.—58 Lege, *ageret*.—59 Forte, *attributum*.—60 *Vellaunodunum Senonum* Cæsari.

illud ne quid hostile post terga dimitteret, aggredi consilium fuit; opidum bidui oppugnatione tollerata, die tertio legatos ad Cæsarem de pace ac deditione transmittunt: jussi arma et jumenta et obsides dare, nihil recusarunt: ne quid autem temporis amitteret, G. Trebonio legato ad peragenda omnia dimisso, ipse iter interceptum solita celeritate prosequitur. Genabum erat opidum Carnutum, ubi Romanos negotiatores initio conjurationis occiderant: id opidum amnis præter labitur: ipsum in ripa situm ripæ alteri medio ponte conjungitur: ad loci hujus defensionem Caruntes consilia conquirebant: eo tamen lentius, quo diutius bellandum crederent [61]rem hæsuram, et simillimum viri esset morem impigerrimi ducis ignorantibus: huc ergo cum biduo pervenisset, oppugnationem quod diei illius sero erat, in diem proximum edicit: quid fieri velit milites edocet: veritusque, ne Genabenses nocte diffugerent; [122] [62]hinc rei excubitrices duas armatas legiones adhibuit, intentisque animis ac auribus pernoctare jussit: atque ut præsagierat accidit: [63]oppidum intempesta nocte per pontem taciti abibant. Cæsar eorum abitu per exploratores cognito, legiones quæ paratæ erant muris admovet, et portis subito effractis, indefensum capit opidum; captum diripit, direptum incendit, præda militibus concessa; simul exitus obserari omnes jubet, mittitque qui profugos [64]prænominant atque sequantur: itaque paucissimi evasere: viarum et [65]ponti angustiis capti omnes. Cæsar hinc trans Ligerim ducto exercitu in Bituriges tendit: quo cum venisset, Vercingetorix ubi id sensit, Gorgobinæ obsidione derelicta, contra eum pergit. Cæsar interea [66]Noviodinum aggressus oppugnat: quem confestim opidani per legatos orant, ne in eos præter suum morem sæviat, neve pro tam levi causa de sua celeritate [67]aliud intermittat, quæ tot illi victorias peperisset, sed eis vitæ dimissis feliciter progrediatur ad reliqua: piæ preces videbantur: flectitur itaque; et iis arma, equos, obsidesque imperat: et jam pars obsidum data erat, et centuriones aliquot cum paucis militibus opidum introgressi cætera conquirebant; [68]dum repente de longinquo equitatus a Vercingetorige [69]promissus apparuit, opidanos spe tempestivæ opis erectos deditionis cœperat pœnitere. Velut igitur ex condicto clamorem tollunt, arma corripiunt, muros scandunt, portas obstru-

61 Hæc sunt corrupta.—62 Lege, *huic.*—63 Forte, *oppido enim.*—64 Lege, *præveniant.*—65 Forte, *pontis.*—66 Lege, *Noviodunum.*—67 Forte, *aliquid.*—68 Lege, *cum.*—69 Lege, *præmissus.*

ere properant: sed Romani illi pauci qui in opido erant, animorum mutatione [70]perpensa; strictis subito gladiis portas præoccupant et incolumem exercitum intromittunt. Capto ad hunc modum opido Cæsar statim equites suos contra equitatum hostium adventantem educit, et illos equestri prœlio conserto multa cum eorum strage vicit, et in fugam vertit: [123] in qua victoria (ne privemus sua laude barbariem) quadringentorum equitum Germanorum qui sub Cæsare militabant, atque ab ipso principio secum erant, opera fuit egregia: ab eo enim immissi, laborantibus aliis in tempore subvenerunt; fregeruntque Gallos repentino impetu: hoc videntes e mœnibus opidani, spe auxilii amissa, iram Cæsaris metuentes, eos qui tumultum excitaverant vinctos ad eum deduxerunt, [71]captam deditionem peregerunt. Ipse autem his peractis Avaricum maximum optimumque opidum Biturigum, et uberrima finium in parte situm oppugnare constituit, quod eo capto civitatem ipsam captum iri non diffideret. Vercingetorix tot adversis nondum animo collapsus; suis ad consilium vocatis in hanc sententiam disseruit. 'Quotidie,' inquit, 'experiendo et discendo fiunt homines doctiores; quod cum in rebus omnibus; tum præcipue in re bellica verum esse deprehenditur: [72]magis animis bellum grave suscepimus, sed gerendi modum belli non sat sollerter advertimus; alia nobis itaque bellandi ratio ineunda est: non sponte cum Romanis concurrendum: sed omni ingenio providendum ut pabulo hostes, ut commeatibus arceantur. Id nobis haud difficile videri debet, cum et equitatu præstemus et anni parte adjuvemur. Illud quoque nobis acriter cogitandum, hostes nobiscum in finibus nostris pugnant, et contra nos nostris frugibus sustentantur: ubi Romani pabulantur, vicos domosque omnes frugesque comburi damnosum fortasse videatur, utilissimum est, ne sub nostris tectis nostri hostes habitent, nostris alantur frugibus; inopiam aut non [73]fere, aut non tuto longius pabulatum ibunt: nihil ad victoriam intersit, an hostes cccidamus, an bello necessariis spoliemus: gravius aliquanto videtur quod dicturus sum, sed virtuti nihil præter culpam atque infamiam grave est. Opida quoque quæ non penitus valida ac munita sunt exurenda censeo, ne aut nostris inertiæ, [124] aut hostibus offensæ diverticula sint. Si quis est cui hæc acria videantur, cogitet quanto acrius [74]liberos atque uxores in servitutem trahi cer-

70 Lege, *perspecta.*—71 Lege, *cœptam.*—72 Lege, *magnis.*—73 Forte, *ferent.*—74 Addendum, *sit.*

nere, exarmatum hosti jugulum præbere, et alta multa pati, quæ bellorum jure victi a victoribus patiantur.' Persuasit his verbis, viginti et eo amplius opida una luce combusta sunt: neque solum in finibus Biturigum, sed in reliquis hac illac quocunque oculos flecteres, incendia cernebantur, non sine omnium dolore: quem ea spes lenibat, quod parta victoria cito omnes perdita restaurarent. De Avarico in consilio agitatum est, an incendi illud, an intactum linqui melius foret. Enimvero ad hoc verbum ad Vercingetorigis pedes Gallorumque omnium qui consilio intererant affusi Bituriges, obtestantur, 'ne pulcherrimum Galliarum opidum [75] de cujus provinciæ Biturigensis ac præsidium flammis immeritis deleatur: cum defendi posset locus pene inexpugnabilis natura, cui si defensio militaris accesserit, maledici possit non noceri.' Movebant hæ preces animos cunctorum, unus Vercingetorix cunctis obstabat, qui et ipse tandem victus misericordia in sententiam cæterorum transiit. Sic defensoribus rebusque aliis ad custodiam oportunis eo transmissis, servatur Avaricum a Gallorum flammis, sed non ab obsidione Romanorum: in qua quidem obsidentium fortis et animosa tolerantia emicuit. Cum enim hinc Vercingetorix castra propius admovisset, et ab exploratoribus per singulas horas quid in Romanis castris ageretur, edoctus, omne iter eorum observaret; et Romanos circum omnibus exustis urgente necessitate longius pabulantes, crebris incommodis ac damnis afficeret. Illinc vero Ædui ac Boji quibus ea cura mandata erat: illi quidem quod mutato erga Romanos animo non curabant, hi quoque parum poterant, rem Romanam maligne commeatibus adjuvarent: [125] ad tantam penuriam [76]devenire, ut diebus plurimis frumento carentes tenui pecore vix proferrent imbecillem spiritum; nunquam tamen ab oppugnatione cessarent; nunquam vel irata vel mollis cujusquam ex ore vox erumperet; aut Romanæ non conveniens majestati. Imo vero cum Cæsar laborem militum miseratus inter exhortandum sæpe diceret: 'si nimis aspera sunt ista progressu, nulla per me mora est, oppugnationem omittere sum paratus;' unanimiter responderent: 'Non hæc quæsumus optime imperator: sic multos annos te duce militavimus, ut nullus metus, difficultas nulla nos fregerit: nullus hostium nobis hanc ignominiam [77]irrogant ut cœpta deseramus: ne tu ergo dux noster hanc æternam maculam nobis [78]immiseris; sine modo omnia pati [79]malimus, quam ne nostra

75 Forte, *decus*.—76 Lege, *devenere*.—77 Lege, *irroget*.—78 Forte, *inusseris*.—79 Lege, *malumus*.

mollitie manibus Romanorum civium apud Genabim Gallica nequitia peremptorum, Gallico sanguine satis fiat:' hæc Cæsari hæc eadem et tribunis militum et centurionibus repetebant, ut per eos imperatori familiarius diceretur. Cæsar dum hac nobili perseverantia in oppugnatione proceditur, jam turribus mur° admotis discit ex captivis, Vercingetorigem castra propter defectum pabuli promovisse, et cum equitatu expeditisque peditibus insidiatum sero ad ea profectum loca, quo Romanos [80] populatores luce proxima venturos opinaretur. Quo cognito, nocte media digressus primo mane castra hostium attigit duce carentia. Illi adventu præcognito impedimenta silvis intruserant, aciem altiusculo in colle, quem difficilis palus, sed angusta cingebat, erexerant: pars præcisis pontibus, quasi clipeo quodam se palude protexerant, ubique [81] constituerant in Romanos versi: eratque res facilis, et pene æqua prospectui: sin ad experientiam veniretur, iniquissima, [126] plena difficultatis ac periculi. Itaque milites rem non nisi oculorum judicio metientes nobili indignatione permoti, Cæsarem circumsistunt: 'et quid hic' inquiunt 'rei est? quis hic pudor? quænam hæc indignitas imperator? ergo hostes conspectum nostrum e tam proximo pati [82] possint? quin tu nos pugnare jube et signum prœlii propone, ut jam ex iis quibus fidunt locis hos barbaros detrahamus:' fide militum lætus fuit Cæsar. 'Ego' inquit 'sic affectos cum vos videam, ut nullum discrimen pro mea gloria recusetis, impius [83] sum nisi vestram vitam meæ præferam saluti. Proinde [84] cum tempus solita virtute dexterisque victricibus usuri nunc quiescente, et electionem temporis et consilii capiendi curam linquite. Nempe hæc victoria quam tam facilem judicatis, loci situ, non hostium vigore difficilis, multorum mihi credite virorum fortium morte constaret, quod adversus penitus proposito atque animo meo est, et si enim vincendi avidum me nec negem nec dissimulem, nunquam tamen mihi placuit multo sanguine meorum empta victoria.' Quieverunt tanti ducis auctoritate repressi, quos ille in eo ipso die nulla alia re gesta reduxit in castra; atque ad incœptam oppugnationem studium omne convertit. Vercingetorix interea irritis reversus insidiis ([85] a tremula semper et fragilis potentia humana) cum ad suos pervenisset, accusatus ab eis est, 'quod sine præsidio et sine duce de industria derelictis cas-

80 Lege, *pabulatores.*—81 Forte, *constiterant.*—82 Lege, *possunt.*—83 Lege, *sim.*—84 Forte, *cum tempus erit solita virtute dexterisque victricibus usurus sum: nunc quiescite, mihique electionem.*—85 Forte, *ah.*

tris, equitatu et omni flore militiæ abducto Romanis Galliam prodere voluisset; quodque in se fuerat prodidisset. Nempe regnum consensu populi collatum sibi sordere, et illud a Romano duce consequi sibi gloriosius extimare: proinde Galliam sui regis fraude proditam, loci oportunitate, et cœlesti favore liberatam: neque enim casu aliquo, sed certo consilio evenisse, ut et castra tutis locis abduceret, [127] Romanis propius admota desereret, imo etiam spoliaret omni robore; vixque eo digresso hostes velut nuntio moniti advolassent.' Accusationis hæc summa, hic suspicionum color fuit: quibus apparebat tanti modo regis in dubio salutem verti; nisi reus his objectis constantissime respondisset. 'Nam quod castra moverem,' inquit, 'pabuli coëgit inopia, et hortatus vester: ut propius Romanis accederem, ipsius situs loci attraxit per se ipsum tuti: equites abduxi, quos palustribus locis inutiles sciebam, utiles autem quo pergebam: ducem certum abiens non dimisi, veritus ne fortassis acquiesceret vocibus atque consiliis insanorum, pugnam intolerantia non virtute poscentium. Romanos si me absente casus attulit, fortunæ non alteri imputandum, at si aliquo suadente contigisset, habenda illi gratia esset, a quo nobis præstitum ut eorum et paucitatem videretis, et ignaviam nosceretis, qui stulto adventu, turpe reditu, et consilii et virtutis inopiam detexere: a Cæsare ego non regnum per proditionem, sed de eo victoriam per virtutem spero; quæ jam proxima jam pene nobis in manibus est: quin hoc ipsum regnum quod consensu omnium jure possideo sponte dimittere paratus sum, si forsitan vos honorem mihi potius contulisse creditis quam a me beneficium accepisse. Cæsar Romanusque exercitus ultima laborat inopia: jam ad pugnam atque ad opus et animi et corporeæ vires desunt: et nisi confestim aliud insperatæ felicitatis affulserit, abitum moliuntur: horum ut a me fictum nihil suspicemini, Romanos milites audite.' Erant servi aliqui inter pabulandum capti et in carcere torti multipliciter et afflicti, jussique quod per eos dici vellet: et producti in medium, legionarios se [86] † 'stultum esse in bellis prospera omnia sperare: temperanda dulcibus amara, lætis tristia; nunquam sui consilii fuisse ut defenderetur: fecisse hoc Biturigum

86 Hic multa desunt, ut videre licet in Cæsare: et sequentia pertinent ad orationem, quam Vercingetorix habuit suis militibus post Avaricum captum: attamen transposita fuerunt, et sequitur eadem narratio infra p. 1786. ubi est hoc signum †.

improvidam pietatem et facilem nimis indulgentiam cæterorum; [128] permittendum fortunæ suo jure uti, quod illi cum ubique magnum tum in bello maximum atque inexsuperabile sit. Quod ad se attineret summo studio enisurum et incommodum nunc illatum multis et magnis commodis resarciat et compenset: atque in primis civitates quæ a consensu publico discessissent in cæterorum sententiam traducturum, ut unum sit omnis Galliæ consilium, unum corpus, una mens: cui terrarum orbis impar haud dubie sit futurus: id se non facturum tantummodo sed pene jam effectum reputare. Quod necessitas præsens poscat castra saluti omnium [87] pro futuro, labore omnium ac studio munienda esse, quibus subiti hostium incursus arceantur.' Grata omnibus hæc fuit oratio, quod non animo defecisset; sed, ubi duces alii magnis cladibus acceptis sese abdere soleant, vultusque militum refugere, hic in publicum prodiit, et novum salutis iter ostendit, eoque plus fidei illi erat, quo Avaricum incendendum deserendumque consuluerat, clarum providentiæ ejus indicium: sic cum cæterorum minui soleat, adversis creverat ducis hujus auctoritas. Neque aut in castris communiendis, quæ primo Romano more in Gallia communita sunt, quicquam a militibus est omissum, quamvis impatientissima gens laborum sit, aut a duce in conciliandis reliquis ut promiserat urbibus ulla in parte cessatum. Cogitabat æstuabatque animo, diebus ac noctibus laborabat, sollicitabat universas, ad res novas omnem Galliam excitabat. Inque hoc opus quos mitteret viros elegerat, qui vel noti in populis acceptique, vel blanda oratione atque ingenio, vel principum familiaritate pollentes, ac gratia idonei visi erant; eos vero qui ad eum seminudi et inermes capto opido confugerant; vestibus atque armis instruxit, inque gradum militiæ pristinum restituit. Ad hæc diversis ex urbibus sagittarios et omnis generis contraxit auxilia, quibus acceptum Avarici detrimentum suppleretur. [129] Accessit [88] Oloruconis filius Theotomotus, Nichioborgum rex, cujus patrem Romanus senatus amicum appellaverat: sed ut sæpe filii derelictis parentum semitis, novas quærunt; iste contra Romanos ad Vercingetorigem cum multo se contulit equitatu. Cæsar ad Avaricum complusculos dies egit et frumenti larga ibi copia atque omnium commeatuum in-

87 Forte, *profutura.* Cæsar.—88 *Ollovicinis filius, Theutomatus Nitobrigum rex.* Sic Cæsar.

venta, fessum atque esurientem exercitum recreavit. Inde quod bellis aptum tempus instaret ad hostem ire tota mente dispositus, ut inventum, vel tædio in apertum eliceret et in pugnam cogeret, vel obsidione conficeret. Dum ad hoc iter accingitur, legationibus Æduorum exoratus ad componendas eorum lites et controversias intestinas, quæ inter duos primores populi de summo magistratu ortæ, totam urbem alterius suffragiis agitabant, ante omnia eo proficisci statuit, non ignarus quidem quanta præsertim in bello jactura sit temporis, quantum in dilatione periculum: sed amicam urbem destituere, populo Romano seque indignum arbitrabatur, quam jam in armis esse hanc ob causam et pene jam confligere fama erat: neque inhonestum modo sed periculosum providebat eam rem negligere; ne auxilium fortassis ab hostibus pars inferior postularet, neque [89] vere legi amicorum ulla in parte derogare fas ducebat, qua ulla ratione [90] qui sibi gradum pars utraque vendicaret rebus omnibus regno parem; nisi ætate: erat enim animus ingratus. Quamobrem [91] ne ad se patres evocare sustinuit; neque indignum censuit negotium, ad quod componendum ipse proficisceretur. In Æduos igitur cum venisset Decetiam opidum et partes et senatum omnem convenire jussit: et præsens de jure partium cognovit, metusque omnes sua auctoritate compescuit. [130] Cotum enim virum nobilissimum, et totius gentis potentissimum, cum creatum contra leges certis testimoniis deprehendisset, [92] credere: Convictolitanem vero rite per sacerdotes more patrio institutum præesse [93] magistratu imperavit, obtemperatumque præcepto est, sine ullo murmure aut querela: hortatus dehinc Æduos ut civilibus discordiis abstinerent, quæ pestiferæ semper magnis urbibus ac funestæ [94] sunt; utque in præsens bellum auxilia quæ possent mitterent, devicta Gallia digna a se præmia percepturi, equitatus ab his omnes et decem milia peditum ut sibi mitterentur obtinuit. Tunc exercitum duas distribuit in partes: quatuor legiones et partem non exiguam equitatus sub Labieno in Senones atque [95] Periseos direxit. Ipse cum sex legionibus et reliquo equitatu in Alvernos rediit, perrexitque Gergoniam. Vercingetorix adventu Cæsaris præcognito, qua transeundum illi noverat omnes fluvii pontes fregit, cui [96] Laber, alicubi Claver nomen invenio.

89 Forte, *veteri*.—90 Mendosus locus et mutilus.—91 Forte, *nec ad se partes*.—92 Lege, *cedere*.—93 Lege, *pro magistratu*.—94 Lege, *sint*.—95 Lege, *Parisios*.—96 *Elaver* Cæsari dicitur.

Itaque perveniens et præclusos aditus, et adversa in ripa obambulantem hostem reperit: hoc in statu premebant variæ duces curæ. Vercingetorix, ne quem Cæsar e pontibus reficeret metuebat. Cæsar vero ne fluminis alveo præpeditus, quod vadari ante autumnum non soleat, otiosam agere cogeretur æstatem: omne tamen incommodum [97] vicis ducit ingenium: siquidem præmissis e regione omnibus impedimentis et quatuor legionibus, additisque cohortibus aliquot, ut constare numerus videretur omnium legionum, et speciem præberet exercitus alibi aditum quærentis; ipse locis abditis cum duabus tantum quæ supererant legionibus se tenuit: suisque ut quam longissime procederent, atque ita a se hostem distraherent imperavit. [131] Tunc hoste digresso et Romani exercitus iter observante, ut ubicunque transire volentibus obviaret; locum vacuum relictum Cæsar occupat, atque e pontibus unum, cujus pars una visa est intactior minorisque egens operæ; confestim reficit, et traductis legionibus castra communit, præmissasque legiones ad se e vestigio remitti jubet. Intelligens se delusum Vercingetorix, [98] amato obice, quo ab hoste separabatur; ne invitus ad pugnam cogi posset, ex eo ipso loco ubi erat dum reditum legionum et proprium vidit errorem, magnis [99] †cursibus [100] ‡milites dixerunt extrema fame victos e castris clanculum effugisse; pari omnem exercitum fame confectum esse. Cætera dehinc omnia dicto regis consona persecuti sunt: tum Vercingetorix exclamavit; ‘Et per me,’ inquit, ‘quem proditionis accusatis, hæc vobis cuncta proveniunt, atque illud extremum, ut sine vestro periculo victus Cæsar ac fugiens, nullis agris ac urbibus receptetur, id enim inter multa meo consilio constitutum est.’ His dictis [1] usi repente animi variæ gentis et credulæ, usque adeo ut læto plausu, et armorum crepitu; quod signum erat dicta concionantis astantibus placuisse; acclamarent; et una voce Vercingetorix summus ducum ac fidelissimus hominum duceretur. Cæsar Avarici cœptam obsidionem, cœptamque defensionem hostes peragunt, inque dies obnixius utrique: nam et Romani aggerem immensi operis gelu ingenti ac imbre perpetuo præpediti, virtute tamen ac perseverantia difficultates superante, viginti quinque diebus extruxerant, et muris admoverant. Et Galli decem milia ex omni Gallia delectorum hominum

97 Lege, *vicit ducis.*—98 Lege, *amoto.*—99 † *Magnis cursibus in anteriora contendit*: sequitur infra p. 1788. lin. penultima.—100 ‡ Reponenda supra p. 1783. ubi est hoc signum †.—1 Forte, *versi.*

opido intruserant, eo consilio, ne vel solis Biturigibus salus publica crederetur, [132] vel servati oppidi gloria solorum esset Biturigum sed Gallorum omnium; et actis sub terram cuniculis incensoque per noctem aggere; et simul factis eruptionibus Romana castra in magno discrimine posuissent; nisi summa ducis providentia esset occursum, quod duas assidue legiones excubare pro castris faciebat: harum interventum et eorum qui ejusdem jussu totis noctibus in opere vigilabant, et flammæ extinctæ, et insultus hostium sunt repulsi; et excitati omnes totis e castris ad auxilium convenerunt nec Romana virtute Gallica ideo pertinacia lentescebat. Obstinati in mortem non tantum resistebant, sed erumpere audebant, nec vel hostes invadere, vel jactare incendia desinebant; et defessis integri, et vivi mortuis succedebant; ut quæ in eo ipso temporis momento situm patriæ, statum et salutem totius Galliæ cogitarent. Qua in parte prætereundum non videtur illud memorabile, quod nec scriptor a quo ante alios ista decerpimus sibi prætereundum existimavit sub oculis suis gestum. Gallus quidam ante portam opidi traditas [2]eis ab intrinsecis picis ac sevi glebas in ignem jactabat: scorpione transfixus exanimatusque procubuit: unus e proximis transgressus hunc jacentem et periculi oblitus eodem officio fungi cœpit: illo quoque pari ictu scorpionis occiso, mox successit tertius, et tertio quartus: nec ante successionum talium finis fuit, quam extincto igne, depulsisque hostibus in opidum; pugnæ etiam finis esset. Vercingetorix tandem, opidanorum animis atque corporibus fatigatis, ut quorum conatus omnes in nihilum recidissent, fugæ illis auctor esse cœpit; quam tutam fore castrorum suorum vicinitas dabat spem, et insequi volentibus objecta palus: ad id nocturnum tempus idoneum visum erat; fugæ consilium casus mirabilis impedivit. Nox aderat, et [3]tanti per tenebras ituros se sperabant: tum matronæ aliæ parvulos suos stringentes ad ubera, [133] aliæ humi stratæ flebiliter obsecrabant, ne se, neve communes filios hostibus ad ludibrium et ad pœnam darent: se quidem ad prosequendam suorum fugam sexu, ætate illos invalidos: ubi suos nec pietate nec precibus flecti et in proposito fixos vident et pudorem et amorem superante metu, e muris [4]ex clamore et Romanis ut poterant dare instantis fugæ sensum inceperunt. Quo metu opidani, ne re ab hostibus intellecta præclusis itineribus caperentur. [5]Cæsar die

2 Lege, *ei.*—3 Lege, *tutos.*—4 Forte, *exclamare.*—5 Supple ex Cæsare: *consilio destiterunt.*

proximo cum muro oppidi turres et machinas admovisset, repente tantus imber nimbis affluxit, ut perfacile esset alium territurus: at ipse qui sæpe fœdis tempestatibus ad victoriarum uti soleret occasionem; sibi illud iter ad id quod intendebat apparuisse extimans, quod et suos ad opus solito pigriores cerneret; et hostes ad tutelam opidi lentos et incautos ex rarioribus per muros custodiis animadverteret: hortatus milites, ut fructum tandem longi laboris [6] arriperent: et primis in [7] muris ascensuris præmia consueta pollicitus, tuba prœlii signum dedit. Ira igitur et spe præmii stimulante, et unoquoque certatim adnitente primum gradum laudis apprehendere. Muri undique ad [8] fastidia non tam ascenderunt quam evolaverunt. Stupefacti cives [9] in spera hostium corona; sese locis patentioribus liberius defensuri, ne viarum premerentur angustiis, in plateam confugerunt: postquam vero animadverterunt, haudquaquam Romanos in plana descendere; sed uno alium attollente magis ac magis mœnia complere, metuentes undique circumcludi; fugamque eripi; trepide armis abjectis extrema opidi cursu rapido petiere: ibi pars portarum in exitu se coartans, pars flumen transvecta, ab equitibus ad hæc missis cæsi omnes. Nullum prædæ studium sed vindictæ fuit: [134] omnibus ante oculos mors erat mercatorum Romanorum qui ad Genabum, immeriti illi quidem, sola Gallorum crudelitate perierant: ejus cædis recordatio supra Romanorum morem acerbabat animos, ut nec ætati nec sexui parceretur. Ex omnibus itaque qui in opido sunt inventi, quorum numerus ad quadraginta milia capitum ascendit; vix octingenti qui ad primum capti opidi clamorem sese portis murisque [10] præripuerant, evasere: et Avarici quidem longa ac difficilis obsidio hunc habuit finem. Vercingetorix vero Avaricenses reliquias nocturna fuga in sua castra delatas clementer excepit, ac veritus ne qua ex eorum permixtione tumultuandi occasio præberetur, segregandos curavit; ut cum castra essent secundum numerum distributa, ad suos quisque duceretur. Ipse vero neque hoc fractus [11] ut dejectus eventu, ita consolatus est suos, ut diceret, 'Non virtute sed arte quadam muros oppugnandi, victoriam hanc Romanis obtigisse: [12]†in [13] anteriora contendit: quem non segnius sua per vestigia Cæsar insequitur, quintoque die in Gergoniam pervenit:

6 Lege, *acciperent*.—7 Lege, *murum*.—8 Lege, *fastigia*.—9 Forte, *insperata*. —10 Lege, *proripuerant*.—11 Lege, *nec*.—12 † *Stultum esse*, &c. repete supra p. 1783. ubi est signum †.—13 Lege, *ulteriora*, vel *interiora*.

et primo statim adventu leve prœlium equestre commissum sed nil in eo memorabile gestum est. Cæsar urbem altissimo in monte sitam et accessu ab omni parte difficilem speculatus, et agnoscens, non exigui temporis opus esse; oppugnationem differendam statuit, donec curam rei frumentariæ et commeatibus impendisset. Ipse Vercingetorix singulos populos in singulis collibus Gergoniæ explicuerat; circumfusis ostentatione terrifica, quæ hostes facile solo spectaculo consternasset, nisi et Romani fuissent, et ducem Cæsarem habuissent. Erat ex plurimis collis unus, quem si Romani occupassent, poterant hostes et aquatione et pabulo impediri: is collis quod cæteris omnibus difficilior erat atque præruptior, [135] negligentius servabatur: sed virtuti nil usquam difficile nil præruptum: loci hujus opportunitatem conspicatus Cæsar non misit qui eum caperent: sed per se ipsum nocte intempesta profectus ex castris, ascensum vix accessibilem superavit et repentinus adveniens, depulso inde præsidio hostili occupavit collem, et castra ibi minora constituit, quibus duas legiones assignavit. Tum duplicem fossam duodenos pedes seu altitudinis seu latitudinis habentem a minoribus castris ad majora perpetuam duxit, quo nulla vis hostium vetare posset, quin inter se libere [14] commigrarent. Sic ad victoriam prona omnia videbantur.

Nulla est autem in terris inconcussa felicitas: nescio quo in procursu rerum ad vota fluentium prosperis adversa se inserunt. Cæsare ad Gergoniam res agente, nilque nisi de hostibus [15] solito periculosa defectio, unde minime timebatur erupit. Civitas Æduorum prima amica populi Romani, et sui ducis et senatus sæpe decretis honestata, interque omnes, imo præ omnibus Gallicis urbibus summo semper in honore habita, de rebellione (quis hoc unquam crederet) [16] cognovit. Initium rebellionis a Convittolitane illo, quem Cæsar ante paucos dies in civilium seditionum [17] direptione prætulerat. O quam facile ingratis animis magnorum licet atque recentium [18] subrepit oblivio: ille siquidem beneficio obstrictum Cæsaris fassus, quod sibi justissima tamen favisset in causa; omissa mentione pecuniæ, quam ut Romanis fidem frangeret ab Alvernis acceperat, cum nulla sit perfidia turpior, quam cui avaritia causam dedit, fœdoque proposito velum [19] caræ honestioris obten-

14 Lege, *commearent.*—15 Lege, *solicito.*—16 Lege, *cogitavit.*—17 Lege, *diremtione.*—18 Videtur deesse, *beneficiorum.*—19 Lege, *causæ.*

dens, et plus se libertati, patriæque asserens debere quam Cæsari; nonnullis adolescentibus nobilibus ac superbis facile persuasit, 'ut Romanæ amicitiæ vinculum leve discuterent; seque non solum libertati natos; sed imperio meminissent: [136] unicam esse urbem Æduorum, quæ totius Galliæ victoriam remoretur: ejus exemplum sequi alias: hac ad commune bonum redeunte, cæteras [20] securitas: nec Romanis ubi deinceps pedem ponant in Gallia superesse. Neque vero præter ignaviam Æduorum quicquam causæ esse, cur Romanos magis Ædui, quam Romani Æduos de suis quæstionibus adeant. Non hæc amplius toleranda esse: sed Cæsari ac Romanis ostendendum, et liberos se, et viros, et Gallicos.' Et eorum quidem adolescentium princeps erat Litavictus quidam, ejusque germani: qui cito omnes non consilium [21] auctorem consilii extimantes senioris atque potentioris et magistratu summo præditi in sententiam transierunt; sed civitatem beneficiorum Cæsaris oblivisci posse [22] sperabant, nec credibile videbatur: alia ad id via fraudulentior inventa est: stulta tamen inventio, et inventoribus suis digna: ea vero fuit hujusmodi. Auxilia quæ ab Æduis mittenda monstravimus, ut Litavicto ducenda committerentur: id quidem nullo negotio [23] imperatum est: is ergo præmissis ad Cæsarem fratribus, quid de reliquo sint acturi cum eisdem ordinat. Cum ergo Romanis castris cum exercitu propinquaret, neque jam amplius quam triginta milibus passuum abesset, substitit, et repente quasi tristi nuntio accepto versus ad suos et illacrymans: 'Quo pergimus,' inquit, 'et quid agimus amici; omnis nostra nobilitas, omnis noster equitatus, qui cum Romanis erat, [24] assumptus est. Eporedorix et Vindomarus [25] princeps gentis nostræ falso proditionis crimine circumventi, quod cum Alvernis clandestina colloquia habuissent, prærepta facultate defensionis occisi sunt: de fratribus meis ac propinquis loqui lacrymis impedior, omnium similis est fortuna: si mihi non creditis, hos audite, quos ex ea cæde non Romanorum misericordia, sed ipsorum fuga subtraxit;' ad faciendam verbis fidem subornati testes prodeunt, [137] de conficta historia nil mutantes. His auditis territi omnes exclamant, Litavictum orant ut saluti omnium consulat; 'quasi non facti,' inquit, 'sed consilii tempus sit: non est de rebus certissimis consultandum: quin imus

20 Lege, *securas*.—21 Adde, *sed*.—22 Lege, *desperabant*.—23 Lege, *impetratum*.—24 Lege, *absumtus*.—25 Lege, *principes*.

igitur in Gergoniam, et Alvernorum signis nostra signa conjungimus; cui enim dubium esse potest quin Romani tanto scelere polluti non hunc peccandi finem facturi, sed in nostram necem illico cum nos viderint ruituri sint? Mortem itaque fugiamus: et qua datur in præsens ulciscamur occisos.' Erant in comitatu Romani cives, magnam vim frumenti et commeatuum reliquorum ad castra Cæsaris deferentes; qui ut tutius proficiscerentur (o mens hominum cœca et futuri inscia) sese illis adjunxerant: eos [26] Litavictus ostendens digito: 'occidamus' inquit 'hos latrones:' paretur statim impiis præceptis: vix dum verba finierat concursuque militum crudeliter interfecti sunt, et direpta quæ ferebant omnia: neque hoc contentus flagitio Litavictus per omnes Æduorum fines hunc rumorem spargit, suadetque omnibus idem facere quod ipse fecit, ut scelere implicitos, vel errore impio a Romana disjungat amicitia. Erant cum Cæsare duo Ædui adolescentes egregii quorum supra mentio est habita, Eporedorix, prosapia ortus illustri, magnæque inter suos potentiæ, et Viridomarus, par gratia atque ætate; sed genere longe impar; hunc Cæsar sibi a Divitiaco commendatum, ex imo in altum valde provexerat, ita ut cum Eporedorige ipso de prioritate contenderet; de quorum cæde Litavictus apud exercitum mentitus erat ut diximus: ad hunc Eporedorigem circa medium noctis hujuscemodi rei fama pervenerat, et quid Litavictus dixisset, quid egisset audivit, et quid animo volveret cogitavit. Statim ergo nulla mora interposita Cæsarem adit, et proditionem aperit, futurus ipse mox proditor: re ut erat exposita, ducem orat, sua sapientia temerariis et iniquis juvenum consiliis ut occurrat, nec permittat sibi populoque Romano amicissimam civitatem, paucorum, [138] immo unius hominis mendacio alienam fieri; prævidere enim se animo futurum, si tot milia Æduorum civium se ad hostes ducis licet fraude contulerint, ut vix civitas rem contemnat. Abscessit hoc nuntio somnus Cæsari: cura autem gravis accessit, quod Æduorum res semper ei cordi fuerat, et periculum providebat. Et quoniam celeritatem eximiam res poscere visa est, statim cum toto equitatu et quatuor expeditissimis legionibus castris egreditur, quæ temporis [27] exclusis angustiis non artaverat ut decuit, sed ingenti spatio præsidium exiguum nonnisi duarum scilicet legionum sub [28] legatos Fabio dimisit: ante omnia tamen Litavicti

26 Lege, *Litavicus.*—27 Lege, *exclusus.*—28 Forte, *legato C. Fabio.*

fratres capi jusserat. Illi autem ut cum fratre convenerant, ad hostes paulo ante profugerant. Ita fraudem omni ex parte constantem Cæsar intelligens, tanto intentius [29]capto procedit itinere: inque ipso castrorum exitu hortatur suos; ne nocturno labore turbentur: esse enim, ut ineptum tempus [30]adeundum sit, necessarium piumque iter; et debere pietate viæ duritiem superare; omnibusque alacritatem multam, atque eundi cupiditatem gestu ac voce [31]signantibus proficiscitur. Et vigintiquinque milibus passuum exactis videt ab adverso venientem aciem Æduorum: præmittitque illis obviam equitatum, qui illos impediat ac retardet, gravi omnibus inhibitione proposita; ne quem prorsus occiderent: non severi judicis, sed pii more patris, castigare volens, non perimere: nominatim Eporidorigem et Viridomarum ire jubet et suos alloqui, ut videant eos cæsos non esse, sicut proditor ille confinxerat. Qui ubi ad Æduos venere, amicosque et notos compellare cœperunt, (nemo autem illos e toto agmine non et noverat et amabat) percussit animos illico vera consideratio: senserunt se præcipitem in locum sui ducis fraude perductos. Projectis itaque statim armis, et protentis ad Cæsarem manibus, [139] cœperunt alta voce erroris veniam implorare. Litavictus vero intelligens inefficax suum esse commentum, dimisso exercitu amplius non suo, cum clientibus suis qui eum more Gallico in nulla deserere poterant fortuna, equo stimulis adacto clam dilabitur, pervenitque Gorgomam. Cæsar nuntiis [32]Æduum missis, qui proditionem Litavicti, suamque clementiam nuntiarent, servatricem suorum civium, quos occidere belli jure licuit, non amplius quam tres horas noctis ad requiem suis dedit, veritus credo, ne nimio sopore marcescerent. Inde Gorgomam [33]duo interim pericula contigerant: nam et Alverni eo digresso castra ejus [34]evaserant, et castrorum latitudo et paucitas defensorum et vis hostium rem in summum discrimen adduxerat. Id se primo die passum, proximoque passurum, atque ad id se præparare Cæsari Fabius nuntiavit, is qui legatus ad castra remanserat: et hic [35]ille nuntius, noctis et viæ medio, occurrit. [36]Propter gressu addito accelerans, ad castra nondum orto sole pervenit. [37]Et Ædui,

29 Lege, *cœpto.*—30 Forte, *ad eundum.*—31 Forte, *significantibus.*—32 Sic infra p. 1798. lin. 6. *Æduum versus.* ac etiam p. 1801. lin. 29. *Æduum accedat.* —33 Deest, *proficiscitur.*—34 Lege, *invaserant.*—35 Lege, *illi.*—36 Forte, *propterea.*—37 Forte, *At.*

Litavicti de suorum cæde nuntiis auditis, in furorem versi omnes, nihil amplius expectantes, nilque aliud requirentes, an falsa esse possent quæ veri utique faciem non haberent, sed more gentis audita quælibet pro compertis accipere solitæ: Romanos cives qui apud eos ceu fidissimos amicos securi agebant, aut morte aut servitute depravaverant, bona diripuerant, nil impietatis omiserant: agitabant animos latenti odio accensos avaritia, ira, temeritas, familiares pestes gentium illarum, et addebat stimulos furori Convictolitanis, Cæsaris munere summus Æduorum magistratus, summus Romanorum hostis ac [38]Cæsar, horum consiliorum auctor et princeps. Is sua sponte concitatum populum verbis urgebat, ut eo illos adduceret, unde reditus nullus esset ad saniora consilia. Itaque et tribunum militum Marcum Ariscium et negotiatores Romanos fide data Cabillone opido eductos in [140] itinere contra fidem aggressi spoliant, seque in locum eminentem defensionis gratia receptantes, die noctuque circumsistunt: ac multis ultro citroque occisis, in diem posterum vim majorem parant. Sed hæc agentibus atque parentibus nuntius supervenit, decem milia illa suorum in potestate Cæsaris esse, vix Litavictum fuga ereptum evasisse. Tum subito [39]dejecto metu ad tribunum quem obsidebant vultibus mutatis sed non animis festinant: factum temere sine consensu populi excusant: de bonorum direptione judicium instituunt: Litavictum fratresque ejus exilio condemnant, bona publicant. Super his ad Cæsarem legatos mittunt, qui factum purgent, veniam petant: et hæc omnia non fide sed metu agentes: solita interim in secreto belli consilia agitabant, urbesque finitimas ad arma per nuntios hortabantur: mille beneficiorum atque honorum memoria exciderat: solius Cæsareæ meminerant clementiæ: quæ cum omnes ad amorem atque obsequium excitasse debuerit, multos (indignum quidem) ad injurias excitavit: postremo hoc eum ad mortem usque perduxit, de quo suo dicetur loco. Nunc cœpta prosequimur. Itaque Cæsar etsi animos Æduorum noverat; legatis tamen eorum ad se venientibus benignissimum responsum dedit: propter aliquot dementium vanitatem, non se minus urbem sibi charissimam amare: nec sibi posse in animum venire, ut quos ipse tantopere diligat, semperque dilexerat, ab iis parcius diligatur. Hæc legatis.

Ad se autem curis cor urentibus versus, multa circumspiciens,

38 Lege, *Cæsaris*.—39 Forte, *et dejecti*.

magnos undique consurgentes [40]montes Galliæ prævidebat. [41]Dum interea quædam sibi præter spem prosperioris eventus occasio se ostendit: forte enim in eum collem, quem captum et communitum, castris minoribus deputatum, fossaque majoribus castris adjunctum memoravimus, spectandi gratia conscendenti; [141] collis alter ab hostibus possessus, apparuit vacuus custodiis, quibus confertissimus esse consueverat. Tum parumper gradum fixit admirans, reique causam quæsivit ex profugis, qui in dies ad eum multi veniebant, audit ex iis, quod ab exploratoribus suis jam prius audierat, omnes inde evocatos ad muniendos aditus loci alterius, cui maxime metuebant; quod inde planum iter esset ad opidum: quem aditum si Romani caperent, qui collem alterum jam haberent; tum sibi prorsus obsessi et seclusi a suis, et exclusi ab omni libero discursu atque a pabulo videbantur. Hoc audito recens cogitatio percussit repente animum, locum illum occupandi. Erat autem natura et manu hominum aggestis perplexum iter saxis: et super duplicem difficultatem, tria ibi hostium castra munitiones insederant: sed difficilia cuncta perrumpere virtus amat. Ostentatis legionibus quasi aliud esset acturus, et hac illac per tenebras noctis magno strepitu discurrere jussis equitibus, et immixtis turbæ mulionibus galeatis, quo major ac strepentior motus esset, omniumque animos errore ac pavore vario, atque incerta expectatione suspenderet; ipse hostibus in suspicionem trepidam adductis; legatis legionum quid paret aperit, quantumque periculi: [42]adversus quam occasione non prœlio sit utendum. Ut milites ergo suos contineant monet, atque imperat ne vel pugnæ vel prædæ dulcedine rapiantur quo non expedit. Sic suos affatus, Æduos ascensu alio ad portas opidi proficisci jubet. Inde suis militibus signum[43] quo accepto, rapidissime, unde unus ascensus videretur, ad munitiones obvias perveniunt: quibus dicto citius transmissis, trina hostium castra corripiunt, tanta celeritate, ut [44]Votimarus unus e regulis Gallorum dum meridiaretur in lectulo deprehensus, [142] vix manus militum semisopitus et seminudus evaserit. Cæsar ubi quod animo decreverat actum videt, receptui cani imperat: substitit legio quæ propinqua erat: altera vero remotior, [45]ceu signo per distantiam

40 Forte, *motus*.—41 Forte, *Cum*.—42 Videtur omissum, *in iniquitate loci sit ostendit*. Vid. Cæs. VII. 47.—43 Adde, *dedit*.—44 Lege, *Theutomarus* ex Cæsare.—45 Forte, *seu*.

non audito, seu fervore Martio impellente animos; quamvis retinentibus legatis quibus hoc ab imperatore mandatum erat; et virtuti [46]tanti propriæ, et fugæ hostium confisa, et victoriarum suarum memoria nil judicans difficile; non prius insequi destitit quam ad portas opidi perveniret. Tantusque undique sublatus est clamor et clamori etiam mixtus rumor, Romanos opido potiri: ut qui altera ex[47] ipso sese opido præcipitanter eriperent; matronæ autem flentes veniam orarent, [48]nec, sicut Avarici gestum erat, fœminæ etiam atque infantes occiderentur: utque id facilius impetrarent e muris vestem argentumque projicerent; quædam quoque per murum demissæ sese traderent in fidem et brachia Romanorum militum. Lucius Sabinus octavæ centurio legionis, multis audientibus die illo dixerat, se præmiis Avaricensibus, quibus Cæsar muri illius ascensorem primum donaverat, excitatum; non passurum ut quisquam Gorgomæ murum ante se scanderet. Is cum primus ad murum venisset, trium suorum ope manipularium in illum sublevatus, atque ipse eos [49]capti opidi speciem præbuerat. Sed temeritas ut sæpe læta principia, sic mœstos habet eventus. Alverni enim qui adversa in parte erant, audito capti opidi rumore, glomerati advolant, eligentes credo in defensione patriæ mori potius honeste, quam turpiter in exilio [50]sustinere: et præcurrente equitatu nullo ordine cætera turba consequitur, seque pro muris objicit: [143] hinc animus crescit obsessis, ut matronæ, quæ modo Romanos sicut diximus orabant, jam sparsis more patrio capillis et [51]prætenti pignoribus, orare suos inciperent. Instauratur pugna locis omnibus, sed iniquo partium concursu: nam ex alto dimicant Alverni, ex inferiore loco autem Romani, et pugna præcedenti et ascensu fessi. Quod Cæsar procul aspiciens, exitumque qualis futurus erat intelligens, legatum Titum Sextium cum expeditis cohortibus ad radicem collis misit, ut si suos terga dare contingeret, hostes ab insequendo repelleret. Ipse autem quoniam locus pugnandi justa acie non erat, rei exitum anxius expectabat. Galli quidem loco et numero, Romani sola virtute præstabant; quæ tamen ad ultimum mole hostium victa succubuit. Itaque Lucius Sabinus e muro, in quem primus ascenderat, cum comitibus inter-

46 Lege, *tantum.*—47 Supple, *parte.*—48 Forte, *ne.*—49 *Excipiens in murum extulisset*, ex Cæsare supple.—50 Puto deesse, *vitam.*—51 Lege, *prætentis.*

fectus abjicitur, speratique [52]loco præmii supplicii occupavit. Memorandum præterea in hanc ipsam horam facinus incidit. Marcus nempe Petronius legionis ejusdem centurio, dum portas frangere nititur, multitudine hostium circumventus, et plagis multis afflictus, [53]ac versus ad socios; 'quando,' inquit, 'me vobiscum servare prohibeor, vos servabo, quos mecum gloriæ studio in discrimen traxi: ite incolumes, dum parumper hos barbaros detineo:' hæc dicens quasi adhuc integer in adversos invehitur; et duobus uno cæsis impetu, reliquos a portæ custodia interim avertit: dumque sui comites, qui inviti et mœsti eum deserebant, opem sibi nunc etiam ferre niterentur, ille ut loqui poterat: 'frustra,' ait: 'jam me enim sanguis et vita destituunt. Quin me linquite igitur, et [54]nos moti dum licet eripite:' sic vociferans insultansque hostibus ruit et moriens suis profuit. [144] His ac talibus suorum casibus Romani tandem prægravati, cæsis quadraginta sex centurionibus ac militibus septingentis, iniquo colle rejiciuntur. Fuisset fuga longior et largior cædes, ni prudentissimi ducis ex sententia, Romanæ se cohortes Gallis insequentibus objecissent: cumque ad plana fugiendo, insequendo, atque obstando perventum esset; legiones ipsæ instructa acie stabant, quibus animadversis Vercingetorix, antequam se æquis locis crederet, suos in castra revocavit: hæc est legio ad Gorgomam fusa, cujus meminit Tranquillus in primo inter tres belli Gallici adversitates Cæsareas numerata. Et diei quidem illius reliquiæ sauciis curandis aut humandis mortuis et seris querimoniis sunt absumptæ, ubi dies proximus illuxit convocato ad concionem exercitu Cæsar ita disseruit. 'Habetis temeritatis o milites et cupidinis vestræ fructum, animo mœstum meo, vestra tamen audacia atque insolentia non indignum: qui vobis ipsis quid agendum linquendumve, quo eundum, unde abstinendum, hoc est, totum vestri ducis officium usurpastis. Atqui ego vestræ militiæ ubi possum faveo: vos mihi, quod in vobis est, meum imperium abrogastis; qui signum receptui a me datum, qui legatorum, imo meos ex illorum ore utiles monitus contempsistis, atque urgente nescio quonam animorum impetu ivistis, unde nec redirent omnes, neque qui redirent, aut salutem suam, aut Romanum decus integrum [55]reporarent: an ignorabatis ut magni sæpe exerci-

52 Forte, *locum præmii supplicium.*—53 Forte, *conversus.*—54 Forte, *vos morti.*—55 Lege, *reportarent.*

tus a paucis, sola locorum iniquitate superati sunt? an si alias nesciretis historias, obliti eratis, ut nudius tertius ego ipse ad Avaricum, dum hostes equitatu ac duce nudatos, et per se vinci faciles ante oculos haberemus, quia tamen illis loci favebat iniquitas [56]nostram nobilem indignationem ab eorum aggressione continui? nunquam victoriam desperarem; sed ne secum magni aliquid afferret incommodi: vos et veterum et recentium obliti, hostes simul et naturam vincere voluistis: metite igitur quod sevistis: [57]et cui plus misereor, [145] metet ipsa respublica, tot viris fortibus amissis, quanti nec Gergoma nec tota erat [58]Alverni. Ego quidem fortitudinem vestram miror; qua nec arduus mons nec muri, nec castra hostium [59]circuerunt: sed non minus et superbiam et contumaciam vestram damno, qui plus vobis [60]inventuri præsagio tribuitis, quam imperatori vestro; cui non jubere sed parere tenemini, quique frustra datur exercitui, si ad nutum quisque suum ire possit in prœlium ac redire: rarum donum[61] animi bonum providentia est: ideo pauci sunt boni duces, cum multi sunt milites animosi. Quæ quidem virtus si omnibus data esset, quid in bellis opus esset imperatore; vestra nunc in acie quisque sibi fuit imperator: ego tristium spectator eventuum, et stultitiæ castigator irritus fui; qui profecto semper in militibus meis et modestiam et obedientiam, non minus quam fortitudinem requiro: nolim tamen vos hoc errore dejici, non terrere sed arguere, et castigare propositum est, reparare et firmare animos: errando discitur. Eritis ad alia in posterum cautiores. Neque enim quid iniquitas loci et vestra [62]stat audacia, virtuti hostium imputandum est: hesternum diem fortuna suo egerit arbitrio: in reliquis vestræ fortitudini ut spero vestræque prudentiæ morem [63]gerat.' His dictis consolatus milites ac pudore et [64]in errore concussos oratione firmaverat. Ipse vero bellis undique orientibus, propositum abeundi ex his dudum locis cœperat: sed ne [65]aditus fugam saperet, instructa acie e castris in apertum exiit, ut siquid hostes auderent, se paratum invenirent. Vercingetorix cui multum animi et plus erat virium, contemplatus abeuntem; ipse etiam in plana descendit, concursumque est equestri tantum levi prœlio, quo superior Cæsar

56 Forte, *vestram.*—57 Forte, *sed, cujus plus misereor, metet.*—58 Lege, *Alvernia.*—59 Forte, *arcuerunt.*—60 Forte, *de futuri*, aut *inani.*—61 Videtur *donum* expungendum esse.—62 Forte, *tulerat.*—63 Lege, *geret.*—64 Forte, *mærore.*—65 Lege, *abitus.*

in castra se retulit: par sequenti die prœlium, parque eventus: quibus et Gallicam jactantiam sat compressam, et suorum spes erectas ratus, ne vel hostes fugæ arguerent digressos; [146] vel sui non tam duci ad alia, quam subduci præsentibus periculis se crederent atque abduci: castra movit, nulloque hostium insequente, Æduum versus, ubi maxime metuebat, institutum iter arripuit. Erant in exercitu Eporedorix et Viridomarus Ædui, quorum supra mentionem fecimus: hi magnis beneficiis præventi, et præsertim secundus, in multis sæpe discordes, in hoc uno tunc [66] imperio et in grati animo concordarunt, ut dominum et benefactorem suum non solum in necessitate desererent, sed contra eum quoque nefarie conjurarent. Tertio ergo profectionis die simul eum adeunt, narrant Litavictum concivem suum magno cum equitatu ad alienandas mentes popularium a Romanis in patriam profectum, et necessarium esse ipsos prævenire, ut consiliis atque conatibus ejus occurrerent. Non fefellit circumspectissimi ducis acumen fucata adolescentium oratio: senserat jam pridem erga se nutantes Æduorum animos, et horum juvenum levitatem certis indiciis jam ante notaverat: neque in dubium revocabat; quin horum profectio alimenta perfidiæ esset allatura, essetque iis præsentibus latens adhuc proditio eruptura maturius: ne tamen et liberum commeatum liberis hominibus denegando, videretur injurius, aut invitos detinendo pavidus crederetur, licentiam dedit abeundi: digredientes vero sic alloquitur: 'Et ite,' ait, 'amici, quando sic libet, memento autem, et vestris civibus memorate, si forsitan obliti essent, mea in illos et populi Romani beneficia. Ego enim (non antiqua res est) ante paucos annos cum vos Ædui humiles et conclusos in opidis, agris fortunisque omnibus amissis, per vim obsides aliis ac stipendia pendentes, vestris finitimis ludibrium, accepissem, non modo stipendio atque obsidibus liberavi, sed supra omnium memoriam [67] gloriosus feci: ita ut ex misera seu miserabili fortuna, invidiosos toti Galliæ reddiderim. Ite, inquam, mei et horum quæ vobis dico memores: [147] humanis etiam in rebus nihil [68] est fide nobilius penitus.' Illi autem quibus esset imis præcordiis affixa [69] præsidia abiere illico, et verborum et rerum omnium et tanti ducis immemores. Itaque statim ut Noviodunum attigerunt, ubi

66 Forte, *impii et ingrati.*—67 Lege, *gloriosos.*—68 Forte, *esse fide nobilius putate. Illi.*—69 Lege, *perfidia.*

Cæsar Æduorum fidei credens obsides ex omni Gallia et frumentum et pecuniam reipublicæ, et sua et exercitus magna ex parte impedimenta deposuerat, equorum numerum ingentem in usus belli, ex Italia atque Hispania deductorum: comperto quod Litavictus ab Æduis cum honore susceptus esset, et magistratuum ac senatus occursu, missique de amicitia publice ad Vercingetorigem legati, et tempus sibi audendi aliquid advenisse rati; nec contenti præda nisi cruenta crudelitate respersa esset, opidi custodibus et Romanis negotiatoribus ad unum cæsis, quæcunque ibi reperta sunt, tanquam bello vel hæreditate quæsita; æquis inter se portionibus diviserunt; præter obsides, quos ad magistratus ab illis libertati reddendos deduxerunt: opidum vero ipsum sat validum extimantes, ne quando Romanis utile esse posset, flammis immissis exusserunt: et frumenti parte [70] manibus quantum paucis horis licuit (erat enim in ripa Ligeris opidum) [71] annecta; parte aut [72] flammis injecta, ne quid penitus Romanis tanto ex opido superesset: neque his contenti duo illi egregii Cæsaris amici, colligere omni ex parte præsidia quibus Cæsari obstarent, ripas fluminis custodire, quo [73] cum transitum prohiberent: frumentaque omnia corrumpere aut asportare, ut eum si non aliter, saltem fame repellerent; qua in spe valde illos Liger amnis erigebat; liquefactis auctus nivibus, ut vadari nusquam posse crederetur. Cæsar hæc ita fieri audiens, credo cognoscere cœpit se clementiorem esse; non quam sibi, sed quam reipublicæ expediret: [148] nihil tamen animo dejectus, sed perfidiam in auctores vertere [74] cogitatis, celerandum statuit; ut si fieri posset cum hostibus ante congrederetur, quam eorum copiæ ex omni Galliarum angulo convenirent, quæ ante retroque innumerabiles et immensæ erat. Cogitabat autem Ligerim facto raptim ponte transire. Ad quem cum die noctuque nunquam intermissis itineribus pervenisset, melius sibi quam putabat accidit. Expeditissimi quidam equitum suorum vadum in flumine reperiere, altum quidem ac difficile, sed pro qualitate temporis oportunum. Itaque quod persæpe et fecerat et facturus erat, transversis in flumine equis majoribus qui undarum primum impetum sustinerent, salvum quidem licet usque ad humeros madefactum traduxit exercitum. Et quum præter omnium opinionem ac spem venerat, solo hostibus

70 Forte, *navibus*.—71 Lege, *avecta*.—72 Suppleo ex Cæsare: *flumine aut*. —73 Lege, *eum transitu*.—74 Forte, *cogitans*.

stupefactis aspectu, ingentem vim frumenti ac pecoris late effusi adeptus, egentes rerum omnium legiones, dispersa inter eos rerum copia recreavit. Dum hæc ab imperatore tam celeriter quam feliciter gererentur legatus vir fortissimus Labienus in perplexitatibus multis erat; profectus nempe cum quatuor legionibus Lutetiam Parisiorum quæ in insula Secanæ sita erat, ubi nunc est totius transalpinæ Galliæ famosior civitas fundata Parisius, magna ibi [75]multitudo hostium exceptus, et nequidquam tentato transitu repulsus erat: sed nocturno inde silentio digressus Melodunum venit, opidum tunc Senonum: et navibus inventis in flumine, introgressus, ac pene vacuum nactus locum; quod pars maxima accolarum Lutetiam ad bellum jussa perrexerat, sine contradictione aut ulla repugnantia eum cepit. Inde super amnem refecto ponte, copias transfert, atque illis terrestre iter agentibus, ipse secundo fluminis alveo Lutetiam repetit: quo præcognito hostes opidum incenderunt, pontesque opidi, quorum alter dexteram ripam circumflui amnis [76]levem alter attingebat resciderunt. [149] Ibi vero non Parisiorum solæ, sed finitimarum omnes gentium copiæ constiterant, præposito omnibus [77]Camulogeno, quo de cognomine Aurelio, alibi Aurelium invenio: hic vir senio gravis, sed rei bellicæ peritissimus habebatur: propter quod hunc laborem consensu omnium coactus extrema in ætate susceperat. Sic se rebus habentibus rumores varii jactabantur: Cæsarem Gergoma digressum ac Ligeri interclusum demum frumenti inopia ultima compulsum, in provinciam Romanam cis Rhodanum concessisse: Æduos rebellasse: Galliam omnem in motu esse. Quibus rebus Labienus ipse permotus, non pugnare decreverat: idque unum animo volvebat, qualiter [78]Agidvicum, id opido nomen erat, unde discusserat, atque ubi præsidio imposito impedimenta dimiserat, salvas reduceret legiones. Interim tamen et Bellovaci inter Gallos famosi, motibus tantis accesserant, et rebellione Æduorum exciti odium diu celatum aperuerant; jamque aperti hostes in armis erant: itaque [79]Parisiis inde Bellovacis, et varia belli mole pressus et circumventus, consilium [80]invitavit ex tempore, statuitque fortunam prœlii tentare; nocturna tempestate horrida adjutus, exploratoribus hostium nil tale cogitantibus interfectis, tota

75 Lege, *multitudine.*—76 Lege, *lævam.*—77 Forte, *Camulogeno, cognomine Aulerco.* Sic Cæsar.—78 *Agendicum* Cæsari.—79 Adde, *hinc.*—80 Forte, *mutavit.*

nocte tumultu vario et trepidatione multiplici fugam simulans; cum sollicitos ac suspensos hostes usque ad lucem tenuisset, subito constitit, et instructa acie magnifice suos hortatus est, illud inprimis obsecrans 'ut et suæ pristinæ atque expertæ totiens virtutis, ac Cæsaris meminissent, eumque sibi fingerent præsentem, quo duce tot tamque claras victorias habuissent. Siquidem illius auspiciis etiam nunc pugnari, et vel solam sui memoriam, fiduciam suis, terrorem hostibus, allaturam.' His dictis signum pugnæ dedit; pugnatum est magnis hinc inde animis, usque adeo ut Galli primo impetu una suorum parte propulsa, [150] cæteri tamen quamquam multis vulneribus afflicti neque vultus averterent, et cum septima legio clam immissa a tergo illos invaderet, terga quidem hostium vidit, sed minime fugientium: cæsi omnes, et ipse quoque Camulogenus suorum usque in finem hortator egregius, nullo boni ducis officio prætermisso: sed ita sibi statutum erat, ut vel decrepitus in prœlio moreretur: pars hostium quæ præsidio castris relicta erat audito prœlio accurrit: sed et hæc in Romanos incidens, victorum impetum non tulit, eandem cum suis sortem habuit: nisi quod illi fere omnes in prœlio, ex his perplurimi in fuga periere. Cum hac magna victoria Labienus Agediacum redit, inde ad Cæsarem cum incolumi profectus exercitu: nec minus ideo Gallorum populi conjurant; Æduis (quis credat) [81] actorisatibus legati undique destinantur: si qui autem visi erant ad consensum lenti: Novioduni inventi erant omnium fere obsides populorum, quos ibidem Cæsar ut diximus sub Æduorum fide reliquerat, hique eorum in potestate erant omnes; horum ergo suppliciis hæsitantes terrebant; et nunc precando nunc minando [82] suam sententiam protrahebant. Mittunt denique ad ipsum Vercingetorigem legatos: petunt ut Æduum accedat, ibique de rationibus belli consilium ineatur. Paret ille [83] aut gravatim et illorum defectione lætus et belli cupidus gerendi. Cumque eo perventum esset petere eos in consilio non puduit (o præsens impudentia) ut eis adversus amicum suum Cæsarem belli administratio crederetur: quam ultro oblatam, etsi non virtute animi, ac saltem verecundia siqua esset, recusare debuerunt: id enimvero cum negatum, resque in controversia versa esset, Bibracto amplissimo tunc Æduorum opido consilium Galliæ totius instituitur, ad quod populi omnes convenire præter [84] Roma-

81 Forte, *autoribus.*—82 Adde, *in.*—83 Forte, *haut.*—84 Forte, *Rhemos.*

nos et Lingones Treverosque, et illos quidem duos amicitia continuit Romanorum, [151] hos tertios locorum distantia, et suus labor, [85] quam patiebatur eo tempore ab incursibus Germanorum: quæ res toto illos bello medios tenuit, ut in neutram partem inclinarent. In eo sane consilio commissa quæstione suffragiis; consensu omnium populorum Vercingetorix belli dux decernitur: cujus decreti pudore simul ac mœrore consternati Ædui: et e spe improba dejecti, tum primum et cognoscere Cæsarem cœperunt et fortunam suam: non tamen ab incœpto resilire ausi, hinc Cæsaris, hinc Gallorum metu: tum primum quoque tumidi adolescentes Eporedorix et Viridomarus indignantes agnoscere potuerunt, quanto esset honestius sub Cæsare tali viro, et de eis ita merito quam sub Vercingetorige adversus Cæsarem militare. Ipse autem pridem factus, nunc refectus, quodque est fortius, [86] contentione reformatus imperator Vercingetorix; suo jam certior de statu, agit jam cuncta fidentius: edicitque omnibus ut equitum certum numerum conficiant, obtemperatumque illico est: quindecim milia equitum fuisse satis convenit: peditatu sane non alio quam quem habuisset opus esse professus est, qui octuaginta milium erat: non se tamen prœlii fortunam totis his copiis experturum, neque rem justæ commissurum aciei Vercingetorix ajebat: sed quum abundaret equitatu, Romanos pabulo exclusurum, atque ita viros armis invictos, inedia ac fame victurum: neque arcere hostem a frumentis tantum, sed frumenta ipsa corrumpere suis persuaserat. [87] Sic privatis temporalibus incommodis perpetuam publicam libertatem quæri dictitans: et erat tumultuarius imperator ordinariis curis intentissimus, quasi legitimis bene moratæ cujuspiam reipublicæ suffragiis ad imperium [88] accidissent. Inter alia quidem Allobrigibus bellum, quod cum Romanis sentire eos opinabatur, indicavit, [152] unaque cum bello, animos eorum secretioribus nuntiis ac promissis tentat ingentibus, [89] princeps perviam, civitatem imperio provinciæ; ut quod una non possit [90] alter consequatur viam. Hoc adversus Allobrogas bellum Æduis committit: qui congressi, multis suorum obtruncatis, amicitiam Romanam utilem fuisse senserunt, sub qua dudum honorati quietique vixerant. Cæsar interea in Sequanos proficiscitur: cujus iter Vercingetorix fugam ratus, ad

85 Lege, *quod premebantur.*—86 Forte, *consensione.*—87 Forte, *His.*—88 Lege, *accessisset.*—89 Forte, *principes pecunia.*—90 Lege, *altera consequatur via.*

consilium suos vocat: et fugere quidem hostes ait, ac Gallicis finibus abire: id in præsens [91] tis esse, ut Galli sua antiqua in libertate remaneant; in futurum minime: nam quis dubitet majore illos [92] visu atque impetu reversuros; occurrendum profugis igitur, ut vel fugere nequeant, vel amissis impedimentis nudi et inglorii fugiant, exemploque alios simili terreant ab incœpto. Consensum est magnis potius animis, quam consiliis, et religiosissimum jusjurandum more gentis interponitur: 'ne cui equitum ad filios ad parentes ad conjugem sit reditus, qui non Romanam aciem penetrasset.' Tres acies Gallorum equitum fuere: totidem his Romanas Cæsar opposuit: tribusque simul est certatum locis, quo certamine, in submittendis auxiliis ubicunque suos urgeri senserat, Romani ducis diligentia ingens fuit. Germanorum quoque equitum quos e Transrhenanis urbibus Cæsar acciverat, insignis opera,[93] fuso equitatu raptisque et Cæsari præsentatis aliquot nobilissimis Æduorum, qui hostium in acie contra eum fuerant. Vercingetorix qui [94] illa nube peditum seorsum stabat, cum eisdem pugnæ exitum prævidens abscessit: ductis secum quos ducere licuit, sequi jussis cæteris, Alexiam opidum quod non longe aberat gradu festinante [95] se contulit. Castra præ portis opidi metatus Cæsar impedimentis tuto loco positis, abeuntem reliquo consecutus exercitu, [153] ultimam semper aciem carpendo, sic inter eundum [96] decem milibus hostium obtruncatis; Alexiam cum venisset ad vesperam, nocte illa substitit: ubi illuxit, quamvis altissimo sita in colle, et duobus prope [97] cuncta fluminibus pene inexpugnabilis appararet; suos tamen cunctis difficultatibus assuetos exhortatus, vallo illam atque obsidione circumdat, cujus ambitus decem milia passuum tenebat: [98] III ac XXIII castellis in circuitu erectis, [99] præsidiaque ad unumquodque adhibitis, maximeque nocturnis: quibus nondum peractis et obsessis adhuc nonnihil audentibus, equestre prœlium ante urbem plana in valle conseritur: ubi cum victoria Romanorum, et multa hostium cædes esset; et quidam ex hostibus intra muros refugiendo castra desererent: priusquam fuga omnium nudarentur, claudi portas Vercingetorix jubet. Ante quoque quam vallum et munitiones Cæsareæ complerentur, omnesque præcluderentur ad

91 Lege, *satis.*—92 Lege, *nisu.*—93 Adde, *fuit.*—94 Adde, *cum.*—95 Forte, *se contulit, castra pro portis oppidi metatus. Cæsar.*—96 Cæsar ponit, *tribus millibus*, quod magis verisimile videtur.—97 Lege, *cincta.*—98 Puto legendum, III. *ac* XX.—99 Lege, *præsidiisque.*

egressum viæ; quod in castris atque in urbe rerum omnium penuria ingens erat, a se equitatum omnem obsidioni gravem et inutilem abdicare disposuit. Quibus tandem silentio noctis abeuntibus, anxia atque sollicita cura imperat, 'ut urbes suas adeant, et pro se quisque suos hortetur, ut universos ferendis armis idoneos in bellum mittant: neu se de libertate et gloria Gallicana, deque omnibus sic meritum, inter manus hostium ludibrio deserendum putent; sed obsessis opem ferre festinent: opus enim esse celeritate, quoniam omni parcimonia quantumlibet exacta, paulo amplius quam triginta diebus tollerari posset obsidio: properent ergo [100] in segnitie impia octuaginta milia electorum hominum suorum perdita atque hostibus prodita pati possunt.' Sic admonitis et emissis equitibus, ipse cum reliquis intra urbem se recipiens: ac pecus frumentumque omne ad se relatum,[154] parce nimium ac maligne dispertiens, veri speciem præbebat obsessi; non eruptione; non armis; sed expectatione ac nuntiis bellum gerens, auxilia undique postulans et expectans. Cæsar ex profugis et captivis de statu certior obsessorum, munimenta et turres ac machinas, nec non frumenti et pabuli uberioris abundantiam; et quidquid in talibus humano ingenio cogitari potest, quo [1]non a parentibus tantum, sed quæcunque fingi possent, periculis obviaret: tanto studio maturabat; ut legere ea vel audire difficile sit, quæ sibi factu quoque cuncta facilia victoriæ appetitus vel gloriæ faciebat. At Gallorum populi, suorum reditu admoniti, [2]quem in arcto ad Alexiam res essent, concilio celebrato, et auditis principum sententiis, nullo pacto negligendum sibi tantum Galliæ periculum [3]consuerunt neque tantum quod obsessus petierat imperator, cogere in bellum omnes qui arma possent portare ne in infinitum [4]cederet: sed singulis civitatibus certum numerum decreverunt: longum est singula prosequi, et quamquam notitiæ rerum [5]aliquid fortasse, non minus tamen interdum tædii habiturum, quadraginta vel circiter nomina urbium sunt: bellatorumque ex his equitum octo, peditum vero ducenta quadraginta milia redacta reperio. Cum hac tanta multitudine recenti atque integra, decem Romanis jam vincendo fessis legionibus ipsis hostium in finibus decertandum erat: et hæc tanta armatorum moles hostium non alibi quam in campis Æduorum, [6]nunc Cæsar in Æduos tolle-

100 Lege, *ni.*—1 Forte, *non præsentibus.*—2 Lege, *quam.*—3 Forte, *censuerunt: neque tamen.*—4 Forte, *crescerent.*—5 Forte, *utile.*—6 Videntur delenda hæc verba, *nunc Cæsar in Æduos tollerantia.*

rantia, præfectisque Æduis Eporedorige scilicet ac Viridomaro, addito Comio Atrebatensi; qui omnes Cæsaris familiarissimi fuerant; explicita memoratur. Sed excusant factum: quia [7]videt tantum studium recuperandæ bellicæ gloriæ, et avitæ libertatis incesserat; [155] ut neque familiaritatis atque amicitiæ fræno, neque ullo [8]beneficio ab aliquo perceptorum obligatione atque memoria cohiberi possent. Eratque species impietatis atque perfidiæ amicum nosse, nisi quod qui amicus et patriæ suæ esset, huic libertatis et gloriæ studio tanta inerat alacritas, tanta spes, quasi jam præsentis victoriæ anticipatio animorum, ut nullius esset opinio, Romanos tanti exercitus clamorem atque conspectum, ne dicam vim atque arma passuros: præsertim cum obsessi eos rebus cognitis quotidie eruptionibus exercerent; jam inclinatis et defessis tamen subito novum pondus accederet. Denique Vercasianenus Alvernus Vercingetorigis consobrinus, omnium dux eligitur, datis e qualibet urbe viris prudentissimis, quorum consilio regeretur: his ille consiliis, atque his armis, plenusque fiduciæ ingentis Alexiam petit. Et hi quidem festinabant, obsessi autem consultabant: neque vero facile magnæ res parvo in tempore expediri possunt. Hæc igitur tanta de tam distantibus locis hominum [9]coacto in tam paucis diebus fieri nequivisset, nisi incredibilis quidem consensus omnium affuisset: neque tamen omnibus animorum stimulis festinari adeo tanta res potuit, quin dies, trigesima a Vercingetorige prædicta transisset, totque dies alii, ut res ægre amplius trahi posset. Tum vero, qui miserorum mos communis, ad consilia concurritur: dicuntur [10]finem pro animorum varietate dissimiles: his deditio: his placet eruptio: his vita pacifica: his honesta mors. Erat inter consiliarios vir unus, magnæ inter suos opinionis: origo illi Alverna, clarum genus, durus animus, inflexibile propositum, nomen viro Tritognatus: propter quæ non ab re fortasse fuerit, auditis aliorum sententiis, quid iste suaserat audire: quamvis autem oratio ejus longiuscula, [11]in hæc omnium summa fuit: [156] dixit, 'eos qui deditionem suaderent [12]nec audiendi quidem, quoniam nomine deditionis fœdam et miseram suadeant servitutem: eos vero qui eruptionem, viriliter quidem loqui, quod bene mori viris fortibus exoptandum sit: non tamen utiliter nec

7 Forte, *omnes.*—8 Forte, *beneficiorum.*—9 Forte, *coactio.*—10 Forte, *sententiæ.*—11 Forte, *tamen hæc omnium.*—12 Lege, *ne audiendos.*

consulte satis, quod eorum mors, non ipsos modo, sed illos quoque qui [13]eos auxilia veniant dejectura sit, inter suorum tot cadavera non æquis animis pugnaturos: qui si neque ipsi ad diem venire, neque eorum nuntii per circumfusas hostium custodias pervenire poterant, nequaquam tamen de illorum fide dubitandum: appropinquare enim illos haud dubie: idque si aliunde non possit intelligi, ex ipsa Romanorum trepidatione castrorum posse perpendi, qui non tam anxie die noctuque operibus incumberent, nisi vim hostium adesse sentirent: harum [14]erga sententiarum altera reprehensa, altera laudata quidem in parte, sed rejecta: ipse sententiam suam dixit ut corporibus eorum qui inutiles bello essent viri fortes vitam sustentarent, donec præventi auxilio juvarentur: idque et factum docuit bello altero longe impari, quo Cimbri scilicet Gallias ante vexaverant: et nunc eo promptius [15]fiendum esse, quo Cimbri transeuntes, prædam non aliud quærebant: Romani autem [16]confidentes imperium quærunt: idque ex finitimis posse cognosci, qui victi ab eis, amissis [17]legionibus patriis, et perdita libertate, gravi jugo pressi sub immortali servitio vitam agunt: et si factum non fuisset, esset tamen faciendum; quod exempla virtutis ut a majoribus accipienda, [18]sit posteris sint tradenda, et fortitudinis opera viris fortibus inchoanda; multo magis igitur imitanda.' Hæc sententia Tritognati fuit, ferox quidem, et ferocis [19]judex animi, atque ideo ne recepta quidem, sed dilata in tempus ultimæ necessitatis: adhuc enim in utrumque esuriendo licet et parcendo aliquot diebus [20]vinci poterat: deliberatum tamen in præsens, [21]et inepti ad bellum vel sexu vel valitudine vel ætate pellantur; pulsi inprimis Mandubii, quorum erat opidum, quique eos amice suis muris exceperant: documentum evidens, ne quis armatos [22]sospites intra suum limen sponte recipiat, [23]cedant enim jura armis: hi vero cum conjugibus ac natis et annosis parentibus per suos pulsi patria, dum ad Romanas custodias venissent, gemitu atque obsecrationibus instant in servitutem recipi, cibo refici: negat Cæsar, eosque unde venerant mox reverti jubet. Dum talia obsessi agunt expectata aderant auxilia: quæ castris juxta Romana castra dispositis, die pro-

13 Lege, *eis auxilio*.—14 Lege, *ergo*.—15 Lege, *faciendum*.—16 Lege, *considentes*.—17 Forte, *legibus*.—18 Forte, *accepta, sic*.—19 Lege, *index*.—20 Forte, *duci*.—21 Forte, *ut*.—22 Lege, *hospites*.—23 Lege, *cedunt*.

ximo omnem quæ ante Alexiam erat [24]complere planitiem: horrendum hostibus spectaculum, ni Romani; obsessis vero lætissimum: itaque conspectu ipso gaudium et gratulatio ingens fieri, quo assumpta fiducia portis egressi eruptioni ac prœlio præparantur. Cæsar ad omnia præsentissimo animo suas copias partitus, hos unis, hos aliis objicit: duobus magnis prœliis ea in valle certatum est, tertio etiam ancipiti: eratque eo hostium incursus ardentior, quo suorum sub oculis pugnabatur, nec latere cujusquam virtus nec ignavia poterat: et pugnantes gestu et clamoribus ac Gallico juvabatur ululatu: tertio vero quo pugnatum diximus congressu, adeo in extremo Romana res stetit, quod nisi Cæsar Labienum cum cohortibus, et inde [25]aliosque in tempore submisisset, et ipse demum mediam sese in aciem terrifico impetu conjecisset, labentemque rem firmasset, atque ita permiscuisset, ut nullus missilibus locus esset, sed gladiis omnia gererentur: denique sub quocunque duce alio [26]alibi et ruere omnia potuissent: magna est unius virtus hominis, magna fortuna: [158] omnibus tandem prœliis victor Cæsar signis multis militaribus ad se relatis, ingenti strage hominum facta et ducibus multis cæsis, Vercasmellannum Alvernum auxiliorum ducem omnium vivum cepit: plurimi interfecti: pauci fuga elapsi. Et nisi milites Romani tanto et tam vario labore haud immerito fatigati insequi nequivissent; vix aliquis evasisset: missus tamen equitatus a Cæsare nocte media ad insequendum profugos, tum ultimos attigisset, multos capit, multos interficit: cæteri hac illac incertis fugæ vestigiis in patriam quisque suam abeunt, nuntiantque quæ viderant. At obsessi omni spe consumpta, et quid agant quid consilii capiant ignari, tali tandem Vercingetorigis oratione firmantur. ‘Ego,’ inquit, ‘Deos omnes testor, bellum hoc non meæ, sed publicæ utilitatis consideratione suscepi, egique fideliter dum potui: fatis adversantibus rem [27]egressus expertusque omnia, ad ultimum victus sum: neque in me quidquam amplius; neque in alio quod videam spei est: cedendum jam fortunæ censeo: cui libentius fateor non cederem: sed ineluctabilis et invicta est. Id unum cogitandum restat Romanis victoribus qualiter satis fiat: idque ego non aliter quam mei ipsius captivitate seu morte fieri sentio. Ad utrumque ego etiam æquo animo paratus sum, seu vivus seu occisus in manus hostium venire. Placemus Cæsarem, quem

24 Lege, *complevere.*—25 Lege, *alios quoque.*—26 Lege, *labi.*—27 Lege, *aggressus.*

superare non possumus, ad quem de hac re legatos [28]mittendo censeo. Facile approbat unusquisque quod sine periculo suo fit. Ita publico de consilio cum hac optione mittuntur ad Cæsarem legati. Ille [29]unum Vercingetorigem quam mortuum præelegit. Ipsum ergo qui tot motus exciverat, et reliquos principes hostium, solio ante castra residens suscepit. Illud in rege memorabile, quod cum ad Cæsarem pervenisset, projectis insignibus [30]regibus armisque et phaleris ante genua victoris, notissimam illam vocem edidit: '[31]Et habe,' inquit, [159] 'fortem virum vir fortissime vicisti!' et hoc quidem dictum hancque deditionem Florus brevis et comptus historicus ad Gergomam factam dicit: ubi nil prosperum fuisse, his credendum qui rebus interfuere. Arma præterea et captivos simul Cæsar accepit, quos omnes per exercitum, singula capita singulis divisit in prædam, præter Æduos atque Alvernos: hos[32] si retinuit, si fortassis eorum pretio recuperare populos illos posset, successitque quod intenderat. Nam profectus in Æduos urbem sine prœlio recepit: eo quoque ab Alvernis placata legatio sub idem tempus venit, suos in illius potestate futuros dicens: ipse magno numero obsidum [33]impetrato; quo eos fræno in fide atque obedientia contineret, utrique genti captivos suos ultro restituit: [34]multa erant circiter viginti. His gestis, exercitum ne uni provinciæ gravis esset, utque omnibus [35]sequi emergerent casibus promptius, et proximo subveniret, per idonea loca dispersit: duas scilicet legiones in Sequanos, his præfecit Labienum, cui Marcum Sempronium Rutilium dat collegam: totidem legiones in Rhemos ne a Bellovacis [36]molestantur: his [37]Gajum Fabium et Minutium Basilium legatos præfecit: unam legionem in [38]Ambibaricos sub Gajo Antistio: unam in Bituriges sub Tito Sextio: unam in Ruthenos sub Gajo Caninio Rebibo: reliquas Cabillone ac [39]Matistone sub Quinto Tullio Cicerone magni Ciceronis fratre, Publioque Sulpicio secus [40]Ārarum aprenem ad rei scilicet frumentariæ curam. [41]Ipsi autem Bibracte de quo diximus [42]Hybernorum opido hibernavit: hisque per litteras senatui nuntiatis dierum viginti supplicatio Romæ fuit.

28 Lege, *mittendos*.—29 Forte, *vivum*.—30 Lege, *regiis*.—31 Lege, *En habe*. 32 Lege, *enim*.—33 Lege, *imperato*.—34 Forte, *milia*.—35 Lege, *qui*.—36 Lege, *molestarentur*.—37 *Cajum*, et statim: *Cajo Antistio:* et post *Cajo Caninio Rebilo*.—38 Apud Cæs. legitur *Ambivaretos*.—39 Lege, *Matiscone*.—40 Forte, *Ararim amnem*.—41 Lege, *Ipse*.—42 Forte, *Rhemorum*.

Hic incipit octavus Commentariorum liber quem fecit Julius Celsus: [160] septem autem primos et usque ad hunc passum fecit ipse Cæsar, quamvis hic auctor aliquot in locis contradicit et male Cicerone teste et ipso Celso in prologo suo, &c.

VICTOR Cæsar non tam ipse per hiemem quiescebat, quam honesto labore fessus militibus quietem dabat; nunquam animo otiosus; semper in futurum providens, et ventura præteritis conferens, adversusque omnia quæ casu aliquo evenire possent, quasi præsentia consilio jam intuitus, ut vix unquam sibi impedimentum [43]aliud accideret: quod etiam de morte ejus quidam opinati sunt, de quo suo dicemus loco. Et hæc quidem ipse victor: victi autem Galli nec quiescere poterant, et impositum jugum neque sustinere volebant, neque excutere valebant, indomitorum tamen ac fragilium more boum excutere nitebantur: hinc per urbes ac populos et [44]tractatus varii et conjurationes, novarumque rerum studia undique resurgebant; ac velut incipientium tempestatum murmura longinquis e littoribus resonabant: horum causa [45]mortuum erat, quod Galli potentiam solam, quæ utique magña erat, non virtutem aut fortunam suam metientes, dicebant, proque comperto habebant; vel si suas copias effudissent, non posse Romanos tot locis occurrere; vel si eas in unum contraxissent, tantum simul coactam sarcinam tollerare. Quod ultimum præcipue quam prudenter opinarentur, prœlia ista novissima docuisse debuerant. Sed sunt multi qui nihil eventurum cogitare didicerint, nisi quod cupiunt evenire: sic indomitum fortunæ caput suo substernunt desiderio, sæpissimeque falluntur: ex eodem fonte sunt, qui sua inter multos agitata consilia nunquam in hostium notitiam ventura; [161] et quod ea vulgari nolunt, nec vulgari quidem posse confidunt: hæc in præsens Bituriges passi sunt. Siquidem Cæsar rebus apud Æduos rite compositis, pridie Kalendas Januarii, tempore [46]aut sane exercitum ad iter oportuno, Bibracte digreditur: edicitque militibus, ut villarum incendiis abstineant, ne [47]ut exercitum pabulum desit, aut hostes territi spectaculo sese [48]intutum eripiant. Ita raptim in Biturigum fines, unde hostilia nuntiantur, erumpit, ut præmissi equites prius in agris otiosos securosque ruricolas deprehenderent, quam aut fugere

43 Forte, *aliquod.*—44 Lege, *tractus varios.*—45 Lege, *motuum.*—46 Forte, *haud sane exercitui.*—47 Forte, *aut exercitui.*—48 Lege, *in tutum.*

aut a quibus caperentur advertere potuissent. Sic multis hominum milibus captis, reliqui Bituriges per vicinas urbes salutem sibi, hospitum indulgentia, et privata fide, aut publica consiliorum participatione, quærebant: sed nequidquam: celeritate enim illa sua ubique Cæsar erat, quæ et amicos servabat, et dubios in fide firmabat, et hostes terrebat atque turbabat, neque ulli populo vacuum sinebat de aliena prius, quam de sua salute curam gerere. Exclusi undique Bituriges [49]at semper promptam ac patentem omnibus misericordiam Cæsaris rediere; datisque obsidibus sunt recepti, non ad impunitatem modo, sed ad gratiam, ita ut cum jam digressus legatos eorum recepisset, opem poscentes adversus Caruntes, qui eos prœliis lacessisse dicebant, non tantum miserit auxilium, sed tulerit, eoque cum copiarum parte perrexerit: quæ ditata prædis ingentibus, cum Caruntes difficultatum ad extrema redegisset, pro parte [50]animi adversa satis actum ratus, hostium distraxisse contentus, ne quid ex hiberni consilii seminibus bellum gravius vere nasceretur, abscessit. Dum ecce Rhemorum legatio querentium, Bellovacos inter omnes Gallos bello claros, exercitum comparare ut Suessionem suam urbem invaderent: [162] duces esse Comium Atrebatem amicum quondam Cæsaris, [51]Corbeumque Bellovacum, cui maxime ab omnibus pareatur, quod ei ante omnes Romanum nomen odio esset ingenti. Non censuit Cæsar expediens neque honestum socios bene meritos in tanta necessitate deserere: itaque hyeme media, nec sibi parcens nec militibus, cum quatuor legionibus eo profectus, positis castris, cognitisque hostium consiliis, comperit nullum fere præter rusticos in ædificiis inveniri: demigrasse omnes Bellovacos armis idoneos, et cum eis aliarum quinque populos civitatum: alto uno omnes in loco et paludibus [52]cepto castrum metatos consedisse, Cæsaris expectantes adventum; ut si cum tribus, ut fama erat, legionibus veniret, prœlio decernerent; si cum multis, loci se difficultate defenderent, et inopia pabuli ac frumenti, et asperrima parte anni, quæ pro eis omnia contra Cæsarem militarent. Quæ ille audiens, sat matura et minime barbarica consilia judicavit: in id maxime intentus, ut manus hostes, spreta suorum paucitate, consererent; fidens secum paucos quidem numero, sed expertos bellis spectatæque virtutis

49 Lege, *ad.*—50 Forte, *anni.*—51 *Correumque:* sic Cæsar.—52 Forte, *septo castra.*

viros esse, quos nulla multitudo hostium, nulla vis frangeret. Itaque convocatis militibus, et patefacto hostium consilio, hortatur suos, ut et more solito fortiter se habeant, et globatim prodeant, quo paucitatis opinio hostibus augeatur. Ipse tres in fronte legiones quanto quivit arctius, impedimenta in medio, legionem unam in fine constituit: neque tamen hoc commento hostes elicuit. Etsi enim illos ad prœlium paucitas hortaretur; subitus tamen dehortabatur adventus, qui (ut erat) ingentis plenus fiduciæ videbatur; loco sese altiore continuerunt. Cæsar castra hostibus [53]potuit viciniora committunt: vallo supra communem modum ac turribus crebris et validis: id duplici fiebat ex causa ut et hostibus fiducia, opinioque Romanorum metus accresceret: [163] et cum legiones pabulatum longius proficiscerentur, pauci possent de se fortia claustra defendere: in medio [54]utrumque castrorum his atque illis urgentibus sæpe levibus prœliis certabatur: et sæpe Romani pabulatores locis longe lateque distantibus, quo eos sua quemque necessitas urgebat, unus alterque deprehendebantur: quod etsi nonnullius damni esset, æquo tamen id animo ferebat Cæsar, Barbarorum spes [55]manes parvisque successibus [56]inestandas sperans. Accedebat auxilium Germanorum equitum per eos dies a Comio Atrebate deductorum, qui etsi pauci essent, nempe non plures quingentis, auxerant tamen spes Gallorum: his etiam illud additum: Nam Rhemorum equites, dum avidius hostibus [57]susultant, in insidias lapsi, præfectum equitatus et principem civitatis amiserant, Vertistum nomine, virum grandævum, sed peritum belli; qui Gallorum more, laborioso [58]deletus officio ne uti quidem justa ætatis excusatione [59]consenserat. Creverant hostibus animi hoc eventu: sed quæ facile crescunt cito occidunt. Paulo post Germanorum, qui sub Cæsare erant, aliquot equitum incursu primum quidem loco moti, mox in fugam versi, [60]resistendo constantiam amisere; nil deinceps ausi nisi per insidias: hisque ipsis infeliciter usi, et eorum fraude Romana virtute superata, equitum peditumque multis milibus amissis, ipso cum duce, implacabili illo Romanorum hoste Corbeo, qui nullo periculo moveri quivit ut fugeret; [61]nullus victorum hortatibus, nulla spe veniæ oblata flecti quivit,

53 Forte, *posuit viciniora: communiit vallo.*—54 Lege, *utrorumque.*—55 Forte, *magnis.*—56 Lege, *inescandas.*—57 Lege, *subsultant*, vel *insultant.*—58 Lege, *delectus.*—59 Forte, *poterat.*—60 Lege, *resistendi.*—61 Lege, *nullis.*

ut se dederet, pugnans mori maluit; fracti ac dejecti animis cum adesse Cæsarem audirent; clangore tubarum velut ad consilium congregati, unanimi clamore diffiniunt mittendos ad eum obsides ac legatos, [164] notamque ad misericordiam convolandum. Nullus ab hoc consilio dissensit præter unum Comium, qui metu digni supplicii fuga deditionem declinavit, atque ad Germanos se contulit unde [62] equitum nuper adduxerat. Legati cum ad Cæsarem venissent ad genua provoluti verba in hanc [63] fixere sententiam. 'Parce Cæsar parce, non propter degeneres actus nostros tuam nobilissimam corrumpe naturam: nisi peccarent homines, segnis esset et otiosa clementia, quæ non minus tuum nomen quam omnes bellicæ laudes omnesque victoriæ clarum fecit. Da veniam erroribus nostris, eoque supplicio contentus esto, quod ipsi nobis intulimus, quod tu nunquam, si bene te novimus, intulisses: peccavimus, non negamus: sed peccati nostri gravissimas pœnas damus: amisimus opes nostras et vetustam gloriam, et matres et viros amisimus: nihil nobis est reliqui præter tuam misericordiam: de illo solo speramus quem offendimus: hoc tantis in malis boni est, quod simul et Corbeus omnis mali auctor occubuit, quo sospite [64] unquam nobis resipiscere licuisset: ille plebem miseram quocumque libuerat concitabat. Plus ille unus quam senatus noster, quam [65] princeps, postremo quam tota civitas poterat: gaudemus periisse dum ille perierit.' Et Cæsar ad hæc: 'et anno altero primi furentium, ultimi resipiscentium fuistis, et nunc nulla nostra culpa bellum nobis intulistis: sed enim fecit hæc Corbeus solus; nullum in aliis crimen est; libet id quidem opinari: scio tamen quam accusare mortuos nec responsuros leve est. Sed nunquam tantum unus in populo potest, quin plus possit universa nobilitas, si ad salutem publicam bona fide concordet. Ego autem non omittam morem meum in vobis; parcam vel indignis; non quid vos deceat aspiciens, sed quid me: vos peccastis, et vos vobis pœnam irrogastis qua contentus aliam non imponam.' Datis obsidibus pax convenit, secutæ exemplum urbes reliquæ quæ cum illis conjuraverant, et petentes similem clementiam invenerunt. [165] Jam quod ad publicos attinebat motus compressa et pacata omnia videbantur præter Treveros, nunquam nisi per vim imperata facturos, eo Labienum

62 Forte, *equitatum.*—63 Lege, *fecere.*—64 Lege, *nunquam.*—65 Lege, *principes.*

cum duabus legionibus dirigendum statuit. [66] Superant tamen, ut ex magnis ægritudinibus solent dolores aliqui membrorum, sic ex gravibus bellis privatorum hominum singulares motus ex hac aut illa urbe migrantium sedesque mutantium, nullam aliam ob causam, quam ut Romanum imperium detrectarent, cui nec obstare poterant, nec subjici [67] dignantur. Fugæ remedium inter difficultates elegerant. Hos motus neque comprimi magno opus apparatu, neque omnino negligi consilium erat, quamobrem dividere legiones sub legatis per extrema Galliarum statuit, quibus et fugam rebellium, et injurias fidelium inhiberet. Quo facto ipse quidem ad vastandos sui antiqui hostis Ambiorigis Eburonum regis fines proficiscitur: quem neque armis vincere semper prœlio abstinentem, neque cursu assequi sæpe fuga præcipiti sibi elapsum sperans, extimabat vastitate finium ac [68] damnum sic invisum patriæ suæ facere, ut consensu civium belli auctor perpetuo plecteretur exilio, et ipse interim vel amicis opem, vel hostibus pestem aliquam importaret: copiis [69] usquam diffusis, utrumque votive accidit: nam et fines Ambiorigis multis captis cæsisque mortalibus ferro atque igne vastavit, et per legatos interea amicis subvenit egentibus, nominatim Pictonum in finibus [70] Andio Duracio populi Romani amico stabili semper ac fido, qui tunc temporis ad Limonem obsidebatur ab [71] Addimaco: qui ad famam adventantis auxilii Romani in fugam versus atque inter fugiendum prœlio victus, ac sarcinis omnibus spoliatus vix evasit. Duracius obsidione liberatus; multæ per id tempus urbes in potestatem populi Romani redactæ et in fidem receptæ sunt: [166] in quibus fuere Caruntes qui fere semper eatenus obstinati in rebellione permanserant: quorum exemplo motæ urbes aliæ Galliarum Oceanum accolentes, quæ dicebantur Armoricæ, sponte Romano jugo colla subjiciunt; quæ omnia per Gajum Fabium gesta sunt. At Gajus Caninus Drappentem [72] Senonem et Lucterium Cadurcum audacissimos nocentissimosque homines; qui adunata servorum [73] exiliumque ac latronum manu, et Romanos commeatus turbare, et late latrocinari soliti erant; sic in finibus Cadurcorum obsedit primum, dehinc autem

66 Lege, *Supererant.*—67 Forte, *dignabantur.*—68 Lege, *damno eum.*—69 Forte, *itaque.*—70 Dele, *Andio.*—71 Lege, *Andio Dumnaco.* Sic apud Cæsarem legitur.—72 *Drapetem et Luterium* est in Cæsaris libris.—73 Lege, *exulumque.*

[74]Verselledunum [75]id opido, obsidebantur, erat nomen, comportandis intentos aggressus, Lucterium seorsum ita acie contudit, ut vix eo cum paucissimis fugiente, sui ad unum omnes cæderentur: neque enim quenquam scelestorum furum Romani milites vivum capere dignarentur: tanta denique strages fuit ut ne unus quidem superesset, qui rei nuntius ad Drapentem iret, qui ut puto rerum nescius in castris agens, et fortasse socium expectans, subito hostium incursu pari strage deletus est: hoc interfuit, quod alter suis pereuntibus abierat, hic in manus hostium vivus venit: paucisque post diebus seu dolore captivitatis et fortunæ seu [76]odio, seu metu supplicii gravioris, spontanea cibi inedia vitam finivit. His feliciter fortiterque per legatos gestis, Cæsar relicto in Bellovacis Marco Antonio cum præsidio, ne quid novi tumultus oriretur, per se ipsum urbes alias invisit: evocatisque ad concionem populis, oratione miti ac magnifica, qua in re principes omnium seculorum vicit, et præstantissimos oratores æquavit; multa undique perturbata composuit: nam et amicos [77]illa ravit, et hostes placavit, et dubios firmavit, dejectos [78]eripit, et mœstos ac pavidos consolatus est. [167] Inter cæteros populos cum Caruntes adiisset, unde ut diximus multa rebellio orta erat, cogitans eos plus cæteris omnibus propter offensæ conscientiam formidare, mox ut urbem attigit, conjurationis auctorem [79]Gutturarium depoposcit: is vulgato more hominum, qui libenter commune omnium periculum unius in caput vertunt, quæsitus a populo diligenter et inventus cum ad eum adductus esset, vim naturæ suæ Cæsar attulit; utque unius supplicio metu omnes absolveret, illum a quo damna et mala omnia exercitui illata omnium una voce constabat, militum odio permisit, et securi percuti passus est. Cæsari apud Caruntes agenti litteræ redduntur a Cannio legato, de strage hostium, Lucteriique fuga et captivitate Drappetis, insuper et de opidanorum immutabili proposito, qui nec ducum eventu, nec exercitus flecterentur: quæ res, etsi admodum parva, animum ducis movit; ne scilicet unum opidum multis urbibus argumentum esset, non sibi superioribus bellis ad defensionem libertatis, tam potentiam quam constantiam defuisse: et potuisse urbes teneri, cum opida tenerentur: hanc opinionem extirpandam, ne qua forte novandarum rerum esse posset occasio; et obsessorum

74 Lege, *Uxellodunum.*—75 Lege, (*id oppido, quo obsidebantur, erat nomen*) *comportandis frumentis intentos.*—76 Lege, *tædio.*—77 Lege, *hilaravit.*—78 Forte, *erexit.*—79 *Gutturavum* est in Cæsare.

pertinaciam penitus confringendam censuit. [80] * * Itaque cum sic opidum ab omni parte circumdatum esset, ut nil operibus addi posset, et obsessis rerum copiam omnium esse sentiret, aquam eis auferre tentavit, et flumen quod præterfluit ad radicem montis avertere: cumque id natura rerum obstante nequivisset, at hostes usu saltem fluminis prohibere nisus erat: positisque ad unam ripam sagittariis, alterius aditum præcluserat. Erat autem fons vivus et abundans haud procul a muris opidi, is auferri nullo modo posse videbatur, quum præter loci iniquitatem, periculosa esset pugna Romanis: labore tamen ingenti et indesinenti certamine effecit, ut ad fontem telis venientibus, periculosa hostibus et difficilis esset aquatio: [168] unde non tantum pecora sed homines plurimos sitis extinxerat: neque tamen vel minimum proposito movebantur: sed ut periculum periculo pulsaretur, sevo et pice ardentibus et apte instructis, ignem in opera Romana jactabant: atque ita multis exustis sitim suam alieno incendio vindicabant. Ibi vero et contra flammas et contra tela et contra ipsam loci difficultatem a Romanis acerrime decertatum est, eoque ardentius, quo altiore in loco dimicabatur, ut cujusque virtus et ignavia ab imperatore totoque conspiceretur exercitu: quod tamen difficilima res erat, et multi ex Romanis assidue vulnerabantur; excogitavit aliam viam Cæsar, et omisso certamine impari ac damnoso, cuniculis sub terram actis, ad ipsius jam fontis venas penetrando [81]perveniat: quibus præcisis atque aliorsum derivatis, subito fons siccatus est: quæ res intrinsecis tantum doloris attulit ac stuporis, ut non humanum opus crederetur, sed divinum, et quasi Romani in bello diis auxiliaribus uterentur, territi desisterent ab incœpto, atque ultima vi cogente, se traderent ad omne victoris arbitrium. Senserat pridem Cæsar, ad res gerendas suam sibi obstare clementiam, quo animo nullum finem rerum fore si omnibus æque pius omnes ad rebellandum spe misericordiæ incitaret: sed invitus contra suam[82] contraque suum morem quidquam durius cogitabat: ex diverso autem suam mansuetudinem sic notam omnibus confidebat, ut minime vereretur si quid asperius [83]ne quid severitate actum et non potius necessitate [84]judicaret: hac fiducia et exempli causa inductus, in omnes qui illo in opido contra eum arma gestaverant insuetum sibi supplicii

80 Nonnulla hic deesse suspicor, cum de adventu Cæsaris Uxellodunum nihil dicat.—81 Lege, *pervenit.*—82 Adde, *naturam.*—83 Adde, *fecisset, ne id.* —84 Forte, *judicaretur.*

genus exercuit, quibus ad terrorem cæterorum præcisis manibus vitam dedit. Per hos ipsos dies Labienus equestri prœlio Treveros vicit, [169] multosque eorum ac Germanorum qui eis tulerant tulissentque omnibus contra Romanos auxilium, interfecit: multos ex principibus vivos cepit; et Lucterius Cadurcus quem victum a Cannio profugisse memoravi, cum creberrime mutaret hospitia, ut qui sibi male conscius nusquam tutum se putaret: et sic vagus forte in manus venisset Erpasnacti Alverni, qui inter tot patriæ suæ motus semper amicitiam populi Romani uno fidei tenore servaverat, per eum vinctus ad Cæsarem est perductus. Rebus itaque ad votum fluentibus, Cæsar omni Gallia perdomita suum credidit, Aquitaniam licet per legatos victam per se adire, ibidemque agere quid superesset æstatis. Eo igitur profectus, omnes illas terras, incertum, utrum majori felicitate an celeritate composuit: cum certatim omnes primo ejus adventu et obsides ad eum mitterent, et legatos, eligentes benivolentiam tanti viri potius quam potentiam experiri. Inde Narbonam adiit, divisisque legionibus per hyberna, sic ut nulla pars Galliæ præsidiis vacua esset, ipse cognitis inter eundum causis populorum, ad quod nemo aptior, nemo fuit facilior, cognitis et meritis singulorum, et pro varietate meritorum pœnis aut præmiis assignatis; iter flexit in Belgas: ibi proximam hyemem egit: corpore forsan otiosior, quam ætate, sed non animo: et quamquam præteritas per hyemes ad sequentium semper æstatum bella sollicitus fuisset, nunc una illi cura erat omne belli semen extinguere, nihil armis, sed omnia mitibus actis, dulcibus verbis agere, amicos veteres servare, novos quærere, nulli malum facere, bona omnibus, nil novi [85]operis imponere multis [86]veteris vel minuere vel auferre: denique modis omnibus curare, ut discedens pacatam relinqueret regionem; et cessante bello ad triumphum rediens, victorem exercitum reduceret, quod sibi contingere bello durante non poterat: effecitque sperato quoque facilius quod optabat: [170] nam et ipse ad talia semper omnium efficacissimus: nec bello quam affabilitate; nec metu quam conciliatu hominum major: et fessa bellis Gallia appetentissima pacis erat: eo quoque magis, quo et dux semper natura mitis, nunc mitissimus: et parendi melioribus conditio semper tolerabilis, nunc optabilis ac libertate [87]anxia videbatur. Ipse quidem hybernis exactis apud Belgas, jam præsagiens civile bellum,

85 Lege, *oneris.*—86 Lege, *vetera.*—87 Forte, *potior.*

in Italiam venit, ut omnes urbes et famosa opida cisalpinæ Galliæ circumeundo, populorum gratiam sibi conciliaret: a quibus omnibus plus quam humano cultu ac veneratione susceptus, rursus transalpinam in Galliam remeavit ad exercitum, suspensus animo atque expectans quid de se Senatus et respublica decrevisset. Hi sunt quidem multorum annorum Cæsaris labores in Gallia, hæ difficultates, hæc pericula; uni magno imperio nedum uni viro multa satis et gravia: quorum summam complexus est Suetonius Tranquillus his verbis, quæ inserere juvat propter eximiam brevitatem. Gessit, [88]inquam, novem annis, quibus in imperio fuit, hæc fere: omnem Galliam quæ a saltu Pireno Alpibusque et monte Gebenna, fluminibus Rheno ac Rodano continetur, patetque circuitu ad bis et trecies centum milia passuum, præter socias ac benemeritas civitates, in provinciæ formam redegit, eique in singulos annos [89]stipendii nomen imposuit. Germanos qui trans Rhenum incolunt primus [90]Romano ponte fabricato aggressus, maximis affecit cladibus. Aggressus et Brittannos ignotos antea, superatisque pecunias et obsides imperavit. Et hæc ille, quæ nos latius in historiæ formam nostro more digessimus.

Et arma quidem Julii Cæsaris clara hactenus, gloriosa, magnifica: etsi enim in nonnullis actibus modus fortassis excederetur, [171] quem in multitudine actuum, præcipue bellicorum, ad unguem servare difficile: Etsi Suetonii, quem proximo nominavi, de ipso loquentis plane ista sententia sit: 'Siquidem nec [91]dictum,' ait, 'belli ulla [92]actione injusti ac periculosi abstinuit, tam fœderatis quam infestis ac feris gentibus ultro lacessitis.' Ac constat utique gloriosum nihil esse quod [93]multum sit. Quamvis hæc inquam ita sint, et possit forsan unus alterque actus argui: summa tamen irreprehensibilis videri potest. * Pugnare, propriam et suum et imperii sui nomen crebris ac maximis ornare victoriis, et Romana virtute furorem compescuisse barbaricum: itaque generosis conatibus affuit fortuna, et rebus supra spem supraque fidem prospere succedentibus, idem ille senatus qui legatos ad explorandum statum Galliarum mittendos aliquando decreverat, et illi ipsi qui dedendum hostibus censuerant (gravi prorsus et odiosa sententia) admiratione rerum, gloriæ tandem suæ faverunt, eique plures et

88 Lege, *inquit.*—89 Lege, *stipendii nomine quadringenties.*—90 Forte, *Romanorum.*—91 Forte, *deinde.*—92 Lege, *occasione, ne injusti quidem.*—93 Forte, *injustum.*

plurium dierum supplicationes, quam ulli unquam decrevere, ut et historicus idem ait, et ex præmissis [94]aperuit. Deinceps eadem arma impia et injusta et in viscera patriæ miserabili alternatione conversa: Quamvis enim et his magna non desit excusatio, vere tamen nulla sufficiens causa est contra patriam arma moventibus: de [95]quibusdam jam hinc agere aggrediar. Dictum est multis in locis et dicendum pluribus: 'Nulla unquam magna gloria sine magna fuit invidia:' ut memorabile sit quod fertur Socratis consilium, qui quærenti Alcibiadi qualiter invidiam vitaret: 'vive' inquit 'ut Tersites:' sic est hercle. Si vixisset domi Cæsar otiosus, voluptati et somno incubuisset, haud dubie hostibus et invidia caruisset: sed cum Galliam domuisset, Romanumque illam jugum ferre coëgisset, vectigalia populi Romani immensum auxisset, Germanos ut est dictum cladibus affecisset maximis, quos tamen vincendo ac vastando, [172] ita sibi virtutis admiratione devinxerit, ut usque in præsentem diem gubernatores imperii (quod ad eos ideo vereor descendit, ut rueret) non alio quam Cæsaris nomine vocitent vulgari in sermone: cum et Brittannos similiter subjugasset Rhenumque, ne amplius limes esset, atque ipsum etiam [96]docuisset Oceanum; multa et magna agendo atque audendo, multorum et magnorum in invidiam incidit. O mortalium semper laboriosa conditio, semper disposita vel contemptui, vel invidiæ subjacere. Erant Romæ multi viri ingentes, quorum quisque sibi primum locum gloriæ vindicaret. Inter imo ante alios magnus nomine, re autem maximus Pompejus: cui Cæsar ut amicum illum sibi faceret, filiam Juliam optimam et viri amantissimam collocavit: sed ad odium pronas mentes ad amicitiam detorquere difficile: valere tamen poterat ad publicam pacem, si aut ipsa vixisset, aut conceptum subita consternatione non effudisset abortum. Junxit et alio nexu sibi Pompejum Cæsar, priusquam iret in Gallias: et ut glutino stabiliore consisterent, Marcum Crassum ipsi Pompejo a quo veteri odio dissidebat, reconciliavit: ut tribus potentissimis, nullo contrario auso Romana Respublica, et per consequens totus orbis obsequeretur: [97]aut sane commentum rude vel [98]insulsissimum: sed fortuna more suo rotans res humanas, omnia ad unum devolvebat: et Pompeji quidem auxilio primum Galliam atque Illiricum pro-

94 Lege, *apparuit.*—95 Forte, *quibus.*—96 Lege, *domuisset.*—97 Lege, *haud.*—98 Forte, *insulsum fuit.*

vinciam adeptus, mox cum L. Domitius consularis candidatus minaretur, si ad consulatum perveniret, et inquisiturum contra eum, et sibi exercitus ademptturum: ipsius quoque Pompeji, simul et Marci Crassi opera, et adversarium a consulatu repulit, et obtinuit sibi imperium in quinquennium prorogari: quibus obtentis eo fiduciæ est evectus, ut jam nihil sibi credens impossibile et legiones novas auctoritate sua scriberet, [173] et nihil quod ei in animum venisset, aggredi vereretur. Quibus rebus ego culpa Cæsarem non absolvo, fecit quidem, non inficior, quibus liberam immo dominam gentium civitatem in stuporem primo post in iram verteret: forum [99]per maxime impense cœpit extruere e manubiis, quæ non [100]sui erant sed populi Romani: disciplinam militarem, publice solitam doceri, ad se reduxit, ut privatim suo doceretur arbitrio: quod et fortassis sibi suo jure licuerit, ut qui partem in ejus rei peritia non haberet, fuit tamen contra mores atque instituta majorum, quorum semper observantissimi fuerant Romani: legionibus in omne tempus stipendium duplicavit: quod quidem etsi exercitui gratissimum fuerit, eumque militibus charissimum fecerit, sic ut charior nemo unquam alius; sumptuosissimum tamen reipublicæ fuisse non ambigitur: et hæc quidem inter suos. Apud exteros vero reges gentesque præter licentiam Senatus ac populi miras exercuit libertates, non ut dux populi Romani, sed ut dominus aut rex: neque solum in Italia, Galliisque et Hispanis, sed in Asia etiam et Græcia, et dona [1]indigentia et auxilia eis misit, et eorum urbes præclaris operibus adornavit: [2]quem omnia etsi contra consuetudinem Romanorum ducum, aliterque ac mos patrius exigebat, facta non negaverim, posset tamen excusator inveniri: solent enim qui majora aliis agunt, et majora præsumere, et, quo melius sibi sunt conscii, plus audere. Erit fortasse qui dicat, tolerabile in Cæsare, quod in alio quolibet non fuisset: erit ex diverso qui hoc favorabiliter potius, quam civiliter dictum dicat: excellentia enim [3]cujus et viri boni non licentiam debet augere, sed modestiam. His tandem horumque similibus ex causis [4]tandem latens erupit invidia: [174] et primo quidem tentatum ab æmulis Labienum legimus, cujus crebra mentio in superioribus est habita, quem tunc Cæsar cisalpinæ Galliæ præfecerat: quod eo spectabat, ut eo alienato,

99 Lege, *permaximæ impensæ.*—100 Lege, *sua.*—1 Lege, *ingentia.*—2 Lege, *quæ.*—3 Forte, *civis.*—4 Delendum *tandem.*

Cæsar parte exercitus privaretur: de quo Cæsar ipse multa audiens nil credebat, constantiam alienam sua metiens constantia: cujus factum pro varietate [5]sententiam et excusare licet et reprehendere. Nam si Cæsar injuste contra patriam arma vertebat, juste deseri potuit, et reipublicæ charitas privatis affectibus anteponi. Alioquin ingrati infamia non carebit, qui tam caro duci alium prætulerit, eique sine causa acerrimus hostis evaserit. Et profecto si ingratitudo fuit, sat digno supplicio punita fuit, ut qui sub Cæsare victoriosissimus vir fuisset, sub Pompejo fugacissimus factus sit, mutata cum duce, non fortuna tantum hominis, sed virtute: quod in eum aliquando Cæsar mordaciter exprobrando dixisse traditur. Sane qualiter aut quando discesserit [6]seque vocantium hortatibus acquierit, non invenio; nisi quod libro VII Epistolarum Ciceronis ad Atticum; eo tempore, quo hæc in republica fiebant, ita scriptum est: 'Labienus discessit a Cæsare:' et in alia statim Epistola: 'Labienum ab eo discessisse propemodum constat.' Et post pauca de eodem simulque de Cæsare loquens: 'facinus,' inquit, 'quo jam diu nullum civile præclarius: qui ut aliud nihil, hoc tamen profecit: dedit illi dolorem: sed etiam ad summam profectum aliquid puto:' nec longe post: 'Labienus,' inquit, 'vir mea sententia magnus Theanum venit: ibi Pompejum consulesque convenit: qui sermo fuerit, et quid actum sit, scribam ad te cum certum sciam.' Et rursum: 'Aliquantum nobis animi videtur attulisse Labienus.' Denique de Pompejo agens: 'Labienum,' inquit, 'secum habet, non dubitantem de imbecillitate Cæsaris copiarum: in quo quidem tam de indubitato judicio longe (ut res docuit) fallebatur.' [175] Quamvis vero modus transeundi non penitus [7]motus sit, illud plane compertum est, durum per hoc ex amico hostem Cæsari quæsitum, sed innoxium: sibi autem communem fere omnibus transfugis contemptum: siquidem Cicero ipse qui eum sua sententia magnum [8]unum dixerat, confestim libro proximo: 'In Labieno,' inquit, 'parum est dignitatis:' unde a principio arbitrari se ait, illum jam tunc sui transfugii pœnitere; quod Pompejum scilicet et consules viresque omnes reipublicæ, urbe deserta, sparsas per Italiam, longeque alium rerum statum quam speraverat invenisset. Commune malum instabilium, ac vagarum mentium. Sciunt homines, quæ relinquunt qualia sint: at quæ petunt nesciunt: unde fit, ut sæpe se

5 Lege, *sententiarum.*—6 Lege, *atque.*—7 Lege, *notus.*—8 Forte, *virum.*

inveniant minores, et relicta suspirent, et inventa fastidiant: hæc tam multa de Labieno, quia res apud historicos videtur occultior, et curiositas legentium nihil etiam minimum respuit, quod cognitu sit dignum. Et hæc clam per nuntios, illa palam in Senatu dicta contra Cæsarem ac decreta: novæ etiam viæ excogitatæ, quibus ejus potestas, quæ multis formidabilis esse cœperat, tolleretur aut certe minueretur. Siquidem cunctis jam magnificentia, et liberalitate Cæsarea stupefactis, et quid his rebus tantis, et tam late effusis sibi vellet secum tacitis meditantibus, nec loqui aliquid [9]audientibus. Marcus Claudius Marcellus consul, cui an amore publico, an privato odio dignitas Cæsaris ac potestas invisa erat; frequenti senatu testatus de salute reipublicæ se acturum, definivit, ut cum bellum in Gallia finitum esset, dimitteretur victor exercitus: et quamquam ante tempus, successor Cæsari mitteretur, qui in pace provinciam gubernaret, ipse vero sine imperio rediret: addidit ne absentis ratio comitiis consularibus haberetur, [176] quod licet communi lege de omnibus [10]tantum esset, legi tamen Cæsar exceptus erat: ita ergo sublata erat exceptio: et non contentus consul injuria Cæsaris in personam illata: his quoque [11]Cæsar civitate donaverat, adimendam judicavit, ambitiosam concessionem et immodicam asseverans. His turbatus Cæsar, nec immerito, cogitansque quod sæpe [12]debere solitus fuit, operosius multoque difficilius principem virum a summo dignitatis gradu ad media dejici, quam a mediis ad extrema: non cedendum, ut Africanus major fecerat, sed obstare statuit invidiæ, et turbare prius omnia, quam exemplo illius, quamvis laudatissimo, invictus ab hostibus vinci a civibus, et in exilio mori [13]vellet. Nondum tamen ad arma prorupit: sed donec jure agendi spes semper fuit, quiescendum statuens, patienter quidem, dicam melius, dissimulanter cuncta sustinuit, et quum nonnisi verbis offenderetur; adhuc verborum quoque defensionem parans; et consulem alterum et animosissimum atque eloquentissimum e collegio tribunorum Cajum Ciceronem, multa sibi ac profusa largitione quæsivit: ne quando vel in senatu, vel ad populum deessent suæ causæ defensores. Cum vero jam multi Cæsaris [14]nec alii Pompeji formidarent potentiam, sæpe Curio ipse Senatui obtulerat, ut uterque simul ab

9 Lege, *audentibus.*—10 Forte, *cautum.*—11 Adde, *quos.*—12 Lege, *videre.*—13 Lege, *velle.*—14 Forte, *nec non.*

armis abscederet, atque ad æquam civilitatem pariter remearent; ita demum securam liberamque rempublicam fore; idque non solum pollicitus sed contentiose visus est efficere, certus de Cæsaris voluntate, qui id ipsum a Senatu litteris petiit, ut scilicet aut sibi populi Romani beneficium integrum servaretur, hoc est imperium cum legionibus; aut cæteri saltem duces in [15] ea conditione essent, exercitusque dimitterent: quod eo fidentius postulabat, ut quidam opinabantur: quia se, [177] cum vellet, aliquanto facilius veteranorum, quam Pompejum tyronum, exercitum ad obsequia reducturum non ambigeret, tantam cum veteranis amicitiam Cæsar longo usu, tantamque familiaritatem contraxisse videbatur, utque erat affabilis et animorum rapax, sine ulla dubitatione contraxerat: sed neque per se neque per tribunos quod petebat obtinuit, obstantibus fautoribus partis adversæ, qui nullum Pompejo parem pati poterant. [16]Indicit in hoc tempus senatusconsultum, prima æquum fronte, vere autem iniquum, ut duæ quidem, una scilicet ex Pompeji, altera ex Cæsaris legionibus ad bellum Parthicum mitterentur: en in verbis æqualitas: ecce autem in rebus iniquitas: siquidem cum Pompejus unam e suis quibus ipse præerat, amicitiæ jure [17]Cæsaris concessisset, illam bello Parthico destinavit verbo non animo, eamque repetiit: eam Cæsar remisit, et e suis misit unam: ita Pompejum nulla, Cæsarem vero duabus legionibus minutum, nemo fuit qui non intelligeret; tulit tamen, quin etiam cum adversariis pacisci voluit, ut transalpina Gallia et Illiricum cum duabus tantum legionibus, et nomen imperii [18]remaneret. Denique eousque submisit excelsum animum, ut qui Cæsarem non nosset, suspicari eum posset belli metu ad ista descendere: quo nihil erat ab illius viri moribus ac mente remotius: sed tantum illi studium fuit, vel exercendæ vel simulandæ modestiæ; ut [19]quid jus vider potius eligeret, quam publicæ tranquillitatis eversor. At cum obstinatos ad negandum [20] cernere, senatum sibi adversum, et e suis inimicis designatos jam consules audiret; tribunos qui sibi aderant nihil posse, imo quidem propter se periculo atque odio expositos: [178] non amplius differendum ratus, ne aut sui periclitarentur, aut ipse cunctatione vilesceret; dispositis more solito per hiberna legionibus, ultimo transitu ex Galliis in Italiam rediit: quo cum venisset invenit duas illas legiones sub obtentu belli Parthici sibi ereptas, neque ad bel-

15 Forte, *eadem.*—16 Lege, *Indicitur.*—17 Lege, *Cæsari.*—18 Adde, *sibi.*—19 Lege, *quidvis videri.*—20 Lege, *cerneret.*

lum profectas, in Italia detentas; quin et Pompejo assignatas: quod ad evidentem Cæsaris injuriam pertinere non solum ipse vir talis, sed quicumque de populo perpendebat: adhuc tamen tacitus processit. Conventibusque peractis ut solebat, Ravennam venit urbem suæ provinciæ ab ea parte novissimam: ut nec terminos suos excederet et proximus esset adversariis, ac [21]peractis ulcisci, si quid forte sui odio in tribunos inimicius decrevissent. Et hoc quidem belli civilis initium, hæ fuerunt causæ, aliquam et fortasse non parvam justitiæ faciem habentes, si qua usquam esse potest justa causa patriam oppugnandi, quamvis ab aliis minus justæ quidem afferantur: sed odium manifestum testimonii fidem levat. Cnæus Pompejus gener atque hostis Cæsaris, ajebat, eum ideo quod non posset opera incœpta perficere, neque de se populi expectationem adimplere, turbare omnia voluisse, ne in turbando veritas appareret: fuere qui timuisse illum dicerent, ne eorum, [22]qui primo consulatu contra leges gesserat, rationem reddere gravi suo periculo cogeretur: cum Marcus Cato, iste ultimus, cujus virtus ac gravitas comminationem ejus non minus terribilem quam cujuscunque consulis faciebat, palam diceret ac juraret, se Cæsaris nomen, mox, ut privatus esse inciperet, inter reos delaturum: publicæ ille justitiæ studiosus, seu propriæ memor injuriæ: unde jam in vulgus effusum erat, idem Cæsari eventurum quod Miloni, ut circumseptus armatis apud judices seu ex vinculis causam dicat. Et hanc verisimilem belli causam videri posse, una vox ejus facit, de qua suo loco dicam: aliis visum est, [179] eum spatio plurimorum annorum imperio assuefactum, [23]didicisse privatum modum; et sola [24]cupidinandi dominandi in bella civilia consensisse: hæc videtur fuisse Ciceronis opinio, sibi interdum amicissimi, sed in fine hostis: qui in libris Officiorum semper Cæsarem in ore habuisse ait versus illos Euripidis, quos ipse sic in Latinum vertit; ‘ nam si violandum est jus, regnandi gratia violandum est; aliis rebus pietatem colas.’ Posui ecce opiniones hominum varias una eademque de re, et hominum idem volentium Cæsarem scilicet infamare: mihi autem sat ne dicam valde rerum talium [25]curiose venere ad manus aliquot Cæsaris ipsius epistolæ. Nota sunt etiam ejus dicta ac responsa quam plurima, in quibus omnibus avidum se pacis ostendit, qui-

21 Forte, *paratus*.—22 Lege, *quæ*.—23 Lege, *dedidicisse*.—24 Lege, *cupidine*.—25 Lege, *curioso*.

busque fortasse non minus fidei sit habendum quam suspicionibus æmulorum: illi enim oderant et veritatem ignorabant et mentiri poterant, Cæsar autem etsi mentiri posset, veritatem ignorare non poterat: legi et suorum comitum epistolas, idem pacis studium expressius continentes. Quid refert igitur quid de illo sentiat Pompejus et Cicero, cum perraro quisquam de hoste bene sentiat: illud potius pertinet ad rem audire, qualia de Pompejo suo scribat Cicero, quem tantum dilexit in finem; ut vir, sicut de eo scriptum est, nihil minus quam ad bellum natus, et jam senior, illum in civilia, suo totiens damnata judicio, et infelicia bella sequeretur, magis eligeret secum ruere, quam sine illo consistere: quorum partem, quod non omnibus nota [26]erant, et notitiæ studio et novitate rerum delectandi gratia, huic parti historiæ inserendam censui. Is ergo epistolarum ad Atticum libro octavo. 'Ut enim,' inquit, 'gubernatori cursus secundus, medico salus, imperatori victoria: sic huic moderatori reipublicæ beata civium vita proposita est, [180] ut opibus [27]copiis locuples, gloria ampla, virtute honesta sit: hujus enim operis maximi inter homines atque optimi illum esse [28]perfectorem volo: hoc [29]C. N. noster, cum antea nunquam, tamen in hac causa minime cogitavit: dominatio quæsita ab utroque est: non illud actum, beata et honesta civitas ut esset: nec vero ille urbem reliquit, quod eam tueri non posset, nec Italiam quod ea pelleretur, sed hoc a primo cogitavit, omnes terras, omnia maria movere; reges barbaros incitare, gentes [30]in Italiam armatas adducere, exercitus conficere maximos. Genus illius Sillani regni jam pridem [31]appetit, multis qui una sunt cupientibus. An censes nihil inter eos convenire? nullam pactionem fieri potuisse? nec hodie potest, sed neutri [32]ckoreot est ille, ut nos beati simus, uterque regnare vult: hæc a te invitatus breviter exposui: voluisti enim [33]quid de his malis sentirem ostendere.' Quid tu lector ex his verbis judicas? quantoque justiorem Pompeji causam [34]rerum esse quam Cæsaris? Item in ejusdem libri fine: 'Qua spe proficiscor,' inquit, 'video, conjungoque me cum homine magis ad vastandam Italiam, quam ad vincendum parato:' et sentiens se posse reprehendi, quod talem sequi vellet; ut ostenderet non se hominis virtute, sed erga se merito [35]et metu infamiæ, ne ingratus scilicet diceretur. Audi quid

26 Lege, *erunt*.—27 Adde, *firma*.—28 Lege, *effectorem*.—29 Id est, *Cneus*.—30 Adde, *feras*.—31 Forte, *appetitur*.—32 Σκοπός: id est, *intentio*.—33 Adde, *me*.—34 Lege, *reris*.—35 Videtur deesse *moveri*, vel *duci*, nisi pendeat ex verbo *sequi*.

eadem dicit epistola: 'Non me igitur is ducit, sed sermo hominum.' Et rursus in IX. cum dixisset: 'Mirandum in modum Cneus noster Sillani regni similitudinem concupivit:' addidit: 'Cum hoc ne inquies esse vis?' et respondens: 'Beneficium,' inquit, 'sequor, mihi crede, non causam.' Et alibi de eodem: 'Si vincit,' inquit, 'Sillano more exemploque [36]vincit:' et statim: 'Mea autem causa alia est, [181] qui beneficio [37]victus ingratus esse non possum.' Multa [38]sicut id genus in illius epistolis ab homine non solum doctissimo sed amicissimo, in Pompejum dicta, ut scilicet undique fides constet. Sed ego hæc pauca et ad rem de qua agitur spectantia et e locis secretioribus [39]erupta libenter apposui, ut utriusque partis merita non usque adeo ut putantur imparia, et utrumque sicut dictum est, regnare voluisse magno ac fide digno teste constaret. Ad historiæ seriem revertor. Dum Ravennæ ergo substitisset Cæsar, ne provinciæ suæ terminos transgrediendo aperte agere contra Rempublicam videretur, audiens tribunos, qui pro eo erant, contemptui habitos, et vel vi urbe depulsos, vel sua sponte digressos; Romæ omnes unanimiter contra se sentire, omnia sui odio divina atque humana misceri ac perverti; se quoque per patientiam contemptum iri cogitans; neque jam amplius ferendum, dissimulandumque aliquid existimans: evocatis legionibus ubicumque [40]esset, præmissisque clam, quæ tunc aderant, cohortibus; ne quam novi motus opinionem turbido habitu præberet, die illa et convivio et spectaculis [41]otiosis interfuit: sero autem clandestino egressu secretum iter paucis comitatus arripuit: in quo cum tota nocte deerrasset vix ad auroram viæ ducem casus obtulit: quo prævio, ad rectum iter perplexo ac difficili calle reversus, inventisque cohortibus, quas præmiserat, ad Rubiconem venit, amnem exiguum, sed magnarum tunc limitem regionum, ubi parumper cogitabundus substitit, secum tacitus examinans quantum opus aggrederetur: tandem versus ad comites: 'Adhuc,' inquit, 'cœptis absistere, ac reverti licet: at si rivum hunc transgredimur, ferro gerenda nobis erunt omnia.' Ibi hærens dubiusque animi; hujuscemodi visione firmatus est: Quidam sibi et statura et specie corporis supra humanum modum [182] subito visus est, qui amnis ad ripam sedens, pastoria modulabatur arundine: ad quem ut animal non visum cum et pastores locorum

36 Lege, *vincet.*—37 Lege, *vinctus.*—38 Forte, *sunt.*—39 Lege, *eruta.*—40 Lege, *essent.*—41 Lege, *otiosus.*

et quidam quoque militum concurrissent, ille subito unius e manu tubicinum arrepta tuba, vehementi flatu increpuit, [42]gurgentemque pertransiit: motus Cæsar spectaculo: '[43]Eat ergo,' ait, 'quo deorum prodigia atque hostium vocat iniquitas, ut cœpta res est.' Hæc dicens transiit ac traduxit exercitum, Ariminumque urbem proximam [44]longe pace tranquillam attigit: et patentibus portis introgressus: tribunis plebis, qui propter ejus odium pulsi sibi obviam veniebant, astantibus, concionem habuit ad exercitum: lapis me puero ostentabatur, fori medio, ubi Cæsar concionatus ferebatur: fuit autem concio efficacissima: scissa ferunt veste, verisque seu [45]victis cum lachrymis, ad suam dignitatem contra invidiam hostium conservandam fidem militum implorantis, et ingentia promittentis. Cæsarem Arimini agentem, Lucius Cæsar adolescens adiit, qui patrem habebat Cæsaris legatum: is explicitis pro quibus advenisset, commissa sibi a Pompejo quædam ait ad Cæsarem, jure illius quæ inter eos esset amicitiæ. Ea vero hujuscemodi fuere: 'Excusare se Pompejum Cæsari, et poscere ne ea quæ pro reipublicæ studio atque amore gesserit, ad injuriam suam trahat: charum enim esse sibi Cæsarem, sed rempublicam rebus omnibus chariorem et esse et semper fuisse, similiter et Cæsari caram esse debere ut privatas suas inimicitias reipublicæ remittat: neque tam graviter irascatur, ut dum hostibus vult nocere [46]patri noceat immeritæ: idque ita facere ad suum decus eximium pertinere.' Ad ea Cæsaris responsio paulo longior fuit. 'Commemoravit injurias pro multis n rempublicam meritis sibi illatas, paratum se tamen omnia reipublicæ condonare: [183] ita tamen ut discedant omnes ab armis, et ad civilitatem solitam revertantur: dilectus enim per Italiam ferventes et retentas sub prætextu belli Parthici legiones, et civitatem esse armatam, quid nisi ad suam perniciem spectare? Proficiscatur ergo Pompejus in provinciam suam, [47]dimittitur exercitus, omnes per Italiam arma deponant, cessent motus et metus publici, sit togata civitas non armata: se quoque æquissimo animo quieturum, injuriasque omnes et contumelias obliturum. Ad hæc tamen sancienda et jurejurando confirmanda, petiit ut Pompejus propius accederet vel se accedere pateretur: sperare enim se colloquio et conspectu mutuo omnes controversias finiendas.' Ad hæc responsio

42 Lege, *gurgitemque.*—43 Lege, *Eatur ergo.*—44 Lege, *longa.*—45 Lege, *fictis.*—46 Forte, *patriæ.*—47 Lege, *dimittantur.*

in scriptis [48]redita 'ut Cæsar quamprimum in Galliam revertatur, exercitumque dimittat: quo facto iturum in Hispaniam Pompejum: alioquin nihil de dilectibus omissuros consules Pompejumque.' Iniqua responsio visa est Cæsari, quod se facere juberet, cum ipse nihil nisi promittere se facturum vellet, nec diem promissis apponeret, neque colloquio tempus daret, nec promitteret accessum, nec permitteret: hinc [49]paucis desperatio et belli præludium. M. Antonius cum quinque cohortibus Auximium præmissus. Erat Auximii [50]civitas ad custodiam [51]Actius Varus, quem decuriones Auximiani summo adeunt consensu: dicunt 'notum sibi Cæsaris adventum: neque vero propositi sui esse suorumque civium, neque Romanum [52]consonum videri, imperatorem populi Romani, talem virum sic de imperio meritum, tot victoriis insignem, mœnibus urbis amicæ arceri; orant ut [53]fame, ut suo suorumque discrimini dum tempus est consulat:' his permotus Varus et perniciem timens, fugam arripit; et insequentibus Cæsaris militibus prœlio decernere coactus ac desertus a suis, solus abit, [54]quibusque eorum domum, [184] aliis ad Cæsarem se conferentibus: quos ipse collaudatos benigne suscepit, et L. Puppium centurionem partis adversæ ad se adductum illico relaxari ac dimitti jubet. Auximium ingressus civibus gratias agit, atque illorum erga eum charitatis haud immemorem se futurum spondet. Quibus Romæ cognitis, [55]tantum pavor omnium mentes invasit, ut urbe fere omnes excederent; ipsique consules, atque ipse Pompejus; actum suis de rebus opinantes, et ex unius opidi eventu omnia metientes; mirum valde, unde in tam parvis animis tam magna superbia, ut ejus viri meritos honores ac gloriam tam pertinaciter detractarent, cujus nec conspectum certe ne [56]viciniam pati possent, et patriam, et talem patriam, solum ad illius nomen universali animorum consternatione desererent: sed urgebat hinc invidia; inde autem terrebat fama viri, quæ eousque creverat, ut clementissimus omnium, præ omnibus atque ab omnibus timeretur. His ad Auxinum gestis: Picenum omne, cujus olim Esculum, hodie Ancon est caput, nullo usquam contradicente pervagatur. Sed cunctis sibi urbibus atque opidis obviam mittentibus; Cingulo quoque, quod opidum suo sumptu Labienus extruxerat, legati, auctoris immemores, Cæsarem adeuntes, se imperata

48 Lege, *reddita*.—49 Lege, *pacis*.—50 Lege, *civitatis*.—51 Cæsari, *Attius*.—52 *Consonum* videtur delendum esse.—53 Lege, *famæ*.—54 Forte, *aliquibusque*.—55 Lege, *tantus*.—56 Forte, *nec viciniam*.

facturos obtulerunt, atque imperanti milites alacriter paruerunt: diffuso metu simul et fama virtutis, et vulgato horum de quibus diximus exitu; cæteræ omnes sequebantur undique deditiones: et si quis præfectorum contradiceret capiebatur aut pellebatur. Ita pulsus ex Etruria Libo, Thermus ex Umbria, Estulo Lentulus, captus Cneus Magius [57]præfecti ambo: et cum Magius ad Cæsarem ductus esset, ac fortasse supplicium formidaret, Cæsar eum placido animo dimisit. 'Et vade,' inquit, 'ad Pompejum, eique meis verbis nuntia: quoniam ad hunc diem non fuerit nobis oportunitas colloquendi, atque ego Brundusium, quo ivisse illum audio, profecturus sum; [185] credo, ut colloquamur expediens publicæ saluti, cujus curam gerere maxime nostrum est. Non est autem par effectus per nuntios de longinquo, atque inter præsentes ista tractari, quod conspecti vultus et vivæ voces ad movendos animos multum possint.' Occupato sine ictu gladii Piceno, Corfinium progreditur opidum Pelignorum: XII. [58]passuum distans a Sulmone: quod idcirco dixerim, quod vulgares quidam opidum putant esse [59]Tustorum: ibi contentionis plusculum fuit: pendente tamen obsidione, Lentulus Spinter muris egressus, et finem metuens ad Cæsarem venit, sibi atque intrinsecis veniam petens, ad quem Cæsaris responsio fuit: 'Non se ut cuiquam malefaceret venisse, sed ut se ab inimicorum malis atque injuriis tueretur, ac tribunos plebis sui odio in exilium actos, in suam reponeret dignitatem: denique ut seipsum ac populum Romanum servitio et paucorum tyrannide conculcatum, antiquæ redderet libertati:' opido tunc præerat L. Domitius vir magni animi, sed exiguæ fortunæ, et bello promptus, sed infaustus: is defensionem parans, sed ab opidanis ad deditionem coactus, cum mori mallet, a suo medico venenum poposcit, quod ille nec dare volens nec negare ausus, ut qui domini mores nosset, poculum somniferum pro veneno obtulit: quo ille hausto, gravi sopore resolutus conquievit: experrectus postmodum et delusum intelligens se, vixque a suo [60]manus abstinens, cum multis nobilibus qui secum sentiebant, vinctus ad Cæsarem est perductus, mori appetens, et perosus vitam: quem Cæsar illico solvi jussit; neve quis eorum a militibus re vel verbis offenderetur inhibuit: questus perbreviter quod pro suis ingentibus et in illos et in rempublicam [61]referre meritis sibi debitam gratiam neglexissent, et injurias et contumelias indebitas

57 Forte, *præfectus fabrum*.—58 Adde, *millia*.—59 Lege, *Tuscorum*.—60 Credo deesse, *medico*.—61 Lege, *meritis referre*.

retulissent: [186] cunctos dimisit incolumes, quin et pecuniæ pondus ingens Domitii depositum, et ab opidanis sibi oblatum; quamvis et pecunia publica esset, et in stipendium numerata, Domitio restituit, ne sanguinis, quam pecuniæ abstinentior videretur: nihil postremo ex ea victoria vel prædæ cujuspiam vel ultionis accepit, nisi quod Domitii milites sacramento adegit, non invitos ut arbitror, sed eo libentius jurantes, quo felicius est sub sequaci, quam sub fugaci duce [62]militari, vulgatis sane quæ ad Corfinium acta erant, multum metus omnibus demptum, multumque spei additum, cognoscentibus Cæsarem nihil bello nisi victoriam petere: unde ut diximus et [63]Tustorum populi et omnis Umbria, pulsis inde præsidiis ad Cæsarem transiere: atque ita rebus suo more velociter gestis ac prospere, cum jam secum Gallia omnis cisalpina sentiret, magnas partes Italiæ primo occupavit adventu. Sed cum spes cæteris omnibus, soli Pompejo atque Senatui additus timor, qui in Domitio multum momenti reposuerant, et sæpe eum per literas evocatum expectabant: Itaque confestim Pompejus Luceria digressus, ubi belli sedem statuisse videbatur, Brundusium petiit, ut Italiæ litore in extremo promptior esset ad transitum: ita enim animo decreverat, relicta Italia, transmarina tentare: sive id metu solo pellente, sive intentione illa, quam paulo ante ex epistola Ciceronis elicui atque exposui. Cæsar autem semper propinquus atque contiguus hostibus esse festinans, non nisi septem dierum mora Corfinium exacta, eo ipso duce quo Domitium [64]captivos dimiserat, motis castris in Apuliam perrexit. Operæ pretium nisi fallor fuerit, quid de his [65]quomodo memoravimus, et ipse Cæsar et alii senserint: cum enim clementiæ ejus, quam Domitio acerrimo hosti, et qui tumultu in illo reipublicæ successor sibi destinatus, [187] et ad consulatum aspirans sicut diximus sibi minabatur, exhibuerat, fama ut ad hostes, sic ad amicos etiam pervenisset; duoque sibi familiarissimi, Cornelius Balbus atque Oppius, factum ejus per literas vehementer laudassent, responsionis Cæsareæ extat epistola, quæ mihi nunc, et propter scribentis auctoritatem, et propter ipsius epistolæ gravitatem ac brevitatem, digna his inseri visa est, ea vero est hujus modi: ‘ Cæsar Oppio Cornelioque salutem. Gaudeo mehercle vos significare literis quam valde probetis ea quæ apud Corfinium sunt gesta: consilio vestro utar libenter: et hoc libentius quod mea

62 Lege, *militare.*—63 Lege, *Tuscorum.*—64 Videtur legendum, *captivosque alios.*—65 Lege, *quæ modo.*

sponte facere constitueram, ut quam lenissimum me præberem, et Pompejum darem operam ut reconciliarem: tentemus hoc modo, si possumus, omnium voluntates recuperare, et diuturna victoria uti: quum reliqui crudelitate odium effugere non poterunt, neque victoriam diutius tenere, præter unum L. Sillam, quem imitaturus non sum: hæc nova [66]ratio vincendi, ut misericordia et liberalitate nos muniamus: id quemadmodum fieri posset, nonnulla mihi in mentem veniunt, et multa reperiri possunt: de his rebus rogo vos ut cogitationem suscipiatis. [67]N. magni Pompeji præfectum deprehendi, scilicet meo instituto usus sum, et eum statim missum feci: jam duo præfecti [68]partium Pompeji in meam potestatem pervenerunt, et a me missi sunt: [69]sed volent grati esse debebunt Pompejum hortari, ut malit mihi esse amicus, quam iis, qui illi et mihi semper fuerunt inimicissimi, quorum artificiis effectum est, ut respublica in hunc statum perveniret.' Eidem cum de hoc scripsisset factumque laudasset Cicero, qui se [70]ad medium, [71]inter magna licet animum fluctuatione, et multa consiliorum varietate, tenuerat, rescripsit his verbis: 'Cæsar imperator Ciceroni imperatori salutem dicit. Recte auguraris de me, bene enim tibi cognitus sum, nihil a me abesse longius crudelitate: [188] atque ego cum ex ipsa re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari abs te triumpho et gaudeo: neque illud me movet, quod hi qui a me dimissi [72]discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent: nihil enim malo, quam et me mei similem esse et illos sui.' Quo dicto vix aliquid unquam dici gloriosius ac magnificentius audivi, et hæc quidem extra, sed non ut arbitror contra seriem historiæ, pro delectatione lectoris interposui. Ad rem redeo. Cum Cæsar Apuliam attigisset; mox Brundusium adiit, Pompejumque jam prægressum valida obsidione circumdedit: de quo iisdem quibus supra scribit, nam et hæc animi ejus index epistola videtur. 'Cæsar Oppio Cornelioque salutem. Ad VII. Idus Martias Brundusium veni: ad murum castra posui. Pompejus est Brundusii: misit ad me [73]N. Magium de pace: quæ visa sunt respondi: hæc vos statim scire volui: cum in spem venero de compositione aliquid me conficere, statim vos certiores faciam.' Et quoniam propter navium penuriam mari eum obsidere non poterat; timens id quod omnes cupiunt hostes, fugam: famosissimum maximumque illum portum

66 Adde, *sit.*—67 Lege, *Cn. Magium.*—68 Adde, *fabrum.*—69 Forte, *si.*—70 Forte, *adhuc.*—71 Lege, *in magna.*—72 Adde, *sunt.*—73 Lege, *Cn.*

saxorum molibus injectis obstruere nisus est: opus non tantum homini sed naturæ improbum atque inextricabile, quod ipse cognoscens, uni ex amicis Q. Pedio scribit his verbis: 'Pompejus se opido tenet: nos ad portas castra habemus: conamur opus magnum; et multorum dierum propter altitudinem maris: sed tamen nihil est quod potius faciamus: ab utroque portus cornu moles jacimus; ut aut illum quamprimum trajicere quod habet Brundusii copiarum cogamus, aut exitu prohibeamus.' Cum vero exitu prohibere, imo natura ipsum [74]prohibente non posset, catenis eos portus præclusit: sed neque sic detinere valuit Pompejum quin mari Adriatico Durachium navigaret. Cæsar hoste digresso, cum sequi illum non posset, Brundusium ingressus concionem habuit, [189] qua justitiam [75]carne suæ, injuriasque hostium omnibus aperiret: quo facto cum sua illis in locis inutilis mora esset, ne quid sibi otiosum tempus [76]affluerét, urbem Romam versus iter arripuit, toto belli Gallici decennio non visam: cujus adventus fama cognita quantus Romæ terror fuerit haud facile dictum est, multo quidem major quam necesse esset. Iratus quidem multis erat, et fortasse non immerito, sed iracundiorem extimabant: non enim naturaliter, neque nisi magnis ex causis ad iracundiam pronus fuit. Venit ergo Romam, senatumque habuit ex iis principibus qui domi substiterant: ibi perpetuam dictaturam ipse sibi sua authoritate arripuit: unde Cæsaris dictatoris nomen: multa quoque constituit, in quibus pro lege voluntas fuit. Illud inter cuncta memorabile: nam ærarium populi Romani quod tot victoriæ, tot secula compleverant, uno die exhausit: interque alia, ut scriptum, protulit [77]ex eo latorum aureliorum XXVI. non thesaurizandi cupiditate sed largiendi: nam ut alter ait, nemo liberalius victoria usus est: nihil sibi retinuit præter dispensandi potestatem. Compositis rebus urbanis ut visum est animum ad externa convertit, atque inprimis Ciciliam ac Sardiniam duo illa horrea populi Romani per legatos administrare disposuit, de Gallia nihil sollicitus, quam in summa pace reliquerat: solam respexit Hispaniam cogitansque cumprimum classis opportunitas affluxisset, vestigiis Pompejum assequi: ne quid a tergo formidabile linqueret, decrevit ad Occidentem proficisci, ubi Pompeji copiæ ingentes erant, quarum præsidio ille terrarum tractus tenebatur, sub legatis tribus, M. Petrejo, L. Afranio, et M. Var-

74 Lege, *prohibere.*—75 Forte, *causæ.*—76 Lege, *efflueret.*—77 Lege, *laterum aureorum nimirum* XXVI. *millia*. vid. Plin. XXXIII. 3.

rone: de quibus tam contemptim sentiebat ut, moturus inter suos diceret; 'Vado ad exercitum sine duce, mox revertar ad ducem sine exercitu:' [190] eo vero pergenti, Massilia fœderata civitas, et ab ipso principio Romanis amicissima; non sui odio, sed ingenti studio R. P. portas clausit: quam ille cum obsidione cinxisset, Decimo Bruto cum parte copiarum oppugnandam linquit: ipse cœptum iter peragens, ad Hispanias venit: ibi a Petrejo et Afranio qui primi occurrerant, bellum incipiens: cum nullo temporum discrimine æque die ac nocte hostes aggrederetur, consilium ducum fuit, ne nocturnis horis aliquando pugnarent, quod tunc pavor ad ignaviam impellat; nec sit, qui submotis testibus concitatos revocet atque contineat; luce pudorem obstare, et ducum imperio, et potentia tribunorum atque centurionum frænari, et ad virtutem et ad fidem retrahi, ut contra metum mortemque consisterent. Cæterum fato res bellicas volvente, ad Ilerdam compulsi hostes. Cæsar vero maximis imbribus, et diluvio aquarum, ingenti quidem rei frumentariæ inopia circumventus; perseveravit tamen in incœpto, et omnes difficultates sola et solita virtute superavit, donec tandem abeuntes [78]sceleri atque arido in monte deprehensos obsedit, atque ita circumdedit, ut nullus ad fugam exitus pateret; qua desperatione pulsi, cum fame et siti ultima premerentur, sæpe erumpere et mori voluerunt. Quibus Cæsar contra suum morem pugnæ copiam non fecit, sed intra munitiones seque suosque continuit: cujus facti certa erat ratio: sperabat enim eos ad extrema perductos sine prœlio vinci posse: cur igitur aut suos optime de se meritos sibi charissimos periculis atque vulneribus exponeret, sine quibus, ut secunda sint prœlia, victoria vix contigit, et fortunæ committeret, quod expectatione quamquam serius, tutius tamen posset, cum sit ducis officium non minus consilio quam ferro ad victoriam aspirare: ex diverso autem cur non eos vincere mallet quam occidere, [191] qui licet essent adversarii, cives erant: hoc ducis optimi consilium assueti cædibus milites non laudabant, sed invicem murmurabant, quod dux cum posset vincere recusaret, se quoque ducis imperio in prœlium non ituros. Ille autem quem non facile res moverent, verbis immotus, in sententia persistebat, victoriam incruentam sperans: nec fefellit opinio: unum hoc [79]inter mores accidit memoratu dignum et [80]exiguum Cæsareæ [81]levitatis indicium: dum enim inter partes dedi-

78 Lege, *Ilerdæ, atque arduo.*—79 Lege, *inter moras.*—80 Lege, *eximium.*—81 Lege, *lenitatis.*

tio tractaretur, atque hac fiducia milites hinc illinc [82]atque colloquerentur, et paulatim e castris [83]in castris discurrerent, positoque ad tempus civili odio sine suspicione atque ullo metu simul ut in pace agerent; Afranius atque Petrejus repentina ac pessima mutatione propositi, omnes Cæsaris milites intra vallum suum deprehensos inermes scilicet et incautos occiderunt. Quo audito Cæsar, sævitiam noluit imitari, sed illorum milites suis in castris inventos, ut ducum perfidiæ inscios et [84]expertos dimisit incolumes. Tandem vero duces impii rerum inopes omnium, et inprimis viris atque equis IV jam dierum jejunio affectis, colloquium petiere: hoc addito, 'ut si Cæsari placeret, secum submotis militibus loquerentur:' negavit hoc Cæsar, et si loqui vellent cunctis audientibus loqui jussit: dato obside filio Afranii in locum a Cæsare assignatum veniunt, et coram duobus exercitibus verba fecit Afranius humilia admodum ac demissa. 'Si,' inquit, 'ab alio victus essem, non mihi ad arcessendam mortem, aut manus aut animus defuisset: sed cogitans te dignum cui [85] vigilatam debeam, ad clementiæ tuæ potius quam mortis auxilium confugio: [192] nec nobis Cæsar nec militibus his irasci debeas, quod erga imperatorem nostrum Pompejum quoad licuit obsequiosi fuimus et constantes: neque enim tui odio, sed servandæ fidei studio id egimus: sed jam fidei satis ac supplicii est: et fides et patientia victa est: multa gravia et animis et corporibus passi sumus, et pati amplius non valentes victique et supplices oramus ne ad ultima progrediare supplicia.' Quæ cum ille dixisset, Cæsar semper pronus ad veniam: 'Nulli,' inquit, 'ex omnibus quos bellum armavit, minorem quam vos habent aut commiserationis materiam aut querelæ: cæteri enim omnes ad hunc diem cum pugnare meliori conditione licuisset, sese prœlio congressuque volentes [86]abstinere, ne fuso sanguine civium iter pacis obstrueretur: soli vos ultro mihi armati occurristis, meas, si contra sors esset, victorias moraturi: sed evenit vobis quod quibusdam pertinacibus ac superbis, ut ad illud quod insolenter recusaverint, mox humiliter revertantur: vobis ergo libenter [87] venientes veniam dedissem: renuistis veniam et parastis bellum: sed et nunc petentibus veniam do: supplicium remitto: ite igitur in pace: sed exercitus dimittite: non ut mei sint, sed ne contra me.' Nihil lætius milites audire

82 Videtur delendum, *atque.*—83 Lege, *in castra.*—84 Lege, *expertes.*—85 Forte, *vitam.*—86 Lege, *abstinuere.*—87 Forte, *veniens.*

potuissent, quod voce gestuque indicabant, nempe qui pœnam timuerant, gratissimam atque optatissimam missionem sibi obtigisse lætabantur. Cum igitur de tempore ac de loco [88]jussionis agi cœptum esset, milites Pompejani omnes manibus ac clamoribus obtestari cœperunt, ut ibidem statimque dimitterentur: nempe si dilata res esset, promissionibus nihil actum iri: jure [89]periculum et infaustum bellum oderant: omne in eo mali genus experti pacem optabant et quietem, quæ tunc plane cognoscitur dum perditur: finis fuit ut qui in Hispania possessiones aut domicilium haberent, statim; reliqui omnes ad Varum amnem Italiæ in ingressu dimitterentur. [193] Cæsar ex liberalitate insità ex illo[90] usque ad Varum frumentum eis pollicetur: addit insuper, ut quisquis eo [91]bellum aliquid amisisset, quod penes milites suos esset, ei restitueretur; militibus extimatione facta pretium rerum ipsarum de sua pecunia restituit: his victis et in deditionem acceptis, sic citeriore Hispania in potestatem redacta; ulterior nullo negotio consecuta est, quæ sub Marco Varrone tenebatur: ille comitum secutus exemplum, cessit ultro; nec distulit commissa [92]si provincia Gades, et usque Oceanum fortunam Cæsaris sequi, et submissa cervice jugum pati. Sic compositis rebus cum [93]victoria et mansuetudinis insigni laude, ex Hispania discessum, reditumque Romam est. Massilia interim e legato Cæsaris, æquoreo victa certamine, et ut quidam asserunt eversa, sive ut alii, idque est verius, capta per deditionem ac direpta, nulla suarum rerum civibus relicta, præter inopem, sed chariorem cunctis opibus libertatem : et [94]seditionem militum terribili, quæ ut quidam volunt Placentiæ [95]certæ itinere medio exarserat, mira et vix credibili tunc inermis ducis virtute compressa. Dum sic Cæsari obsequitur fortuna, et ut sic dixerim adulatur, quasi eum timeat et negare potenti nihil audeat: aliquid tamen adversus abeuntem ut Flori verbo utar ausa est; 'forte ut immixtis adversitatibus, prosperitates ejus efficeret cariores.' Siquidem præmissi Antonius, et P. Dolabella ad mare Adriaticum occupandum, ab Octavio Libone legato Pompeji[96] in præpollentis pelago circumventus Antonius, ad deditionem fame compulsus est: ubi illud memorandum facinus evenit: quod cum ad ejus auxilium

88 Forte, *missionis.*—89 Lege, *periculosum.*—90 Adde, *die.*—91 Lege, *bello.* 92 Forte, *sibi.*—93 Lege, *victoriæ.*—94 Lege, *seditio militum terribilis.*—95 Lege, *Placentiæ, certe.*—96 Aliquid deest.

aliquot naves missæ ab Asilo altero legato Cæsaris venissent, [194] et arte [97] Celitum qui Pompejana classe navigabant, funibus illaqueatæ essent, reliquis adjuvante æstu maris evadentibus, una sola, Opiturgnis nautis acta, exitum non invenit, sed circumfusi totius hostium exercitus usque ad vesperam impetum, atque omne missilium genus invicta virtute pertulit. Cumque nec fuga pateret, nec ullus se superior rei finis ostenderet, suadente per noctem tribuno militum Vulteio, ne in potestatem hostium venirent; mane proximo victoribus ipsis spectaculo attonitis, sese omnes vulneribus mutuis peremerunt. E Dolobella in eodem æquore classem perdidit, et Curio [98] R. pleb. audacissimus vir, cum missus a Cæsare in Africam venisset, primoque adventu Varum, qui pro Pompejo illi [99] erat provinciæ, victum prœlio effugasset, adolescentia atque animi magnitudine insita, nunc vero victoria ac fiducia elatus et incautus, a Juba rege oppressus exercitum amisit: cumque fugere posset, mori maluit sponte [100] sua quos ad mortem secutus.

Hactenus quasi quibusdam præludiis gerebatur bellum: crebræ hinc victoriæ, illinc fugæ atque deditiones, prœlia autem rara: sed jam tandem tantorum [1] collisionum motuum differre amplius fortuna non poterat. Jam Pompejus Epirum occupaverat, idoneam bello sedem ratus, eo Cæsar insequendum hostem statuit: et quamvis adhuc inops navium, quamvis adversa hyeme, tantus erat ardor animi, tanta [2] cupidinis bellandi, per medias pelagi procellas [3] belli tumultuaria classe transfretavit, neque vero prosperis neque adversis sic vel inflari potuit vel irasci, ut a proposito pacis animum diverteret; quin bellando pacem cogitaret, eamque omni quo posset studio procuraret: quod curiosius propter illos dico, qui ignari rerum opinione quadam, [195] nescio, ne ipsi quidem sciunt unde orta, Cæsarem belli, Pompejum pacis amicum sibi pertinaciter fixerunt. Erat inter præfectos Pompeji [4] L. Bibulus Rufus bis dimissus, semel ad Corfinium inter illos nobiles de quibus diximus, et rursus in Hispania: hunc quod et sibi beneficio obstrictus et Pompejo carus esset, pacis idoneum sequestrum ratus, cum his mandatis ad Pompejum misit: ‘ Satis jam malorum reipublicæ [5] bellum invectum: indeque sufficere posse ad providentiam futuri, ne plura nunc etiam

97 Lege, *Cilicum, qui in.*—98 Forte, *tribunus plebis.*—99 Forte, *præerat.*—100 Forte, *suos usque.*—1 Lege, *collisionem.*—2 Lege, *cupido.*—3 Forte, *ad bellum.*—4 Lege, *L. Vibullius.*—5 Lege, *bello.*

invehantur: decere utrumque pertinacia omissa ab armis abscedere, neque fortunam sæpius experiri, si rempublicam, si seipsos ament: unum illud tractatibus pacis idoneum tempus arripiant, dum scilicet partium status anceps, æquis prope lancibus [6] pandet: ubi præponderare cœpit pars altera, eum qui superior evaserit, æquis conditionibus non staturum: nam quis in prosperitate uti soleat æquitate? et quum de conditionibus pacis ambigeretur, eas a senatu et populo Romano peti oportere. [7] Si enim ex ipsis civilem animum et reipublicæ majestatem pristinam restitutam esse, visum iri. Interim principium pacis esse, si uterque confestim in concione juraverit, se eodem ipso triduo exercitum dimissurum: et hæc ut bona fide agi Pompejus noverit, se priorem omnes copias dimittere paratum: quod cum fecerit uterque, necessario senatus ac populi judicio standum fore.' Hæc cum Vibulo ad [8] Corciicam, ubi eum forte comperat, cum egisset, et Vibulus ad Pompejum ivit: et Cæsar tractatore pacis præmisso, paratus ad bellum e vestigio subsecutus positis ad Oricum castris contra hostem constitit: magnus in exercitu Pompeji inopino Cæsaris adventu tumultus exarserat, quo compresso, ubi primum animi conquievere, Vibulus adhibitis aliquot ex iis, quos Pompejo caros fidosque cognoverat, de mandatis Cæsaris loqui cœpit: [196] vixque dum incipientem Pompejus interrupit exclamans. 'Et quid,' inquit, 'mihi vel vita vel civitas profutura est, quam beneficio Cæsaris assecutus videar? cujus contrarium videri [9] nequit, nisi bello peracto in Italiam, unde discesserim, sim reversus.' Responsum hoc Cæsari, per eos ipsos qui audierant illud, notum fuit: potuisset mediocris etiam vir fortissime subirasci, indignari, omnem pacis omittere mentionem. Ipse vero non destitit, sed aliud iter pacis ingressus retentare voluit, an quod secreto non potuerat palam posset. Erat inter castra ducum amnis unus exiguus [10] Tapsus nomine; ibi milites [11] ereptis inter se quotidiana colloquia serere soliti erant, sine ullo telorum periculo: [12] quum inter partes convenisset colloquendi credo desiderio tantisper iras cohibente: illic Cæsar P. Vatinium ex legatis suis ire jubet, et quæcumque magis extimaret ad pacem motura animos, cum civibus eisdemque hostibus agere, et sæpe alta voce quærere,

6 Lege, *pendet.*—7 Forte, *Sic enim ipsis civilem.*—8 Forte, *Corciram, ubi forte eum repererat.*—9 Forte, *nequeat.*—10 Lege, *Apsus.*—11 Forte, *crebro.*—12 Forte, *quasi inter partes.*

liceretne civibus, quod fugitivis interdum ac prædonibus licuisset, legatos de pace mittere, ne cives inter se funesto Marte concurrerent, et suorum manibus Romanum everterent imperium: multa quoque humilia verba, et quæ, ut dixi, timentis videri possent nisi a Cæsare dicerentur. Paret ille et ad ripam amnis profectus mandata sui ducis exequitur, et ab utraque partium ingenti silentio auditus est; responsumque ab adverso, quod Aulus Varro die proxima ad colloquium veniret: legati autem tuto et venire possent et quæ vellent loqui. Vatinio quoque dies eadem ad reditum præfixa: qui cum venisset, et ille ad eundem[13] rediisset, turba ingens utrinque convenerat, intentis ut videbatur ad pacem animis dum res ad bonum exitum prona esset. Labienus prodiit, et cum Vatinio colloqui cœpit atque contendere, ut qui ingenti odio Cæsarem odisset: [197] tela utrimque missa sermonem dirimere. Vatinium armis milites protexerunt, multi autem vulnerati, nominatim Cornelius Balbus et centuriones militesque alii: hunc effectum inter Pompejanos habuit per Cæsarem tam humiliter pax delata. Labienus vero quasi facinoris compos egregii: 'Desinite,' inquit, 'jam de pace agere: pax enim nisi trunco et oblato nobis capite Cæsaris nunquam erit:' dictum pessimum et nescio iniqui magis hominis, an amentis. Venerat in Epirum Cæsar, rebus in Italia pro tempore dispositis, propter festinationem quidem fine non expectato, sed relicto ad Brundusium Antonio cum parte exercitus, quam trajecisse nequiverat: ut conquisitis scilicet ac refectis navibus, ille eam arrepta oportunitate trajiceret, quod cum cupienti non satis expediretur, tanta erat impatientia expectandi: ad evocandos viva voce, quos sæpe nequidquam literis evocasset, tumidum ventis mare ingredi piscatoria cimba solus intempesta nocte non timuit: sed rejectus ad terram fluctu valido, iter temerarium, non metu, sed necessitate destituit: nota est vox ejus ad exterritum nocturno æquore [14]eoque periculo gubernatorem: 'Quid tu metuis, Cæsarem vehis.' Consecuto cum omnibus copiis paucis diebus Antonio, et admotis ad hostem castris, indies magis ac magis instabat, nunc aciem explicando, nunc hostes ad prœlium irritando, nunc Durachium oppugnando: et perosus moras, et celeritatis avidissimus; cupiensque vehementer, ut quicunque futurus esset belli exitus, statim esset: omnia frustra: nam et Durachium in-

13 Adde, *locum.*—14 Forte, *atque.*

expugnabile, et Pompejus immutabilis, ut qui contrario consilio niteretur [15] superans dilatione victoriam, per inopiam rei frumentariæ, quæ valde Cæsareum premebat exercitum, neque diutius tolerari posse videbatur: insuper et quod simillimum veri erat, ut virtus animosissimi ducis, tædio atque expectatione senesceret, impetusque lentesceret: [198] hac spe pugnam recusabat, neque * Romanis partes credere volebat: sic cum illi cunctatio, huic celeritas grata erat, quæ quum sibi pertinaciter negabatur, statuit quos non poterat prœlio vincere, obsidione cingere; mirum dictu: [16]XVI passuum fossam circumduxit ac vallum, impositisque castellis ac turribus cum paucioribus obsedit plures, si obsideri rite possint dici, quibus maria patent, [17]casses parent, rerumque omnium copia suppetit, quibusve intra ipsum obsidionis ambitum et mutare castra licitum et vagari. Ibi vero crebræ obsessorum eruptiones, et sæpe erumpentibus funestæ: ut cum Cæsar profecturus, P. Sillam castris præfecisset, et ille audisset cohortem unam ab hostibus urgeri, duarum legionum auxilium tulit laborantibus: quarum accursu in fugam Pompejani [18]et si insequi profugos victoribus licuisset, creditum fuit [19]de illo confici bellum potuisse. Sic nescio an vecordia, an fortuna, penitus inclinata res erat, sed [20]illa suorum impetum continuit cecinitque receptui: cujus consilium a scriptoribus excusatum lego. Aliud est enim legati aliud imperatoris officium. [21]Imperatori rei totius exitum spectat et consilio metitur: at legatus solum imperatoris sui jussum aspicit et mandati finibus se continet. Sillæ castrorum custodia commissa erat a Cæsare: custodisse contentus, et suos periculo liberasse, ulterius progredi noluit; in quo ut vincendi spes, sic perpendi periculum inerat; ne omisso suo, officium sibi ducis arrogaret. Multæ præterea eruptiones aliæ, et ad Durachium et ad castra usque adeo ut uno die sex in locis pugnaretur, quibus in prœliis de Cæsarianis viginti duntaxat, Pompejanorum vero duo milia periere, inter quos multi centuriones et insignes viri: iis congressibus insignis virtus apparuit Volcatii [22]Tulii, [199] qui cum tribus cohortibus Pompejanam legionem pertulit repulitque: nec non et quorundam Germanorum, qui munitionibus erumpentes multis hostium cæsis sospites rediere: in castello autem

15 Lege, *sperans.*—16 XV *millia:* sic Cæsar.—17 Lege, *classes.*—18 Videtur deesse, *versi sunt.*—19 Forte, *die.*—20 Lege, *ille.*—21 Lege, *Imperator enim.*—22 Lege, *Tulli.*

quodam quod Pompejus invaserat, tantus fuit imber sagittarum, ut sine vulnere defensorum nullus evaderet, quin et centuriones quatuor oculis capti essent, et tamen sero diurni laboris ac periculi summam [23]imperationis non tam auribus quam oculis subjicere ac repræsentare decrevissent, triginta sagittarum milia numeraverunt. Inter cuncta [24]Cesii Scevæ centurionis admirabilis virtus fuit, cujus scutum relatum Cæsari perfossum [25]centum viginti foraminibus est inventum: de quo quidem varia est fama. Quidam tradunt Cæsarem viri et de se et de republica ut ajunt ita meriti eximia virtute permotum, qua castellum prope sola servatum esset pecuniariis eum donis ingentibus et magnis honoribus cumulasse, et inter cætera ab [26]occanis ordinibus ad primipilum provexisse: cohortem vero totam duplici stipendio et donis militaribus prosecutum. Apud alios Scæva idem, duce absente, cedentibusque comitibus, contra omnem Pompeji exercitum solus stetit, et clypeo CXX. telorum ictibus transfixo mirisque et incredibilibus rebus gestis occubuit; jacens quoque victoribus terribilis ac stupendus, qui tot eximias pugnas in Gallia Britanniaque fecerat, contra omnes hostes semper invictus, a civibus suis tandem interfectus est. Felix a scriptoribus [27]dictis si pro libertate omnium fecisset, quod pro domino suo fecit. Sic se rebus habentibus, Cæsar nec prosperitate tumidior, nec adversitate contractior, quotidie in aciem [28]reducebat, et pugnæ copiam faciebat: [200] sæpe etiam legiones prope castra hostium subibant, ita ut e vallo telis etiam peti possent. Pompejus contra ne obsessus omnino videretur, famæ potius studio quam belli pro castris [29]explicabat: sed ita ut castra novissimi tangerent, utque omnes intra telorum e vallo venientium jactum starent. Nihilominus Cæsar interea quamvis bello intentus; tamen propositi sui memor de pace cogitabat, et totiens frustra tentatam aliis atque aliis viis retentabat: non pro Cæsare cui nil debeo, sed pro veritate loquor: nusquam legi [30]homines, cui cum tam prospere bella succederent, tantum studium [31]tamquam continuum pacis esset. Itaque cum audisset Metellum Scipionem Pompeji socerum in Macedoniam Epiro proximam venisse, Clodium quendam e suis ad illum misit: hic perfamiliaris Scipioni fuerat, et ab

23 Lege, *imperatori.*—24 Lege, *Cassii Scævæ.*—25 Apud Cæsarem, *ducentis triginta.*—26 *Octavis:* sic Cæsar.—27 Lege, *dictus.*—28 Ex Cæsar. appone, *exercitum*, et lege, *educebat.*—29 Adde, *exercitum* vel *suos.*—30 Lege, *homini.* —31 Lege, *tamque continuum pacis esse.*

illo commendatus Cæsaris in familiaritatem [32]pervenisset: hunc igitur ut utrique carum cum litteris ac mandatis eo dirigit: summa omnium hæc [33]erant: 'se de pace omnia probasse, nilque ad eum diem profecisse: credere autem se, non Pompeji vitio sed nuntiorum accidisse, quod vel nescierint vel timuerint commissa peragere, atque ad tantam rem idoneum tempus eligere: illum vero, et auctoritate apud generum, et potentia tanta esse in republica, et propter hoc exercitui non [34]legati sed imperator præsidens, ut his fretus, et quid velit alloqui Pompejum possit, et errantem non modo reprehendere sed quodammodo etiam cogere illum possit, ut [35]æque paci animum adhibeat: id si fecerit rebus eum fessis, et majus in malum pronis quietem, et imperio et Italiæ pacem, et provinciis allaturum, omnesque illam [36]eum acceptam habituros.' Cum his Clodius mandatis ad Scipionem proficiscitur: [201] primum quidem [37]lætus visus auditusque, postmodum a colloquio seclusus, Favonio quodam mali consilii fautore a pacificis Scipionem et mundo utilibus tractatibus revocante: sic infecto negotio Clodius ad Cæsarem est reversus. Quotidie interim congressus et prœlia, et utrimque cædes atque insignium virorum casus mirabiles, pacisque consiliis [38]male repudiatus locus iræ atque odio datus erat. Fuit unus dies Cæsari nimis adversus, quo eruptio violentissima ab hostibus facta est, fuitque illo die inter alia aquiliferi illius insignis [39]virtutis ac spectata [40]dies: qui cum lethali vulnere transfixus morti proximum se sentiret, versus ad comites, porrigensque aquilam quam jam ægre sustentabat: 'Hanc,' ait, 'o commilitones mei vivens multis annis et multa cura servavi, et nunc moriens eandem Cæsari pari fide restituo: vos autem per communis imperatoris amorem oro atque obtestor, cavete dedecus Cæsareis castris insolitum, ne forte hostium in manus veniat tanti ducis signum; sed mihi a Cæsare olim commissa aquila nunc per manus vestras salva ad Cæsarem revertatur:' hæc dicens corruit, [41]centumque alii primæ cohortis suæ cum principe ceciderunt, multaque diversis cæde in locis edita Pompejani erumpunt: vicitque Pompejus illa acie, et Imperator appellatus est. Cumque cedentes non sequeretur, negavit eum Cæsar aut vincere, aut victoria uti scire. Labienus vero in suum olim ducem

32 Forte, *pervenerat.*—33 Lege, *erat.*—34 Lege, *legatus.*—35 Lege, *æquæ.* —36 Forte, *ei uni.*—37 *Læte* vel *libenter*, ut ait Cæsar.—38 Forte, *male repudiatis locus.*—39 Lege, *virtus.*—40 Forte, *fides.*—41 *Centurionesque alii primæ cohortis præter principem*, sic Cæsar.

inexpiabili odio accensus, a Pompejo captivos sibi dono dari petiit, quod cum impetrasset, productos omnes in medium et contumeliosissimis verbis increpitos, seu [42]incrudelitate insitæ deserviens, seu scelere immani fidem transfugio suo quærens, in conspectu omnium interfecit: [202] hoc eventu tantum spei Pompejanis accreverat, ut non de bello amplius sed de victoria cogitarent, et multa varia decreverant, et quasi nil jam incidere posset adversi, famam victoriæ per terrarum orbem nuntiis ac litteris divulgarent.

Cæsar concione advocata milites consolatus est: hortatus 'ne deficerent animis: debere eos unum, et idipsum non nimis grave prœlium infaustum multis felicibus compensare, et fortunæ gratiam habere, quod Romam, quod Italiam, quod Hispaniam utramque sine sanguine quasi divinitus recepissent: non posse præsertim in bello prospera omnia provenire: verum tristia lætis temperanda, adversamque fortunam virtutis ope leniendam.' Et hæc quidem ad exercitum. Quosdam vero signiferos quorum culpa clades accepta erat notatos infamia e gradu militiæ suæ movit. Exercitum reliquum tantus pudor et tantus dolor invaserat, tantumque desiderium ignominiæ abolendæ, ut non expectato [43]superiori imperio ultro quisque pro supplicio gravissimos sibi labores assumeret, omniumque animi arderent incredibili quadam cupiditate pugnandi, viam illam expurgandæ infamiæ unicam extimantes:—Quin et legati et qui ad consilium vocabantur, oratione imperatoris et pudore tacti, persistendum pugnandumque censerent, et acceptam prœlio cladem prœlio hostibus refundendum. Solus Cæsar contraria erat in sententia: nam neque [44]victis tam cito in aciem [45]reversuros sat fidebat; et reparandis animis spatio opus esse: neque præterea tam hostem quam frumenti inopiam metuendam eo loci manentibus judicabat. Illico ergo sociorum atque ægrotantium cura congrua suscepta, noctuque impedimentis omnibus præmissis, Appolloniam profectus est, [203] quadrimestri obsidione derelicta. Hinc in Thessaliam fatis impellentibus commigravit bellum eo Cæsarem prægressum paucis post diebus Pompejus assequitur, statimque in [46]concionem suis pro re bene gesta gratias agit: eos qui cum Scipione venerant, non tam ad bellum quam ad belli præmia hortatur: ipsi autem socero et classicum et prætorium attribuit, [47]om-

42 Forte, *crudelitati.*—43 Lege, *superioris.*—44 Lege, *victos.*—45 Lege, *reversuris.*—46 Lege, *concione.*—47 Forte, *omnisque eum.*

nesque ut eum et honoris et imperii participem facit; duobus tamen exercitibus conjunctis, nemo erat qui de victoria dubitaret: usque adeo, ut jam omnes de præmiis deque honoribus: denique quod stultitiam omnem supergreditur, de ipsius Cæsaris sacerdotio inter se non sine contumelia patricii litigarent: sed aliud illi, Cæsarque cogitabat, atque aliud fortuna præparabat. Et Pompejus quidem solitis artibus bellum trahere, cunctando victurus, cœperat consilium utile; sed suorum impetu discussum et inefficax: milites ad labores nati, otium ferre non poterant: socii patriæ desiderio impatientes erant moræ: principes [48]duas ambitionem in prorogando imperio arguebant. Tot vocibus consiliisque superatus, unus omnibus cessit invitus, et raptanti omnia fortunæ mœstus fræna laxavit, decrevitque pugnare. [49]Ad hæc tamen rem trahebat, nam quod quisque [50]volens facit quoad potest differt. Cæsar dilationem oderat, nec [51]superabat tamen posse Pompejum ullo ingenio ad pugnandum induci: hac difficultate perplexus utilissimum belli genus elegit, ut motis castris in perpetuo motu esset, neque unquam amplius quam unum diem uno agerent in loco: hoc sibi consilium non una ratio [52]surgebat: noverat exercitum suum fortem duratumque laboribus, Pompejanum [53]verbo molliorem versatum in [54]verbibus, [204] et discursibus insuetum: itaque circumducendo illum posse fatigari: se præterea mutatione locorum quod frumenta jam in agris essent, victurum [55]urbibus exercitum confidebat: illa autem spe potissimum movebatur, si forsitan se vagante hostis etiam moveretur et sic inter eundum casus aliquis atque occursus exoptatæ pugnæ tribueret facultatem. Et his omnibus hoc ultimum evenit, ut sine ampliori discursu pugnæ daretur occasio. Dum enim castra moturus ut decreverat, signum dedisset itineris, et jam tentoria vellerentur: ecce jam mota Pompeji castra conspiciunt, qui ut diximus victus omnium vocibus suo [56]obico aliena consilia sequebatur, et assumpta ut fit multorum hortatibus fiducia, paulo ante eum diem in consilio dixerat eventurum, ut ante congressum exercitus Cæsaris vinceretur; quibusdamque mirantibus, [57]abdiderat non se vestium increbulem prima facie rem videri. Dehinc latius ingressus, exposuit, cum equitatu abundarent, circumveniri

48 Forte, *ducis.*—49 Forte, *Adhuc.*—50 Forte, *nolens.*—51 Forte, *sperabat.*—52 Lege, *suggerebat.*—53 Forte, *vero.*—54 Forte, *urbibus.*—55 Videtur reponendum *commodius.*—56 Forte, *rejecto*, aut *repudiato*, aut simile quid.—57 Lege, *addiderat, non se nescium, incredibilem.*

omnes Cæsaris copias esse perfacile; idque sibi maturo consilio jam provisum: quæ cum pluribus verbis explicuisset: Labienus incepit, et Pompeji sententiam atque potentiam laudibus ad cœlum ferens, et Cæsaris imbecillitatem oratione deprimens insolenti: 'Noli,' inquit, 'o Pompei, noli inquam opinari hunc exercitum illum esse qui Galliam Germaniamque perdomuit: omnibus interfui, et quid loquar scio; non est ille, mihi crede: major pars bello periit diuturno: moriuntur in prœliis, non nascuntur homines: multi domum rediere, multi in Italia sunt relicti, multi proxima autumnali pestilentia, reliquæ his ad Durachium prœliis sunt consumptæ. Denique ille veteranus exercitus mille modis evanuit: nomen durat, milites non supersunt: hic autem quem videtis, ex [58]dilecto novo cisalpinæ Galliæ, [205] et pars major ex Transpadanis constat.' His dictis ne quid deesset insaniæ, juravit se nisi victorem nunquam e prœlio reversurum: cæterosque ad idem jusjurandum verbis incitavit: nec minus exemplo Pompejus, dictum laudans, juransque similiter: sic omnes igitur juraverunt, ut necesse [59]fuit multos esse perjuros: ingenti gaudio tanquam feliciter rebus gestis nec minori spe, e consilio discesserunt, juramentum tanti ducis de tam magna re [60]velud aram victoriæ tenentes. Digressi autem e consilio, non ita multo post ut diximus in aciem sunt progressi; quos ubi Cæsar tum ipse etiam castra movens advertit in eum locum descendisse, ubi æquo Marte certari posset, substitit; et conversus ad suos: 'Non est,' inquit, 'modo amplius de itinere sed de prœlio laborandum: adest ecce nobis occasio quam semper optavimus pugnandi, et finem laboribus imponendi:' hæc dicens instruere acies cœpit, omni cujus erat [61]potissimus militari arte: suosque interim [62]admovere, ne se a multitudine hostium circumveniri sinerent: sive id quod Pompejus in consilio dixerat erupisset, sive id futurum animo, [63]præsagio concepisset: omnibus jubens ne injussu ejus inciperent: se in tempore quid agendum esset signo indicaturum: circumire inde acies, et animos verbis accendere, virtutemque insitam excitare commemoratione erga illos semper optimæ ac beneficæ [64]voluntates inter alia non omisit, se omnibus modis pacem quæsivisse; et humilius forte etiam quam deceret. Nominavit, per quos de pace Pompejum aut Scipionem interpellasset, ut publice etiam * Tampsi

58 Lege, *dilectu.*—59 Forte, *fuerit.*—60 Lege, *velut arrham.*—61 Lege, *peritissimus.*—62 Lege, *admonere.*—63 Forte, *præsago,* aut *animi præsagio.*—64 Lege et distingue: *voluntatis. Inter alia.*

amnis ad ripam [65]de eodem nutenque ultro citroque legatis agere voluisset: atque hæc omnia non metu aliquo, sed pietate; [206] ut civili [66]sanguinum parceretur, ex adverso autem quam superbe, quamque impie vel neglectæ petitiones suæ, vel telorum etiam immissione repulsæ, magnam nobilibus animis indignandi materiam præbuissent: his explicitis, obsecrantibusque militibus, pugnæ signum dedit. Erat forte in exercitu Crastinus, qui priori tempore honesto gradu sub Cæsare militasset, tunc vero non militiæ sacramento, quo solutus erat, sed jure quodam amicitiæ evocatus aderat, vir bellica virtute memorabilis: hic Cæsaris concione intellecta, et signo prœlii audito; alacri vultu ac voce: 'Sequimini me,' inquit, 'manipulares olim mei, et imperatori vestro quam debetis operam exhibete: ultimum hoc prœlium est: quo peracto ille suam dignitatem, nos nostram recuperabimus libertatem.' Dehinc versus in Cæsarem: 'Faciam,' inquit, 'imperator hodie; unde vel vivo mihi vel mortuo gratias agas:' hæc dicens primum in hostes impetum fecit: eumque dilecti milites circiter centum viginti voluntarie prosecuti sunt. Fuerat ut aliqui tradidere (nec dissimile veri est) [67]quidam utriusque in ipso pugnæ principio pius torpor, qui strictos jam gladios contineret: nempe cum germani suos fratres ab adversa acie, parentes filios, et parentes filii viderent: donec Crastinus hic præcipitanti rabie vocem tolleret pilumque torqueret: ita prœlium cœptum est. Quod nisi unius furor homines [68]micuisset, poterat fortasse ducibus ipsis patientibus, citra Romani imperii humanique generis excidium, mutua pietate componi: sed proh [69]dulor, inventus est, qui Cæsare ipso differente, properaret, neque ipse tamen tanti mali auctor abiit immunis: infixo in os gladio inter cadavera mox inventus atque recognitus: notatumque, oris vulnere oris impetum punitum ultione justissima. [207] Concursum est in campis Thessaliæ, quos [70]Philippos vocant: illum sibi locum, Romæ invidens fortuna delegerat, ubi ab hostibus invictas Romanas opes manibus Romanis everteret, imperiumque supremum irreparabili clade protereret. De numero copiarum longe aliter narrant auctores: in magnitudine periculi omnes consonant: plena omnia sunt lamentis: et qui minorem numerum dicunt, addunt tamen * nostri immensum quidam lector possit mente concipere. Annei quidem Flori, qui hanc rem ele-

65 Forte, *de mittendis.*—66 Forte, *sanguini.*—67 Forte, *partis.*—68 Lege, *miscuisset.*—69 Lege, *dolor.*—70 Lege, *Philippicos*, aut *Philippeos.*

gantissima brevitate perstrinxit, verba sunt hæc: 'Nullo umquam loco tantum virium populi Romani [71]fortuna vidit IIIC. et amplius milia bellatorum hic illic, præter auxilia [72]regium et senatus.' Idem: 'Si belli,' inquit, 'duces inspicias, totus senatus in partibus: si exercitus, hinc undecim legiones, inde decem et octo, flos omnis et robur Italici sanguinis: si auxilia sociorum, hinc Gallici Germanique dilectus, inde Dejotarus, Ariobarzanes, Tharcondimotus, [73]Corintus, [74]omni Draciæ, Capadociæ, [75]Ciciliæ, Macedoniæ, Græciæ, Ætholiæ totiusque robur Orientis.' Acies magno utrinque ordine steterant: duces nescio an [76]omni supremi qui umquam arma tractaverint, nec excipio Africanum atque Hannibalem: nam quis horum utriusque seu victorias ne dicam bella dinumeret, seu rerum [77]magnitudine metiatur? mirum tamen dictu, quoniam Pompeji ardor atque impetus, vel ætate vel præsagio quodam ac fortunæ varietate [78]lucesceret: ut qui eum cerneret [79]quid jus potius quam Pompejum crederet: quo mirabilior mihi est ille totiens petitæ pacis contemptus atque illa spes victoriæ: sed et ipse tamen suos, partim magnifica, [208] partim [80]miserabilia ore cohortatus est; descenditque in prœlium, mundi partem maximam secum trahens. Fuit autem inopinus ac mirabilis pugnæ finis: nam cum aliquamdiu æquis viribus hinc inde dimicaretur, Pompejus [81]multitudine fisus, ut dictum est, ad circumveniendum Cæsarem equitatum effunderet: ab utroque cornu Cæsar suis equitibus quos intentos in hanc rem fecerat, subito signum dedit, qui dicto citius in effusos facto impetu vere illos effuderunt, et vertere terga coëgerunt. Secuta est equitatum vis ardentissima legionum, adeo conglobata ut quasi una manus omnium videretur: sic omnes simul et [82]ferine cernere et urgere, ut sustineri virtus tam unita non posset: accessit et levis fragor ac strepitus armaturæ, magni denique instar exercitus. Cæsar ipse ubique presens utrumque simul exhibens, et fortissimi militis, et summi ducis officium, et feriens et exhortans; duæ ex omnibus illius per omnia discurrentis, atque omnibus occurrentis, voces adnotatæ, memoriæque mandatæ sunt: ferox altera, sed ad vincendum utilis: 'Miles faciem feri:' altera autem pia, licet ad

71 Florus addit, *tantum dignitatis.*—72 *Regum et senatus:* sic Florus.—73 *Cothus* est in Floro.—74 Lege, *omnis Thraciæ.*—75 Lege, *Ciliciæ.*—76 Forte, *omnium.*—77 Lege, *magnitudinem.*—78 Forte, *senesceret*, vel *languesceret.*—79 Forte, *quidvis.*—80 Forte, *miserabili oratione.*—81 Lege, *multitudini.*—82 Forte, *ferire cerneres.*

jactationem compositam [83]Florens dicat: 'Miles parce jam civibus:' illa enim vincere satagentis, hæc vincentis seu jam victoris et miserantis vox fuit: illa in medio [84]prœlio ardore; hac jam victis et in fugam versis hostibus usus est: illæ etiam piæ voci consentaneus actus fuit, quod cuilibet suorum uni hostium quam optasset vitam dare permisit: nec minus ille, quod in tanto conflictu nullus inventus est nisi armatus in acie cecidisse. Pompejus turbatus ac territus suorum ordinibus, tantæ ruinæ molem nec sufferre valens nec attollere; abjecit pondus imperii, seque fugæ tradidit, non tam vivere cupiens, quam metuens mori, [209] ne secum totus exercitus moreretur: quo submoto, [85]ne amplius in acie stetit: documentum ingens, non semper prœlium esse victoriam: cum ut apud scriptores constat, nil [86]Pompeji magni quam suorum nocuerit multitudo: non minus tamen arbitror nocuit indigesta varietas, quæ per unum frænari et regi nulla potuit ratione: hæc Thessalianicæ pugnæ finis fuit, ut etiam et Pompeji, ne in suum dedecus paucos vitæ dies [87]egerat, longamque gloriam brevi spatio dehonestaret atque pollueret: sed sic [88]essent res humanæ: nil tam altum quod non [89]posset deprimi, nil tam clarum quod non valeat obscurari. Itaque tempestiva morte nihil melius: sed de hac postea. Nunc revertor ad Cæsarem: parta ut dictum est victoria, cum et Cæsar castra hostium cepisset et Pompejani aliqui in montem castris proximum effugissent, studiose egit cum militibus, ne in prædam intenti tempus labi sinerent, quo major negligeretur occasio, quod cum [90]obtinuissent, montem circumvallare disposuit: hostes monti, quod inaquosus erat, diffidentes, [91]abire: quod Cæsar intelligens trifariam partitus est copias, ut pars in suis, pars in Pompeji castris ad custodiam resideret, pars expeditior secum iret ad hostes prosequendos: quos cum non longo [92]discursu spatio prope esset ut attingeret, illi in montem alium conscenderunt, cujus ad radicem fluvius labebatur. Cæsar illic eos obsedit, ac militibus, quamvis diurno labore fatigatis, et lassitudo requiem, et nox proxima suaderet; persuasit tamen ut quietis immemores novum susciperent laborem, et munitionibus interjectis flumen a monte secernerent, quo nocturna clausis præriperetur aquatio: quod cum factum esset, territi deditionem per nuntios petiere, [93]aliquid senatorii ordi-

83 Lege, *Florus.*—84 Lege, *prœlii.*—85 Lege, *nemo.*—86 Lege, *Pompejo magno.*—87 Forte, *ageret.*—88 Forte, *transeunt.*—89 Lege, *possit.*—90 Lege, *obtinuisset.*—91 Lege, *abiere.*—92 Lege, *discursus.*—93 Forte, *aliquibus.*

nis [94]fugam per noctem clam delapsis. [210] Diluculo igitur Cæsar hostes e monte descendere, atque ad terram omnes arma projicere cum jussisset, cupide obtemperatum est; tensisque ad eum palmis affusi et gementes veniam petiere: jussos assurgere nihilque metuere, [95]jussit incolumes, ut non modo in corpore sed neque ulla in re detrimenti aliquid paterentur: vetitis militibus aut quemquam lædere aut illorum quidquam omnino concupiscere: profecto aliquid inter hunc, transfugamque ejus Labienum, interfuisse, [96]facile ac propterea discretio est. Cæsar lassitudini militum compassus, suæ vero negligens quietis, legiones quæ secum fuerant, ad castra quæ [97]vim passuum a tergo aberant, redire præcipit, ut quiescant: [98]eos non quæ in castris remanserant ad se venire imperat, ut laborent; cum quibus eodem ipso die Larissam pervenit, qua jam Pompejus fugiendo transierat: ubi reditum est in castra, facta cæsorum ratione deprehensum est de legionibus atque equitatu Pompeji XV. milia cecidisse: nam externarum gentium et auxiliorum, quæ de toto Oriente convenerant, innumerabilis strages fuit, qui vagi et inermes [99]fuit nullo ordine, ad [100]societatem cædentium sunt oppressi: quo die prospiciens Cæsar adversarios cæsos atque obtritos campis hoc adverbium traditur dixisse: 'Hæc voluerunt: tantis rebus gestis Gajus Cæsar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petissem.' Eorum vero qui deditione in potestatem [1]Cæsar venerunt, numero XXIIII. M. et eo amplius fuisse compertum est: capta quoque signa militaria CLXXX. et [2]LVIII. aquilæ: inter cæsos fuit Crastinus, ut dictum est, ardentissime dimicans, quem Cæsar eo prœlio mira virtute rem gessisse, et de se optime meritum prædicavit. [211] Atque ita ut prædixerat vel mortuo gratias egit. Periit et Domitius is, qui ad [3]Confinum captus fuerat ac dimissus: de parte Cæsaris nonnisi ducenti milites sunt amissi; centuriones triginta viri excellentes: mirum dictu Romanis ab utraque parte pugnantibus eam fuisse cædis imparitatem: sed Pompejum sua illa jam vetus fortuna reliquerat. Hoc loco non videtur prætereunda silentio laudatissima illa Cæsaris virtus, modestia, cujus et Plinius Secundus, et Seneca, multique alii meminere: nempe cum inter alia in Pompeji castris scrinia invenisset epistolarum ad Pompejum

94 Lege, *fuga*.—95 Forte, *dimisit*.—96 Credo alludere ad captivos a Labieno necatos: sed videntur corrupta: forte, *facilis propterea*.—97 Lege, VI. *milia*.—98 Lege, *eas vero, quæ*.—99 Forte, *fugerunt*.—100 Lege, *satietatem*.—1 Forte, *Cæsaris*.—2 Lege, VIII.—3 Lege, *Corfinium*.

a principibus directarum, ex quibus elici posset, quid contra se quilibet sensisset, quod ad rationem nondum finiti belli prodesse potuisse non est dubium, nec epistolas legi, nec aperiri scrinia passus, bona fide sicut erant obsignata et intacta combussit: et raro licet ac modice solitus subirasci, satius duxit iræ, ne ad se accedere posset, occurrere, et opponere illi ignorantiam offensarum, quam præsentem rationem moderari: mirum genus clementiæ, et omnibus [4]victoribus recto sub judice præferendum: penitusque ab Alexandri Macedonis consilio diversum, qui non solum ultro oblatas hostium epistolas non combussit, sed quod certissimi sunt auctores, suorum litteras callide perquisivit, cognito eorum de se judicio supplicium meditatus; quamquam quid Alexandrum nomino, omnium fere hominum consilia hac de re paria et Alexandrea potius quam Cæsarea esse quis dubitet? Profecto ut in multis in hoc quoque unicus Cæsar est: sed Pompeji fugam prosequor.

Pulsus ergo Pompejus, per Thessalicas sylvas uno equo, per Ægeum pelagus una navi fugiebat. Romani imperii pudor ingens, quod ille nutu rexerat: sed sic est, res hominum non stant: et quo [5]minor est altitudo; [212] eo gravior ruina: sic Lesbon insulam adiit, ubi sua amantissima conjux erat; receptoque carissimo pignore illic deposito, a tergo sibi metuens mox discessit: donec quibusdam suorum [6]assecutus, in infami seu insula Cilicum, seu scopulo deliberabundus substitit, an in Africam, an in Ægyptum, an in Parthiam navigaret. Et cum pronus esset in Parthias, rursus consiliis suorum victus in Ægyptum flexit: quodque in consiliis crebrum est, illa sententia superavit, qua deterior nulla erat: nempe cum ab eo rege [7]qui tutor a senatu datus regnum summa fide servaverat, et paterna pietate restituerat, et paterni jure hospitii et sui in illum meriti, auxilium petiturus infaustam puppim ad littus [8]Ægyptum appulisset; cognito tanti viri solitario adventu rex impubes Ptolomæus, ex illius habitu fortunam conjectans, et subita re turbatus; dum tumultuario consilio quid agendum esset quæreret, consultore, siquis fuit honestior, spadonum vilissimorum hominum sententia, superato; seu metu Romanorum ut se excusantes post dicebant, seu sola perfidia ac contemptu ejus, fidem spernere et captare gratiam victoris, ac for-

4 Lege, *victoriis*.—5 Lege, *major*.—6 Lege, *assecutis*.—7 Forte, *cui*.—8 Lege, *Ægyptium*.

tunæ obsequi definitum est: missique carnifices, qui e navi in [9]staphan sub prætextu procellosi littoris cum paucis exceptum, ut ad regem duceretur, interficerent. O fortuna hominum, et rerum exitus prosperarum: sub filii atque uxoris et amicorum oculis crudeliter interfectus est gladio Achillæ sævissimi hominis atque Septimii viri immanissimi, olim sui, tunc regii militis, sui autem desertoris: pudor inexpugnabilis: Romanum civem, ad Romanum principem trucidandum, sic Ægyptii et obscœni regis imperio paruisse. O quanto erat honestior casus! nisi Romana manus intervenisset: sed hanc malorum seriem fortuna texuerat, necubi civilis deesset insania: [213] si ad Indos pergeret Romano reor gladio pereundum erat: corpus ejus in undas abjectum caput reservatum pio victori munus impium, donum donatario indignum sed donante dignissimum: navis in qua uxor erat et filiis fuga evasit, aliquot aliæ captæ, crudeliterque habitæ: captus et Lentulus ac perductus ad regem; et in custodia enecatus: his Pompeji quidem sed non belli civili exitus fuit.

Cæsar vero post victoriam Pompeji vestigiis insistens, quod paucitas fugam clandestinam faciebat, incertis indiciis in Asia perrexit: ut illud nullo modo siluerim, quod dum præmissis legionibus ipse per Hellespontum victor nulliusque jam metuens, unico parvoque navigio trajiceret, et forte L. Cassium partis adversæ ducem cum decem magnis navibus obvium habuisset: ubi nemo alius non timuisset, iste ultro accessit, hortatusque ad deditionem, atque obedientem et ad se suppliciter venientem cum tota classe suscepit. Tantum Cæsaris nomen erat, ut ubique potens, ubique comitatus et magnis circumvallatus [10]exercitus crederetur. Supplice ergo suscepto, suum iter egit, atque Ilion suæ [11]urbis originem invisit, ut quidam prodidere: ibi audiens apud Ciprum insulam visum esse Pompejum, cogitansque id quod erat, in Ægyptum ire, quod et familiaritas regis et regni oportunitas suggerebat: cum paucis et [12]Hodiis navibus, pauloque amplius [13]quod inde peditum, et nonnisi DCCC. equitibus insecutus, eo quod cæteri fere omnes, et vulneribus et morbis et lassitudine tenerentur, Alexandriam venit: fixus, et gestarum rerum et nominis sui famam magni instar exercitus sibi fore, ut ubique cum paucis etiam tutus esset: quæ pene

9 Lege, *scapham.*—10 Lege, *exercitibus.*—11 Lege, *urbem originis.*—12 Lege *Rhodiis.*—13 Lege, *quam* III. *mil.*

eum spes fefellit. [14]Pridem quidem adventu de Pompeji morte certior factus, [214] aliquantisper hæsit in littore: [15]dum interea missum sibi a rege per Theodotum præceptorem suum qui cum Photino ejus cædis hortator fuerat, Pompeji caput atque annulus offertur, ingemuit Cæsar et lacrymas fudit, tanti viri et tanta sibi olim familiaritate conjuncti [16]casus miseratus: simul illud intelligens cæde illa non sibi regem gratificari voluisse, sed fortunæ, in se idem si sors tulisset ausurum. Dehinc in terram egressus, et ingressus Alexandriam, exceptus est tumultu et clamore militum gravi, quos illi urbi rex præsidii gratia dimiserat, querentium [17]primi Romanis [18]fastibus regiam majestatem: quo compresso, quotidie motus alii atque alii oriebantur, [19]quo ex ordine prosequi, otiosi sit: quibus Cæsar in sua opinione firmatus, non sibi Pompejum periisse, sed regi; ad se statim legiones quas ex Pompejanis militibus conscripserat evocavit: mille interea tumultus et insultus, vixque aliud tempus periculosius egit Cæsar: nusquam magis illi necessaria virtus fuit, [20]sine qua eum et gestarum rerum memoriam non juvisset. Achillas regius præfectus hausto Pompeji sanguine [21]eburus, jam Cæsaris sanguinem sitiebat: et collecto exercitu xx. armatorum [22]victori quoque moliebatur insidias: a quo jussus exercitum dimittere, non modo non paruit, sed palam rebellis aciem pugnaturus instruxit: in quo quidem prœlio, cum classis regia, quæ tunc casu in terram subducta [23]exureretur, flamma proximis tectis illapsa, illam Philadelphi bibliothecam famosissimam [24]assumpserit: in qua erant librorum milia, alibi quadraginta, alibi quadringenta reperio, et est plane similis syllabarum sonus numerus longe dissimilis. [215] Ita ignis adhuc ambiguo bellorum exitu de libris immeritis triumphavit, non [25]modice studiosæ posteritatis incommodum, tot nobilium ingeniorum monumenta uno incendio conflagrasse. Multa ibi præterea nunc terrestria nunc navalia fuere certamina, et civile bellum [26]Ægyptum sibi absente altera parte, suscepit: cujus ducem ipsa peremerat: horum certaminum in uno cum augusti essent [27]additus unius classis ad alteram aliquamdiu dilata res est, unaquaque partium alterius transitum expectante: quod scilicet ejus quæ primum transiret deterior conditio, quod

14 Forte, *Primo.*—15 Lege, *cum.*—16 Lege, *casum.*—17 Lege, *premi.*—18 Lege, *fascibus.*—19 Forte, *quos.*—20 Forte, *sine qua eum gestarum rerum memoria non juvisset.*—21 Lege, *ebrius.*—22 Adde, *milium.*—23 Adde, *erat.*—24 Forte, *consumsit.*—25 Lege, *modicum.*—26 Lege, *Ægyptus.*—27 Lege, *aditus.*

explicari ex incommodo inter angustias non [28]posse, omnino expeditior pars altera videretur. Erat classis Rhodiæ præfectus [29]Heu fravor, et disciplina rei bellicæ et virtute animi Romano similior quam Græco, hic dilationem videns, et causam dilationis intelligens, sic Cæsarem alloquitur: 'Sentire mihi videor consilium tuum, Cæsar: dubitas ne si hæcvada primi ingredimur ante cogamur in prœlium, quam reliqui sequi possint, atque ita iniquo Marte pugnemus: sed mihi curam, Cæsar, linque: non te fallam, ego hostium impetum sustinebo dum comites consequantur, hos Ægyptios contra nos ex æquo stare, et hæc gloriari posse, doleo graviter et indignor.' Delectatus Cæsar viri animo, laudavit hortatusque est. Cum vero rumores nondum Romanis noti in exercitu hostium crebrescerent, e Syria atque Cilicia adventare Cæsaris legiones: sollicitiores solito Ægyptii instructa classe commeatibus insidiabantur: quod audiens Cæsar, eo classem dirigit: in qua Rhodius Euphranor ut promiserat primus pugnam iniit, semper vincere solitus: sed fortuna eum quod de multis facit in fine reliquerat, quamvis et tunc etiam vicit, nam et obviam [30]navium fregit et demersit. Et dum animosius aliam perurget, nullo opem ferente, seu quod virtuti ejus adeo [31]viderent, [216] ut crederent auxilio non egere, seu quod potius reor, metu illos detinente, vincendo atque insequendo deperiit [32]unius, et bene gestæ rei laudem adeptus est mortem. Erat apud Cæsarem Ptolomæus, quod [33]pleris natura evenit, ætate puer, calliditate senex ac nequitia, erat autem forte sperans gratiam Cæsaris Pompeji morte promeruisse: huic bellum eo tempore cum Cleopatra sorore erat et conjuge, quam quidam in carcere tunc fuisse confirmant: sed ubicunque esset, constat eam ad Cæsarem penetrasse, seque ad ipsius genua projecisse, orantem ut ei partem regni restituere juberet, ut communis testamento patris cautum appareret, et petitio justa erat, et insignis forma [34]Audito ejus imperio et Cleopatram simul timentes et Cæsarem, nec jam moræ locum esse extimantes, ad apertam [35]viri conversi, nocte proxima illum intra regiam obsederunt. Fuit tunc maxime virtute opus eximia, quæ tot hostium tota nocte cum paucis impetum tolleraret, incendioque propelleret vicinarum ædium:

28 Lege, *posset*.—29 Lege, *Euphranor*.—30 Lege, *navim*.—31 Lege, *fiderent*.—32 Lege, *unus*.—33 Forte, *plerisque*.—34 Aliquid deest.—35 Forte, *vim*.

fama est timuisse hostes, ne una cum Cæsare inter tenebras opprimerent suum regem, quem salvum cupiebant, ut [36]qua potestate pueri ad scelus abutebantur, sicut nonnulli nostra faciunt ætate; eamque salutis causam extitisse: ipse autem se in urbe parum tutum sentiens, improvisus Pharon pene insulam occupavit, ut loco saltem tutior aliquantulum quiesceret, quodque, otii ubi aliud adesset, inter bella cupidissime [37]facturabat lectioni ac scripturæ operam daret: neque tamen diuturna respirandi contigit facultas. Inimici enim potentiam Cæsaris quasi fulmen horrebant: et quod multis accidit, periculum metuentes, periculum maturabant: semper ergo consilia, semper arma, semper insidias agitabant. [217] Interim vero, credo [38]ego hostium suggestu legati Alexandrini ad Cæsarem venerunt regem suum reposcentes: quibus ille facilem [39]præbuit. Cum vero dimittere eum vellet, ille versutissimus ac fallacissimus puer, et suorum similis, fictis cum lacrymis Cæsarem precabatur ne id faceret: neque enim regnum sibi esse Cæsareo carius aspectu. Quod Cæsar audiens, inhibitis lacrymis solatus est puerum. 'Et si hunc,' inquit, 'quem prætendis, animum habes, cito ad me reverti et mecum esse poteris: nunc vade et tuorum desiderio satis fac: teque hortor et admoneo ut amicitiam Romanam plus quam arma experiri velis:' sic [40]ad munitum dimisit. Ille velut ferox belua vinculis emissa, totis mox regni viribus contra Cæsarem conspiravit: ut satis ostenderet, se primum præ gaudio lacrymatum: pene læti hoc eventu erant Cæsaris amici, tantam sibi facilitatem ac clementiam esse damnosam, quod tam cito regem, quem in potestate haberet petentibus remisisset, ut [41]superbia bonitas probati ducis puerili versutia [42]placeretur: quasi vero hoc Cæsaris bonitate sola, non [43]alitiore consilio gestum esset, ut et rex præsens inciperet suis esse contemptui: multa enim desiderantur absentia et præsentia contemnuntur: et Alexandrini cognito nihil eis sui [44]regni adventu accrevisse, nihilque digressu ejus decrevisse Romanis, jure consternarentur: nil enim magis animos populorum dejicit quam subjecta oculis sui superioris inertia. Cæterum contra hunc motum Cæsar solita virtute consurgens, cum eruptione hostium repentina, ad classem suam transiturus in naviculam con-

36 Lege, *qui.*—37 Forte, *factitabat.*—38 Puto, *Ptolemei.*—39 Adde, *se.*—40 Lege, *admonitum.*—41 Adde, *nimia.*—42 Forte, *eluderetur.*—43 Lege, *altiore.*—44 Lege, *regis.*

scendisset; utque in tali periculo fieri solet multorum aggestu aut impulsus, [218] aut alveo obruta demersus in pelagus, per ducentos passus enavit ad propinquam navim. Sunt qui paludamento in fluctibus dimisso, enatasse illum dicant: idque seu fortuitu seu consulto, ut hostes in illud sagittis ac lapidibus intentos faceret. Sunt qui paludamentum mordicus tenens, ne hanc quidem gloriandi materiam hostibus reliquisse [45]confirmissent: hæc vulgatior et certioribus testibus suffulta sententia est: nam de eo nulla dubietas, illum sinistra manu [46]enavisse, ne libellos, quos ea gestabat, maris aqua perfunderet. Mox exceptus a suis nil moratus, sed [47]familiaribus illa sua celeritate ac felicitate versus in hostes, incredibile, quam subito classem regiam oppressit [48]accepit. Periit hoc congressu Theodotus totius mali artifex commenti, omnesque simul Pompeji interfectores interfecti. Photinus et Ganimedes evasisse videbantur, sed in fuga ipsi etiam misera morte deleti sunt: nec minus [49]intra bellum erat. Alexandrinorum castra celso loco posita expugnari sine magno militum periculo non poterant. Sollicitus hac de re Cæsar, advertit summum castrorum locum vacuum derelictum, eo quod suapte natura tutus videretur, omnesque vel pugnæ vel spectaculi voluptate ad infima descendisse: ire illo aliquot cohortes jubet et occulto ambitu pervenire, præfecto his Curpheleno forti viro et bellandi gnaro: quod cum factum esset locus pene [50]nullus defensoribus, [51]ex his ipsis territis, repente corripitur; et clamore sublato, et qui infra erant solito acrius pugnantibus, totis castris sine [52]deletu exitus fuga fit, et hinc quoque aliis super alios ruentibus, strages ingens XX. M. hostium hoc prœlio cæsa sunt: XII. M. dedita, cum LXX. longis navibus: v^c ex victoribus periere. Rex ipse castris effugiens in scapham conjectus, [219] et urgentibus qui evadere simul festinabant in mare dejectus; non ad suos ut Cæsar, sed ad pisces et ad fundum abiit: atque impulsum fluctibus cadaver inventum in ripa, et loricæ aureæ indicio cognitum: sic puerilis fraus in ipso flore nequitiæ extincta. Sic et aliud agens Cæsar, generi ultor effectus, et illius magni viri manibus nocentissimorum hominum sanguine parentatum est.

Posthæc Alexandriam victor Cæsar ingreditur, tanta omnium

45 Lege, *confirment.*—46 Deest, *elata.*—47 Forte, *familiari.*—48 Lege, *ac cepit.*—49 Lege, *in terra.*—50 Forte, *nudus.*—51 Lege, *et his ipsis.*—52 Forte, *delectu.*

civium reverentia, tanto honore, quasi non ad domandos sed ad liberandos advenisset: sic [53]ab initis armis, et id genus vestis induti, qua placare iratos dominos, precarique veniam solebant; et ferentes sacra, quasi Deo cuipiam obviam egressi, seque et sua urbemque ipsam ei supplices dedidere: tanto insuper [54]gaudio, ducem suum e tot insidiis tantisque periculis cum salute et gloria evasisse cernentium, ut undique cumulatum dies ille præstantissimo imperatori fructum virtutis attulisse videretur: tum de regno disposuit: veritusque illud in provinciæ formam [55]redigisse, ne quando forte propter opulentiam regionis præses animosior eo missus novandarum rerum materiam inveniret, Cleopatræ, cujus blanda consuetudine tenebatur, et cui jure etiam debebatur, [56]necdum et minori ejus fratri sceptrum dedit, quum major male monitus ejus audierat: minorem filiam Arsinoën regno eduxit, ne forte rebus adhuc teneris, prætextu illius puellæ, quod aliquamdiu fecerat Ganimides, novi motus per alium orirentur: aliquot ibi [57]præterea liquit, idque alto consilio, ut quod statuerat firmum esset, quod nec antiquitas [58]puris, nec civium amor Cæsarem amantibus præstare poterat: et gloriosum esset nomini Romanorum, reges ab eis [59]fit eorumque præ teneri, si in fide mansissent; alioquin posse si rebellassent eisdem ipsis [220] quæ ad eorum custodiam data erant auxiliis contineri. Et gestorum per Cæsarem in Ægypto hæc ni fallor summa est.

Ex Ægypto Cæsar in Syriam venit ad laborem natus nec [60]Cæsare sciens nec quiescere: euntem nuntii ex Italia assequuntur, litteræque Roma redditæ: omnium sententia una erat, multa et in urbe et in [61]Italiam perperam agi; quod pene [62]necessarie absentibus consulibus ac senatu; [63]multa populo per tribunos militum contentiose, multa in exercitu ambitiose atque ignave per tribunos militum nonnullos ac præfectos legionum, contraque disciplinam militiæ a majoribus institutam: ex quibus unum omnes concludebant, necessarium ejus reditum, necessariamque præsentiam: quibus rebus etsi merito moneretur, primum tamen arbitrabatur, eas terras, ubi tunc erat, ordinare, ut tranquillas et imperio obsequentes dimitteret, ne diversos actus inculcando, neutrum consummaret. Id vero [64]ne

53 Forte, *abjectis.*—54 Adde, *suorum.*—55 Lege, *redigere.*—56 Forte, *nec non.* —57 Deest, *legiones.*—58 Lege, *pueris.*—59 Forte, *constitui, eorumque præsidiis teneri.*—60 Forte, *cedere.*—61 Lege, *Italia.*—62 Lege, *necessarium erat.*—63 Lege, *multa a populo.*—64 Videtur delendum, *ne.*

in Syria Ciliciaque et Asia minore celerrime peracturum confidebat, quod nulla ibi belli materia appareret: in Bithynia autem et Ponto plusculum negotii superesse, Pharnace rege adhuc regiones illas obtinente. Jussis ergo urbanis atque Italis rebus usque ad ipsius adventum conquiescere: ipse cœpto festinus itinere Pharnacem petit: appropinquanti Dejotarus [65]Galachiæ tetrarcha, licet tunc de illa litigans; rex autem minoris Armeniæ a senatu constitutus; deposito omni ornatu regio, et non solum privati, sed rei supplicisque habitu obviam venit: et cum audientiam meruisset: 'Ego,' inquit, 'o Cæsar non inficior me Pompeio favisse: si erravi, teque offendi; veniam peto: eram Cæsar et fui semper atque ero fidelis populo Romano: [66]ero in his terris, [221] quæ nullis tuis præsidiis tenebantur, neque de Romanis dissensionibus cognoscere meum erat: quid agerem, nisi quod a juventute didiceram, obedire [67]parentibus.' Ad hæc Cæsar: 'Multa in te et magna beneficia mea, quibus olim consul [68]teque tuum regnum honestavi, [69]quidem minime tibi excidisse debuerant: excusatio autem erroris penitus nulla est tam prudenti tamque industrio viro: nosse enim poteras et debebas [70]qui urbem Romam atque Italiam teneret: ubi ille esset, ibi senatum Populumque Romanum, ibi demum esse rempublicam: contra autem quis Lentulum et Marcellum consules haberet, quidve inter tam dissimilia interesset ignorare non poteras. Ego tamen hanc culpam prioribus beneficiis atque obsequiis tuis, et hospitio quod tibi est mecum, et amicitiæ antiquæ, et dignitati tuæ atque ætati volens dono: insuper et multorum precibus hospitum amicorumque tuorum, qui pro te sæpius me rogarunt: de litigio autem tetrarchiæ in tempore, quod justum videbitur, diffiniam: te interea confidenter mecum agere, et regio habitu uti volo.' His dictis legionem unam regis e subditis suis Romano more instructam, et quotcunque haberet equites secum ad bellum Ponticum mitti imperat. Cumque Dejotharus in omnibus paruisset, et ad ejus regiam Cæsar more hospitii divertisset, [71]culterque summa diligentia fuisset, inventus est, qui Dejotharum coram Cæsare accusaret, insidias illum sibi nocturnas tetendisse: extat elegantissima Ciceronis regem defendentis oratio. Cæsari Ponticos fines ingresso legatio Pharnacis regis obviam venit: 'orat ut pacatus ejus adventus sit, regem enim prompto animo suis imperiis pariturum: neque indig-

65 Lege, *Galatiæ*.—66 Lege, *eram*.—67 Forte, *imperantibus*.—68 Lege, *te tuumque*.—69 Adde, *quæ*.—70 Lege *quis*.—71 Lege, *cultusque*.

num ejus gratia, qui nunquam Pompejo Cæsarisque hostibus favisset, quam fautor hostium Dejotharus invenisset.' Posthæc illi coronam auream a suo rege transmissam obtulere. Erat Cæsari natura, [222] tum rerum tum verborum [72]tonutas multa atque mansuetudo, et legatos ad se missos mitissime alloqui; et si uspiam errassent leviter admonere, mos illi perpetuus. Itaque legatis auditis: 'Ego,' inquit, 'Pharnaci non infensus, sed propitius advenio, modo quod verbis pollicetur rebus impleat:' atque his dictis læta fronte duo verba superaddidit, quæ mihi ex ipso magnanimitatis gremio deprompta videantur. 'Videte autem,' inquit, 'ne aut mihi Dejotharum ut indignum venia quod contra me steterit, aut regem vestrum adversus me non stetisse, [73]seu magnum aliquod beneficium opponatis: nam neque Dejotharus tantam injuriam, neque rex vester tantum beneficium mihi intulit, quantum vos putatis: ille quidem præstitit, [74]et offensas meas ut [75]agnoscere possem supplicanti, quo mihi nihil est gratius, nihil quod cupidius faciam: et publicas libere ulcisci valeam, quod fortasse sic non possem, si in me fuisset obsequiosus, privata gratia publicis commodis ut solita est obstante: hic autem vester non tam mihi consuluit, cui cœlitus de omnibus decreta victoria erat, quam sibi, ne cum aliis vinceretur. Quisquis enim contra me venit, haud dubie victus abiit: hinc ei igitur quas remittam privatas offensiones nullas habeo, qui, ut dicitis, nil egit adversus me, publicas remitto: illas tamen, quæ irreparabiles sunt, ut cædes ac vulnera et ludibria civium Romanorum: [76]prædes et ablata restituere quæ potest Romanis pariter sociisque: publicanorum familias, quas per vim tenet, emittere ad libertatem: super omnia Ponto excedere statim jubeo: si paruerit, tum demum munera ab eo mihi transmissa recipiam: alioquin spes concordiæ nulla est.' Hoc responsum cum legati retulissent, Pharnaces nihil verbo quidem, animo autem omnia recusavit: sperans Cæsaris discessum non posse differri, [77]qui jam publice notum esset multis et magnis ex causis redire in Italiam oportere: [223] itaque tergiversari, [78]simulari impedimenta, [79]occupantes fingere, moras nectere, dilationes et nova pacta aucupari: Cæsar fraudem, nec difficile erat, intelligens; naturaliter insitæ celeritati, qua sæpe parvo temporis in spatio multa et magna

72 Lege, *comitas.*—73 Forte, *ceu.*—74 Lege, *ut*, et dele sequens *ut.*—75 Lege, *ignoscere.*—76 Lege, *prædas.*—77 Lege, *quem jam.*—78 Lege, *simulare.*—79 Lege, *occupationes.*

confecerat, [80]consilii calcar adjecit; et properans quæ in Ponto agenda essent expedire, quo maturius ad Italiam navigaret. Venit igitur improvisus atque inexpectatus [81]Telam Ponti opidum: venit autem quasi fulmen veniens feriensque simul atque abiens; sic ut unum ab alio internosci nequeat. Rex subita re perculsus, cum in aciem venisset, magno prœlio victus est. Tum compositis Ponti rebus, et rege ad ea quæ se facturum sponte promiserat vi coacto; e Ponto totaque Asia discessit. Et hæc omnia raptim adeo gesta sunt, ut de hoc bello Cæsar ipse diceret tria hæc verba duntaxat: 'Veni, vidi, vici:' quasi victoriam indicans non laborem. Alii dicunt dixisse eum: 'Veni et ante hostem quam viderem vici.' Et hæc quidem duo bella, Ægyptium et Ponticum, quanquam non cum civibus gesta, civilibus tamen bellis inserta sunt. Nunc ad vere, atque undique civile bellum redeat stylus.

Digressus Cæsar ex Asia, ardentissimi spiritus imperator, hyeme media et adversis tempestatibus absque ulla intermissione navigans, ad XIIII. Kalendas Januarii [82]Lilillum attigit: et quamvis ut dixi Romam evocatus, et Romæ necessarius, omnia tamen posthabenda imminenti bello censuit: quoniam fama erat Pompejanas partes in Africa maximis incrementis assurgere: unius ducis in locum duo successerant, Cato et Scipio, et civili potentiæ in Africa coactæ, externæ quoque vires Jubæ regis [83]successerant, et ingentem undique, quasi de industria, [224] rerum molem fortuna collegerat, quo victoriam Cæsaris efficeret clariorem, et reges cum civibus miscerentur. Eo ergo cum venisset, tentoria fixit in littore, ita ut pene undis abluerentur, ne quis dubitaret, eum nihil aliud quam transitum cogitare, essentque sui omnes horis omnibus parati: et quamvis adversantibus undis ac fluctibus, remiges tamen in puppibus detinebat, ne more suo per licentiam vagarentur, sed dicto obaudientes, nec quærendi usquam essent. Crescebat ergo indies fama hostilium copiarum: equitatus infinitus esse dicebatur, [84]et regionis quatuor, Scipionis autem, illi enim Cato cesserat, X. legiones, adhæc levis armaturæ vis immensa: classis non una, sed plurimæ ac diversæ: quibus nuntiis nihil Cæsar movebatur, sed ad occurrendum hostibus ingenti fiducia aspirabat: quod cum paucis tantum advenerat, non sine animi labore augmentum sui exercitus expectabat: qui diffusis

80 Lege, *consilio*.—81 Lege, *Zelam*.—82 Forte, *Lilibæum*.—83 Lege, *accesserant*.—84 Forte, *regiæ*.

hac illac edictis cottidie augebatur: neque illud inter prætereunda posuerim: Fama quidem et opinio vetus invaluerat, non illa quidem casu fortuito, sed magnis ex causis originem habens; [85]infictum in Africa Scipionum nomen, quod eo spectabat, ut vulgari errore victoriam Scipionis futuram vaticinarentur: id ubi Cæsar sensit: 'Et mihi alter,' inquit, 'erit Scipio:' protinus unum de gente Cornelia [86]abinimicissimum hominem, qui propter morum contemptum vulgo Salvition dicebatur, habere in castris secum procurat, habuitque: postquam vero sex integras legiones, [87]nonque equitum advenisse cognovit, sufficere ratus has copias navibus imposuit. Et iis præmissis, ipse quoque quanquam sacris adversa [88]protenderentur, et litanti hostia diffugisset, quod diri ominis apud illos erat, contempsit alto animo, vel ob hoc ipsum victoria dignus, [225] licet suis hæc irreligiosa fiducia videretur: solvitque a littore Siculo, digrediensque Prætori, qui tunc Siciliam obtinebat, quid fieri velit imperat, atque ita classem sequitur VI. Kalendas Januarii: ut appareat, nonnisi pauculum tempus, idque hybernum, totamque dilationem nonnisi dierum octo fuisse, quæ sibi anno longior non dubitem visa erat. Postquam in Africam ventum est, ut superstitionum opinionumque vulgarium, sic et [89]contemptator inanium apparuit: siquidem in descensu navis accidit, ut casu quodam ad terram [90]liberetur, et reliquis omnibus territis, ipse adversus auguria [91]tantummodo, sed adversus omne periculum imperterritus et invictus, omen vertit ad melius, renovans illud antiquum Scipionis Africani; et terram protentis ulnis amplexus; 'Teneo te,' inquit, 'Africa.' [92]Sane Adrumentum pervenisset, atque ibi castra haberet; etsi animi omnium solito etiam ardentiores essent; indignantes quod post Pompejum et belli duces superessent: [93]Plautus tamen Cæsaris legatus, qui sui ducis infatigabilem mansuetudinem cognoscebat; seu pacis amore, seu belli odio inductus, Cæsarem adit, 'Et vellesne' inquit, 'imperator, ut cum Considio qui nunc opidum hoc custodit [94]olim amicus mihi Romæ fuit, aliquid de pace agerem, si quis apud eum antequam cladium plus accidat, sanioribus consiliis locus esset.' Non negante Cæsare captivum quendam cum litteris in opidum mittit; qui cum Considium convenisset, litterasque porri-

85 Lege, *invictum.*—86 Lege, *abjectissimum.*—87 Forte, *ac* II. *milia.*—88 Lege, *portenderentur.*—89 Lege, *contemptor inanium.*—90 Lege, *laberetur.*—91 Forte, *non modo.*—92 Lege, *Sane Adrumetum cum pervenisset.*—93 Lege, *Plancus.*—94 Adde, *et.*

geret: Considius literis [95]non acceptis interrogavit: 'Et unde,' ait, 'has mihi tu litteras?' Respondit nuntius; et fati sui nescius, 'a Cæsare' inquit: hic Considius exclamavit, 'atque unus est' inquit 'hoc tempore imperator Populi Romani Scipio: [226] quid mihi cum Cæsare?' et hæc dicens captivum sub oculis jugulari imperat, litterasque ipsas signo integro intactas ad Scipionem mittit. Responso diem noctemque ne quicquam expectato, Cæsar quod et opidum natura atque arte prævalidum, et sibi eo loci non sat copiarum esset, castra movere jam cœperat: dum ecce et ex opido repentina eruptio facta est, et forte ita accidit ut eodem ipso temporis momento [96]equitus a rege Juba missus interveniret: itaque comitatis auxiliis, et relicta castra occupant, et abeuntium ultimos invadunt: sistit aciem Cæsar, et pauci contra multos egregie prœliantur: quo congressu aliquot Gallorum equitum qui Cæsarem sequebantur, insignis et creditu difficilis virtus fuit: siquidem XXX. vel eo minus duo milia Maurorum equitum campo pepulerunt, et in opidum compulerunt. Quid hic aliud dicam, nisi quod si sic omnes in patria sua pugnassent, Romanum jugum non tam facile subiissent: sed et hoc quibusdam insitum, ut quo longius a patria discedunt, eo propius ad virtutem bellicam accedere videantur. Quanquam vero eventu mirabili [97]hic vicissent, erat tamen in exercitu pavor ingens ac tristitia, quod nec copiæ Cæsaris secum essent, et se paucos et plerosque tirones [98]de versutissimæ gentis insidias et multitudinem hostium infinitam quasi consulto ad necem duci arbitrabantur, omnis tamen et pavoris et mœroris consolatio, nonnisi in ipsius vultu ac sermone erat imperatoris: cui tantus vigor, tanta inerat alacritas, tanta [99]excelsa signa animi et invicti, ut ejus ductu atque consilio cuncta eis facilia viderentur. Procedenti nuntiatur [100]simulque conspicitur. Dum pars utraque substitisset, subito hostium multitudine circumfus a [227] ab omni parte pugnatum est. Interea Labienus implacabili animo, nec factis hostilibus contentus, nisi odiosa insuper verba jactaret, equo insidens adaperto capite ut a Cæsare etiam posset agnosci, inter hortandum suos, milites ipsos Cæsaris compellaret, unum inter alios: 'Quid tu,' ajebat, 'o miles [1]tam feroculum te ostentas? an et hic sermonibus vos etiam [2]festinavit? vestræ misereor stultitiæ,

95 Forte, *cum*.—96 Lege, *equitatus*.—97 Lege, *hi*.—98 Forte, *contra*.—99 Lege, *excelsi*.—100 Videtur deesse, *insequi hostem*.—1 Adde, *tiro*.—2 *Fascinavit*, licet Hirtius de bello Africano dicat, *infatuavit*.

[3]qui verbis illaqueatos et credulos sic in mortem trahit.' Contra hæc miles: 'Non sum, Labiene,' inquit, 'tiro, qui facile verbis circumveniar, sed de legione decima veteranus.' Ad hæc Labienus, '[4]decem,' ait, 'annorum signa non video.' Ad hæc [5]milites: 'Expecta, confestim me nisi fallor agnosces,' et casside capiti dempta, piloque in Labienum magna vi contorto; 'Labiene,' inquit, 'an [6]decimus miles sum?' cumque his verbis equum pectore medio transfixit: mallem hercle equitem transfixisset. Hoc prœlio omnes et præsertim tirones pavidi, et si sub alio duce militarent ad fugam potius quam ad pugnam proni, solum Cæsarem spectabant: in illo spes omnis ac fiducia, diu nil aliud agentes quam tela impetumque hostium sustinere, nec Cæsar ipse sine sollicitudine erat. Recollecto tandem animo, qui sibi inter difficultates et in adversitate crescebat; tota corporis atque [7]vi conversus in aciem hostium infertur: fecit quod solitus erat: vicit, adversamque aciem vertit in fugam. Ex iis qui hoc prœlio capti erant transfugisque quamplurimis intellexit Cæsar, hostes tantum multitudini suæ fidere, eaque spe tamquam [8]improba esse jactantia: tam præterea contemptim de ipso sentire, ut nihil nisi de circumveniendo et capiendo Cæsare cogitarent: [228] hoc quidem [9]regem Jubam in concione dixisse, 'tantum se bellatorum multitudinem adversariis [10]abjecturum, ut [11]se, si nulla offensione uterentur sui, Cæsariani occidendo eos fatigandi essent atque vincendi:' novum genus victoriæ, et stulta [12]regis cogitatio. 'Habere tamen se gentes et sibi fidas et bellis exercitatas: habere auxilia Germanorum et Gallorum: habere elephantes cxx. equitatum innumerabilem, peditum et levis armaturæ vim immensam, sagittarios, fundatores, et quæ sunt id genus. Cæsarem vero pene incomitatum: legiones veteranorum, quas de Italia expectaret, discordare nec venturas esse.' Sic ex omni parte victoriam promptam fore, et multa de hac re vana jactare, et [13]qui stulti homines sibi fingere consuevere. Post nonnullos etiam dies affuit experiendi facultas et his omnibus copiis apertissimos in campos [14]explicitos dimicatum est, ab hora diei quinta usque ad occasum solis: vicitque ille incomitatus Cæsar ut solebat, et illæ diversis ex gentibus con-

3 Lege, *quos.*—4 Lege, *decumanorum, ait.*—5 Lege, *miles.*—6 Forte, *decumanus.*—7 *Animi* videtur addendum.—8 Forte, *tamque.*—9 *Labienum:* sic Hirtius, et verum: nam rex Juba nondum aderat.—10 Lege, *objecturum.*—11 Dele *se.*—12 Forte, *Labieni.*—13 Lege, *quæ.*—14 Lege, *explicitis.*

fertissimæ acies effugere. Sub idem tempus seu tempestatibus adversis, seu metu classium hostilium, cum e Sicilia commeatus ac Sardinia tardarent, tanta in castris Cæsaris fuit inopia, ut equites, qui diu agendo omnia et patiendo extremis necessitatibus extrema remedia adhibere didicissent, algas littoreas dulcibus aquis [15] ablutis jumentis apponerent, eoque cibo deficientia sustentarent. Erat et vulgaris opinio non Cæsarem in Africam venisse, sed unum aliquem ex legatis suis cum parte copiarum transmisisse: ad quam tollendam litteras nuntiosque per omnes provinciæ civitates misit, adventumque suum omnibus notum fecit. Quo audito statim multi viri nobiles suis ex urbibus profugi in castra Cæsaris venere, sibique de hostium sævitia atque intoleranda superbia questi sunt: [229] quorum querimoniis ac fletibus motus Cæsar, quod facere per seipsum in animo habebat, magis ac magis accelerare disposuit: litterasque confestim in Siciliam misit ad Allienum cæterosque qui ibi pro partibus suis erant, ut excusatione qualibet rejecta ad se omnes copias trajicerent. Africam enim, si auxilium differatur, irreparabiliter vastari, ut nullus postea remedio locus esset. Ipse autem in hanc unam rem pronus adeo totus erat atque intentus, ut pene transformatus in virum alterum, dies noctesque maria prospectaret, quin et die proximo ex quo litteras miserat, morari classem atque exercitum quereretur. Sic ejus animum pungebant populorum ac nobilium injuriæ et homicidia, et opidorum eversiones, et villarum incendia et rapinæ, quæ per totam provinciam suorum hostium avaritia et crudelitate fervebant: quorum malis profundissime tangebatur, et miseris opem ferre, atque illis indemnitatem non minus quam suam victoriam exoptabat. Ipse se interim castris validissimis continebat: non quod de victoria dubitaret, sed post res gestas et totiens fusos hostes, de reliquiis belli cruentam victoriam adipisci dedecorum sibi, seque prorsus indignum judicabat, neque interim ullum diem intermittebat, quo non vel per alios absens, vel sub oculis suis exercitum, et præcipue tirones militaribus [16] institutiones imburet: in qua arte nulli hominum secundus fuit: fingebat sese pavidum; præterea et [17] pavore sapientiam amplecti, quasi suis viribus diffidentem: et hostes de hac diffidentia exultantes æquo animo tolerabat, donec mutandi consilium tempus esset,

15 Lege, *ablutas.*—16 Lege, *institutionibus imbueret.*—17 Forte, *pavorem sapienti*, vel *sapienter.*

usque adeo ut Scipio, qui aliquamdiu paratus ad prœlium fuerat, Cæsarem spernens, exercitum in castra reduceret, et pro concione diffidentiam ac desperationem Cæsaris prædicaret, [230] victoriamque certissimam quasi illam in manibus haberet proximamque polliceretur. Getuli interim Scipionis stipendia deserentes, alii in regnum suum, alii in Cæsaris castra perveniunt, eo maxime prætextu, quod et ipsi et parentes eorum [18] Sex. Marii beneficiis obstricti essent, cujus affinem Cæsarem opinarentur: id, quamvis sub eo aliquoties militasset, tam procul vero tamen aberat, ut cum Cæsar nobilissimus Romanorum esset, Marius rusticanæ et ne Romanæ quidem fuisset originis: ipse tamen ex his electos viros in Getuliam mittit, ut [19] totiens gentis animos sibi [20] consiliaret. Interim quoque et Crispus Sallustius prætor convehendis commeatibus cum classe directus a Cæsare, ingentem frumenti vinique copiam transmisit: et Allienus proconsul, ut diximus, evocatus a Cæsare, duabus legionibus et DCCC. equitibus Gallis et levis armaturæ [21] X. in naves impositis, classem solvit a Lilibæo: cumque his copiis et altero commeatu navigatione usus prospera quarto die in portum ad Ruspinam, ubi Cæsar expectans castra habebat, applicuit: legionum simul et commeatuum gemina cura liberatus Cæsar, ac gemino gaudio perfusus, jubet eos quiete alterna maritimum expugnare fastidium, seque gerendis rebus [22] corporalibus atque animis præparare. Creverat autem indies Scipionis ac suorum admiratio super dilatione Cæsarea, quod ita lacessere solitus lentesceret, ut lacesseretur expectans: jamque superior ille contemptus in [23] solitudinem et in metum verterat: itaque Getulos duos ex iis qui secum erant, quosque fidissimos extimabat, multis promissis oneratos in castra Cæsaris ire et explorare quid illic geratur imperat: [231] hi comprehensi et ad Cæsarem perducti, petierunt ut de se loqui sine discrimine sinerentur: permissa licentia hæc locuti sunt. 'Sæpe quidem imperator Getuli, non nos soli, sed alii plures qui adversis in castris militamus, clientes Sex. Marii, fere omnes cives Romani, ad te transire decrevimus, sed custodiis præpediti nequivimus: nunc ad tua castra explorandi gratia venire jussi paruimus, non libenter modo, sed ardenter: eo enim mittebamur quo jam dudum ire cupiebamus.' Cæsar et laude illos et stipendio

18 *C. Marii:* tamen etiam paulo infra dicit, *Sex. Marii.*—19 Lege, *totius.* —20 Forte, *conciliaret.*—21 Lege, *mille.*—22 Lege, *corporibus.*—23 Lege, *sollicitudinem.*

prosecutus est: eorum verbis [24]exit finem fecit: die insequenti multi ejusdem gentis a Scipione ad Cæsarem transfugerunt. Incidit in hos dies evidentissimum militaris erga Cæsarem fidei argumentum, quod ne silentio obruatur, [25]impetrat: e classe scilicet Allieni, de qua supra diximus, dum e Sicilia in Africam trajiceret, navis una, cum a reliquarum tramite deerrasset, ad Ægimurum insulam delata, in manus hostium venit: in qua et veterani et tirones et [26]turio unus erat, qui sub fida custodia, sed sine injuria ad Scipionem cum perducti essent, ille eos verbis sic aggreditur: 'Scio ego vos non vestra voluntate seu consilio, sed illius vestri nequissimi ducis imperio atque instinctu contra rempublicam conjurasse: nunc quoniam vos casus optabilis nostri fecit arbitrii; si quod ultro facere deberetis, orati facitis, ut dimissis sceleratis atque rebellibus, cives bonos et rempublicam defendatis, et salva vobis vita erit et parata pecunia. Dicite ergo quid vobis est animi:' et hæc dicens minime dubitabat, illos sibi pro tanta oblatione gratias esse acturos. At centurio ille, vir immobilis fidei, dignusque qui pro Deo faceret, quod pro homine faciebat: 'Ego,' inquit, 'o Scipio, neque enim te imperatorem voco, cum unus mihi sit imperator Cæsar: ego,' inquit, 'pro tanto beneficio tibi gratias ago, qui mihi et pecuniam offeras, quam dare nullo jure tenearis, et vitam quam belli jure possis eripere: [232] et fortassis hoc beneficio tuo [27]utere in flagitium illi ingens et munere ipso majus esset admixtum: quomodo enim ego contra imperatorem meum Cæsarem a quo bellicis honoribus honestatus sum; contraque illum exercitum, pro cujus victoria et gloria XXXVI. annos et eo amplius decertavi, arma portarem? istud ego nunquam faciam, neque tu si me velles audire istud faceres, et valde te hortor ut desinas [28]et incœpto inutili pedem retrahas. Nam si nescis contra quem ducem, contra quem exercitum pugnes, experiri jam nunc potes: sume de tuis omnibus cohortem unam quamcunque judicas firmiorem: ego de commilitonibus meis nunc captivis tuis X. solos eligam: jube nos confligere, tuque imparis prœlii spectator ex eventu judica, quid tibi de copiis tuis omnibus, deque belli exitu sit [29]superandum.' Hæc cum centurio, aliter ac sperabat [30]constanti vultu atque animo clara voce dixisset: iratus et contristatus Scipio, suis centurionibus signum

24 Forte, *exitus fidem.*—25 Lege, *imperat.*—26 Lege, *centurio.*—27 Forte, *uterer, ni.*—28 Lege, *ab incœpto.*—29 Lege, *sperandum.*—30 Adde, *Scipio.*

dedit ut in illum irruerent: quo occiso, reliquos veteranos a tironibus segregatos, et suppliciis multis affectos jussit interfici, infando scelere maculatos, et sanguine civium [31]inpignatos vocans: tironibus velut innocentibus vitam linquit, eosque suis legionibus jussit ascribi. Turbatus hac de re Cæsar, cum in præsens aliud non posset, in eos qui cum navibus longis ad maris custodiam deputati erant, iram effudit: eosque gravi notatos infamia exautoravit, quod eorum segnitie navis illa cum militibus suis in potestatem hostium venisse videbatur. His diebus portentum admirabile in castris Cæsaris accidit. Nocturno tempore nimbus lapideo imbre diffusus est, simulque legionis unius telorum summitates a nemine immissus ignis concremavit. Juba rex, qui dudum optaverat in partem belli venire, et copias suas cum Scipione conjungere, [233] sed bellis propriis regnique laboribus revocatus, cœptis abstiterat: venit tandem cum ingenti hominum multitudine: verum non in numero sed in virtute militum victoria et belli gloria sita est: diu expectatus igitur [32]cum fuit adventus, magna cum spe atque opinione Romanorum: mox ut venit, cum stupori fuerat, cœpit esse contemptui: fecitque [33]potentia quod solita est, auctoritatem et famam regis imminuit. Cæsar vero, ubi, coactis unum in locum omnibus hostium[34] intellexit nullam bello amplius moram fore, omnium ope se ad bellum parat: contigitque ut Cæsare cum legionibus progresso, Juba et Scipio simul et Labienus summa vi equitatum ejus invaderent: quod ille sentiens ex itinere versis retro copiis, jam terga vertentibus opem tulit: qua firmati restiterunt, et Numidas insequentes [35]militato statu prœlio fuderunt, multisque eorum cæsis in castra confugere coëgerunt. Et nisi nox superveniens pulvisque vento valido impulsus pugnantibus obstitisset, parum abfuit quin Juba cum Labieno, oppresso omni [36]rerum equitatu, et consumpta tota levi armatura, in Cæsaris manus [37]inciderunt. Multi tamen indies de exercitu hostium ad Cæsaris castra transibant. Sicut autem hac via ejus exercitus augebatur, sic altera minuebatur: quamvis multos et nominatos seu seditiosos, seu rapaces, seu invidos, seu aliter inutiles bello viros, notatos infamia a se suoque exercitu abdicavit; atque abire confestim jussit ex Africa, centurionibus tradita, qui eos nonnisi cum singulis servis separatim in navibus

31 Lege, *impinguatos.*—32 Forte, *ejus.*—33 Lege, *præsentia.*—34 Adde, *copiis.*—35 Lege, *mutato statu prœlii.*—36 Forte, *eorum.*—37 Lege, *inciderent.*

asportandos imponerent. Dum hæc in Romanorum exercitibus fierent, Getuli in suam patriam missi fama Cæsaris cuncta compleverant, suisque persuaserant rebellare, usque adeo ut armis arreptis, contra regem absentem agere præsumerent: [234] quod ille audiens necesse habuit partem suorum auxiliorum, quam in Cæsarem comparaverat, pro regni defensione remittere.

Obsidebat Cæsar interea [38]Ut zittam Affrico urbem, quæ regio Getulico præsidio tenebatur: et quantum intelligi datur, Scipionis ac regiis castris juncta erat; eamque et aggeribus et machinis et balistis astrinxerat: in ea obsidione cœperant intrinseci ut fit cum extrinsecis colloqui, idque Cæsari non molestum erat, cogitanti quid boni ei colloquio inesse posset: nempe regii equitatus nobiliores filii eorum, qui veteribus Marii beneficiis obstricti fuerant, eoque et nomen et memoriam viri illius amantes, noctu prima face, mille, vel circiter cum equis et servis in Cæsaris castra mœnibus vicina transfugere: quo tam insigni transitu nec immerito perturbatus Scipio et qui secum erant, cœperant observare ne id fieret: [39]Dum interea M. Aquinium cum C. Saserna colloquentem adverterunt: misitque ad eum Scipio, non expedire eo tempore cum hostibus colloqui: ille nuntium parvi pendens, contumaciter respondit: 'Et stabo,' inquit, 'adhuc donec expleam quod incepi.' Tum rex motus, viatorem suum misit, qui audiente collocutore ei diceret: 'Rex colloquium istud damnat ac prohibet:' hoc audito paruit atque abscessit. Miratur hujus scriptor historiæ, unde hæc civi Romano; ei præsertim qui honores a populo percepisset adhuc stante republica, Jubæ regi barbaro potius quam imperatori Romani exercitus paruisse: mirum non inficior. Sed haud dubie valde indies, quantum mihi apparet, Scipio etiam inter suos vilescebat, quod ita esse, sequens quoque actus indicio est. Nempe Juba non in Aquinium modo exiguum senatorem justum imperium confidenter exercuit, sed injustum atque arrogans in ipsum etiam Scipionem, non dicam imperatorem eo tempore, sed præter imperium, [235] honoribus gestis et vetustissimæ familiæ splendore venerabilem: qui cum ante regis adventum veste purpurea uteretur, dixit ei Juba, vel dici fecit, non decere illum eadem secum vesti uti: et paruit ignavissimo homini, licet regi miser ille, et majoribus suis dissimilibus: qui si ibi essent, Jubam, vere hoc mihi videor dictu-

38 Lege, *Uzitam Africæ.*—39 Lege, *Cum.*

rus, haud quaquam pari amicitia dignarentur. Stulta res prorsus et inepta cum Cæsare illum velle contendere, qui pareret Jubæ. Jam fortuna reliquias Pompejanarum partium campis explicuerat, ut eas ultima falce demeteret. Hoc tempore multi fuere insultus Labieni et Afranii non sine periculo: multa Cæsaris vigilantia, jugisque sollicitudo in docendo [40]munitissima quoque militiæ, et milites etiam veteranos, et rebus maximis comprobatos, non quasi imperator, sed quasi magister ludi armorum, quorum magister vere omnium summus fuit. Sollicitabat enim ejus animum suorum atque hostium conditio: timebant enim equites pugnam [41]prope equorum jacturam, quos hostes sagittis occidebant: et pedites more Romano armati, et armorum mole prægravati, levis armaturæ hostium velocitate fatigabantur; timebantur etiam elephantes tam a peditibus, ne proculcarentur, quam ab equitibus, quod eorum stridorem atque odorem insolitum equi horrebant: sed huic parti remedium adhibuerat adducendo elephantes in castra, et * aliquos in Italiam mittendo ad eruditionem novorum exercituum, ut et pedites discerent ubinam armati etiam vulnerari possent, et equi [42]honorificæ beluæ assuescerent, et horrere desinerent: atque ita effectum est, ut formidabile animal manibus pertractatum interque equos versatum, prospecta sua tarditate vilesceret. Illud quoque providentissimi ducis augebat curam, [236] quod insidiosissimo cum rege rem gerebat, assuetus dimicare cum Gallis, apertis hominibus, et insidiarum nesciis, non fraudibus sed virtute bellantibus: timebat ne militum suorum, quorum virtuti satis fidebat, circumspectio contra insolitum genus hostis non sufficeret: ideoque cottidie [43]per experientiam circumducebat, ut discerent hostium mores nosse, quam diversi essent ab antiquis hostibus: discerent semper intentis animis esse, omnia circumspicere et cavere. Has inter ducis curas atque exercitia jam supremæ pugnæ tempus appropinquabat: et primo quidem Cæsar exercitum diligenter instructum secus hostium castra deduxit, et æquo in loco ordinatis aciebus, illos ad prælium invitabat, [44]expectabat ad eos usque ad vesperam: ubi illos videt pertinaciter recusare, sub noctem in castra revertitur. Discedens autem, insectante [45]cum Labieno, fugato tamen, nec insequi desistente, improbo quidem transfuga et malo: hostes jam inde digressos,

40 Forte, *minutissima quæque militiæ.*—41 Lege, *propter.*—42 Lege, *horrificæ.*—43 Adde, *eos.*—44 Lege, *expectabatque eos.*—45 Forte, *eum.*

et fatis prementibus ad Tapson castra habentes invenit ad pugnam dispositos, et aciem instruentes: instruit et ipse suam aciem confestim, omni arte qua per summum ducem instrui acies ulla potest: quin etiam ex equo descendens, inter ipsos pedites pedibus ambulabat atque omnes et singulos verbis pro tempore brevibus sed efficacissimis hortabatur. 'Oro vos,' ajebat, 'veteranorum virtutem æmulamini, et eorum famam tot partam victoriis possidere [46]utimini: hæc victoria gloriosos vos faciet ac famosos.' Hæc et similia loquens exercitum ambiendo, et semper oculos habens ad castra hostium, advertit illos trepidare, et more paventium nunc egredi [47]utrumque sine ordine: hoc ipse primus, post alii atque alii perpenderunt. Itaque legati evocatique, qui in castris erant, [237] Cæsarem adeunt: Et, 'da,' inquiunt, 'imperator pugnæ signum, ne dubita, vincimus haud dubie si pugnamus.' Resistente Cæsare inflammatis desideriis militum, atque aciem sustentante, ac frementе, et subinde exclamante non sibi placere eruptione pugnari: factus enim erat jam ad bella cunctacior, et aliquid de illa sua naturali celeritate remiserat: non quod providentiæ plus haberet: veritus credo, ne quando illum sua illa fortuna tot et tantis victoriis fatigata desereret. Dum sic ergo impetum frænat ac comprimit, repente, quod nullo unquam prœlio auditum erat, cornu ab altero imperatoris injussu classicum insonuit: quo universus exercitus arrectus, signa in adversos ferre cœperat, centurionibus lingua et manu nequidquam renitentibus: sensit Cæsar pugnæ horam advenisse, et accensos in pugnam verbis coërcere frustra esse: et ipse igitur fræna laxavit, datoque signo felicitatis, equoque calcaribus adacto, primus in hostium [48]princeps invehitur. Impetus a dextro cornu in elephantes a sagittariis et funditoribus factus, beluas inexpertas, et tantum a silva venientes, avertit retro in suos: secuta est fuga equitum Maurorum: eodemque impetu occupatum vallum Scipionis per Cæsareanos, custodibus interfectis aut fugatis: et jam copiis ejus per campos effusis ac dejectis fugamque petentibus, Cæsareæ legiones insecutæ nihil laxamenti, nullumque respirandi spatium [49]Illi alia castra petentes, ut ibi se reparatis animis tuerentur, [50]nisi nullum illic vel ducem vel præsidium viderunt. Jam defensionis spe amissa, arma magna ex parte projiciunt, ut expe-

46 Lege, *nitimini*.—47 Supple ex Hirtio: *nunc se recipere*.—48 Lege, *principes*.—49 Adde, *illis dederunt*.—50 Videtur delendum *nisi*.

ditiores ad castra regis evaderent: quo cum venissent, ea quoque, fugato rege, a Cæsarianis capta conspiciunt: tum deposita spe salutis, quendam in locum editum se recipiunt, [238] atque inde salutationem militarem [51]armorum supererant motu, faciunt, quod petendæ misericordiæ signum erat: sed nihil eis profuit, militibus veteranis ira et dolore inflammatis, et in cædem obstinatis ac rabidis, non modo persuaderi ut hostibus parcerent non potuit, sed aliquot etiam illustres viros de numero suorum; quod pro [52]miseriis intercedere ausi fuerant, frænantes impetum, et in cives minime [53]admonentes, quam virtutem duci suo norant esse gratissimam, inflictis vulneribus occiderunt: in quibus fuit Rufus Quæstorius, qui a milite jaculo trajectus interiit; nec non et Pompejus Rufus brachium gladio percussus occidebatur, nisi ad Cæsarem confugisset: tantus tamque indomitus militum ardor erat, tanta ex memoria gestarum rerum confidentia ac peccandi licentia, tanta ex odio resistentium cruoris sitis, ut multi exemplo territi, senatores et Romani equites campis excederent, ne in simile [54]discrimine inciderent. Quin et ipse Cæsar pro miseris intercessit, agensque non pro imperio sed amicis precibus ne perirent, nihil obtinuit: ad unum inexpiabili odio cæsi omnes: hic bellorum civilium fructus erat: hinc crudelitas, illic mors. Non est visa scriptoribus antiquis, nec mihi etiam videtur silentio prætereunda inter hos motus veterani virtus militis quintæ legionis: nam dum pugnaretur et lævo in cornu elephas vulneratus, et dolore vulneris irritatus, forte inermem in lixam irruisset; et substratum pedibus ac mole corporis oppressum et magnis stridoribus territum conficeret: horrendo spectaculo ad misericordiam motus, stricto gladio occurrit laturus opem, seram licet; jam enim ille miser [55]exprimaverat. Cum vero elephas sese ferro peti vidit, [239] omisso cadavere versus in militem, proboscide circumventum in altum extulit: sensit miles ubi esset, et sibi aut viriliter agendum aut viriliter moriendum esse cognovit, gladio ergo quem in manibus habebat proboscidem belluæ vinculumque suum crebris repetitis ictibus perforat: quo victus elephas cruciatu, spuit ad terram militem incolumem, et solito cum stridore ad compares beluas cursu rapido se convertit. Tantum valet in periculo præsente interritum animum habere. Cæsar trina castra hostium adeptus, Scipionis, Jubæ et Labieni, cæsis

51 Lege, *armorum, quæ supererant, motu.*—52 Lege, *miseris.*—53 Aliquid deest, forte *sævieadum.*—54 Lege, *discrimen.*—55 Forte, *expiraverat.*

x.[56]hostium, fusis aliis ac fugatis: L. suis tantum deperditis, aliquot autem vulneratis, in castra regreditur: LIV. elephantibus captis, armatis more solito, et turribus instructis: quos eodem quo capti erant ornatu ante opidum Tapson abduci jussit: hæc videns si forte Vergilius loci custos, et qui secum erant, exemplo suorum moti, insita obstinatione desistere et ad se transire vellent: cum nihil hac ostentatione proficeret, Vergilium nominatim evocari fecit eumque blando sermone et suæ commemoratione clementiæ ad transitum cohortatus est: cum ille silentio se teneret, quod prævalidus locus erat, paulisper ab opido secessit: postero autem die sacrificio Deis facto, dignus vir qui uni et vero Deo sacrificium faceret, et pro eo pugnaret, convocato exercitu, spectantibus opidanis, milites pro concione collaudat, et viros egregios pro qualitate meritorum donis ornat ingentibus: confestimque discedens, Reblium proconsulem cum aliquot cohortibus ad Tapsum, ubi ut diximus Vergilius præerat: Gn. [57]Dommicum cum aliquot aliis ad Tisdram, ubi Considius erat, obsidendam linquit. M. Messallam cum equitatu Uticam præmittit: ipse cum exercitu [58]primum subsequitur. [240] Milites interea Scipionis, qui pugna evaserant, fugientes Uticam versus, cum Pardam pervenissent, quo prius Cæsareæ victoriæ fama pervenerat; cumque [59]urbis incolis exclusi mœnibus opidi, illud viribus expugnassent, nondum propter adversitatem ferocitatis obliti, ingenti lignorum strue foro medio erecta, aggestisque rebus omnibus incolarum, quæ asportari non possent, [60]superimpositis, una cum hominibus opidi, nullo discrimine ætatis aut sexus, omnes atque omnia crudeli incendio combusserunt, et quasi insigni facinore perpetrato Uticam proficiscuntur: illam urbem M. Cato tunc regebat, qui propriis viribus diffisus, inermem plebem muris expulerat, et extra portam vallo fossaque et custodibus adhibitis circumcluserat: senatum vero urbis in custodia inclusum [61]detine: equites Scipionis supervenientes a Catone exclusi, Uticenses invasere, quod eos pro Cæsare [62]censisse cognoverant: quorum [63]exercitio non præda, sed sola ultio quærebatur: illi quibus audita victoria Cæsaris animos fecerat, se saxis ac fustibus egregie [64]defenderent. Inde ergo repulsi equites, Uticam sunt ingressi, multosque Uticen-

56 Adde, *milibus.*—57 Lege, *Domitium.*—58 Forte, *quamprimum*, licet sensus requireret, ut legeretur, *eodem*, ut apud Hirtium.—59 Forte, *ab urbis incolis.*—60 Adde, *ac.*—61 Lege, *detinebat.*—62 Lege, *sensisse.*—63 Forte, *exitio*, vel *excidio.*—64 Lege, *defenderunt.*

sium occiderunt; expugnatis atque direptis occisorum domibus abire decreverant, quibus Cato multis verbis persuadere nitebatur, ut rapinis ac cædibus finem facientes secum remanerent, opidumque defenderent: neque hoc persuadere ullo valens ingenio, et intentionem eorum intelligens, quæ erat prædæ intendere non virtuti: mira, præsertim in hominibus victis, intentio; ut eorum [65]oportunam avaritiam aliqua ex parte compesceret, centena [66]sexterna dispersit in singulos. Idem de sua pecunia fecit et Faustus Silla: [241]et quoniam sic retineri [67]poterant, hic cum eis Jubæ in regnum iter arripuit: venerunt post hos alii atque alii in prælio fugientes, quos omnes ad tutelam urbis hortatus, cum paucis consilium placere, et majorem partem fugæ studio deditam videret [68]sed naves eis ad fugiendum quocumque libuisset præbuit. Tandem vero rebus omnibus quanto quivit accuratius dispositis, liberisque [69]qui tunc ei quæstor erat per fidem amicitiæ commendatis, nulla cuiquam ne levi quidem horrendi propositi suspicione data, vultu et sermone solito et tranquillo cubitum ivit, secumque in cubiculum et Platonis librum immortalitatem animæ continentem simul et gladium clam invexit: alterum quo mori vellet; alterum quo posset: lecto igitur ad lucernam libro quoad sibi lectione firmitatem animi assumpsisse visus est, paululum subticuit, [70]cum gladio, quem ad illum diem ut ajunt incorruptum ab omni cæde servaverat, in seipsum stricto, pectus illud, quod constantiæ templum aliquod habebatur, gemino vulnere confixit: aliquo forsan indicio experrecti medici atque amici ad thalamum introgressi, remedia adhibere vulneribus nisi[71] quod ille æquo tulit animo, ut se ab illorum vexatione liberaret. His digressis, et ferro, ut auguror, ablato, surrexit ille iterum, et revelatis rescissisque vulneribus, ingenti copia sanguinis insecuta generosum spiritum manu extrusit: quam mortem Seneca miris modis laudat, in eandem ipse quoque sententiam pronus. Cicero autem excusat. Augustinus rectius et vituperat et accusat: et mihi prorsus sic [72]videtur. Cato magni semper et constantis, sed [73]in finem, [242] si de tanto viro loqui ausim, inconsulti præcipitisque, et ut vere dicam vani animi fuisse: nam ut ait quidam

65 Lege, *importunam*.—66 Lege, *sextertia*. Fuerunt centum sestertii, non sestertia.—67 Adde, *non*.—68 Deest, *amplius hortari destitit*, aut quid simile.—69 Adde, *suis L. Cæsari*.—70 Lege, *tum*.—71 Adde, *sunt*.—72 *Sic* delendum, et distinctio: relegendum, *Mihi prorsus videtur Cato*, &c.—73 Lege, *in fine*.

scriptor egregius, Cato videtur causam quæsivisse moriendi, non tam ut Cæsarem fugeret, quam ut Stoicorum decretis obtemperaret, quos sectabatur, suumque nomen grandi aliquo facinore clarificaret. An quid mali [74]potuerit accidere si viveret non invenio. Gajus enim Cæsar ut erat clemens, nihil aliud efficere volebat, etiam [75]et ipsi belli civilis ardore, quam ut bene mereri de republica videretur, duobus optimis civibus Cicerone et Catone servatis: hæc ille. Et certe horum alteri clementissimus Cæsar fuit, alteri clemens esse non potuit, quia eum non invenit. Constat autem quod audito hoc casu: 'Cato,' inquit, 'invidit gloriæ meæ: et Ego,' inquit, 'suæ invideo.' Uticenses autem, etsi eum studio partium odissent, propter integritatem tamen et dissimilitudinem cæterorum ducum, et quod urbem eorum operibus publicis adornaverat, miserati exitum viri sepulchrum [76]illum statuerunt. Catone rebus humanis exempto, L. Cæsar ex hoc malo bonum aliud decerpere cogitans, populum ad concionem vocat: hortatur ut contentione deposita portæ Romano pandantur imperatori: se de illius clementia plurimum confidere ac sperare. Non fuit [77]longus opus tractatu: ad idipsum proni erant animi: portis apertis Cæsari obviam [78]pergit. Interim Messalla, cui hoc injunctum fuisse prædiximus, Uticam venit et pacifice susceptus, omnes portas custodibus occupat. Interea Cæsar Tapso digressus Uticam petebat, [79]que medio urbes itinere obvias sine prœlio occupat [80]Ut zutam Hadromentum, magnamque in eis vim frumenti atque armorum. Uticæ propinquanti L. Cæsar occurrit, raptimque ad genua provolutus, [243] nil aliud petiit quam vitam: hanc sibi Cæsar et Catonis filiis qui secum erant aliisque comitibus clementissime concessit: et jam luce ambigua Uticam venit, atque extra opidum noctem egit: mane portas ingressus, convocatis civibus de præterito gratias egit ad perseverantiam [81]coartatus. Erant Uticæ CCC. viri ditissimi, magna pars Romani negotiatores, qui pecuniis suis enixe admodum bellum juverant, et faverant Scipioni: hos Cæsar oderat vehementer nec immerito, animose enim se adversus eum gesserant: sed ejus odium semper citra sævitiam sistebat: hos extrema igitur supplicia metuentes cum ad se adducti essent, acerrimis verbis increpuit, deque eorum flagitiis longum texuit sermonem: cumque ab omnibus [82]superaretur ut orationem tam infestam

74 Adde, *illi.*—75 Forte, *in ipso.*—76 Forte, *illi.*—77 Lege, *longo.*—78 Lege, *pergitur.*—79 Lege, *atque medio itinere.*—80 Lege, *Uzitam, Adrumetum.* —81 Lege, *cohortatus.*—82 Lege, *expectaretur*, aut *sperarctur.*

mortis sententia sequeretur, et ipsi metu vicinæ mortis attoniti post tot verborum tonitrua, jam pro meritis fulmen ultimum expectarent: conclusit longe ab opinione cunctorum: 'Et ite,' ait, 'de vita securi: hanc solam vobis dono: bona vestra quæ Uticæ habetis, vendi jubeo: vobis ipsis tamen primum redimendi locum tribuo, ut pro pretio quod rebus constitutum fuerit, emptores omnes alii vobis cedant:' insperato gaudio concussi, et vix sui compotes: 'Imo vero,' inquiunt, 'non est hæc sufficiens stultitiæ nostræ pœna: aliquid amplius multæ nomine simul nobis omnibus impone.' Miratus est Cæsar. 'Et impono,' inquit, 'vobis [83]D. M. sextertiorum sex solutionibus intra triennium persolvenda. Hodie,' inquiunt, 'nos [84]damnatos intelligimus ut simul omnia persolvamus; proque tam miti castigatione, concessaque præter spem vita, tibi imperator invictissime gratias agimus.' Dum hæc ad Uticam Cæsar agit, Juba rex, [244] modo tam superbus, diurnis latebris nocturna fuga deviis sylvosisque tramitibus, suum olim ad regnum, regnique caput Zamam opidum pervenerat, ubi larem præcipuum, uxoresque et filios et thesaurum habebat, palatiumque ibi sumptuosissimum erexerat: ibi vero homo vanissimus, qui magna principia præcipitanter amplexaretur, neque exitus metiretur, in ipso belli principio adversus Cæsarem temerarie suscepti, ingentem lignorum pyram media urbe congesserat, ut si bello succubuisset, omnes illic cives ferro cæsos imponeret, atque ita submissis ignibus et accensa pyra, se et filios, omnemque thesaurum superjaceret, ut sic omnia cremarentur, neque de fortunis suis ad Cæsarem [85]aliud perveniret: id sibi consilium fortasse magnificum videbatur. At Zamensibus, et præsertim Cæsarem amantibus, merito non placebat, eaque res civibus illum suis odiosissimum effecerat: neque enim unius hominis desperatio, uni magno populo excidium publicum afferre debuerat: nec illa quidem sola iniqui consilii causa erat, sed invidia: qua impulsus rex immanis, non victores modo consuetis belli præmiis; sed suos vita spoliare decreverat, quasi eos post se vivere judicaret indignos: quod non dicam de subditis liberis, [86]tamen hominibus; sed de servis etiam inhumanum prorsus judicium ac superbum esset. Hac ergo de causa jure optimo suis om-

83 *Bis millies sestertium* est in Hirtio.—84 In Hirtio recte legitur *demum natos:* quod cum non intellexerit hic scriptor, aut in vitiosos codices, ineptam hanc inde confecit sententiam, ut in aliis quoque locis factum.—85 Forte, *aliquid.*—86 Lege, *sed de servis etiam, tamen hominibus.*

nibus invisus erat: et fortuna sibi in omnibus adversante, odio quoque contemptus accesserat: his duobus pessimis comitibus cum ad opidum pervenisset, ut admitteretur ad suos penates et suos liberos, minaciter, post flebiliter atque suppliciter petens; cum neutrum valuisset, orare institit ut uxores sibi saltem suas ac liberos aliquo terrarum abducendos redderent. Cumque ne id quidem sibi permitteretur, [87]ne ad aliud responderetur, desperatione ultima digressus surdis a mœnibus, [245] cum Petrejo qui olim in Hispania contra Cæsarem steterat, equitibusque perpaucis ad villam suam urbi proximam est profectus. Zamenses nondum ejus metu liberati, per legatos orant Cæsarem, ut priusquam rex reparatis viribus eos invaderet, opem illis aut ferret aut mitteret: se usque ad mortem fidem illi servaturos, Zamam quoque sibi servare. Cæsar legatos, et a quibus missi sunt laudat: jubet illico reverti, et adventum suum Zamensibus nuntiare, progressosque legatos ipse subsequitur. Vulgata autem adventus Cæsarei [88]multi ex regiis Cæsari obviam pergunt, veniam orant impetrantque: cumque ingenti [89]supplicium commitatum Zamam pervenit. Cognita autem clementia ejus, quæ tam multis exhibita latere non poterat, equites regni omnibus ex angulis Zamam conveniunt, petentes veniam, nulli omnium negata est: servati omnes, metuque et periculo liberati, nullus re aut verbo violatus. Dum hæc Cæsar ad Zamam gerit Considius ille, cujus supra mentio est habita, qui nuntium ferentem litteras pacis occiderat; fortunam audiens suarum partium, sibique permetuens, Thisdra cui [90]nunc præerat deserta, cum ingenti pecunia Getulis comitantibus in regnum ibat, Jubæ se conjuncturus: sed cum esset in via, a Getulis, quorum se custodiæ fideique crediderat, cupiditate pecuniæ interfectus, argumentum dedit, quanto securior sit pauperis vita quam divitis, quantum solitarius viator quam comitatus sæpe securior. C. quoque Vergilius, cujus superius mentionem fecimus, ubi Scipionem acie victum, Catonem manu propria peremptum, [91]ubique fusos; Cæsarem Uticam, Zamamque, urbesque alias, omnibusque victori faventibus, possidere; Jubamque regno pulsum desertumque, aliosque duces partium; nusquam aliud esse præsidii, nihil spei; sibi liberisque suis consulens, cum

87 Lege, *neque aliud.*—88 Videtur deesse, *fama.*—89 Lege, *supplicum comitatu.*—90 Lege, *tunc.*—91 Adde, *reliquos.*

Canino proconsule a quo obsidebatur vitam pepigit: [246] atque ita qui Cæsari suaviter se vocanti ne responsum quidem dare dignatus fuerat, sic res hominum volvuntur, seipsum filiosque et sua omnia, ipsumque Tapson cui præerat, legato Cæsaris [92]consensit. Dum paulatim reliquiæ partium dilabuntur, Juba Rex et regno et spe qualibet privatus, cunctis exclusus urbibus, ab omnibus derelictus, quærebat si qua esset via, ut qui male vixerat, bene moriturus videretur, sicubi cum hoste congressurus, ubi posset interfici, hoc maxime [93]exoptant quod omnes maxime metuunt [94]fugiunt: sed ubi hoc inveniretur? nusquam bellum, nusquam prœlia: pax et Cæsar omnia possidebant: et vitæ igitur et mortis honestioris spe amissa, ad illud ultimum remedium, [95]quod tunc multi utebantur, se convertit, egitque cum Petrejo extremarum comite fortunarum, ut invicem ferro decertarent, alterque alterum occideret: consentit ille non difficulter, ut qui vivere amplius gravaretur. Concurrunt ergo ex condicto, et Petrejo obtruncato, rex superstes quid [96]ageret in se manum vertit: sed cum pectus ferro transverberare non posset, seu metu impediente, seu lorica: servum suum ut se occideret exoravit, et obediens servus fuit: secundum alios, Petrejus et orantem regem, et ex ordine semetipsum eodem mucrone perfodit: quodcunque horum verius: id quidem constat, aperto in convivio, et ut dicam quod sentio, ab ebriis factum est: mensæque dapes et pocula hinc Romano sanguine, hinc regio [97]manduerunt. Hic est igitur Petreji, hic est Jubæ regis exitus: nec felicior Saburra præfectus regius, nisi quod illi pugnando mori contigit, quod dominus suus frustra optavit: congressus nempe cum P. Sitio Cæsaris legato, prœlio victus, et fuso exercitu interfectus est. Cumque Sitius idem victis hostibus ipse cum paucis per Mauritaniam iret ad Cæsarem: [247] Faustus forte et Afranius cum mille viris ad Hispanias ibant: cumque invicem conflixissent, vicit Sitius, et reliquis interfectis, ac in fidem acceptis; Faustum ipsum cepit, et Afranium cum uxoribus filiisque ad Cæsarem perducturus: nec multo post dissensione exorta inter milites, Faustus et Afranius occiduntur: conjugibus natisque Cæsar et salutem dedit, et bona restituit. Dum sic duces Pompejanarum

92 Lege, *concessit.*—93 Lege, *exoptans.*—94 Lege, *fugiuntque.*—95 Lege, *quo.* —96 Aut deest aliquid, aut legendum cum interrogationis nota *ageret?*—97 Lege, *maduerunt.*

partium undique, quasi frondes per autumnum ruerent, fortunæque turbinibus agerentur: solus quasi jam dux ducum Scipio restabat: navibus quidem longis aliquot cum comitibus ipse quoque ad Hispaniam ibat. Credo quod ibi per filios magni Pompeji [98]revoveri civile et recalescere ferebatur. Cum diu multumque pelago jactatus, cursum applicare nequivisset; ad [99]Hysponem regium, ventus eum et sua sors appulit, ubi tunc ipsius P. Sitii classis erat. Ursi pauciores a pluribus invaduntur, [100]opinunturque velociter: ubi se Scipio circumventum vidit, puduit vivere, atque antequam caperetur, ferrum mersit in viscera: irrumpentibusque militibus, et quærentibus ubinam esset imperator, respondit illam vocem famosissimam et magnis laudatam viris, qua suorum majorum gloriam in Africa æquasse illum dicunt, et ego crederem si vellem, et potest qui vult credere: 'Imperator bene se habet,' inquit, atque ita [1]incognitis expiravit. Comites ejus, Torquatus, Damasippus et [2]Perlectorius interfecti sunt: atque hujus belli civilis in Africa finis fuit.

Cæsar bello Africæ finito, in Italiam reversurus, et obsequiorum memor, et quamvis scriptum de illo sit, quod nihil soleret præter injurias oblivisci; non tamen prorsus immemor offensarum, [248] et præmio et pœnæ animum applicuit: pœnæ inquam pecuniariæ, nam pœnam sanguinis naturaliter abhorrebat. Zamensibus quod regem excluserant liberalis fuit: tributa et vectigalia moderatus est, regno in formam provinciæ redacto. Salustium proconsulem cum exercitu præfecit. Idem fecit Uticensibus: [3]utrique bona eorum civium Romanorum qui contra se arma [4]fecissent, vendi fecit. Tapsitanis, Leptitanis, Thisdritanis pecuniæ, frumenti atque olei multam annuam imposuit: bona civium, atque ipsas civitates ab omni direptione et injuria salvas ac liberas esse jussit: eundem morem Caralis tenuit, [5]qua et Utica digressus tridui navigatione pervenerat: inde quoque discedens ante III. Kalendas Julii, atque adversis tempestatibus impeditus VII. et XX. diebus in itinere consumptis, Romam attigit.

Jam diuturnitas belli pacem, labor requiem, triumphum victoriæ flagitabant: non civiles quidem istæ, sed hostiles illæ, de quibus

98 Lege, *refoveri civile bellum, et.*—99 Lege, *Hipponem regium.*—100 Lege, *opprimunturque.*—1 Lege, *incognitus.*—2 Forte, *Plætorius.*—3 Lege, *ubique,* vel *utrinque.*—4 Forte, *tulissent.*—5 Forte, *quo ex.*

antea dixeramus: quomodo autem triumpharet, aut qua ratione quiesceret? de quo scriptum sit: nil actum credens cum quid superesset agendum. Cum adhuc bellorum et laborum materia superesset, Pompeji magni filii Hispaniam occuparent; sequebatur autem illos non quidem patris virtus, sed hominum favor ingens, et paternum nomen. Gneus ac Sextus, sic pro uno duos substituerat fortuna [6]Pompejus: egeratque Gneus major natu, cui plus industriæ inerat atque consilii, confugiendo in fidem ac clientelam omnium Hispaniæ civitatum, precandoque et fortunam suam miserando, patrisque memoriam renovando; ut jam sibi licentiæ multum partum esset: nec precibus tantum, sed vi etiam congregato exercitu, inciperet provinciam vastare, ita ut pedetentim, qui favorabiles ab initio fuerant, esse inciperent odiosi: [249] [7]hunc sibi novissimum [8]belli ac tum minime negligendum ratus Cæsar; eo raptim proficiscitur: duo in hoc iter vix auditu credibilia inciderunt: nam et ab urbe Roma in Hispaniam ulteriorem immensum terræ spatium emensus, IIII. et XX. die pervenit: viatori, ne dicam exercitui, celeritas optanda: magnum hoc: quod sequitur majus: horum siquidem tam paucorum spatio dierum, tam multas inter curas poëma scripsit, quod inscripsit: 'Iter:' quod illud scilicet in itinere edidisset: sic Pierides armis inserere, et nunquam otiosus esse didicerat. Primo Cæsaris in Hispaniam adventu, civitatum motus ingens fuit: undique legati ad eum, undique transfugæ. Jam enim [9]ad Pompejani juvenes, sive in odium sive in tædium vertere cœperant, et ut nulla esset in eis culpa, mos est tamen antiquus populorum, semper novos dominos, novas res optare: et fama Cæsaris haud immerito super omnes excreverat, ut universi homines ejus splendore caperentur, cuperentque [10]ceram cernere, quem usque adeo mirabilem audiebant. In hoc principio, ipso maris in ostio, ubi Oceanus terris illabitur, et mediterraneum hoc pelagus nostrum parit; inter legatos invicem partium, hinc Didium, illinc Varum, et ambobus cum ipsa tempestate certatum est; nec minus a ventis et fluctibus quam ab hostibus periculi atque horroris, dum et hinc hostes sævirent, et illinc sævitiam rabiemque hominum maria coërcerent utraque classe bello simul et naufragio laborante, duæ partes, duo maria, duplex furor, duo elementorum

6 Lege, *Pompejos*.—7 Forte, *hoc*.—8 Lege, *bellum*.—9 Videtur delendum *ad*.—10 Lege, *coram*.

atque hominum procellæ. Per hos dies a Cæsarianis duo pedites capti sunt qui se servos dicerent: non licuit in his Cæsari suam consuetudinem servare: antequam ad eum ducerentur, quod a Cæsariano exercitu transfugissent, recogniti, et a militibus interfecti sunt: [250] et tabelliones capti qui ad Pompejum Corduba mittebantur, et præcisis illico manibus sunt remissi: similiter [11]simulato Pompejanus atque occisus est. Credo ego milites iratos bello, et [12]imperator sui morum conscios atque clementiæ, hoc remedii genus excogitasse, ne quis faciem ejus videret, ut sic nullus evaderet. Cordubam Pompeji tenebant: Cæsar obsidebat, illis tamen absentibus: multisque ibi et magnis insultibus decertatum est. Cumque die quodam ferro et flammis solito [13]etiam pugnaretur: opidani ira in furorem versa, hospites qui securi secum jure veteris hospiti morabantur, inspectante Cæsaris exercitu jugulatos e muris præcipitare, quasi crudelitate non virtute victoria quæreretur, inceperant: spectaculum miserum atque horridum. Qua re ex gemitu morientium audita, [14]unius qui ad tutelam muri in terra sub cuniculo erat exclamavit: 'Tetrum scelus et immane flagitium, nullaque non barbarie detestandum commisistis absque ulla causa: nihil enim mali merebantur, qui nihil mali fecerant, qui ad vos vestrasque se aras et [15]foros infausta fiducia contulissent: jus hospitii sanctum gentibus soli vos sprevistis, atque [16]uticam sprevisse sufficeret; inhumano illud scelere violastis.' Multa quoque in hanc sententiam dixit, quorum verecundia repressi cives, ab hospitum cædibus se continuerunt: sic interdum unius boni viri multos inter malos valuit oratio: et inter hostes etiam suum honorem virtus invenit: ea res relatu transfugæ in exercitu primum Cæsaris innotuit: die proximo Tullius [17]quidem cum Catone quodam Lusitano legatus ex opido ad Cæsarem venit: hujus prima pars orationis fuit, 'Optare, suus potius fuisset quam Pompeji miles, suamque constantiam in hujus potius felicitate quam in illius miseriam præstitisset:' [251] finis autem fuit, 'se a Pompejo desertos, victos a Cæsar, seque et opidum dedere atque orare ut clementiam quam victis gentibus præbuisset, suis civibus non negaret.' Multa præter hæc locutus est, quæ scriptorum vitio confusa vix intelligi possint:

11 Forte, *speculator Pompejanus captus atque.*—12 Lege, *imperatoris.*—13 Adde, *more.*—14 *Unus*, vel *Junius*: ut Hirtius habet.—15 Lege, *focos.*—16 Lege, *utinam.*—17 Lege, *quidam.*

unum illud intelligitur, quod multis ultro citroque dictis, tunc deditio non [18]præcessit. Crescebat indies obsidio, nec Pompejus [19]expectantem opem aut ferebat aut mittebat obsessis: quin etiam pro concione dixisse ferebatur, 'ut quoniam eis auxilio adesse non [20]potest, ipsi noctu et beneficio tenebrarum e conspectu hostium evaderent,' quod cum dixisset, unum ex astantibus respondisse, 'ut pugnæ potius quam fugæ signum daret;' eumque qui id dixisset, quasi duci ignaviam exprobrasset, neci datum. Hæc quoque res ex profugis agnita: intus quoque in opido angustiæ (ita necesse est) crescebant: matrona e muro desiliens dixit, se cum ancilla sua statuisse transfugere: [21]ullam forte cognito proposito jugulatam, se fuga præcipiti evasisse. Tabellæ quoque e muris projectæ sunt inventæ, in quibus sic ad litteram scriptum erat: 'L. Mutius Cæsari. Si mihi vitam tribuis, quoniam a Gneo Pompejo sum desertus, qualem me illi præstiti; talem virtute ac constantia [22]facturum me in te præstabo.' Simul et legati qui prius venerant ad Cæsarem redierunt; eorum oratio simplex fuit et apta et brevis. 'Si eis vitam largiretur, se die proximo opidum dedituros:' quibus Cæsar hoc unum respondit: 'Cæsar sum, fidem præstabo:' sic effectum ut ante diem XI. Kal. Martii opido potiretur. Id cum Pompejo notum esset, deposita spe curaque Cordubæ defendendæ, castrisque motis abscessit, atque [23]ubicunque opidum petiit, ibique convocatis quos sibi fidos arbitrabatur imperavit ut summo studio perquirerent, qui ad eum, quive ad Cæsarem proni essent: [252] quod cum ad se relatum esset: LXXIIII. ex iis qui [24]Cæsarem faventes victoriæ dicebantur, quod Cæsarem amare crimen ingens esset, securi ictos occidit, reliquos intra opidum inclusit: e quibus CXX. [25]clusis custodiis ad Cæsarem transfugerunt. Multa præterea ab ipsis Pompejanis per eosdem dies crudeliter gesta sunt, ceu præsagientibus fati diem sibi instare: et qui mos ferus est quorundam, inferias sibi præmittere [26]aliena [27]sibi quærentibus. Pompejus hoc tempore magnanimitatem suam et metum Cæsaris cum amicis simulabat: inventæ sunt litteræ ejus continentes, Cæsarem non [28]audire in campum copias educere, suis tyronibus diffidentem: qui si pugnæ copiam æquis in locis aliquan-

18 Lege, *processit.*—19 Forte, *expectatam.*—20 Forte, *posset.*—21 Lege, *illam.*—22 Forte, *futurum.*—23 Lege, *Ucubim.*—24 Lege, *Cæsaris*, vel *Cæsareæ.*—25 Lege, *elusis.*—26 Lege, *alienas.*—27 Videtur delendum illud *sibi.*—28 Lege, *audere.*

do faceret, se rem omnium opinione celerius confecturum, idque expectare ac sperare. Ibat interea Hispanias ambiendo, et [29]ipse dicebat, civitates suarum partium conservando: itaque in Hispalim venit, contraque urbem in oliveto castra posuit: inde alias atque alias adiit: ad extremum [30]Mundi substitit; supremis cladibus [31]aliam fortunam delegerat. Eo et Cæsar venit, contraque Pompejum castra metatus est. Pompejus Fausto scripserat, quod [32]quantum intelligi datur, intra opidum erat, Cæsarem mediam in vallem nolle descendere, quod exercitus sui magna pars tyronum esset: quæ litteræ miris modis opidanorum animos attollebant. Cupide enim spes arripiunt omnes mortales, et ea sibi fingunt animis, quæ nec esse nec fieri posse cognoscunt: tam dulce est non dicam sperare, sed cogitare quæ delectant, quomodo enim impossibilia sperentur non intelligo, cogitari autem possunt omnia. [253] Dum se sic Pompejus sic alios solaretur, et ingenti quantum arbitror sollicitudine agitatus magna parte noctis instructis staret aciebus: Cæsar nescio quonam iter acturus castris egrediebatur: cui cum status hostium nuntiatus esset, constitit constituitque aciem. Concursum est hinc inde clamoribus, sed majoribus animis, ineffabilibus odiis atque immensis: pugnatumque acriter et pertinaciter: et quod pene pudendum dixeris humanæ fragilitatis indicium: nusquam Cæsari neque cum hostibus, neque cum civibus aut tam anceps eventus, aut propius extremo periculo res fuit; 'usque adeo,' sicut elegantissime ait Florus, '[33]plane videretur, nescio quid deliberare fortuna.' Et quid aliud reor, nisi an amicum suum usque in finem rara et sibi prorsus insolita fide comitaretur; an cum extremo jam calle desereret ad alium transitura. Tantaque hæc fortunæ deliberatio, tam diuturna [34]ut inter moras prœlii neutra in parte inclinante victoria; cum jam veterana illa militum manus tot probata victoriis, Cæsareis oculis insolitum dedecus, [35]sensum retrocederet; nec quominus palam fugeret, tam virtute, quam pudore teneretur, quod nunquam ante illum diem fecerat: dubitare Cæsar cœpit ac diffidere, et solito mœstior ante aciem stare ita tamen ut nihil idem de solita imperatoria virtute remitteret, [36]uno equo desiliens et furenti simillimus primam peditum in aciem evolaret: clamans, increpans, obsecrans atque exhortans, nec tantum voce vel oculis, sed

29 Adde, *ut*.—30 Lege, *Mundæ*.—31 Forte, *illam*.—32 Lege, *qui*.—33 Adde, *ut*.—34 Videtur deesse, *fuit*.—35 Lege, *sensim*.—36 Forte, *imo*.

manu et pectore fugam sistens, et fugere incipientes in prœlium vi retorquens, [37]tanquam denique trepidatio lucis illius fuit, tamque diu ambiguus pugnæ finis, ut cogitasse Cæsarem de extremis scriptorum plurimorum [38]tradiderunt; et eo vultu fuisse, [254] quod jam mortem sibi [39]consistere cogitaret, quamquam apud eos qui prœlio interfuerunt nulla penitus rei hujus est mentio: et est sane difficile, non tantum absentibus, sed præsentibus diffinire quid secum, quisque cogitet. Ego autem haud difficile ad credendum ducar, quod si de victoria Cæsar timuit, simul et de morte cogitavit: quomodo enim quove animo uni adolescenti terga vertisset is, qui parentem ejus talem virum, qui tot reges, qui tot duces, qui populos non urbium modo sed regnorum totiens terga sibi vertere coëgisset? utique igitur si vinci timuit, mori optavit vincere solitus, non vinci: sed an vinci timuerit quis novit? Dicunt tamen, et [40]quidem etiam pro comperto asserunt, tamdiu hæc rerum ambiguitas duravit, donec quinque cohortes hostium a Labieno castris laborantibus [41]auxiliorum directæ, mediamque in aciem properantes, fugæ speciem [42]prætenderunt. O fortuna ut creditur in omni re potens, sed in bello potentissima. Siquidem Cæsar, sive illas vere fugere arbitratus, sive [43]crudelitatem similans, ducum sagacissimus, velut in profugas impetum facit, animosque et suis addidit ut fugere hostes rati sequerentur, et [44]hostibus depressit, ut dum fugere suos suspicantur fugerent. Itaque Labienus [45]Cæsar desertor ac transfuga, suique pristini ducis hostis inexorabilis, cui parare perniciem quærebat, victoriam insperatam, [46]si vero mortem peperit. Eo enim prœlio et ipse concidit, unaque secum Actius Varus, et cum eis triginta milia hominum cecidere: cecidissent plures nisi tam proximum urbis profugium fuisset: de victoribus ad $\overline{\text{III}}$ cæsi, plures saucii equitum ac peditum. Itaque cum Cæsar muris obsidionem admovisset, agger flebilis et horrendus e cadaveribus factus est, [255] per quem ad oppugnationem urbis ascenderetur: quæ telis ac mucronibus, velut calce compacta, invicem cohærebant, murique cujuspiam officium ministrabant. Ite nunc miseri et civilibus bellis incumbite: dumque aliis invidetis vosipsos opprimite. Ecce de vestris cadaveribus superstites [47]oppugnantibus: an aliud

37 Forte, *tanta.*—38 Forte addendum, *monumenta.*—39 Lege, *consciscere.* —40 Lege, *quidam.*—41 Forte, *auxilio.*—42 Forte, *præ se tulerunt.*—43 Lege, *credulitatem.*—44 Lege, *hostium.*—45 Lege, *Cæsaris.*—46 Forte, *sibi.*—47 Forte, *oppugnantur: an aliud petitis? an quicquam.*

petis an quidquid furoribus nunc etiam vestris deest? An vult aliud Labienus tam fervidus insultator? et alii cecidere tuis instigatibus Labiene: et tu miser cum aliis cadaver unicum jaces: quamvis et tibi et Varo sepulchra facta reperiam: et quoniam tuis in eo statu vacasse non arbitror, extimo illa Cæsareæ, tibi quidem prorsus indebitæ, fuisse clementiæ: satisque auguror si sic est te, ut obstinato eras animo, inhumatum abjici maluisse. Gneus quidem Pompejus, et humero et lævo crure [48]sanco, inter medias cædes prœlio pulsus excessit: hunc in lectica, quod nec equo nec vehiculo uti posset, nemorosa avia penetrantem, fuga humili et occulta atque in speluncis latitantem, Cesonius Cæsaris legatus resistentem adhuc et miseræ spei reliquias refoventem assecutus, ad Lauronem, id est loco nomen, obtruncat: caput ad Cæsarem refertur, talibus assuetum muneribus non gaudentem. Hujus germanum Sextum Pompejum in Celtiberia abscondisse fortunam tradunt, [49]ne quoniam scilicet deessent bellis civilibus alimenta. Munda post prœlium expugnata quidem a Cæsare, sed ingenti prius sanguinis profusa [50]delivio. Per eos dies oppugnata rursum [51]Vero duba, quæ qualiter defecisset non invenio: magni ibi motus, ingens in civitate dissensio, parte una ad Cæsarem, altera in contrarium inclinante. Cumque esset ad arma discursum vicit pars quæ Cæsarem colebat, [256] sibique opidum cessit: de parte adversa [52]ei et viginti milia cecidere, quamvis magnæ urbi cuilibet insignis strages. Cæsar Hispali digressus Idibus Aprilis Gades petiit: inde rursum Hispalim rediit, ut Hispanas res velut ultima voluntate disponeret, quo [53]reversus amplius non erat: ibi vero concione advocata, beneficia sua in eam urbem commemoravit et antiqua et nova: [54]in finem eos arguit tanquam mala pro bonis omni tempore reddidissent: in pace seditiosi, in bello autem ignavi: quod Gneus Pompejus adolescens eorum fotus auxilio, [55]cæsis civibus agros et [56]vicinia vastasset, et cæsis civibus illic contra se fasces et imperium suscepisset, immo vero contra populum Romanum, cujus ipse regnum teneret. Quid enim crederent, ne forsitan Hispalenses [57]Romano vincere, quod eorum provinciam populati essent; an

48 Lege, *saucio.*—49 Forte, *nequando*, vel *ne qua.*—50 Lege, *diluvio.*—51 Forte, *Corduba.*—52 Forte, *duo.*—53 Lege, *reversurus.*—54 Lege, *in fine.*—55 Videtur delendum aut hic, aut paulo post.—56 Forte, *vicina.*—57 Forte, *Romanos vincerent.*

extincto Cæsare, qui mortalis esset, non sentirent Romanum populum immortalem? et in præsens x. habere legiones quæ non tantum Hispalensibus resistere, sed cœlum ipsum diruere sint potentes: quo in verbo non solum illa inest altitudo, quæ omnibus patet, sed illa etiam occultior, quæ in recensendis viribus Romanis, non omnes, sed suas tantum dinumerat legiones, quasi reliquas nullius pretii, et ne memoria quidem dignas censeat. Multa hujus historiæ in loco scriptorum vitio confusa prætereo ad finem properans: hic ergo bellorum civilium in Hispania finis esto.

His tot bellis exactis, tot laboribus exantlatis, quos [58]modum pati; sed scribere; sed legere; sed audire difficile est, victor Cæsar Romam rediit. Felix meo judicio quidem vir felicitate bellica, secundum stylum loquor, si patriæ hostes tantum, non et patriam vicisset: ea certe fuit verecundia, eaque Romani moris observantia, [257] ut tantum de hostibus triumpharet, et interfectorum se duce tantum hostium numerum scribi memoriæque mandari pateretur. Numerum vero civium occisorum scribi vetuit, ne domesticas clades atque miserias patriæ exprobraret: quamvis et in numero cæsorum hostium etsi non Romanis, at Romano generi exprobratio ingens fieret. Siquidem ejus ductu, ut ab illustribus traditum est auctoribus, undecies centena et nonaginta duo milia hostium cæsa sunt: et sequitur quantum bellis civilibus [59]viderit noluit annotari: triumphavit quater, ut fere omnes sunt auctores, et [60]centuriones tradunt quinquies. Primus triumphus fuit de Gallia atque Britannia, isque omnium clarissimus: secundus de Ægypto: tertius de Pharnace et Ponto: quartus de Juba et Africa: quintus de Hispania. Ego vero adderem his sextum de Massilia, nisi quod forsitan [61]his triumphus sub Gallico continetur: nam de Massilia illum triumphasse non est dubium cuiquam, qui acerrimam illam Ciceronis de Cæsare loquentis querimoniam in libris Officiorum legerit. 'Vexatis,' inquit, 'ac perditis nationibus externis, ad exemplum amissi imperii portari in triumpho Massiliam vidimus, et ex ea urbe triumphari, sine qua nunquam nostri imperatores ex transalpinis bellis triumpharunt:' de Thessalia et Tapso et Munda victoriæ ingentes, sed triumphus nullus: veteri enim more Romano nunquam triumphus civili sanguine quærebatur. Hic igitur tri-

58 Forte, *non modo*.—59 Forte, *cæsi fuerint noluerit*.—60 Forte, *certiores*.—61 Lege, *hic*, vel *is*.

umphorum et bellorum et fundendi sanguinis finis fuit. Ita tandem longis bellis pax alta successerat.

Ea quidem magnitudo rerum et claritas victori gloriam, [62]ex terris gentibus stuporem, suis civibus livorem odiumque pepererat. Neminem certe clementius, neminem liberalius victoria usum constat, idque [63]maximi sunt auctores. [258] Invidebant tamen, et quod miraberis, invidentes certabant eum honoribus ornare: positæ in templis imagines, [64]suggestri in curia, fastigium in domo, mensis in cœlo: ipse pater patriæ perpetuusque dictator: ita enim hæc omnia scripta sunt. Ipse suam omnem clementiam [65]potentiam in cives effundere: nihil de tanto imperio suum erat præter gloriam et imperii nudum nomen: pecunias omnem ætatem contempserat: voluptates ut sperneret jam sibi ætas devexa præstabat. Negare non possum, quin in republica juvenis paulo impetuosior, et principatus semper appetentior [66]fuit, quam sat est, ne si hoc negem, ipse meis scriptis [67]arguer, et his auctoribus [68]nuda illa decerpserim. Sed quis virtutes alias viri hujus enumeret, quis illam unicam abunde laudaverit, qua omnes vicit principes, clementiam! Sed quid agant, quove se vertant homines, ubique periculum, nihil tutum: verissimum illud Liricum: ‘ Quid quisque vitet, nunquam homini satis cautum est in horas:’ exilio cesserat Africanus invidiæ. Cæsar beneficiis obstiterat: tutius illud apparuit: rem verissimam sed mirabilem et indignam dicam delicatis animis: ipsa beneficentia gravis erat, et unum omnia posse multis utile, sed molestum omnibus: hinc invidiæ incrementa; quid facerent raptori impio, qui pati clementem principem et munificum nequiverunt? Unde hercle amorem omnium merebatur, inde omnium ferme odia, et paucorum insidias, et ad ultimum causam mortis invenit: de qua in extremo dicam, eo quod extremus humanorum actuum sit mori: ante tamen de quibusdam quæ ad corporis habitum formamque et ingenium et eloquentiam et mores, domesticam viri vitam attinent, attingendum puto, secundum quod a præclaris auctoribus sparsim tradita elicere, [259] et in unum studio colligere dabitur: non quidem omnia, nec oportet, sed quæ vel utilia cognitu vel delectabilia videbuntur. Corpore quidem altus fuit, candidus, teres, maximarum virium; peritia rei militaris eximia, incredi-

62 Lege, *exteris.*—63 Forte, *maximi tradunt.*—64 Lege, *suggestus.*—65 Adde, *ac.*—66 Lege, *fuerit.*—67 Lege, *arguar.*—68 Lege, *unde illa.*

bili patientia laboris, vultu modice, [69]sed non pleno, oculis nigris atque vivacibus, valetudine usque sub extremum prospera, tunc tamen et animo nonnunquam linqui solitus, et per quietem [70]vis concuti. In corporis cultu curiosior parumper quam requirere videretur tanti animi magnitudo: calvitium ægre tulit, revocare capillum a vertice in frontem consuetus, et e cunctis honoribus a Senatu et populo sibi oblatis nullum recepit avidius quam [71]præminis usu laureæ [72]contra calvitium tegeretur: reliquo etiam cultu corporis insignem extitisse et in pace constat et in bello, mundum præterea delicatum nitidumque ultra quam satis esset viro forti: et rerum talium studiosum fuisse, nota res est, usque adeo ut [73]nullam a fundamentis sumptuosissime extructam, quod non plene oculis responderet, funditus everteret, idque tunc etiam inopem fecisse, atque ære pressum alieno: margaritarum et gemmarum et [74]tore juvatum et signorum et pictarum tabularum avidissimus: disciplinæ vero domesticæ tenax valde, non magnis in rebus modo, sed in minimis: ita ut pistorem quod [75]comminus non eundem quem sibi panem ministraret, vinculis innecteret; et libertum sibi acceptissimum, quod Romani equitis uxorem violasset, nullo licet accusante, morte multavit: non tamen pudicitiam, quam in alio exigebat, in se præstitit; infamatus et Romæ illustrium adulteriis feminarum, in quibus collegarum ejus Crassi et Pompeji conjugum, [260] ante scilicet quam hic ejus gener esset: insuper et provincialium matronarum, et præsertim in Galliis, quodque altius, reginarum; in quibus nomen habet [76]Euries Mauritanis, et ante omnes Ægypti regina Cleopatra, cujus supra mentionem fecimus: cum qua non contentus in medio belli civilis ardore voluptati multum temporis impendisse, post belli finem in urbem Romam evocatam, nec nisi multis honoribus et donis ornatam redire tribuit in Ægyptum, filiumque ex ea susceptum agnovit, suumque illi nomen imponi non erubuit, quem quidem Cæsari et aspectu et incessu persimilem prodidere. Inter hæc tamen et cibi prorsus indifferentis, et parcissimus vini fuit; ut mirari posses quid sibi sine Baccho et cibis levioribus vellet Venus. Neque vero feminarum quam divitiarum appetentior fuit: non ut eas reconderet, quod fere omnes

69 Forte, *si non pleno.* Suetonio *paullo pleniore.*—70 Forte, *etiam.*—71 Lege, *quam assiduum usum laureæ, qua contra.*—72 Adde, *qua.*—73 Forte, *villam.*—74 Lege, *toreumatum.*—75 Forte, *convivis.*—76 Lege, *Eunoe Mauritaniæ.*

faciunt, qui divitias quærunt, sed ut largiretur liberaliterque diffunderet: ita duorum avaritiæ malorum alterum nesciebat, altero laborabat: unde et in Hispania, in Gallia, et in Ægypto multa quidem; [77]ratione autem effracto Romæ, universa diripuit. Sed non ut abstinentiæ sic eloquentiæ inops fuit, qua et omnium seculorum duces haud dubie antecessit, et summos æquavit oratores: quod ita esse, oratorum princeps et Cæsaris hostis Cicero confirmat, et quod mireris, ad Brutum scribens: neque tantum militari, aut oratoria eloquentia, quam habet ad præsentes, emicuit, sed et libros scripsit rerum [78]ante alios suarum, qui ab aliis, qui rebus ipsis interfuerant, digesti sunt, et in lucem editi, unde horum, quæ de rebus Cæsaris scripsimus, maxima pars decerpta est. Scripsit et alios plures, qui ita sibi propter ingenii velocitatem adeo [79]aut modicum temporis occupabant obstabantque negotiis, ut quosdam ex eis in alpium transitu belli Gallici temporibus, [261] quosdam in medio periculosissimorum ardore bellorum, unum cujus supra meminimus dum ab urbe Roma IIII. et XX. diebus ulteriorem in Hispaniam pervenisset [80]Scripsit et epistolas ad senatum, ad amicos, inter alios [81]Ciceronem: qui, pace dixerim tanti viri, sæpe et multum in amicitia variavit: scripsit adolescentulus multa, quæ prosequi longum est. Talis ille in rebus ingenii: nam in rebus bellicis nulli hominum secundus fuisse non ambigitur: ita nempe de illo scriptum est: Vir quo nemo unquam bellis magis enituit: [82]in quibusdam nunquam ipse sibi pepercit, indulsitque [83]aliud: primus in agmine, eques interdum, pedes sæpius cernebatur: nec gelu nec sole nec pluvia caput operiens: [84]exhortatus docensque assidue quid agendum quid cavendum: et præsertim exemplo milites ad laborem erigens atque confirmans: nullus enim locus erat ignaviæ, ubi suum imperatorem præeuntem videbant, jubentemque non ire sed venire, et se sequi ad pericula: nemo unquam promptior, nemo in periculis cautior: et cum cautus ad omnia, tum ductandis exercitibus cautissimus et insidiarum providentissimus semper fuit: ita ut nunquam duceret, nisi itineribus exploratis, aut per alios, ut per seipsum: nonnunquam inter [85]hostes illorum habitu transgressus in-

77 Forte, *ærario*.—78 Forte, *annales*.—79 *Aut* videtur delendum, vel scribendum, *adeo nullum, aut modicum*.—80 Deest, *fecerit*, aut *composuerit*.—81 Lege, *ad Ciceronem*.—82 Lege, *in quibus*.—83 Lege, *aliquid*.—84 Lege, *exhortans*.—85 Forte, *per hostes*.

cognitus, ut ad summam libratis omnibus dubitari posset, an animosior esset, an circumspectior, cautiorque: celeritatis non tantum miræ sed incredibilis fuit, quam et ingenio et corpore præstitit, ita, ut et si quid ingenio agendum esset, ante perficeret quam cœpisse crederetur; et corpore itidem non ire, sed volare visus, centena milia passuum in singulos dies exigeret, et [86]abicons amnes aut [87]nardo, [262] aut inflatis utribus pedibus [88]arremigando trajiceret: ita ut, dictu mirum, sæpe nuntii ad ejus adventum urbibus nuntiandum præmissi, cum eo cursim pervenissent, eum jam prævenisse attoniti reperirent: et huic celeritati animositas quidem inerat atque audacia: ita ut sæpe turbulentissimis [89]ptantibus tempestatibus, quando nemo etiam privatus iter ingredi auderet, ipse cum toto properaret exercitu: et cum pervenisset e vestigio stupentes hostes aggrediretur, nullumque respiramentum illis, aut resumendi animos daret spatium. Quotiens periculum anceps esset, equos [90]abjicere solitus et præsertim suum, ut [91]æquatio cum peditibus discrimen, et seposita fugæ spe, quasi virum unum totum firmaret exercitum. Præter autem artes imperatorias, militis officia tam valenter exercuit; ut sicut nemo illi par imperator, sic nemo illo miles melior foret. Itaque inclinatam aciem sæpe solus erexit, ut præsertim Mundensi die factum [92]est narravimus, cohibens fugam, et paventes arreptis faucibus in adversos manu ac voce retorquens, tanto impetu, ut [93]aquilifer cunctantem intentata cuspide tremefecerit; aliumque terruerit, usque adeo ut in manu ejus signum relinqueret abiretque, et ipse ex imperatore vexillifer remaneret. De hac bellica virtute ac felicitate, præcipuaque felicitate, etsi abunde sit dictum, neque aliud hoc tota hæc dicat historia: non est tamen omittendum Ciceronis testimonium; quum licet vulgatissimum omnibusque notissimum, est tamen clarissimum simulque verissimum. 'Soleo sæpe,' inquit, 'ante oculos ponere, idque libenter crebris usurpare sermonibus; omnes nostrorum imperatorum, omnes exterarum gentium, potentissimorumque populorum, omnes regum clarissimorum res gestas, [263] cum tuis nec contentionum magnitudine, nec numero prœliorum, nec varietate regio-

86 Forte, *rapidos.*—87 Forte, *nando.*—88 Lege, *remigando.*—89 Forte, *existentibus.*—90 Forte, *abigere.*—91 Lege, *æquato cum peditibus discrimine.*—92 Lege, *esse.*—93 Non intellexit verba Suetonii, ex quo hæc hausit, apud quem est, *ut aquilifer moranti cuspide sit minatus. Moranti* est retinenti Cæsari aquiliferum, ne fugeret, non *cunctantem.*

num, nec celeritate conficiendi, nec dissimilitudine bellorum posse conferri: nec vero disjunctissimas terras citius [94]passibus cuique jam potuisse peragrari, quam tuis non dicam cursibus, sed victoriis illustratæ sunt. Quæ quidem ego, nisi ita esse magna fatear, ut ea vix cujusquam mens aut cogitatio capere [95]posset, amens.'[96] Milites non urbanitate nec fama nec fortuna quidem, sed viribus corporis atque animi extimabat, et severus in eos pariter et indulgens: nam et propinquo hoste omnibus horis, non [97]magnis diurnis quam nocturnis paratos eos ad iter [98]ad pugnam exigebat: et [99]bene nunquam pugnæ tempus denuntiabat aut itineris, ut omne tempus sibi denuntiatum crederent; et semper parati quotiens profectionis aut pugnæ signum sonuisset invenirentur. Et sæpe nulla causa rei cujuspiam signum dabat, ut condiscerent laborare, et repentinis imperiis præsto esse. Peccata militum non omnia castigabat et multa dissimulabat, sciens genus hominum ad peccandum pronum, nec facile naturam et consuetudinem verbis extirpari: seditiosos ac desertores severissime puniebat: quod hæc vitia non ad [100] singulos [1]mores, sed ad [2]summum rerum pertinent: ut [3]vere intentos ad prœlia requirebat, [4]si post victorias interdum lasciviæ militari ac lætitiæ fræna laxabat, ut a diurno labore recrearentur corpora militum atque animi. Et si in hoc argueretur, respondebat: 'Milites mei et unguentati bene possunt et pugnare et vincere:' illudque eis permittebat, ut auro et argento ornarentur; [264] quo et [5]a spiritu pulchrior esset exercitus, et virtuti insitæ damni metus accederet, et esset quisque ad pugnandum acrior, dum et vinci timerent et spoliari. Neque eos alloquens *milites* nuncupabat, sed *commilitones* suos; neque eos ut milites, sed ut amicos charissimos diligebat: in tantum ut cognita cæde Titurii et Arunculeji, de quibus supra diximus, barba et capillo intonsus atque incultus tam diu fuerit donec [6]in hostes ulcisceretur: quibus artibus et fortissimos milites et sibi fidissimos fecit, usque adeo ut in ipso principio civilis belli, cum a patria stipendia negarentur, neque ad tantam rem unus ipse sufficeret, centuriones legionum singulos equites sibi offerrent sua impensa, et omnes pedites communicatis

94 Forte, *cujusquam passibus.*—95 Lege, *possit.*—96 Adde, *sim.*—97 Lege, *magis.*—98 Adde, *et.*—99 Forte, *pæne.*—100 Forte, *singulorum.*—1 In Suetonio est *moribus*, h. e. vitam et mores, boni an mali essent.—2 Lege, *summam.*—3 Forte, *ut vere.*—4 Lege, *sic.*—5 Forte, *aspectu.*—6 Dele, *in.*

omnibus, et ditioribus quibusque ultro inopum curam in se transferentibus, gratuitum illi sine stipendio ac frumento pollicerentur obsequium: neque in tam longo belli spatio quisquam fere transfugit; et capti aliqui suorum oblatam sibi vitam si contra Cæsarem militarent constantissime respuerunt. Difficultates rerum omnium et extrema famem, vel dum obsiderentur ab hostibus, vel dum ipsi illos obsiderent, tanta pertulere constantia, ut ad Durachium pane ex herbis facto vitam sustentarent: quo conspecto Pompejus 'rem sibi non cum hominibus, sed cum feris animantibus esse,' ait; abjicique eum jussit, ne visus animos suorum debilitaret, obstinatione hostium intellecta. Fortitudo quoque non inferior quam patientia illis erat: victi semel illis in locis tam mœsti fuerunt, ut a semetipsis supplicium exigentes, consolari eos dux habuerat non punire. Aliis omnibus in prœliis, ingentes hostium exercitus semper longe numero pauciores [7]vicerint atque deleverint: et ibidem una cohors Cæsaris quatuor [265] Pompejanas legiones aliquot horarum spatio sic pertulit, ut pene omnes confixi atque obruti sagittis essent, quarum CXXX. [8]intra vallum reperta atque ad Cæsarem sunt relata. Et hi omnes, aut multi quidem. Quid de singulis loquar? nota est Scevæ centurionis, et in Britannia et ad Durachium virtus, de qua diximus suo loco: et quod dicendi locus defuit, [9]Actili militis ad Massiliam, qui cum prœlio navali hostilem in puppim dexteram injecisset, illa amputata, nixus altera, navimque conscendens, scuto in adversos impetum fecit: æquavit [10]Cymgeri factum, quod loquacissimæ [11]gratiæ laudibus in cœlum usque sublatum est, cum par virtus Romani militis pene sit damnata silentio. Sic verborum illi, isti autem rerum studio dediti erant: seditionem militarem Gallicis omnibus atque Germanicis atque Britannicis bellis nullam pertulit: existimo quod justa bella milites agere sibi viderentur, nihil aliud quam pugnam et obedientiam cogitarent: ac bellis civilibus aliquot; sed quas cito non facilitate sed severitate et auctoritate [12]compescerat; qualis fuit illa [13]ad Placentiam, dum [14]prior bello ex Hispania remearet, de qua dictum est: et altera Romæ, decimanis missionem et præmia tumultuosissima conspiratione poscentibus: quos quoniam tum maxime [15]belli in Africa repullularet, amicis

7 Lege, *vicerunt atque deleverunt.*—8 Adde, *millia.*—9 Lege, *Acilii.*—10 Lege, *Cynegiri.*—11 Forte, *Græciæ.*—12 Lege, *compescebat.*—13 Lege, *at.*—14 Lege, *priori bello confecto.*—15 Lege, *bellum.*

dehortantibus, neque dimittendi tempus esse [16]firmantibus, dimittere voluit, et quantum in se esset dimisit: sed quos imperator dimittebat, imperatoris vox una detinuit, [17]ut, cum enim eos alloqui incipiens, non commilitones ut solebat, sed *Quirites* appellasset, una statim voce responderent, se vero milites suos esse, nec amplius loqui passi, recusantem licet, [266] in Africam sequerentur; non [18]cum impunes, sed pro cujusque culpa et increpiti et multati. Et hæc quidem cum [19]milibus.

Familiaritates, amicitias, clientelas summa fide coluit ac pietate: dum silvestre iter ageret, Gajumque Oppium qui sibi amicissimus et illo in itinere comes erat unicus, ægritudo repentina corripuisset; et forte ibi tuguriolum nonnisi unius capax esset inventum, ibi amicum agresti in lectulo collocavit, ipse sub dio nuda jacuit in humo: et hæc quidem dum fortuna adhuc esset humiliore: at cum ad imperium ascendisset, nonnullos obscurissime natos ad honores et magnifica promovit officia: cumque de hoc reprehenderetur: 'si grassatorum,' inquit, 'atque sicariorum in defendenda dignitate mea usus essem, æque illis essem gratus: non enim quis, sed quid quisque pro me gesserit [20]ex animo.' Masintham [21]Granosum adolescentem suam in clientelam ab ineunte ætate susceperat: contra illum [22]adivit ut Hyempsal rex litigium habebat; in quo [23]cum Cæsar tanta ope et sic ardenter [24]adivit, ut filio Jubæ regis, qui regis alterius causam fovebat, ortis ut fit [25]incontentiose verbis acrioribus, barbam manu violenter arriperet, eundemque Masintham in custodiam ducentibus eriperet, eumque quærentibus occultaret: denique prætor primum in Hispaniam proficiscens, sua abditum lectica nulli cognitum asportaret. At non ut amicitiarum, sic et simultatum tenax, a nullo unquam tam offensus, quin facile et oblivisceretur et parceret. Itaque et orationes et versuum morsus famosorum, quin et librorum adversus se ab invidis editorum lacerationes patientissimo ac civili tulit animo, [267] neque graviores injurias, sibi non verbis sed rebus ipsis illatas, cum posset ulcisci, [26]noluit: et si omnino [27]jusjurandi vinculo [28]cogetur quanto quivit humanus ultus

16 Forte, *affirmantibus.*—17 Videtur delendum *enim.*—18 Forte, *tamen.*—19 Lege, *militibus.*—20 Lege, *examino.*—21 Lege, *generosum.* Suet. *nobilem.*—22 Lege, *audivit.*—23 Lege, *eum.*—24 Lege, *adjuvit.*—25 Lege, *in contentione.*—26 Lege, *voluit.*—27 Lege, *jurisjurandi.*—28 Lege, *cogeretur.*

est. Conjurationes contra se deprehensas non prævenit, sed sibi notas esse admonuit: male de se loquentibus edixit ut desinerent: statuas Sullæ atque Pompeji a Romana plebe depositas restituit; nec passus est extinctis hostibus nocere favorem suum, qui viventibus non noceret. Denique omnes injurias omnibus remisit: neque alibi quam in prœlio periisse aliquos suorum hostium notum est, nisi Afranium ut perhibent, et Faustum Sullam, ac L. Cæsarem juvenem: quanquam et duo primi accepta semel venia postmodum rebellassent, et de eorum morte [29]alteri scripserint qui rebus interfuerunt: et tertius servos Cæsaris ac libertos ferro et igni crudeliter enecasset; sed ne hos quidem suo jussu, [30]sed consensu interfectos dicant, qui asserunt post victoriam interfectos. Cum vero petentibus sigillatim ignovisset, novissime universis etiam non petentibus veniam dedit, ac licentiam in Italiam redeundi, atque ad honores et imperia bello præclusum aditum aperuit, ostendens verbis, et, quæ mentiri nesciunt, rebus, nullum se hostem post bellorum exitum habere: de quo Cicero, etsi post ejus interitum obloquatur, quod invitus lego: tamen ante sic dixerat: 'Videmus tuam [31]gloriam prœliorum exitu terminatam, gladium vagina vacuum in Urbe non vidimus: quos amisimus cives, eos Martis vis pertulit, non ira victoriæ: Ut dubitare debeat nemo, quin multos, si fieri posset, C. Cæsar ab inferis excitaret, quoniam ex eadem acie conservat quos potest:' [268] hæc [32]levitas et hi mores Cæsaris qui illum totius humani generis amore dignissimum facere debuissent; sibi, quod suspicari quidem licet, perniciem attulerunt: visus est enim tuto lædi posse, qui omnia omnibus indulgere, nihil soleret ulcisci, prætentæ tamen aliæ causæ sunt: et facile est causas vel invenire vel fingere. Objiciunt illi insolentiam, cui certe adjuncta solet [33]crudelitas, quæ, ut [34]linquit, ab illo longe afuit: ut sit autem mitis insolentia, quod vix esse posset, [35]præfecto tanta post victorias desierat esse [36]mirabilis, et gestarum rerum conscientia levabatur. Dicunt eum ingratus * non sibi tantum, sed aliis, præter patrii moris observantiam impertitum: nimios sibi honores usurpasse, continuum consulatum, perpetuam dictaturam ac censuram, cognomen imperatoris ac patris patriæ, quæ post eum multis longe

29 Lege, *aliter*.—30 Lege, *seu*.—31 Forte, *victoriam:* sic Cicero pro M. Marcel.—32 Lege, *lenitas*.—33 Videtur addendum, *esse*.—34 Lege, *liquet*.—35 Lege, *profecto tantas*.—36 Lege, *esse*. *Mirabili gestarum rerum conscientia.*

imparibus contigerunt; statuam inter reges, in orchestra[37], [38]qui certe non petenti, immo et recusanti merito [39]debebatur, nec humanos tantum, sed divinos[40]: sedem auream [41]in curia tensam pro tribunali, templa etiam et aras, in quo modum fateor supergressus est: at quod sequitur, quale est simulachrum juxta Deos: et quos Deos quæso? Jovem forsitan aut Neptunum, qui certe pedem Cæsaris non valebant, homines vitiosi: aut ut scriptum est, 'Omnes Dii gentium dæmonia.' Despexisse etiam fertur [42]auruspicia: et quid oro dignum infamia, ne dum morte, et non potius multa laude [43]dignissima? sed expediamus illam inexpiabilem ut dicunt invidiæ causam: [44]se adeunti, [269] et honorificentissimis decretis honestanti, non [45]assurrexerit, sive prohibitus, ut ajunt, a Cornelio Balbo, [46]et cum vellet assurgere, [47]sine sponte sua, neque de assurgendo cogitans: en grave crimen: cum nostra ætate filii rusticorum regibus atque principibus non assurgant: sed enim id maxime indignationem senatus auxit, quod ipse Cæsar sibi triumphanti non assurrexisse Pontium Aquilam ægre tulerat. En causa, en paritas rerum: rogo autem quid habet Pontius Aquila tribunus plebis commune cum Cæsare triumphante? nisi forte eadem in patria natum esse pares facit. Sed nunquam odio causa defuit. Addunt suspicionem affectati regni ab illo, qui utique regibus omnibus major erat, et major esse noverat. Hæ sunt fere causæ, hæc sunt crimina, quæ Cæsarem morte dignum effecerunt, et eorum utor verbo, ut jure cæsus existimetur. Conjuratum est in eum a LX. senatoribus, Gajo Cassio, ac Marco, ac Decimo Brutis tantæ cædis ducibus: quorum primus atque ultimus e suorum numero erant, medius semper adversæ partis extiterat; sed venia donatus ac provincia auctus, aut oblata respuere, aut profecto ipse quoque suus esse debuerat: sed uno modo sui omnes fuerunt peremptores. Et multa quidem conjuratis fuere consilia qualiter atque ubi eum perderent: tandem [48]senatu. Nec ipsi quidem Cæsari mors ignota esse debuerat, nisi quod perituris [49]oculis obstruit fortuna: omitto tabulam æneam forte [50]Capis regis e sepulchro erutam, in qua

37 Adde, *suggestam*.—38 Lege, *quæ*.—39 Lege, *dabantur*, aut *decernebantur*.—40 Adde, *recepit*.—41 Lege, *in curia et pro tribunali, thensam in pompa Circensi.* Sic sane Suet.—42 Lege, *auspicia*, aut *haruspicia*.—43 Lege, *dignissimum*.—44 Adde, *Senatui*.—45 Lege, *assurrexit*.—46 Videtur delendum, *et*.—47 Lege, *sive*.—48 Adde, *in*.—49 Forte, *oculos*.—50 Lege, *Capyis:* et sic paullo post.

Græce scripta erat hæc sententia: 'Quandocumque ossa Capis detecta essent, fore ut Julo prognatus manu suorum necaretur, [270] magnisque mox Italiæ cladibus vindicaretur.' Potest enim esse res fabulosa, quamvis eam Suetonius Tranquillus affirmet; et Cornelium Balbum Cæsaris familiarissimum producat auctorem. Omitto greges equorum in trajiciendo Rubicone consecratos, et vagari sine custode permissos circa diem cædis, et pabulo abstinentes, et lacrymis manantes uberibus. Omitto plurimis hostiis non litatum, et Spurinæ aruspicis monitus periculi imminentis, et regaliolum avem in Pompejana curia a diversis [51]vulneribus decerptam. Omitto suum et uxoris suæ somnum, et quæ sunt id genus omnia, quæ a viro tam docto, tam magnanimo jure optimo, nisi fallor, sperni poterant: sed tunc vulgo observari talia, immo et præcaveri [52]mox erat. Illud certe sapientissimo duci oculos aperuisse debuerat, quod et fama [53]cæde in vulgus effusa erat, ut quod multi noverant, ille unus, cujus res agebatur, vix ignorare potuerit: et ad locum suæ mortis eunti [54]quidem obvius sed ignotus scripturam obtulit, qua monebatur ne ad mortem iret: accepitque illam nec perlegit, sed scripturis aliis quas sinistra manu gestabat, quasi statim postea lecturus immiscuit, quæ postea cum aliis est inventa. Et hinc ortus dicitur mos ille præcipue principum, ut omnem scripturam sibi oblatam confestim legant. Cæterum his atque aliis moti quidam opinantur, Cæsarem et mortem suam [55]præstitisse et sic mori voluisse: nam et apud Xenophontem cum Cyri regis mortem et ordinationem ultimam aliquando legeret, contempsit lentum ac languidum mortis genus: et pridie quam moreretur orta inter cœnam mentione de optimo genere moriendi, ipse mortem subitam inexpectatamque prætulerat: et in quotidiano sermone sæpe dicere solitus ferebatur: [271] 'Satis diu se vel naturæ vixisse vel gloriæ:' cujus, in Oratione pro M. Marcello, Cicero meminit: [56]utrumque ea res credita. Cæsar Idibus Martiis turbatæ valetudinis causa aliquamdiu domi detentus, tandem D. Bruto hortante ne expectantem senatum frustraretur, ad multum diei [57]spatii, hora scilicet quinta, venit in curiam Pompejanam, quæ est [58]Trapei rupis in latere, expeditionem Particam animo cogitans;

51 Forte, *ævibus.*—52 Lege, *mos.*—53 Lege, *cædis.*—54 Lege, *quidam.*—55 Lege, *præscivisse.*—56 Forte, *utcunque.*—57 Lege, *spatium.*—58 Forte, *Tarpejæ.*

ibi dum assedisset, conjurati eum sub prætextu obsequii circumsistunt: cum Cimber Tullius qui [59]primus sibi tanti facinoris partes assumpserat, accedens nescio quid poposcit. Neganti in præsens inque aliud tempus rem trahenti, ab utroque humero togam manibus arripuit, exclamantem, 'Ista quidem vis est,' Cassius infra jugulum vulnerat. Cæsar Cassii pugione erepto, brachioque ejus trajecto, dum assurgeret alio vulnere remoratus est, quod unum ex omnibus letale medici dixere: sed ad unam vitam finiendam tale vulnus unum satis est. Tum se undique ab omnibus stricto ferro peti videns, neque soli inter tantos et inermi quidquam auxilii esse intelligens, spiritum recollegit, ne quid indecorum moriens diceret aut faceret, neque omnino aliquid dixit: nisi quod ad primum vulnus parumper [60]infremuit, nulla voce tamen emissa: et M. Bruto in se irruenti, Græcum fertur nescio quod breve dixisse, de quo Cæsarem ipsum dicere solitum refert Cicero Epistolarum ad Atticum libro [61]XXXIX. Magni refert quid hic velit, sec quicquid volet valde volet: et ipse quidem in extremo toga caput obnubit, lævaque sinum vestimenti ad inferiores partes corporis extendit, quo casus esset honestior. [272] Ita ille qui tot terras primum, post in urbe Roma terrarum orbem mira felicitate subegerat, una hora III. ac XX. vulneribus ad terram datus occubuit: inque omnem terram auditus est ruinæ fragor ingentis. Quam indigne autem sit occisus, vel hinc patet, quod plures ex his qui eum occiderunt, in testamento ejus filii, si quis forte nasceretur, tutores erant nominati, quidam quoque in secundis hæredibus scripti erant: ut D. Brutus, qui maxime in cæde ac præcipue videtur ipsius fuisse: quod quidem testamentum paucis ante mortem mensibus fecerat. Nam in altero ante belli civilis initium, ut quidam tradunt, Gn. Pompejum generum suum unicum scripserat hæredem, sed bello exorto mutandi testamenti justissima causa fuit: Nemo enim hostem sibi vult hæredem legatum. Populo Romano publice reliquit hortos quos circa Tiberim habebat, private autem ac viritim trecentos sextertios: quod legatum ingens fuisse, quisquis populi numerositatem attendit, intelliget. Decreverant occisores corpus in Tiberim jactare, bona publicare, acta revocare: sed magnitudine perpetrati facinoris attoniti, et metu M. Antonii qui tunc consul, et Lepidi, qui magister equitum dictatori erat, absterriti destiterunt;

59 Lege, *primas*.—60 Lege, *ingemuit*.—61 Forte, XIIII.

fuitque illis unica fugæ cura: et nisi eam [62]ludibrium extincto præparatum mirificos in homines versum [63]est. Rogus ei accensus in campo Martio secus tumulum Juliæ, nescio quidem an filiæ an sororis, utrique enim nomen fuerat: ædes aurea templi in formam memoriæ ejus extructa; lectus eburneus auro stratus ac purpura ad caput ejus; trophæum ad gloriam, et vestis in qua erat occisus ad commiserationem spectantium excitandam: simulque inter ludos funereos ad misericordiam occisi, [273] et invidiam occisorum [64]pecuniarum illud inter alia decantatum: 'Me, servasse, ut essent qui me perderent?' laudationes in funere virorum illustrium fieri solitæ, propter prolixitatem et pompam funeris, cui [65]dives non suffectura videbatur, prætermissæ sunt: earumque in locum senatus consultum breve per præconem jussu Consulis recitatum est, quo Cæsari omnes honores divinos humanosque decreverat: et præterea jusjurandum, quo se omnes pro salute ejus obligaverant, ut evidentius non modo cædis sed perjurii scelus esset: pari compendio permissum est, munera ad funus ex more ferentibus, ut sine ordine quo quisque vellet, in itinere suum munus in campum ipsum Martium deferret, inde in forum a magistratibus delatus est. Dumque ubinam cremandus esset in quæstionem venisset, aliique in curia, in qua occisus erat, alii in cella Jovis dicerent: subito duo viri ignoti succincti gladiis, et jacula bina gestantes, ardentibus [66]cereris igne accenso diremerunt litem, secutique omnes quasi divinitus præmonstratam viam, multi vestes, multi arma quibus ornati advenerant, flammis injecere: præcipue veterani, qui sub illo victoriosissime militarant, quasi jam armis vale dicerent, illo extincto, qui summum fuerat decus armorum. Matronæ etiam sua in ignem et filiorum ornamenta jactabant; luctus ingens fuit non Romanorum modo sed exterarum gentium quoque, maxime Judæorum, qui sepulchrum ejus aliquot continuis noctibus pro officio frequentarunt. Peracto funere plebs Romana ad domum Bruti et Cassii facibus armata contendit, vixque inde repulsa [67]Erulum Cinnam infelicem quendam hominem casu obvium errore nominis delusa discerpsit, credens alium esse, quem mordaciter per eos dies contra Cæsarem locutum esse constabat, [274] affixitque hastæ caput velut taliter suum ducem ulta gestavit. Sic alienæ culpæ

62 Aliquid deest, ut *arripuissent:* aut simile.—63 Lege, *esset.*—64 Forte, *Pacuvianum.*—65 Forte, *dies.*—66 Lege, *cereis.*—67 Forte, *Helvium:* sic Suet.

ille innocens pœnas dedit. Post hæc Numidici lapidis columnam in eodem loco posuit viginti pedum altitudinis, [68]in scipcione addita, *Parenti patriæ:* ad quam et sacrificare et vovere et jurare per Cæsarem diutius observatum est. Periit anno ætatis VI. et L. relatus est in numero Deorum, non modo principum auctoritate, sed opinione etiam populari: nam ludis quos ibi Augustus Cæsar hæres ejus instituit, crinita quædam stella VII. continuis diebus circa XI. horam lucis apparuit: persuasumque est [69]crudele plebi, Cæsaris esse animam in cœlum admissi: quo profecto aliis viis, quam armis, et bellis, aliisque quam de armato hoste victoriis atque triumphis ascenditur. Hujus stellæ et Virgilius poëta meminit in Bucolico carmine, et simulachrum ipsum Cæsaris [70]judicio, cujus in vertice stella est. Denique opprobrium illud, quod conjurati in extinctum meditati erant, primo quidem in tempus ac locum cædis versum est: nam et curiam ipsam ceu infaustum locum claudi jussum est: hodieque præclusa vixque accessibilis est. [71]Diis Martias parricidium nominari[72], hoc adjecto, ne unquam die illo senatus haberetur. [73]Dictum etiam in ipsos [74]sedis auctores: quorum nullus triennio amplius supervixit, nullus morte obiit naturali: damnati omnes diversis eventibus periere, alii naufragio, bello alii, [75]quidem seipso gladio, quo Cæsarem vulneraverant, occiderunt, ut evidenter ostenderetur, cædem illam nec Deo nec hominibus placuisse.

Explicit Liber. Deo gratias.

68 Lege, *inscriptione.*—69 Lege, *credulæ.*—70 Forte, *indicat.*—71 Forte, *Idus.*—72 Forte addendum, *placuit.*—73 Forte, *Versum.*—74 Lege, *cædis.*—75 Lege, *quidam seipsos.*

TESTIMONIA CLARORUM VIRORUM

DE JULIO CELSO,

EJUSQUE COMMENTARIIS.

Speculum Historiale *Vincentii Bellovæensis* seu *Beluacensis* Episcopi (qui floruit circa Annum 1240) *impress. Venetiis* 1494. *Fol.* Antiqua Dicta Moralia *Julii Celsi* continet. Lib. vi. 5. *Alia multa de Bello Cæsaris narravit Orosius et Julius Celsus, ex quibus multa sequuntur excerpta;* quæ consulat Lector.

Fragmenta illa *Julii Celsi* a *Vincentio* memorata, si in nostro Auctore reperiantur, *Grævii* conjecturæ minus faverent de tempore Scriptoris horum commentariorum, qui sæculum minus barbarum, stylumque haud cucullatum sapiunt, licet verisimile sit *Celsum* nostrum aliquibus in locis corruptum aut interpolatum fuisse. Sicut ipsum *Cæsarem*, veteres fere universos, (Poëtas vero omnium minime) Lectorum et Scribarum more. Sæculo forte quinto vel sexto floruit *Celsus* noster, nam in *Codicibus* antiquissimis *Julius Celsus Constantinus et Constantinopolitanus* scribitur, et in omnibus fere *Mss. C. C. Cæsaris Commentar.* extat nomen ejus; invaluit enim consuetudo clarissimorum virorum lectionis testimonium libris ascribere, ut fides emtoribus et lectoribus fieret, non mendosum esse codicem qui a tanto viro fuisset perlectus, recensitus, vel emendatus; quod postea Typographorum nomina supplere solebant.

Gualterus Burleus Anglus (qui floruit circa Annum 1230) de vitis Philosophorum. *Quarto Impress. Lovanii* 1474. *a Johan. de Westfalia. et a Joan. Horne ter Ann.* 1472.
De *Julio* Historiographo, c. 104.

Julius Celsus Historiographus scripsit diligenter de Bello *Cæsaris* Librum, quem in v. Libros distinxit: in quibus multa doctrinalia mirabilia continentur, ex quibus pauca hic posita sunt.

'Naturale est omnes homines studio libertatis incitari, et conditiones servitutis odisse. Rerum omnium Magister est usus. Quod volumus libenter cernimus et credimus. Terror hominibus consilium mentemque eripit, et membra debilitat. Fortuna eos plerumque quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriorem casum reservat. Quæ sentimus ipsi reliquos sentire speramus. Inter duos bellantes hoc unum tempus bellandi de pace est, dum sibi uterque confidit, et ambo pares videntur; quod si alteri paululum fortuna tribuerit, vix utetur conditionibus pacis qui superior videtur, nec æqua parte contentus erit, qui se omnia habiturum sperat.'

Joannes Magnus (qui floruit circa Annum 1420.) in *Sopholog.* impress. *Parisiis* 1475. *Fol.* edit. a *Roderico Episcopo Zamorensi,* Hispano, et *Paulo Secundo* in Script. v. 13. III. 7. aliisque locis, Sententias *Julio Celso* tribuit quæ in Cæsaris Commentariis reperiuntur; quod non mediocriter confirmare videtur opinionem *Floridi Sabini* (l. II. *subsec. Lect.* c. 2.) qui tres de Bello civili Libros, *Cæsaris* esse negat; tum *Ludovici Carrionis* (*Lipsii Epistol.* l. II. *Epistolicar. Quæst.*) qui et Belli Gallici commentarios *Julio Celso* ascribendos putat.

Albert Eyb Secretarius Papæ *Pio Secundo* (qui obiit 1454.) in *Margarita sua Poëtica Impress. Romæ* 1475. Fol. pag. 184. *Z. Julii Celsi de gestis Cæsaris Autoritates incipiunt,* duasque paginas implent, quas curiosus Lector adeat, et cum Textu *Græviano* conferat.

Gerard. Joh. Vossius Institut. Orator. v. 10.

—— Verum *Celsi* Commentarii de Rebus a *Cæsare* gestis δὶς διὰ πασῶν differunt a *Cæsaris* Commentariis, ut sciunt, siqui cum *Cæsare* contulerunt editionem *Celsi Ann.* 1473. cujus nullam a *Gesnero* aut *Simlero* mentionem factam miror, ut qui haud aliud dicunt, quam, istorum fieri commentariorum mentionem in *Margarita Poëtica Alberti Eibii* paulo junioris *Jacobo magno Toletano.* Interim fatemur *Celsum* non tantum *Cæsaris* gesta conscripsisse, sed et *Cæsaris* commentarios, sive recensuisse, sive corrupisse: certe in *MSS. meo Cæsare Hirtioque* ter locis distinctis ascriptum: *Julius Celsus Constantinus J. C. legit.*

Gerard. Joh. Vossius de Histor. Lat. I. 13.

Est Fragmentum illud (*a Casaubono notatum notis in Tranquill.* I. 56.) desumtum ex *Julii Celsi Commentariis de vita Julii Cæsaris edit. Ann.* 1473. Est vero hic *Celsus* idem, qui *Cæsarem* recensuit: unde multis *Cæsaris Codd. MSS.* subjunctum legitur, *Julius Celsus vir clarissimus et comes recensui:* vel hoc pacto: *Julius Celsus Constantinus V. C. legi.* Inter Historicos refertur, et diligenter de *Julii Cæsaris* gestis scripsisse dicitur a *Gualtero Burleo Anglo, Petrarchæ* æquali; et omnino valde errant, qui fragmentum ante memoratum ipsius *Petrarchæ* esse volunt. Sane ex istis *Celsi* Libris, quorum a nemine ante nos mentionem factam miror, multa in *Cæsare* feliciter possunt restitui, quod aliquando, *σὺν Θεῷ*, ostendemus: ceterum *Oxoniæ* in *Collegio Corporis Christi* habes *MSS.* cum hac Epigraphe: *C. Julii Cæsaris, per Julium Celsum Commentarii:* utrum *Cæsaris*, an *Celsi* sint, melius dixerint qui videre.

Salmasii Prolegomen. in Solinum.

Sic Subscriptiones illæ plerisque libris apponi solitæ, quæ testantur recognitionem alicujus Emendatoris, in omnibus pariter conspiciuntur, etsi non eandem ætatem præferentibus; ut illa quam nuper legebam in scripto Codice *Cæsaris commentariorum de Bello Gallico*, in hunc modum concipitur, *Julius Celsus Constantinus V. C. legi.* In aliis *Julius Celsus* quasi Auctor eorum commentariorum subscribitur, magno errore: qui tamen impulit doctissimum suæ ætatis Criticum (*Lipsium*) ut dubitaret an *Julii Cæsaris* essent illi commentarii, et non potius *Celsi.*

HENRICI DODWELLI DISSERTATIO

DE AUCTORE LIB. VIII. DE BELLO GALL. ET ALEX. AFRIC. ATQUE HISPAN.

Auctor Prologi ad librum de bello Gallico VIII.
Hirtius potius fuisse videtur quam Oppius.

Si quidem recte habeat locus Suetonii, jam tum extiterint oportet libri omnes, quos pollicetur auctor Prologi ad librum belli Gallici VIII. nondum autem, ut videtur, sub nomine Julii Celsi, sed Oppii duntaxat et Hirtii: erantque sane ambo illi Cæsari satis familiares. Cur autem Oppio tribuerentur, eam causam satis verisimilem mihi videre videor, quod auctor ille, quicumque demum is fuerit, Balbo prologum suum inscripserit. Erant enim sane Oppius atque Balbus necessitudine aliqua, quam nescimus, ut videtur, invicem conjunctissimi: forte officii alicujus causa, utriusque curæ a Cæsare crediti. Certe utrique inscriptas nonnullas epistolas Cæsaris habemus hodieque in libro Ciceronis ad Atticum IX. Et libros fuisse epistolarum ad utrumque, docet Gellius l. XVII. Noct. Attic. c. 9. qui rationem addit, quod res ejus absentis curarent. Literas curasse, docet Cicero ad Quint. fr. ep. 1. Se autem bello Alexandrino atque Africano abfuisse, lubens agnoscit Prologi auctor. Sed absentia illa Cæsaris erat in Gallia, si quidem ex epistolis a Cicerone conservatis liceat de reliquis augurari. Spectant enim illæ ad prima belli civilis initia. Ex his igitur epistolis ad Oppium datis rerum gestarum memorias accipere potuit, si quis junior Oppii nomine libros edidisset. Ita fiet, ut pari fide dignæ sint rerum gestarum narrationes, seu hos libros ipse exararit Oppius, seu junior Oppio quispiam collegerit e Cæsaris epistolis, Oppio inscriptis atque Balbo. Certe Oppio res Cæsaris etiam arcanas fuisse exploratissimas, ex eo libro colligitur, quem scripsisse testatur Oppium Suetonius Jul. cap. 52. ut probaret non fuisse Cæsaris filium, quem dixerit Cleopatra, nempe

Cæsarionem. Minus tamen idoneus fuisset Oppius ad scribendum de hoc argumento, si ipse quoque bello Alexandrino non interfuisset. Melius ergo, hac de causa, Hirtium hujus Prologi auctorem existimabimus. Oppii enim testimonio de filio Cæsaris pugnabat etiam Antonius, vix ita certe facturus, nisi Alexandriæ cum Cæsare adfuisset. Nescio etiam, an hic fuerit Oppius legatus, cujus mentio in bello Africano cap. 68. Et certe Hirtio magis favet ipse Suetonius, dum Hirtii nomine verba ex illo ipso advocat Prologo, quæ hodieque ibi reperiuntur.

Idem auctor librorum sequentium de bello Alexandrino, Afric. Hisp. sed post Cæsaris mortem.

Sic ergo res, ni fallor, habuerit. Primus auctor prædicti Prologi, qui Cæsaris scripta digessit pariter ac supplevit, non Oppius fuerit, sed Hirtius, qui proinde ibidem, ubi Balbus, fuerit, quod assiduis illius non literis, sed vocibus, coactus onus illud scribendi susceperit. Scripsit ergo Hirtius Prologum ad amicum Cæsaris, Cornelium Balbum Gaditanum ditissimum. Et in prologo commentarios a se scriptos supponit rerum gestarum Galliæ, non comparandos superioribus atque insequentibus Cæsaris scriptis. Hi commentarii alii esse non poterunt ab VIII. qui Prologum proxime excipiebat, belli Gallici libro, medio nimirum inter libros Gallici belli priores, quos censet superiores, et libros belli Civilis, quos pro scriptis ejusdem Cæsaris habet insequentibus. Sic nihil habent, quo se tueantur Floridus Sabinus et Ludovicus Carrio. Hunc librum se contexuisse testatur Hirtius: proinde jam antea scriptum, et medio tamen illo, quem dixi, loco dispositum. Hæc erat nimirum scriptorum Cæsaris digestio illa, de qua loquitur noster, tot sæculis recentior, qua sua scriptis ipsius Cæsaris media contexuit coævus Hirtius. Noster etiam editos in lucem libros Cæsaris testatur ab aliis, qui rebus ipsis interfuerant. Unde hoc? Nempe ex illis Prologi verbis: ‘ qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset.’ Sed perperam noster intellexit, si tum primum editos in lucem Cæsaris commentarios censuerit, cum Prologum scriberet Hirtius; nempe post mortem Cæsaris. Immo jam antea in clara luce fuisse versatos e Ciceronis constat Bruto: immo ex hoc ipso Prologo. Jam enim probatos omnium judicio testatur, jam in omnium admiratione fuisse, quasi bene emendateque scriptos. Non ergo de sua, sed Cæsaris, editione

loquitur Hirtius, cum illud editionis consilium agnoscit, tantum ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset. Exprimunt hæc verba Cæsaris potius de suis scriptis agentis modestiam, quam Hirtii de iisdem admirationem. Idem Prologi auctor *novissime imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ ad finem vitæ Cæsaris se confecisse* testatur. Proinde jam una cum Prologo libros suos jam penitus confectos de bello Alexandrino, Africano, auctor emiserit. Immo de bello etiam Hispanico, (quanquam illius in Prologo non meminerit) quod prædictam epocham, quæ ad Cæsaris mortem usque pertigit, hoc quoque bellum antecesserit.

Librum Hirtii de bello Africano multis post Hirtium sæculis interpolavit Julius fortasse Celsus.

Et tamen, præter Hirtium, alium saltem fuisse censet noster, qui Cæsaris scripta ad ejusdem cædem suppleverit. Ita certe loquitur, quasi saltem uno plures hoc idem officium præstiterint. Quonam vero id pacto verum esse potuit, siquidem ad ipsam Cæsaris cædem res gestas Cæsaris perduxerit Hirtius? Nempe, ut opinor, quod A. Hirtii nonnulla perierint, suppleta a Julio Celso, alienissimaque ab Hirtii mente sententia interpolata. Bello certe Africano atque Hispanico multa legimus, quæ vix ævi, quo vixit Hirtius, esse potuerint, nedum ipsius Hirtii. Et tamen vice versa nonnulla, quæ coævum stylum sapiant, non autem illum, qui a juniore fuerit interpolatore. Ab Hirtii etiam vel ætate in libro de bello Africano abhorret usus vocis *imperator*, quo sæpe disceptatum dicit auctor, quis esset pro populi Romani imperatore agnoscendus, Cæsar an Scipio. Quasi nimirum unicus esset populi Romani, ut postea, imperator, qui rei summæ præesset. Hoc autem sæculo qui singulis Romanæ ditionis provinciis præerant cum imperio, seu cum jure gladii, ii imperatores habebantur. Vix tamen ita appellabantur, nisi ob res gestas imperatores ab exercitu fuissent acclamati. Sic autem Cæsarem imperatorem ne quidem poterant negare Pompeiani, cui dictatura fuerat e sententia Senatus populique Romani delata; quippe etiam ab exercitu imperator fuisset appellatus. Sed nec illud coævi fuisse videtur, quod mense, quo Cæsar in Africam appulit, Januario, scribit auctor per anni tempus in mari classes sine periculo vagari non potuisse. Octobris enim Juliani die XIII. cœpit anni confusionis 708. ille Januarius, exiitque ante Nov. XI. quo hædi oriebantur, quo ortu cœpit epocha maris clausi. Quod

porro ait centurionem Cæsaris XXXVI. annis pro Cæsaris dignitate victoriaque depugnasse, ita manifesto falsum est, ut ægre scribi potuerit a coævo. Detrahantur a prædicto confusionis anno 708. anni 36. reliquus erit annus U. C. Varron. 672. quo sub Cæsare mereri cœperit. Atqui certum est primam Cæsaris provinciam fuisse ex prætura, anno Varron. 692. Doluit præterea Cæsar teste Suetonio c. 7. quod nihil dum a se memorabile gestum esset in ætate, qua jam Alexander orbem terrarum subegisset. Ætas illa erat ann. 33. ut præter alios docet etiam Cicero Philipp. V. Natus est Cæsar IV. Id. Quintil. ann. Varr. 654. Sic annum 33. absolverit anno demum Varr. 687. ineunte Quintili, annis post prædict. 672. quindecim. In hoc tamen numero consentiunt editiones exscriptoresque, in quibus et noster, ne dubitemus, ab interpolatore ita scriptum esse. Hic idem liber Q. Ligario vitam in Africa concessam esse narrat, cap. 89. Quod tamen certissime falsum esse, constat ex insigni Ciceronis, post reditum Cæsaris, oratione pro Ligario. Coævi scriptoris tam crassus error esse vix potuit. Et L. Cæsari vitam a Julio, facileque concessam vult auctor belli Africani. Contra Dio lib. XLIII. contra Suetonius Cæs. cap. 75. contra coævus Cicero. Mitto rem, quam auctor ipse incredibilem fatetur, ab equitibus Cæsaris XXX. Gallis Maurorum equitum duo millia loco esse pulsa. Mitto provocationem centurionis prædicti, ut cum suis decem cum cohorte Scipionis firmissima concurreret. Hæc plane fabulatorum genium sapiunt potius quam prudentissimorum, quibus sæculum illud politissimum abundabat, scriptorum. Huc etiam illud refero cap. 70. quod dicit, Cæsaris si non amplius tres aut quatuor milites veterani se convertissent, et pila viribus contorta in Numidas infestos conjecissent, amplius II. millium numero ad unum terga vertisse. Sunt etiam in dictione plurima, quæ nemo peritus harum rerum censor ad Cæsaris ætatem retulerit: cap. 12. *galeati*. Non me fugit illud, sed poëtæ: *galeatum sero duelli pœnitet*. S. Hieronymi Prologus galeatus serior est. Cap. 31. *ignota* peccata legimus, quibus ignoscebatur. Cap. 19. *innumerabilis*. Cap. 46. *cruciabiliter interfecti*. *Parvulam causulam* cap. 54. *Parvum senatorem* cap. 57. *Magnis copiis auxilisque regis prœditi* cap. 58. *Suppetias occurrere* cap. 66. 68. Cap. 77. *commeatus*. Non *a castris* tamen, sed *ad castra*. Cap. 78. *ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundere*. Ibidem *satagere*, pro prælio laborare. Cap. 88. *mentem in fuga destinatam*.

Africanum hunc scriptorem, hisque temporibus juniorem, arguunt tot immixtæ voces Græcæ atque Hellenismi. Qui mixto essent genere, *Hibridas* appellat cap. 19. *Hippotoxotas* habet ibid. *Epibatas* cap. 20. 62. 63. *Catascopum* cap. 26. *In salo esse* huic auctori cap. 46. 62. 63. tantundem valet, quod Græcis *σαλεύειν*, et *διασαλεύειν*, et de navi dicitur, quæ liberæ fluctuum marinorum agitationi exponitur. Sunt in eodem libro alia, quæ coævorum peritiam sapiant. Virgiliarum signum confectum memorat post VI. Kal. Feb. cap. 47. pro vero scilicet illius anni calendario, quo Febr. I. in Novembr. Juliani diem XI. conveniebat, quo Pleiadum confectionem refert Plinius. Aliter certe sensit hic auctor, quam interpolator, qui etiam Januarium ab Octobr. Juliani die XIII. incipientem per anni tempus periculosum esse voluit navigantibus, et quidem ita periculosum, ut mediis belli casibus magis tamen esset, quam bellum ipsum, metuendus. Et manum etiam coævam accuratioremque indicant tot voces militares, aliæque technicæ, magis hic vero temporis decoro respondentes, quam pro captu junioris interpolatoris. Librum ergo Hirtii de bello Africano ad Julii Celsi ætatem pervenisse puto: sed mutilum fortassis, aut qui Celso mutilus haberi posset. Hoc utique prætextu vel suis, vel nescio cujus alterius fabulatoris figmentis interpolavit.

Itidem factum in libro Hirtii de bello Hispanico.

In bello Hispanico adhuc pauciora coævi scriptoris vestigia sunt, plura autem interpolatoris, et quidem ejusdem, qui bellum Africanum suis commentis auxerat. Eadem in voce *facultas* elegantia, quæ supra cap. 12. *eis ad ignoscendum nulla est data facultas.* Cap. 40. *naves, quæ in salo fuerunt:* pro exemplo itidem a nobis supra observato. Nec dissimiles alii occurrunt sequiorum sæculorum barbarismi. Cap. 7. *reliquæ ex fugitivis auxiliares consistebant.* Cap. 12. *bene magnum tempus.* Cap. 13. *simulque ballista missa a nostris turrem dejecit.* Cap. 16. *existimabant eos posse conatum efficere.* Cap. 29. *adversarii patrocinari loco iniquo non desinunt.* Cap. 33. *libertum, qui fuisset ejus concubinus.* Cap. 39. *gradiebatur Hispalim.* Cap. 42. *provinciam depopulavit.* Et præter morem horum scriptorum Ennii poëtæ fragmenta advocat, cap. 23. 31. Illa vero quam inepta, quibus tamen Cæsaris, summi prudentissimique oratoris, personam agit hic sophista: *An, me deleto, non animadvertebatis, decem habere legiones populum Romanum, quæ*

non solum vobis obsistere, sed etiam cœlum diruere possent? Declamatoris illa, non oratoris, affectatio est. Dixerunt quidem Germani, Suevis suis ne Deos quidem immortales pares esse potuisse, Bell. Gall. lib. IV. c. 10. sed barbari illi, non Romani. Inter Ciceronianas multorum coævorum legimus epistolas; nullam tamen, quæ cothurnum illum sapiat. Nullum erat, ætate Cæsaris, otium istiusmodi ingenii lusibus, cum de rebus seriis momentosisque, de vita fortunisque clientum vel fama agerent oratores. Sunt nihilominus primævi auctoris Hirtii etiam in hoc opere vestigia. Quæ habet communia cum aliis bonæ fidei auctoribus, non aliunde emanasse censeo: inprimis illud, quod Cæsarem dicat dictatorem III. designatum IV. non (ut vult auctor alioquin accuratissimus in historia Romana, Sigonius) anno, quo Africam recepit, sed quo bello civili in Hispania finem imposuit, Varr. scilicet 709. Sic enim coæva marmora Capitolina atque Colotiana. Sic etiam coævi nummi. Immo auctor, quem sequebatur, Plutarchus: melius scilicet, quam alii, etiam veteres, nec ab hoc sæculo admodum remoti, qui dictaturam Cæsaris unitate faciunt auctiorem. Hirtii etiam personam arguit, quod hoc toto bello Hispanico sic loquitur auctor, quasi ipse præsens adfuerit, et Cæsaris partes fuerit amplexus. Prima fere persona *Nos*, inquit, et Cæsarianos *nostros* appellat. Hoc nempe erat, quod in belli Gallici libri VIII. Prologo ipse monuerat Hirtius, sibi ne illud quidem accidisse, ut Alexandrino atque Africano bello interesset: innuens proinde, in reliquis bellis sibi quoque operam fuisse non inutilem. Non ita certe in bello Alexandrino loquitur, aut Africano. Nusquam ibi prima, sed tertia persona, absentis nimirum potius quam illius, qui rebus ipse gerendis interfuerit, narrationem instituit. Nec puto hoc prævidisse interpolatorem, in reliquis adeo personæ, quam sustinuit, incautum atque obliviosum.

C. JULII CÆSARIS

VITA

A PLUTARCHO GRÆCE SCRIPTA;

CUM NOTIS

A FRID. SCHMIEDER,

PHILOS. DOCTOR. GYMN. REGII BREGENSIS RECTORE ET PROFESSORE.

CAP. I.

Cæsari propter affinitatem cum Mario hostis est Sylla, quo dictatore sacerdotium ambiens in vitæ periculum incurrit et fugit. In Sabinis pecunia se redimit a militibus Syllæ; in Asiam vectus circa Pharmacusam insulam a piratis capitur. (Natus est C. J. Cæsar patri C. Julio Cæsari ex Aurelia quarto Idus Quinctilis [postea Julii] Css. C. Mario sextum, et L. Valerio Flacco, ab U. c. 654. a. Chr. nat. 100. Adjunxit Plutarchus Alexandro Cæsarem, quod (ut ait Velleius II. 41.) *Magno illi Alexandro, sed sobrio, neque iracundo, simillimus* erat.)

ΤΗΝ Κίννα τοῦ μοναρχήσαντος[1] θυγατέρα, Κορνηλίαν, ὡς ἐπε-

NOTÆ

1 Τοῦ μοναρχήσαντος] Usus est hoc vocabulo Plutarchus hic aliquantulum improprie. Μονάρχης seu μόναρχος pro *tyranno*, et μοναρχεῖν pro *tyrannidem gerere*, apud Græcos sæpe dicuntur. Nimirum id vocabuli tum eum significat, qui solus rerum potitur, idque injuste. L. autem Cornel. Cinna non solus quidem, sed cum collegis quatuor consulatum gessit (a. Chr. n. 87-84.): quia tamen ii fere ab ipso pendebant, et nutu Cinnæ agebantur omnia, isque Marianam tyrannidem resuscitaverat, non male dicitur hic μοναρχῆσαι. *Xylander.* Sic Marium, Syllam, et dictatores μονάρχας Græci dicunt. Sic Plutarch. infra c. 37. dictaturam μοναρχίαν: item c. 57. Corneliam Cæsar uxorem duxerat a. Chr. 84. anno ætatis decimo septimo. Sylla creatus est dictator perpetuus a. Chr. n. 82. et vixit usque ad annum 78.

κράτησε Σύλλας, οὔτ' ἐλπίσιν, οὔτε φόβῳ δυνηθεὶς ἀποσπάσαι Καίσαρος,[2] ἐδήμευσε τὴν φερνὴν αὐτῆς.[3] Αἰτία δὲ Καίσαρι τῆς πρὸς Σύλλαν ἀπεχθείας, ἡ πρὸς Μάριον οἰκειότης ἦν. Ἰουλίᾳ γὰρ, πατρὸς ἀδελφῇ Καίσαρος, ὁ πρεσβύτερος συνῴκει Μάριος, ἐξ ἧς ἐγεγόνει Μάριος ὁ νεώτερος, ἀνεψιὸς ὢν Καίσαρος. Ὡς δ' ὑπὸ πλήθους φόνων ἐν ἀρχῇ καὶ δι' ἀσχολίας ὑπὸ Σύλλα παρορώμενος οὐκ ἠγάπησεν, ἀλλὰ μετιὼν ἱερωσύνην[4] εἰς τὸν δῆμον προσῆλθεν, οὔπω πάνυ μειράκιον ὢν, ταύτης μὲν ἐκπεσεῖν αὐτὸν ὑπεναντιωθεὶς Σύλλας παρεσκεύασε· περὶ δ' ἀναιρέσεως βουλευόμενος, ἐνίων λεγόντων, ὡς οὐκ ἔχοι λόγον ἀποκτιννύναι παῖδα τηλικοῦτον, οὐκ ἔφη νοῦν ἔχειν αὐτοὺς, εἰ μὴ πολλοὺς ἐν τῷ παιδὶ τούτῳ Μαρίους ἐνορῶσι.[5] Ταύτης τῆς φωνῆς ἐνεχθείσης πρὸς Καίσαρα, συχνὸν μέν τινα χρόνον πλανώμενος[6] ἐν Σαβίνοις ἔκλεπτεν ἑαυτόν· ἔπειτα δι' ἀῤῥωστίαν[7] εἰς οἰκίαν ἑτέραν[8] μετακομιζόμενος, κατὰ νύκτα περιπίπτει στρατιώταις τοῦ Σύλλα διερευνωμένοις ἐκεῖνα τὰ χωρία, καὶ

NOTÆ

2 Ἀποσπάσαι Καίσ.] H. e. Cæsarem compellere non potuit, ut eam repudiaret. Pompeium eo compulerat, ut Antistiam dimitteret, quamvis ejus pater propter Pompeium occisus esset; (Plut. Pomp. 9.) item M. Pisonem, Consularem ut Anniam, uxorem dilectam, Cinnæ viduam, repudiaret. Vellei. II. 41. Nolebat igitur Sylla, quenquam amicorum per uxorem hostium suorum propinquum esse.

3 Ἐδήμ. τὴν φερνὴν] Ex mente Plutarchi et Suetonii hæc pœna arbitraria fuit. Ex Plutarchi vero in V. Syllæ c. 31. mulcta inflicta est ex lege Cornelia de Proscriptione, qua proscriptorum et liberi et nepotes bonis patriis privabantur.

4 Μετιὼν ἱερωσύνην] Velleius II. 43. Cæsar, inquit, pæne puer a Mario Cinnaque Flamen Dialis creatus est. Hoc factum esse potuit a. Chr. 86., Cinna iterum, Mario septimum Consule, quo anno Marius obiit, Cæsar XV^tum ætatis egit. Tum vero, cum propter ætatem non inauguraretur, Sylla dictatore, XIX^mum annum agens, ii. e. οὔπω πάνυ μειράκιον (quo vocabulo Plutarchus in Alex. c. 2. de ætate XXIV. annorum utitur) petere potuit, ut inauguraretur; de qua re si Plutarchum interpretaris, Velleio et Suetonio Jul. 1. non contrarius est. Pro εἰς τὸν δῆμον προσῆλθεν Reiske aut πρὸς (vel ὡς) τὸν δ. προσῆλθεν, aut εἰς τὸν δῆμ. προῆλθεν legendum censet. Sacerdotio Cæsar multatus est et propter affinitatem cum Mario et ob Corneliam non dimissam.

5 Ἐνορῶσι] Sueton. hoc dictum esse refert a Sylla precibus propinquorum Cæsaris jam expugnato, ut juveni ignosceret. *Multi Marii* h. e. (interprete Casaub.) ingenium aptum viro popularis factionis, inimico optimatium, quale fuit in Mario: sed majus atque acrius multo quam ipse Marius habuerit.

6 Πλανώμενος] Prope per singulas noctes latebras commutans.

7 Δι' ἀῤῥωστίαν] Morbo quartanæ aggravante. Casauboni conjecturam δι' ἀῤῥωστίας h. e. ἀῤῥωστῶν recte Rualdus non censet necessariam. Jam enim vulgata statum ipsum, in quo tum fuerit Cæsar, indicari; non causam, cur domum commutarit.

8 Ἑτέραν] Subaudi ἐξ ἑτέρας, ἐν ᾗ τέως ἐλελήθει κεκρυμμένος. *Reiske.*

τοὺς κεκρυμμένους συλλαμβάνουσιν. Ὧν τὸν ἡγεμόνα, Κορνήλιον,[9] πείσας δυσὶ ταλάντοις ἀφείθη, καὶ καταβὰς εὐθὺς ἐπὶ θάλατταν, ἐξέπλευσεν εἰς Βιθυνίαν πρὸς Νικομήδη τὸν βασιλέα.[10] Παρ' ᾧ διατρίψας χρόνον οὐ πολὺν, εἶτ' ἀποπλέων, ἁλίσκεται περὶ τὴν Φαρμακοῦσαν νῆσον ὑπὸ πειρατῶν, ἤδη τότε στόλοις μεγάλοις καὶ σκάφεσιν ἀπλέτοις κατεχόντων τὴν θάλατταν.

CAP. II.

Cæsaris ratio sese inter piratas gerendi. Dato liberationis pretio classem celeriter parat, Cilicesque captos in crucem tollit.

Πρῶτον μὲν οὖν αἰτηθεὶς ὑπ' αὐτῶν λύτρα εἴκοσι τάλαντα κατεγέλασεν, ὡς οὐκ εἰδότων, ὃν ἡρήκοιεν· αὐτὸς δ' ὡμολόγησε πεντήκοντα δώσειν. Ἔπειτα τῶν περὶ αὐτὸν ἄλλον εἰς ἄλλην διαπέμψας πόλιν ἐπὶ τὸν τῶν χρημάτων πορισμὸν,[1] ἐν ἀνθρώποις φονικωτάτοις Κίλιξι[2] μεθ' ἑνὸς φίλου[3] καὶ δυοῖν ἀκολούθοιν ἀπολελειμμένος, οὕτω καταφρονητικῶς εἶχεν, ὥστε πέμπων, ὁσάκις ἀναπαύοιτο, προσέταττεν αὐτοῖς σιωπᾷν. Ἡμέραις δὲ τεσσαράκοντα δυεῖν δεούσαις, ὥσπερ οὐ φρουρούμενος, ἀλλὰ δορυφορούμενος ὑπ' αὐτῶν, ἐπὶ πολλῆς ἀδείας συνέπαιζε καὶ συνεγυμνάζετο. Καὶ ποιήματα γράφων καὶ λόγους τινὰς, ἀκροαταῖς ἐκείνοις ἐχρῆτο· καὶ τοὺς μὴ θαυμάζοντας ἄντικρυς ἀπαιδεύτους καὶ βαρβάρους ἀπεκάλει, καὶ σὺν γέλωτι πολλάκις ἠπείλησε κρεμᾷν αὐτούς. Οἱ δ' ἔχαιρον,

NOTÆ.

9 Κορνήλ.] Cornelium hunc *Phagitam* appellat Suet. Jul. 74. nisi ab negotio abominando forte *Sphagita* dictus erat. Totidem talentis Cæsar vitam redemit, quot Sylla cuicumque, qui unum ex proscriptis interemerit, promiserat.

10 Suetonio auctore in Asiam venia jam impetrata abiit, ubi sub Thermo prætore prima stipendia faciens, bis adiit Bithyniam, tum sub Servilio Isaurico in Cilicia meruit; inde post Syllæ mortem (XXII. annos natus) Romam redux Dolabellam accusavit; quo absoluto, Rhodum petiit, ut Apollonio Molone magistro uteretur. Hoc demum itinere circa Pharmacusam insulam ad littus Asiaticum supra Miletum a Cilicibus piratis captus est.

1 Πορισμὸν] *Publica civitatum* pecunia redemtus est, Velleio auctore. Quod igitur Cæsar prædonibus XX. talenta postulantibus L. sponte sua obtulit, non liberalitas hæc fuit, sed summa confidentia civis, sociorum P. R. fortunis insultantis. *Casaub.* ad Suet. Articulum τὸν de suo addidit Reiske.

2 Κίλιξι] De quibus Romanis potissimum insultantibus vid. Vit. Pompeii c. 24. Cum maxime florerent supra M. naves habebant.

3 Φίλου] *Cum uno medico et cubicularis duobus.* Sueton. c. 4.

ἀφελείᾳ τινὶ καὶ παιδιᾷ τὴν παῤῥησίαν ταύτην νέμοντες. Ὡς δ' ἧκον ἐκ Μιλήτου τὰ λύτρα,[4] καὶ δοὺς ἀφείθη, πλοῖα πληρώσας εὐθὺς ἐκ τοῦ Μιλησίων λιμένος,[5] ἐπὶ τοὺς λῃστὰς ἀνήγετο· καὶ καταλαβὼν ἔτι πρὸς τῇ νήσῳ ναυλοχοῦντας, ἐκράτησε τῶν πλείστων. Καὶ τὰ μὲν χρήματα λείαν ἐποιήσατο, τοὺς δ' ἄνδρας ἐν Περγάμῳ καταθέμενος εἰς τὸ δεσμωτήριον, αὐτὸς ἐπορεύθη πρὸς τὸν διέποντα τὴν Ἀσίαν Ἰούνιον,[6] ὡς ἐκείνῳ προσῆκον, ὄντι στρατηγῷ, κολάσαι τοὺς ἑαλωκότας. Ἐκείνου δὲ καὶ τοῖς χρήμασιν ἐποφθαλμιῶντος, (ἦν γὰρ οὐκ ὀλίγα) καὶ περὶ τῶν αἰχμαλώτων σκέψασθαι[7] φάσκοντος ἐπὶ σχολῆς, χαίρειν ἐάσας αὐτὸν ὁ Καῖσαρ, εἰς Πέργαμον ᾤχετο, καὶ προαγαγὼν τοὺς λῃστὰς ἅπαντας ἀνεσταύρωσεν,[8] ὥσπερ αὐτοῖς δοκῶν παίζειν ἐν τῇ νήσῳ προειρήκει πολλάκις.

CAP. III.

Rhodum abit Cæsar ad Apollonium audiendum. Eloquentia ita excellit, ut, nisi rebus bellicis distractus fuisset, inter principes oratorum locum obtinuisset.

Ἐκ δὲ τούτου τῆς Σύλλα δυνάμεως ἤδη μαραινομένης, καὶ τῶν οἴκοι καλούντων αὐτὸν, ἔπλευσεν εἰς Ῥόδον[1] ἐπὶ σχολὴν πρὸς Ἀπολλώνιον

NOTÆ

4 Τὰ λύτρα] Ab Epicrate Milesio, Cæsaris servo, comparata. *Polyæn.* VIII. 23. 1.

5 Λιμένος] Classem *tumultuariam* dixit Velleius, II. 42.; quam *privatus* contraxerit. Igitur *Milesiorum præsidiaria classis ex fœdere præbenda populo Romano maritimis necessitatibus*, non potest intelligi.

6 *Junius*, Xylandro notante, ap. Vellei. II. 42., proconsul Asiæ nominatur, et tum in Bithynia agebat.

7 Σκέψασθαι] *Venditurum fuisse captivos* auctor est Velleius.

8 Ἀνεσταύρωσεν] *Jugulari prius jussit, deinde suffigi* Sueton. c. 74. *prius quam de ea re ulli Proconsulis redderentur epistolæ.* Tanta enim celeritate Cæsar ad mare revectus erat. Vellei. II. 42. Piratæ vero non ex arbitrio Cæsaris, sed ex jure necati sunt; cavit tantum Cæsar celeritate sua, ne supplicium auctoritate Proconsulis vel differretur, vel in servitutem mutaretur. Pecunias reddidit Milesiis. Polyæn. lib. I.

1 Εἰς Ῥόδον] Cf. nota 10. ad c. 1. Præfero Suetonii ordinem rerum. Sæpe enim Plutarchus in rebus minoris momenti temporum rationem non curat. Voces ἐπὶ σχολὴν dedit H. Stephanus pro ἐπιστολὴν editionum præcedentium. Neutrum placet Reiskio. Hutten V. Cl. easdem cum uno exemplari rectius prorsus eliminandas censet. Apollonium alii Molonem cognominant, alii Molonis filium dicunt, alii ita a Molone distinguunt, ut sint æquales, nec affinitatis illo nomine conjuncti. De eo vid. Spalding. V. Cl. ad Quintil. III. 1. Cicero Mo-

τὸν τοῦ Μόλωνος, οὗ καὶ Κικέρων ἠκροᾶτο, σοφιστεύοντος ἐπιφανῶς, κα τὸν τρόπον ἐπιεικοῦς[2] εἶναι δοκοῦντος. Λέγεται δὲ καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικοὺς ὁ Καῖσαρ ἄριστα, καὶ διαπονῆσαι φιλοτιμότατα τὴν φύσιν, ὡς τὰ δευτερεῖα μὲν ἀδηρίτως ἔχειν, τὸ δὲ πρωτεῖον, ὅπως τῇ δυνάμει καὶ τοῖς ὅπλοις πρῶτος εἴη μᾶλλον, ἄλλοις[3] ἀσχοληθεὶς ὑφεῖναι, πρὸς ὅπερ ἡ φύσις ὑφηγεῖτο· τῆς ἐν τῷ λέγειν δεινότητος, ὑπὸ στρατειῶν καὶ πολιτείας, ᾗ κατεκτήσατο τὴν ἡγεμονίαν, οὐκ ἐξικόμενος. Αὐτὸς δ' οὖν ὕστερον ἐν τῇ πρὸς Κικέρωνα περὶ Κάτωνος ἀντιγραφῇ[4] παραιτεῖται, μὴ στρατιωτικοῦ λόγον ἀνδρὸς ἀντεξετάζειν πρὸς δεινότητα ῥήτορος εὐφυοῦς, καὶ σχολὴν ἐπὶ τοῦτο πολλὴν ἄγοντος.

CAP. IV.

Romam redux Dolabellam repetundarum accusat, tum in Macedonia P. Antonium corruptionis. Vario modo amorem civium sibi conciliat. Ciceronis de eo dictum.

Ἐπανελθὼν[1] δ' εἰς Ῥώμην, Δολοβέλλαν[2] ἔκρινε κακώσεως ἐπαρ-

NOTÆ

lone usus est præceptore, cum Romæ legatus esset Rhodiorum. Cic. Brut. c. 89. 90.

2 Ἐπιεικοῦς] Apollonium Alabandensem Cicero de Orat. I. 28. hoc nomine laudat, quod, cum mercede doceret, tamen non pateretur eos, quos judicaret non posse oratores evadere, operam apud sese perdere, dimitteretque, et ad quam quemque artem putaret esse aptum, ad eam impellere atque hortari soleret.

3 Ἄλλοις] Hoc pronomen (generis mascul.) dedit Reiske ex conject. Bryani, pro vulgato ἀλλ'; cum sic locus hic possit tolerabilis videri. Restare tamen offensiunculas; non dici ὑφεῖναί τι sed τινος; igitur legendum esse ἀφεῖναι. Concinnius denique verba sic stare: τὸ δὲ πρωτεῖον, πρὸς ὅπερ ἡ φύσις ὑφηγεῖτο, ὅπως τῇ δυν. καὶ τ. ὅ. πρ. εἴη μᾶλλον, ἀλλοῖς ἀσχοληθεὶς ἀφεῖναι. Mihi verosimilior est conjectura H. Stephani (alias enim aliorum, brevitatis studio taceo) vocem ἀλλ' ex primis literis vocis præcedentis imprudenter repetitam censentis; et verba: πρὸς ὅπερ ἡ φύσις ὑφηγεῖτο cum sequentibus jungentis. Tum si cum Cod. Anon. legeris τῶν δὲ πρωτείων, quod vulgatæ præfero, vertendus est locus: primo vero loco, magis occupatus, ut potentia et armis principatum obtineret, cessit; propter expeditiones bellicas etc. ad illum usque gradum eloquentiæ, ad quem naturæ inclinatio eum ducebat, non perveniens. De ejus eloquentia cf. Suet. Jul. c. 55.

4 Ἀντιγραφῇ] *Anticatonem* dicit. Vid. c. 54.

1 Ἐπανελθὼν] Post Syllæ mortem, si Suetonium sequimur.

2 Δολοβ.] Sic solent Græci, Romani *Dolabella*. Cn. Cornel. Dolabella Consul fuit a. Chr. n. 81. tum Proconsul in Macedonia (ad quam Romanor. provinciam etiam Thessalia et Epirus pertinebant), unde Thra-

χίας, καὶ πολλαὶ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος τῶν πόλεων μαρτυρίας αὐτῷ παρέσχον. Ὁ μὲν οὖν Δολοβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην·[3] ὁ δὲ Καῖσαρ, ἀμειβόμενος τὴν Ἑλλάδα τῆς προθυμίας, συνηγόρευσεν αὐτῇ Πόπλιον Ἀντώνιον διωκούσῃ δωροδοκίας, ἐπὶ Λευκούλλου τοῦ Μάρκου,[4] Μακεδονίας στρατηγοῦ. Καὶ τοσοῦτον ἴσχυσεν, ὥστε τὸν Ἀντώνιον ἐπικαλέσασθαι τοὺς δημάρχους, σκηψάμενον οὐκ ἔχειν τὸ ἴσον ἐν τῇ Ἑλλάδι πρὸς Ἕλληνας. Ἐν δὲ Ῥώμῃ[5] πολλὴ μὲν ἐπὶ τῷ λόγῳ περὶ τὰς συνηγορίας αὐτοῦ χάρις ἐξέλαμπε, πολλὴ δὲ τῆς περὶ τὰς δεξιώσεις καὶ ὁμιλίας φιλοφροσύνης εὔνοια παρὰ τῶν δημοτῶν ἀπήντα, θεραπευτικοῦ[6] παρ' ἡλικίαν ὄντος. Ἦν δέ τις καὶ ἀπὸ δείπνων καὶ τραπέζης, καὶ ὅλως τῆς περὶ τὴν δίαιταν λαμπρότητος, αὐξανομένη κατὰ μικρὸν αὐτῷ δύναμις εἰς τὴν πολιτείαν.[7] Ἣν τὸ πρῶτον οἱ φθονοῦντες, οἰόμενοι ταχὺ, τῶν ἀναλωμάτων ἐπιλιπόντων, ἐξίτηλον ἔσεσθαι, περιεώρων ἀνθοῦσαν ἐν τοῖς πολλοῖς· ὀψὲ δ' ᾔσθοντο, μεγάλης καὶ δυσανατρέπτου γενομένης, καὶ βαδιζούσης ἄντικρυς ἐπὶ τὴν τῶν ὅλων μεταβολὴν, ὡς οὐδεμίαν ἀρχὴν πράγματος ἡγητέον μικρὰν, ἣν οὐ ταχὺ[8] ποιεῖ μεγάλην τὸ ἐνδελεχὲς, ἐκ τοῦ καταφρονηθῆναι τὸ μὴ κωλυθῆναι λαβοῦσαν. Ὅ γ' οὖν πρῶτος ὑπιδέσθαι δοκῶν αὐτοῦ καὶ φοβηθῆναι τῆς πολιτείας, ὥσπερ θαλάττης, τὰ διαγελῶντα,[9] καὶ τὴν ἐν τῷ φιλανθρώπῳ καὶ ἱλαρῷ

NOTÆ

cibus devictis Romam redux, a. Chr. 77. triumphavit. Cæsar itaque XXIII^mum circiter annum agebat, cum Dolabellam repetundarum accusaret. Cf. Casaub. ad Suet. Jul. 4. Mox mavult Reiske: πολλαὶ τῶν ἀπὸ vel ἐπὶ τῆς Ἑλλ. πόλεων.

3 Ἀπέφυγε τὴν δίκην] *Absolutus est*, defensus a C. Aur. Cotta et Q. Hortensio.

4 Τοῦ Μάρκου] Intelligatur M. Terent. Varro Lucullus, (quem Plut. non vult cum L. Licinio Lucullo confundi) qui a. Chr. 73. cum Cassio Consul fuit, et tum Proconsul Macedoniæ. De Publio Antonio et munere ejus nihil memini legere; quæ hoc l. narrantur, moribus Marci Antonii, Triumviri patris, avarissimi hominis conveniunt.

5 Ἐν δὲ Ῥώμῃ] Reiskio post hæc verba deesse videtur πρὸς Καίσαρα. Sententia est: Romæ Cæsar accusatos diserte defendendo multum sibi favorem comparavit. Pertinet huc ex. c. oratio pro L. Cinna, qui Lepidum secutus post ejus mortem ad Sertorium confugerat, cui reditum in patriam confecit.

6 Θεραπευτικοῦ] Sc. erga plebem, cujus favorem magis quam pro juvene venabatur.

7 Εἰς τὴν πολιτ.] Suo tempore in republica valitura. *Xyl.*

8 Ἣν οὐ ταχὺ, etc.] Principium, quod non cito assidua et vehementi contentione in magnum quid transducitur, sed paulatim ad majus increscit. Conjectura mihi non opus videtur.

9 Τὰ διαγελ.] Τὰ διαγ. τῆς θαλάττης est pro τὴν θάλατταν διαγελῶσαν, h. e. tranquillum et blandiens mare, quod, ne brevi effervescat, metuendum est. Inde patet, quid sint τὰ διαγελῶντα τῆς πολιτείας.

κεκρυμμένην δεινότητα τοῦ ἤθους καταμαθὼν Κικέρων, ἔλεγε τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἐπιβουλεύμασιν αὐτοῦ καὶ πολιτεύμασι τυραννικὴν ἐνορᾷν διάνοιαν· ἀλλ' ὅταν, ἔφη, τὴν κόμην οὕτω διακειμένην περιττῶς ἴδω, κἀκεῖνον ἑνὶ δακτύλῳ κνώμενον,[10] οὔ μοι δοκεῖ πάλιν οὗτος ἄνθρωπος εἰς νοῦν ἂν ἐμβαλέσθαι τηλικοῦτο κακὸν, ἀναίρεσιν τῆς Ῥωμαίων πολιτείας. Ταῦτα μὲν οὖν ὕστερον.

CAP. V.

Cæsar tribunus militum factus magnam multitudinis gratiam init orationibus funebribus et Marii uxori (qua occasione primus post Syllana tempora Marii statuas reponere audebat) et suæ uxori dictis. Tum quæstor, abit in Hispaniam. Inde redux Pompeiam ducit. Propter ingentes sumtus præcipue in viam Appiam restituendam et in ludos magnificentissimos, ingens æs alienum contraxerat.

Τοῦ δὲ δήμου πρώτην μὲν ἀπόδειξιν τῆς πρὸς αὐτὸν εὐνοίας ἔλαβεν, ὅτε πρὸς Γάϊον Ποπίλιον[1] ἐρίσας ὑπὲρ χιλιαρχίας, πρότερος ἀνηγορεύθη· δευτέραν δὲ, καὶ καταφανεστέραν, ὅτε, τῆς Μαρίου γυναικὸς, Ἰουλίας, ἀποθανούσης, ἀδελφιδοῦς[2] ὢν αὐτῆς ἐγκώμιόν τε λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ[3] διῆλθε, καὶ περὶ τὴν ἐκφορὰν ἐτόλμησεν εἰκόνας Μαρίου[4] προθέσθαι, τότε πρῶτον ὀφθείσας μετὰ τὴν ἐπὶ Σύλλᾳ πολιτείαν, πολεμίων τῶν ἀνδρῶν κριθέντων. Ἐπὶ τούτῳ γὰρ ἐνίων[5] καταβοησάντων τοῦ Καίσαρος, ὁ δῆμος ἀντήχησε λαμπρῷ δεξάμενος κρότῳ, καὶ θαυμάσας ὥσπερ ἐξ ᾅδου διὰ χρόνων πολλῶν ἀνάγοντα τὰς Μαρίου τιμὰς εἰς τὴν πόλιν. Τὸ μὲν οὖν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγους ἐπιταφίους διεξιέναι, πάτριον ἦν Ῥωμαίοις·[6] νέαις δ' οὐκ ὂν ἐν ἔθει,

NOTÆ

10 Κνώμενον] Hæc in molles dicuntur, a quibus non facile timendum reipublicæ videtur. Tale est etiam de male cincto Cæsare Syllæ judicium. Caput autem scabere uno digito de mollibus dici, vel ex Clodianis in Pompeium contumeliis, ex nostro auctore constat; et ex Luc. in *Rhet. præc.* ἄκρῳ τῷ δακτύλῳ τὴν κεφαλὴν κνώμενον. *Xyl.*

1 Ποπίλιον] Sic Reiske ex conj. Bryani pro vulgato Πόπλιον.—χιλιαρχία est tribunatus militum.

2 Ἀδελφιδοῦς] Vide supra c. 1.

3 Ἐν ἀγορᾷ] Pro rostris, cum quæstor esset.

4 Μαρίου] R. mavult Μαρίων, senioris atque junioris, ob insequens τῶν ἀνδρῶν πολεμίων κριθέντων.

5 Ἐνίων] Int. potissimum Senatores et patricios.

6 Ῥωμαίοις] Livius v. 50. *Matronis pro auro ad liberandam a Gallis Romam collato gratiæ actæ honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem solennis esset laudatio.*

πρῶτος εἶπε Καῖσαρ ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς ἀποθανούσης· καὶ τοῦτ' ἤνεγκεν αὐτῷ χάριν τινὰ, καὶ συνεδημαγώγησε τῷ πάθει τοὺς πολλοὺς ὡς ἥμερον ἄνδρα καὶ περίμεστον ἤθους[7] ἀγαπᾷν. Θάψας δὲ τὴν γυναῖκα, ταμίας εἰς Ἰβηρίαν[8] ἑνὶ τῶν στρατηγῶν, Βαίτερι,[9] συνεξῆλθεν, ὃν αὐτόν τε τιμῶν ἀεὶ διετέλεσε, καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ πάλιν ἄρχων ταμίαν ἐποίησε. Γενόμενος δ' ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἐκείνης, τρίτην[10] ἠγάγετο γυναῖκα, Πομπηΐαν,[11] ἔχων ἐκ Κορνηλίας θυγατέρα,[12] τὴν ὕστερον Πομπηΐῳ Μάγνῳ γαμηθεῖσαν. Χρώμενος δὲ ταῖς δαπάναις ἀφειδῶς, καὶ δοκῶν μὲν ἐφήμερον καὶ βραχεῖαν ἀντικαταλλάττεσθαι μεγάλων ἀναλωμάτων δόξαν, ὠνούμενος δὲ ταῖς ἀληθείαις τὰ μέγιστα μικρῶν, λέγεται, πρὶν εἰς ἀρχήν τινα καθίστασθαι, χιλίων καὶ τριακοσίων γενέσθαι χρεωφειλέτης ταλάντων.[13] Ἐπεὶ δὲ τοῦτο μὲν, ὁδοῦ τῆς Ἀππίας[14] ἀποδειχθεὶς ἐπιμελητὴς, πάμπολλα χρήματα προσανάλωσε τῶν ἑαυτοῦ· τοῦτο δ', ἀγορανομῶν,[15] ζεύγη μονομάχων τριακόσια καὶ εἴκοσι παρέσχε, καὶ ταῖς ἄλλαις περὶ τὰ θέατρα καὶ πομπὰς καὶ δεῖπνα χορηγίαις καὶ πολυτελείαις τὰς πρὸ αὐτοῦ κατέκλυσε φιλοτιμίας, οὕτω διέθηκε τὸν δῆμον, ὡς καινὰς μὲν ἀρχὰς, καινὰς δὲ τιμὰς ζητεῖν ἕκαστον, αἷς αὐτὸν ἀμείψαιντο.

CAP. VI.

Qua arte Cæsar Marianorum animos erexerit, summum plebis favorem expertus.

Δυεῖν δ' οὐσῶν ἐν τῇ πόλει στάσεων, τῆς μὲν ἀπὸ Σύλλα, μέγα δυναμένης, τῆς δὲ Μαριανῆς, ἣ τότε κατεπτήχει καὶ διέσπαστο, κομιδῇ ταπεινὰ πράττουσα, ταύτην ἀναῤῥῶσαι καὶ προσαγαγέσθαι[1] βουλό-

NOTÆ

7 Ἤθους] Sc. ἀγαθοῦ καὶ ἡμέρου.

8 Εἰς Ἰβηρίαν] Ulteriorem intelligas.

9 Βαίτερι] Sic Reiske pro Βαίτωρι. Cum aliis et Cod. Anon. præfero Βέτερι. Cæsar enim Velleio auctore, II. 43. sub *Antistio Vetere* quæstor in ult. Hispania fuit.

10 Τρίτην] Prima enim fuit *Cossutia*, familia equestri sed admodum dives, prætextato desponsata; qua dimissa *Corneliam*, Cinnæ filiam, duxerat. Suet. Jul. 1.

11 Πομπ.] Q. Pompeii Rufi, a. Chr. 88. cum Sylla Consulis, filiam; quam ne credas sororem Pompeii Magni, cujus pater Cn. Pomp. Strabo fuit, a. Chr. 89. Consul cum Catone.

12 Θυγατέρα] Juliam.

13 1300 Ταλάντων] Si unum talentum æquale est 1350 Rthlr., debebat 1,755,000 Rthlr.

14 Τῆς Ἀππίας] Quæ Roma Capuam (inde Brundusium) ducebat.

15 Ἀγορανομῶν] *Ædilis* a. Chr. 64. Cf. Suet. Jul. c. 10.

1 Προσαγ.] Cum Bryano lego: προαγαγέσθαι.

μενος, ἐν ταῖς ἀγορανομικαῖς φιλοτιμίαις ἀκμὴν ἐχούσαις[2] εἰκόνας ἐποιήσατο Μαρίου κρύφα, καὶ νίκας τροπαιοφόρους,[3] ἃς φέρων νυκτὸς εἰς τὸ Καπιτώλιον ἀνέστησεν. Ἅμα δ' ἡμέρᾳ, τοὺς θεασαμένους μαρμαίροντα πάντα χρυσῷ, καὶ τέχνῃ κατεσκευασμένα περιττῶς (διεδήλου δὲ γράμμασι τὰ Κιμβρικὰ κατορθώματα) θάμβος ἔσχε τῆς τόλμης τοῦ ἀναθέντος. Οὐ γὰρ ἦν ἄδηλος·[4] ταχὺ δὲ περιϊὼν ὁ λόγος ἤθροιζε πάντας ἀνθρώπους πρὸς τὴν ὄψιν. Ἀλλ' οἱ μὲν ἐβόων, τυραννίδα πολιτεύεσθαι Καίσαρα, νόμοις καὶ δόγμασι κατορωρυγμένας ἐπανιστάντα τιμὰς, καὶ τοῦτο πεῖραν ἐπὶ τὸν δῆμον εἶναι προμαλαττόμενον, εἰ τετιθάσσευται[5] ταῖς φιλοτιμίαις ὑπ' αὐτοῦ, καὶ δίδωσι παίζειν τοιαῦτα καὶ κενοτομεῖν·[6] οἱ δὲ Μαριανοὶ παραθαῤῥύναντες αὐτοὺς, πλήθει τε θαυμαστοὶ ὅσοι διεφάνησαν ἐξαίφνης, καὶ κρότῳ κατεῖχον τὸ Καπιτώλιον. Πολλοῖς δὲ καὶ δάκρυα τὴν Μαρίου θεωμένοις ὄψιν ὑφ' ἡδονῆς ἐχώρει· καὶ μέγας ἦν ὁ Καῖσαρ ἐγκωμίοις αἰρόμενος, ὡς ἀντὶ πάντων ἄξιος εἴη ὁ ἀνὴρ τῆς Μαρίου συγγενείας. Συναχθείσης δὲ περὶ τούτων τῆς βουλῆς, Κάτλος Λουτάτιος, ἀνὴρ εὐδοκιμῶν τότε μάλιστα Ῥωμαίων, ἀναστὰς καὶ κατηγορήσας Καίσαρος, ἐπεφθέγξατο τὸ μνημονευόμενον· Οὐκ ἔτι γὰρ ὑπονόμοις, ἔφη, Καῖσαρ, ἀλλ' ἤδη μηχαναῖς αἱρεῖ τὴν πολιτείαν. Ἐπεὶ δ' ἀπολογησάμενος πρὸς ταῦτα Καῖσαρ ἔπεισε τὴν σύγκλητον, ἔτι μᾶλλον οἱ θαυμάζοντες αὐτὸν ἐπῄρθησαν, καὶ παρεκελεύοντο μηδενὶ τοῦ φρονήματος ὑφίεσθαι· πάντων γὰρ ἑκόντι τῷ δήμῳ περιέσεσθαι καὶ πρωτεύσειν.

CAP. VII.

Cæsar creatur Pontifex Maximus, Isaurico et Catulo prælatus; conjurationis Catilinariæ particeps creditur propter sententiam de Lentulo et Cethego non statim morte multandis in senatu dictam; a Chr. n. 63.

Ἐν δὲ τούτῳ καὶ Μετέλλου[1] τοῦ ἀρχιερέως τελευτήσαντος, καὶ τὴν

NOTÆ

2 Ἀκμ. ἐχ.] Munificentia Cæsaris, cum ædilis esset, ad summum gradum producta.

3 Νίκας τροπαιοφόρους] Tropæa C. Marii de Jugurtha, deque Cimbris atque Teutonis, olim a Sylla disjecta, restituit. *Sueton.* Jul. 11.

4 Ἄδηλος] Sic Reiske. Sed etiam vulgata ἄδηλον ferri poterat.

5 Εἰ τετιθάσ.] Sic recte Reiske pro εἴτε τιθασσεύεται.

6 Κενοτομεῖν] Defendit hoc R., quia sententia doceat, non tam novitatem quam vanitatem hic spectari; malo tamen cum Bryano καινοτομεῖν.

1 Pontifex Max. fuerat Q. Metellus Pius, Syllæ socer. P. Servilius

ἱερωσύνην περιμάχητον οὖσαν Ἰσαυρικοῦ καὶ Κάτλου μετιόντων, ἐπιφανεστάτων ἀνδρῶν καὶ μέγιστον ἐν βουλῇ δυναμένων, οὐχ ὑπεῖξεν αὐτοῖς ὁ Καῖσαρ, ἀλλὰ καταβὰς εἰς τὸν δῆμον[2] ἀντιπαρήγγελλεν. Ἀγχωμάλου δὲ τῆς σπουδῆς φαινομένης, ὁ Κάτλος ἀπὸ μείζονος ἀξίας μᾶλλον ὀῤῥωδῶν τὴν ἀδηλότητα, προσέπεμψε πείθων ἀποστῆναι τὸν Καίσαρα τῆς φιλοτιμίας ἐπὶ πολλοῖς χρήμασιν. Ὁ δὲ καὶ πλείω προσδανεισόμενος ἔφη διαγωνιεῖσθαι. Τῆς δ' ἡμέρας ἐνστάσης, καὶ τῆς μητρὸς ἐπὶ τὰς θύρας αὐτὸν οὐκ ἀδακρυτὶ προπεμπούσης, ἀσπασάμενος αὐτήν· Ὦ μῆτερ, εἶπεν, τήμερον ἢ ἀρχιερέα τὸν υἱὸν, ἢ φυγάδα[3] ὄψει. Διενεχθείσης δὲ τῆς ψήφου, καὶ γενομένης ἁμίλλης, ἐκράτησε, καὶ παρέσχε τῇ βουλῇ καὶ τοῖς ἀρίστοις φόβον, ὡς ἐπὶ πᾶν θρασύτητος προάξων τὸν δῆμον. Ὅθεν οἱ περὶ Πείσωνα[4] καὶ Κάτλον ᾐτιῶντο Κικέρωνα, φεισάμενον Καίσαρος ἐν τοῖς περὶ Κατιλίναν λαβὴν παρασχόντος.[5] Ὁ γὰρ δὴ Κατιλίνας, οὐ μόνον τὴν πολιτείαν μεταβαλεῖν, ἀλλ' ὅλην ἀνελεῖν τὴν ἡγεμονίαν, καὶ πάντα τὰ πράγματα συγχέαι διανοηθεὶς, αὐτὸς μὲν ἐξέπεσε περιπταίσας ἐλάττοσιν ἐλέγχοις, πρὸ τοῦ τὰς ἐσχάτας αὐτοῦ βουλὰς ἀποκαλυφθῆναι· Λέντλον δὲ καὶ Κέθηγον ἐν τῇ πόλει διαδόχους ἀπέλιπε τῆς συνωμοσίας, οἷς εἰ μὲν κρύφα παρεῖχε τὶ θάρσους καὶ δυνάμεως ὁ Καῖσαρ, ἄδηλός ἐστιν·[6] ἐν δὲ τῇ βουλῇ κατὰ κράτος ἐξελεγχθέντων, καὶ Κικέρωνος τοῦ ὑπάτου γνώμας ἐρωτῶντος περὶ κολάσεως ἕκαστον, οἱ μὲν ἄλλοι μέχρι Καίσαρος θανατοῦν ἐκέ-

NOTÆ

Vatia, a. Chr. 79. Consul, tum Proconsul in Cilicia, (ubi Cæsar brevi tempore sub eo meruit) ex victoria agnomen Isaurici nactus est. Q. Lutatius Catulus ἦν μὲν ἐν ἀξιώματι σωφροσύνης καὶ δικαιοσύνης μέγιστος τῶν τότε Ῥωμαίων, *Plut. Pomp.* c. 16. Consul fuit 78. a. Chr. cum Lepido, quem Sylla τὸν πάντων κάκιστον, sicut Catulum τὸν πάντων ἄριστον, dicebat, *Pomp.* c. 15.

2 Εἰς τὸν δῆμον] A. Chr. 63. Cicerone Consule T. A. Labienus tribunus plebis, postquam Rabirium perduellionis crimine accusarat, legem Domitiam de sacerdotiis in Cæsaris gratiam restituebat (cf. Ernest. Clav. Cic.) a Sylla sublatam, ut iterum Pontifices aliique sacerdotes, qui ante a collegio quique suo cooptabantur, comitiis P. R. eligerentur.

3 Ἢ φυγάδα] Propter ingentem vim æris alieni.

4 Οἱ περὶ Πείσωνα] Legas Sallustii Conj. Catil. c. 45.

5 Λαβὴν παρασχόντος] Non solum, cum P. Corn. Lentulum Suram et C. Cethegum supplicio non multandos censeret, sed quod etiam inter Catilinæ socios nominatus esset, a Q. Curio in senatu, e Catilina se cognovisse dicente, et a L. Vettio apud quæstorem, qui etiam chirographum ejus, Catilinæ datum, pollicebatur. Cæsar se Ciceronis testimonio, quædam se de conjuratione ultro ad eum detulisse, defendebat. *Suet.* Jul. 17. De conjuratione Catilinaria tirones adeant Sallustium.

6 Ἄδηλος] C. V. ἄδηλόν ἐστιν.

λενον· ὁ δὲ Καῖσαρ ἀναστὰς λόγον διῆλθε πεφροντισμένον, ὡς ἀποκτεῖναι μὲν ἀκρίτους ἄνδρας ἀξιώματι καὶ γένει λαμπροὺς, οὐ δοκεῖ πάτριον,[7] οὐδὲ δίκαιον εἶναι, μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης.[8] Εἰ δὲ φρουροῖντο δεθέντες ἐν πόλεσι τῆς Ἰταλίας, ἃς ἂν αὐτὸς ἕληται Κικέρων, μέχρις οὗ καταπολεμηθῇ Κατιλίνας, ὕστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ καθ' ἡσυχίαν περὶ ἑκάστου τῇ βουλῇ γνῶναι ὑπάρξει.

CAP. VIII.

Qua in vitæ periculum adductus a Curione et Cicerone, plebem metuente, eripitur. Catonis tamen arte, qui menstruam annonam plebi dividendam senatui persuaserat, multum tum potentiæ amisit.

Οὕτω δὲ τῆς γνώμης φιλανθρώπου φανείσης, καὶ τοῦ λόγου δυνατῶς ἐπ' αὐτῇ [1] ῥηθέντος, οὐ μόνον οἱ μετὰ τοῦτον ἀνιστάμενοι προσετίθεντο, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ τὰς εἰρημένας γνώμας ἀπειπάμενοι, πρὸς τὴν ἐκείνου μετέστησαν· ἕως ἐπὶ Κάτωνα τὸ πρᾶγμα καὶ Κάτλον περιῆλθε. Τούτων δὲ νεανικῶς ἐναντιωθέντων, Κάτωνος δὲ καὶ τὴν ὑπόνοιαν ἅμα τῷ λόγῳ συνεπερείσαντος αὐτῷ, καὶ συνεξαναστάντος ἐῤῥωμένως, οἱ μὲν ἄνδρες ἀποθανούμενοι παρεδόθησαν, Καίσαρι δὲ τῆς βουλῆς ἐξιόντι πολλοὶ τῶν Κικέρωνα φρουρούντων τότε νέων [2] γυμνὰ τὰ ξίφη συνδραμόντες ἐπέσχον. Ἀλλὰ Κουρίων τότε λέγεται τῇ τηβέννῳ περιβαλὼν ὑπεξαγαγεῖν· αὐτός τε ὁ Κικέρων, ὡς οἱ νεανίσκοι προσέβλεψαν, ἀνανεῦσαι, φοβηθεὶς τὸν δῆμον, ἢ τὸν φόνον ὅλως ἄδικον καὶ παράνομον ἡγούμενος. Τοῦτο μὲν οὖν οὐκ οἶδα ὅπως ὁ Κικέρων, εἴπερ ἦν ἀληθὲς, ἐν τῷ περὶ τῆς ὑπατείας οὐκ ἔγραψεν· [3] αἰτίαν δ' εἶχεν

NOTÆ

7 Οὐ πάτριον] Cautum erat lege *Portii Leccæ*, ne quis civem Romanum vinciret aut verberaret, aut necaret; et lege *C. Gracchi*, ne de capite civis Rom. injussu Pop. R. judicaretur.

8 Μὴ μετὰ τ. ε. α.] H. e. *μὴ οὔσης τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης*. *Reiske.* Quam parum veteres in argumento orationis Cæsaris conveniant, vide in Comment. Casauboni ad Jul. c. 14.

1 Ἐπ' αὐτῇ] Non intelligo, num significet idem, atque *ἐπὶ τῷ βεβαιῶσαι αὐτὴν, ad illam sententiam demonstrandam atque confirmandam. Reiske.*

2 Νέων] Nonnulli equites Romani, qui præsidii causa cum telis erant circum ædem Concordiæ, seu periculi magnitudine, seu animi nobilitate impulsi, quo studium suum in rempublicam clarius esset. *Sallustius.*

3 Ἐν τῷ περὶ τῆς ὑπατείας] H. e. in Ciceronis commentario de Consulatu suo, et carmine ejusd. argum. cujus, non amplius extantis, etiam Servius meminit ad Virg. Ecl. VIII. 105.

ὕστερον, ὡς ἄριστα τῷ καιρῷ τότε παρασχόντι κατὰ τοῦ Καίσαρος μὴ χρησάμενος, ἀλλ' ἀποδειλιάσας τὸν δῆμον, ὑπερφυῶς περιεχόμενον τοῦ Καίσαρος. Ὅς γε καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας[4] εἰς τὴν βουλὴν εἰσελθόντος αὐτοῦ, καὶ περὶ ὧν ἐν ὑποψίαις ἦν ἀπολογουμένου, καὶ περιπίπτοντος θορύβοις πονηροῖς, ἐπειδὴ πλείων τοῦ συνήθους ἐγίγνετο τῇ βουλῇ καθεζομένῃ χρόνος, ἐπῆλθε μετὰ κραυγῆς, καὶ περιέστη τὴν σύγκλητον, ἀπαιτῶν τὸν ἄνδρα, καὶ κελεύων ἀφεῖναι. Διὸ καὶ Κάτων φοβηθεὶς μάλιστα τὸν ἐκ τῶν ἀπόρων νεωτερισμὸν, οἳ τοῦ παντὸς ὑπέκκαυμα πλήθους ἦσαν, ἐν τῷ Καίσαρι τὰς ἐλπίδας ἔχοντες, ἔπεισε τὴν σύγκλητον ἀπονεῖμαι σιτηρέσιον αὐτοῖς ἔμμηνον, ἐξ οὗ δαπάνης μὲν πεντακόσιαι[5] πεντήκοντα μυριάδες ἐνιαύσιοι προσεγίνοντο τοῖς ἄλλοις ἀναλώμασι. Τὸν μέντοι μέγαν ἐν τῷ παρόντι φόβον ἔσβεσε περιφανῶς τὸ πολίτευμα τοῦτο, καὶ τὸ πλεῖστον ἀπέρρηξε τῆς Καίσαρος δυνάμεως καὶ διεσκέδασεν ἐν καιρῷ, στρατηγεῖν μέλλοντος, καὶ φοβερωτέρου διὰ τὴν ἀρχὴν ὄντος.

CAP. IX.

P. Clodius, Pompeiam amans, occasionem cum ea conveniendi nancisci nequit. Bona dea, ejusque solemnia.

Οὐ μὴν ἀπέβη τι ταραχῶδες ἀπ' αὐτῆς,[1] ἀλλὰ καὶ τύχη τις ἄχαρις τῷ Καίσαρι συνηνέχθη περὶ τὸν οἶκον. Πόπλιος Κλώδιος ἦν ἀνὴρ γένει μὲν εὐπατρίδης,[2] καὶ πλούτῳ καὶ λόγῳ λαμπρὸς, ὕβρει δὲ καὶ θρασύτητι τῶν ἐπὶ βδελυρίᾳ περιβοήτων οὐδενὸς δεύτερος. Οὗτος ἤρα Πομπηΐας, τῆς Καίσαρος γυναικὸς, οὐδ' αὐτῆς ἀκούσης. Ἀλλὰ φυλακαί

NOTÆ

4 Μετ' ὀλίγ. ἡμ.] Suetonius auctor est, Cæsarem in reliquum ejus anni tempus curia abstinuisse. Accidit igitur res proximo anno, cum Cæsar prætor esset. Cf. Suet. Jul. 17.

5 Πεντακόσιαι] C. V. et quidam H. Stephani Codd. ἑπτακόσιαι, quod et Xylander legendum censuit, quæ summa ad eam redit, quam in talentis [MCCL.] exhibet Plut. in Cat. [c. 26. Quinque enim talenta æquantur tribus myriadibus drachmarum.] Idem de hoc loco sentit Rualdus culpa a Plutarcho in ejus exscriptores derivata, cum lapsus notarum arithmeticarum, τοῦ φ in ψ adeo sit pronus. Negligentiæ tamen vel imperitiæ incusat Plutarchum, legis frumentariæ illius habita ratione, utpote quam, saltim ratam firmamque, non extitisse, ex auctoritate Asconii Pediani contendit. *Hutten.*

1 Ἀπ' αὐτῆς] Quod non omnino verum. Vid. Sueton. Jul. 15—17.

2 Εὐπατρίδης] H. e. ἐκ πατρικίων. Cf. Plut. Sylla c. 1. De Clodio, quem omnes improbissimum hominem fuisse testantur, vid. potissimum Velleius II. 45.

τε τῆς γυναικωνίτιδος ἀκριβεῖς ἦσαν, ἥ τε μήτηρ τοῦ Καίσαρος, Αὐρηλία, γυνὴ σώφρων, περιέπουσα τὴν νύμφην ἀεὶ, χαλεπὴν καὶ παρακεκινδυνευμένην αὐτοῖς ἐποίει τὴν ἔντευξιν. Ἔστι δὲ Ῥωμαίοις θεὸς, ἣν Ἀγάθην[3] ὀνομάζουσιν, ὥσπερ Ἕλληνες Γυναικείαν. Καὶ Φρύγες μὲν οἰκειούμενοι, Μίδα μητέρα, τοῦ βασιλέως, γενέσθαι φασὶ, Ῥωμαῖοι δὲ νύμφην Δρυάδα, Φαύνῳ συνοικήσασαν, Ἕλληνες δὲ τῶν Διονύσου μητέρων τὴν ἄῤῥητον. Ὅθεν ἀμπελίνοις τε τὰς σκηνὰς κλήμασιν ἑορτάζουσαι κατερέφουσι, καὶ δράκων ἱερὸς παρακαθίδρυται τῇ θεῷ κατὰ τὸν μῦθον. Ἄνδρα δὲ προσελθεῖν οὐ θέμις, οὐδ' ἐπὶ τῆς οἰκίας γενέσθαι, τῶν ἱερῶν ὀργιαζομένων. Αὐταὶ δὲ καθ' ἑαυτὰς αἱ γυναῖκες πολλὰ τοῖς Ὀρφικοῖς ὁμολογοῦντα δρᾷν λέγονται περὶ τὴν ἱερουργίαν. Ὅταν οὖν ὁ τῆς ἑορτῆς καθήκῃ χρόνος, ὑπατεύοντος ἢ στρατηγοῦντος ἀνδρὸς, αὐτὸς μὲν ἐξίσταται, καὶ πᾶν τὸ ἄῤῥεν· ἡ δὲ γυνὴ τὴν οἰκίαν παραλαβοῦσα διακοσμεῖ, καὶ τὰ μέγιστα νύκτωρ τελεῖται, παιδιᾶς ἀναμεμιγμένης ταῖς παννυχίσι, καὶ μουσικῆς ἅμα πολλῆς παρούσης.

CAP. X.

Quæ cum Pompeia Cæsare prætore celebraret, Clodius veste muliebri absconditus cum ea convenire cupiens domum Cæsaris intrat, sed deprehensus expellitur. Tum vero impietatis et aliorum nefandorum accusatus Cæsaris moderatione et plebis favore e periculo eripitur. Pompeiam Cæsar repudiat.

Ταύτην τότε τὴν ἑορτὴν τῆς Πομπηΐας ἐπιτελούσης, ὁ Κλώδιος οὔπω γενειῶν, καὶ διὰ τοῦτο λήσειν οἰόμενος, ἐσθῆτα καὶ σκευὴν ψαλτρίας ἀναλαβὼν ἐχώρει, νέᾳ γυναικὶ τὴν ὄψιν ἐοικώς. Καὶ ταῖς θύραις ἐπιτυχὼν ἀνεῳγμέναις, εἰσήχθη μὲν ἀδεῶς ὑπὸ τῆς συνειδυίας θεραπαινίδος· ἐκείνης δὲ προδραμούσης, ὡς τῇ Πομπηΐᾳ φράσειε, καὶ γενομένης διατριβῆς, περιμένειν μὲν, ὅπου κατελείφθη, τῷ Κλωδίῳ μὴ καρτεροῦντι, πλανωμένῳ δ' ἐν οἰκίᾳ μεγάλῃ, καὶ περιφεύγοντι τὰ φῶτα, προσπεσοῦσα τῆς Αὐρηλίας ἀκόλουθος, ὡς δὴ γυνὴ γυναῖκα παίζειν[1]

NOTÆ

3 Ἀγάθην] L. Ἀγαθὴν, *cujus ne nomen quidem viros scire fas est, quam iste* (Clodius) *iccirco Bonam dicit, quod in tanto sibi scelere ignoverit.* Cic. de Harusp. resp. c. 17. Græce Γυναικεία dicitur etiam in Plut. Cicerone 19. Sacrificia hujus Deæ quotannis Calendis Maii celebrabantur domo vel Consulis vel Prætoris.

1 Παίζειν] H. e. jocari, jocum atque ludum ducere, ut diei festo, et psaltriæ conveniret. Non assentior Reiskio πλησιάζειν vel πελάζειν conjicienti.

προὐκαλεῖτο· καὶ μὴ βουλόμενον, εἰς τὸ μέσον εἷλκε, καὶ, τίς ἐστι καὶ πόθεν, ἐπυνθάνετο. Τοῦ δὲ Κλωδίου φήσαντος, Ἄβραν περιμένειν Πομπηΐας, αὐτὸ τοῦτο καλουμένην,[2] καὶ τῇ φωνῇ γενομένου καταφανοῦς, ἡ μὲν ἀκόλουθος εὐθὺς ἀπεπήδησε κραυγῇ πρὸς τὰ φῶτα καὶ τὸν ὄχλον, ἄνδρα πεφωρακέναι βοῶσα. Τῶν δὲ γυναικῶν διαπτοηθεισῶν, ἡ Αὐρηλία τὰ μὲν ὄργια τῆς θεοῦ κατέπαυσε καὶ συνεκάλυψεν, αὐτὴ δὲ τὰς θύρας ἀποκλεῖσαι κελεύσασα, περιῄει τὴν οἰκίαν ὑπὸ λαμπάδων, ζητοῦσα τὸν Κλώδιον. Εὑρίσκεται δ' εἰς οἴκημα παιδίσκης, ᾗ σύνεισῆλθε, καταπεφευγώς· καὶ γενόμενος φανερὸς, ὑπὸ τῶν γυναικῶν ἐξελαύνεται διὰ τῶν θυρῶν. Τὸ δὲ πρᾶγμα καὶ νυκτὸς εὐθὺς αἱ γυναῖκες ἀπιοῦσαι τοῖς αὐτῶν ἔφραζον ἀνδράσι· καὶ μεθ' ἡμέραν ἐχώρει διὰ τῆς πόλεως ὁ λόγος, ὡς ἀθέσμοις ἐπικεχειρηκότος τοῦ Κλωδίου, καὶ δίκην οὐ τοῖς ὑβρισμένοις μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ πόλει καὶ τοῖς θεοῖς ὀφείλοντος. Ἐγράψατο μὲν οὖν τὸν Κλώδιον εἷς τῶν δημάρχων[3] ἀσεβείας, καὶ συνέστησαν ἐπ' αὐτὸν οἱ δυνατώτατοι τῶν ἀπὸ τῆς βουλῆς, ἄλλας τε δεινὰς ἀσελγείας καταμαρτυροῦντες, καὶ μοιχείαν ἀδελφῆς, ᾗ Λευκούλλῳ[4] συνῳκήκει. Πρὸς δὲ τὰς τούτων σπουδὰς ὁ δῆμος ἀντιτάξας ἑαυτὸν, ἤμυνε τῷ Κλωδίῳ, καὶ μέγα πρὸς τοὺς δικαστὰς ὄφελος ἦν, ἐκπεπληγμένους καὶ δεδοικότας τὸ πλῆθος. Ὁ δὲ Καῖσαρ ἀπεπέμψατο μὲν εὐθὺς τὴν Πομπηΐαν· μάρτυς δὲ πρὸς τὴν δίκην κληθεὶς, οὐδὲν ἔφη τῶν λεγομένων κατὰ τοῦ Κλωδίου γιγνώσκειν. Ὡς δὲ, τοῦ λόγου παραδόξου φανέντος, ὁ κατήγορος ἠρώτησε· Πῶς οὖν ἀπεπέμψω τὴν γυναῖκα; Ὅτι, ἔφη, τὴν ἐμὴν ἠξίουν μηδ' ὑπονοηθῆναι.[5] Ταῦτα οἱ μὲν οὕτω φρονοῦντα τὸν Καίσαρα λέγουσιν εἰπεῖν, οἱ δὲ τῷ δήμῳ χαριζόμενον ὡρμημένῳ σώζειν τὸν Κλώδιον. Ἀποφεύγει δ' οὖν τὸ ἔγκλημα, τῶν πλείστων δικαστῶν[6] συγκεχυμένας τοῖς πράγμασι τὰς γνώμας ἀποδι-

NOTÆ

2 Καλουμένην] Non solum erat Abra, h. e. ancilla pompatica, ostensionalis, sed etiam hoc nomine proprio appellabatur. *Reiske.*

3 Εἷς τ. δημ.] P. Lentulus Spinther.

4 Λευκούλλῳ] Lucullo nupsisse Claudiam, sive Clodiam, non memini legere; eandem vero, cum qua P. Clodius consuevit, Q. Metelli Celeris uxorem fuisse, abunde constat, præcipue ex Ciceronis Cæliana; ex. c. 13.: *quod quidem facerem vehementius, nisi intercederent mihi inimicitiæ cum istius mulieris viro: fratrem volui dicere, semper hic erro:* et c. 16. minimus frater, *qui te amat plurimum: qui, propter nescio quam, credo, timiditatem, et nocturnos quosdam inanes metus tecum semper pusio cum majore sorore cubitavit.* Alia mitto. Forte igitur in nostro Μετέλλῳ legendum est pro Λευκούλλῳ.

5 Ὑπονοηθ.] H. e. καὶ διαβολῆς καθαρὰν εἶναι. Cf. Suet. Jul. c. 74.

6 Τῶν πλ. δικαστῶν] XXV. suffragiis damnatus, XXXI. absolutus est, præcipue propter testes, se eo die absentem fuisse.

δόντων,[7] ὅπως μήτε παρακινδυνεύσωσιν ἐν τοῖς πολλοῖς καταψηφισάμενοι, μήτ' ἀπολύσαντες ἀδοξήσωσι παρὰ τοῖς ἀρίστοις.

CAP. XI.

Cæsar, proprætor, postquam Crassus creditoribus ejus satisfecerat, in Hispaniam abit. Summa ejus gloriæ cupido (a. Chr. n. 61.)

Ὁ δὲ Καῖσαρ εὐθὺς ἀπὸ τῆς στρατηγίας τῶν ἐπαρχιῶν τὴν Ἰβηρίαν[1] λαβὼν, ὡς ἦν δυσδιάθετον αὐτῷ τὸ περὶ τοὺς δανειστὰς, ἐνοχλοῦντας ἐξιόντι καὶ καταβοῶντας, ἐπὶ Κράσσον κατέφυγε, πλουσιώτατον ὄντα Ῥωμαίων, δεόμενον δὲ τῆς Καίσαρος ἀκμῆς καὶ θερμότητος ἐπὶ τὴν πρὸς Πομπήϊον ἀντιπολιτείαν.[2] Ἀναδεξαμένου δὲ τοῦ Κράσσου τοὺς μάλιστα χαλεποὺς καὶ ἀπαραιτήτους τῶν δανειστῶν, καὶ διεγγυήσαντος ὀκτακοσίων καὶ τριάκοντα ταλάντων, οὕτως ἐξῆλθεν ἐπὶ τὴν ἐπαρχίαν. Λέγεται δὲ, τὰς Ἄλπεις ὑπερβαλόντος αὐτοῦ, καὶ πολίχνιόν τι βαρβαρικὸν, οἰκούμενον ὑπ' ἀνθρώπων παντάπασιν ὀλίγων καὶ λυπρῶν, παρερχομένου,[3] τοὺς ἑταίρους ἅμα γέλωτι καὶ μετὰ παιδιᾶς· Ἦπου, φάναι, κἀνταῦθα τινές εἰσιν ὑπὲρ ἀρχῶν φιλοτιμίαι, καὶ περὶ πρωτείων ἅμιλλαι, καὶ φθόνοι τῶν δυνατῶν πρὸς ἀλλήλους. Τὸν δὲ Καίσαρα σπουδάσαντα πρὸς αὐτοὺς εἰπεῖν· Ἐγὼ μὲν ἐβουλόμην παρὰ τούτοις εἶναι μᾶλλον πρῶτος, ἢ παρὰ Ῥωμαίοις δεύτερος. Ὁμοίως δὲ πάλιν ἐν Ἰβηρίᾳ σχολῆς οὔσης, ἀναγινώσκοντά τι τῶν περὶ Ἀλεξάνδρου γεγραμμένων, σφόδρα γένεσθαι πρὸς ἑαυτῷ πολὺν χρόνον, εἶτα καὶ δακρῦσαι· τῶν δὲ φίλων θαυμασάντων τὴν αἰτίαν, εἰπεῖν· Οὐ δοκεῖ ὑμῖν ἄξιον εἶναι λύπης, εἰ τηλικοῦτος μὲν ὢν Ἀλέξανδρος, ἤδη τοσούτων[4] ἐβασίλευεν, ἐμοὶ δὲ λαμπρὸν οὐδὲν οὔπω πέπρακται.

NOTÆ

7 Συγκεχυμένας τοῖς πράγμασι τὰς γνώμας ἀποδιδόναι] Dacierius vertendum censet: *sententias per saturam ferre*, hoc, quicquid dicant, nihil est nisi, *per turbam, confusis suffragiis.* Sed quid fiet τοῖς πράγμασι? Vertine potest: *sententias ferre æque confusas ac res ipsæ*, de quibus ferendæ erant, ut inde non pateret, utrum condemnarent an absolverent? an cum Reiskio legendum est τοῖς πράκτορσι (pro τοῖς πράγμασι) *quæsitoribus*, iis, quibus mandatum hoc erat, ut cistas tabellarias a judicibus reposcerent atque susciperent et suffragia dinumerarent.

1 Τὴν Ἰβηρ.] Ulteriorem Hispaniam. Cf. Sueton. Jul. 18. Pro λαβὼν Bryanus conjecit λαχών.

2 Ἀντιπολιτείαν] M. Licin. Crassus ditissimus Romanorum et sui temporis orator disertissimus, cum Pompeio Consul a. Chr. 70., in omnibus ei contrarius erat, et in Senatu prævalebat. Plut. Pompei. c. 22.

3 Παρερχομένου] Dedit Reiske ex conjectura Bryani pro παρερχομένους.

4 Ἤδη τοσούτων] Sc. ἐθνῶν, quæ

CAP. XII.

Bello et pace in provincia clarus Romam redit Cæsar, dives factus et Imperator appellatus.

Τῆς γοῦν Ἰβηρίας ἐπιβὰς, εὐθὺς ἦν ἐνεργὸς, ὥσθ᾽ ἡμέραις ὀλίγαις δέκα σπείρας συναγαγεῖν πρὸς ταῖς πρότερον οὔσαις εἴκοσι· καὶ στρατεύσας ἐπὶ Καλλαϊκοὺς καὶ Λουσιτανοὺς,[1] κρατῆσαι, καὶ προελθεῖν ἄχρι τῆς ἔξω θαλάσσης, τὰ μὴ πρότερον ὑπακούοντα Ῥωμαίοις ἔθνη καταστρεφόμενος. Θέμενος δὲ τὰ τοῦ πολέμου καλῶς, οὐ χεῖρον ἐβράβευε τὰ τῆς εἰρήνης, ὁμόνοιάν τε ταῖς πόλεσι καθιστὰς, καὶ μάλιστα τὰς τῶν χρεωφειλετῶν καὶ δανειστῶν ἰώμενος διαφοράς. Ἔταξε γὰρ τῶν προσιόντων τοῖς ὀφείλουσι καθ᾽ ἕκαστον ἐνιαυτὸν δύο μὲν μέρη τὸν δανειστὴν ἀναιρεῖσθαι, τῷ δὲ λοιπῷ χρῆσθαι τὸν δεσπότην, ἄχρις ἂν οὕτως ἐκλυθῇ τὸ δάνειον. Ἐπὶ τούτοις εὐδοκιμῶν, ἀπηλλάγη[2] τῆς ἐπαρχίας, αὐτός τε πλούσιος γεγονὼς, καὶ τοὺς στρατιώτας ὠφεληκὼς ἀπὸ τῶν στρατηγιῶν, καὶ προσηγορευμένος αὐτοκράτωρ[3] ὑπ᾽ αὐτῶν.

CAP. XIII.

Catone Cæsari, ne absens per amicos Consulatum peteret, adversante, triumphum omittens urbem intrat, Crassum cum Pompeio conciliat, utrumque sibi.

Ἐπεὶ δὲ τοὺς μὲν μνωμένους θρίαμβον ἔξω διατρίβειν ἔδει, τοὺς δὲ μετιόντας ὑπατείαν παρόντας ἐν τῇ πόλει τοῦτο πράττειν, ἐν τοιαύτῃ

NOTÆ

vox in quibusdam Codd. pro ἤδη reperitur. Cæsar, cum prætor esset in Hispania, annum trigesimum nonum agebat, Alexander autem trigesimum tertium agens mortuus erat. Rectius igitur Suetonius c. 7. eadem de Cæsare in Hispania ult. quæstore narrat, ubi, cum Gades venisset, animadversa apud Herculis templum Magni Alexandri imagine, ingemuit, et quasi pertæsus ignaviam suam, quod nihildum a se memorabile actum esset in ætate, qua jam Alex. orbem terrarum subegisset, (h. e. anno ætatis 33. a. Chr. n. 67.) missionem continuo efflagitavit, etc. Suetonio consentit Dio Cass. l. XXXVII.

1 Καλλ. καὶ Λουσιτ.] Intell. Callaïcos Bracarenses circa Minium. Lusitanorum sedes erant inter Durium et Tajum, quorum potissimum latrociniis provincia infestabatur.

2 Ἀπηλλάγη] Non expectato successore.

3 Αὐτοκράτωρ] Ἔστι δὲ τιμὴ τοῖς στρατηγοῖς τόδε τὸ προσαγόρευμα παρὰ τῶν στρατῶν, καθάπερ αὐτοῖς ἐπιμαρτυρούντων ἀξίως σφῶν αὐτοκράτορας εἶναι. Καὶ τήνδε τὴν τιμὴν οἱ στρατηγοὶ πάλαι μὲν ἐπὶ πᾶσι τοῖς μεγίστοις ἔργοις προσίεντο, νῦν δὲ ὅρον εἶναι τῇδε τῇ εὐφημίᾳ πυνθάνομαι τὸ μυρίους πισεῖν. Appian. de bell. Civil. II. 44.

γεγονὼς ἀντινομίᾳ, καὶ πρὸς αὐτὰς τὰς ὑπατικὰς ἀφιγμένος ἀρχαιρεσίας, ἔπεμψε πρὸς τὴν σύγκλητον, αἰτούμενος αὐτῷ δοθῆναι παραγγέλλειν εἰς ὑπατείαν ἀπόντι διὰ τῶν φίλων. Κάτωνος δὲ πρῶτον μὲν ἰσχυριζομένου τῷ νόμῳ πρὸς τὴν ἀξίωσιν,[1] εἶτα ὡς ἑώρα πολλοὺς τεθεραπευμένους ὑπὸ τοῦ Καίσαρος, ἐκκρούσαντος τῷ χρόνῳ τὸ πρᾶγμα, καὶ τὴν ἡμέραν ἐν τῷ λέγειν κατατρίψαντος, ἔγνω τὸν θρίαμβον ἀφεὶς ὁ Καῖσαρ ἔχεσθαι τῆς ὑπατείας· καὶ παρελθὼν, εὐθὺς ὑποδύεται πολίτευμά τι πάντας ἀνθρώπους ἐξαπατῆσαν, πλὴν Κάτωνος.[2] Ἦν δὲ τοῦτο διαλλαγὴ Πομπηΐου καὶ Κράσσου, τῶν μέγιστον ἐν τῇ πόλει δυναμένων· οὓς συναγαγὼν ὁ Καῖσαρ εἰς φιλίαν ἐκ διαφορᾶς, καὶ τὴν ὑπ' ἀμφοῖν[3] συνενεγκάμενος ἰσχὺν εἰς ἑαυτὸν, ἔργῳ, φιλάνθρωπον ἔχοντι προσηγορίαν, ἔλαθε μεταστήσας τὴν πολιτείαν. Οὐ γὰρ, ὡς οἱ πλεῖστοι νομίζουσιν, ἡ Καίσαρος καὶ Πομπηΐου διαφορὰ τοὺς ἐμφυλίους ἀπειργάσατο πολέμους, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ φιλία,[4] συστάντων ἐπὶ καταλύσει τῆς ἀριστοκρατίας τὸ πρῶτον, εἶτα οὕτω καὶ πρὸς ἀλλήλους διαστάντων. Κάτωνι δὲ, πολλάκις τὰ μέλλοντα προθεσπίζοντι, περιῆν δυσκόλου μὲν ἀνθρώπου τότε καὶ πολυπράγμονος, ὕστερον δὲ φρονίμου μὲν, οὐκ εὐτυχοῦς δὲ, συμβούλου λαβεῖν δόξαν.

CAP. XIV.

Utriusque auctoritate et in Consulatum provectus (59. a. Chr. n.) et nixus leges fert plebi jucundas, senatu obnitente; Juliam filiam uxorem dat Pompeio; ipse Calpurniam, Pisonis f., ducit; Galliam cisalpinam et transalp. cum Illyrico in quinque annos provinciam accipit, Catonem repugnantem in carcerem abducit, reliquos senatores terret, et Clodium tribunum plebis fieri patitur, Ciceroni infestus.

Οὐ μὴν ἀλλ' ὁ Καῖσαρ ἐν μέσῳ τῆς Κράσσου καὶ Πομπηΐου φιλίας

NOTÆ

1 Πρὸς τὴν ἀξ.] Contra Cæsaris postulatum, ad id oppugnandum. In simili re obstitit Cato etiam Pompeio. Cf. Plut. Pomp. 44.

2 Πλὴν Κάτωνος] Qui Romam libertatem perdidisse aiebat, nec metuendam esse agrorum divisionem, de qua mox dicetur, ἀλλ' ὃν ἀντὶ ταύτης ἀπαιτήσουσι μισθὸν οἱ χαριζόμενοι καὶ δελεάζοντες τὸ πλῆθος. Plut. Cato Minor c. 31. Ceterum a nostro Suetonius Jul. c. 19. aliquantum abit, Cæsarem non statim, cum urbem intrasset, sed postquam Consul designatus, optimatumque in se conspirationem conspicatus erat, omnibus officiis Pompeium assectatum esse, eique Crassum reconciliasse, ac societatem cum utroque iniisse, ne quid ageretur in republica quod displicuisset ulli e tribus.

3 Τὴν ὑπ' ἀμφ.] Reiske mavult τὴν ἀπ' ἀμφοῖν.

4 Ἀλλὰ μ. ἡ φιλία] Et hoc dictum est Catonis (Plut. Pomp. c. 47.): οὐ τὴν στάσιν, οὐδὲ τὴν ἔχθραν, ἀλλὰ τὴν σύστασιν καὶ τὴν ὁμόνοιαν αὐτῶν τῇ πόλει πρῶτον κακὸν γενέσθαι καὶ μέγιστον.

δορυφορούμενος, ἐπὶ τὴν ὑπατείαν προήχθη, καὶ λαμπρῶς ἀναγορευθεὶς μετὰ Καλπουρνίου Βίβλου,[1] καὶ καταστὰς εἰς τὴν ἀρχὴν, εὐθὺς εἰσέφερε νόμους οὐχ ὑπάτῳ προσήκοντας, ἀλλὰ δημάρχῳ τινὶ θρασυτάτῳ, πρὸς ἡδονὴν τῶν πολλῶν κληρουχίας τινὰς χώρας[2] καὶ διανομὰς εἰσηγούμενος.[3] Ἐν δὲ τῇ βουλῇ τῶν καλῶν τε καὶ ἀγαθῶν ἀντικρουσάντων, πάλαι δεόμενος προφάσεως, ἀνακραγὼν καὶ μαρτυράμενος, ὡς εἰς τὸν δῆμον ἄκων ἐξελαύνοιτο, θεραπεύσων ἐκεῖνον ἐξ ἀνάγκης, ὕβρει καὶ χαλεπότητι τῆς βουλῆς, πρὸς αὐτὸν ἐξεπήδησε· καὶ περιστησάμενος ἔνθεν μὲν Κράσσον, ἔνθεν δὲ Πομπήϊον, ἠρώτησεν, εἰ τοὺς νόμους ἐπαινοῖεν. Ἐπαινεῖν δὲ φασκόντων, παρεκάλει βοηθεῖν πρὸς τοὺς ἐνίστασθαι μετὰ ξιφῶν ἀπειλοῦντας. Ἐκεῖνοι δ' ὑπισχνοῦντο· Πομπήϊος δὲ καὶ προσεπεῖπεν, ὡς ἀφίξοιτο πρὸς τὰ ξίφη μετὰ τοῦ ξίφους καὶ θυρεὸν κομίζων. Ἐπὶ τούτῳ τοὺς μὲν ἀριστοκρατικοὺς ἠνίασεν, οὐκ ἀξίαν τῆς περὶ αὐτὸν αἰδοῦς, οὐδὲ τῇ πρὸς τὴν σύγκλητον εὐλαβείᾳ πρέπουσαν, ἀλλὰ μανικὴν καὶ μειρακιώδη φωνὴν ἀκούσαντας· ὁ δὲ δῆμος ἥσθη. Καῖσαρ δὲ μειζόνως ἔτι τῆς Πομπηΐου δυνάμεως ὑποδραττόμενος (ἦν γὰρ αὐτῷ Ἰουλία θυγάτηρ, ἐγγεγυημένη Σερουϊλίῳ[4] Καιπίωνι) ταύτην ἐνεγγύησε Πομπηΐῳ· τὴν δὲ Πομπηΐου τῷ Σερουϊλίῳ δώσειν ἔφησεν, οὐδ' αὐτὴν ἀνέγγυον οὖσαν, ἀλλὰ Φαύστῳ, τῷ Σύλλα παιδὶ, καθωμολογημένην. Ὀλίγῳ δ' ὕστερον Καῖσαρ ἠγάγετο Καλπουρνίαν, θυγατέρα Πείσωνος,[5] τὸν δὲ Πείσωνα κατέστησεν ὕπατον εἰς τὸ μέλλον· ἐνταῦθα δὴ καὶ σφόδρα μαρτυρομένου Κάτωνος, καὶ βοῶντος, οὐκ ἀνεκτὸν εἶναι, γάμοις διαμαστροπευομένης τῆς ἡγεμονίας, καὶ διὰ γυναίων εἰς ἐπαρχίας καὶ στρατεύματα καὶ δυνάμεις ἀλλήλους ἀντεισαγόντων. Ὁ μὲν οὖν συνάρχων τοῦ Καίσαρος, Βίβλος, ἐπεὶ κωλύων τοὺς νόμους οὐδὲν ἐπέραινεν, ἀλλὰ πολλάκις ἐκινδύνευε μετὰ Κάτωνος ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς ἀποθανεῖν, ἐγκλεισάμενος οἴκοι τὸν τῆς ἀρχῆς

NOTÆ

1 Βίβλου] Plut. in Catone et Appianus Βύβλον scribunt. M. Calpurn. Bibulus largitione optimatum Consul factus est, Cæsare L. Lucceium Hirrum, alterum competitorum, juvante, quem sciebat concordem et consentientem fore collegam. Suet. Jul. c. 19.

2 Χώρας] Esse genitivum singul. Reiske monet.

3 Εἰσηγούμενος] Κατοικίας πόλεων καὶ νομὰς ἀγρῶν ἔγραψεν, ut Plut. in Pompeio c. 47. Campum Stellatem (Campaniæ) agrumque Campanum divisit extra sortem viginti millibus civium, quibus terni pluresve liberi essent. Suet. c. 20.

4 Servilio, cujus vel præcipua opera paulo ante Bibulum impugnaverat. Suet. c. 21.

5 Πείσωνος] Lucii Calpurn. Pisonis Cæsonii, (quem ne confundas cum C. Pisone, de quo supra mentio facta c. 7.) ut proximo anno absens alterum consulem sibi sciret faventem, cum alter, Gabinius, Pompeii esset assentator.

χρόνον διετέλεσε.[6] Πομπήϊος δὲ γήμας, εὐθὺς ἐνέπλησε τὴν ἀγορὰν ὅπλων, καὶ συνεπεκύρου τῷ δήμῳ τοὺς νόμους·[7] Καίσαρι δὲ τὴν ἐντὸς Ἄλπεων καὶ τὴν ἐκτὸς ἅπασαν Κελτικὴν, προσθεὶς τὸ Ἰλλυρικὸν μετὰ ταγμάτων τεσσάρων εἰς πενταετίαν. Κάτωνα μὲν οὖν ἐπιχειρήσαντα τούτοις[8] ἀντιλέγειν ἀπῆγεν εἰς φυλακὴν ὁ Καῖσαρ, οἰόμενος αὐτὸν ἐπικαλέσεσθαι τοὺς δημάρχους· ἐκείνου δ' ἀφώνου βαδίζοντος, ὁρῶν ὁ Καῖσαρ οὐ μόνον τοὺς κρατίστους δυσφοροῦντας, ἀλλὰ καὶ τὸ δημοτικὸν αἰδοῖ τῆς Κάτωνος ἀρετῆς σιωπῇ καὶ μετὰ κατηφείας ἑπόμενον, αὐτὸς ἐδεήθη κρύφα τῶν δημάρχων ἑνὸς ἀφελέσθαι τὸν Κάτωνα. Τῶν δ' ἄλλων συγκλητικῶν ὀλίγοι παντάπασιν αὐτῷ συνῄεσαν εἰς βουλὴν, οἱ δὲ λοιποὶ δυσχεραίνοντες ἐκποδὼν ἦσαν. Εἰπόντος δὲ Κονσιδίου τινὸς τῶν σφόδρα γερόντων, ὡς φοβούμενοι τὰ ὅπλα καὶ τοὺς στρατιώτας οὐ συνέρχοιντο· Τί οὖν, ἔφη ὁ Καῖσαρ, οὐ καὶ σὺ ταῦτα δεδιὼς οἰκουρεῖς; Καὶ ὁ Κονσίδιος εἶπεν· Ὅτι με ποιεῖ μὴ φοβεῖσθαι τὸ γῆρας. Ὁ γὰρ ἔτι λειπόμενος βίος οὐ πολλῆς, ὀλίγος ὢν, δεῖται προνοίας. Αἴσχιστον δὲ τῶν τότε πολιτευμάτων ἔδοξεν, ἐν τῇ Καίσαρος ὑπατείᾳ, δήμαρχον αἱρεθῆναι[9] Κλώδιον ἐκεῖνον, ὑφ' οὗ τὰ περὶ τὸν γάμον καὶ τὰς ἀποῤῥήτους παρενομήθη παννυχίδας. Ἡρέθη δ' ἐπὶ τῇ Κικέρωνος καταλύσει· καὶ Καῖσαρ οὐ πρότερον ἐξῆλθεν ἐπὶ τὴν στρατείαν, ἢ καταστασιάσαι Κικέρωνα μετὰ Κλωδίου, καὶ συνεκβαλεῖν ἐκ τῆς Ἰταλίας.

CAP. XV.

Laudes Cæsaris ob summam virtutem imperatoriam, bello Gallico palam factam.

Τοιαῦτα μὲν οὖν λέγεται γενέσθαι τὰ πρὸ τῶν Γαλατικῶν. Ὁ δὲ τῶν πολέμων, οὓς ἐπολέμησε μετὰ ταῦτα, καὶ τῶν στρατειῶν, αἷς ἡμερώσατο τὴν Κελτικὴν, χρόνος, ὥσπερ ἄλλην ἀρχὴν λαβόντος αὐτοῦ, καὶ καταστάντος εἰς ἑτέραν τινὰ βίου καὶ πραγμάτων καινῶν ὁδὸν, οὐκ ἔστιν ὅτου τῶν μάλιστα τεθαυμασμένων ἐφ' ἡγεμονίᾳ καὶ μεγίστων

NOTÆ

6 *Διετέλεσε*] *Ὀκτὼ μηνῶν οὐ προῆλθεν ὑπατεύων.* Plut. Pomp. 48. aliique.

7 *Τοὺς νόμους*] *Περὶ τῆς διανομῆς τῶν χωρίων.*

8 *Τούτοις*] Legi potissimum Juliæ agrariæ; ut est videre ex Plut. Catone Min. c. 33.

9 *Δήμαρχον αἱρεθῆναι*] Clodius erat patricius; ut posset tribunus plebis fieri, a plebeio P. Fonteio, xx. circiter annos habente, Clodius, xxxv. annos habens, adoptabatur. Tum trib. plebis factus est, contra Ciceronem, in judicio quodam temporum statum deplorantem.

γεγονότων ἀπολείποντα πολεμιστὴν καὶ στρατηλάτην ἀπέδειξεν αὐτόν.[1] Ἀλλ' εἴτε Φαβίους καὶ Σκιπίωνας καὶ Μετέλλους, καὶ τοὺς κατ' αὐτὸν, ἢ μικρὸν ἔμπροσθεν αὐτοῦ, Σύλλαν καὶ Μάριον, ἀμφοτέρους τε Λευκούλλους,[2] ἢ καὶ Πομπήϊον αὐτὸν, οὗ κλέος ὑπουράνιον ἤνθει τότε παντοίας περὶ πόλεμον ἀρετῆς, παραβάλοι τις, αἱ Καίσαρος ὑπερβάλλουσι[3] πράξεις, τὸν μὲν χαλεπότητι τόπων, ἐν οἷς ἐπολέμησε, τὸν δὲ μεγέθει χώρας, ἣν προσεκτήσατο, τὸν δὲ πλήθει καὶ βίᾳ πολεμίων, οὓς ἐνίκησε, τὸν δ' ἀτοπίαις καὶ ἀπιστίαις ἠθῶν,[4] ἃ καθωμάλισε, τὸν δ' ἐπιεικείᾳ καὶ πρᾳότητι πρὸς τοὺς ἁλισκομένους, τὸν δὲ δώροις καὶ χάρισι πρὸς τοὺς συστρατευομένους, πάντας δὲ τῷ πλείστας μεμαχῆσθαι μάχας, καὶ πλείστους ἀνῃρηκέναι τῶν ἀντιταχθέντων. Ἔτη γὰρ οὐδὲ δέκα[5] πολεμήσας περὶ Γαλατίαν, πόλεις μὲν ὑπὲρ ὀκτακοσίας[6] κατὰ κράτος εἷλεν, ἔθνη δ' ἐχειρώσατο τριακόσια· μυριάσι δὲ παραταξάμενος κατὰ μέρος τριακοσίαις, ἑκατὸν μὲν ἐν χερσὶ διέφθειρεν, ἄλλας δὲ δὶς τοσαύτας[7] ἐζώγρησεν.

NOTÆ

1 Αὐτόν] Lege αὐτὸν, sc. Καίσαρα. Conjuganda sunt ὁ δὲ τῶν πολέμων—χρόνος—ἀπέδειξεν αὐτὸν οὐκ ἔστιν ὅτου (h. e. πάντων οὐκ) ἀπολείποντα πολεμιστήν. Verba ὥσπερ ἄλλην ἀρχὴν λαβόντος αὐτοῦ (*novi plane imperii exordium eo inducente*) et reliqua usque ad ὁδὸν, in parenthesi sunt.

2 Ἀμφ. τε Λευκούλλους] Intelligas L. Lucullum et M. Lucullum, fratres; quorum prior in Asia, alter in Macedonia rebus bello gestis excelluit.

3 Ὑπερβάλλουσι] Reiske mavult ὑπερβαλοῦσι in futuro, me non probante.

4 Ἀτοπίαις καὶ ἀπιστίαις ἠθῶν] H. e. ratione insolentium atque incredibilium morum gentium devictarum.

5 Ἔτη οὐδὲ δέκα] Tenuit Gallias Cæsar per geminum quinquennium semestri imperio minus, quod ei ademtum initio belli civilis. *Casaub.* ad Suet. Cæs. c. 25.

6 Ὑπὲρ ὀκτακοσίας] Numerum adeo auxit Plutarchus in Vit. Pompeii c. 67.: χιλίας ᾑρήκει πόλεις κατὰ κράτος, ἔθνη δὲ πλείονα τριακοσίων ὑπῆκτο. Γερμανοῖς δὲ καὶ Γαλάταις μεμαχημένος ἀήττητος ὅσας οὐκ ἄν τις ἀριθμήσαι μάχας, ἑκατὸν μυριάδας αἰχμαλώτων ἔλαβεν, ἑκατὸν δὲ ἀπέκτεινε τρεψάμενος ἐκ παρατάξεως.

7 Δὶς τοσαύτας] Δὶς de suo addidit Reiske, quasi omnia illa millia vel cæsa vel capta sint, nulla effugerint; me non probante, præter Plutarchi l. l. etiam propter Appianum de reb. Gallicis c. 2. qui, καὶ τούτων, inquit, ἑκατὸν μὲν ἐξώγρησαν, ἑκατὸν δὲ ἐν τῷ πόνῳ κατέκτανον, sc. Romani.

CAP. XVI.

Militum amor Cæsaris summus erat. Exempla quædam factorum fortissimorum.

Εὐνοίᾳ δὲ καὶ προθυμίᾳ στρατιωτῶν ἐχρήσατο τοσαύτῃ πρὸς αὐτὸν,[1] ὥστε τοὺς ἑτέρων μηδὲν ἐν ταῖς ἄλλαις στρατείαις διαφέροντας, ἀμάχους καὶ ἀνυποστάτους φέρεσθαι πρὸς πᾶν δεινὸν ὑπὲρ τῆς Καίσαρος δόξης. Οἷος ἦν τοῦτο μὲν Ἀκίλιος, ὃς ἐν τῇ περὶ Μασσαλίαν ναυμαχίᾳ,[2] νεὼς πολεμίας ἐπιβεβηκὼς, τὴν μὲν δεξιὰν ἀπεκόπη χεῖρα μαχαίρᾳ, τῇ δ' ἀριστερᾷ τὸν θυρεὸν οὐκ ἀφῆκεν, ἀλλὰ τύπτων εἰς τὰ πρόσωπα τοὺς πολεμίους, ἀπέστρεψε πάντας, καὶ τοῦ σκάφους ἐπεκράτησε· τοῦτο δὲ Κάσσιος Σκεύαξ,[3] ὃς ἐν τῇ περὶ Δυῤῥάχιον μάχῃ τὸν ὀφθαλμὸν ἐκκοπεὶς τοξεύματι, τὸν δ' ὦμον ὑσσῷ καὶ τὸν μηρὸν ἑτέρῳ διεληλαμένος, τῷ δὲ θυρεῷ βελῶν ἑκατὸν καὶ τριάκοντα πληγὰς ἀναδεδεγμένος, ἐκάλει τοὺς πολεμίους, ὡς παραδώσων ἑαυτόν· δυεῖν δὲ προσιόντων, τοῦ μὲν ἀπέκοψε τὸν ὦμον τῇ μαχαίρᾳ, τὸν δὲ κατὰ τοῦ προσώπου πατάξας ἀνέτρεψεν·[4] αὐτὸς δὲ διεσώθη, τῶν οἰκείων περισχόντων. Ἐν δὲ Βρεττανίᾳ τῶν πολεμίων εἰς τόπον ἑλώδη καὶ μεστὸν ὕδατος ἐμπεσοῦσι τοῖς πρώτοις ταξιάρχαις ἐπιθεμένων, στρατιώτης Καίσαρος,[5] αὐτοῦ τὴν μάχην ἐφορῶντος, ὠσάμενος εἰς μέσους,

NOTÆ

1 Πρὸς αὐτὸν] Sic Reiske de suo pro περὶ αὐτόν.

2 Ναυμαχίᾳ] Forte facinus C. Acilii, decimæ legionis militis, Cynægiri exemplum imitati, etiam Sueton. Jul. c. 68. Valer. Max. III. 2. 22. aliique commemorant.

3 Σκεύαξ] Lege cum Anon. Σκεῦας. *M. Cassius* (sive Cæsius, ut Val. Max. III. 2. 23.) *Scæva* erat tum centurio, cujus forte factum Cæsar ipse de bello Civ. II. 53., Appianus de bell. civil. II. 60. aliique non tacuerunt. Cæsar (in vulgata) CCXXX. foramina in clypeo inventa tradit; duo vero codices CXX. exhibent; quem numerum plurimi reliquorum, qui de eo facto mentionem fecerunt, scripsere. Sed in his minutiis, quarum alias quoque notare possem, morari longum esset.

4 Ἀνέστρεψεν] Causa non fuit justa, cur Reiske sic ederet pro vulgata ἀπέστρεψεν.

5 Στρατιώτης Καίσαρος] In pluribus Valerii Max. III. 2. 24. Codd. *Scævola* vocatur; vulgata *Scævam* appellat, qui ab interpretibus pro eodem habetur, cujus modo meminit Plutarchus; quem tum Cæsar præmii loco ex milite gregario centurionem fecerit. At Dio Cassius lib. XXXVII. eum appellat *Publium Scævium*, cujus forte factum accidisse, cum Cæsar in Hispania proprætor milites quosdam ex continente in insulam quandam Oceani misisset, auctor est.

καὶ πολλὰ καὶ περίοπτα τόλμης ἀποδειξάμενος ἔργα, τοὺς μὲν ταξιάρχους ἔσωσε, τῶν βαρβάρων φυγόντων, αὐτὸς δὲ χαλεπῶς ἐπὶ πᾶσι διαβαίνων, ἔῤῥιψεν ἑαυτὸν εἰς ῥεύματα τελματώδη καὶ μόλις ἄνευ τοῦ θυρεοῦ, τὰ μὲν νηχόμενος, τὰ δὲ βαδίζων, διεπέρασε. Θαυμαζόντων δὲ τῶν περὶ τὸν Καίσαρα, καὶ μετὰ χαρᾶς καὶ κραυγῆς ἀπαντώντων, αὐτὸς εὖ μάλα κατηφὴς καὶ δεδακρυμένος προσέπεσε τῷ Καίσαρι, συγγνώμην αἰτούμενος ἐπὶ τῷ προέσθαι τὸν θυρεόν. Ἐν δὲ Λιβύῃ ναῦν ἔχοντες οἱ περὶ Σκιπίωνα Καίσαρος, ἐν ᾗ Γράνιος Πέτρων[6] ἐπέπλει, ταμίας ἀποδεδειγμένος, τοὺς μὲν ἄλλους ἐποιοῦντο λείαν, τῷ δὲ ταμίᾳ διδόναι τὴν σωτηρίαν ἔφασαν. Ὁ δ', εἰπὼν, ὅτι τοὺς Καίσαρος στρατιώτας οὐ λαμβάνειν, ἀλλὰ διδόναι σωτηρίαν ἔθος ἐστὶν, ἑαυτὸν τῷ ξίφει πατάξας ἀνεῖλεν.

CAP. XVII.

Quibus artibus hunc sibi militum amorem conciliarit Cæsar. De corpore, valetudine, vitæ inter milites consuetudine moribusque ejus.

Τὰ δὲ τοιαῦτα λήματα[1] καὶ τὰς φιλοτιμίας αὐτὸς ἀνέθρεψε καὶ κατεσκεύασε Καῖσαρ, πρῶτον μὲν τῷ χαρίζεσθαι καὶ τιμᾷν ἀφειδῶς, ἐνδεικνύμενος, ὅτι τὸν πλοῦτον οὐκ εἰς τρυφὴν ἰδίαν, οὐδέ τινας ἡδυπαθείας ἐκ τῶν πολέμων ἀθροίζει, κοινὰ δ' ἆθλα τῆς ἀνδραγαθίας παρ' αὐτῷ φυλασσόμενα ἀπόκειται· καὶ μέτεστιν ἐκείνῳ τοῦ πλουτεῖν,[2] ὅσα τοῖς ἀξίοις τῶν στρατιωτῶν δίδωσιν· ἔπειτα τῷ πάντα μὲν κίνδυνον ἑκὼν ὑφίστασθαι, πρὸς μηδένα δὲ τῶν πόνων ἀπαγορεύειν. Τὸ μὲν οὖν φιλοκίνδυνον οὐκ ἐθαύμαζον αὐτοῦ διὰ τὴν φιλοτιμίαν· ἡ δὲ τῶν πόνων ὑπομονὴ, παρὰ τὴν τοῦ σώματος δύναμιν ἐγκαρτερεῖν δοκοῦντος, ἐξέπληττεν· ὅτι καὶ τὴν ἕξιν ὢν ἰσχνὸς, καὶ τὴν σάρκα λευκὸς καὶ ἁπαλὸς, καὶ περὶ τὴν κεφαλὴν νοσώδης, καὶ τοῖς ἐπιληπτικοῖς[3] ἔνοχος,

NOTÆ

6 Πέτρων] *Petronius* is, non *Petron* dicebatur, Bryano monente. Idem præfert lectionem Codicis Par. τοῖς Κ. στρατιώταις. Petronii factum eodem forte tempore accidit, quo, quæ in libro *de bell. Afric.* c. 44. seqq. narrantur, acciderunt. Cf. etiam Valer. Max. III. 8. 7.

1 Λήματα] Sic recte Reiske pro vulg. λήμματα, præeunte Grævio ad Luc. Pseudolog. c. 5.

2 Τοῦ πλουτεῖν] Subaudi τοσαῦτα, se hactenus participare divitias, aut gloriam opulentiæ, quatenus militum bene meritis illas divitias impertire atque largiri possit. *Reiske.*

3 Τοῖς ἐπιληπτικοῖς] *Comitiali morbo bis inter res agendas* (primo Cordubæ, tum in prælio ad Thapsum) *correptum*

ἐν Κορδύβῃ πρῶτον αὐτῷ τοῦ πάθους, ὡς λέγεται, τούτου προσπεσόντος, οὐ μαλακίας ἐποιήσατο τὴν ἀῤῥωστίαν πρόφασιν, ἀλλὰ θεραπείαν τῆς ἀῤῥωστίας τὴν στρατείαν, ταῖς ἀτρύτοις ὁδοιπορίαις, καὶ ταῖς εὐτελέσι διαίταις, καὶ τῷ θυραυλεῖν ἀπομαχόμενος τῷ πάθει, καὶ τὸ σῶμα φρουρῶν δυσάλωτον. Ἐκοιμᾶτο μέν γε τοὺς πλείστους ὕπνους ἐν ὀχήμασιν, ἢ φορείοις, εἰς πρᾶξιν τὴν ἀνάπαυσιν κατατιθέμενος· ὠχεῖτο δὲ μεθ' ἡμέραν ἐπὶ τὰ φρούρια καὶ τὰς πόλεις καὶ τοὺς χάρακας, ἑνὸς αὐτῷ συγκαθημένου παιδὸς, τῶν ὑπογράφειν ἅμα διώκοντος[4] εἰθισμένων, ἑνὸς δ' ἐξόπισθεν ἐφεστηκότος στρατιώτου, ξίφος ἔχοντος. Συντόνως δ' ἤλαυνεν οὕτως, ὥστε τὴν πρώτην ἔξοδον ἀπὸ Ῥώμης ποιησάμενος, ὀγδοαῖος ἐπὶ τὸν Ῥοδανὸν ἐλθεῖν.[5] Τὸ μὲν οὖν ἱππεύειν ἐκ παιδὸς ἦν αὐτῷ ῥᾴδιον· εἴθιστο γὰρ εἰς τοὐπίσω τὰς χεῖρας ἀπάγων, καὶ τῷ νώτῳ περιπλέκων, ἀνὰ κράτος ἐλαύνειν τὸν ἵππον.[6] Ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ στρατείᾳ προσεξήσκησεν ἱππαζόμενος τὰς ἐπιστολὰς ὑπαγορεύειν, καὶ δυσὶν ὁμοῦ γράφουσιν ἐξαρκεῖν· ὡς δ' Ὄππιός[7] φησι, καὶ πλείοσι. Λέγεται δὲ καὶ τὸ διὰ γραμμάτων τοῖς φίλοις[8] ὁμιλεῖν, Καίσαρα πρῶτον μηχανήσασθαι, τὴν κατὰ πρόσωπον ἔντευξιν ὑπὲρ τῶν ἐπειγόντων, τοῦ καιροῦ διά τε τὸ πλῆθος[9] ἀσχολιῶν καὶ τῆς πόλεως τὸ μέγεθος μὴ περιμένοντος. Τῆς δὲ περὶ τὴν δίαιταν εὐκολίας κἀκεῖνο ποιοῦνται σημεῖον, ὅτι, τοῦ δειπνίζοντος αὐτὸν ἐν Μεδιολάνῳ ξένου, Οὐαλερίου Λέοντος, παραθέντος ἀσπάραγον, καὶ μύρον[10] ἀντ' ἐλαίου καταχέαν-

NOTÆ

esse scripsit Suet. Jul. c. 45. qui locus de Cæsaris statura, valetudine, et circa corpus cura, videndus est.

4 Ὑπογρ. ἅμα διώκοντος] Verte cum Xylandro: *qui dictata ab ipso exciperet scribendo.*

5 Ἐλθεῖν] Quo igitur itinere singulis diebus XIV. circiter milliaria geographica transvolavit.

6 Εἴθιστο—τὸν ἵππον] Deerant hæc verba in Cod. Xylandri. De equo insigni, quo Cæsar utebatur, vid. Suet. Jul. c. 61. Plin. H. N. VIII. 42. et Dio Cass. lib. XXXVII.

7 *Oppius* erat ex familiaribus Cæsaris et de ejus vita scripsisse videtur. Cæsarem pluribus simul literas dictasse, etiam Plinius tradit lib. VII. 25.: *Scribere aut legere, simul dictare et audire solitum accepimus. Epistolas vero tantarum rerum quaternas pariter [librariis] dictare; [aut si nihil aliud ageret, septenas.]* Quæ in his uncis inclusi, ex trium Codd. auctoritate omittenda sunt. Satis fuit vigoris, quaternas dictare.

8 Τοῖς φίλοις] Sc. præsentibus vel in urbe vel in Cæsaris castris. Cum literæ tantum absentibus mitti solerent, instituit Cæsar hoc, ut tempori parceret. Non accedo iis, qui Plutarchum de Cæsaris cryptographia interpretantur, de qua videatur Suet. Cæs. c. 56.

9 Τὸ πλῆθος] Articulum cum cod. V. malui addere.

10 Καὶ μύρον] Scripserat C. Oppius, Cæsarem quondam ab hospite conditum oleum, pro viridi appositum, aspernantibus ceteris, solum etiam largius appetisse, ne hospitem aut negligentiæ aut rusticitatis vide-

τος, αὐτὸς μὲν ἀφελῶς ἔφαγε, τοῖς δὲ φίλοις δυσχεραίνουσιν ἐπέπληξεν. Ἤρκει γὰρ, ἔφη, τὸ μὴ χρῆσθαι τοῖς ἀπαρέσκουσιν· ὁ δὲ τὴν τοιαύτην ἀγροικίαν ἐξελέγχων, αὐτός ἐστιν ἄγροικος. Ἐν ὁδῷ δέ ποτε συνελαθεὶς ὑπὸ χειμῶνος εἰς ἔπαυλιν ἀνθρώπου πένητος, ὡς οὐδὲν εὗρε πλέον οἰκήματος ἑνὸς γλίσχρως ἕνα δέξασθαι δυναμένου, πρὸς τοὺς φίλους εἰπὼν, ὡς τῶν μὲν ἐντίμων παραχωρητέον εἴη τοῖς κρατίστοις, τῶν δ' ἀναγκαίων τοῖς ἀσθενεστάτοις,[11] Ὄππιον ἐκέλευσεν ἀναπαύσασθαι· μετὰ δὲ τῶν ἄλλων αὐτὸς ἐν τῷ προστεγίῳ τῆς θύρας ἐκάθευδεν.

CAP. XVIII.

Cæsar Helvetios, cum novas sedes in Gallia quærerent, victos in patrias remisit. 58. a. Chr.

Ἀλλὰ γὰρ ὁ μὲν πρῶτος αὐτῷ τῶν Κελτικῶν πολέμων πρὸς Ἐλβηττίους[1] συνέστη καὶ Τιγυρίνους, οἳ τὰς αὐτῶν δώδεκα πόλεις καὶ κώμας τετρακοσίας ἐμπρήσαντες, ἐχώρουν πρόσω διὰ τῆς ὑπὸ Ῥωμαίοις Γαλατίας,[2] ὥσπερ πάλαι[3] Κίμβροι, καὶ Τεύτονες, οὔτε τόλμαν ἐκείνων

NOTÆ

retur arguere. Suet. Cæs. 53. Solebat igitur asparagis oleum viride h. e. ex olea non matura pressum, Græce ὀμφάκινον, affundi. Negligentia Leonis fuit, ut *conditum* apponeret h. e. vetus oleum et vulgare. Sic locum cepit Ernesti. Aliter Plutarchus, *conditum* legens, h. e. oleum aromatibus mixtum, μύρον; quasi nimia hominis luxuria et ἀπειροκαλία Cæsaris amicos offenderit. Quod Casaubono placet, et Salmasio de Homon. Hyles iatr. p. 32.: Viride, ait, oleum ad condiendos odores olim multi usus fuit. Inde *oleum conditum*, τὸ ἡδυσμένον, cui odores incocti fuerant; cujus in condimentis nulla gratia, quam præcipuam in cibis habuit viride.

11 Τοῖς ἀσθ.] Oppius enim subita valetudine corruptus erat. Suet. c. 72.

1 Helvetiorum sedes erant inter Rhenum fl., Juram mont., Rhodanum lacumque Lemanum et Alpes. Tigurini ab Helvetiis non erant diversi, sed quarta eorum pars. Orgetorige suasore finibus suis exire decreverant, sperantes fore, ut facile totius Galliæ imperio potiantur.

2 Γαλατ.] H. e. per Allobroges et Galliam provinciam, quæ Narbonensis dicitur. Ex Cæsare vero constat, Helvetios non per provinciam sed per Sequanos suas copias in Æduorum fines transduxisse, postquam frustra iter per provinciam tentaverant.

3 Πάλαι] Cimbri a Mario victi sunt a. 100. a. Chr., ex quo ad Cæsaris de Helvetiis victoriam XLII. anni præterierant.

ὑποδεέστεροι[4] δοκοῦντες εἶναι, καὶ πλῆθος ὁμαλῶς[5] τριάκοντα μὲν αἱ πᾶσαι μυριάδες ὄντες, εἴκοσι δ' αἱ μαχόμεναι, μιᾶς δέουσαι. Τούτων Τιγυρινοὺς μὲν οὐκ αὐτὸς, ἀλλὰ Λαβιηνὸς[6] πεμφθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, περὶ τὸν Ἄραρα ποταμὸν συνέτριψεν· Ἑλβηττίων δ' αὐτῷ πρός τινα πόλιν φίλην[7] ἄγοντι τὴν στρατιὰν, καθ' ὁδὸν ἀπροσδοκήτως ἐπιθεμένων, φθάσας ἐπὶ χωρίον καρτερὸν[8] κατέφυγε. Κἀκεῖ συναγαγὼν καὶ παρατάξας τὴν δύναμιν, ὡς ἵππος αὐτῷ προσήχθη· Τούτῳ μὲν, ἔφη, νικήσας χρήσομαι πρὸς τὴν δίωξιν, νῦν δ' ἴωμεν[9] ἐπὶ τοὺς πολεμίους· καὶ πεζὸς ὁρμήσας ἐνέβαλε. Χρόνῳ δὲ καὶ χαλεπῶς ὠσάμενος τὸ μάχιμον, περὶ ταῖς ἁμάξαις καὶ τῷ χάρακι τὸν πλεῖστον ἔσχε πόνον, οὐκ αὐτῶν μόνον ὑφισταμένων ἐκεῖ καὶ μαχομένων, ἀλλὰ καὶ παῖδες αὐτῶν καὶ γυναῖκες ἀμυνόμεναι μέχρι θανάτου, συγκατεκόπησαν, ὥστε τὴν μάχην μόλις εἰς μέσας νύκτας τελευτῆσαι. Καλῷ δὲ τῷ τῆς νίκης ἔργῳ κρεῖττον[10] ἐπέθηκε, τὸ συνοικίσαι τοὺς διαφυγόντας ἐκ τῆς μάχης τῶν [παρόντων][11] βαρβάρων, καὶ καταναγκάσαι τὴν χώραν ἀναλαβεῖν, ἣν ἀπέλιπον, καὶ τὰς πόλεις, ἃς διέφθειραν, ὄντας ὑπὲρ δέκα μυριάδας.[12] Ἔπραξε δὲ τοῦτο, δεδιὼς, μὴ τὴν χώραν ἔρημον γενομένην οἱ Γερμανοὶ διαβάντες κατάσχωσι.

NOTÆ

4 Ὑποδεέστεροι] Reliquos saltem Gallos virtute præcedebant, *quod fere quotidianis prœliis cum Germanis contendebant.*

5 Ὁμαλῶς] Reiske mavult ὁμαλεῖς. Erant *capitum Helvetiorum millia* CCLXIII., *Tulingorum millia* XXXVI., *Latobrigorum* XIV., *Rauracorum* XXIII., *Boiorum* XXXII. *Ex his qui arma ferre possent ad millia* XCII. *Summa omnium fuerunt ad millia* CCCLXVIII. *Cæsar* lib. I. 29.

6 Λαβ.] Cæsar de b. Gall. I. 12. auctor est, se ipsum Tigurinos quartum Helvetiorum pagum, citra Ararim reliquum, postquam tres pagi transierant, adortum esse et maximam partem concidisse. Plutarchus confudisse videtur, quæ in Cæsare c. 21. et 22. narrantur.

7 Πόλιν φίλην] Bibracte erat, maximum Æduorum oppidum, quo Cæsar, qui Helvetios secutus erat, ut rei frumentariæ prospiceret, ire contendebat.

8 Χωρίον καρτερὸν] Proximum collem.

9 Ἴωμεν] Sc. πεζοί. De prælio ipso vid. Cæsar I. 25. 26.

10 Κρεῖττον] Sc. ἔργον.

11 Παρόντων] Reiske recte hanc vocem uncis inclusit, quæ quid sibi velit ignoratur.

12 Ὑπὲρ δέκα μυρ.] Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Cæsar imperaverat, repertus est numerus millium C. et X. *Cæsar* I. 29.

CAP. XIX.

Animo suorum confirmato vincit Cæsar Ariovistum, Germanorum regem, magno prælio.

Δεύτερον δὲ πρὸς Γερμανοὺς ἄντικρυς ὑπὲρ Κελτῶν[1] ἐπολέμησε, καίτοι τὸν βασιλέα πρότερον αὐτῶν, Ἀριόβυστον, ἐν Ῥώμῃ σύμμαχον[2] πεποιημένος. Ἀλλ' ἦσαν ἀφόρητοι τοῖς ὑπηκόοις αὐτοῦ γείτονες, καὶ καιροῦ παραδόντος, οὐκ ἂν ἐδόκουν ἐπὶ τοῖς παροῦσιν ἀτρεμήσειν, ἀλλ' ἐπινεμήσεσθαι καὶ καθέξειν τὴν Γαλατίαν.[3] Ὁρῶν δὲ τοὺς ἡγεμόνας ἀποδειλιῶντας, καὶ μάλιστα ὅσοι τῶν ἐπιφανῶν καὶ νέων αὐτῷ συνεξῆλθον,[4] ὡς δὴ τρυφῇ χρησόμενοι καὶ χρηματισμῷ τῇ μετὰ Καίσαρος στρατείᾳ· συναγαγὼν εἰς ἐκκλησίαν, ἐκέλευσεν[5] ἀπιέναι, καὶ μὴ κινδυνεύειν παρὰ γνώμην, οὕτως ἀνάνδρως καὶ μαλακῶς ἔχοντας· αὐτὸς δ' ἔφη τὸ δέκατον τάγμα μόνον παραλαβὼν, ἐπὶ τοὺς βαρβάρους πορεύεσθαι, μήτε κρείττοσι μέλλων Κίμβρων μάχεσθαι πολεμίοις, μήτ' αὐτὸς ὢν Μαρίου χείρων στρατηγός.[6] Ἐκ τούτου τὸ μὲν δέκατον τάγμα πρεσβευτὰς ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν, χάριν ἔχειν ὁμολογοῦντες· τὰ δ' ἄλλα τοὺς ἑαυτῶν ἐκάκιζον ἡγεμόνας, ὁρμῆς δὲ καὶ προθυμίας γενόμενοι πλήρεις ἅπαντες ἠκολούθησαν ὁδὸν ἡμερῶν πολλῶν,[7] ἕως ἐν διακοσίοις

NOTÆ

1 Ὑπὲρ Κελτῶν] Ad c. et xx. millia Germanorum cum Ariovisto Rhenum transierant, magnam partem agri Sequanorum occuparant, Æduos victos coëgerant, ut stipendium quotannis penderent; Germani denique Rhenum transire consuescentes, paulatim omnes Gallos ex suis finibus videbantur pulsuri.

2 Σύμμαχον] In consulatu Cæsaris rex atque amicus a senatu appellatus erat.

3 Τὴν Γαλατίαν] Cæsar existimabat, homines feros ac barbaros sibi non temperaturos, quin, cum omnem Galliam occupassent, ut ante Cimbri Teutonique fecissent, in provinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent; præsertim cum Sequanos a provincia nostra Rhodanus divideret. Cæs. B. G. I. 33.

4 Συνεξῆλθον] Ex urbe, amicitiæ causa: ἐπιφανοὶ intelligendi sunt de nobili gente natis juvenibus: τῶν ἐπ. καὶ νέων est ἓν διὰ δυοῖν.

5 Ἐκέλ.] Cæsaris oratio videatur de B. G. I. 40.

6 Μήτε κρείττοσι—στρατηγός] Cæsaris verba sunt: *aut cur de sua milites virtute, aut de ipsius* Cæsaris *diligentia desperarent. Factum ejus hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum Cimbris et Teutonis a C. Mario pulsis non minorem laudem exercitus quam ipse imperator* (Marius) *meritus videbatur.* Quo in loco, Davisio monente, et Plutarchus et Jul. Celsus aliam eamque deteriorem lectionem secuti sunt.

7 Ἡμ. πολλῶν] Itinere per septem dies non intermisso. Mox legit Reiske ἀπὸ τῶν πολεμίων.

τῶν πολεμίων σταδίοις κατεστρατοπέδευσαν. Ἦν μὲν οὖν ὅ τι καὶ πρὸς τὴν ἔφοδον αὐτὴν ἐτέθραυστο τῆς τόλμης τοῦ Ἀριοβύστου. Γερμανοῖς γὰρ ἐπιθήσεσθαι Ῥωμαίους, ὧν ἐπερχομένων οὐκ ἂν ἐδόκουν ὑποστῆναι, ὃ μὴ[8] προσδοκήσας, ἐθαύμαζε τὴν Καίσαρος τόλμαν, καὶ τὸν στρατὸν[9] ἑώρα τεταραγμένον. Ἔτι δὲ μᾶλλον αὐτοὺς ἤμβλυνε τὰ μαντεύματα τῶν ἱερῶν γυναικῶν,[10] αἳ ποταμῶν δίναις προσβλέπουσαι, καὶ ῥευμάτων ἑλιγμοῖς καὶ ψόφοις τεκμαιρόμεναι προεθέσπιζον, οὐκ ἐῶσαι μάχην τίθεσθαι, πρὶν ἐπιλάμψαι νέαν σελήνην. Ταῦτα τῷ Καίσαρι πυνθανομένῳ, καὶ τοὺς Γερμανοὺς ἡσυχάζοντας ὁρῶντι, καλῶς ἔχειν ἔδοξεν, ἀπροθύμοις οὖσιν αὐτοῖς συμβάλλειν, μᾶλλον ἢ τὸν ἐκείνων ἀναμένοντα καιρὸν καθῆσθαι. Καὶ προσβολὰς ποιούμενος τοῖς ἐρύμασι καὶ λόφοις, ἐφ' ὧν ἐστρατοπέδευον, ἐξηγρίαινε καὶ παρώξυνε καταβάντας πρὸς ὀργὴν διαγωνίσασθαι. Γενομένης δὲ λαμπρᾶς τροπῆς αὐτῶν, ἐπὶ σταδίους τριακοσίους[11] ἄχρι τοῦ Ῥήνου διώξας, κατέπλησε τοῦτο πᾶν νεκρῶν τὸ πεδίον καὶ λαφύρων. Ἀριόβυστος δὲ φθάσας μετ' ὀλίγων, διεπέρασε τὸν Ῥῆνον. Ἀριθμὸν δὲ νεκρῶν μυριάδας ὀκτὼ γενέσθαι λέγουσι.

CAP. XX.

Exercitu in hyberna deducto, Cæsar in Galliam cisalpinam proficiscitur, ut Romæ sit propior, quovis modo rebus suis, clam Pompeio, consulens. Belgis vero bellum inferentibus, cito in Galliam redux, Belgas et Nervios magnis præliis vincit, a. Chr. n. 57.

Ταῦτα διαπραξάμενος, τὴν μὲν δύναμιν ἐν Σηκουανοῖς ἀπέλειπε διαχειμάσουσαν, αὐτὸς δὲ τοῖς ἐν Ῥώμῃ προσέχειν βουλόμενος, εἰς τὴν

NOTÆ

8 Ὁ μὴ] Bryano et mihi delendum videtur ὃ. C. Anon. ὁ μή.

9 Τὸν στρατὸν] Sc. ἑαυτοῦ.

10 Τῶν ἱερῶν γυναικῶν] Alrunarum seu Alironiarum, de quibus videantur, quos Davisius et Morus ad Cæs. B. G. I. 50. laudarunt. Quæ mulieres fatidicæ, cum a Dione Cassio αἱ γυναῖκες αὐτῶν βαρβάρων, a Cæsare *matres familiæ eorum* dicantur, Dacierius in Plutarcho legendum censebat τῶν ἰδίων γυν. frigide et jejune. Si hoc voluisset, scripsisset Plutarchus simpliciter τῶν γυναικῶν.

11 Τριακοσίους] Alii Codd. τετρακοσίους, quod rectius est, si cum Oudendorpio (in Cæs. de B. G. I. 53. ex aliquot Codd.) legeris: neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter *quinquaginta* pervenerunt. Octo enim stadia efficiunt unum milliare Romanum. Plerique tamen Cæsaris Codd. *quinque* habent, et Cæsaris metaphrasis Græca: στάδια τετταράκοντα, quod Bryano in Plutarcho reponendum videtur.

περὶ Πάδον Γαλατίαν κατέβη, τῆς αὐτῷ δεδομένης ἐπαρχίας οὖσαν. Ὁ γὰρ καλούμενος Ῥουβίκων ποταμὸς ἀπὸ τῆς ὑπὸ ταῖς Ἄλπεσι Κελτικῆς ὁρίζει τὴν ἄλλην Ἰταλίαν. Ἐνταῦθα καθήμενος ἐδημαγώγει, πολλῶν πρὸς αὐτὸν ἀφικνουμένων, διδοὺς, ὧν ἕκαστος δεηθείη· καὶ πάντας ἀποπέμπων, τὰ μὲν ἔχοντας ἤδη παρ' αὐτοῦ, τὰ δ' ἐλπίζοντας. Καὶ παρὰ τὸν ἄλλον δὲ πάντα τῆς στρατείας χρόνον ἐλάνθανε τὸν Πομπήϊον, ἐν μέρει νῦν μὲν τοὺς πολεμίους τοῖς τῶν πολιτῶν ὅπλοις καταστρεφόμενος, νῦν δὲ τοῖς ἀπὸ τῶν πολεμίων χρήμασιν αἱρῶν τοὺς πολίτας καὶ χειρούμενος.[1] Ἐπεὶ δὲ[2] Βέλγας[3] ἤκουσε δυνατωτάτους Κελτῶν, καὶ τὴν τρίτην ἁπάσης τῆς Κελτικῆς νεμομένους, ἀφεστάναι, πολλὰς δή τινας μυριάδας[4] ἐνόπλων ἀνδρῶν ἠθροικότας, ἐπιστρέψας εὐθὺς ἐχώρει τάχει πολλῷ· καὶ πορθοῦσι τοὺς συμμάχους Γαλάτας[5] ἐπιπεσὼν τοῖς πολεμίοις, τοὺς μὲν ἀθρουστάτους καὶ πλείστους αἰσχρῶς[6] ἀγωνισαμένους τρεψάμενος διέφθειρεν, ὥστε καὶ λίμνας καὶ ποταμοὺς βαθεῖς τοῖς Ῥωμαίοις νεκρῶν πλήθει περατοὺς γενέσθαι. Τῶν δ' ἀποστάντων, οἱ μὲν παρωκεάνιοι[7] πάντες ἀμαχεὶ προσεχώρησαν· ἐπὶ δὲ

NOTÆ

1 Χειρούμενος] Prius illud, Cæsarem civium armis hostes subegisse, Pompeium latere non potuit; posterius vero latuisse, iterum testatur Plut. in Pomp. c. 51. Cæsar, δοκῶν πορρωτάτω τῆς Ῥώμης ἀπεῖναι,—ἐλάνθανεν ὑπὸ δεινότητος ἐν μέσῳ τῷ δήμῳ καὶ τοῖς κυριωτάτοις πράγμασι καταπολιτευόμενος τὸν Πομπήϊον; et paulo post: χρυσὸν καὶ ἄργυρον καὶ τἄλλα λάφυρα καὶ τὸν ἄλλον πλοῦτον τὸν ἐκ πολεμίων τοσούτων περιγενόμενον εἰς τὴν Ῥώμην ἀποστέλλων, καὶ διαπειρῶν ταῖς δωροδοκίαις καὶ συγχορηγῶν ἀγορανόμοις καὶ στρατηγοῖς καὶ ὑπάτοις, καὶ γυναιξὶν αὐτῶν, ᾠκειοῦτο πολλούς.

2 Δὲ] Bryanus mavult δή.

3 Βέλγ.] Belgæ pertinebant ad Rhenum inferiorem, quos a Celtis (sive Gallis) Matrona et Sequana dividebat; cur fuerint omnium Gallorum fortissimi et potentissimi, vide in Cæsare B. G. I. 1. Si Plutarchus Belgas tertiam Galliæ partem obtinuisse scripsit, Cæsarem non satis caute reddidit, qui tres quidem nationes, Belgas, Gallos, et Aquitanos Galliam obtinuisse auctor est, minime vero, singulas gentes tertiam ejus terræ partem incoluisse. Belgæ nondum quartam partem obtinebant. Nec ἀφεστάναι dici debuerant, qui nondum fuerant subacti. Rationes, cur Belgæ Romanis bellum intulerint, vide ap. Cæs. B. G. II. 1.

4 Πολλὰς—μυριάδας] Recenset Cæsar II. 4. si omnia sunt sana CCCVIII. millia armata.

5 Τοὺς συμμ. Γαλάτας] Remos intelligas. Singula de præliis ad flumen Axonam, et postero die haud procul eodem commissis vide ap. Cæs. II. 9-11.

6 Αἰσχρῶς ἀγ.] Errasse Plutarchum, monet Davisius ad Cæs. de B. G. II. 10., quem locum legas.

7 Παρωκεάνιοι] Intelligendi non sunt Suessiones, Bellovaci et Ambiani, Belgæ quorum tantum postremi oceanum accolunt, et quos Cæsar ipse post prælium domuit, sed Veneti, Unelli, Osismii, Curiosolitæ, Lexubii, maritimæ civitates aliæque his propinquæ, Celticæ nationis, quas eodem

τοὺς ἀγριωτάτους καὶ μαχιμωτάτους τῶν τῇδε, Νερβίους, ἐστράτευσεν, οἵπερ εἰς συμμιγεῖς δρυμοὺς[8] κατῳκημένοι, γενεὰς[9] δὲ καὶ κτήσεις ἔν τινι βυθῷ τῆς ὕλης ἀπωτάτω θέμενοι τῶν πολεμίων, αὐτοὶ τῷ Καίσαρι ποιουμένῳ χάρακα, καὶ μὴ προσδεχομένῳ τηνικαῦτα τὴν μάχην, ἑξακισμύριοι τὸ πλῆθος ὄντες, αἰφνιδίως προσέπεσον.[10] Καὶ τοὺς μὲν ἱππεῖς ἐτρέψαντο, τῶν δὲ ταγμάτων τὸ δωδέκατον καὶ τὸ ἕβδομον περισχόντες, ἅπαντας ἀπέκτειναν τοὺς ταξιάρχους.[11] Εἰ δὲ μὴ Καῖσαρ ἁρπάσας τὸν θυρεὸν,[12] καὶ διασχὼν τοὺς πρὸ αὐτοῦ μαχομένους, ἐνέβαλε τοῖς βαρβάροις, καὶ ἀπὸ τῶν ἄκρων τὸ δέκατον κινδυνεύοντος αὐτοῦ[13] κατέδραμε, καὶ διέκοψε τὰς τάξεις τῶν πολεμίων, οὐδεὶς ἂν δοκεῖ περιγενέσθαι. Νῦν δὲ τῇ Καίσαρος τόλμῃ τὴν λεγομένην ὑπὲρ δύναμιν μάχην ἀγωνισάμενοι, τρέπονται μὲν οὐδ᾽ ὣς[14] τοὺς Νερβίους, κατακόπτουσι δ᾽ ἀμυνομένους. Πεντακόσιοι[15] γὰρ ἀπὸ μυριάδων ἓξ σωθῆναι λέγονται, βουλευταὶ δὲ τρεῖς ἀπὸ τετρακοσίων.[16]

NOTÆ

tempore, Cæsare jubente, P. Crassus non domuit post defectionem, sed primus in ditionem et potestatem P. R. redegit. Cf. Cæs. B. G. II. 34.

8 Teneris arboribus incisis atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis enatis et rubis sentibusque interjectis effecerant (Nervii), ut instar muri hæ sepes munimenta præberent, quo non modo intrari, sed ne perspici quidem posset. *Cæs.* II. 17. Hæ sepes sunt Plutarchi συμμιγεῖς δρυμοὶ, h. e. septa instar sylvarum, ex variis arboribus commissa. Similibus septis etiam Mardi prope mare Caspium fines suos tuebantur.

9 Γενεὰς] Liberos; adde ex Cæsare: mulieres, eosque, qui per ætatem ad pugnam inutiles viderentur.

10 Προσέπεσον] Singula de hac ad Sabin commissa pugna vide apud Cæs. l. II. 18-28.

11 Τοὺς ταξιάρχους] Centuriones intellige cum Cæsare c. 25.

12 Ἁρπάσας τὸν θυρεὸν] Scuto ab novissimis uni militi detracto, quod ipse eo sine scuto venerat. *Cæsar.*

13 Κινδυνεύοντος αὐτοῦ] Sunt genitivi absoluti, nec deest aut δέει aut προνοούμενον, ut Reiske opinatur. Facilius concederem, post τόλμῃ deesse ἐπιῤῥωσθέντες. Sed nec hoc necessarium est, quia dativo Græco vis inest ablativi. Ἡ λεγομένη ὑπὲρ δύναμιν μάχη est prælium, in quo milites summa contentione et quasi supra vires humanas pugnasse dicuntur.

14 Οὐδ᾽ ὣς] *Ne sic quidem.*

15 Πεντακόσιοι] Sc. qui arma ferre possent. Rem comperit Cæsar ex superstitibus sese dedentibus.

16 Τετρακοσίων] Cæsaris Codd. aliique sexcentos Nerviis senatores tribuunt.

CAP. XXI.

Cæsar, Romam minime negligens, iterum hyemem in Gallia cisalpina agit, et Lucæ cum Pompeio et Crasso consilio habito, ipse quidem pecuniam et provinciam suam in alios quinque annos, illi consulatum sibi stipulantur.

Ταῦτα ἡ σύγκλητος πυθομένη,[1] πεντεκαίδεκα ἡμέρας ἐψηφίσατο θύειν τοῖς θεοῖς, καὶ σχολάζειν ἑορτάζοντας, ὅσας ἐπ' οὐδεμιᾷ νίκῃ πρότερον.[2] Καὶ γὰρ ὁ κίνδυνος ἐφάνη μέγας, ἐθνῶν ἅμα τοσούτων ἀναῤῥαγέντων, καὶ τὸ νίκημα λαμπρότερον, ὅτι Καῖσαρ ἦν ὁ νικῶν, ἡ πρὸς ἐκεῖνον εὔνοια τῶν πολλῶν ἐποίει. Καὶ γὰρ αὐτὸς εὖ θέμενος τὰ κατὰ τὴν Γαλατίαν, πάλιν ἐν τοῖς περὶ Πάδον χωρίοις διεχείμαζε, συσκευαζόμενος τὴν πόλιν. Οὐ γὰρ μόνον οἱ τὰς ἀρχὰς παραγγέλλοντες,[3] ἐκείνῳ χρώμενοι χορηγῷ, καὶ τοῖς παρ' ἐκείνου χρήμασι διαφθείραντες τὸν δῆμον, ἀνηγορεύοντο, καὶ πᾶν ἔπραττον, ὃ τὴν ἐκείνου δύναμιν αὔξειν ἔμελλεν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπιφανεστάτων ἀνδρῶν καὶ μεγίστων οἱ πλεῖστοι συνῆλθον πρὸς αὐτὸν εἰς Λοῦκαν,[4] Πομπήϊός τε καὶ Κράσσος, καὶ Ἄππιος,[5] ὁ τῆς Σαρδόνος ἡγεμὼν, καὶ Νέπως, ὁ τῆς Ἰβηρίας ἀνθύπατος· ὥστε ῥαβδούχους μὲν ἑκατὸν εἴκοσι γενέσθαι,[6] συγκλητικοὺς δὲ πλείονας ἢ διακοσίους. Βουλὴν δὲ θέμενοι διεκρίθησαν ἐπὶ τούτοις· ἔδει Πομπήϊον μὲν καὶ Κράσσον ὑπάτους[7] ἀποδειχθῆναι, Καίσαρι δὲ χρήματα καὶ πενταετίαν ἄλλην ἐπιμετρηθῆναι τῆς στρατηγίας· ὃ καὶ παραλογώτατον ἐφαίνετο τοῖς νοῦν ἔχουσιν. Οἱ γὰρ τοσαῦτα χρήματα παρὰ Καίσαρος λαμβάνοντες, ὡς οὐκ ἔχοντι διδόναι τὴν βουλὴν ἔπειθον, μᾶλλον δ' ἠνάγκαζον ἐπιστένουσαν οἷς ἐψηφίζοντο, Κάτωνος μὲν οὐ παρόντος· ἐπίτηδες γὰρ αὐτὸν εἰς Κύπρον[8] ἀπεδιοπομπήσαντο·

NOTÆ

1 Πυθομένη] Ex literis Cæsaris.

2 Πρότερον] Mithridatico bello confecto senatus Pompeio supplicationem duodecim dierum decreverat, qui numerus ad eum diem summus fuit. Sed amplior adeo Cæsaris laudi gloriæque concessus est.

3 Οἱ τ. ἀρχ. παραγγ.] Magistratuum petitores. Cf. Suet. Jul. c. 23.

4 Εἰς Λοῦκαν] Quam urbem Suetonius Jul. 24. provinciæ Cæsaris fuisse dicit. Sunt et alii loci, quibus Luca ultima Galliæ cisalpinæ, Pisa prima Etruriæ, fuisse probatur. Ab Holstenio vero jam Luca Etruriæ tribuitur.

5 Ἄππιος] H. e. App. Claudius Pulcher. Nepos est Q. Cæcil. Metellus Nepos. Paulo post malui cum Solano post ἐπὶ τούτοις interpungere, non post διεκρίθησαν.

6 Γενέσθαι] Sc. Lucæ.

7 Ὑπάτους] Ne L. Domitius Ahenobarbus consul fieret, qui se Cæsari exercitus ademturum palam minatus erat.

8 Εἰς Κύπρον] Ad Cyprum Romano imperio adjiciendam Cato missus est a Clodio trib. pl. a. Chr. 58. Inde reversus est Marcellino et Philippo consulibus a. Chr. 56. ante comitia

Φαωνίου[9] δ', ὃς ἦν ζηλωτὴς Κάτωνος, ὡς οὐδὲν ἐπέραινεν ἀντιλέγων, ἐξαλλομένου διὰ θυρῶν, καὶ βοῶντος εἰς τὸ πλῆθος. Ἀλλὰ προσεῖχεν οὐδεὶς, τῶν μὲν Πομπήϊον αἰδουμένων καὶ Κράσσον· οἱ δὲ πλεῖστοι, Καίσαρι χαριζόμενοι, καὶ πρὸς τὰς ἀπ' ἐκείνου ζῶντες ἐλπίδας ἡσύχαζον.

CAP. XXII.

Cæsar Usipetibus et Tenchteris victis Rhenum ponte jungit, a. Chr. 55.

Τραπόμενος δ' αὖθις[1] ὁ Καῖσαρ ἐπὶ τὰς ἐν τῇ Κελτικῇ δυνάμεις, πολὺν καταλαμβάνει πόλεμον ἐν τῇ χώρᾳ, δύο Γερμανικῶν ἐθνῶν μεγάλων ἐπὶ κατακτήσει γῆς ἄρτι τὸν Ῥῆνον διαβεβηκότων, Οὐσίπας καλοῦσι τοὺς ἑτέρους, τοὺς δὲ Τεντερίδας.[2] Περὶ δὲ τῆς πρὸς τούτους γενομένης μάχης ὁ μὲν Καῖσαρ ἐν ταῖς ἐφημερίσι[3] γέγραφεν, ὡς οἱ

NOTÆ

consulibus creandis, in quibus summa opera et periculo, ut Domitius consul fieret, nitebatur; quod ipse Plutarchus narrat in Vita Cat. Min. c. 40. seqq. et Pomp. c. 48. et 52. Nisi igitur nostro loco Plutarchus erravit, ponendum est, Senatum pecunias Cæsari concessisse paulo ante reditum Catonis, et ante comitia coss. creandis.

9 Φαων.] M. Favonii mores scripsit Plut. Cato Min. c. 46. hisce verbis: Ἦν δὲ Μάρκος Φαώνιος ἑταῖρος αὐτοῦ (Κάτωνος) καὶ ζηλωτὴς, οἷος ὁ Φαληρεὺς Ἀπολλόδωρος (de quo vid. F. A. Wolf. V. Cl. ad Platonis Symposium) ἱστορεῖται περὶ Σωκράτην γενέσθαι τὸν παλαιὸν, ἐμπαθὴς καὶ παρακεκινηκὼς, h. e. æmulus nimio impetu abreptus et furibundus.

1 Αὖθις] Neglexit Plutarchus, contextam historiam, ut in præfatione monet, non scribens, omnia quæ anno ante Chr. 56. a Cæsare in Gallia peracta sunt, quæ, si placet, in Cæsaris comm. de B. G. l. III. legas.

2 Τεντερίδας] Usipetes et Tenchteri, a Suevis, ut ait Cæsar l. IV. princ., pressi, Rhenum inferiorem transierant, Menapiosque ex sedibus suis pepulerant. Illos Cæsar quam primum opprimendos censebat, ne Galli, in consiliis capiendis mobiles et novis plerumque rebus studentes, eorum auxilio freti deficerent, et gravius bellum Romanis inferrent.

3 Ἐν τ. ἐφημερίσι] Quia passim ex ephemeridibus Cæsaris loci a veteribus (Servio ad Virg. Æn., Appiano, Polyæno, aliisque) recitantur, qui in commentariis ejus, hodienum superstitibus, non occurrunt, commentarii (*Mémoires*) vero Græce non dicuntur ἐφημερίδες, sed ὑπομνήματα et ἀπομνημονεύματα, Rualdus ad nostrum locum et editores Cæsaris (ed. Oudend. p. 2. 3.) ejus ephemeridas ab commentariis diversas esse censuerunt, atque Oudendorpio (p. 703.) Cæsar demum post confectum bellum civile ephemeridas, quas in expeditionibus (privatum in usum) contexuerit, in ordinem disposuisse et sic commentarios scripsisse videtur. Non omnibus res est pro explorata. Si sit, Plutarchus tamen culpandus non erat, quod, cum sine dubio ad commentarios de bello

βάρβαροι διαπρεσβευόμενοι πρὸς αὐτὸν, ἐν σπονδαῖς ἐπιθοῖντο καθ' ὁδὸν, καὶ διὰ τοῦτο τρέψαιντο τοὺς αὐτοῦ, πεντακισχιλίους ὄντας ἱππεῖς, ὀκτακοσίοις τοῖς ἐκείνων μὴ προσδοκῶντας· εἶτα πέμψειαν ἑτέρους πρὸς αὐτὸν αὖθις ἐξαπατῶντας,[4] οὓς κατασχὼν ἐπαγάγοι τοῖς βαρβάροις τὸ στράτευμα, τὴν πρὸς οὕτως ἀπίστους καὶ παρασπόνδους πίστιν εὐήθειαν ἡγούμενος. Γανύσιος [5] δὲ λέγει, Κάτωνα, τῆς βουλῆς ἐπὶ τῇ νίκῃ ψηφιζομένης ἑορτὰς καὶ θυσίας, ἀποφήνασθαι γνώμην, ὡς ἐκδοτέον ἐστὶ τὸν Καίσαρα τοῖς βαρβάροις, ἀφοσιουμένους τὸ παρασπόνδημα ὑπὲρ τῆς πόλεως, καὶ τὴν ἀρὰν εἰς τὸν αἴτιον τρέποντας. Τῶν δὲ διαβάντων[6] αἱ μὲν κατακοπεῖσαι τεσσαράκοντα μυριάδες ἦσαν· ὀλίγους δὲ τοὺς ἀποπεράσαντας αὖθις ὑπεδέξαντο Σούγαμβροι,[7] Γερμανικὸν ἔθνος. Καὶ ταύτην λαβὼν αἰτίαν πρὸς αὐτοὺς ὁ Καῖσαρ, ἄλλως δὲ δόξης ἐφιέμενος καὶ τοῦ πρῶτος ἀνθρώπων στρατῷ διαβῆναι τὸν Ῥῆνον, ἐγεφύρου πλάτος τε πολὺν ὄντα, καὶ κατ' ἐκεῖνο τοῦ πόρου μάλιστα πλημμυροῦντα, καὶ τραχὺν καὶ ῥοώδη, καὶ τοῖς καταφερομένοις στελέχεσι καὶ ξύλοις πληγὰς καὶ σπαραγμοὺς ἐνδιδόντα κατὰ τῶν ἐρειδόντων [8] τὴν γέφυραν. Ἀλλὰ ταῦτα προβόλοις ξύλων μεγάλων διὰ τοῦ πόρου καταπεπηχότων ἀναδεχόμενος, καὶ γαληνώσας τὸ προσπίπτον ῥεῦμα τῷ ζεύγματι, πίστεως πάσης θέαμα κρεῖττον ἐπεδείξατο, τὴν γέφυραν ἡμέραις δέκα συντελεσθεῖσαν.

CAP. XXIII.

Germaniam Cæsar ingreditur, et bis Britanniam, a. Chr. n. 55. et 54. Julia, ejus filia, Pompeii uxor, ex partu moritur.

Περαιώσας δὲ τὴν δύναμιν, οὐδενὸς ὑπαντιάσαι τολμήσαντος, ἀλλὰ καὶ τῶν ἡγεμονικωτάτων τοῦ Γερμανικοῦ, Σουήβων, εἰς βαθεῖς καὶ

NOTÆ

Gall. IV. 12. respiceret, ephemeridum vocabulo uteretur. Commentariorum et ephemeridum eadem ratio fuit, ut solius memoriæ causa scriberentur, sine omni arte. Utrumque igitur vocabulum promiscue adhiberi potuisse, et adhibitum esse, nemo inficias ire potest.

4 Αὖθις ἐξαπατῶντας] Scias ex Dione Cassio, illud prælium petulantiæ juniorum tribuendum fuisse, quam seniores improbantes legationem ad Cæsarem deprecandi causa susceperant. Hinc patet, cur Cæsari παρασπόνδημα objiceretur.

5 Pro Γανύσιος lege cum Cod. Vulc. et Casaub. ad Suet. Jul. 9. Τανύσιος. De Tanusio Gemino ejusque historia vid. Voss. Hist. Lat.

6 Τῶν διαβάντων] Quorum CDXXX. millia fuerant.

7 Σούγαμβροι] C. Anon. rectius Σίκαμβροι. Sigambrorum sedes erant ad Rhenum inferiorem, in utraque ripa Luppiæ.

8 Τῶν ἐρειδόντων] Sc. ξύλων. R. Pro ἐνδιδόντα Solanus mavult ἐντείνοντα. Eidem et mihi pro γαληνώσας arridet lectio duorum Codd. χαλινώσας. De hoc ponte vid. Cæs. de B. G. IV. 17.

ὑλώδεις αὐλῶνας ἀνασκευασαμένων, πυρπολήσας μὲν τὴν τῶν πολεμίων, θαῤῥύνας δὲ τοὺς ἀεὶ τὰ Ῥωμαίων ἀσπαζομένους,[1] ἀνεχώρησεν αὖθις εἰς τὴν Γαλατίαν, εἴκοσι δυεῖν δεούσας ἡμέρας ἐν τῇ Γερμανικῇ διατετριφώς. Ἡ δ' ἐπὶ τοὺς Βρετανοὺς[2] στρατεία τὴν μὲν τόλμαν εἶχεν ὀνομαστήν. Πρῶτος γὰρ εἰς τὸν ἑσπέριον ὠκεανὸν ἐπέβη[3] στόλῳ, καὶ διὰ τῆς Ἀτλαντίδος θαλάττης, στρατὸν ἐπὶ πόλεμον κομίζων, ἔπλευσε· καὶ νῆσον, ἀπιστουμένην ὑπὸ μεγέθους, καὶ πολλὴν ἔριν παμπόλλοις συγγραφεῦσι παρασχοῦσαν, ὡς ὄνομα καὶ λόγος οὐ γενομένης, οὐδ' οὔσης, πέπλασται,[4] κατασχεῖν ἐπιθέμενος, προσήγαγεν ἔξω τῆς οἰκουμένης τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν. Δὶς δὲ διαπλεύσας εἰς τὴν νῆσον ἐκ τῆς ἀντιπέρας Γαλατίας, καὶ μάχαις πολλαῖς κακώσας τοὺς πολεμίους μᾶλλον, ἢ τοὺς ἰδίους ὠφελήσας, (οὐδὲν γὰρ,[5] ὅ τι καὶ λαβεῖν ἦν ἄξιον ἀπ' ἀνθρώπων κακοβίων καὶ πενήτων) οὐχ οἷον ἐβούλετο, τῷ πολέμῳ τέλος ἐπέθηκεν, ἀλλ' ὁμήρους λαβὼν παρὰ τοῦ βασιλέως,[6] καὶ ταξάμενος φόρους, ἀπῆλθεν[7] ἐκ τῆς νήσου. Καὶ καταλαμβάνει γράμματα μέλλοντα διαπλεῖν πρὸς αὐτὸν, ἀπὸ τῶν ἐν Ῥώμῃ φίλων, δηλοῦντα τὴν τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ τελευτήν· ἐτελεύτα δὲ τίκτουσα[8] παρὰ Πομπηΐῳ. Καὶ μέγα μὲν αὐτὸν ἔσχε Πομπήϊον, μέγα δὲ καὶ Καίσαρα πένθος· οἱ δὲ φίλοι συνεταράχθησαν, ὡς τῆς ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμονοίᾳ τἄλλα νοσοῦσαν τὴν πολιτείαν φυλασσούσης οἰκειότητος λελυμένης. Καὶ γὰρ τὸ βρέφος εὐθὺς, οὐ πολλὰς ἡμέρας μετὰ τὴν μητέρα διαζῆσαν,

NOTÆ

1 Ἀσπαζομένους] Ubios intelligas.

2 Ἐπὶ τοὺς Βρετανοὺς] Cæsar in Britanniam proficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis hostibus Romanorum inde subministrata auxilia intelligebat. Cæs. de B. G. IV. 20.

3 Ἐπέβη] Reiske mavult ἐνέβη.

4 Πέπλασται] Cf. Mannerti Geogr. Gr. et Rom. Tom. II. pars II. a princ.

5 Οὐδὲν γὰρ] Sc. ἦν, ὅτι καὶ ἄξιον ἦν λαβεῖν, etc.

6 Παρὰ τοῦ βασιλέως] Intellige potissimum Cassivellaunum, cujus regnum ultra Tamesin erat.

7 Ἀπῆλθεν] Alii Codd. ἀπῆρεν. Mox Reiske de suo dedit ἐτελεύτα pro vulgato τελευτᾷ. Idem paulo post in καὶ Καίσαρα priorem voculam adjecit, quod non æque necessarium videtur.

8 Τίκτουσα] Julia a Pompeio adamata, ipsumque vehementer amans et gravida, cum Pompeii togam per tumultum in foro cruentatam vidisset, abortum facit; iterum gravida, puellam parit, atque ex partu obit. Paulo post puella quoque recens nata moritur. Corpus Juliæ, quod Pompeius in Albano, ubi ipsius postea reliquiæ condebantur, conditurus erat, a plebe virginem miserante in Camp. Mart. efferebatur. Plut. v. Pomp. c. 53. Alii Juliam filium peperisse tradiderunt; sed assentior Casaubono ad Sueton. Jul. c. 26. mirandum non esse, in re tam parvi momenti inter scriptores non convenire, cum eos videamus in rebus longe maximis contraria invicem, nedum diversa scribere.

ἐτελεύτησε. Τὴν μὲν Ἰουλίαν[9] βίᾳ τῶν δημάρχων ἀράμενον τὸ πλῆθος εἰς τὸ Ἄρειον ἤνεγκε πεδίον, κἀκεῖ κηδευθεῖσα κεῖται.

CAP. XXIV.

Exercitu in complures partes hyematum diviso, Cæsareque in Italiam reverti cupiente, rebellant Galli, aliosque Romanorum cædunt, aliis graviter instant, donec a Cæsare reverso vincuntur, a. Chr. n. 54.

Τοῦ δὲ Καίσαρος μεγάλην ἤδη τὴν δύναμιν οὖσαν εἰς πολλὰ κατ' ἀνάγκην[1] χειμάδια διελόντος, αὐτοῦ δὲ πρὸς τὴν Ἰταλίαν, ὥσπερ εἰώθει, τραπομένου,[2] πάντα μὲν αὖθις ἀνεῤῥήγνυτο τὰ τῶν Γαλατῶν, καὶ στρατοὶ μεγάλοι περιϊόντες, ἐξέκοπτον τὰ χειμάδια, καὶ προσεμάχοντο τοῖς χαρακώμασι τοῖς Ῥωμαίων. Οἱ δὲ πλεῖστοι καὶ κράτιστοι τῶν ἀποστάντων μετ' Ἀμβιόριγος[3] Κότταν μὲν αὐτῷ στρατοπέδῳ καὶ Τιτούριον διέφθειραν· τὸ δὲ ὑπὸ Κικέρωνι[4] τάγμα μυριάσιν ἓξ περισχόντες ἐπολιόρκουν, καὶ μικρὸν ἀπέλιπον ᾑρηκέναι κατὰ κράτος, συντετρωμένων ἁπάντων,[5] καὶ παρὰ δύναμιν ὑπὸ προθυμίας ἀμυνομένων. Ὡς δ' ἠγγέλη ταῦτα τῷ Καίσαρι μακρὰν ὄντι, ταχέως ἐπιστρέψας καὶ συναγαγὼν ἑπτακισχιλίους τοὺς σύμπαντας, ἠπείγετο τὸν Κικέρωνα τῆς πολιορκίας ἐξαιρησόμενος. Τοὺς δὲ πολιορκοῦντας οὐκ ἔλαθεν, ἀλλ' ἀπήντων ὡς ἀναρπασόμενοι, τῆς ὀλιγότητος καταφρονήσαντες. Κἀκεῖνος ἐξαπατῶν ὑπέφευγεν ἀεὶ, καὶ χωρία λαβὼν ἐπιτηδείως ἔχοντα πρὸς πολλοὺς μαχομένῳ μετ' ὀλίγων, φράγνυται στρατόπεδον· καὶ μάχης ἔσχε τοὺς ἑαυτοῦ πάσης, ἀναγαγεῖν δὲ τὸν χάρακα καὶ τὰς πύλας ἀνοικοδομεῖν, ὡς δεδοικότας, ἠνάγκαζε, καταφρονηθῆναι στρατη-

NOTÆ

9 Τὴν μὲν Ἰουλ.] Malo cum C. Vat. τὴν μὲν οὖν Ἰουλίαν.

1 Κατ' ἀνάγκην] Quod eo anno frumentum in Gallia propter siccitates angustius provenerat, coactus erat Cæsar, legiones, quarum tum octo habebat, in plures civitates distribuere. Cf. Cæsar v. 8. et 24.

2 Τραπομένου] Nondum vero Gallia egressus erat.

3 Μετ' Ἀμβιόριγος] Sic malui cum Cod. Anon. pro Ἀβριόρηγος. Ambiorix et Cativolcus præerant Eburonibus, quorum pars maxima inter Mosam et Rhenum erat. In hos Cæsar Q. Titurium Sabinum et L. Auruncule ium Cottam legatos cum legione et quinque cohortibus hyematum miserat. De quorum interitu vid. Cæs. v. 26—37. et Dio Cassius 40, 4—11.

4 Ὑπὸ Κικέρ.] Q. Cicero cum legione in Nerviis hyemabat, de cujus periculo vid. Cæs. v. 38—49.

5 Ἁπάντων] Invenit postea Cæsar, non decimum quemque esse relictum militem sine vulnere.

γῶν. Μέχρις οὗ σποράδην ὑπὸ θράσους βάλλοντας[6] ἐπεξελθὼν ἐτρέψατο, καὶ πολλοὺς αὐτῶν διέφθειρε.

CAP. XXV.

Aliis Gallorum iterum domitis, alia parte gravissimum oritur bellum, Vercingetorige Gallorum duce, a. Chr. n. 52.

Τοῦτο τὰς πολλὰς ἀποστάσεις τῶν ἐνταῦθα[1] Γαλατῶν κατεστόρεσε, καὶ τοῦ χειμῶνος αὐτὸς, ἐπιφοιτῶν τε πανταχόσε, καὶ προσέχων ὀξέως τοῖς νεωτερισμοῖς. Καὶ γὰρ ἧκεν ἐξ Ἰταλίας ἀντὶ τῶν ἀπολωλότων αὐτῷ τρία τάγματα· Πομπηΐου μὲν ἐκ τῶν ὑφ' αὐτῷ δύο χρήσαντος, ἓν δὲ νεοσύλλεκτον ἐκ τῆς περὶ Πάδον Γαλατίας. Πόῤῥω δὲ τούτων[2] αἱ πάλαι καταβεβλημέναι κρύφα καὶ νεμόμεναι διὰ τῶν δυνατωτάτων ἀνδρῶν, ἐν τοῖς μαχιμωτάτοις γένεσιν ἀρχαὶ τοῦ μεγίστου καὶ κινδυνωδεστάτου τῶν ἐκεῖ πολέμων ἀνεφαίνοντο, ῥωσθεῖσαι πολλῇ μὲν ἡλικίᾳ, καὶ πανταχόθεν ὅπλοις ἀθροισθεῖσι, μεγάλοις δὲ πλούτοις εἰς ταὐτὸ συνενεχθεῖσιν, ἰσχυραῖς δὲ πόλεσι, δυσεμβόλοις δὲ χώραις. Τότε δὲ χειμῶνος ὥρᾳ, πάγοι ποταμῶν, καὶ νιφετοῖς ἀποκεκρυμμένοι δρυμοὶ,[3] καὶ πεδία χειμάῤῥοις ἐπιλελιμνασμένα, καὶ πῇ μὲν ἀτέκμαρτοι βάθει χιόνος ἀτραποὶ, πῇ δὲ δι' ἑλῶν καὶ ῥευμάτων παρατρεπομένων ἀσάφεια πολλὴ τῆς πορείας, παντάπασιν ἐδόκουν ἀνεπιχείρητα Καίσαρι τὰ τῶν ἀφισταμένων ποιεῖν. Ἀφειστήκει μὲν οὖν πολλὰ φῦλα, πρόσχημα δ' ἦσαν Ἀρβέννοι καὶ Καρνουτῖνοι. Τὸ δὲ σύμπαν αἱρεθεὶς κράτος εἶχε τοῦ πολέμου Οὐεργεντόριξ,[4] οὗ τὸν πατέρα Γαλάται, τυραννίδα δοκοῦντα πράττειν, ἀπέκτειναν.

NOTÆ

6 Βάλλοντας] Duo Codd. προσβάλλοντας; quod præfero propter Cæs. v. 51. ' sic nostros contemserunt, ut —alii vallum manu scindere, alii fossas complere inciperent.' Igitur προσέβαλλον τῷ χάρακι.

1 Ἐνταῦθα] Præcipue in Gallia Belgica. De Cæsaris in Gallia rebus gestis in annum 53. a. Chr. incidentibus vid. l. vi. Commentariorum.

2 Πόῤῥω δὲ τούτων] In Gallia propria. Carnutes et Arverni præcipue intelligendi sunt.

3 Δρυμοὶ] Cf. Cæsar de B. G. vii. 8. πάγοι pro πάγοις et ἀσάφεια πολλὴ pro ἀσαφείᾳ πολλῇ Reiske dedit ex conjecturis Solani et Bryani.

4 Οὐεργεντόριξ] Vercingetorix, Celtelli filius, Arvernus, summæ potentiæ adolescens, cujus pater principatum Galliæ totius obtinuerat, et ob eam causam, quod regnum appetebat, ab civitate erat interfectus. Cæsar vii. 4.

CAP. XXVI.

Sed hujus quoque regionem, quanquam multo propter hyemem labore, percurrit, exercitumque magno fugat prælio.

Οὗτος οὖν εἰς πολλὰ διελὼν τὴν δύναμιν μέρη, καὶ πολλοὺς ἐπιστήσας ἡγεμόνας, ᾠκειοῦτο τὴν πέριξ ἅπασαν ἄχρι τῶν πρὸς τὸν Ἀδρίαν[1] κεκλιμένων· διανοούμενος, ἤδη τῶν ἐν Ῥώμῃ συνισταμένων ἐπὶ Καίσαρα, σύμπασαν ἐγείρειν τῷ πολέμῳ Γαλατίαν. Ὅπερ εἰ μικρὸν ὕστερον ἔπραξε, Καίσαρος εἰς τὸν ἐμφύλιον ἐμπεσόντος πόλεμον, οὐκ ἂν ἐλαφρότεροι τῶν Κιμβρικῶν ἐκείνων φόβοι τὴν Ἰταλίαν κατέσχον. Νυνὶ δ' ὁ πᾶσι μὲν ἄριστα χρῆσθαι [δοκῶν][2] τοῖς πρὸς πόλεμον, μάλιστα δὲ καιρῷ, πεφυκὼς Καῖσαρ, ἅμα τῷ πυθέσθαι τὴν ἀπόστασιν, ᾄρας[3] ἐχώρει, ταῖς αὐταῖς ὁδοῖς, ἃς διῆλθε, καὶ βίᾳ καὶ τάχει τῆς πορείας διὰ τοσούτου χειμῶνος ἐπιδειξάμενος τοῖς βαρβάροις, ὡς ἄμαχος αὐτοῖς καὶ ἀήττητος ἔπεισι στρατός. Ὅπου γὰρ ἄγγελον, ἢ γραμματοφόρον, διαδῦναι παρ' αὐτοῦ χρόνῳ πολλῷ ἦν ἄπιστον, ἐνταῦθα μετὰ πάσης ἑωρᾶτο τῆς στρατιᾶς, ἅμα χώρας λυμαινόμενος αὐτῶν καὶ ἐκκόπτων τὰ χωρία,[4] καταστρεφόμενος πόλεις, ἀναλαμβάνων τοὺς μετατιθεμένους· μέχρι καὶ τὸ τῶν Ἐδούων ἔθνος ἐξεπολεμώθη πρὸς αὐτὸν, οἳ τὸν ἄλλον χρόνον ἀδελφοὺς ἀναγορεύσαντες αὐτοὺς Ῥωμαίων, καὶ τιμώμενοι διαπρεπῶς, τότε δὲ τοῖς ἀποστάταις προσγενόμενοι, πολλὴν

NOTÆ

1 Ἀδρίαν] Corruptam esse vocem, nemo non videt; Vercingetorix enim ne provinciæ quidem Romanæ arma intulit. Miserat vero, qui Rutenos ad se perducerent, quos *Tarnis* fluv. a provincia dividit; deinde Æduis a Cæsare deficientibus, Gallia fere omnis ad *Ararin* usque a Cæsare alienata erat. Poteris itaque vel Τάρνιν vel Ἄραριν legere, quorum nominum cum posterius in quibusd. Codd. reperiatur, recte ab editt. præfertur.

2 Δοκῶν] Malim δοκῶν abesse. Alterutrum certe redundat, aut hoc, aut seq. πεφυκώς. Sed isto facilius quam hoc careas. *Reiske.*

3 Ἄρας] Ex Gallia cisalpina, in quam ad conventus agendos profectus erat, Cæsar reversus ᾄρας ἐχώρει, castra movit in hostes, ταῖς αὐταῖς ὁδοῖς h. e. ut recte monet Reiske, pro αὐταῖς ταῖς ὁδοῖς, per ipsas vias, quibus exercitum ducebat, itinerumque et difficultatem et celeritatem durissimo tempore anni, barbaris palam faciens, etc. Respicitur potissimum ad transitum Cæsaris per Cevennam, per quem, discussa nive sex in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Arvernorum pervenit.

4 Χωρία] Vix opus est monere, χώρας esse agros, χωρία vero vicos et oppidula, præcipue munita. De gravissimo hoc Cæsaris in Gallia bello vid. Commentariorum liber septimus.

τῇ Καίσαρος στρατιᾷ περιέστησαν ἀθυμίαν. Διόπερ καὶ κινήσας ἐκεῖθεν [5] ὑπερέβαλλε τὰ Λιγγονικὰ, βουλόμενος ἅψασθαι τῆς Σηκουανῶν,[6] φίλων ὄντων καὶ προκειμένων τῆς Ἰταλίας πρὸς τὴν ἄλλην Γαλατίαν. Ἐνταῦθα δ' αὐτῷ τῶν πολεμίων ἐπιπεσόντων, καὶ περισχόντων μυριάσι πολλαῖς,[7] ὁρμήσας διαγωνίσασθαι, τοῖς μὲν ὅλοις [8] καταπολεμῶν ἐκράτησε, χρόνῳ πολλῷ καὶ φόνῳ [9] καταβιασάμενος τοὺς βαρβάρους· ἔδοξε δὲ κατ' ἀρχάς τι καὶ σφαλῆναι,[10] καὶ δεικνύουσιν Ἀρουέρνοι [11] ξιφίδιον πρὸς ἱερῷ κρεμάμενον, ὡς δὴ Καίσαρος λάφυρον. Ὃ θεασάμενος αὐτὸς ὕστερον, ἐμειδίασε, καὶ τῶν φίλων καθελεῖν κελευόντων, οὐκ εἴασεν, ἱερὸν ἡγούμενος.

CAP. XXVII.

Cæsar in maximo periculo versatus Alesiam capit, ingenti exercitu, qui oppugnatis auxilio venerat, fugato.

Οὐ μὴν ἀλλὰ τότε τῶν διαφυγόντων οἱ πλεῖστοι μετὰ τοῦ βασιλέως [1]

NOTÆ

5 Ἐκεῖθεν] Ab illis Gallicis populis, in quorum debellatione versatus adhuc fuerat. Arverni puta et Carnutes. *Reiske.*

6 Σηκουανῶν] Sic recte C. V. Vulgo Σικ.

7 Μυριάσι πολλαῖς] Equitatu tantum, cujus in tres partes distributi duæ se acies ab duobus lateribus (Romanorum) ostendebant, una a primo agmine iter impedire cœpit. Cæs. VII. 67.

8 Τοῖς μὲν ὅλοις] Sic Reiske ex conjectura. Vulgo: τοῖς μὲν ἄλλοις. Quod cum parum intelligatur, Solanus aliquot verba excidisse censebat; quod mihi quoque verosimillimum est. Minime probo Dacierii conjecturam violentiorem τοῖς Γερμανοῖς, quam Cæsaris loco l. defendit.

9 Καὶ φόνῳ] Sic iterum R. ex conj. Vulgata φόβῳ ex Cæsare defendi potest: *tandem Germani—hostes loco pellunt, fugientes—persequuntur, compluresque interficiunt. Qua re animadversa reliqui, ne circumvenirentur veriti, se fugæ mandant.*

10 Σφαλῆναι] Huc pertinere videtur, quod Servius de Cæsare ab hoste Gallo capto commemorat ad Virg. Æn. XI. 743. cujus ipsa verba ascribo: *C. Jul. Cæsar, cum dimicaret in Gallia, et ab hoste raptus equo ejus portaretur armatus, occurrit quidam de hostibus, qui eum nosset, et insultans ait: Cecos, Cæsar: quod Gallorum lingua, dimitte, significat. Et ita factum est, ut dimitteretur. Hoc autem ipse Cæsar in Ephemeride sua dicit, ubi propriam commemorat felicitatem.*

11 Ἀρουέρνοι] Sic Cod. Anon. rectius quam vulgata Ἀρουβηνοὶ, quæ saltem in Ἀρβέννοι (ut cap. 25.) mutanda esset. Solent Græci literam *vau* modo consonanti β modo diphthongo ου scribere. Nostro loco scribentis vitio uterque scribendi modus conjunctus est.

1 Τοῦ βασιλέως] Vercingetorigis.

εἰς πόλιν Ἀλησίαν διέφυγον, καὶ πολιορκοῦντι ταύτην Καίσαρι, δοκοῦσαν ἀνάλωτον εἶναι μεγέθει τε τειχῶν καὶ πλήθει τῶν ἀπομαχομένων, ἐπιπίπτει παντὸς λόγου μείζων κίνδυνος ἔξωθεν. Ὃ γὰρ ἦν ἐν Γαλατίᾳ κράτιστον ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἀθροισθὲν, ἐν ὅπλοις ἧκον ἐπὶ τὴν Ἀλησίαν, τριάκοντα μυριάδες· αἱ δ' ἐν αὐτῇ τῶν μαχομένων οὐκ ἐλάττονες ἦσαν ἑπτακαίδεκα μυριάδων. Ὥστε ἐν μέσῳ πολέμου τοσούτου τὸν Καίσαρα κατειλημμένον καὶ πολιορκούμενον ἀναγκασθῆναι διττὰ τείχη προβαλέσθαι, τὸ μὲν πρὸς τὴν πόλιν, τὸ δ' ἀπὸ τῶν ἐπεληλυθότων, ὡς, εἰ συνέλθοιεν αἱ δυνάμεις, κομιδῇ διαπεπραγμένων τῶν καθ' αὐτόν. Διὰ πολλὰ μὲν οὖν εἰκότως ὁ πρὸς Ἀλησίᾳ κίνδυνος ἔσχε δόξαν, ὡς ἔργα τόλμης καὶ δεινότητος, οἷα τῶν ἄλλων ἀγώνων οὐδεὶς παρασχόμενος· μάλιστα δ' ἄν τις θαυμάσειε τὸ λαθεῖν [2] τοὺς ἐν τῇ πόλει Καίσαρα τοσαύταις μυριάσι ταῖς ἔξω συμβαλόντα καὶ περιγενόμενον· μᾶλλον δὲ καὶ τῶν Ῥωμαίων τοὺς τὸ πρὸς τῇ πόλει τεῖχος φυλάττοντας. Οὐ γὰρ πρότερον ᾔσθοντο τὴν νίκην, ἢ κλαυθμὸν ἐκ τῆς Ἀλησίας ἀνδρῶν καὶ κοπετὸν γυναικῶν ἀκουσθῆναι, θεασαμένων ἄρα κατὰ θάτερα μέρη πολλοὺς μὲν ἀργύρῳ καὶ χρυσῷ κεκοσμημένους θυρεοὺς, πολλοὺς δ' αἵματι πεφυρμένους θώρακας, ἔτι δ' ἐκπώματα καὶ σκηνὰς Γαλατικὰς ὑπὸ Ῥωμαίων εἰς τὸ στρατόπεδον κομιζομένας. Οὕτως ὀξέως [3] ἡ τοσαύτη δύναμις, ὥσπερ εἴδωλον, ἢ ὄνειρον, ἠφάνιστο καὶ διεπεφόρητο, τῶν πλείστων ἐν τῇ μάχῃ πεσόντων. Οἱ δὲ τὴν Ἀλησίαν ἔχοντες, οὐκ ὀλίγα πράγματα παρασχόντες ἑαυτοῖς [4] καὶ Καίσαρι, τέλος παρέδοσαν ἑαυτούς. Ὁ δὲ τοῦ σύμπαντος ἡγεμὼν πολέμου, Οὐεργεντόριξ, ἀναλαβὼν τῶν ὅπλων τὰ κάλλιστα, καὶ κοσμήσας τὸν ἵππον, ἐξιππάσατο διὰ τῶν πυλῶν· καὶ κύκλῳ περὶ τὸν Καίσαρα καθεζόμενον [5] ἐλάσας, εἶτ' ἀφαλόμενος τοῦ ἵππου, τὴν μὲν

NOTÆ

Alesia erat in finibus Mandubiorum; in quam LXXX. millia confugerant, ad quæ obsidione liberanda VIII. equitum et peditum circiter CCXL. millia coacta erant, Cæsare teste, VII. 71. et 76.

2 Τὸ λαθεῖν] Minime. Vercingetorix obsessique et videbant ex muris quicquid ageretur, et simulac externos Gallos vel prælium committere vel castra Cæsaris adoriri videbant, ipsi quoque ex urbe eruptionem faciebant. Cæsari eodem tempore munitiones suæ et ab obsessis et ab iis Gallis, qui illis auxilio venerant, defendendæ erant. Vercingetorix, vir magni animi et multæ indolis, nonnisi suorum cladem conspicatus fortunæ cessit seque dedidit.

3 Ὀξέως] Intra paucos dies; postquam ter pugnatum erat.

4 Ἑαυτοῖς] Per aliquod tempus summam famem pertulerant.

5 Καθεζόμενον] In tribunali. Cf. Dio Cass. 40. 41., qui, eum improviso ad Cæsarem accessisse et supplicem veniam rogasse, tradit. Post triumphum interfectus est.—Reliquas res

πανοπλίαν ἀπέρριψεν, αὐτὸς δὲ καθίσας ὑπὸ πόδας τοῦ Καίσαρος, ἡσυχίαν ἦγεν, ἄχρις οὗ παρεδόθη φρουρησόμενος ἐπὶ τὸν θρίαμβον.

CAP. XXVIII.

Post Crassi interitum (53. a. Chr. n.) Cæsar et Pompeius utrique summam rerum appetentes, jam minus occulte sibi insidiantur. Inter turbas reipublicæ summas, Catone suadente Pompeius solus creatur consul, Hispaniam et Africam provincias retinere jussus. (52. a. Chr. n.)

Καίσαρι δὲ πάλαι μὲν ἐδέδοκτο καταλύειν Πομπήϊον, ὥσπερ ἀμέλει κἀκείνῳ τοῦτον. Κράσσου γὰρ ἐν Πάρθοις ἀπολωλότος, ὃς ἦν ἔφεδρος[1] ἀμφοῖν, ἀπελείπετο τῷ μὲν, ὑπὲρ τοῦ γένεσθαι μεγίστῳ, τὸν ὄντα καταλύειν, τῷ δ', ἵνα μὴ πάθῃ τοῦτο, προαναιρεῖν, ὃν ἐδεδοίκει. Τοῦτο δὲ Πομπηΐῳ μὲν ἐξ ὀλίγου[2] φοβεῖσθαι παρέστη, τέως ὑπερορῶντι Καίσαρος, ὡς οὐ χαλεπὸν ἔργον, ὃν αὐτὸς ηὔξησε, καταλυθῆναι πάλιν ὑπ' αὐτοῦ· Καῖσαρ δ', ἀπ' ἀρχῆς ὑπόθεσιν ταύτην πεποιημένος, ἀπὸ τῶν ἀνταγωνιστῶν,[3] ὥσπερ ἀθλητὴς, ἑαυτὸν ἀποστήσας μακρὰν, καὶ τοῖς Κελτικοῖς ἐγγυμνασάμενος πολέμοις, ἐπήσκησε μὲν τὴν δύναμιν, ηὔξησε δὲ τὴν δόξαν ἀπὸ τῶν ἔργων, εἰς ἀντίπαλον ἀρθεὶς τοῖς Πομπηΐου[4] κατορθώμασι, λαμβάνων προφάσεις, τὰς μὲν αὐτοῦ Πομπηΐου, τὰς δὲ τῶν καιρῶν ἐνδιδόντων, καὶ τῆς ἐν Ῥώμῃ κακοπολιτείας, δι' ἣν οἱ μὲν ἀρχὰς μετιόντες, ἐν μέσῳ θέμενοι τραπέζας, ἐδέκαζον ἀναισχύντως τὰ πλήθη, κατῄει δ' ὁ δῆμος ἔμμισθος, οὐ ψήφοις ὑπὲρ τοῦ δεδωκότος, ἀλλὰ τόξοις καὶ ξίφεσι καὶ σφενδόναις ἁμιλλώμενος. Αἵματι δὲ καὶ νεκροῖς πολλάκις αἰσχύναντες τὸ βῆμα διεκρίθησαν, ἐν ἀναρχίᾳ τὴν πόλιν, ὥσπερ ἀκυβέρνητον[5] ὑποφερομένην, ἀπολιπόντες·

NOTÆ

Cæsaris in Gallia gestas, quas omnes Plutarchus silentio præteriit, vide in (Hirtii) libro VIII. de bello Gallico.

1 Ἔφεδρος] H. e. Cæsare summam rerum occupante, Pompeio se videbatur adjuncturus et vice versa. Itaque, quamdiu viveret, δεδιότες ἐκεῖνον ἀμφότεροι, τοῖς πρὸς ἀλλήλους ἀμωσγέπως ἐνέμενον δικαίοις, ut ait Plut. Pomp. c. 53.

2 Ἐξ ὀλίγου] Sc. χρόνου. Mox ad ἔργον, supplendum est ὃν, quod necesse non est, ut addatur.

3 Ἀπὸ τῶν ἀνταγωνιστῶν] Reiske dedit ex conjectura pro ἐπὶ τῶν ἀντ. Ego cum Solano ex duobus Codd. reciperem ἐπὶ τὸν ἀνταγωνιστήν.

4 Πομπηΐου] Mallem εἰς ἀντίπαλον Πομπηΐου ἀρθεὶς τοῖς κατορθώμασι, suis rebus gestis.

5 Ἀκυβέρνητον] Respublica sæpe cum navi comparatur; ne igitur cum Reiskio legere velis ὥσπερ ναῦν ἀκυβέρνητον.

ὥστε τοὺς νοῦν ἔχοντας ἀγαπᾷν, εἰ πρὸς μηδὲν αὐτοῖς χεῖρον, ἀλλὰ μοναρχίαν, ἐκ τοιαύτης παραφροσύνης καὶ τοσούτου κλύδωνος ἐκπεσεῖται τὰ πράγματα. Πολλοὶ δ' ἦσαν οἱ καὶ λέγειν ἐν μέσῳ τολμῶντες ἤδη, πλὴν ὑπὸ μοναρχίας ἀνήκεστον εἶναι τὴν πολιτείαν, καὶ τὸ φάρμακον τοῦτο χρῆναι τοῦ πρᾳοτάτου τῶν ἰατρῶν ἀνασχέσθαι προσφέροντος· ὑποδηλοῦντες τὸν Πομπήϊον.[6] Ἐπεὶ δὲ κἀκεῖνος, λόγῳ παραιτεῖσθαι καλλωπιζόμενος, ἔργῳ παντὸς μᾶλλον ἐπέραινεν ἐξ ὧν ἀναδειχθήσοιτο δικτάτωρ, συμφρονήσαντες οἱ περὶ Κάτωνα, πείθουσι τὴν γερουσίαν ὕπατον αὐτὸν ἀποδεῖξαι μόνον, ὡς μὴ βιάσαιτο δικτάτωρ γενέσθαι, νομιμωτέρᾳ μοναρχίᾳ παρηγορηθείς. Οἱ δὲ καὶ χρόνον[7] ἐψηφίσαντο τῶν ἐπαρχιῶν. Δύο δ' εἶχεν, Ἰβηρίαν καὶ Λιβύην σύμπασαν, ἃς διῴκει πρεσβευτὰς ἀποστέλλων, καὶ στρατεύματα τρέφων, οἷς ἐλάμβανεν ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου χίλια τάλαντα καθ' ἕκαστον ἐνιαυτόν.

CAP. XXIX.

Cæsare quoque prorogationem imperii petente et largitionibus rem suam juvante Pompeius a Cæsare legiones suas reposcit, eique successorem eligendum censet. Sed vanis de Cæsaris exercitu rumoribus sparsis ita delinitur, ut exercitum parare negligat.

Ἐκ τούτου Καῖσαρ ὑπατείαν ἐμνᾶτο[1] πέμπων, καὶ χρόνον ὁμοίως τῶν ἰδίων ἐπαρχιῶν. Τὸ μὲν οὖν πρῶτον Πομπηΐου σιωπῶντος, οἱ περὶ Μάρκελλον καὶ Λέντλον ἠναντιοῦντο, μισοῦντες ἄλλως Καίσαρα, καὶ τοῖς ἀναγκαίοις οὐκ ἀναγκαῖα προστιθέντες εἰς ἀτιμίαν αὐτοῦ καὶ προπηλακισμόν. Νεοκωμίτας[2] γὰρ ἔναγχος ὑπὸ Καίσαρος ἐν Γαλατίᾳ

NOTÆ

6 Τὸν Πομπ.] Vid. Plut. Pomp. 53. seqq.

7 Χρόνον] Ἐψηφίσθη δ' αὐτῷ τὰς ἐπαρχίας ἔχειν ἐς ἄλλην τετραετίαν.

1 Ὑπατείαν ἐμνᾶτο] Pompeio adhuc consule, a. Chr. 52. et nihil contradicente. Petierat, ut absenti sibi, quandoque imperii tempus expleri cœpisset petitio secundi consulatus daretur, ne ea causa maturius et imperfecto adhuc bello (Gallico) decederet. Suet. Jul. 26. Proximo anno Cæsar, non sine causa sibi veritus, si privatus fieret, inimicis imperium habentibus, sui sibi imperii prorogationem petebat. Obstitit Marc. Claudius Marcellus consul, cum Serv. Sulp. Rufo a. Chr. n. 51. Tum accidit, quod noster sub finem huj. cap. et in Vit. Pomp. c. 58. de legato Cæsaris narrat, quod dictum Appianus c. 25. Cæsari ipsi tribuit. Lentulus is esse videtur, qui a. Chr. n. 49. consul fuit, plene L. Cornelius Lentulus Crus appellatus.

2 Νεοκωμίτας] Νεόκωμον, Novumcomum, urbem in Alpibus, rogatione

κατῳκισμένους, ἀφῃροῦντο τῆς πολιτείας· καὶ Μάρκελλος ὑπατεύων, ἕνα τῶν ἐκεῖ βουλευτῶν, εἰς Ῥώμην ἀφικόμενον, ᾔκισто ῥάβδοις, ἐπιλέγων, ὡς ταῦτα τοῦ μὴ Ῥωμαῖον εἶναι παράσημα προστίθησιν αὐτῷ, καὶ δεικνύειν ἀπιόντα Καίσαρι ἐκέλευε. Μετὰ δὲ Μάρκελλον,[3] ἤδη Καίσαρος τὸν Γαλατικὸν πλοῦτον ἀρύεσθαι ῥύδην ἀφεικότος[4] πᾶσι τοῖς πολιτευομένοις, καὶ Κουρίωνα[5] μὲν δημαρχοῦντα πολλῶν ἐλευθερώσαντος δανείων, Παύλῳ δὲ, ὑπάτῳ ὄντι, χίλια καὶ πεντακόσια τάλαντα δόντος, ἀφ᾽ ὧν καὶ τὴν βασιλικὴν ἐκεῖνος, ὀνομαστὸν ἀνάθημα, τῇ ἀγορᾷ προσεκόλλησεν,[6] ἀντὶ τῆς Φουλβίας οἰκοδομηθεῖσαν· οὕτω δὴ φοβηθεὶς τὴν σύστασιν ὁ Πομπήϊος, ἀναφανδὸν ἤδη δι᾽ ἑαυτοῦ καὶ τῶν φίλων[7] ἔπραττεν ἀποδειχθῆναι διάδοχον Καίσαρι τῆς ἀρχῆς· καὶ πέμπων ἀπῄτει τοὺς στρατιώτας, οὓς ἔχρησεν αὐτῷ πρὸς τοὺς Κελτικοὺς ἀγῶνας. Ὁ δ᾽ ἀποπέμπει, δωρησάμενος ἕκαστον ἄνδρα πεντήκοντα καὶ διακοσίαις δραχμαῖς·[8] οἱ δὲ τούτους Πομπηΐῳ κομίσαντες,[9] εἰς μὲν τὸ πλῆθος οὐκ ἐπιεικεῖς, οὐδὲ χρηστοὺς κατέσπειραν λόγους[10] ὑπὲρ τοῦ

NOTÆ

Vatinia colonos Cæsar deduxerat jure Latii, h. e. ut qui annuum magistratum habuerint, cives essent Romani. Suet. Jul. 28. App. de bell. Civil. II. 26.

3 Μετὰ Μάρκ.] H. e. anno proximo L. Æmilio Paullo et C. Claudio Marcello Css. a. Chr. 50.

4 Ἀφεικότος] De ea re vid. Sueton. Cæs. 26-28.

5 Κουρίωνα] Scilicet Æm. Paullus et C. Cl. Marcellus, qui fratri patrueli suo in consulatu successerat, consules facti sunt, quod Cæsari inimicissimi videbantur, Curio vero (de quo cf. Vellei. Pat. II. 48.) tribunus plebis ἐχθρὸς ὢν καὶ ὅδε τῷ Καίσαρι καρτερὸς καὶ ἐς τὸν δῆμον εὐχαριτώτατος καὶ εἰπεῖν ἱκανώτατος. Τούτων ὁ Καῖσαρ Κλαύδιον μὲν οὐκ ἴσχυσεν ὑπάγεσθαι χρήμασι, Παῦλον δὲ χιλίων καὶ πεντακοσίων ταλάντων ἐπρίατο, μηδὲν αὐτῷ μήτε συμπράττειν μήτε ἐνοχλεῖν. Κουρίωνα δὲ καὶ συμπράττειν, ἔτι πλειόνων, εἰδὼς ἐνοχλούμενον ὑπὸ χρεῶν πολλῶν. Ascripsi ipsius App. l. l. c. 26. verba, quibus noster explicatur.

6 Τῇ ἀγορᾷ] Ad forum Romanum. Προσεκόλλησεν, *quasi agglutinavit*, Reiske ex conjectura sua scripsit pro προσεκόμισεν. Præfero Solani conjecturam προσεκόσμησεν, *ornatus causa adjecit foro*. Cf. infra c. 66. nota 2. Recipienda erat lectio C. Anon. προσῳκοδόμησεν, licet sequatur οἰκοδομηθεῖσαν. Idem enim vocabulum interdum terque quaterque in paucis repeti, satis constat. Quam porticum noster Fulviam appellat, eadem est, ni fallor, quæ prius Æmilia dicebatur; quam in Livio XLI. 32. ab Censore Q. Fulvio Flacco refectam legimus. Quod si verum, Æmilius opus cujusdam majorum suorum dejectum magnificentius extruxit.

7 Καὶ τῶν φίλων] Potissimum per consulem C. Claud. Marcellum.

8 250 δραχμαῖς] H. circiter 50 Rthlr.

9 Οἱ—κομίσαντες] Appius nominatur in Vita Pomp. c. 57.

10 Οὐκ ἐπιεικεῖς οὐδὲ χρηστοὺς λόγους] H. e. πολλὰ ἐξεφλαύρισαν τὰς ἐκεῖ πράξεις καὶ λόγους ἐξέφερον βλασφήμους περὶ Καίσαρος, ut ipse Plutarchus se interpretatur in Vita Pompeii c. 57.

Καίσαρος, αὐτὸν δὲ Πομπήϊον ἐλπίσι κεναῖς διέφθειραν, ὡς ποθούμενον ὑπὸ τῆς Καίσαρος στρατιᾶς, καὶ τὰ μὲν ἐνταῦθα διὰ φθόνον καὶ πολιτείας ὑπούλους μόλις ἔχοντα,[11] τῆς δ' ἐκεῖ δυνάμεως ἑτοίμης ὑπαρχούσης αὐτῷ, κἂν μόνον ὑπερβάλωσιν εἰς Ἰταλίαν, εὐθὺς ἐσομένης πρὸς ἐκεῖνον· οὕτω γεγονέναι τὸν Καίσαρα πλήθει στρατειῶν λυπηρὸν αὐτοῖς, καὶ φόβῳ μοναρχίας ὕποπτον. Ἐπὶ τούτοις Πομπήϊος ἐχαυνοῦτο, καὶ παρασκευῆς μὲν ἠμέλει στρατιωτῶν, ὡς μὴ δεδοικὼς, λόγοις δὲ καὶ γνώμαις κατεπολιτεύετο, τῷ δοκεῖν,[12] Καίσαρα, ψηφιζόμενος, ὧν ἐκεῖνος οὐδὲν ἐφρόντιζεν· ἀλλὰ λέγεται, τινὰ τῶν ἀφιγμένων παρ' αὐτοῦ ταξιαρχῶν, ἑστῶτα πρὸ τοῦ βουλευτηρίου, καὶ πυθόμενον, ὡς οὐ δίδωσιν ἡ γερουσία Καίσαρι χρόνον τῆς ἀρχῆς· Ἀλλ' αὕτη, φάναι,[13] δώσει· κρούσαντα τῇ χειρὶ τὴν λαβὴν τῆς μαχαίρας.

CAP. XXX.

Cæsare proponente, ut uterque, ipse et Pompeius, armis positis privati fierent, consules in senatu bellum Cæsari inferendum decernunt, a. Chr. 49.

Οὐ μὴν ἀλλ' ἥγε παρὰ Καίσαρος ἀξίωσις τὸ πρόσχημα τῆς δικαιολογίας λαμπρὸν εἶχεν. Ἠξίου γὰρ αὐτός τε καταθέσθαι τὰ ὅπλα, καὶ Πομπηΐου ταὐτὸ πράξαντος, ἀμφοτέρους ἰδιώτας γενομένους εὑρίσκεσθαί τι παρὰ τῶν πολιτῶν ἀγαθόν· ὡς τοὺς αὐτὸν μὲν ἀφαιρουμένους, ἐκείνῳ δ' ἣν εἶχε βεβαιοῦντας δύναμιν, ἕτερον διαβάλλοντας,[1] ἕτερον κατασκευάζειν τύραννον. Ταῦτα προκαλούμενος ἐν τῷ δήμῳ Κουρίων ὑπὲρ Καίσαρος, ἐκροτεῖτο λαμπρῶς· οἱ δὲ καὶ στεφάνους ἐπ' αὐτὸν, ὥσπερ ἀθλητὴν,[2] ἀνθοβολοῦντες ἠφίεσαν. Ἀντώνιος[3] δὲ δημαρχῶν Καίσα-

NOTÆ

cui astipulatur App. b. Civ. II. 30. qui illos talia dixisse addit εἴθ' ὑπὸ ἀγνοίας, εἴτε διεφθαρμένους.

11 Ὑπούλους scripsit Reiske pro ὑπούλου, et ἔχοντα, si bene habeat, pro κατέχοντα esse monet. Verte: et licet (Pompeius) Romam quidem Italiamque propter invidiam et vitia reipublicæ vix contineat, exercitum tamen Cæsaris ei paratum esse etc.

12 Τῷ δοκεῖν] *Specie tenus*, non re vincebat Cæsarem, iis ferendis rogationibus, quas Cæsar contemnebat. *Reiske.*

13 Φάναι] Vid. supra not. 1. Ceterum cave ne cum Reiskio legas πλείω χρόνον; id enim per se intelligitur.

1 Διαβάλλοντας] Reiske mavult καταβαλόντας, *altero dejecto, pessum dato.*

2 Ὥσπερ ἀθλητὴν] Sc. μεγάλου καὶ δυσχεροῦς ἀγῶνος. Curio enim utrumque, et Cæsarem et Pompeium, oppugnare videbatur.

3 Ἀντώνιος] M. Antonius et Q. Cassius post Curionem tribuni plebis erant. Legit itaque Antonius Cæsa-

ρος ὑπὲρ τούτων ἐπιστολὴν κομισθεῖσαν εἰς τὸ πλῆθος ἐξήνεγκε, καὶ ἀνέγνω βίᾳ τῶν ὑπάτων. Ἐν δὲ τῇ βουλῇ Σκιπίων[4] μὲν, ὁ Πομπηΐου πενθερὸς, εἰσηγήσατο γνώμην, ἂν ἐν ἡμέρᾳ ῥητῇ μὴ κατάθηται τὰ ὅπλα Καῖσαρ, ἀποδειχθῆναι πολέμιον αὐτόν. Ἐρωτώντων δὲ τῶν ὑπάτων, εἰ δοκεῖ Πομπήϊον ἀφεῖναι τοὺς στρατιώτας, καὶ πάλιν, εἰ δοκεῖ Καίσαρα, τῇ μὲν ὀλίγοι παντάπασι, τῇ δὲ πάντες παρ' ὀλίγους προσέθεντο. Τῶν δὲ περὶ Ἀντώνιον πάλιν ἀξιούντων ἀμφοτέρους τὴν ἀρχὴν ἀφεῖναι, πάντες ὁμαλῶς προσεχώρησαν. Ἀλλὰ, ἐκβιαζομένου Σκιπίωνος, καὶ Λέντλου τοῦ ὑπάτου βοῶντος, ὅπλων δεῖν πρὸς ἄνδρα λῃστὴν, οὐ ψήφων, τότε μὲν διελύθησαν, καὶ μετεβάλοντο τὰς ἐσθῆτας ἐπὶ πένθει διὰ τὴν στάσιν.

CAP. XXXI.

Cæsare alias easque moderatas conditiones offerente, Pompeioque, Cicerone potissimum conciliatore, jam cedente, Lentulus consul repugnat, Cæsarique commodissimum belli prætextum offert.

Ἐπεὶ δὲ παρὰ Καίσαρος ἧκον ἐπιστολαὶ μετριάζειν δοκοῦντος, (ἠξίου

NOTÆ

ris epistolam ὑπὲρ τούτων, de eo, ut uterque privatus fieret, anno proximo, quod ipse Plutarchus testatur in V. Pomp. c. 59. Appiani ordo hic est: Cl. Marcello et Paullo Css. Curione adhuc tribuno, Claudius senatum interrogabat, 1. utrum Cæsari successores mittendi sint? quod plurimi senatorum censent faciendum; 2. utrum Pompeio imperium sit adimendum? plurimi negant. Tum etiam Curio interrogat: 3. utrum utrique imperio abire debeant? quod XXII. senatoribus displicet, CCCLXX. placet. (Hæc tradidit Plutarchus verbis: ἐρωτώντων—προσεχώρησαν: sed Antonio, Curionis successori tribuit, quod Curioni tribuendum erat, quamvis Curio pro Cæsare Antonium haberet adjutorem. Cf. Vita Pomp. c. 58.) Tum Claudius cons. Pompeio exercitum et imperium contra Cæsarem tradit. Curio, exeunte tribunatu, ad Cæsarem fugit, qui interim Ravennam pervenerat; Curioni succedunt Antonius et Cassius. Novi consules sunt, C. Cl. Marcellus, M. fil., et L. Corn. Lentulus Crus, a. Chr. 49. Tum Cæsar mediocria (quæ proximo cap. leguntur) petiit, quæ, Pompeio jam cedente, consules prohibent. Deinde Cæsar Css. epistolam misit per Curionem, ea sententia, se cum Pompeio imperio abire velle; illo vero imperium retinente, se patriæ et sibi non defuturum. Tum consules Cæsarem pro hoste habent, Antonium et Cassium ex senatu propellunt, (quos Curio et M. Cæcilius quidam sequuntur) et omnes ad Cæsarem profugiunt.

4 Σκιπίων] Quod nostro loco Plutarchus Scipioni et Lentulo, idem in Pomp. V. c. 58. Marcello tribuit, et ita invertit, ut quod nostro loco est posterius, illo sit prius.

γὰρ ἀφεὶς τἄλλα πάντα, τὴν ἐντὸς Ἄλπεων, καὶ τὸ Ἰλλυρικὸν μετὰ δυοῖν ταγμάτων αὐτῷ δοθῆναι, μέχρις οὗ τὴν δευτέραν ὑπατείαν μέτεισι) καὶ Κικέρων ὁ ῥήτωρ, ἄρτι παρὼν ἐκ Κιλικίας [1] καὶ διαλλαγὰς πράττων, ἐμάλαττε τὸν Πομπήϊον· ὁ δὲ τἄλλα συγχωρῶν, τοὺς στρατιώτας ἀφῄρει. Καὶ Κικέρων μὲν ἔπειθε τοὺς Καίσαρος φίλους συνενδόντας ἐπὶ ταῖς εἰρημέναις ἐπαρχίαις, καὶ στρατιώταις μόνοις ἑξακισχιλίοις ποιεῖσθαι τὰς διαλύσεις. Πομπηΐου δὲ καμπτομένου καὶ διδόντος, οἱ περὶ Λέντλον οὐκ εἴων ὑπατεύοντες, ἀλλὰ καὶ τῆς βουλῆς Ἀντώνιον καὶ Κουρίωνα [2] προπηλακίσαντες, ἐξήλασαν ἀτίμως, τὴν εὐπρεπεστάτην Καίσαρι τῶν προφάσεων αὐτοὶ μηχανησάμενοι, καὶ δι' ἧς μάλιστα τοὺς στρατιώτας παρώξυνεν,[3] ἐπιδεικνύμενος ἄνδρας ἐλλογίμους καὶ ἄρχοντας ἐπὶ μισθίων ζευγῶν πεφευγότας ἐν ἐσθῆσιν οἰκετικαῖς. Οὕτω γὰρ ἀπὸ Ῥώμης σκευάσαντες ἑαυτοὺς διὰ φόβον ὑπεξῄεσαν.

CAP. XXXII.

Cæsar noctu transgressus Rubiconem, Ariminum capit, multa adhuc animo solicito reputans, cum jam in eo esset, ut fluvium transiret, a. Chr. n. 49.

Ἦσαν μὲν οὖν περὶ αὐτὸν οὐ πλείους ἱππέων τριακοσίων καὶ πεντακισχιλίων ὁπλιτῶν· τὸ γὰρ ἄλλο στράτευμα πέραν Ἄλπεων ἀπολελειμμένον ἔμελλον ἄξειν οἱ πεμφθέντες. Ὁρῶν δὲ τὴν ἀρχὴν ὧν ἐνίστατο πραγμάτων καὶ τὴν ἔφοδον οὐ πολυχειρίας δεομένην ἐν τῷ παρόντι μᾶλλον, ἢ θάμβει τε τόλμης καὶ τάχει καιροῦ καταληπτέαν οὖσαν, (ἐκπλήξειν γὰρ ἀπιστούμενος ῥᾷον, ἢ βιάσεσθαι μετὰ παρασκευῆς ἐπελθὼν) τοὺς μὲν ἡγεμόνας καὶ ταξιάρχους ἐκέλευσε, μαχαίρας

NOTÆ

1 Ἐκ Κιλικίας] Ubi fuit proconsul.

2 Ἀντώνιον καὶ Κουρίωνα] Ne velis cum Solano legere Κάσσιον Κόϊντον. Verum est, tribunos tum fuisse Antonium et Cassium, sed æque verum est, Curionem tum affuisse in senatu, si ulla est Dioni Cassio XLI. princ. et Appiano fides II. 33.: Μάρκελλός τε καὶ Λέντλος ἐκέλευον τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀντώνιον ἐκστῆναι τοῦ συνεδρίου. Ἔνθα δὴ μέγα βοήσας—ἐξέτρεχεν. Ξυνεξέθεον δ' αὐτῷ Κουρίων τε (qui ultimas Cæsaris literas, quibus ejus inimici tantopere exasperabantur, novis consulibus, curiam intrantibus, sive potius in ipso jam senatu, (ut diserte Dio Cass. XLI. 1.) reddiderat) καὶ Κάσσιος, etc.

3 Παρώξυνεν] Λέγων· ὅτι καὶ σφᾶς, τοσάδε ἐργασαμένους, ἡγοῦνται πολεμίους καὶ τοιούσδε ἄνδρας, ὑπὲρ αὐτῶν τε φθεγξαμένους, οὕτως ἐξελαύνουσιν αἰσχρῶς.

ἔχοντας ἄνευ τῶν ἄλλων ὅπλων,[1] κατασχεῖν Ἀρίμινον, τῆς Κελτικῆς[2] μεγάλην πόλιν, ὡς ἐνδέχεται μάλιστα φεισαμένους φόνου καὶ ταραχῆς· Ὀρτησίῳ[3] δὲ τὴν δύναμιν παρέδωκεν. Αὐτὸς δὲ τὴν μὲν ἡμέραν διῆγεν ἐν φανερῷ, μονομάχοις ἐφεστὼς γυμναζομένοις καὶ θεώμενος· μικρὸν δὲ πρὸ ἑσπέρας θεραπεύσας τὸ σῶμα, καὶ παρελθὼν εἰς τὸν ἀνδρῶνα, καὶ συγγενόμενος βραχέα τοῖς κεκλημένοις ἐπὶ τὸ δεῖπνον, ἤδη συσκοτάζοντος ἐξανέστη,[4] καὶ[5] τοὺς μὲν ἄλλους φιλοφρονηθεὶς, καὶ κελεύσας περιμένειν αὐτὸν ὡς ἐπανελευσόμενον· ὀλίγοις δὲ τῶν φίλων προείρητο, μὴ κατὰ τὸ αὐτὸ πάντας, ἄλλον δ' ἄλλῃ διώκειν. Αὐτὸς δὲ τῶν μισθίων ζευγῶν ἐπιβὰς[6] ἑνὸς, ἤλαυνεν ἑτέραν τινὰ πρῶτον ὁδὸν, εἶτα πρὸς τὸ Ἀρίμινον ἐπιστρέψας, ὡς ἦλθεν ἐπὶ τὸν ὁρίζοντα[7] τὴν ἐντὸς Ἄλπεων Γαλατίαν ἀπὸ τῆς ἄλλης Ἰταλίας ποταμὸν, (Ῥουβίκων καλεῖται) καὶ λογισμὸς αὐτὸν εἰσῄει μᾶλλον ἐγγίζοντα τῷ δεινῷ, καὶ περιφερόμενον[8] τῷ μεγέθει τῶν τολμωμένων, ἔσχε τὸν δρόμον· καὶ τὴν πορείαν ἐπιστήσας, πολλὰ μὲν αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ διήνεγκε, σιγῇ τὴν γνώμην ἐπ' ἀμφότερα μεταλαμβάνων, καὶ τροπὰς ἔσχεν αὐτῷ τότε τὸ βούλευμα πλείστας· πολλὰ δὲ καὶ τῶν φίλων τοῖς παροῦσιν, ὧν ἦν καὶ Πολλίων Ἀσίνιος, συνδιηπόρησεν, ἀναλογιζόμενος, ἡλίκων κακῶν ἄρξει πᾶσιν ἀνθρώποις ἡ διάβασις, ὅσον τε λόγον αὐτῆς[9] τοῖς αὖθις ἀπολείψουσι. Τέλος δὲ μετὰ θυμοῦ τινος, ὥσπερ ἀφεὶς ἑαυτὸν ἐκ τοῦ λογισμοῦ πρὸς τὸ μέλλον, καὶ τοῦτο δὴ τὸ κοινὸν τοῖς εἰς τύχας ἐμβαίνουσιν ἀπόρους καὶ τόλμας

NOTÆ

1 Ἄνευ τῶν ἄλλων ὅπλων] H. e. εἰρηνικῶς ἐσταλμένους. Ne sint suspecti, si armati ex provincia in Italiam transgressi viderentur.

2 Τῆς Κελτικῆς] Vit. Pom. c. 60. τῆς Ἰταλίας, quod huic loco convenientius est. Est enim Ariminum Italiæ propriæ urbs prima ad mare superum, Galliam cisalpinam versus. Poterat vero eadem et Galliæ urbs dici, quia Sennones eam tenebant, Galli natione, quamvis Italiæ propriæ particulam tenerent.

3 Ὀρτησίῳ] H. e. Q. Hortensio, oratoris filio, qui non ita multo post classi Cæsaris præfuit.

4 Ἐξανέστη] Ὡς δὴ τὸ σῶμα ἐνοχλούμενος. Appian.

5 Καὶ videtur redundare, aut in prox. pone ἐπανελευσόμενον deest ἐξῄει. *Reiske.*

6 Ἐπιβῆναι, quod sciam, non cum genitivo construitur, sed aut cum dativo aut cum accusativo. At usurpat tamen Plutarchus cum genitivo. Vid. c. 45. fin. *Reiske.*

7 Ὁρίζοντα] Cum Cod. V. et Anon. et Solano διορίζοντα legere mallem.

8 Περιφερόμενον] Reiske mavult συμπεριφερόμενον. Idem mox ex conj. scripsit ἔσχε τὸν δρόμον (ut c. 52.) pro vulgata ἔσχετο δρόμου. Utroque loco vulgata non erat solicitanda. Vide Stephani Thesaurum.

9 Αὐτῆς] Reiske hanc vocem abesse mavult; ego fero. Τοῖς αὖθις sc. ἐσομένοις.

προοίμιον ὑπειπών· Ἀνεῤῥίφθω κύβος·[10] ὥρμησε πρὸς τὴν διάβασιν· καὶ δρόμῳ τὸ λοιπὸν ἤδη χρώμενος, εἰσέπεσε πρὸ ἡμέρας εἰς τὸ Ἀρίμινον, καὶ κατέσχε. Λέγεται δὲ τῇ προτέρᾳ νυκτὶ τῆς διαβάσεως ὄναρ ἰδεῖν ἔκθεσμον· ἐδόκει γὰρ αὐτὸς τῇ ἑαυτοῦ μητρὶ μίγνυσθαι τὴν ἄῤῥητον μίξιν.[11]

CAP. XXXIII.

Arimino capto ingens terror et urbi injicitur et Pompeio, qui animo nimis turbato Roma fugit.

Ἐπεὶ δὲ κατελήφθη τὸ Ἀρίμινον, ὥσπερ ἀνεῳγμένου τοῦ πολέμου πλατείαις πύλαις ἐπὶ πᾶσαν ὁμοῦ τὴν γῆν καὶ θάλασσαν, καὶ συγκεχυμένων ἅμα τοῖς ὅροις τῆς ἐπαρχίας τῶν νόμων τῆς πόλεως,[1] οὐκ ἄνδρας ἄν τις ᾠήθη καὶ γυναῖκας, ὥσπερ ἄλλοτε, σὺν ἐκπλήξει διαφοιτᾷν τῆς Ἰταλίας, ἀλλὰ τὰς πόλεις αὐτὰς ἀνισταμένας, φυγῇ διαφέρεσθαι δι' ἀλλήλων· τὴν δὲ Ῥώμην, ὥσπερ ὑπὸ ῥευμάτων, πιμπλαμένην φυγαῖς τῶν πέριξ δήμων καὶ μεταστάσεσιν, οὔτ' ἄρχοντι πεῖσαι ῥᾳδίαν οὖσαν, οὔτε λόγῳ καθεκτὴν, ἐν πολλῷ κλύδωνι καὶ σάλῳ, μικρὸν ἀπολιπεῖν[2] αὐτὴν ὑφ' αὐτῆς ἀνατετράφθαι. Πάθη γὰρ ἀντίπαλα, καὶ βίαια κατεῖχε κινήματα πάντα τόπον. Οὔτε γὰρ τὸ χαῖρον ἡσυχίαν ἦγεν, ἀλλὰ τῷ δεδοικότι καὶ λυπουμένῳ κατὰ πολλὰ συμπίπτον ἐν μεγάλῃ πόλει, καὶ θρασυνόμενον ὑπὲρ τοῦ μέλλοντος, δι' ἐρίδων ἦν. Αὐτόν τε Πομπήϊον ἐκπεπληγμένον ἄλλος ἀλλαχόθεν ἐτάραττε, τοῖς μὲν, ὡς ηὔξησε Καίσαρα καθ' ἑαυτοῦ καὶ τῆς ἡγεμονίας, εὐθύνας ὑπέχοντα, τῶν δ', ὅτι παραχωροῦντα καὶ προτεινόμενον εὐγνώμονας διαλύσεις ἀφῆκαν[3]

NOTÆ

10 Ἀνεῤῥίφθω κύβος sive ὁ κύβος ἀν.] His ipsis vocibus Græcis usus est Cæsar, ut patet ex Plut. Vita Pomp. c. 60. Ne credas, Latine forte dixisse: jacta alea esto. Cf. Suet. Jul. c. 32.

11 Μίξιν] *Visus est per quietem matri stuprum intulisse* Suet. Jul. 7., qui Cæsarem hoc somnio, cum in Hispania ulteriori quæstor esset, confusum esse auctor est. Quo somnio onirocritici sive conjectores arbitrium orbis terrarum portendi dixerunt, quando mater non alia esset, quam terra, quæ omnium parens haberetur. Cf. Casaub. comment.

1 Συγκεχυμένων—τῆς πόλεως] Certe cum Xylandro: *confuso simul cum provinciarum* (provinciæ) *limitibus jure reip. Romanæ.* Italia enim a Romanis non habebatur pro provincia, sed ejus administratio ab urbe Roma pendebat.

2 Ad ἀπολιπεῖν aut adde, aut subaudi saltim τοῦ. *Reiske.*

3 Sæpe nimiam Reiskii proclivitatem conjecturas in textum recipiendi improbavi, ut nostro quoque loco, ubi ἀφῆκαν scripsit pro ἀφῆκε et κατηγοροῦντα pro κατηγοροῦντας, et locum

τοῖς περὶ Λέντλον ὑβρίσαι, κατηγοροῦντα. Φαώνιος δ' αὐτὸν ἐκέλευσε τῷ ποδὶ τύπτειν τὴν γῆν· ἐπεὶ μεγαληγορῶν ποτε πρὸς τὴν σύγκλητον, οὐδὲν εἴα πολυπραγμονεῖν, οὐδὲ φροντίζειν ἐκείνους τῆς ἐπὶ τὸν πόλεμον παρασκευῆς· αὐτὸς γὰρ, ὅταν ἀπίῃ,[4] κρούσας τὸ ἔδαφος τῷ ποδὶ, στρατευμάτων ἐμπλήσειν τὴν Ἰταλίαν. Οὐ μὴν ἀλλ' καὶ τότε πλήθει δυνάμεως ὑπερέβαλεν ὁ Πομπήϊος τὴν Καίσαρος· εἴασε δ' οὐδεὶς τὸν ἄνδρα χρήσασθαι τοῖς ἑαυτοῦ λογισμοῖς, ἀλλ' ὑπ' ἀγγελμάτων πολλῶν καὶ ψευδῶν καὶ φόβων, ὡς ἐφεστῶτος ἤδη τοῦ πολεμίου, καὶ πάντα κατέχοντος, εἴξας καὶ συνεκκρουσθεὶς τῇ πάντων φορᾷ, ἐψηφίζετο[5] ταραχὴν ὁρᾷν, καὶ τὴν πόλιν ἐξέλιπε, κελεύσας ἕπεσθαι τὴν γερουσίαν, καὶ μηδένα μένειν τῶν πρὸ τῆς τυραννίδος ᾑρημένων τὴν πατρίδα καὶ τὴν ἐλευθερίαν.

CAP. XXXIV.

Tumultuaria fuga consulum plurimorumque senatorum ex urbe. Clementia Cæsaris erga Labienum, qui ad Pompeium transiverat, et Domitium Pompeii præfectum, qui captus erat.

Οἱ μὲν οὖν ὕπατοι μηδ', ἃ νόμος ἐστὶ πρὸ ἐξόδου, θύσαντες ἔφυγον· ἔφευγον δὲ καὶ τῶν βουλευτῶν οἱ πλεῖστοι, τρόπον τινὰ δι' ἁρπαγῆς ἀπὸ τῶν ἰδίων, ὅ τι τύχοιεν, ὥσπερ ἀλλοτρίων, λαμβάνοντες. Εἰσὶ

NOTÆ

vertit: *Pompeium alii atque alii hinc illinc vexabant et exagitabant, partim rationem torporis et patientiæ reddentem exigentibus, qui Cæsarem in semetipsum et in rempublicam tantopere auxisset et exaggerasset, partim eos e contrario incusantem, qui Lentulum sissent eas contumelias aspergere Cæsari, quamvis concedenti et conditiones pacis æquas offerenti.* Mihi nihil mutandum videtur nisi κατηγοροῦντας in κατηροπούτων, cum Cod. V. et Anon. Quo facto hanc habes sententiam: Ipsum Pompeium attonitum alii alio crimine perturbabant; in aliorum objurgationes incurrebat, quod Cæsaris potentiam contra se ipsum auxerit, et quod imperio (novissime contra Cæsarem tradito) male sit usus; alii eum incusabant, quod Cæsarem jam cedentem et æquas conditiones offerentem a Lentulo injuriis affici permiserit.

4 Ἀπίῃ] Sc. ex urbe. Sed præfero ἐπίῃ sc. Cæsar, cum Cod. V. et Anon. Solano probante. Cf. Pomp. Vita, c. 57. καὶ τοὺς λέγοντας, ἂν ἐλαύνῃ Καῖσαρ ἐπὶ τὴν πόλιν, οὐχ ὁρᾷν δυνάμεις, αἷς αὐτὸν ἀμυνοῦνται, μειδιῶν τῷ προσώπῳ καὶ διακεχυμένος ἀμελεῖν ἐκέλευσεν· Ὅπου γὰρ ἂν, ἔφη, τῆς Ἰταλίας ἐγὼ κρούσω τῷ ποδὶ τὴν γῆν, ἀναδύσονται καὶ πεζικαὶ καὶ ἱππικαὶ δυνάμεις. Confer. ejusdem libri c. 60. et 61.

5 Ἐψηφίζετο] Sic dedit Reiske ex conj., quæ huic loco magis convenit, quam vulgata ψηφίζεται.

δ', οἳ καὶ σφόδρα τὰ Καίσαρος ᾑρημένοι πρότερον, ἐξέπεσον ὑπὸ θάμβους τότε τῶν λογισμῶν, καὶ συμπαρηνέχθησαν, οὐδὲν δεόμενοι, τῷ ῥεύματι τῆς φορᾶς ἐκείνης. Οἰκτρότατον δὲ θέαμα τῆς πόλεως ἦν, ἐπιφερομένου τοσούτου χειμῶνος, ὥσπερ νεὼς ὑπὸ κυβερνητῶν ἀπαγορευόντων πρὸς τὸ συντυχὸν ἐκπεσεῖν κομιζομένης. Ἀλλὰ καίπερ οὕτω τῆς μεταστάσεως οἰκτρᾶς οὔσης, τὴν μὲν φυγὴν οἱ ἄνθρωποι πατρίδα[1] διὰ Πομπήϊον ἡγοῦντο, τὴν δὲ Ῥώμην, ὡς Καίσαρος στρατόπεδον, ἐξέλιπον. Ὅπου καὶ Λαβιηνὸς,[2] ἀνὴρ ἐν τοῖς μάλιστα φίλος Καίσαρος, καὶ πρεσβευτὴς γεγονὼς, καὶ συνηγωνισμένος ἐν πᾶσι προθυμότατα τοῖς Κελτικοῖς πολέμοις, τότ' ἐκεῖνον ἀποδρὰς, ᾤχετο πρὸς Πομπήϊον. Ἀλλὰ τούτῳ μὲν καὶ τὰ χρήματα καὶ τὰς ἀποσκευὰς ἀπέπεμψεν ὁ Καῖσαρ. Δομιτίῳ[3] δ' ἡγουμένῳ σπειρῶν τριάκοντα, καὶ κατέχοντι Κορφίνιον, ἐπελθὼν παρεστρατοπέδευσεν. Ὁ δ' ἀπογνοὺς τὰ καθ' ἑαυτὸν, ᾔτησε τὸν ἰατρὸν, οἰκέτην ὄντα, φάρμακον· καὶ λαβὼν τὸ δοθὲν, ἔπιεν ὡς τεθνηξόμενος. Μετ' ὀλίγον δ' ἀκούσας, τὸν Καίσαρα θαυμαστῇ τινι φιλανθρωπίᾳ χρῆσθαι πρὸς τοὺς ἑαλωκότας, αὐτὸς αὑτὸν ἀπεθρήνει, καὶ τὴν ὀξύτητα τοῦ βουλεύματος ᾐτιᾶτο. Τοῦ δ' ἰατροῦ θαῤῥύνοντος αὐτὸν, ὡς ὑπνωτικὸν, οὐ θανάσιμον, πεπωκότα, περιχαρὴς, ἀναστὰς ἀπῄει πρὸς Καίσαρα, καὶ λαβὼν δεξιὰν, αὖθις διεξέπεσε πρὸς Πομπήϊον. Ταῦτ' εἰς τὴν Ῥώμην ἀπαγγελλόμενα τοὺς ἀνθρώπους ἡδίους ἐποίει, καί τινες φυγόντες ἀνέστρεψαν.

NOTÆ

1 Πατρίδα] Monuerat Pompeius, ne dubitarent Romam relinquere; *οὐ γὰρ τὰ χωρία καὶ τὰ οἰκήματα τὴν δύναμιν ἢ τὴν ἐλευθερίαν εἶναι ἀνδράσιν· ἀλλὰ τοὺς ἄνδρας, ὅπῃ ποτ' ἂν ὦσιν, ἔχειν ταῦτα σὺν ἑαυτοῖς. Ἀμυνομένους δ' ἀναλήψεσθαι καὶ τὰ οἰκήματα.* Adjecit, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, et qui in castris Cæsaris fuissent. Appian. c. 37. Cf. Plut. Pomp. c. 61. Vellei. Pat. II. 49.

2 Λαβιηνὸς] Labienus, quem Cæsar, quando in Galliam cisalpinam abibat, omnibus in transalpina relictis copiis præficere solebat, divitiis et gloria auctus majori cum fastu quam pro legato sese gerebat; eumque Cæsar sibi se exæquare videns, minus jam diligebat. Eam mutationem voluntatis Cæsaris Labienus non ferens, simulque sibi metuens, defectionem fecerat. Dio Cass. l. XLI. princ.

3 De L. Domitio Ahenobarbo. Cf. Cæsar de B. Civ. I. 16. seqq. De ejusdem vivendi cupiditate, postquam venenum biberat, vide Plinium VII. 53. cum nota Harduini et Suetonii Ner. 2.

CAP. XXXV.

Cæsar, viribus per ipsos milites Pompeii, quos interceperat, auctis, Pompeium persequitur et ex Italia pellit, sed propter navium inopiam sequi nequit. Tum, LX. diebus Italia subacta, cum Romanis benigne quidem agit, sed pecunias publicas, frustra Metello repugnante, capit.

Ὁ δὲ Καῖσαρ τήν τε τοῦ Δομιτίου στρατιὰν παρέλαβε, καὶ τοὺς ἄλλους, ὅσους ἐν ταῖς πόλεσι Πομπηΐῳ στρατολογουμένους ἔφθασε καταλαβών. Πολὺς δὲ γεγονὼς ἤδη καὶ φοβερὸς ἐπ' αὐτὸν ἤλαυνε Πομπήϊον. Ὁ δ' οὐκ ἐδέξατο τὴν ἔφοδον, ἀλλ' εἰς Βρεντήσιον φυγὼν, τοὺς μὲν ὑπάτους πρότερον ἔστειλε μετὰ δυνάμεως εἰς Δυῤῥάχιον, αὐτὸς δ' ὀλίγον ὕστερον ἐπελθόντος Καίσαρος ἐξέπλευσεν, ὡς ἐν τοῖς περὶ ἐκείνου γραφησομένοις τὰ καθ' ἕκαστα δηλωθήσεται.[1] Καίσαρι δὲ βουλομένῳ μὲν εὐθὺς διώκειν ἀπορία νεῶν ἦν. Εἰς δὲ τὴν Ῥώμην ἀνέστρεψε, γεγονὼς ἐν ἡμέραις ἑξήκοντα πάσης ἀναιμωτὶ τῆς Ἰταλίας κύριος. Ἐπεὶ δὲ καὶ τὴν πόλιν εὗρε μᾶλλον, ἢ προσεδόκα, καθεστῶσαν, καὶ τῶν ἀπὸ βουλῆς ἐν αὐτῇ συχνοὺς, τούτοις μὲν ἐπιεικῆ καὶ δημοτικὰ διελέχθη,[2] παρακαλῶν αὐτοὺς καὶ πρὸς Πομπήϊον ἀποστέλλειν ἄνδρας ἐπὶ συμβάσεσι πρεπούσαις· ὑπήκουσε δ' οὐδεὶς, εἴτε φοβούμενοι Πομπήϊον ἐγκαταλελειμμένον, εἴτε νομίζοντες, οὐχ οὕτω Καίσαρα φρονεῖν, ἀλλ' εὐπρεπείᾳ λόγων χρῆσθαι. Τοῦ δὲ δημάρχου, Μετέλλου, κωλύοντος αὐτὸν ἐκ τῶν ἀποθέτων[3] χρήματα λαμβάνειν, καὶ νόμους τινὰς προφέροντος, οὐκ ἔφη τὸν αὐτὸν ὅπλων καὶ νόμων καιρὸν εἶναι· σὺ δ' εἰ τοῖς πραττομένοις δυσκολαίνεις, νῦν μὲν ἐκποδὼν ἄπιθι· παῤῥησίας γὰρ οὐ δεῖται πόλεμος. Ὅταν δὲ καταθῶμαι τὰ ὅπλα, συμβάσεων γενομένων, τότε παριὼν δημαγωγήσεις. Καὶ ταῦτα, ἔφη, λέγω τῶν ἐμαυτοῦ δικαίων ὑφιέμενος. Ἐμὸς γὰρ εἶ σὺ, καὶ πάντες, ὅσους εἴληφα τῶν πρὸς ἐμὲ στασιασάντων. Ταῦτα πρὸς τὸν Μέτελλον εἰπὼν,

NOTÆ

1 Δηλωθήσεται] Cf. Vita Pompeii c. 62. et 63. Cæs. de B. C. I. 24. seqq.

2 Διελέχθη] Cæs. de B. C. I. 32.

3 Ἐκ τῶν ἀποθέτων] Τῶν τε ἀψαύστων ἐκίνει χρημάτων, ἅ φασιν ἐπὶ Κελτοῖς πάλαι σὺν ἀρᾷ δημοσίᾳ τεθῆναι, μὴ σαλεύειν ἐς μηδὲν, εἰ μὴ Κελτικὸς πόλεμος ἐπίοι. Ὁ δὲ ἔφη, Κελτοὺς αὐτὸς ἐς τὸ ἀσφαλέστατον ἑλὼν, λελυκέναι τῇ πόλει τὴν ἀράν. App. II. 41. Hinc vides, quales leges L. Metellus commemorare potuerit. Plinio l. XXXIII. 3. auctore ex ærario protulit laterum aureorum XXV. M., argenteorum XXXV. et in numerato quadringenties centena millia sestertium.

ἐβάδιζε πρὸς τὰς θύρας τοῦ ταμιείου. Μὴ φαινομένων δὲ τῶν κλειδῶν,[4] χαλκεῖς μεταπεμψάμενος, ἐκκόπτειν ἐκέλευεν. Αὖθις δ' ἐνισταμένου τοῦ Μετέλλου, καί τινων ἐπαινούντων, διατεινόμενος ἠπείλησεν ἀποκτενεῖν αὐτὸν, εἰ μὴ παύσαιτο παρενοχλῶν· καὶ τοῦτο, ἔφη, μειράκιον, οὐκ ἀγνοεῖς, ὅτι μοι δυσκολώτερον ἦν εἰπεῖν, ἢ πρᾶξαι. Οὗτος ὁ λόγος τότε καὶ Μέτελλον ἀπελθεῖν ἐποίησε καταδείσαντα, καὶ τἄλλα ῥᾳδίως αὐτῷ καὶ ταχέως ὑπηρετεῖσθαι πρὸς τὸν πόλεμον.

CAP. XXXVI.

Hispaniam, quam Pompeii legati defendebant, armis Cæsar capit.

Ἐστράτευε δ' εἰς Ἰβηρίαν, πρότερον ἐγνωκὼς τοὺς περὶ Ἀφράνιον καὶ Βάρωνα[1] Πομπηΐου πρεσβευτὰς ἐκβαλεῖν, καὶ τὰς ἐκεῖ δυνάμεις καὶ τὰς ἐπαρχίας ὑφ' αὐτῷ ποιησάμενος, οὕτως ἐπὶ Πομπήϊον ἐλαύνειν, μηδένα κατὰ νώτου τῶν πολεμίων ὑπολιπόμενος. Κινδυνεύσας δὲ καὶ σώματι πολλάκις κατ' ἐνέδρας, καὶ τῷ στρατῷ μάλιστα διὰ λιμὸν, οὐκ ἀνῆκε πρότερον διώκων καὶ προκαλούμενος καὶ περιταφρεύων τοὺς ἄνδρας, ἢ κύριον βίᾳ γενέσθαι τῶν στρατοπέδων, καὶ τῶν δυνάμεων. Οἱ δ' ἡγεμόνες ᾤχοντο πρὸς Πομπήϊον φεύγοντες.

CAP. XXXVII.

Cæsar Romam redux et dictator creatus leges quasdam fert Romanis gratas; tum consulem se ipse dicit cum Servilio Isaurico (a. Chr. n. 48.) et cum exercitus parte in Epirum transit, atque Oricum Apolloniamque capit. Exercitus relictus primo quidem ægre fert labores continuos, tum vero summa cupiditate Cæsarem in Epirum sequendi flagrat.

Ἐπανελθόντα δ' εἰς Ῥώμην Καίσαρα Πείσων μὲν ὁ πενθερὸς παρεκάλει πρὸς Πομπήϊον ἀποστέλλειν ἄνδρας ὑπὲρ διαλύσεως, Ἰσαυρικὸς δὲ

NOTÆ

4 Τῶν κλειδῶν] Quas consules habebant.

1 Βάρωνα] Tres legati Pompeio in Hispania erant, L. *Afranius* Nepos, M. Petreius, et M. Ter. Varro; quorum priores Cæsari ad Sicorem fl. potissimum cum quinque legionibus obstiterunt, tertius cum duabus in Lusitania obstare voluit. De bello Cæsari perquam periculoso, et de oppugnatione Massiliæ, cujus Plutarchus (supra c. 16.) obiter tantum mentionem fecit, vide Cæsaris Comm. de Bello Civili lib. I. et II.

Καίσαρι χαριζόμενος ἀντεῖπεν. Αἱρεθεὶς δὲ δικτάτωρ ὑπὸ τῆς βουλῆς,[1] φυγάδας[2] τε κατήγαγε, καὶ τῶν ἐπὶ Σύλλα δυστυχησάντων τοὺς παῖδας[3] ἐπιτίμους ἐποίησε, καὶ σεισαχθείᾳ τινὶ[4] τόκων ἐκούφιζε τοὺς χρεωφειλέτας· ἄλλων τε τοιούτων ἥψατο πολιτευμάτων, οὐ πολλῶν·[5] ἀλλ' ἐν ἡμέραις ἕνδεκα τὴν μὲν μοναρχίαν ἀπειπάμενος, ὕπατον δ' ἀναδείξας ἑαυτὸν[6] καὶ Σερουΐλιον Ἰσαυρικὸν, εἴχετο τῆς στρατείας. Καὶ τὰς μὲν ἄλλας δυνάμεις καθ' ὁδὸν ἐπειγόμενος, παρῆλθεν, ἱππεῖς δ' ἔχων λογάδας ἑξακοσίους, καὶ πέντε τάγματα,[7] χειμῶνος ἐν τροπαῖς ὄντος, ἱσταμένου Ἰανουαρίου μηνὸς, (οὗτος δ' ἂν εἴη Ποσειδεὼν Ἀθηναίοις) ἀφῆκεν εἰς τὸ πέλαγος· καὶ διαβαλὼν τὸν Ἰόνιον, Ὤρικον καὶ Ἀπολλωνίαν[8] αἱρεῖ, τὰ δὲ πλοῖα πάλιν ἀπέπεμψεν εἰς Βρεντήσιον ἐπὶ τοὺς ὑστερίσαντας[9] τῇ πορείᾳ στρατιώτας. Οἱ δ' ἄχρι μὲν καθ' ὁδὸν ἦσαν,

NOTÆ

1 Δικτάτωρ] Dictator dictus est Cæsar a M. Lepido prætore, antequam Romam redisset, legemque latam cognoscit Narbone, ex Hispaniis redux. Cæs. de B. C. II. 21. Dio Cass. l. 41. p. 191. Non lectus est dictator ὑπὸ τῆς βουλῆς, sed ut diserte Dio dixit παρὰ τὰ πάτρια, *contra morem patrium*, a plebe et prætore, quem ipse urbi præfecerat, οὔτε τι τῆς βουλῆς ψηφιζομένης, ut monet App. II. 48., οὔτε προχειροτονοῦντος ἄρχοντος, h. e. consulis.

2 Φυγάδας] Excepto Milone, qui Clodium interfecerat.

3 Τοὺς παῖδας] Qua de re nec Dio l. 41. nec Appianus II. 48. nec Cæsar ipse lib. III. 1. mentionem fecerunt; alia quædam, a Plutarcho neglecta, commemorantes.

4 Σεισαχθείᾳ τινὶ] Non sine causa adjecta est vox τινί. Cæsar enim non permisit, ut debitores minorem summam, quam quantam mutuo sumserant, solverent; quod si lege jubetur, Græcis σεισαχθεία est, Romanis *tabulæ novæ*. Sed *constituit, ut arbitri darentur; per eos fierent æstimationes possessionum et rerum* (oppigneratarum) *quanti quæque illarum ante bellum fuissent, atque eæ creditoribus transderentur.* Cæs. de B. C. III. 1., cum quo cf. Dio et Appianus l. l.

5 Οὐ πολλῶν] Non opus est, ut ad sententiam reddendam pleniorem aliquid addatur. Perfecit tum Cæsar *non multa*, ideo quod *post undecimam diem dictatura se abdicavit:* μοναρχίαν h. e. τὴν λεγομένην δικτατωρίαν.

6 Ἑαυτὸν] Erat decimus annus post primum consulatum.

7 Καὶ πέντε τάγματα] Cum v. legionibus et DC. equitibus Cæsar statim post orationem hortatoriam ad milites in naves conscendit. Cum vero propter ventum adversum non statim solvere posset, duas adhuc legiones, quæ interim advenerant, in naves recepit. App. I. 57. Sic Cæsar *pridie nonas Januarias naves solvit, impositis legionibus septem. Postridie terram attigit Cerauniorum.* Cæs. de B. C. III. 6. Ex quo loco vides, χειμῶνος τροπὰς non de ipsa bruma sed de proximis diebus intelligendas esse. De Fastis, a vero tempore longe tum abeuntibus, vide infra c. 59.

8 Ὤρ. καὶ Ἀπολλ.] Illyridis Græcæ oppida.

9 Ἐπὶ τ. ὑστερ.] Namque XII. legiones cum omni equitatu Brundusium convenire jusserat. *Spem tot millium vincendorum abjicientes*, sc. propter ætatem.

ἅτε δὴ καὶ παρηκμακότες ἤδη τοῖς σώμασι, καὶ πρὸς τὰ πλήθη τῶν πολεμίων[10] ἀπειρηκότες, ἐν αἰτίαις εἶχον τὸν Καίσαρα· Πῆ δὴ, καὶ πρὸς τί πέρας, ὁ ἀνὴρ καταχθήσεται,[11] περιφέρων καὶ χρώμενος ὥσπερ ἀτρύτοις καὶ ἀψύχοις ἡμῖν; καὶ σίδηρος ἐξέκαμε πληγαῖς, καὶ θυρεοῦ τις ἐστὶ φειδὼ ἐν χρόνῳ τοσούτῳ καὶ θώρακος. Οὐδ' ἀπὸ τῶν τραυμάτων[12] ἄρα λογίζεται Καῖσαρ, ὅτι θνητῶν μὲν ἄρχει, θνητὰ δὲ πεφύκαμεν πάσχειν καὶ ἀλγεῖν;[13] ὥραν δὲ χειμῶνος καὶ πνεύματος ἐν θαλάττῃ καιρὸν οὐδὲ θεῷ βιάζεσθαι δυνατόν· ἀλλ' οὗτος παραβάλλεται, καθάπερ οὐ διώκων πολεμίους, ἀλλὰ φεύγων. Τοιαῦτα λέγοντες ἐπορεύοντο σχολαίως εἰς τὸ Βρεντήσιον. Ὡς δ' ἐλθόντες εὗρον ἀνηγμένον τὸν Καίσαρα, ταχὺ πάλιν αὖ μεταβαλόντες, ἐκάκιζον ἑαυτοὺς, προδότας ἀποκαλοῦντες τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐκάκιζον δὲ καὶ τοὺς ἡγεμόνας οὐκ ἐπιταχύναντας τὴν πορείαν. Καθήμενοι δ' ἐπὶ τῶν ἄκρων, πρὸς τὸ πέλαγος καὶ τὴν

NOTÆ

10 Τῶν πολεμίων] Mihi non displicet vulgata. Sed si præplacet, lege cum C. Anon. et plerisque editorum πολέμων, *quorum patientia ad tot bella* (quot supererant gerenda) *consumta erat*, sive *jam impares gerendis multis bellis facti*. Post tot bella gesta supererat adhuc Pompeius ipse debellandus ejusque in aliis regionibus legati, quos omnes brevi victum iri, non sperandum erat. Quæ sententia cur Reiskio parum cum ratione h. l. convenire videatur, mihi quidem non facile est cernere. Conjecit: πρὸς τὰ πλεῖστα τῶν πολεμικῶν, *et fessi artubus, ut pleraque munia castrensia jam obire atque fungi amplius nequirent;* sive πρὸς τὰ ἀήθη aut παρήθη τῶν πολεμικῶν, *insueta munium bellicorum*. Τὰ πολεμικὰ intelligit de aggere, vallo, itinere longo et cito faciundo, de armis ferendis, excubiis agendis. Quasi hæc ipsa insueta esse possint militi bello decennali exercitato, atque magis quam aliis incommoda iis, qui in præliis fortiter pugnare possint, quod maxime in milite requiritur. Si vero concedo, itinera aliaque magis milites atterere quam prælia, ipsius tamen Cæsaris exemplum docuit, tanta veteranos perferre posse, quanta minus exercitatos sine dubio perdidissent.

11 Καταχθ.] Olim legebatur: πρὸς τί πέρας ἡμᾶς ὁ ἀνὴρ καταθήσεται. Quæ, quanquam non satis placentia, sine Codd. non mutassem. Reiske cum aliquibus exemplaribus editis omisit ἡμᾶς, tum scripsit ex conjectura: καταχθήσεται, vertens: *ecquo tandem, et quem ad finem, deferetur hic vir* (ὁ ἀνὴρ οὗτος, ut Cod. Par.) *secum vectans* sc. ἡμᾶς, quod ex proximo ἡμῖν subaudiendum est. Mox iterum ex conjectura scripsit εὐψύχοις, *fortibus atque fidentibus*, nemine, quod spero, probante. Restitui lectionem antiquam ἀψύχοις, *quasi anima careremus, labore et dolore non affligeremur*. Ad hoc vocabulum respiciens pergit: καὶ σίδηρος ἐξέκαμε, quamvis hoc quidem sit ἄψυχον.

12 Ἀπὸ τῶν τραυμάτων] Ex clade bello accepta, ex. c. in Gallia, Hispania.

13 Θνητὰ πάσχειν et θνητὰ ἀλγεῖν est ea pati, quæ natura mortalis affert mala, eosque dolores atque cruciatus sentire, quibus natura mortalis est obnoxia, recte Reiskio monente.

Ἤπειρον ἀπεσκόπουν, τάς τε ναῦς,[14] ἐφ' ὧν ἔμελλον περαιοῦσθαι πρὸς ἐκεῖνον.

CAP. XXXVIII.

Cum transitus exercitus in Italia relicti tardaretur, periculum facit Cæsar in naviculo Brundusium navigandi, sed propter tempestatem irritum.

Ἐν δ' Ἀπολλωνίᾳ Καῖσαρ, οὐχ ἔχων ἀξιόμαχον[1] τὴν μετ' ἑαυτοῦ δύναμιν, βραδυνούσης δὲ τῆς ἐκεῖθεν, ἀπορούμενος καὶ περιπαθῶν,[2] δεινὸν ἐβούλευσε βούλευμα, κρύφα πάντων εἰς πλοῖον ἐμβὰς, τὸ μέγεθος δωδεκάσκαλμον,[3] ἀναχθῆναι πρὸς τὸ Βρεντήσιον, τηλικούτοις στόλοις περιεχομένου τοῦ πελάγους ὑπὸ τῶν πολεμίων. Νυκτὸς οὖν ἐσθῆτι θεράποντος ἐπικρυψάμενος ἀνέβη, καὶ καταβαλὼν ἑαυτὸν,[4] ὥς τινα τῶν παρημελημένων, ἡσύχαζε. Τοῦ δ' Ἀνίου[5] ποταμοῦ τὴν ναῦν ὑποφέροντος εἰς τὴν θάλασσαν, τὴν μὲν ἑωθινὴν αὖραν,[6] (ἣ παρεῖχε τηνικαῦτα περὶ τὰς ἐκβολὰς γαλήνην, ἀποθοῦσα πόῤῥω τὸ κῦμα,) πολὺς πνεύσας πελάγιος διὰ νυκτὸς ἀπέσβεσε· πρὸς δὲ τὴν πλημμύραν τῆς θαλάσσης καὶ τὴν ἀντίβασιν τοῦ κλύδωνος ἀγριαίνων ὁ ποταμὸς, καὶ τραχὺς ἅμα καὶ κτύπῳ μεγάλῳ καὶ σκληραῖς ἀνακοπτόμενος δίναις, ἄπορος ἦν βιασθῆναι τῷ κυβερνήτῃ· καὶ μεταβαλεῖν ἐκέλευσε τοὺς ναύτας, ὡς ἀποστρέψων τὸν πλοῦν. Αἰσθόμενος δ' ὁ Καῖσαρ ἀναδείκνυσιν ἑαυτὸν, καὶ τοῦ κυβερνήτου λαβόμενος τῆς χειρὸς, ἐκπεπληγμένου πρὸς τὴν ὄψιν· Ἴθι, ἔφη, γενναῖε, τόλμα καὶ δέδιθι μηδέν· Καίσαρα

NOTÆ

14 Τάς τε ναῦς] Vocem mediam adjecit Reiske, ut hæc verba cum antecedentibus cohæreant. Mihi, ne quid diffitear, legendum videbatur: καὶ τὴν Ἤπειρον ἀποσκοποῦντες, τὰς ναῦς, ἐφ' ὧν ἔμελλον περαιοῦσθαι, προσέμενον sive προσέμεινον.

1 Ἀξιόμαχον] De exercitu Pompeii vid. Cæsar de B. C. III. 4.

2 Περιπαθῶν] Suspicabatur relictos belli eventum operiri ac transire nolle. *Dio Cass.*

3 Δωδεκάσκαλμον] Duodecim remis instructum. Κελήτιον ὀξὺ dixit Appianus.

4 Καταβαλὼν ἑαυτὸν] Metaphorice *sese abjiciens atque prosternens, ut unum quempiam et contemtis hominibus,* (ut recte vertit Henr. Steph.) sortem et dignitatem dissimulans. Ne velis cum Reiskio: καταβ. ἑ. εἰς μυχόν τινα τῶν παρημ. *cum se abjecisset in latebram quandam contemtam.*

5 Τοῦ δ' Ἀνίου] Qui Straboni p. 486. *Aous* dicitur, ubi vide Casaub.

6 Αὖραν] Nocturna sive potius matutina aura, sub ortum solis a terra spirans, nisi a procella reprimitur, navibus e portubus in mare egressuris utilissima est. Ἣ παρεῖχε τηνικαῦτα, *quæ tum,* quando spirat, *præbere solet.* Ad πελάγιος supple ἄνεμος.

φέρεις, καὶ τὴν Καίσαρος τύχην συμπλέουσαν. Ἐλάθοντο [7] τοῦ χειμῶνος οἱ ναῦται, καὶ ταῖς κώπαις ἐμφῦντες, ἐβιάζοντο πάσῃ προθυμίᾳ τὸν ποταμόν. Ὡς δ' ἦν ἄπορα, δεξάμενος πολλὴν θάλατταν, καὶ κινδυνεύσας ἐν τῷ στόματι, συνεχώρησε μάλ' ἄκων τῷ κυβερνήτῃ μεταβαλεῖν. Ἀνιόντι δ' αὐτῷ κατὰ πλῆθος ἀπήντων οἱ στρατιῶται, πολλὰ μεμφόμενοι καὶ δυσπαθοῦντες, εἰ μὴ πέπεισται καὶ σὺν αὐτοῖς μόνοις ἱκανὸς εἶναι νικᾶν, ἀλλ' ἄχθεται καὶ παραβάλλεται [8] διὰ τοὺς ἀπόντας, ὡς ἀπιστῶν τοῖς παροῦσιν.

CAP. XXXIX.

Reliquo Cæsaris exercitu ex Italia tandem transvecto, universus fame premitur, et licet in multis levibus præliis superior fuerit, aliquando etiam fugatur, Cæsare ipso in summo periculo hærente. Pompeius victoria non utitur. Cæsar damnato consilio circa Pompeii castra hærendi, in Macedoniam contra Scipionem exercitum ducere statuit.

Ἐκ τούτου κατέπλευσε [1] μὲν Ἀντώνιος ἀπὸ Βρεντησίου τὰς δυνάμεις ἄγων. Θαῤῥήσας δὲ Καῖσαρ προὐκαλεῖτο Πομπήϊον, ἱδρυμένον ἐν καλῷ, καὶ χορηγούμενον ἔκ τε γῆς καὶ θαλάττης ἀποχρώντως, αὐτὸς ἐν οὐκ ἀφθόνοις διάγων κατ' ἀρχὰς, ὕστερον δὲ καὶ σφόδρα πιεσθεὶς ἀπορίᾳ τῶν ἀναγκαίων.[2] Ἀλλὰ ῥίζαν [3] τινὰ κόπτοντες οἱ στρατιῶται, καὶ γάλακτι φυρῶντες προσεφέροντο, καί ποτε καὶ διαπλάσαντες ἐξ αὐτῆς ἄρτους,[4] καὶ ταῖς προφυλακαῖς τῶν πολεμίων ἐπιδραμόντες, ἔβαλλον εἴσω καὶ διεῤῥίπτουν, ἐπιλέγοντες, ὡς, ἄχρις ἂν ἡ γῆ τοιαύτας ἐκφέρῃ ῥίζας, οὐ παύσονται πολιορκοῦντες [5] Πομπήϊον. Ὁ μέντοι Πομπήϊος

NOTÆ

7 Ἐλάθοντο] Plerisque editorum oratio videtur hiulca, itaque vel *οὖν* vel *γοῦν* addi volunt, et Reiske adeo conjecit: *ταῦτ' ἀκούσαντες ἐπελάθοντο.* Sed, ni fallor, Plutarchus consulto hæcce complementa omisit.

8 Παραβάλλεσθαι] Temere se magno periculo objicere.

1 Κατέπλευσε] Cf. Cæsar de B. C. III. 25—30.

2 Ἀπορίᾳ τῶν ἀναγκαίων] Pompeius enim in proximis quibusque regionibus frumentum omne corruperat quod auferri non potuerat.

3 Ῥίζαν] Quæ, si lectio genuina est, ap. Cæs. III. 48. *chara* appellatur; de qua nobis nihil constare non miraberis. Cf. Morus ad Cæsar. locum. Reiskio, pro ἀλλὰ sententiam ὅθεν sive ὥστε postulare censenti non assentior. Lectione vulgata indicatur, radicem repertam incommodum illud quodammodo sublevasse.

4 Ἄρτους] *Id genus radicis ad similitudinem panis efficiebant.* Cæs. l. l.

5 Πολιορκοῦντες] Pompeius enim neque prælio cum Cæsare decertare audebat, sed edito quodam loco ad mare sito, Petra appellabatur, castra munierat; *neque a mari Dyrrhachioque discedere volebat, quod omnem appara-*

οὔτε τοὺς ἄρτους, οὔτε τοὺς λόγους εἴα τούτους ἐκφέρεσθαι πρὸς τὸ πλῆθος. Ἠθύμουν γὰρ οἱ στρατιῶται, τὴν ἀγριότητα καὶ τὴν ἀπάθειαν τῶν πολεμίων, ὥσπερ θηρίων, ὀῤῥωδοῦντες. Ἀεὶ δέ τινες περὶ τοῖς ἐρύμασι τοῖς Πομπηΐου[6] μάχαι σποράδες ἐγίγνοντο· καὶ περιῆν πάσαις ὁ Καῖσαρ, πλὴν μιᾶς·[7] ἐν ᾗ τροπῆς μεγάλης γενομένης, ἐκινδύνευσεν[8] ἀπολέσαι τὸ στρατόπεδον. Πομπηΐου γὰρ προσβαλόντος, οὐδεὶς ἔμεινεν, ἀλλὰ καὶ τάφροι κατεπίμπλαντο κτεινομένων, καὶ περὶ τοῖς αὐτῶν χαρακώμασι καὶ περιτειχίσμασιν ἔπιπτον ἐλαυνόμενοι προτροπάδην. Καῖσαρ δ' ὑπαντιάζων, ἐπειρᾶτο μὲν ἀναστρέφειν τοὺς φεύγοντας, ἐπέραινε δ' οὐδέν· ἀλλ' ἐπιλαμβανομένου τῶν σημείων ἀπεῤῥίπτουν οἱ κομίζοντες, ὥστε δύο καὶ τριάκοντα λαβεῖν τοὺς πολεμίους, αὐτὸς δὲ παρὰ μικρὸν ἦλθεν ἀποθανεῖν. Ἀνδρὶ γὰρ μεγάλῳ καὶ ῥωμαλέῳ, φεύγοντι παρ' αὐτὸν, ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα, μένειν ἐκέλευσε, καὶ στρέφεσθαι πρὸς τοὺς πολεμίους. Ὁ δὲ μεστὸς ὢν ταραχῆς παρὰ τὸ δεινὸν, ἐπήρατο τὴν μάχαιραν, ὡς καθιξόμενος· φθάνει δ' ὁ τοῦ Καίσαρος ὑπασπιστὴς ἀποκόψας αὐτοῦ τὸν ὦμον. Οὕτω δ' ἀπέγνω τὰ καθ' αὐτὸν, ὥστ', ἐπεὶ Πομπήϊος ὑπ' εὐλαβείας τινὸς, ἢ τύχης,[9] ἔργῳ μεγάλῳ τέλος οὐκ ἐπέθηκεν, ἀλλὰ καθείρξας εἰς τὸν χάρακα τοὺς φεύγοντας, ἀνεχώρησεν, εἶπεν ἄρα πρὸς τοὺς φίλους ἀπιὼν[10] ὁ Καῖσαρ· Σήμερον ἂν ἡ νίκη παρὰ τοῖς πολεμίοις ἦν, εἰ τὸν νικῶντα εἶχον.[11] Αὐτὸς δὲ παρελθὼν εἰς τὴν σκηνὴν καὶ κατακλιθεὶς, νύκτα πασῶν ἐκείνην ἀνιαρωτάτην διήγαγεν, ἐν ἀπόροις λογισμοῖς, ὡς κακῶς ἐστρατηγηκὼς, ὅτι, καὶ χώρας ἐπικειμένης βαθείας καὶ πόλεων εὐδαιμόνων τῶν Μακεδονικῶν καὶ Θετταλικῶν, ἐάσας ἐκεῖ περισπᾶσαι τὸν πόλεμον, ἐνταῦθα καθέζοιτο πρὸς θαλάττῃ, ναυκρατούντων τῶν πολεμίων, πολιορκούμενος

NOTÆ

tum belli, tela, arma, tormenta ibi collocaverat, frumentumque exercitui navibus supportabat. Itaque Cæsar in collibus, qui circa castra Pompeii erant, castella communiit, inde ex castello in castellum perducta munitione circumvallare Pompeium instituit.

6 Τοῖς ἐρύμασι τοῖς Πομπ.] Pompeiani enim interiore spatio perpetuas munitiones effecerant, ne quo loco nostri intrare, atque ipsos a tergo circumvenire possent. Cæs. l. l.

7 Πλὴν μιᾶς] De qua præter Cæsarem videas Appian. B. Civ. II. 61. 62. et Dion. Cass. 41.

8 Ἐκινδύνευσεν scripsit Reiske, ex conjectura, pro ἐκινδύνευσε μὲν, quod defendi potest. Respondet enim in seqq. Καῖσαρ δὲ ὑπαντιάζων.

9 Ὑπ' εὐλαβείας τινὸς, ἢ τύχης] Τὴν ἀφυλαξίαν τοῦ χαρακώματος, ὡς ἐνέδραν, ὑφορώμενος, ἢ ὡς ἤδη κεκριμένου τοῦ πολέμου καταφρονήσας. Appian.

10 Ἀπιὼν] Confecta pugna discedens de Martis area in castra, ad tentorium. Vid. c. 56. *Reiske.*

11 Εἰ τὸν νικῶντα εἶχον] Hoc idem est ac, εἰ τὸν νικᾷν ἐπιστάμενον εἶχον, quibus verbis Appianus utitur, sive τὸν εἰδότα νικᾷν, ut Plutarchus in Apophth.

τοῖς ἀναγκαίοις μᾶλλον, ἢ τοῖς ὅπλοις πολιορκῶν. Οὕτω δὲ περισπασθεὶς[12] καὶ ἀνιαθεὶς πρὸς τὴν ἀπορίαν καὶ χαλεπότητα τῶν παρόντων, ἀνίστη τὸν στρατὸν, ἐπὶ Σκιπίωνα προάγειν εἰς Μακεδονίαν ἐγνωκώς. Ἢ γὰρ ἐπισπάσεσθαι τὸν Πομπήϊον, ὅπου μαχεῖται μὴ χορηγούμενος ὁμοίως ἀπὸ τῆς θαλάττης, ἢ περιέσεσθαι μεμονωμένου Σκιπίωνος.

CAP. XL.

Pompeius sequitur Cæsarem, cujus exercitum belli quidem peritissimum, continuis vero laboribus, senio, et lue tum ingruente sine prælio dissolutum iri sperat.

Τοῦτο τὴν Πομπηΐου στρατιὰν ἐπῆρε, καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν ἡγεμόνας,[1] ὡς ἡττημένου καὶ φεύγοντος ἔχεσθαι Καίσαρος. Αὐτὸς μὲν γὰρ εὐλαβῶς εἶχε Πομπήϊος ἀναῤῥίψαι τὴν μάχην περὶ τηλικούτων, καὶ παρεσκευασμένος ἄριστα πᾶσι πρὸς τὸν χρόνον,[2] ἠξίου τρίβειν καὶ μαραίνειν τὴν τῶν πολεμίων ἀκμὴν βραχεῖαν οὖσαν. Τὸ γάρ τοι μαχιμώτατον τῆς Καίσαρος δυνάμεως ἐμπειρίαν μὲν εἶχε καὶ τόλμαν ἀνυπόστατον πρὸς τοὺς ἀγῶνας, ἐν δὲ ταῖς πλάναις καὶ ταῖς στρατοπεδείαις καὶ τειχομαχοῦντες καὶ νυκτεγερτοῦντες ἐξέκαμνον[3] ὑπὸ γήρως, καὶ βαρεῖς ἦσαν τοῖς σώμασι πρὸς τοὺς πόνους, δι' ἀσθένειαν ἐγκαταλιπόντες[4] τὴν προθυμίαν. Τότε δὲ καί τι νόσημα λοιμῶδες ἐλέχθη, τὴν ἀτοπίαν τῆς διαίτης ποιησάμενον ἀρχὴν, ἐν τῇ στρατιᾷ περιφέρεσθαι τῇ Καίσαρος. Καὶ τὸ μέγιστον, οὔτε χρήμασιν ἐῤῥωμένος, οὔτε τροφῆς εὐπορῶν, χρόνου βραχέος ἐδόκει περὶ αὑτῷ[5] καταλυθήσεσθαι.

NOTÆ

12 Περισπασθεὶς] Præfero Bryani conjecturam: περιπαθής.

1 Ἡγεμόνας] De quorum sententiis adeas Vitam Pomp. c. 66

2 Πρὸς τὸν χρόνον] Nihil opus est emendatione Reiskiana: πρὸς τὸν μάκρον χρόνον, h. e. ad ducendum (prolatandum) bellum.

3 Ἐξέκαμνον] Contrarium plane pa-lam fecerunt in obsidione Pompeii et prælio modo descripto.

4 Ἐγκαταλ.] Necessaria non est emendatio Reiskiana, licet possit defendi, ἐγκαταλιπέντες ἐς τὴν προθ. propter *infirmitatem destituti ratione alacritatis:* ἐς tum æqui pollet præpositioni κατά.

5 Περὶ αὑτῷ] Sua sponte.

CAP. XLI.

Pompeium præfecti consilio suo uti non patiuntur. Cæsar Gomphis Thessaliæ urbe captis famem et luem ab exercitu suo amovet.

Διὰ ταῦτα Πομπηΐῳ μάχεσθαι μὴ βουλομένῳ[1] μόνος ἐπῄνει Κάτων, φειδοῖ τῶν πολιτῶν· ὅς γε καὶ τοὺς πεσόντας ἐν τῇ μάχῃ τῶν πολεμίων εἰς χιλίους[2] τὸ πλῆθος γενομένους, ἰδὼν, ἀπῆλθεν ἐγκαλυψάμενος καὶ καταδακρύσας. Οἱ δ' ἄλλοι πάντες ἐκάκιζον τὸν Πομπήϊον φυγομαχοῦντα, καὶ παρώξυναν, Ἀγαμέμνονα καὶ βασιλέα βασιλέων[3] ἀποκαλοῦντες, ὡς δὴ μὴ βουλόμενον ἀποθέσθαι τὴν μοναρχίαν, ἀλλ' ἀγαλλόμενον, ἡγεμόνων τοσούτων ἐξηρτημένων αὐτοῦ καὶ φοιτώντων ἐπὶ σκηνήν. Φαώνιος δὲ, τὴν Κάτωνος παῤῥησίαν ὑποποιούμενος, μανικῶς ἐσχετλίαζεν, εἰ μηδὲ τῆτες ἔσται τῶν περὶ Τουσκλάνον ἀπολαῦσαι σύκων, διὰ τὴν Πομπηΐου μοναρχίαν. Ἀφράνιος δὲ (νεωστὶ γὰρ ἐξ Ἰβηρίας ἀφῖκτο κακῶς στρατηγήσας,) διαβαλλόμενος ἐπὶ χρήμασι προδοῦναι τὸν στρατὸν, ἠρώτα, διὰ τί πρὸς τὸν ἔμπορον οὐ μάχονται τὸν ἐωνημένον παρ' αὐτοῦ τὰς ἐπαρχίας.[4] Ἐκ τούτων ἁπάντων συνελαυνόμενος ἄκων εἰς μάχην ὁ Πομπήϊος ἐχώρει τὸν Καίσαρα διώκων. Ὁ δὲ τὴν μὲν ἄλλην πορείαν[5] χαλεπῶς ἤνυσεν, οὐδενὸς παρέχοντος ἀγορὰν, ἀλλὰ πάντων καταφρονούντων διὰ τὴν ἔναγχος ἧτταν. Ὡς δ' εἷλε Γόμφους,[6] Θεσσαλικὴν πόλιν, οὐ μόνον ἔθρεψε τὴν στρατιὰν, ἀλλὰ καὶ τοῦ νοσήματος ἀπήλλαξε παραλόγως. Ἀφθόνῳ γὰρ ἐνέτυχον οἴνῳ, καὶ πιόντες ἀνέδην, εἶτα χρώμενοι κώμοις, καὶ βακχεύοντες ἀνὰ τὴν ὁδὸν,

NOTÆ

1 Βουλομένῳ] Hi dativi possunt esse absoluti, pro genitivis, quorum loco interdum adhiberi solent. Malo vero pro ἐπῄνει legere ἐπῄει accesserat, ut ab hoc verbo illi genitivi pendeant.

2 Εἰς χιλίους] Duo millia cæsa fuisse Plutarchus refert in Vita Pomp. c. 65. Minorem numerum veriorem esse, ex Cæs. de B. C. III. 71. videbis.

3 Βασιλέα βασιλέων] H. e. τοῖς ἀξιοῦσι τῆς οἰκουμένης ἄρχειν χρώμενον ὑπηρέταις καὶ δορυφόροις. Dictum erat Domitii Ahenobarbi. Vit. Pomp. 67. Favonii dictum ibidem repetitum est. Cf. etiam Cæsar III. 82. 83.

4 Τὰς ἐπαρχίας] H. e.: Si res tam facilis est, atque vobis videtur esse, cum Cæsare dimicare, eumque vincere, ut, qui minus fecerit, is statim venalis atque proditor sit habendus, eccur vos ipsi cunctamini cum Cæsare dimicare, eumque vincere, qui certe non videmini velle crimen, quo ego gravatus laboro, ad vos admittere? *Reiske.* L. Afranium proditionis exercitus Attius Rufus apud Pompeium postulaverat. Cæs. l. l.

5 Πορείαν] De qua vid. Cæs. de B. C. III. 72. seqq.

6 Γόμφους] Primum oppidum Thessaliæ venientibus ab Epiro, de quo expugnato vid. Cæs. III. 80.

ἐκ μέθης διεκρούσαντο καὶ παρήλλαξαν τὸ πάθος, εἰς ἕξιν ἑτέραν τοῖς σώμασι μεταπεσόντες.

CAP. XLII.

Pompeius iterum detrectat prælium, ominibus quoque deterritus; præfecti ejus summa fiducia victoriam sperant. Numerus militum et Pompeii et Cæsaris.

Ὡς δ' εἰς τὴν Φαρσαλίαν[1] ἐμβαλόντες ἀμφότεροι κατεστρατοπέδευσαν, ὁ μὲν Πομπήϊος αὖθις εἰς τὸν ἀρχαῖον ἀνεκρούετο[2] λογισμὸν τὴν γνώμην, ἔτι καὶ φασμάτων[3] οὐκ αἰσίων προσγενομένων, καὶ καθ' ὕπνον ὄψεως. Ἐδόκει γὰρ[4] ἑαυτὸν ὁρᾷν ἐν τῷ θεάτρῳ κροτούμενον ὑπὸ Ῥωμαίων. Οἱ δὲ περὶ αὐτὸν οὕτω θρασεῖς ἦσαν, καὶ τὸ νίκημα ταῖς ἐλπίσι προειληφότες, ὥστε φιλονεικεῖν ὑπὲρ τῆς Καίσαρος ἀρχιερωσύνης Δομίτιον[5] καὶ Σπινθῆρα καὶ Σκιπίωνα, διαμιλλωμένους ἀλλήλοις· πέμπειν δὲ πολλοὺς εἰς Ῥώμην μισθουμένους καὶ προκαταλαμβάνοντας οἰκίας ὑπατεύουσι καὶ στρατηγοῦσιν ἐπιτηδείους, ὡς εὐθὺς ἄρξοντες μετὰ τὸν πόλεμον. Μάλιστα δ' ἐσφάδαζον οἱ ἱππεῖς ἐπὶ τὴν μάχην, ἠσκημένοι περιττῶς ὅπλων λαμπρότησι, καὶ τροφαῖς ἵππων, καὶ κάλλει σωμάτων μέγα φρονοῦντες, καὶ διὰ τὸ πλῆθος, ἑπτακισχίλιοι πρὸς χιλίους τοὺς Καίσαρος ὄντες. Ἦν δὲ καὶ τὸ τῶν πεζῶν πλῆθος οὐκ ἀγχώμαλον, ἀλλὰ τετρακισμύριοι καὶ πεντακισχίλιοι παρετάττοντο δισμυρίοις καὶ δισχιλίοις.[6]

NOTÆ

1 Εἰς τὴν Φαρσαλίαν] Sc. χώραν sive εἰς τὸ Φαρσάλιον πεδίον.

2 Ἀνεκρούετο] Reiske mavult ἀνέκρουε. Utraque forma in usu est.

3 Φασμάτων] De quibus videas Appianum II. 68.

4 Ἐδόκει γὰρ—] Manca hæc esse, palam est: cum in plausu nihil sit diri; petendumque sit *dirum* illud ex *loci* circumstantiis, quæ hic non narrantur. Alii ex Pompeio supplent, alii scholium putant, quibus accedo. *Moses Dusoul.* Ex Pompeii vita c. 68. huc pertinent hæc: τῆς δὲ νυκτὸς ἔδοξε κατὰ τοὺς ὕπνους Πομπήϊος, εἰς τὸ θεάτρον εἰσιόντος αὐτοῦ, κροτεῖν τὸν δῆμον, αὐτὸς δὲ κοσμεῖν ἱερὸν Ἀφροδίτης νικηφόρου πολλοῖς λαφύροις. Καὶ τὰ μὲν ἐθάῤῥει, τὰ δ' ὑπέθραττεν αὐτὸν ἡ ὄψις, δεδοικότα, μὴ τῷ γένει τῷ Καίσαρος εἰς Ἀφροδίτην ἀνήκοντι δόξα καὶ λαμπρότης ἀπ' αὐτοῦ γένηται.

5 Δομίτιον] Int. C. Domitium Ahenobarbum, Pompeianum; Lentulum Spinthera, et Luc. Scipionem, Pompeii socerum.

6 De numero militum utriusque aciei consentiunt Cæs. III. 88. 89. App. II. 70. Plut. Pomp. c. 69.

CAP. XLIII.

Cæsarem milites sui pugnare jubent, quam primum posset. Omina Cæsari felicia.

Ὁ δὲ Καῖσαρ τοὺς στρατιώτας συναγαγὼν, καὶ προειπὼν, ὡς δύο μὲν αὐτῷ τάγματα Κορφίνιος[1] ἄγων ἐγγύς ἐστιν, ἄλλαι δὲ πεντεκαίδεκα σπεῖραι μετὰ Καληνοῦ κάθηνται περὶ Μέγαρα καὶ Ἀθήνας, ἠρώτησεν εἴτε βούλονται περιμένειν ἐκείνους, εἴτ' αὐτοὶ διακινδυνεῦσαι καθ' ἑαυτούς. Οἱ δ' ἀνεβόησαν, δεόμενοι μὴ περιμένειν, ἀλλὰ μᾶλλον, ὅπως τάχιστα συνίωσιν εἰς χεῖρας τοῖς πολεμίοις, τεχνάζεσθαι καὶ στρατηγεῖν. Ποιουμένῳ δὲ καθαρμὸν αὐτῷ τῆς δυνάμεως, καὶ θύσαντι τὸ πρῶτον ἱερεῖον, εὐθὺς ὁ μάντις ἔφραζε, τριῶν ἡμερῶν[2] μάχῃ κριθήσεσθαι πρὸς τοὺς πολεμίους. Ἐρομένου δὲ τοῦ Καίσαρος, εἰ καὶ περὶ τοῦ τέλους ἐνορᾷ τι τοῖς ἱερείοις εὔσημον; Αὐτὸς ἂν, ἔφη, σὺ τοῦτο βέλτιον ὑποκρίναιο σαυτῷ· μεγάλην γὰρ οἱ θεοὶ μεταβολὴν καὶ μετάπτωσιν ἐπὶ τὰ ἐναντία τῶν καθεστώτων δηλοῦσιν· ὥστ', εἰ μὲν εὖ πράττειν ἡγῇ σεαυτὸν ἐπὶ τῷ παρόντι, τὴν χείρονα προσδόκα τύχην· εἰ δὲ κακῶς, τὴν ἀμείνονα. — Τῇ δὲ πρὸ τῆς μάχης νυκτὶ τὰς φυλακὰς ἐφοδεύοντος αὐτοῦ, περὶ τὸ μεσονύκτιον[3] ὤφθη λαμπὰς οὐρανίου πυρὸς, ἣν ὑπερενεχθεῖσαν τὸ Καίσαρος στρατόπεδον, λαμπρὰν καὶ φλογώδη γενομένην, ἔδοξεν[4] εἰς τὸ Πομπηΐου καταπεσεῖν· ἑωθινῆς δὲ φυλακῆς καὶ πανικὸν τάραχον ᾔσθοντο, γιγνόμενον παρὰ τοῖς πολεμίοις. Οὐ μὴν μαχεῖσθαί γε κατ' ἐκείνην προσεδόκα τὴν ἡμέραν, ἀλλ' ὡς ἐπὶ Σκοτούσης ὁδεύων ἀνεζεύγνυεν.

NOTÆ

1 Κορφίνιος] Omnes emendant Κορνιφίκιος, ut in Anon. est. Occurrit iterum c. 51. *Bryanus.* Q. Cornificius Cæsaris quæstor erat, *Cæs. B. Alex.* 42. Q. Calenus, Cæsaris legatus.

2 Τριῶν ἡμερῶν] *Intra triduum.*

3 Περὶ τὸ μεσονύκτιον] Ἑωθινῆς φυλακῆς, Plut. Pomp. 68.

4 Ἔδοξεν] *Existimabat, putabat.* Non opus est, ut cum Reiskio ἐδόξασεν legas. Propter hoc σέλας οἱ μὲν ἀμφὶ τὸν Πομπήϊον ἔσεσθαί τι λαμπρὸν αὐτοῖς ἔφασαν ἐκ τῶν πολεμίων. Ὁ δὲ Καῖσαρ, σβέσειν αὐτὸς ἐμπεσὼν τὰ Πομπηΐου. Scotusa est urbs Thessaliæ.

CAP. XLIV.

Aciei utriusque descriptio, utriusque imperatoris rationes prælii ineundi. Crassinii, præfecti Cæsaris animus et facinus forte; quod prælium feliciter a Cæsaris parte auspicatur.

Ἐπεὶ δὲ, τῶν σκηνῶν ἤδη καταλελυμένων, οἱ σκοποὶ προσίππευσαν αὐτῷ, τοὺς πολεμίους ἐπὶ μάχῃ καταβαίνειν ἀπαγγέλλοντες, περιχαρὴς γενόμενος, καὶ εὐξάμενος τοῖς θεοῖς, παρέταττε τὴν φάλαγγα, τὴν τάξιν τριπλῆν ποιῶν. Καὶ τοῖς μὲν μέσοις ἐπέστησε Καλβῖνον Δομίτιον,[1] τῶν δὲ κεράτων τὸ μὲν εἶχεν Ἀντώνιος, αὐτὸς δὲ τὸ δεξιὸν,[2] ἐν τῷ δεκάτῳ τάγματι μέλλων μάχεσθαι. Κατὰ τοῦτο δὲ τοὺς τῶν πολεμίων ἱππεῖς ἀντιπαρατατтομένους ὁρῶν, καὶ δεδοικὼς τὴν λαμπρότητα καὶ τὸ πλῆθος αὐτῶν, ἀπὸ τῆς ἐσχάτης τάξεως ἀδήλως ἐκέλευσε περιελθεῖν πρὸς ἑαυτὸν ἓξ σπείρας,[3] καὶ κατόπιν ἔστησε τοῦ δεξιοῦ, διδάξας,[4] ἃ χρὴ ποιεῖν, ὅταν οἱ τῶν πολεμίων ἱππεῖς προσφέρωνται. Πομπήϊος[5] δὲ τὸ μὲν αὐτὸς εἶχε τῶν κεράτων, τὸ δ' εὐώνυμον Δομίτιος, τοῦ δὲ μέσου Σκιπίων ἦρχεν ὁ πενθερός. Οἱ δὲ ἱππεῖς ἅπαντες ἐπὶ τὸ ἀριστερὸν ἔβρισαν, ὡς τὸ δεξιὸν κυκλωσόμενοι τῶν πολεμίων, καὶ λαμπρὰν περὶ αὐτὸν τὸν ἡγεμόνα ποιησόμενοι τροπήν. Οὐδὲν γὰρ ἀνθέξειν[6] βάθος ὁπλιτικῆς φάλαγγος, ἀλλὰ συντρίψεσθαι καὶ καταῤῥάξεσθαι πάντα τοῖς ἐναντίοις, ἐπιβολῆς ἅμα τοσούτων ἱππέων γενομέ-

NOTÆ

1 Καλβ. Δομ.] Cn. Domitium Calvinum appellat Cæsar III. 34.

2 Τὸ δεξιὸν] Dextro cornu præerat P. Sulla. Sed Cæsarem ibidem fuisse, omnes testantur.

3 Ἓξ σπείρας] Τρισχιλίους εὐτολμοτάτους πεζούς. Appianus.

4 Διδάξας] Ὅταν προσελαύνωσιν οἱ ἱππεῖς, διὰ τῶν προμάχων ἐκδραμόντας, μὴ προέσθαι τοὺς ὑσσοὺς, ὥσπερ εἰώθασιν οἱ κράτιστοι, σπεύδοντες ἐπὶ τὰς ξιφουλκίας, ἀλλὰ παίειν ἄνω (sive τὰ ἄνω) συντιτρώσκοντας ὄμματα καὶ πρόσωπα τῶν πολεμίων· οὐ γὰρ μενεῖν τοὺς καλοὺς τούτους καὶ ἀνθηροὺς πυῤῥιχιστὰς διὰ τὸν ὡραϊσμὸν, οὐδ' ἀντιβλέψειν πρὸς τὸν σίδηρον ἐν ὀφθαλμοῖς γινόμενον. Plut. Pomp. 69.

5 Πομπήϊος] De Pompeii loco, mirum est quantum dissentiant. Appianus eum cum Afranio castra tuitum esse tradit, II. 76.; Plutarchus nostro loco et in Pomp. Vita c. 69. dextro suo cornu præfuisse contra Antonium; Cæsar vero l. III. 88. et 89. in sinistro cornu fuisse, et Cæsarem ipsum contra Pompeium constitisse. Id quod mihi verosimillimum.

6 Ἀνθέξειν] Sc. ᾤοντο seu ἐνόμιζον, quod verbum recte Stephanus censet ab ipso auctore consulto omissum. Mox pro καταῤῥάξεσθαι Solanus mavult καταῤῥήξεσθαι. Utrumque eodem redit.

νης. Ἐπεὶ δὲ σημαίνειν ἔμελλον ἀμφότεροι τὴν ἔφοδον, Πομπήϊος μὲν ἐκέλευσε τοὺς ὁπλίτας ἑστῶτας ἐν προβολῇ [7] καὶ μένοντας ἀραρότως δέχεσθαι τὴν ἐπιδρομὴν τῶν πολεμίων, μέχρις ἂν ὑσσοῦ βολῆς ἐντὸς γένωνται. Καῖσαρ δὲ καὶ περὶ τοῦτο διαμαρτεῖν φησιν αὐτὸν, ἀγνοήσαντα τὴν μετὰ δρόμου καὶ φοβερὰν [8] ἐν ἀρχῇ γινομένην σύῤῥαξιν, ὡς ἔν τε ταῖς πληγαῖς βίαν προστίθησι, καὶ συνεκκαίει τὸν θυμὸν, ἐκ πάντων ἀναῤῥιπιζόμενον. Αὐτὸς δὲ κινεῖν τὴν φάλαγγα μέλλων, καὶ προϊὼν ἐπ' ἔργον ἤδη, πρῶτον ὁρᾷ τῶν ταξιαρχῶν ἄνδρα τινὰ πιστὸν αὐτῷ καὶ πολέμων ἔμπειρον, ἐπιθαρσύνοντα τοὺς ὑφ' αὐτῷ καὶ προσκαλούμενον [9] εἰς ἄμυναν ἀλκῆς. Τοῦτον ὀνωμαστὶ προσαγορεύσας· Τί ἐλπίζομεν, εἶπεν, ὦ Γάϊε Κρασσίνιε,[10] καὶ πῶς τι [11] θράσους ἔχομεν; ὁ δὲ Κρασσίνιος, ἐκτείνας τὴν δεξιὰν, καὶ μέγα βοήσας· Νικήσομεν, ἔφη, λαμπρῶς, ὦ Καῖσαρ, ἐμὲ γὰρ ἢ ζῶντα τήμερον, ἢ τεθνηκότα, ἐπαινέσεις. Ταῦτ' εἰπὼν, πρῶτος ἐμβάλλει τοῖς πολεμίοις δρόμῳ, συνεπισπασάμενος τοὺς περὶ αὐτὸν ἑκατὸν εἴκοσι στρατιώτας.[12] Διακόψας δὲ τοὺς πρώτους, καὶ πρόσω χωρῶν φόνῳ πολλῷ καὶ βιαζόμενος, ἀνακόπτεται ξίφει πληγεὶς διὰ τοῦ στόματος, ὥστε καὶ τὴν αἰχμὴν ὑπὲρ τὸ ἰνίον ἀνασχεῖν.

CAP. XLV

Equites Pompeii impetu in hostes facto faciebus suis metuentes perturbantur et turpiter fugiunt. Ipse attonitus in tabernaculum redit, eventum manens, donec castris suis jam oppugnatis veste mutata fugit. In Ægypto occiditur.

Οὕτω δὲ τῶν πεζῶν κατὰ τὸ μέσον συῤῥαγέντων καὶ μαχομένων

NOTÆ

7 Ἐν προβολῇ] *In procinctu.* Totum ferme hunc locum repetiit Plutarchus in Pompeio c. 69., ubi etiam sicut in Appiano c. 79., potissimum vero ap. Cæs. III. 92. 93. causam vide, cur Pomp. hoc jusserit, Cæsar reprehenderit.

8 Φοβερὰν] Præfero cum Bryano φορᾶς, quod exhibet C. Par.

9 Προσκαλ.] Reiske mavult προκαλούμενον.

10 Κρασσ.] Crassinium Plut. nostro loco, C. Crassianum in v. Pomp. c. 71., Crastinum Appianus appellat II. 82., Lucanus VII. 471., Livius ap. Scholiasten ad Lucanum, et Cæsar B. C. III. 91. ubi, sicut c. 99. plura de homine videas.

11 Πῶς τι] Lege cum Stephano et Cod. Anon. πῶς τοῦ θράσους. Minime fero Reiskii emendationem: πῶς καταπλήξεως ἢ θάρσους ἔχομεν.

12 Στρατιώτας] Qui voluntarii erant prosecuti.

ἀπὸ τοῦ κέρατος,[1] οἱ τοῦ Πομπηΐου ἱππεῖς σοβαρῶς ἐπήλαυνον, εἰς κύκλωσιν τοῦ δεξιοῦ [2] τὰς ἴλας ἀνεχόμενοι· καὶ πρὶν ἢ προσβαλεῖν [3] αὐτοὺς, ἐκτρέχουσιν αἱ σπεῖραι παρὰ Καίσαρος, οὐχ,[4] ὥσπερ εἰώθασιν, ἀκοντίσμασι χρώμενοι τοῖς ὑσσοῖς, οὐδὲ μηροὺς παίοντες ἐκ χειρὸς, ἢ κνήμας τῶν πολεμίων, ἀλλὰ τῶν ὄψεων ἐφιέμενοι, καὶ τὰ πρόσωπα συντιτρώσκοντες· ὑπὸ Καίσαρος δεδιδαγμένοι τοῦτο ποιεῖν, ἐλπίζοντος ἄνδρας οὐ πολλὰ πολέμοις, οὐδὲ τραύμασιν, ὡμιληκότας, νέους δὲ καὶ κομῶντας ἐπὶ κάλλει καὶ ὥρᾳ, μάλιστα τὰς τοιαύτας πληγὰς ὑπόψεσθαι, καὶ μὴ μενεῖν, τὸν ἐν τῷ παρόντι κίνδυνον ἅμα καὶ τὴν αὖθις αἰσχύνην [5] δεδοικότας. Ὃ δὴ καὶ συνέβαινεν· οὐ γὰρ ἠνείχοντο τῶν ὑσσῶν ἀναφερομένων, οὐδ᾽ ἐτόλμων ἐν ὀφθαλμοῖς τὸν σίδηρον ὁρῶντες, ἀλλ᾽ ἀπεστρέφοντο καὶ συνεκαλύπτοντο,[6] φειδόμενοι τῶν προσώπων. Καὶ τέλος οὕτω ταράξαντες ἑαυτοὺς ἐτράποντο φεύγειν, αἴσχιστα λυμηνάμενοι τὸ σύμπαν. Εὐθὺς γὰρ οἱ μὲν νενικηκότες τούτους, ἐκυκλοῦντο τοὺς πεζοὺς,[7] καὶ κατὰ νώτου προσπίπτοντες ἔκοπτον. Πομπήϊος δ᾽ ὡς κατεῖδεν ἀπὸ θατέρου [8] τοὺς ἱππεῖς φυγῇ σκεδασθέντας, οὐκέτ᾽ ἦν ὁ αὐτὸς, οὐδ᾽ ἐμέμνητο Πομπήϊος ὢν Μάγνος, ἀλλ᾽ ὑπὸ θεοῦ μάλιστα βλαπτομένῳ τὴν γνώμην ἐοικὼς, ἢ διὰ θείας ὄττης [9] τεθαμβημένος, ἄφθογγος ᾤχετ᾽ ἀπιὼν ἐπὶ σκηνήν· καὶ καθεζόμενος ἐκαραδόκει τὸ μέλλον, ἄχρις οὗ, τροπῆς ἁπάντων γενομένης, ἐπέβαινον οἱ πολέμιοι τοῦ χάρακος, καὶ διεμάχοντο πρὸς τοὺς φυλάττοντας. Τότε δ᾽ ὥσπερ ἔννους γενόμενος, καὶ ταύτην μόνην, ὥς φασι, φωνὴν ἀφείς· Οὐκοῦν

NOTÆ

1 Ἀπὸ τοῦ κέρατος] Lævi Pompeianorum, dextri Cæsaris.

2 Τοῦ δεξιοῦ] Cæsaris. Pro ἀνεχόμενοι legas ἀναχεόμενοι cum Bryano.

3 Πρὶν ἢ προσβαλεῖν] Cæsaris tamen equites, latus aciei dextrum tegentes, loco moverant.

4 Οὐχ, ὥσπερ—] *Non utebantur, ut alias solebant, pilis tanquam missilibus.* Pila enim ex aliquo spatio in hostes mitti solebant; tum milites, impetu facto, ad gladios redibant, atque si cum equite pugnabatur, femina potissimum et crura feriebant. Hoc igitur modo Cæsar pugnare vetuit, sed jussit, ut proxime equites progressi, pila sursum in facies mitterent, quod Plutarchus paulo post τοὺς ὑσσοὺς ἀναφέρειν et in Pomp. c, 71. ὑψηλοῖς χρῆσθαι τοῖς ὑσσοῖς dicit.

5 Τὴν αὖθις αἰσχύνην] *Deformitatem in posterum.*

6 Συνεκαλύπτοντο] Προϊσχόμενοι τῶν ὄψεων τὰς χεῖρας. — Ἀπεστρέφοντο dedit Reiske ex conj. Solani pro ἐπεστρέφοντο.

7 Τοὺς πεζοὺς] Pompeianos in lævo cornu.

8 Ἀπὸ θατέρου] A dextro cornu suo.

9 Ὄττης] *Voce quadam divinitus edita;* a cujusmodi vocibus hominum mentes alias ad furorem incitari, alias ad tarditatem et oblivionem rerum omnium occæcari, credebant pagani. *Reiske.* Ὑπὸ θεοβλαβείας dixit Appian. Vulgata ante Reiskium erat ἥττης.

καὶ ἐπὶ τὴν παρεμβολήν; ἀπεδύσατο μὲν τὴν ἐναγώνιον καὶ στρατηγικὴν ἐσθῆτα, φεύγοντι δὲ πρέπουσαν μεταλαβὼν ὑπεξῆλθεν. Ἀλλ' οὗτος μὲν οἵαις ὕστερον [10] χρησάμενος τύχαις, ὅπως τε παραδοὺς ἑαυτὸν τοῖς Αἰγυπτίοις ἀνδράσιν ἀνῃρέθη, δηλοῦμεν ἐν τοῖς περὶ ἐκείνου γράμμασιν.

CAP. XLVI.

Cæsaris dictum, cum hostes in Pompeii castris prostratos videret. Cæsi sunt ex Pompeii militibus circiter VI. millia. Comitas Cæsaris in captivos.

Ὁ δὲ Καῖσαρ, ὡς ἐν τῷ χάρακι τοῦ Πομπηΐου γενόμενος, τούς τε κειμένους νεκροὺς ἤδη τῶν πολεμίων εἶδε, καὶ τοὺς ἐπικτεινομένους, εἶπεν ἄρα [1] στενάξας· Τοῦτ' ἐβουλήθησαν, εἰς τοῦτό με ἀνάγκης ὑπηγάγοντο, ἵνα [2] Γάϊος Καῖσαρ, ὁ μεγίστους πολέμους κατορθώσας, εἰ προηκάμην τὰ στρατεύματα, κἂν κατεδικάσθην. Ταῦτά φησι Πολλίων Ἀσίννιος [3] τὰ ῥήματα Ῥωμαϊστὶ μὲν ἀναφθέγξασθαι τὸν Καίσαρα παρὰ τὸν τότε καιρὸν, Ἑλληνιστὶ δ' ὑπ' αὐτοῦ γεγράφθαι. Τῶν δ' ἀποθανόντων τοὺς πλείστους οἰκέτας γενέσθαι, περὶ τὴν κατάληψιν τοῦ χάρακος ἀναιρεθέντας· στρατιώτας δὲ μὴ πλείους ἑξακισχιλίων [4] πεσεῖν. Τῶν δὲ πεζῶν τῶν ἁλόντων κατέμιξε τοὺς πλείστους ὁ Καῖσαρ εἰς τάγματα· πολλοῖς δὲ καὶ τῶν ἐπιφανῶν ἄδειαν ἔδωκεν· ὧν καὶ

NOTÆ

10 Οἵαις ὕστερον] Sic bene dedit Reiske ex conjectura pro ταῖς ὕστερον. Solanus voluerat vel ἀλλ' ὅσαις sive ὁποίαις μὲν ταῖς—vel ἀλλ' οὗτος μὲν αἷς ὕστερον. Idem etiam pro δηλοῦμεν voluit δηλώσομεν, quia Plutarchus supra dixit, se Pompeii quoque vitam *scripturum*. Sed hac emendatione non opus est; præsens sæpe pro futuro adhibetur. Nec accedo Reiskio ad ἀνδράσιν addenti ἐπιόρκοις.

1 Ἄρα] Reiskio legendum videtur εὐρὺ, *latum gemens*; et paulo post, ὁ τοὺς μεγίστους.

2 Ἵνα] H. l. est *ubi*, Reiskio monente. Verte: *ubi* sive *cum ego C. Cæsar forte condemnarer, si exercitum dimisissem*. Suetonio teste c. 30. Cæsar ad verbum dixit hæc: *Hoc voluerunt: tantis rebus gestis C. Cæsar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petissem*. Non diffiteor, verba εἰς τοῦτό με ἀνάγκης ὑπηγάγοντο suspecta mihi esse, ut glossam ad τοῦτ' ἐβουλήθησαν.

3 Ἀσίννιος] Sic Plutarchus aliis quoque locis. Rectius scribitur supra c. 32. Ἀσίνιος.

4 Ἑξακισχιλίων] Idem repetiit Plut. in Pomp. c. 72. Qui plures cecidisse scripserunt, sociorum quoque et servorum numerum inierunt. Cf. App. II. 82. et Cæs. III. 99.

Βροῦτος[5] ἦν ὁ κτείνας αὐτὸν ὕστερον, ἐφ' ᾧ λέγεται μὴ φαινομένῳ μὲν ἀγωνιάσαι, σωθέντος δὲ καὶ παραγενομένου πρὸς αὐτὸν ἡσθῆναι διαφερόντως.

CAP. XLVII.

Trallibus palma nata et C. Cornelii vaticinium de Cæsaris victoria.

Σημείων δὲ πολλῶν γενομένων τῆς νίκης, ἐπιφανέστατον ἱστορεῖται τὸ περὶ Τράλλεις.[1] Ἐν γὰρ ἱερῷ Νίκης ἀνδριὰς εἱστήκει Καίσαρος, καὶ τὸ περὶ αὐτὸ χωρίον αὐτό τε στερεὸν φύσει, καὶ λίθῳ σκληρῷ κατεστρωμένον ἦν ἄνωθεν· ἐκ τούτου λέγουσιν ἀνατεῖλαι φοίνικα παρὰ τὴν βάσιν τοῦ ἀνδριάντος. Ἐν δὲ Παταβίῳ Γάϊος Κορνήλιος, ἀνὴρ εὐδόκιμος ἐπὶ μαντικῇ, Λιβίου τοῦ συγγραφέως πολίτης καὶ γνώριμος, ἐτύγχανεν ἐπ' οἰωνοῖς καθήμενος ἐκείνην τὴν ἡμέραν. Καὶ πρῶτον μὲν, ὡς Λίβιός φησι, τὸν καιρὸν ἔγνω τῆς μάχης, καὶ πρὸς τοὺς παρόντας ἔφη, ὅτι καὶ δὴ περαίνεται τὸ χρῆμα, καὶ συνίασιν εἰς ἔργον οἱ ἄνδρες. Αὖθις δὲ πρὸς τῇ θέᾳ γενόμενος, καὶ τὰ σημεῖα κατιδὼν, ἀνήλατο μετ' ἐνθουσιασμοῦ, βοῶν· Νικᾷς, ὦ Καῖσαρ. Ἐκπλαγέντων δὲ τῶν παρατυχόντων, περιελὼν τὸν στέφανον ἀπὸ τῆς κεφαλῆς, ἐνωμότως ἔφη, μὴ πρὶν ἐπιθήσεσθαι πάλιν, ἢ τῇδε τῇ τέχνῃ μαρτυρῆσαι τὸ ἔργον. Ταῦτα μὲν οὖν ὁ Λίβιος οὕτω γενέσθαι καταβεβαιοῦται.

CAP. XLVIII.

Cæsar Pompeium persequitur, Thessalis interim et Asiaticis benefaciens. Alexandriam vecto Pompeii caput et sigillum affertur. Clementer agit cum captis Pompeii amicis. Sive propter Cleopatræ amorem, sive propter Pothini insidias, in bellum Alexandrinum incidit.

Καῖσαρ δὲ, τῷ Θετταλῶν ἔθνει[1] τὴν ἐλευθερίαν ἀναθεὶς νικητήριον,

NOTÆ

5 *Brutus*] Jusserat Cæsar duces suos, ut Bruto in prælio parcerent, sed ad se perducerent, si quidem volens sequeretur, sin repugnaret, missum facerent. Hoc eum ferunt in Serviliæ, Bruti matris, gratiam fecisse; cum qua, insano ipsius amore correpta, juvenis adhuc rem habuisse traditur, et Brutum, quo maxime tempore amor iste flagravit, editum, quodammodo sibi persuaserat ex se natum. Plut. Brut. c. 5.

1 Τράλλεις] Portentum hoc Plinius XVII. 25. et cum C. Cornelii vaticinio Dio Cassius l. 41. aliique commemorarunt.

1 Thessali a Cæsaris partibus steterant. App. II. 88. Cf. etiam Cæs. B. C. III. 31. 86. et 87.

ἐδίωκε Πομπήϊον· ἁψάμενος δὲ τῆς Ἀσίας, Κνιδίους[2] μὲν Θεοπόμπῳ, τῷ συναγαγόντι τοὺς μύθους, χαριζόμενος, ἠλευθέρωσε, καὶ πᾶσι τοῖς τὴν Ἀσίαν κατοικοῦσι τὸ τρίτον τῶν φόρων ἀνῆκεν. Εἰς δ' Ἀλεξάνδρειαν ἐπὶ Πομπηΐῳ τεθνηκότι καταχθεὶς, Θεόδοτον[3] μὲν ἀπεστράφη, τὴν Πομπηΐου κεφαλὴν φέροντα, τὴν δὲ σφραγῖδα[4] δεξάμενος τοῦ ἀνδρὸς κατεδάκρυσεν· ὅσοι δὲ τῶν ἑταίρων αὐτοῦ[5] καὶ συνήθων πλανώμενοι κατὰ τὴν χώραν ἑαλώκεσαν ὑπὸ τοῦ βασιλέως, πάντας εὐεργέτησε καὶ προσηγάγετο. Τοῖς δὲ φίλοις εἰς Ῥώμην ἔγραφεν, ὅτι τῆς νίκης ἀπολαύοι τοῦτο μέγιστον καὶ ἥδιστον, τὸ σώζειν τινὰς ἀεὶ τῶν πεπολεμηκότων πολιτῶν αὐτῷ. Τὸν δ' αὐτόθι[6] πόλεμον οἱ μὲν οὐκ ἀναγκαῖον, ἀλλ' ἔρωτι Κλεοπάτρας,[7] ἄδοξον αὐτῷ καὶ κινδυνώδη, γενέσθαι λέγουσιν· οἱ δὲ τοὺς βασιλικοὺς αἰτιῶνται, καὶ μάλιστα τὸν εὐνοῦχον Ποθεινὸν,[8] ὃς πλεῖστον δυνάμενος, καὶ Πομπήϊον μὲν ἀνῃρηκὼς ἔναγχος, ἐκβεβληκὼς[9] δὲ Κλεοπάτραν, κρύφα μὲν ἐπεβούλευε τῷ Καίσαρι· καὶ διὰ τοῦτο φασὶν αὐτὸν,[10] ἀρξάμενον ἐκ τότε, διανυκτερεύειν ἐν τοῖς πότοις, ἕνεκα φυλακῆς τοῦ σώματος. Φανερῶς δ' οὐκ ἦν ἀνεκτὸς,[11] ἐπίφθονα πολλὰ καὶ πρὸς ὕβριν εἰς τὸν Καίσαρα λέγων καὶ πράττων. Τοὺς μὲν γὰρ στρατιώτας, τὸν κάκιστον μετρουμένους καὶ παλαιότατον σῖτον, ἐκέλευσεν ἀνέχεσθαι καὶ στέργειν, ἐσθίοντας τὰ ἀλλότρια· πρὸς δὲ τὰ δεῖπνα σκεύεσιν ἐχρῆτο ξυλίνοις καὶ κεραμεοῖς, ὡς τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ πάντα Καίσαρος ἔχοντος εἴς τι χρέος. Ὤφειλε γὰρ ὁ τοῦ

NOTÆ

2 Κνιδίους μὲν] Dedit Reiske de suo, pro vulgato Κν. δέ. Legendum est potius Κνιδίους τε, cum Cod. Vulc. et Anon., probante Bryano, ut voculæ τε respondeant in sequentibus καὶ πᾶσι. Theopompus Cnidius, Strabone teste, fuit ὁ Καίσαρος τοῦ Θεοῦ φίλος, τῶν μεγάλα δυναμένων.

3 Θεόδοτον] Theodotus Chius, Ptolemæi præceptor Rhetorices, Pompeium interficiendum suaserat, quibus argumentis vide in Plut. Pomp. c. 77. Quem Cæsari caput Pompeii et annulum obtulisse, Livii Epit. lib. 112. confirmat. Cæsarem infensum videns ex Ægypto profugit, atque post Cæsaris mortem in Asia ab M. Bruto interceptus misere periit.

4 Τὴν σφραγῖδα] Ἦν δὲ γλυφὴ λέων ξιφήρης. Pomp. c. 80.

5 Αὐτοῦ] Πομπηΐου, cujus amicos Ptolemæus in vincula conjecerat, et in Cæsaris gratiam liberabat.

6 Αὐτόθι] Alexandriæ.

7 Post Κλεοπάτρας videtur ἀνῃρημένον deesse, *amore Cleopatræ susceptum. Reiske.*

8 Ποθεινὸν] Sic Cæsar et Plutarchus in Vita Pompeii. — Cod. Anon. et alii Φοτῖνον legunt. Cæsar III. 112. *nutricium pueri* (Ptolemæi) *et procuratorem regni* appellat; qui Pompeium non sua manu sed per Septimium, Salvium et Achillam occiderat.

9 Ἐκβεβληκὼς] Sc. ex regia, ne, ex testamento patris, Ptolemæo nubat, regnique sit particeps.

10 Αὐτὸν] Cæsarem.

11 Ἀνεκτὸς] Pothinus.

βασιλεύοντος τότε πατὴρ Καίσαρι χιλίας ἑπτακοσίας πεντήκοντα μυριάδας,[12] ὧν τὰς μὲν ἄλλας ἀνῆκε τοῖς παισὶν αὐτοῦ πρότερον ὁ Καῖσαρ, τὰς δὲ χιλίας ἠξίου τότε λαβὼν διαθρέψαι τὸ στράτευμα. Τοῦ δὲ Ποθεινοῦ νῦν μὲν αὐτὸν ἀπιέναι καὶ τῶν μεγάλων ἔχεσθαι πραγμάτων κελεύοντος, ὕστερον δὲ κομιεῖσθαι μετὰ χάριτος, εἰπὼν, ὡς Αἰγυπτίων ἐλάχιστα δέοιτο συμβούλων, κρύφα τὴν Κλεοπάτραν ἀπὸ τῆς χώρας μετεπέμπετο.

CAP. XLIX.

Cleopatra venustate sua Cæsarem capit; quam ille cum fratre Ptolemæo conciliaturus, insidias sibi paratas detegit, quorum alter auctor, Pothinus, interficitur, alter Achillas ad exercitum Ægyptium aufugit, atque Cæsari bellum periculosissimum infert, qui tandem victor Cleopatræ Ægyptum regendam tradit, ipse Syriam petit, 47. a. Chr. n.

Κἀκείνη παραλαβοῦσα τῶν φίλων Ἀπολλόδωρον τὸν Σικελιώτην μόνον, εἰς ἀκάτιον μικρὸν ἐμβᾶσα, τοῖς μὲν βασιλείοις προσέσχεν, ἤδη συσκοτάζοντος· ἀπόρου δὲ τοῦ λαθεῖν [1] ὄντος ἄλλως, ἡ μὲν εἰς στρωματόδεσμον ἐνδῦσα προτείνει μακρὰν ἑαυτὴν, ὁ δ' Ἀπολλόδωρος ἱμάντι συνδήσας τὸν στρωματόδεσμον, εἰσκομίζει διὰ θυρῶν πρὸς τὸν Καίσαρα· καὶ τούτῳ τε πρώτῳ λέγεται τῷ τεχνήματι τῆς Κλεοπάτρας ἁλῶναι,[2] καὶ λαμυρᾶς φανείσης καὶ τῆς ἄλλης ὁμιλίας καὶ χάριτος ἥττων γενόμενος, διαλλάξαι πρὸς τὸν ἀδελφὸν, ὡς συμβασιλεύουσαν. Ἐπὶ δὲ [3] ταῖς διαλλαγαῖς ἑστιωμένων ἁπάντων, οἰκέτης Καίσαρος κουρεὺς, διὰ δειλίαν, ᾗ πάντας ἀνθρώπους ὑπερέβαλεν, οὐδὲν ἐῶν ἀνεξέταστον, ἀλλ' ὠτακουστῶν καὶ πολυπραγμονῶν, συνῆκεν ἐπιβουλὴν Καίσαρι

NOTÆ.

12 Μυριάδας] Sc. drachmarum. Xylandro supra monente tribus myriadibus drachmarum quinque talenta æquantur. Ptolemæus Auletes, Lathyri filius nothus, per Cæsarem primo consulem, VI. Mill. talent. promissis, effecerat, ut ab S. P. Q. R. amicus et socius appellaretur, quo magis regnum sibi in tuto collocaret. Cujus pecuniæ, cum Cæsar Alexandriæ esset, magna pars adhuc solvenda restabat.

1 Λαθεῖν] Ne per Pothinum in periculum incurreret, sed ut antequam ille animum adverteret, Cæsarem venustate sua caperet.

2 Ἁλῶναι] Inopinato virgine pulcherrima ex stragula sese expediente. In καὶ λαμυρᾶς copulam adjecit Reiske. Ego sequor vulgatam, post ὁμιλίας interpungens et vertens: cum reliqua etiam consuetudo et sermones Cleopatræ essent lepidi.

3 Ἐπὶ δὲ] Sic Reiske dedit pro ἔπειτα δέ.

πραττομένην ὑπ' Ἀχίλλα, τοῦ στρατηγοῦ, καὶ Ποθεινοῦ, τοῦ εὐνούχου. Φωράσας δ' ὁ Καῖσαρ, φρουρὰν μὲν περιέστησε τῷ ἀνδρῶνι, τὸν δὲ Ποθεινὸν ἀνεῖλεν.[4] Ὁ δ' Ἀχίλλας φυγὼν εἰς τὸ στρατόπεδον, περιΐστησιν αὐτῷ βαρὺν καὶ δυσμεταχείριστον πόλεμον, ὀλιγοστῷ[5] τοσαύτην ἀμυνομένῳ πόλιν καὶ δύναμιν. Ἐν ᾧ πρῶτον μὲν ἐκινδύνευσεν ὕδατος ἀποκλεισθείς·[6] αἱ γὰρ διώρυχες ἀπῳκοδομήθησαν ὑπὸ τῶν πολεμίων. Δεύτερον δὲ,[7] περικοπτόμενος τὸν στόλον, ἠναγκάσθη διὰ πυρὸς ἀπώσασθαι τὸν κίνδυνον, ὃ καὶ τὴν μεγάλην βιβλιοθήκην ἐκ τῶν νεωρίων ἐπινεμόμενον διέφθειρε. Τρίτον δὲ, περὶ τῇ Φάρῳ μάχης συνεστώσης, κατεπήδησε μὲν ἀπὸ τοῦ χώματος εἰς ἀκάτιον, καὶ παρεβοήθει τοῖς ἀγωνιζομένοις. Ἐπιπλεόντων δὲ πολλαχόθεν αὐτῷ τῶν Αἰγυπτίων, ῥίψας ἑαυτὸν εἰς τὴν θάλασσαν, ἀπενήξατο μόλις καὶ χαλεπῶς. Ὅτε καὶ λέγεται βιβλίδια κρατῶν πολλὰ, μὴ προέσθαι βαλλόμενος[8] καὶ βαπτιζόμενος, ἀλλ' ἀνέχων ὑπὲρ τῆς θαλάσσης τὰ βιβλίδια, τῇ ἑτέρᾳ χειρὶ νήχεσθαι·[9] τὸ δ' ἀκάτιον εὐθὺς ἐβυθίσθη.[10] Τέλος δὲ, τοῦ βασιλέως πρὸς τοὺς πολεμίους ἀποχωρήσαντος, ἐπελθὼν καὶ συνάψας μάχην ἐνίκησε, πολλῶν πεσόντων, αὐτοῦ τε τοῦ βασιλέως ἀφανοῦς γενομένου.[11] Καταλιπὼν δὲ τὴν Κλεοπάτραν βασιλεύουσαν Αἰγύπ-

NOTÆ

4 Ἀνεῖλεν] Aliam Pothini occisi causam dedit Cæsar. c. 112.

5 Ὀλιγοστῷ] Reiske susp. ὀλίγῳ στράτῳ. Cæsar III. millia peditum, et octingentos equites; Achillas millia viginti in armis habebat, de quorum usu rei militaris vid. Cæs. c. 110.

6 Ὕδ. ἀποκλ.] Singula vide in l. de bello Alexandrino c. 5. seqq. Τὰς διώρυχας interpretare de specubus, quibus Alexandria suffossa erat, ad Nilum pertinentibus, quibus aqua in domos inducebatur. Hos specus hostes, superiora tenentes, intersepserant, et aqua marina, loco dulcis, repleverant.

7 Δεύτερον δὲ] Accidit hoc priusquam Cæsar aqua intercluderetur, statim post primum Achillæ ingressum in urbem. Veritus enim Cæsar, ne hostes magna classe potirentur, LXXII. naves Alexandrinorum instructas, et reliquas, quæ erant in navalibus, incendit; quo incendio bibliothecam Alexandrinam conflagrasse, multi sunt auctores. Cf. Cæs. III. 111. Cæsar igitur classe sua nondum afflicta, periculum instans amoliebatur. De prælio ad Pharum, quo Cæsar supra quadringentos milites perdidit, vid. liber de B. Alex. c. 19-21.

8 Βαλλόμενος] H. e. ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων βαλλόμενος, quibus verbis Dio Cassius utitur. Vertendi sunt: cum jaculis ab Æg. peteretur.

9 Νήχεσθαι] Ad aliam navium suarum, qua excipiebatur.

10 Ἐβυθίσθη] Non tam ab Ægyptiis, quam multitudine ingressorum.

11 Ἀφανοῦς γενομένου] Constat fugisse ex castris regem ipsum, receptumque in navem, multitudine eorum, qui ad proximas naves adnatabant, demerso navigio, periisse. *Lib. de B. Alex.* c. 31. Ex Plutarcho rerum gestarum ordo minime intelligitur; scias igitur, Mithridaten Pergamenum cum exercitu per Syriam transisse in Ægyptum, Pelusioque capto

του, καὶ μικρὸν ὕστερον ἐξ αὐτοῦ τεκοῦσαν υἱὸν, ὃν Ἀλεξανδρεῖς Καισαρίωνα ὑπηγόρευσαν, ὥρμησεν ἐπὶ Συρίας.

CAP. L.

Pharnacen, Mithridatis filium, qui magnam Asiæ partem armis ceperat, uno prælio fugatum Cæsar ex Asia repellit.

Κἀκεῖθεν ἐπιὼν τὴν Ἀσίαν, ἐπυνθάνετο, Δομίτιον μὲν,[1] ὑπὸ Φαρνάκου, τοῦ Μιθριδάτου παιδὸς, ἡττημένον, ἐκ Πόντου πεφευγέναι σὺν ὀλίγοις, Φαρνάκην δὲ τῇ νίκῃ χρώμενον ἀπλήστως, καὶ Βιθυνίαν ἔχοντα καὶ Καππαδοκίαν, Ἀρμενίας ἐφίεσθαι τῆς μικρᾶς καλουμένης, καὶ πάντας ἀνιστάναι τοὺς ταύτῃ βασιλεῖς καὶ τετράρχας. Εὐθὺς οὖν ἐπὶ τὸν ἄνδρα τρισὶν[2] ἤλαυνε τάγμασι, καὶ περὶ πόλιν Ζῆλαν μάχην μεγάλην συνάψας, αὐτὸν μὲν ἐξέβαλε τοῦ Πόντου φεύγοντα, τὴν δὲ στρατιὰν ἄρδην ἀνεῖλε. Καὶ τῆς μάχης ταύτης τὴν ὀξύτητα καὶ τὸ τάχος ἀναγγέλλων εἰς Ῥώμην, πρός τινα τῶν φίλων, Ἀμίντιον, ἔγραψε τρεῖς λέξεις· Ἦλθον, εἶδον, ἐνίκησα.[3] Ῥωμαϊστὶ δὲ αἱ λέξεις εἰς ὅμοιον ἀπολήγουσαι σχῆμα ῥήματος, οὐκ ἀπίθανον τὴν βραχυλογίαν ἔχουσιν.

NOTÆ

Cæsari auxilio venisse. Egressis igitur Alexandrinis ad hunc pellendum, Cæsar alia via ad Mithridaten pervenit, receptoque ejus exercitu, Ptolemæum prælio superavit.

1 Domitium Calvinum, quem Pharnaces, cui Pompeius regnum Bosporanum tradiderat, regnum paternum recuperaturus, prope Nicopolin, urbem Armeniæ minoris, vicerat. Ergo nec Domitius dici poterat ex Ponto profugisse, nec Pharnaces demum post Domitium victum Armeniam minorem petiisse, quam potius ante id prælium occuparat. Post victoriam Bithyniam et totum Pontum occupavit, ubi crudeliter, maxime in Romanos, se gessit. Reges in illa regione erant Ariobarzanes Cappadociæ, Deiotarus Armeniæ minoris, et tetrarcha Galatiæ; reliquam Galatiam Pompeius tribus aliis tetrarchis distribuerat. Alii præerant Colchidi et Paphlagoniæ.

2 Τρισὶν] Quatuor habuisse legitur in libro de B. Alex. c. 69., ubi etiam c. 74. seqq. singula de prælio ad Zelam vide. Causa non est, ut cum Davisio Ζῆλον legas. Cf. Cellarius et Morus ad libr. 2. c. 72.

3 Ἐνίκησα] Cæsaris verba erant: *Veni, vidi, vici.* Ceterum facilius credo Suetonio Jul. c. 37., Cæsarem *Pontico triumpho inter pompæ fercula trium* istorum *verborum prætulisse titulum, non acta belli significantem, sicut ceteris sed celeriter confecti notam.*

CAP. LI.

Cæsar in Italiam redux, consul creatur et varias ob causas male audit.

Ἐκ τούτου διαβαλὼν εἰς Ἰταλίαν, ἀνέβαινεν εἰς Ῥώμην, τοῦ μὲν ἐνιαυτοῦ καταστρέφοντος, εἰς ὃν ᾕρητο δικτάτωρ τὸ δεύτερον,[1] οὐδέποτε τῆς ἀρχῆς ἐκείνης πρότερον ἐνιαυσίου γενομένης. Εἰς δὲ τοὐπιὸν ὕπατος ἀπεδείχθη· καὶ κακῶς ἤκουσεν, ὅτι, τῶν στρατιωτῶν[2] στασιασάντων, καὶ δύο στρατηγικοὺς[3] ἄνδρας ἀνελόντων, Κοσκώνιον καὶ Γάλβαν, ἐπετίμησε μὲν αὐτοῖς τοσοῦτον, ὅσον ἀντὶ στρατιωτῶν πολίτας προσαγορεῦσαι, χιλίας δὲ διένειμεν ἑκάστῳ δραχμὰς, καὶ χώραν τῆς Ἰταλίας ἀπεκλήρωσε πολλήν. Ἦν δ' αὐτοῦ διαβολὴ καὶ ἡ Δολοβέλλα μανία,[4] καὶ ἡ Ἀμιντίου φιλαργυρία, καὶ μεθύων Ἀντώνιος, καὶ Κορφίνιος[5] τὴν Πομπηΐου σκευωρούμενος οἰκίαν καὶ μετοικυδομῶν, ὡς ἱκανὴν οὐκ οὖσαν. Ἐπὶ τούτοις γὰρ ἐδυσφόρουν Ῥωμαῖοι. Καῖσαρ

NOTÆ

1 Δικτάτωρ] Quod factum est post victoriam Pharsalicam, cum Alexandriæ esset. Quo audito Cæsar M. Antonium sibi adjunxit magistrum equitum.

2 Τῶν στρατιωτῶν] Decimæ potissimum legionis, quam Cæsar maxime dilexerat.

3 Στρατηγικοὺς] Qui prætores fuerant. Eosdem βουλευτὰς appellat Dio. Milites Cæsaris in Campaniam præmissi ad bellum Africanum, dona promissa flagitantes, seditionem fecerant, et, occisis quibusdam, Romam revertebantur ad Cæsarem. Quem cum scirent tum maxime militibus indigere, non præmia petebant, sed missionem militiæ. Cæsare vero eam concedente, ipsosque non amplius *commilitones, milites* appellante, sed *cives, Quirites* (ὅπερ ἐστὶ σύμβολον ἀφειμένων τῆς στρατείας καὶ ἰδιωτευόντων, App. II. 93.) perterrefacti et pœnas metuentes, et prædam Africanam amissam dolentes, se facti pœnitere confitebantur. Tum Cæsar singulis agros et pecuniam distribuit, et voluntariis se ad reliquum bellum sequi permisit. Quo facto omnes nomina profitebantur. Cf. Appian. l. 2. et Dio Cass. 42. 50. seqq.

4 Ἡ Δολοβέλλα μανία] P. Cornel. Dolabella, quamvis ipse quoque a Cæsaris partibus staret, Romæ tamen, cum esset tribunus plebis, contra M. Antonium et senatum seditionem moverat, lege de tabulis novis promissa.

5 Κορφίνιος] De *Amintio* hoc nihil habeo. *Cornificium* iterum posui [in versione, ut supra c. 43., quod nomen et Cod. Anonym. exhibet] qui est in Græco Κορφίνιος· neque tamen magnopere assevero. Id ausus sum, ut Cornificium ante Antonium ponerem. Est enim locus interpolatus. Quæ de Pompeii domo dicuntur, satis constat ad Antonium pertinere, cum ex aliis, et vita Antonii (c. 10.), tum ex Philippica Ciceronis secunda c. 26. seqq. Ex nota *Xylandri.* Cum Cæsar Pompeii aliorum bona publice

δὲ διὰ τὴν ὑπόθεσιν τῆς πολιτείας,[6] οὐκ ἀγνοῶν,[7] οὔτε βουλόμενος, ἠναγκάζετο χρῆσθαι τοῖς ὑπουργοῦσι.[8]

CAP. LII.

Cato et Scipio, cum exercitum in Africa comparassent, Cæsar eodem transit, (a. Chr. n. 46.) et propter oraculum quoddam, Scipionum gentem semper in Africa superiorem fore, Scipionem Sallutionem, militem suum, sæpe contra hostes mittit. Sed frumenti commeatusque inopia pressus aliquando castra sua pæne capta, exercitumque pæne fugatum vidisset.

Τῶν δὲ περὶ Κάτωνα καὶ Σκιπίωνα μετὰ τὴν ἐν Φαρσάλῳ μάχην εἰς Λιβύην φυγόντων, κἀκεῖ, τοῦ βασιλέως Ἰόβα[1] βοηθοῦντος αὐτοῖς, ἠθροικότων δυνάμεις ἀξιολόγους,[2] ἔγνω στρατεύειν ὁ Καῖσαρ ἐπ' αὐτούς· καὶ περὶ τροπὰς χειμερινὰς διαβὰς εἰς Σικελίαν, καὶ βουλόμενος εὐθὺς ἀποκόψαι τῶν περὶ αὐτὸν ἡγεμόνων ἅπασαν ἐλπίδα μελλήσεως καὶ διατριβῆς, ἐπὶ τοῦ κλύσματος[3] ἔπηξε τὴν ἑαυτοῦ σκηνήν· καὶ γενομένου πνεύματος, ἐμβὰς, ἀνήχθη μετὰ τρισχιλίων πεζῶν καὶ ἱππέων ὀλίγων.[4] Ἀποβιβάσας δὲ τούτους καὶ λαθὼν, ἀνήχθη πάλιν, ὑπὲρ τῆς μείζονος ὀρρωδῶν δυνάμεως· καὶ κατὰ θάλατταν οὖσιν ἤδη προστυχὼν κατήγα-

NOTÆ

venderet, Pompeii domum, quam nemo licere vellet, Antonius parvo pretio, quod ne solvit quidem, emit.

6 Διὰ τὴν ὑπόθεσιν τῆς πολιτείας] Propter rationem administrationis suæ, cum illis carere non posset.

7 Οὐκ ἀγ.] C. Anon. οὔτ' ἀγνοῶν.

8 Τοῖς ὑπουργοῦσι] Subaudi ὁποῖοι ἦσαν. *R.*

1 Ἰόβα] Juba, alterius Mauritaniæ et Numidarum rex; alterius ejusque remotioris rex erat Bocchus.

2 Ἀξιολόγους] Nunciabatur, adversarios habere equitatum infinitum, legiones quatuor regias, levis armaturæ magnam vim, Scipionis legiones decem, elephantos CXX.; classesque esse complures. Lib. de B. Afr. c. 1.

3 Ἐπὶ τοῦ κλύσματος] Secundum littus ipsum, ut prope fluctus verberaret.

4 Cæsar quidem navem prius non conscendit, quam legionibus collectis sex, et equitum duobus millibus. Sed cum plurimæ naves vento dispersæ essent, exercitum, quem secum habebat, prope Adrumetum exponit, III. millia peditum, equitum CL., minime λαθὼν, (cf. lib. l. c. 3-7.) sed cum multo incommodo Leptin copias præsentes ducebat. Lege itaque: ἀποβιβάσας δὲ τούτους, λαθὼν ἀνήχθη πάλιν, etc. Cæsar enim, ne naves errabundæ suæ imprudentes in classem adversariorum inciderent, cum parte exercitus *clam hostibus et suis præsidiis relictis* iterum naves conscenderat, ut illis navibus subsidio iret. Cf. Lib. l. c. 11.

γεν ἅπαντας εἰς τὸ στρατόπεδον. Πυνθανόμενος δὲ χρησμῷ[5] τινι παλαιῷ θαῤῥεῖν τοὺς πολεμίους, ὡς προσῆκον ἀεὶ τῷ Σκιπίωνος γένει κρατεῖν ἐν Λιβύῃ, χαλεπὸν εἰπεῖν εἴτ' ἐκφλαυρίζων[6] ἐν παιδιᾷ τινι τὸν Σκιπίωνα στρατηγοῦντα τῶν πολεμίων, εἴτε καὶ σπουδῇ τὸν οἰωνὸν οἰκειούμενος, (ἦν γὰρ παρ' αὐτῷ τις ἄνθρωπος, ἄλλως μὲν εὐκαταφρόνητος καὶ παρημελημένος, οἰκίας δὲ τῆς Ἀφρικανῶν, Σκιπίων ἐκαλεῖτο Σαλλουτίων·[7]) τοῦτον ἐν ταῖς μάχαις προέταττεν, ὥσπερ ἡγεμόνα τῆς στρατιᾶς, ἀναγκαζόμενος πολλάκις ἐξάπτεσθαι τῶν πολεμίων καὶ φιλομαχεῖν. Ἦν γὰρ οὔτε σῖτος τοῖς ἀνδράσιν ἄφθονος, οὔτε ὑποζυγίοις χιλὸς, ἀλλὰ βρύοις ἠναγκάζοντο θαλαττίοις, ἀποπλυνθείσης τῆς ἁλμυρίδος, ὀλίγην ἄγρωστιν, ὥσπερ ἥδυσμα παραμιγνύντες, ἐπάγειν τοῖς ἵπποις. Οἱ γὰρ Νομάδες ἐπιφαινόμενοι πολλοὶ καὶ ταχεῖς ἑκάστοτε κατεῖχον τὴν χώραν. Καί ποτε τῶν Καίσαρος ἱππέων σχολὴν ἀγόντων, (ἔτυχε γὰρ αὐτοῖς ἀνὴρ Λίβυς ἐπιδεικνύμενος ὄρχησιν ἅμα καὶ μοναυλῶν θαύματος ἀξίως·) οἱ μὲν τερπόμενοι ἐκάθηντο, τοῖς παισὶ τοὺς ἵππους ἐπιτρέψαντες, ἐξαίφνης δὲ περιελθόντες ἐμβάλλουσιν οἱ πολέμιοι, καὶ τοὺς μὲν αὐτῶν κτείνουσι, τοῖς δ' εἰς τὸ στρατόπεδον προτροπάδην ἐλαυνομένοις συνεισέπεσον. Εἰ δὲ μὴ Καῖσαρ αὐτὸς, ἅμα δὲ καὶ[8] Καίσαρι Πολλίων Ἀσίννιος, βοηθοῦντες ἐκ τοῦ χάρακος ἔσχον τὴν φυγὴν, διεπέπρακτ' ἂν ὁ πόλεμος· ἔστι δ' ὅτε καὶ καθ' ἑτέραν μάχην ἐπλεονέκτησαν οἱ πολέμιοι, συμπλοκῆς γενομένης, ἐν ᾗ Καῖσαρ τὸν ἀετοφόρον φεύγοντα λέγεται κατασχὼν ἐκ τοῦ αὐχένος, ἀναστρέψαι,[9] καὶ εἰπεῖν· Ἐνταῦθα εἰσὶν οἱ πολέμιοι.

NOTÆ

5 Χρησμῷ] Ἀλόγῳ τινὶ πίστει, Dio.

6 Non video causam, cur Reiske pro vulgata εἴτε φλαυρίζων scripserit εἴτ' ἐκφλαυρίζων. Utrumque enim eodem redit. Recte monet, hunc nominativum cum altero οἰκειούμενος a verbo προέταττεν regi.

7 Σκ. ἐκαλ. Σαλλ.] Forte Σκ. δ' ἐπεκαλεῖτο, aut ὃς Σκ. ἐπεκαλεῖτο. *Reiske.* Sallutionis agnomen a similitudine cum mimo, cuidam ex ea Scipionum familia cesserat, quæ Serapionum agnomen habebat, auctore Plinio VII. 12. utrum vero huic Scipioni, qui Cæsarem secutus erat, an patri avove ejus, mihi non constat. Multa de hoc nomine videas ap. interpretes ad Suet. Cæs. 56.

8 Ἅμα δὲ καὶ] Καὶ addidit Reiske, quod mihi abundare videtur. Rectius vidit, potius legendum esse ἅμα δὲ Καίσαρι καὶ Πολλίων. De hoc periculo, quanquam de pluribus pugnis equestribus scripserunt, nec Appianus, nec Dio, nec Hirtius sive quicumque librum de bello Africano scripsit, mentionem fecerunt.

9 Ἀναστρέψαι] Factum hoc est in prælio cum Labieno, de quo videas App. II. 95. lib. de B. Afric. c. 13. seqq.

CAP. LIII.

Qua fortuna Scipio fretus prælio decernere statuit. Sed Cæsar post difficillimum per loca palustria iter singula Jubæ, Afranii, et Scipionis castra invadit, capit, et ingenti clade plurimos hostium cædit. Ipse valetudine correptus prælio interfuisse negatur. Præfectorum alii sua se manu interfecerunt, alios Cæsar necari jussit.

Τούτοις μέντοι τοῖς προτερήμασιν ἐπήρθη Σκιπίων [1] μάχῃ κριθῆναι· καὶ καταλιπὼν χωρὶς μὲν Ἀφράνιον, χωρὶς δὲ Ἰόβαν, δι' ὀλίγου στρατοπεδεύοντας, αὐτὸς ἐτείχιζεν ὑπὲρ λίμνης [2] ἔρυμα τῷ στρατοπέδῳ, περὶ πόλιν Θάψον, ὡς εἴη πᾶσιν ἐπὶ τὴν μάχην ὁρμητήριον καὶ καταφυγή. Πονουμένῳ δ' αὐτῷ περὶ ταῦτα, Καῖσαρ ὑλώδεις τόπους καὶ προσβολὰς ἀφράστους ἔχοντας ἀμηχάνῳ τάχει διελθὼν, τοὺς μὲν ἐκυκλοῦτο, τοῖς δὲ προσέβαλλε κατὰ στόμα. Τρεψάμενος δὲ τούτους, ἐχρῆτο τῷ καιρῷ καὶ τῇ ῥύμῃ τῆς τύχης, ὑφ' ἧς αὐτοβοεὶ μὲν ᾕρει τὸ Ἀφρανίου στρατόπεδον, αὐτοβοεὶ δὲ, φεύγοντος Ἰόβα, διεπόρθει τὸ τῶν Νομάδων· ἡμέρας μὲν μιᾶς μέρει μικρῷ τριῶν στρατοπέδων ἐγκρατὴς γεγονὼς, καὶ πεντακισμυρίους [3] τῶν πολεμίων ἀνῃρηκὼς, οὐδὲ πεντήκοντα τῶν ἰδίων ἀπέβαλεν. Οἱ μὲν ταῦτα περὶ τῆς μάχης ἐκείνης ἀναγγέλλουσιν, οἱ δ' οὔ φασιν αὐτὸν ἐν τῷ ἔργῳ γενέσθαι, συντάττοντος δὲ τὴν στρατιὰν καὶ διακοσμοῦντος ἅψασθαι τὸ σύνηθες νόσημα· [4] τὸν δ' εὐθὺς αἰσθόμενον ἀρχομένου, πρὶν ἐκταράττεσθαι καὶ καταλαμ-

NOTÆ

1 Ἐπήρθη Σκ.] Minime verum hoc esse, ex libro de B. Afric. intelliges. Scipionis consilia varia erant, pro tempore et rerum suarum statu; modo pugnare, modo prælium evitare cupiebat. Tum temporis coactus pugnavit. De prælio ipso vide libr. l. c. 79. seqq., quamvis nec in eo diligentior descriptio reperiatur, nedum in Appiano et Dione. Afranius ea castra habuisse videtur, ubi pridie fuerat Scipio, ad alia propius Thapsum munienda egressus; Juba sua castra separatim habere solebat.

2 Λίμνης] Quæ Thapsum ab altera parte, sicut ab altera mare cingebat, ut urbs fere in peninsula sita esset, per cujus fauces Cæsar ad urbem accesserat. In mediis peninsulæ faucibus erat palus, ad cujus latus utrumque prope littora aditus duo patebant. Quos cum Scipio vallo fossaque muniret, subito eum Cæsar adortus est, cum recta per ipsos aditus, tum etiam per paludem.—Τόποι προσβολὰς ἀφράστους ἔχοντες sunt loca, per quæ ex improviso impetus in hostem fieri potest. Cf. Hesychius V. ἄφραστον.

3 Πεντακισμυρίους] Decem millia hostium occisa dixit auctor incertus libri de B. Afr. c. 86.

4 Νόσημα] Morbum comitialem. Cf. supra c. 17.

βάνεσθαι παντάπασιν ὑπὸ τοῦ πάθους τὴν αἴσθησιν, ἤδη σειόμενον εἴς τινα τῶν πλησίων πύργων κομισθῆναι, καὶ διαγαγεῖν ἐν ἡσυχίᾳ. Τῶν δὲ πεφευγότων ἐκ τῆς μάχης ὑπατικῶν καὶ στρατηγικῶν ἀνδρῶν, οἱ μὲν ἑαυτοὺς διέφθειραν ἁλισκόμενοι, συχνοὺς δὲ Καῖσαρ ἔκτεινεν ἁλόντας.[5]

CAP. LIV.

Cato, clade Scipionis comperta, Uticæ sibi mortem conscivit, Cæsare dolente. Post vero, Ciceronis laudatione Catonis scripta, Cæsar libri argumento offensus non sine ira Anticatonem scribebat.

Κάτωνα δὲ λαβεῖν ζῶντα φιλοτιμούμενος, ἔσπευδε πρὸς Ἰτύκην· ἐκείνην γὰρ παραφυλάττων τὴν πόλιν, οὐ μετέσχε τοῦ ἀγῶνος. Πυθόμενος δ', ὡς ἑαυτὸν ὁ ἀνὴρ διεργάσαιτο, δῆλος μὲν ἦν δηχθεὶς, ἐφ' ᾧ δ', ἄδηλον.[1] Εἶπε δ' οὖν· Ὦ Κάτων, φθονῶ σοι τοῦ θανάτου· καὶ γὰρ σύ μοι τῆς σωτηρίας[2] ἐφθόνησας. Ὁ μὲν οὖν μετὰ ταῦτα γραφεὶς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς Κάτωνα τεθνεῶτα λόγος οὐ δοκεῖ πράως ἔχοντος, οὐδ' εὐδιαλλάκτως, σημεῖον εἶναι. Πῶς γὰρ ἂν ἐφείσατο ζῶντος, εἰς ἀναίσθητον ἐκχέας ὀργὴν τοσαύτην; τῇ δὲ πρὸς Κικέρωνα καὶ Βροῦτον αὐτοῦ[3] καὶ μυρίους ἄλλους τῶν πεπολεμηκότων ἐπιεικείᾳ τεκμαίρονται, καὶ τὸν λόγον ἐκεῖνον, οὐκ ἐξ ἀπεχθείας, ἀλλὰ φιλοτιμίας πολιτικῆς, συντετάχθαι διὰ τοιαύτην αἰτίαν. Ἔγραψε Κικέρων ἐγκώμιον Κάτωνος, ὄνομα τῷ λόγῳ θέμενος Κάτωνα· καὶ πολλοῖς ὁ λόγος ἦν διὰ σπουδῆς, ὡς εἰκὸς, ὑπὸ τοῦ δεινοτάτου τῶν ῥητόρων εἰς τὴν καλλίστην πεποιημένος ὑπόθεσιν. Τοῦτ' ἠνία Καίσαρα, κατηγορίαν αὐτοῦ νομίζοντα τὸν τοῦ τεθνηκότος δι' αὐτὸν ἔπαινον. Ἔγραψεν οὖν πολλάς τινας κατὰ τοῦ Κάτωνος αἰτίας συναγαγών· τὸ δὲ βιβλίον Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται. Καὶ σπουδαστὰς ἔχει τῶν λόγων ἑκάτερος διὰ Καίσαρα καὶ Κάτωνα[4] πολλούς.

NOTÆ

5 Ἁλόντας] Conferas lib. de B. Afr. c. 85., et videas, iram potius militum veteranorum quam Cæsaris ipsius crudelitatem accusandam esse.

1 Ἐφ' ᾧ δ', ἄδηλον] Cæsar dolebat; sed dubium est, utrum ideo, quod in Catonem mortuum iræ non indulgere poterat, an, quod eum, si vivo potiri potuisset, clementer excepturus fuerat.

2 Τῆς σωτηρίας] Plenius Plutarchus in Cat. c. 72.: καὶ γὰρ ἐμοὶ σὺ τῆς σαυτοῦ σωτηρίας ἐφθόνησας. De Catonis morte potissimum videatur Plut. Cat. c. 67. seqq. Appian. II. 98. 99., lib. de B. Afr. c. 88. aliique.

3 Αὐτοῦ] Καίσαρος.

4 Διὰ Καίσαρα καὶ Κάτωνα] Utriusque enim libri argumentum erant et

CAP. LV.

Cæsar Romam redux triumphos ducit, exercitum magnis donis, populum Romanum epulis et magnificis ludis in honorem Juliæ defunctæ celebratis excipit. Censu habito, quot cives hoc bello perierint, deprehenditur.

Ἀλλὰ γὰρ ὡς ἐπανῆλθεν εἰς Ῥώμην ἀπὸ Λιβύης, πρῶτον μὲν ὑπὲρ τῆς νίκης ἐμεγαληγόρησε πρὸς τὸν δῆμον, ὡς τοσαύτην κεχειρωμένος χώραν, ὅση παρέξει καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν εἰς τὸ δημόσιον, σίτου μὲν εἴκοσι μυριάδας Ἀττικῶν μεδίμνων, ἐλαίου δὲ λιτρῶν μυριάδας τριακοσίας. Ἔπειτα θριάμβους κατῆγε,[1] τὸν Αἰγυπτιακὸν, τὸν Ποντικὸν, τὸν Λιβυκὸν, οὐκ ἀπὸ Σκιπίωνος, ἀλλ' ἀπὸ Ἰόβα δῆθεν τοῦ βασιλέως. Τότε καὶ Ἰόβας, υἱὸς ὢν ἐκείνου, κομιδῆ νήπιος, ἐν τῷ θριάμβῳ παρήχθη, μακαριωτάτην ἁλοὺς ἅλωσιν, ἐκ βαρβάρων[2] καὶ Νομάδων, Ἑλλήνων τοῖς πολυμαθεστάτοις ἐνάριθμος γενέσθαι συγγραφεῦσι. Μετὰ δὲ τοὺς θριάμβους στρατιώταις τε μεγάλας δωρεὰς ἐδίδου, καὶ τὸν δῆμον ἀνελάμβανεν ἑστιάσεσι καὶ θέαις·[3] ἑστιάσας μὲν ἐν δισμυρίοις καὶ δισχιλίοις τρικλίνοις ὁμοῦ σύμπαντας, θέας δὲ καὶ μονομάχων καὶ ναυμάχων ἀνδρῶν παρασχὼν ἐπὶ τῇ θυγατρὶ Ἰουλίᾳ πάλαι τεθνεώσῃ. Μετὰ δὲ τὰς θέας γενομένων τιμήσεων,[4] ἀντὶ τῶν προτέρων δυεῖν καὶ

NOTÆ

Cæsar et Cato; celebritas librorum itaque non tantum Ciceroni et Cæsari ut scriptoribus eloquentia excellentibus debebatur, sed argumento. Singula quæque de illis viris celeberrimis videbantur memoratu digna. Reiske a mente Plutarchi aberrasse videtur, sive διὰ Καίσαρα καὶ Κικέρωνα καὶ Κάτωνα, sive, Cæsaris nomine inducto, διὰ Κάτωνα legens.

1 Θριάμβους κατῆγε] Triumphi primi et excellentissimi, nempe Gallici, memoriam Plutarchum silentio præterivisse, Rualdus monet, ex auctoritate Epitomatoris Livii l. cxv., Suetonii Jul. 37., Appiani ii. 101., Dionis xliii. 19. seq. et Velleii Paterculi ii. 56.

2 Ἐκ βαρβ.] Præfero cum Bryano lectionem Ms. Paris. ἐκ βαρβάρου καὶ Νομάδος.

3 Καὶ θέαις] De donis, epulis, ludis, certaminibus Cæsaris, si tua interest, videantur libri modo laudati.

4 Τιμήσεων] Summa longæ animadversionis Rualdi est hæc: Ter lapsus est Plutarchus hoc in loco, primum: *quod actum a Jul. Cæsare censum falso tradit.* Testimonia aliorum de hoc censu nihil pensi habet propter Suetonii silentium et locum hunc monumenti Ancyrani: *lustrum post annum alterum et quadragesimum feci.* Inde probatum it, a primo Pompeii et Crassi ad sextum Augusti consulatum censum actum non esse. (Contra hoc quidem defendi potest Plutarchus. Nam 1. Potuit Census sine lustro actus esse, religione suadente;

τριάκοντα μυριάδων ἐξητάσθησαν αἱ πᾶσαι πεντεκαίδεκα. Τηλικαύτην ἡ στάσις ἀπειργάσατο συμφορὰν, καὶ τοσοῦτον ἀπανήλωσε τοῦ δήμου μέρος· ἔξω τοῦ λόγου τιθεμένοις [5] τὰ κατασχόντα τὴν ἄλλην Ἰταλίαν ἀτυχήματα καὶ τὰς ἐπαρχίας.

CAP. LVI.

Cæsar quartum Consul (45. a. Chr. n.) in Hispaniam abit, ubi Pompeii filii maximum exercitum conduxerant. De quibus non sine summo periculo ac labore prope Mundam victis triumphum ducit, quo Romanos non parum offendit.

Συντελεσθέντων δὲ τούτων, ὕπατος ἀποδειχθεὶς τὸ τέταρτον, εἰς

NOTÆ

2. Suetonii, multa reticentis, silentium tanti non est momenti, ut falsa sint, quæ non commemorarit; 3. cave, ne Liviani epitomastæ, Appiani, ac Dionis auctoritates prorsus negligas. Appianus ex. c. multa quidem ex Plutarcho habere videtur, multa vero idem diligentius Plutarcho descripsit, et multa, quæ Plutarchus neglexit. Unde sciatur, solius eum Plutarchi hac in re auctoritatem secutum?) Deinde Plutarcho *ante id bellum fuisse censita duntaxat* CCCXX. *millia civium* narranti fidem adhibendam negat. Pompeio enim et Crasso primum Css. censa fuisse DCCCCX. millia; civium numerum semper cum imperio auctum esse, nec apud quenquam reperiri, annis plus viginti interjectis inter illum censum et belli civilis Pompeiani principium, ulla memorabili clade tam prodigiose populum imminutum. Denique errare Plutarchum, quod existimet, *civili dissensione populum ad* CL. *millia decrevisse.* Quod si esset, Cæsarem non longe post LXXX. millia civium in transmarinas colonias distribuere non potuisse, nec Augusto sextum consule, vix XVIII. annis post, civium Rom. capita quadragies centum millia et sexaginta tria millia censita esse potuisse.—Legerat Plutarchus, ut addit Rualdus, in aliquo auctore Romano, Cæsarem victo Scipione redeuntem ex Africa egisse quendam *recensum*, h. e. examen recognitionemque in eos, qui plebis fere tenuissima pars frumentariam largitionem, de qua frequens mentio apud rerum Romanarum scriptores, participabant, cognitoque, quod per bella civilia numerus accipientium ad vicena trecena millia venerat, eum dimidio imminutum voluisse, atque ad sexagena centena retraxisse. Vid. Dio Cassius l. XLIII. (ed. m. p. 254.) et Suet. Cæs. c. 41. Idque Cæsar egit, non ut censor, sed ut *morum uniuscujusque magister.* Plutarchum igitur voces induxerunt *recensus* et *populus* in eo Latino scriptore, a quo hæc est fœneratus. Putavit *censum* (τίμησιν) et *recensum* (ἐξέτασιν) esse λέξεις plane *συνωνύμους.* Credidit et *populi* voce auctorem omnes urbis ordines intellexisse, cum plebem, frumentum publicum accipientem, tantum intelligeret.

5 Τιθεμένοις] Sc. ἡμῖν, h. e. si rationem eorum malorum non inimus, etc. Reiske susp.: καὶ ταῦτα λέγω ἔξω τοῦ λόγου τιθέμενος.

Ἰβηρίαν ἐστράτευσεν ἐπὶ τοὺς Πομπηΐου παῖδας,[1] νέους μὲν ὄντας ἔτι, θαυμαστὴν δὲ τῷ πλήθει στρατιὰν συνειληχότας, καὶ τόλμαν ἀποδεικνυμένους ἀξιόχρεων πρὸς ἡγεμονίαν, ὥστε κίνδυνον τῷ Καίσαρι περιστῆσαι τὸν ἔσχατον. Ἡ δὲ μεγάλη μάχη περὶ πόλιν συνέστη Μοῦνδαν, ἐν ᾗ Καῖσαρ ἐκθλιβομένους ὁρῶν τοὺς ἑαυτοῦ, καὶ κακῶς ἀντέχοντας, ἐβόα διὰ τῶν ὅπλων καὶ τῶν τάξεων διαθέων, εἰ μηδὲν αἰδοῦνται λαβόντες αὐτὸν ἐγχειρίσαι τοῖς παιδαρίοις. Μόλις δὲ προθυμίᾳ πολλῇ τοὺς πολεμίους ὠσάμενος, ἐκείνων μὲν ὑπὲρ τρισμυρίους διέφθειρε, τῶν δ' αὐτοῦ χιλίους ἀπώλεσε τοὺς ἀρίστους· ἀπιὼν[2] δὲ μετὰ τὴν μάχην πρὸς τοὺς φίλους εἶπεν, ὡς πολλάκις μὲν ἀγωνίσαιτο περὶ νίκης, νῦν δὲ πρῶτον περὶ ψυχῆς. Ταύτην τὴν μάχην ἐνίκησε τῇ τῶν Διονυσίων ἑορτῇ,[3] καθ' ἣν λέγεται καὶ Πομπήϊος Μάγνος ἐπὶ τὸν πόλεμον ἐξελθεῖν· διὰ μέσου δὲ χρόνος ἐνιαυτῶν τεσσάρων διῆλθε. Τῶν δὲ Πομπηΐου παίδων ὁ μὲν νεώτερος διέφυγε, τοῦ δὲ πρεσβυτέρου μεθ' ἡμέρας ὀλίγας Δίδιος[4] ἀνήνεγκε τὴν κεφαλήν. Τοῦτον ἔσχατον Καῖσαρ ἐπολέμησε τὸν πόλεμον· ὁ δ' ἀπ' αὐτοῦ καταχθεὶς θρίαμβος, ὡς οὐδὲν ἄλλο, Ῥωμαίους ἠνίασεν. Οὐ γὰρ ἀλλοφύλους ἡγεμόνας, οὐδὲ βαρβάρους βασιλεῖς κατηγωνισμένον, ἀνδρὸς δὲ Ῥωμαίων κρατίστου, τύχῃ κεχρημένου, παῖδας καὶ γένος ἄρδην ἀνῃρηκότα, ταῖς τῆς πατρίδος ἐπιπομπεύειν συμφοραῖς οὐ καλῶς εἶχεν, ἀγαλλόμενον ἐπὶ τούτοις, ὧν μία καὶ πρὸς θεοὺς καὶ πρὸς ἀνθρώπους ἀπολογία, τὸ μετ' ἀνάγκης πεπρᾶχθαι. Καὶ ταῦτα, πρότερον μήτ' ἄγγελον, μήτε γράμματα, δημοσίᾳ πέμψαντα[5] περὶ νίκης ἀπὸ τῶν ἐμφυλίων πολέμων, ἀλλ' ἀπωσάμενον αἰσχύνῃ τὴν δόξαν.

NOTÆ

1 Ἐπὶ τοὺς Πομπ. παῖδας] Cneium (qui erat natu major) et Sextum Pompeios. Iidem paulo post τὰ παιδάρια appellantur.

2 Ἀπιὼν] Ἐπὶ σκηνὴν, ut c. 45. et c. 39.

3 Τῇ τῶν Διονυσίων ἑορτῇ] H. e. *Liberalibus*, quæ XVI. Cal. April. celebrabantur. Cf. liber de Bello Hispan. c. 31.

4 Δίδιος] Didius, qui Cæsaris classi præerat, Cn. Pompeium cum classe a Carteia fugientem assecutus, naves incendit, capit, ipsumque Pompeium a terra fugientem persequitur, quem paulo post Cæsennius Lento interfecit.

5 Pro vulgato πέμψαι cum C. V. et Anonymo πέμψαντα scribere non dubitavi, suadentibus Solano, Huttenio, et Reiskio, qui etiam πέμψαι τολμήσαντα, et paulo post ἀποκρυψάμενον conjecit pro ἀπωσάμενον.

CAP. LVII.

Cæsari, cum dictator perpetuus creatus esset, honores supra sortem humanam decernuntur, quibus vel civibus moderatissimis molestus redditur. In multos tamen eorum, qui arma contra eum tulerant, clementissimus est, satellites respuit, populum donis conciliat, milites in colonias mittit.

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν τύχην τοῦ ἀνδρὸς ἐγκεκλικότες, καὶ δεδεγμένοι τὸν χαλινὸν, καὶ τῶν ἐμφυλίων πολέμων καὶ κακῶν ἀναπνοὴν ἡγούμενοι τὴν μοναρχίαν,[1] δικτάτωρα μὲν αὐτὸν ἀπέδειξαν διὰ βίου. Τοῦτο δ' ἦν ὁμολογουμένη μὲν τυραννὶς, τῷ ἀνυπευθύνῳ τῆς μοναρχίας τὸ ἀκατάπαυστον προσλαβούσης. Τιμὰς δὲ τὰς πρώτας Κικέρωνος εἰς τὴν βουλὴν γράψαντος, ὧν ἀμωσγέπως ἀνθρώπινον ἦν τὸ μέγεθος, ἕτεροι προστιθέντες ὑπερβολὰς, καὶ διαμιλλώμενοι πρὸς ἀλλήλους, ἐξειργάσαντο καὶ τοῖς πρᾳοτάτοις ἐπαχθῆ τὸν ἄνδρα καὶ λυπηρὸν γενέσθαι, διὰ τὸν ὄγκον καὶ τὴν ἀτοπίαν τῶν ψηφιζομένων. Οἷς οὐδὲν ἧττον οἴονται συναγωνίσασθαι τῶν κολακευόντων Καίσαρα τοὺς μισοῦντας, ὅπως ὅτι πλείστας κατ' αὐτοῦ προφάσεις ἔχωσι, καὶ μετὰ μεγίστων ἐγκλημάτων ἐπιχειρεῖν δοκῶσιν. Ἐπεὶ τά γ' ἄλλα,[2] τῶν ἐμφυλίων αὐτῷ πολέμων πέρας ἐσχηκότων, ἀνέγκλητον ἑαυτὸν παρεῖχε· καὶ τόγε τῆς Ἐπιεικείας ἱερὸν οὐκ ἀπὸ τρόπου δοκοῦσι χαριστήριον ἐπὶ τῇ αὐτοῦ πρᾳότητι ψηφίσασθαι. Καὶ γὰρ ἀφῆκε πολλοὺς τῶν πεπολεμηκότων πρὸς αὐτὸν, ἐνίοις δὲ καὶ τιμὰς καὶ ἀρχὰς, ὡς Βρούτῳ καὶ Κασσίῳ, προσέθηκεν· ἐστρατήγουν[3] γὰρ ἀμφότεροι. Καὶ τὰς Πομπηΐου καταβεβλημένας εἰκόνας οὐ περιεῖδεν, ἀλλ' ἀνέστησεν. Ἐφ' ᾧ[4] καὶ Κικέρων εἶπεν, ὅτι Καῖσαρ, τοὺς Πομπηΐου στήσας ἀνδριάντας, τοὺς ἰδίους ἔπηξε. Τῶν δὲ φίλων ἀξιούντων αὐτὸν δορυφορεῖσθαι, καὶ πολλῶν ἐπὶ τοῦτο παρεχόντων ἑαυτοὺς, οὐχ ὑπέμεινεν· εἰπὼν, ὡς βέλ-

NOTÆ

1 Τὴν μοναρχ.] V. c. I. nota 1.

2 Τά γ' ἄλλα] Subaudias κατά. Reiske susp. ἐπεὶ εἰς τά γ' ἄλλα. Mox Reiske, Solano suadente, pronomen ἑαυτὸν inseruit: et paulo post αὐτοῦ ante πρᾳότητι, ubi minus opus erat. De templo Clementiæ, cujus effigies in nummis extat, (vid. Thes. Morell. Fam. Julia Tab. v. num. VI.) cf. App. II. 106.: καὶ νεὼς ἐψηφίσαντο πολλοὺς αὐτῷ γενέσθαι καθάπερ θεῷ, καὶ κοινὸν αὐτοῦ καὶ Ἐπιεικείας, ἀλλήλους δεξιουμένων. De reliquis honoribus Cæsari decretis cf. præter Appianum Dio Cassius. Eodem tempore Quinctilis mensis in Julium mutabatur.

3 Ἐστρατήγουν] *Prætores erant.*

4 Ἐφ' ᾧ] Dedit Reiske de suo, h. e. *quo super facto, qua de re,* pro ἐφ' ὧν.

τιόν ἐστιν ἅπαξ ἀποθανεῖν, ἢ ἀεὶ προσδοκᾷν. Τὴν δ' εὔνοιαν, ὡς κάλλιστον [ἑαυτοῦ][5] ἅμα καὶ βεβαιότατον ἑαυτῷ περιβαλλόμενος φυλακτήριον, αὖθις ἀνελάμβανε τὸν δῆμον ἑστιάσεσι καὶ σιτηρεσίοις, τὸ δὲ σρατιωτικὸν ἀποι ίαις· ὧν ἐπιφανέσταται Καρχηδὼν καὶ Κόρινθος ησαν. Αἷς καὶ πρότερον τὴν ἅλωσιν, καὶ τότε τὴν ἀνάληψιν ἅμα καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἀμφοτέραις γενέσθαι συνέτυχε.

CAP. LVIII.

Nobiliores honoribus et spe lenit. Ipse Cæsar sui ipsius quasi æmulus magnam expeditionem ad Parthos, Scythas, et Germanos imperio Romano adjiciendos molitur; isthmum Corinthiacum perfodere, ex Tiberi magnam fossam ab urbe in mare prope Terracinam ducere, paludes Pomtinas exsiccare, circa ostiam moles extruere, portus effodere statuit.

Τῶν δὲ δυνατῶν τοῖς μὲν ὑπατείας καὶ στρατηγίας εἰς τοὐπιὸν ἐπηγγέλλετο, τοὺς δ' ἄλλαις τισὶν ἐξουσίαις καὶ τιμαῖς παρεμυθεῖτο· πᾶσι δ' ἐλπίζειν ἐνεδίδου, μνηστευόμενος ἄρχειν ἑκόντων. Ὡς καὶ Μαξίμου[1] τοῦ ὑπάτου τελευτήσαντος, εἰς τὴν περιοῦσαν τῆς ἀρχῆς μίαν ἡμέραν ὕπατον ἀποδεῖξαι Κανίνιον Ῥεβίλιον. Πρὸς ὃν, ὡς ἔοικε, πολλῶν δεξιώσασθαι καὶ προπέμψαι βαδιζόντων, ὁ Κικέρων· Σπεύδωμεν, ἔφη, πρὶν φθάσῃ τῆς ὑπατείας ἐξελθὼν ὁ ἄνθρωπος. Ἐπεὶ δὲ τὸ φύσει μεγαλουργὸν αὐτοῦ καὶ φιλότιμον αἱ πολλαὶ κατορθώσεις οὐ πρὸς ἀπόλαυσιν ἔτρεπον τῶν πεπονημένων, ἀλλ' ὑπέκκαυμα καὶ θάρσος οὖσαι πρὸς τὰ μέλλοντα, μειζόνων ἐνέτικτον ἐπινοίας πραγμάτων, καὶ καινῆς ἔρωτα δόξης, ὡς ἀποκεχρημένῳ τῇ παρούσῃ· τὸ μὲν πάθος οὐδὲν ἦν ἕτερον, ἢ ζῆλος αὐτοῦ, καθάπερ ἄλλου, καὶ φιλονεικία τὶς ὑπὲρ τῶν μελλόντων πρὸς τὰ πεπραγμένα. Παρασκευὴ δὲ καὶ γνώμη,[2] στρατεύειν μὲν ἐπὶ

NOTÆ

5 Ἑαυτοῦ] Uncis inclusit Reiske, ut delendum. Pro ἑαυτοῦ ἅμα Bryanus ἔρυμα, Solanus περίαμμα conjecerunt.

1 Μαξίμου] Intellige Q. Fab. Maximum, quem Cæsar in aliquot menses anni a. Chr. 45. consulem fecerat. Fuerat Cæsaris legatus, cui eodem anno cum Q. Pedio triumphare permiserat. C. Caninius Rebilius sive Rebilus, a Cæsare, quo magis antiquos mores servare videretur, hora septima (h. e. post meridiem) pridie Calend. Jan. consul renuntiatus est in paucas horas ejus diei ad mediam noctem reliquas. Quare lepide, seu potius acerbe, Cicero ad Curion. Ep. VII. 30. hæc scripsit: *Caninio consule scito neminem prandisse. Nihil tamen eo consule mali factum est, fuit enim mirifica vigilantia, qui suo toto consulatu somnum non viderit.*

2 Γνώμη] Sc. ἦν αὐτῷ.

Πάρθους,[3] καταστρεψαμένῳ δὲ τούτους, καὶ δι' Ὑρκανίας παρὰ τὴν Κασπίαν θάλασσαν, καὶ τὸν Καυκάσιον[4] ἐκπεριελθόντι τόπον, εἰς τὴν Σκυθικὴν ἐμβαλεῖν· καὶ τὰ περίχωρα Γερμανοῖς, καὶ Γερμανίαν αὐτὴν ἐπιδραμόντι, διὰ Κελτῶν ἐπανελθεῖν εἰς Ἰταλίαν, καὶ συνάψαι τὸν κύκλον τοῦτον τῆς ἡγεμονίας τῷ πανταχόθεν Ὠκεανῷ περιορισθείσης.[5] Διὰ μέσου δὲ τῆς στρατείας τόν τε Κορινθίων Ἰσθμὸν ἐπεχείρει διασκάπτειν·[6] Ἀνιηνὸν ἐπὶ τοῦτο προχειρισάμενος, καὶ τὸν Τίβεριν εὐθὺς ἀπὸ τῆς πόλεως ὑπολαβὼν διώρυχι βαθείᾳ, καὶ περικλάσας ἐπὶ τὸ Κιρκαῖον, ἐμβαλεῖν εἰς τὴν πρὸς Ταῤῥακίνῃ θάλατταν, ἀσφάλειαν ἅμα καὶ ῥᾳστώνην τοῖς δι' ἐμπορίας[7] φοιτῶσιν εἰς Ῥώμην μηχανώμενος· πρὸς δὲ τούτοις τὰ μὲν ἕλη τὰ περὶ Πωμήτιον[8] καὶ Σητίαν ἐκτρέψας, πεδίον ἀποδεῖξαι πολλαῖς ἐνεργὸν ἀνθρώπων μυριάσι· τῇ δ' ἔγγιστα τῆς Ῥώμης θαλάσσῃ κλεῖθρα διὰ χωμάτων ἐπαγαγὼν, καὶ τὰ τυφλὰ καὶ δύσορμα τῆς Ὠστιανῆς ἠϊόνος ἀνακαθηράμενος, λιμένας ἐμποιήσασθαι καὶ ναύλοχα πρὸς τοσαύτην ἀξιόπιστα ναυτιλίαν. Καὶ ταῦτα μὲν ἐν παρασκευαῖς ἦν.

CAP. LIX.

Fastos Romanos ita turbatos, ut dies festi non amplius in justa anni tempora inciderent, summorum philosophorum et mathematicorum cura Cæsar emendat, an. 46. a. Chr. n.

Ἡ δὲ τοῦ ἡμερολογίου διάθεσις, καὶ διόρθωσις τῆς περὶ τὸν χρόνον

NOTÆ

3 Ἐπὶ Πάρθους] Propter Crassi cladem.

4 Καυκάσιον] Sic Reiske dedit. Vulgatam restituere mallem, et pro *τόπον* legerem cum C. Par. *πόντον*, sic: *παρὰ τὴν Κασπίαν θάλασσαν καὶ τὸν Καύκασον, ἐκπεριελθόντι τὸν Πόντον*, etc.

5 Τῆς ἡγ.—περιορισθείσης] H. e. *expeditionis suæ ab Oceano, ubivis terrarum termino, coërcitæ*. Propter mancam ejus ævi terræ cognitionem Cæsar æque ac Alexander consilium ceperat de maxima orbis parte subigenda. Per Parthos voluerat ad Oceanum orientalem penetrare, pro cujus sinu mare Caspium habebatur; Scythis vero Germanisque atque eorum accolis victis, Oceanum septemtrionalem terminum imperii facturus erat.

6 Διασκάπτειν] Quod inceptum etiam aliis infausto fuit exitu, ut Demetrio Poliorcetæ, Caligulæ, Neronique. In Ἀνιηνὸν Reiskio nomen aliquod Romanum latere videtur.

7 Ἐμπορίας] H. l. est accus. plur. *Reiske.*

8 Πωμήτιον καὶ Σητίαν] Sic recte Reiske pro vulgato: Νωμεντῖνον καὶ Σήτιον. Solanus voluerat Πωμέντιον. Aliunde etiam constat, Cæsarem paludes Pomtinas siccare voluisse. De paludibus circa Nomentum in Sabino

ἀνωμαλίας, φιλοσοφηθεῖσα χαριέντως ὑπ' αὐτοῦ, καὶ τέλος λαβοῦσα, γλαφυρωτάτην παρέσχε χρείαν. Οὐ γὰρ μόνον ἐν τοῖς παλαιοῖς πάνυ χρόνοις[1] τεταραγμέναις ἐχρῶντο Ῥωμαῖοι ταῖς τῶν μηνῶν πρὸς τὸν ἐνιαυτὸν περιόδοις, ὥστε τὰς θυσίας καὶ τὰς ἑορτὰς, ὑποφερομένας κατὰ μικρὸν, εἰς ἐναντίας ἐκπεπτωκέναι τοῖς χρόνοις ὥρας,[2] ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν τότε οὖσαν ἡλιακὴν[3] οἱ μὲν ἄλλοι παντάπασι τούτων ἀσυλλογίστως εἶχον, οἱ δ' ἱερεῖς[4] μόνοι τὸν καιρὸν εἰδότες, ἐξαίφνης, καὶ προῃσθημένου μηδενὸς, τὸν ἐμβόλιμον προέγραφον[5] μῆνα, Μερκηδόνιον ὀνομάζοντες, ὃν Νομᾶς ὁ βασιλεὺς πρῶτος ἐμβαλεῖν λέγεται, μικρὰν καὶ διατείνουσαν οὐ πόῤῥω βοήθειαν ἐξευρὼν τῆς περὶ τὰς ἀποκαταστάσεις[6] πλημμελείας, ὡς ἐν τοῖς περὶ ἐκείνου γέγραπται. Καῖσαρ δὲ, τοῖς ἀρίστοις τῶν φιλοσόφων καὶ μαθηματικῶν[7] τὸ πρόβλημα προθεὶς, ἐκ τῶν ὑποκειμένων ἤδη μεθόδων[8] ἔδειξεν ἰδίαν τινὰ καὶ διηκριβωμένην

NOTÆ

nihil legere memini. Cæsarem vero lacus Fucini aquam deducere voluisse, ex Suetonio constat.

1 Ἐν τοῖς παλαιοῖς πάνυ χρ.] Sub Romulo mensium nulla ratio constabat, nullus ordo, sed alii minoribus quam XX. alii XXXV. alii pluribus adhuc diebus censebantur, neque varietatem cursuum solis et lunæ intelligebant, sed observabant id solum, ut annus CCCLX. diebus conficeretur. *Plut. Numa* c. 18.

2 Εἰς ἐναντίας ὥρας] In anni tempora contraria τοῖς χρόνοις, iis temporibus, quibus celebrari debebant.

3 Ἡλιακὴν] Sc. περίοδον τῶν μηνῶν ὁ ἐνιαυτὸς ἡλιακὸς est 365. ὁ σεληνιακὸς 354. dierum. Numæ annus erat 455. dierum. Qui ut ad justum dierum anni solaris numerum proveheretur, instituit, ut secundo quoque anno mensis intercalaris insereretur, Mercedonius, sive (ut in Numa c. 18. vocatur) Mercidinus.

4 Ἱερεῖς] Pontifices, quorum arbitrio Numa fastos permiserat. Quam ob causam Cæsar, ut Pontifex Maximus, fastos sibi emendandos putabat.

5 Προέγραφον] *Scripto, publice fixo denuntiabant.* Sic R. dedit pro vulgato προσέγραφον. Pontifices hoc sibi sumebant, quando magistratibus annuis imperium prorogare mallent. Contra omittebant Mercedonium.

6 Ἀποκαταστάσεις est in scholis astronomorum, cum artificiis suis annorum inæqualitates corrigunt, et ad concordiam secum astrorum vias revocant, ut ad easdem orbitas redeant, quibus olim incessissent. *Reiske.*

7 Τοῖς ἀρίστοις τ. φιλ. καὶ μαθ.] Cæsar potissimum usus est Sosigene, astronomo Alexandrino, ad rationes astronomicas ineundas, et Flavio quodam, ad fastos in Romanorum usum componendos, ut Kalendæ, Idus, Nonæ diesque festi in sua quique tempora distribuerentur. Quam emendationem cum Cæsar faceret, anno a. U. c. 708., a. Chr. n. 46., LXVII. dies addendi erant, ne proximo anno fasti a vero tempore abirent. Annus tum ad cursum solis accommodatus est, ut CCCLXV. diebus constaret, et quarto quoque anno post XXIII^{mum} Febr. dies intercalaris insereretur. Cf. Sueton. Jul. c. 40.

8 Μεθόδων] Verte cum Xylandro: *ex methodis jam tum ab astronomis peritioribus inventis.*

μᾶλλον ἐπανόρθωσιν, ᾗ χρώμενοι μέχρι νῦν Ῥωμαῖοι δοκοῦσιν ἧττον ἑτέρων σφάλλεσθαι περὶ τὴν ἀνωμαλίαν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ περὶ τοῖς[9] βασκαίνουσι καὶ βαρυνομένοις τὴν δύναμιν αἰτίας παρεῖχε. Κικέρων γὰρ ὁ ῥήτωρ, ὡς ἔοικε, φήσαντος τινὸς αὔριον ἐπιτέλλειν Λύραν· Ναὶ, εἶπεν, ἐκ διατάγματος· ὡς καὶ τοῦτο πρὸς ἀνάγκην τῶν ἀνθρώπων δεχομένων.

CAP. LX.

Odium Cæsari parit regii nominis cupido, quamvis id publice declinaret, et quod senatum contemtim tractasse videbatur; qua re omnem populum offendit.

Τὸ δ' ἐμφανὲς μάλιστα μῖσος καὶ θανατηφόρον ἐπ' αὐτὸν ὁ τῆς βασιλείας[1] ἔρως ἐξειργάσατο, τοῖς μὲν πολλοῖς αἰτία πρώτη, τοῖς δ' ὑπούλοις πάλαι πρόφασις εὐπρεπεστάτη γενομένη. Καίτοι καὶ λόγον τινὰ κατέσπειραν εἰς τὸν δῆμον οἱ ταύτην Καίσαρι τὴν τιμὴν προξενοῦντες, ὡς ἐκ γραμμάτων Σιβυλλείων ἁλώσιμα τὰ Πάρθων φαίνοιτο Ῥωμαίοις σὺν βασιλεῖ[2] στρατευομένοις ἐπ' αὐτοὺς, ἄλλως ἀνέφικτα ὄντα· καὶ καταβαίνοντος ἐξ Ἄλβης Καίσαρος εἰς τὴν πόλιν, ἐτόλμησαν αὐτὸν ἀσπάσασθαι βασιλέα. Τοῦ δὲ δήμου διαταραχθέντος, ἀχθεσθεὶς ἐκεῖνος, οὐκ ἔφη Βασιλεὺς,[3] ἀλλὰ Καῖσαρ, καλεῖσθαι. Καὶ γενομένης πρὸς τοῦτο πάντων σιωπῆς, οὐ πάνυ φαιδρὸς, οὐδ' εὐμενὴς παρῆλθεν. Ἐν δὲ συγκλήτῳ τιμάς τινας ὑπερφυεῖς αὐτοῦ ψηφισαμένων,[4] ἔτυχε μὲν ὑπὲρ τῶν ἐμβόλων[5] καθεζόμενος· προσιόντων δὲ τῶν ὑπάτων καὶ τῶν στρατηγῶν, ἅμα δὲ καὶ τῆς βουλῆς ἁπάσης ἑπομένης, οὐχ ὑπεξαναστὰς, ἀλλ'

NOTÆ

9 Περὶ τοῖς] Legendum omnino est, Bryano probante, cum C. Anon. περὶ τοῦτο τοῖς, h. e. circa hoc institutum, hanc correctionem quamvis optimam.

1 Τῆς βασιλείας] Potissimum regii nominis.

2 Σὺν βασιλεῖ] Inde auctores erant, qui Cæsarem Romæ quidem imperatorem ac dictatorem, in provinciis autem regem appellandum dicerent.

3 Βασιλεὺς] Hanc vocem magna litera excudendam curavi. Cæsar enim iis, qui regem eum appellabant, ita respondit ac si in nomine fallerentur: *non vocor Rex*, meum nomen non est *Rex, sed Cæsar*. Rex fuit cognomen Marciorum.

4 Ψηφισ.] Subaudi τῶν βουλευτῶν, aut τῶν συγκλητικῶν. Pro αὐτοῦ malim αὐτῷ. *Reiske.*

5 Ὑπὲρ τῶν ἐμβόλων] In tribunali, pro æde Veneris genetricis. Honores absenti decreti erant, quo magis a non coactis sed ab ultro volentibus ornari videretur. Ne vero credas, Cæsarem responso suo senatum et populum offendisse, eo, quod non assurrexit, sedensque senatum ad se venire passus est.

ὥσπερ ἰδιώταις τισὶ χρηματίζων, ἀπεκρίνατο, συστολῆς μᾶλλον, ἢ προσθέσεως, τὰς τιμὰς δεῖσθαι. Καὶ τοῦτ' οὐ μόνον ἠνίασε τὴν βουλὴν, ἀλλὰ καὶ τὸν δῆμον, ὡς ἐν τῇ βουλῇ τῆς πόλεως προπηλακιζομένης· καὶ μετὰ δεινῆς κατηφείας ἀπῆλθον εὐθὺς, οἷς ἐξῆν μὴ παραμένειν· ὥστε κἀκεῖνον ἐννοήσαντα, παραχρῆμα μὲν οἴκαδε τραπέσθαι, καὶ βοᾶν πρὸς τοὺς φίλους, ἀπαγαγόντα τοῦ τραχήλου τὸ ἱμάτιον, ὡς ἕτοιμος εἴη τῷ βουλομένῳ τὴν σφαγὴν παρέχειν. Ὕστερον δὲ προφασίζεσθαι τὴν νόσον· οὐ γὰρ ἐθέλειν τὴν αἴσθησιν[6] ἀτρεμεῖν τῶν οὕτως ἐχόντων, ὅταν ἱστάμενοι διαλέγωνται πρὸς ὄχλον, ἀλλὰ σειομένην ταχὺ καὶ περιφερομένην εἰλίγγους ἐπισπᾶσθαι καὶ καταλαμβάνεσθαι· τὸ δ' οὐκ εἶχεν οὕτως, ἀλλὰ καὶ πάνυ βουλόμενον αὐτὸν ὑπεξαναστῆναι τῇ βουλῇ, λέγουσιν ὑπό του τῶν φίλων, μᾶλλον δὲ κολάκων, Κορνηλίου Βάλβου, κατασχεθῆναι, φήσαντος· Οὐ μεμνήσῃ Καῖσαρ ὢν, οὐδ' ἀξιώσεις ὡς κρείττονα θεραπεύεσθαι σεαυτόν;

CAP. LXI.

Cæsari Lupercalia videnti Antonius diadema offert, quod quidem respuit, populo plaudente; sed cum tribunos plebis, qui statuis Cæsaris diademata ademerant, eosque in vincula conjecerant, qui primi Cæsarem regem appellaverant, amoveret, vehementer populo displicebat.

Ἐπιγίνεται τούτοις τοῖς προσκρούσμασιν ὁ τῶν δημάρχων προπηλακισμός. Ἦν μὲν γὰρ ἡ τῶν Λουπερκαλίων ἑορτὴ,[1] περὶ ἧς πολλοὶ γράφουσιν, ὡς ποιμένων τὸ παλαιὸν εἴη, καί τι καὶ προσήκει τοῖς Ἀρκαδικοῖς Λυκαίοις. Τῶν δ' εὐγενῶν νεανίσκων καὶ ἀρχόντων πολλοὶ διαθέουσιν ἀνὰ τὴν πόλιν γυμνοὶ, σκύτεσι λασίοις[2] τοὺς ἐμποδὼν ἐπὶ παιδιᾷ καὶ γέλωτι παίοντες. Πολλαὶ δὲ καὶ τῶν ἐν τέλει[3] γυναικῶν ἐπίτηδες

NOTÆ

6 Τὴν αἴσθησιν interpretatur Reiske de sensibilitate et irritabilitate nervorum nimia, nimis excitata et prona ad minutissimum quemque motum consternari; et καταλαμβάνεσθαι, occupari, præveniri, corripi a convulsionibus, priusquam eas continere et supprimere possit.

1 Τῶν Λουπερκ. ἑορτὴ] Quæ xv. Kal. Mart. celebrabatur. De ritibus hoc die festo solennibus et diversis de ejus origine sententiis vide Plut. Romulum c. 21. Pastorum id festum antiquitus fuisse ab iis creditur, quibus Lupercalia fere eadem cum Lycæis Arcadicis esse videntur, quæ Evander in Italiam transtulerit, Pani in Lycæo monte Arcadico nato sacra. Quod Plutarcho tamen in Rom. l. l. displicet.

2 Σκύτεσι λασίοις] Scuticis factis ex caprarum in ipso festo immolatarum pellibus dissectis.

3 Ἐν τέλει] Ἐν ἡλικίᾳ dixit Plut. Rom. l. l. h. e. ætate ad puerperium apta.

ὑπαντῶσαι παρέχουσιν, ὥσπερ ἐν διδασκάλου,[4] τὼ χεῖρε ταῖς πληγαῖς, πεπεισμέναι πρὸς εὐτοκίαν κυούσαις, ἀγόνοις δὲ πρὸς κύησιν ἀγαθὸν εἶναι. Ταῦτα Καῖσαρ ἐθεᾶτο, καθήμενος ἐπὶ τῶν ἐμβόλων ἐπὶ δίφρου χρυσοῦ, θριαμβικῷ κόσμῳ κεκοσμημένος.[5] Ἀντώνιος δὲ τῶν θεόντων τὸν ἱερὸν δρόμον εἷς ἦν· καὶ γὰρ ὑπάτευεν. Ὡς οὖν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐνέβαλε, καὶ τὸ πλῆθος αὐτῷ διέστη, φέρων διάδημα στεφάνῳ δάφνης περιπεπληγμένον, ὤρεξε τῷ Καίσαρι. Καὶ γίνεται κρότος οὐ λαμπρὸς, ἀλλ' ὀλίγος ἐκ παρασκευῆς. Ἀπωσαμένου δὲ τοῦ Καίσαρος, ἅπας ὁ δῆμος ἀνεκρότησεν. Αὖθις δὲ προσφέροντος, ὀλίγοι, καὶ μὴ δεξαμένου, πάλιν ἅπαντες. Οὕτω δὲ τῆς πείρας ἐξελεγχομένης, Καῖσαρ μὲν ἀνίσταται, τὸν στέφανον εἰς τὸ Καπιτώλιον ἀπενεχθῆναι κελεύσας. Ὤφθησαν δὲ ἀνδριάντες αὐτοῦ διαδήμασιν ἀναδεδεμένοι βασιλικοῖς· καὶ τῶν δημάρχων δύο, Φλαούϊος καὶ Μάρυλλος,[6] ἐπελθόντες ἀπέσπασαν, καὶ τοὺς ἀσπασαμένους βασιλέα τὸν Καίσαρα πρώτους ἐξευρόντες, ἀπῆγον εἰς τὸ δεσμωτήριον. Ὁ δὲ δῆμος εἵπετο κροτῶν, καὶ Βρούτους ἀπεκάλει τοὺς ἄνδρας, ὅτι Βροῦτος ἦν ὁ καταλύσας τὴν τῶν βασιλέων διαδοχὴν, καὶ τὸ κράτος εἰς βουλὴν καὶ δῆμον ἐκ μοναρχίας καταστήσας. Ἐπὶ τούτῳ Καῖσαρ παροξυνθεὶς, τὴν μὲν ἀρχὴν ἀφείλετο τῶν περὶ τὸν Μάρυλλον·[7] ἐν δὲ τῷ κατηγορεῖν αὐτῶν, ἅμα καὶ τὸν δῆμον ἐφυβρίζων, πολλάκις Βρούτους τε καὶ Κυμαίους[8] ἀπεκάλει τοὺς ἄνδρας.

NOTÆ

4 Ἐν διδασκάλου] Sc. σχολῇ.—τὼ χεῖρε pro τὰ χεῖρε sæpe obvium est, ex. c. in Luciani Somnio, ubi etiam τὼ τέχνα est pro τὰ τ. et similia.

5 Κεκοσμ.] Aurea sella sedere, vestitu triumphali uti, inter alios honores senatus Cæsari concesserat.

6 Μάρ.] Fuerunt hi tribuni plebis C. Epidius Marullus et L. Cæsetius Flavus.

7 Τῶν περὶ τὸν Μάρ.] Recte monuit Reiske, hoc esse *Marullum ipsum et collegam ejus Flavium;* quos Cæsar, Suetonio teste c. 79. potestate privavit, dolens, seu parum prospere motam regni mentionem, sive, ut ferebat, ereptam sibi gloriam recusandi.

8 Βρούτους τε καὶ Κυμαίους] Brutus Romanis idem est ac fatuus. Cumæi Æolidis male Græcis audiebant stupiditatis nomine. Inde fuit proverbium ὀψὲ αἰσθάνονται οἱ Κυμαῖοι, *sero sapiunt Cumani,* de quo videas Des. Erasmum p. 179. no. LXI. Narrabatur ex. c., cum aliquando ingens esset pluvia, per præconem edictum esse publicatum, uti Cumani porticus subirent; atque ita voce præconis admonitos subiisse.

CAP. LXII.

Jam Cæsari insidiæ parantur; tandem Brutus quoque, quamvis Cæsari multa beneficia deberet, et Cæsar maximam ei fidem haberet, in conjurationem pertrahitur. Cæsaris dicta quædam de Bruto aliisque ipsi delatis.

Οὕτω δὴ τρέπονται πρὸς Μάρκον Βροῦτον οἱ πολλοὶ, γένος μὲν ἐκεῖθεν[1] εἶναι δοκοῦντα πρὸς πατέρων, καὶ πρὸς μητρὸς δ' ἀπὸ Σερβιλίων, οἰκίας ἑτέρας ἐπιφανοῦς, γαμβρὸν δὲ καὶ ἀδελφιδοῦν Κάτωνος. Τοῦτον μὲν ἐξ ἑαυτοῦ[2] ὁρμῆσαι πρὸς κατάλυσιν τῆς μοναρχίας ἤμβλυνον αἱ παρὰ Καίσαρος τιμαὶ καὶ χάριτες. Οὐ γὰρ μόνον ἐσώθη περὶ Φάρσαλον ἀπὸ τῆς Πομπηΐου φυγῆς, οὐδὲ[3] πολλοὺς τῶν ἐπιτηδείων ἔσωσεν ἐξαιτησάμενος, ἀλλὰ καὶ πίστιν εἶχε μεγάλην παρ' αὐτῷ. Καὶ στρατηγίαν μὲν ἐν τοῖς τότε τὴν ἐπιφανεστάτην[4] ἔλαβεν, ὑπατεύειν δ' ἔμελλεν εἰς τέταρτον ἔτος, ἐρίσαντος Κασσίου προτιμηθείς. Λέγεται γὰρ ὁ Καῖσαρ εἰπεῖν, ὡς δικαιότερα λέγοι μὲν Κάσσιος, αὐτὸς μέντοι Βροῦτον οὐκ ἂν παρέλθοι· καί ποτε καὶ διαβαλλόντων τινῶν τὸν ἄνδρα,[5] πραττομένης ἤδη τῆς συνωμοσίας, οὐ προσέσχεν. Ἀλλὰ τοῦ σώματος[6] τῇ χειρὶ θίγων, ἔφη πρὸς τοὺς διαβάλλοντας· Ἀναμένει τοῦτο τὸ δέρμα Βροῦτον·[7] ὡς ἄξιον μὲν ὄντα τῆς ἀρχῆς[8] δι' ἀρετὴν, διὰ δὲ τὴν ἀρχὴν

NOTÆ

1 Ἐκεῖθεν] Ex eo Bruto, qui sub finem cap. præcedentis commemoratus est. Serviliorum gens eadem fere via qua Brutorum famam nacta erat. Nam Servilius Ahala, a quo Bruti mater genus ducebat, Spur. Melium, ad tyrannidem Romæ aspirantem, interemerat.

2 Reiske mavult τοῦτον μὲν μὴ ἐξ ἑαυτοῦ sine causa.

3 Οὐδὲ] Subaudi *μόνον* e præcedd. *Reiske.*

4 Τὴν ἐπιφανεστάτην] Quænam illa sit, intelligitur ex Plut. Bruto c. 7.: *πλειόνων στρατηγιῶν οὐσῶν, τὴν μέγιστον ἔχουσαν ἀξίωμα, καλουμένην δὲ πολιτικὴν, ἐπίδοξος ἦν ἢ Βροῦτος ἕξειν ἢ Κάσσιος*: ubi Cassii et Bruti certamen non de consulatu sed de prætura fuisse videbis. Magistratus Cæsar ideo in plures annos ordinaverat, quod propter bellum Parthicum diu abfuturus erat.

5 Τὸν ἄνδρα] Quasi per Cæsaris necem ad ejus potentiam aspiraret.

6 Τοῦ σώματος] Sc. ἑαυτοῦ.

7 Βροῦτον] Lego cum Bryano *ἀναμενεῖ τοῦτο τὸ δέρμα Βροῦτος*, hoc sensu: Manebit Brutus mortem meam. In Bruto c. 8. eadem sententia Plutarchus sic scripsit: *Καῖσαρ τοῦ σώματος ἁπτόμενος εἶπε· τί δ' οὐκ ἂν ὑμῖν δοκεῖ Βροῦτος ἀναμεῖναι τουτὶ τὸ σαρκίον; ὡς οὐδενὶ προσῆκον ἄλλῳ μεθ' ἑαυτὸν, ἢ Βρούτῳ, δύνασθαι τοσοῦτον· καὶ μέντοι δοκεῖ πρῶτος ἂν ἐν τῇ πόλει γενέσθαι βεβαίως, ὀλίγον χρόνον ἀνασχόμενος, Καίσαρι δευτερεῦσαι καὶ παρακμάσαι τὴν δύναμιν αὐτοῦ, καὶ μαρανθῆναι τὴν ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν ἐάσας δόξαν.* In nostro vero loco *τὸ σῶμα* pro *τὸ δέρμα* cum C. Par. legere nolo; illud est glossa ad hoc.

8 Τῆς ἀρχῆς] H. e. imperii post Cæsarem occupandi.

οὐκ ἂν ἀχάριστον καὶ πονηρὸν γενόμενον.[9] Οἱ δὲ τῆς μεταβολῆς ἐφιέμενοι, καὶ πρὸς μόνον ἐκεῖνον, ἢ πρῶτον, ἀποβλέποντες, αὐτῷ μὲν οὐκ ἐτόλμων διαλέγεσθαι· νύκτωρ δὲ κατεπίμπλασαν γραμμάτων τὸ βῆμα, καὶ τὸν δίφρον, ἐφ' οὗ στρατηγῶν ἐχρημάτιζεν· ὧν ἦ τὰ πολλὰ τοιαῦτα· Καθεύδεις, Βροῦτε· καὶ, Οὐκ εἶ Βροῦτος.[10] Ὑφ' ὧν ὁ Κάσσιος αἰσθόμενος διακινούμενον ἡσυχῇ τὸ φιλότιμον αὐτοῦ, μᾶλλον, ἢ πρότερον ἐνέκειτο, καὶ παρώξυνεν, αὐτὸς ἰδίᾳ τι καὶ μίσους ἔχων πρὸς τὸν Καίσαρα, δι' αἰτίας, ἃς ἐν τοῖς περὶ Βρούτου γεγραμμένοις δεδηλώκαμεν.[11] Εἶχε μέντοι καὶ δι' ὑποψίας ὁ Καῖσαρ αὐτὸν, ὥστε καὶ πρὸς τοὺς φίλους εἰπεῖν ποτε· Τί φαίνεται βουλόμενος ὑμῖν Κάσσιος; ἐμοὶ μὲν γὰρ οὐ λίαν ἀρέσκει, λίαν ὠχρὸς ὤν. Πάλιν δὲ λέγεται περὶ Ἀντωνίου καὶ Δολαβέλλα, διαβολῆς πρὸς αὐτὸν, ὡς νεωτερίζοιεν, ἐλθούσης· Οὐ πάνυ, φάναι, τούτους δέδοικα τοὺς παχεῖς καὶ κομήτας, μᾶλλον δὲ τοὺς ὠχροὺς καὶ λεπτοὺς ἐκείνους· Κάσσιον λέγων καὶ Βροῦτον.

CAP. LXIII.

Multa et varia prodigia de Cæsaris interitu, præcipue Calpurniæ somnia, quibus Cæsar motus, senatum eo die (Idibus Martiis a. Chr. n. 44.) discedere jubet.

Ἀλλ' ἔοικεν[1] οὐχ οὕτως ἀπροσδόκητον, ὡς ἀφύλακτον, εἶναι τὸ πεπρωμένον· ἐπεὶ καὶ σημεῖα θαυμαστὰ καὶ φάσματα φανῆναι λέγουσι. Σέλα μὲν οὖν οὐράνια, καὶ κτύπους νύκτωρ πολλαχοῦ διαφερομένους, καὶ καταίροντας εἰς ἀγορὰν ἐρήμους ὄρνιθας, οὐκ ἄξιον ἴσως ἐπὶ πάθει τηλικούτῳ μνημονεῦσαι. Στράβων[2] δ' ὁ φιλόσοφος ἱστορεῖ, πολλοὺς μὲν ἀνθρώπους διαπύρους ἐπιφερομένους[3] φανῆναι, στρατιώτου δ' ἀνδρὸς

NOTÆ

9 Γενόμενον] Solanus mavult γενησόμενον.

10 Οὐκ εἶ Βροῦτος] Sc. ἀληθῶς. Respicitur ad famam de Serviliæ adulterio.

11 Δεδηλώκαμεν] Brut. c. 8. seqq. Videtur itaque Bruti vita prior scripta etiam ob ea, quæ infra c. 68. leguntur: ἃ ἐν τοῖς περὶ Βρούτου γέγραπται. Sed in Bruto c. 9. Plutarchi verba sunt: ὡς ἐν τοῖς περὶ Καίσαρος ἀκριβῶς γέγραπται, quasi Cæsaris vitam prius scripserit. Utrumque verum esse nequit. Forte igitur vel illa ex Bruto verba glossema sunt, vel utraque vita eodem tempore scripta et publici juris facta est.

1 Ἀλλ' ἔοικεν] Sensus est: videri fata, quamvis inevitabilia sint, tamen prævideri posse.

2 Στράβων] Idem est, cujus libri XVII. rerum geographicarum supersunt. Fuit philosophus stoicus.

3 Ἐπιφερομένους] Sc. ἀλλήλοις, fortasse in aëre.—Reiskio vox ἐπιφερο-

οἰκέτην ἐκ τῆς χειρὸς ἐκβαλεῖν πολλὴν φλόγα, καὶ δοκεῖν καίεσθαι τοῖς ὁρῶσιν· ὡς δ' ἐπαύσατο, μηδὲν ἔχειν κακὸν τὸν ἄνθρωπον. Αὐτῷ δὲ Καίσαρι θύοντι τὴν καρδίαν ἀφανῆ γενέσθαι τοῦ ἱερείου, καὶ δεινὸν εἶναι[4] τὸ τέρας· οὐ γὰρ ἂν φύσει γε συστῆναι ζῶον ἀκάρδιον. Ἔστι δὲ καὶ ταῦτα πολλῶν ἀκοῦσαι διεξιόντων, ὥς τις αὐτῷ μάντις[5] ἡμέρᾳ Μαρτίου μηνὸς, ἣν Εἰδοὺς Ῥωμαῖοι καλοῦσι, προείποι μέγαν φυλάττεσθαι κίνδυνον. Ἐλθούσης δὲ τῆς ἡμέρας, προϊὼν ὁ Καῖσαρ εἰς τὴν σύγκλητον, ἀσπασάμενος προσπαίξειε τῷ μάντει, φάμενος· Αἱ μὲν δὴ Μάρτιαι Εἰδοὶ πάρεισιν· ὁ δ' ἡσυχῇ πρὸς αὐτὸν εἴποι· Ναὶ πάρεισιν, ἀλλ' οὐ παρεληλύθασι. Πρὸ μιᾶς δ' ἡμέρας, Μάρκου Λεπίδου δειπνίζοντος αὐτὸν, ἔτυχε μὲν ἐπιστολαῖς ὑπογράφων, ὥσπερ εἰώθει, κατακείμενος· ἐμπεσόντος δὲ λόγου, ποῖος ἆρα τῶν θανάτων ἄριστος, ἅπαντας φθάσας ἐξεβόησεν· Ὁ ἀπροσδόκητος. Μετὰ ταῦτα κοιμώμενος, ὥσπερ εἰώθει, παρὰ τῇ γυναικὶ, πασῶν ἅμα τῶν θυρῶν τοῦ δωματίου καὶ τῶν θυρίδων ἀναπεταννυμένων,[6] διαταραχθεὶς ἅμα τῷ κτύπῳ καὶ τῷ φωτὶ καταλαμπούσης τῆς σελήνης ᾔσθετο τὴν Καλπουρνίαν βαθέως μὲν καθεύδουσαν, ἀσαφεῖς δὲ φωνὰς καὶ στεναγμοὺς ἀνάρθρους ἐκ τῶν ὕπνων ἀναπέμπουσαν. Ἐδόκει δ' ἆρα κλαίειν ἐκεῖνον ἐπὶ ταῖς ἀγκάλαις ἔχουσα κατεσφαγμένον. Οἱ δ' οὔ φασι τῇ γυναικὶ ταύτην γενέσθαι τὴν ὄψιν· ἀλλ' ἦν γάρ τι τῇ Καίσαρος οἰκίᾳ προσκείμενον, οἷον ἐπὶ κοσμῷ καὶ σεμνότητι, τῆς βουλῆς ψηφισαμένης, ἀκρωτήριον,[7] ὡς Λίβιος ἱστορεῖ· τοῦτ' ὄναρ ἡ Καλπουρνία θεασαμένη καταῤῥηγνύμενον, ἔδοξε ποτνιᾶσθαι καὶ δακρύειν. Ἡμέρας δ' οὖν γενομένης, ἐδεῖτο τοῦ Καίσαρος, εἰ μὲν οἷόν τε, μὴ προελθεῖν, ἀλλ' ἀναβαλέσθαι τὴν σύγκλητον· εἰ δὲ τῶν ἐκείνης ὀνείρων ἐλάχιστα φροντίζει, σκέψασθαι διὰ μαντικῆς ἄλλης καὶ ἱερῶν περὶ τοῦ μέλλοντος.[8] Εἶχε δέ τις, ὡς ἔοικε, κἀκεῖνον ὑποψία καὶ φόβος. Οὐδένα γὰρ γυναικισμὸν ἐν δεισιδαιμονίᾳ πρότερον κατεγνώκει τῆς Καλπουρνίας, τότε δ' ἑώρα περιπαθοῦσαν. Ὡς δὲ καὶ πολλὰ καταθύσαντες οἱ μάντεις ἔφασαν αὐτῷ δυσιερεῖν, ἔγνω, πέμψας Ἀντώνιον, ἀφεῖναι τὴν σύγκλητον.

NOTÆ

μένους vel prorsus delenda, ut varians lectio ad διαφερομένους videtur, vel sic legendum: ἀνθρώπους ἐπιφερομένους ἐσθῆτας διαπύρους.

4 Εἶναι] Ne credas hoc esse pro δοκεῖν εἶναι. Verte: quod quidem prodigium revera terribile esse.

5 Μάντις] Spurinnam haruspicem intellige, ex Suetonio c. 81.

6 Ἀναπεταννυμένων] Sc. subito et sine causa conspicua.

7 Ἀκρωτήριον] Fastigium, ornamentum tecti proprie templorum, sed ex S. C. a Cæsare quoque usurpatum. Vide de voce Casaub. ad Suet. c. 81, et Ernest. in Clavi Cicer.

8 Μέλλοντος] Sine ulla causa suspicatur Reiske: μέλλοντος· ὃ καὶ πεισθεὶς ἐποίησεν· εἶχε γάρ τις, etc. Quod inseruit, per se intelligitur.

CAP. LXIV.

Decimus Brutus, ex conjuratis, haruspices et somnia irridendo et monendo, senatum eo die Cæsari nomen regis in provinciis decreturum, eidem tandem in senatum ire persuadet.

Ἐν δὲ τούτῳ Δέκιμος Βροῦτος, ἐπίκλησιν Ἀλβῖνος,[1] πιστευόμενος μὲν ὑπὸ Καίσαρος, ὥστε καὶ δεύτερος ὑπ' αὐτοῦ κληρονόμος[2] γεγράφθαι, τοῖς δὲ περὶ Βροῦτον τὸν ἕτερον καὶ Κάσσιον μετέχων τῆς συνωμοσίας, φοβηθεὶς, μὴ, τὴν ἡμέραν ἐκείνην διακρουσαμένου τοῦ Καίσαρος, ἔκπυστος ἡ πρᾶξις γένηται, τούς τε μάντεις ἐχλεύαζε, καὶ καθήπτετο τοῦ Καίσαρος, ὡς αἰτίας καὶ διαβολὰς ἑαυτῷ κτωμένου πρὸς τὴν σύγκλητον, ἐντρυφᾶσθαι δοκοῦσαν· ἥκειν μὲν γὰρ αὐτὴν, κελεύσαντος ἐκείνου, καὶ προθύμους εἶναι ψηφίζεσθαι πάντας, ὅπως τῶν ἐκτὸς Ἰταλίας ἐπαρχιῶν βασιλεὺς ἀναγορεύοιτο, καὶ φοροίη διάδημα τὴν ἄλλην ἐπιὼν γῆν καὶ θάλασσαν· εἰ δὲ φράζοι τις αὐτοῖς καθεζομένοις, νῦν μὲν ἀπαλλάττεσθαι, παρεῖναι δ' αὖθις, ὅταν ἐντύχοι βελτίοσιν ὀνείροις Καλπουρνία, τίνας ἔσεσθαι λόγους παρὰ τῶν φθονούντων; ἢ τίνα τῶν φίλων ἀνέξεσθαι, διδασκόντων, ὡς οὐχὶ δουλεία ταῦτα καὶ τυραννίς ἐστιν; ἀλλ' εἰ δοκεῖ πάντως, ἔφη, τὴν ἡμέραν ἀφοσιώσασθαι, βέλτιον αὐτὸν προελθόντα καὶ προσαγορεύσαντα τὴν βουλὴν ὑπερθέσθαι. Ταῦθ' ἅμα λέγων ὁ Βροῦτος, ἦγε τῆς χειρὸς λαβόμενος τὸν Καίσαρα, καὶ μικρὸν μὲν αὐτῷ προελθόντι τῶν θυρῶν οἰκέτης ἀλλότριος ἐντυχεῖν προθυμούμενος, ὡς ἡττᾶτο τοῦ περὶ ἐκεῖνον ὠθισμοῦ καὶ πλήθους, βιασάμενος εἰς τὴν οἰκίαν, παρέδωκεν ἑαυτὸν τῇ Καλπουρνίᾳ, φυλάττειν κελεύσας, ἄχρις ἂν ἐπανέλθῃ Καῖσαρ, ὡς ἔχων μεγάλα πράγματα κατειπεῖν πρὸς αὐτόν.

NOTÆ

1 Ἐπίκλησιν Ἀλβῖνος] Quia a Postumio Albino adoptatus fuit. Cf. Havercamp. ad Thes. Morell. p. 356.

2 Δεύτερος κληρόνομος] De testamento Cæsaris legas Suet. Jul. c. 83. ex quo hæc ascribo: *Tres instituit hæredes, sororum nepotes, C. Octavium ex dodrante, et L. Pinarium et Q. Pedium ex quadrante reliquo.—D. Brutum etiam in secundis hæredibus.* Hoc ita intelligas, D. Brutum et M. Antonium designatos fuisse, ut, si quis hæredum vel hæreditate sua cederet, vel sine hærede moreretur, in ejus locum succederent. Narratur adeo D. Brutus Octavio substitutus fuisse.

CAP. LXV.

Artemidorus Cnidius libellum Cæsari tradit, conjurationem significantem, quem ille legere impeditur.

Ἀρτεμίδωρος δὲ, Κνίδιος τὸ γένος, Ἑλληνικῶν λόγων σοφιστὴς, καὶ διὰ τοῦτο γεγονὼς ἐνίοις συνήθης τῶν περὶ Βροῦτον, ὥστε καὶ γνῶναι τὰ πλεῖστα τῶν πραττομένων, ἧκε μὲν ἐν βιβλιδίῳ κομίζων, ἅπερ ἔμελλε μηνύειν· ὁρῶν δὲ τὸν Καίσαρα τῶν βιβλίων ἕκαστον δεχόμενον, καὶ παραδιδόντα τοῖς περὶ αὐτὸν ὑπηρέταις, ἐγγὺς σφόδρα προσελθών· Τοῦτο, ἔφη, Καῖσαρ, ἀνάγνωθι μόνος καὶ ταχέως· γέγραπται γὰρ ὑπὲρ πραγμάτων μεγάλων, καί σοι διαφερόντων. Δεξάμενος οὖν ὁ Καῖσαρ, ἀναγνῶναι μὲν ὑπὸ πλήθους τῶν ἐντυγχανόντων ἐκωλύθη, καίπερ ὁρμήσας πολλάκις· ἐν δὲ τῇ χειρὶ κατέχων καὶ φυλάττων μόνον ἐκεῖνο, παρῆλθεν εἰς τὴν σύγκλητον. Ἔνιοι δέ φασιν, ἄλλον ἐπιδοῦναι τὸ βιβλίον τοῦτο, τὸν δ' Ἀρτεμίδωρον οὐδ' ὅλως προσελθεῖν, ἀλλ' ἐκθλιβῆναι παρὰ πᾶσαν τὴν ὁδόν.

CAP. LXVI.

Cæsar senatum, qui in curia Pompeii convenerat, intrat (Idibus Martiis a. Chr. n. 44.), cumque Tillium Cimbrum, pro fratre deprecantem, increparet, signo dato Cascas primus eum vulnerat, tum reliqui, quibus Cæsar aliquamdiu repugnat, donec et M. Brutum in se irruere videt. Tum capite velato conjuratis se præbet, atque XXIII. vulneribus ad basin statuæ Pompeii confoditur.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἤδη που φέρει καὶ τὸ αὐτόματον· ὁ δὲ δεξάμενος τὸν φόνον ἐκεῖνον καὶ τὸν ἀγῶνα χῶρος, εἰς ὃν ἡ σύγκλητος ἠθροίσθη τότε, Πομπηΐου μὲν εἰκόνα κειμένην[1] ἔχων, Πομπηΐου δ' ἀνάθημα γεγονὼς τῶν προκεκοσμημένων[2] τῷ θεάτρῳ, παντάπασιν ἀπέφηνε δαίμονός τινος ὑφηγουμένου καὶ καλοῦντος ἐκεῖ τὴν πρᾶξιν,[3] ἔργον γεγο-

NOTÆ

1 Κειμένην] Ne vertas *jacentem*, sed *positam*. Cf. etiam supra c. 57.

2 Τῶν προκεκοσμημένων] Ædificium ex iis, quæ Pompeius ornamenti causa theatro suo astruxerat. Hoc etiam loco Solanus προσκεκοσμημένων, Reiske προσκεκολλημένων legere maluerunt, ut supra c. 29. De ipsa curia videndus est Brutus c. 14.: *porticus erat una quædam earum, quæ sunt circa theatrum* Pompeii, *projecturam* (sive quadrata sive semiorbiculari forma) *habens, atque in ea projectura Pompeii statuam a populo positam.*

3 Πρᾶξιν] Vertit Reiske: *Eventum hoc a numine quodam esse profectum*, *actionem* (h. e. eosque, a quorum manibus esset facinus patrandum, eum-

νέναι. Καὶ γὰρ οὖν καὶ λέγεται Κάσσιος, εἰς τὸν ἀνδριάντα τοῦ Πομπηΐου πρὸ τῆς ἐγχειρήσεως ἀποβλέπων, ἐπικαλεῖσθαι σιωπῇ, καίπερ οὐκ ἀλλότριος ὢν τῶν Ἐπικούρου λόγων,[4] ἀλλ' ὁ καιρὸς, ὡς ἔοικεν, ἤδη τοῦ δεινοῦ παρεστῶτος, ἐνθουσιασμὸν ἐνεποίει καὶ πάθος, ἀντὶ τῶν προτέρων λογισμῶν. Ἀντώνιον μὲν οὖν, πιστὸν ὄντα Καίσαρι καὶ ῥωμαλέον, ἔξω παρακατεῖχε Βροῦτος Ἀλβῖνος,[5] ἐμβαλὼν ἐπίτηδες ὁμιλίαν μῆκος ἔχουσαν. Εἰσιόντος δὲ Καίσαρος, ἡ βουλὴ μὲν ὑπεξανέστη θεραπεύουσα· τῶν δὲ περὶ Βροῦτον οἱ μὲν ἐξόπισθεν τὸν δίφρον αὐτοῦ περιέστησαν, οἱ δ' ἀπήντησαν ὡς δὴ Μετιλλίῳ Κίμβρῳ,[6] περὶ ἀδελφοῦ φυγάδος ἐντυγχάνοντι, συνδεησόμενοι, καὶ συνεδέοντο μέχρι τοῦ δίφρου παρακολουθοῦντες. Ὡς δὲ καθίσας διεκρούετο τὰς δεήσεις, καὶ προσκειμένων βιαιότερον, ἠγανάκτει πρὸς ἕκαστον, ὁ μὲν Μετίλλιος τὴν τήβεννον αὐτοῦ ταῖς χερσὶν ἀμφοτέραις συλλαβὼν, ἀπὸ τοῦ τραχήλου κατῆγεν· ὅπερ ἦν σύνθημα τῆς ἐπιχειρήσεως. Πρῶτος δὲ Κάσκας ξίφει παίει παρὰ τὸν αὐχένα, πληγὴν οὐ θανατηφόρον, οὐδὲ βαρεῖαν,[7] ἀλλ', ὡς εἰκὸς, ἐν ἀρχῇ τολμήματος μεγάλου ταραχθείς· ὥστε καὶ τὸν Καίσαρα μεταστραφέντα τοῦ ἐγχειριδίου λαβέσθαι καὶ κατασχεῖν. Ἅμα δέ πως ἐξεφώνησαν, ὁ μὲν πληγεὶς, Ῥωμαϊστί· Μιαρώτατε Κάσκα, τί ποιεῖς; ὁ δὲ πλήξας, Ἑλληνιστί πρὸς τὸν ἀδελφόν· Ἀδελφὲ,[8] βοήθει. Τοιαύτης δὲ τῆς ἀρχῆς γενομένης, τοὺς μὲν οὐδὲν συνειδότας ἔκπληξις εἶχε, καὶ φρίκη πρὸς τὰ δρώμενα, μήτε φεύγειν, μήτ' ἀμύνειν, ἀλλὰ μηδὲ φωνὴν ἐκβάλλειν τολμῶντας. Τῶν δὲ παρεσκευασμένων ἐπὶ τὸν φόνον ἑκάστου γυμνὸν ἀποδείξαντος τὸ ξίφος, ἐν κύκλῳ περιεχόμενος,

NOTÆ

que, in quo id committi fatale esset) *illuc convocante, viamque quasi ambobus præeunte.*

4 Τῶν Ἐπ. λ.] Sc. Epicurus ab omni superstitione cujuscumque generis erat alienus. Liber ejus *αἱ κυρίαι δόξαι*, placita ejus continens, ab Luciano in Alex. c. 47. quam maxime laudatur, ut pacem, tranquillitatem, libertatem legentibus efficiens, a timoribus, spectris, et prodigiis non minus quam a spe vana et non necessariis cupiditatibus liberans, qui intelligentiam et veritatem inserat, et vere mentes purget non fæce aut squillis, sed recta ratione et veritate et libertate.—Cassius Epicuri utitur placitis ad Brutum de spectro in Asia viso consolandum, ut auctor est Plut. in Bruto c. 37.

5 Βροῦτος Ἀλβ.] In Plut. Bruto c. 17. et Appiano II. 117. C. Trebonio hæ partes tribuuntur.

6 Μετιλλίῳ Κίμβρῳ] Corruptum esse hoc nomen diu constat. Nomen hominis fuit L. Tillius Cimber. Vid. Ernesti in Clav. Cicer. et qui ab eo laudantur.

7 Οὐδὲ βαρεῖαν] Bryanus mavult *οὐδὲ βαθεῖαν*. Plut. Brut. c. 17.: *τὸ ξίφος διελαύνει οὐκ εἰς βάθος παρὰ τὸν ὦμον.*

8 Ἀδελφὲ] Fratres erant inter Cæsaris percussores Publ. et Cai. Servilius Casca.

καὶ πρὸς ὅ τι τρέψειε τὴν ὄψιν, πληγαῖς ἁπαντῶν, καὶ σιδήρῳ φερομένῳ [9] καὶ κατὰ προσώπου καὶ κατ' ὀφθαλμῶν διελαυνόμενος, ὥσπερ θηρίον ἐνειλεῖτο ταῖς πάντων χερσίν. Ἅπαντας γὰρ ἔδει κατάρξασθαι καὶ γεύσασθαι τοῦ φόνου. Διὸ καὶ Βροῦτος αὐτῷ πληγὴν ἐνέβαλε μίαν εἰς τὸν βουβῶνα.[10] Λέγεται δ' ὑπό τινων, ὡς ἄρα πρὸς τοὺς ἄλλους ἀπομαχόμενος, καὶ διαφέρων δεῦρο κἀκεῖ τὸ σῶμα, καὶ κεκραγὼς, ὅτε Βροῦτον εἶδεν ἐσπασμένον [11] τὸ ξίφος, ἐφειλκύσατο κατὰ τῆς κεφαλῆς [12] τὸ ἱμάτιον, καὶ παρῆκεν ἑαυτὸν, εἴτ' ἀπὸ τύχης, εἴτε ὑπὸ τῶν κτεινάντων ἀπωσθεὶς, πρὸς τὴν βάσιν ἐφ' ἧς ὁ Πομπηΐου βέβηκεν ἀνδριάς· καὶ πολὺ καθήμαξεν αὐτῆς ὁ φόνος, ὡς δοκεῖν αὐτὸν ἐφεστάναι τῇ τιμωρίᾳ τοῦ πολεμίου Πομπήϊον ὑπὸ πόδας κεκλιμένου, καὶ περισπαίροντος ὑπὸ πλήθους τραυμάτων. Εἴκοσι γὰρ καὶ τρία λαβεῖν λέγεται· καὶ πολλοὶ κατετρώθησαν ὑπ' ἀλλήλων, εἰς ἓν ἀπερειδόμενοι [13] σῶμα πληγὰς τοσαύτας.

CAP. LXVII.

Cæsare occiso senatus diffugit, populus terretur; Antonius et Lepidus sese occultant; conjurati libertatem proclamantes in Capitolium abeunt, quibus procerum quidam sese adjungunt, postea ab Antonio et Octaviano puniti. Postero die oratio Bruti ad populum silentio excipitur, senatus autem præterita obliviscenda, Cæsarem pro Deo colendum decernit, Brutumque in provinciam mittit.

Κατειργασμένου δὲ τοῦ ἀνδρὸς, ἡ μὲν γερουσία, καίπερ εἰς μέσον Βρούτου ἐλθόντος, ὥς τι περὶ τῶν πεπραγμένων ἐροῦντος, οὐκ ἀνασχομένη διὰ τῶν θυρῶν ἐξέπιπτε, καὶ φεύγουσα κατέπλησε ταραχῆς καὶ δέους ἀπόρου τὸν δῆμον, ὥστε τοὺς μὲν τὰς οἰκίας κλείειν, τοὺς δ' ἀπολείπειν τραπέζας, καὶ χρηματιστήρια· δρόμῳ δὲ χωρεῖν, τοὺς μὲν ἐπὶ

NOTÆ

9 Φερομένῳ] R. mavult ἐπιφερομένῳ.

10 Εἰς τὸν β.] Ἐς τὸν μηρὸν, Appian.

11 Ἐσπασμένον potest accipi pro σπασάμενον, et sæpissime quidem participia perfecti passivi atque aoristi 1. in medio inter se alternant. In hoc autem verbo usus id minime patitur; quare suspicor, post ἐσπασμένον addendum esse aut ἔχοντα, aut ἐπισείοντα, aut ἐπανατεινάμενον. *Reiske.* Potest etiam conjici ὅτε Βρούτου εἶδεν ἐσπασμένον τὸ ξίφος. In Bruto c. 17. est: ὡς εἶδε Βροῦτον ἑλκόμενον ξίφος ἐπ' αὐτόν. Tum Cæsar dixisse fertur: Καὶ σὺ, τέκνον;

12 Κατὰ τῆς κεφαλῆς] Alii auctores sunt, eum utraque togam manu demisisse, ut, inferiori parte corporis tecta, collaberetur.

13 Ἀπερειδόμενοι] Reiske mavult ἀπερείδοντες, in activo.

τὸν τόπον, ὀψομένους τὸ πάθος, τοὺς δ' ἐκεῖθεν, ἑωρακότας. Ἀντώνιος[1] δὲ καὶ Λέπιδος, οἱ μάλιστα φίλοι Καίσαρος, ὑπεκδύντες, εἰς οἰκίας ἑτέρας κατέφυγον. Οἱ δὲ περὶ Βροῦτον, ὥσπερ ἦσαν ἔτι θερμοὶ τῷ φόνῳ, γυμνὰ τὰ ξίφη δεικνύντες, ἅμα πάντες ἀπὸ τοῦ βουλευτηρίου συστραφέντες ἐχώρουν εἰς τὸ Καπιτώλιον, οὐ φεύγουσιν ἐοικότες, ἀλλὰ μάλα φαιδροὶ καὶ θαῤῥαλέοι, παρακαλοῦντες ἐπὶ τὴν ἐλευθερίαν τὸ πλῆθος, καὶ προσδεχόμενοι τοὺς ἀρίστους τῶν ἐντυγχανόντων. Ἔνιοι δὲ καὶ συνανέβαινον αὐτοῖς, καὶ κατεμίγνυσαν ἑαυτοὺς, ὡς μετεσχηκότες τοῦ ἔργου, καὶ προσεποιοῦντο τὴν δόξαν· ὧν ἦν καὶ Γάϊος Ὀκταούϊος καὶ Λέντλος Σπινθήρ. Οὗτοι μὲν οὖν τῆς ἀλαζονείας δίκην ἔδωκαν ὕστερον, ὑπ' Ἀντωνίου καὶ τοῦ νέου Καίσαρος ἀναιρεθέντες, καὶ μηδὲ τῆς δόξης,[2] δι' ἣν ἀπέθνησκον, ἀπολαύσαντες, ἀπιστίᾳ τῶν ἄλλων. Οὐδὲ γὰρ οἱ κολάζοντες αὐτοὺς, τῆς πράξεως, ἀλλὰ τῆς βουλήσεως, τὴν δίκην ἔλαβον. Μεθ' ἡμέραν δὲ τῶν περὶ Βροῦτον κατελθόντων καὶ ποιησαμένων λόγους, ὁ μὲν δῆμος, οὔτε δυσχεραίνων, οὔτε, ὡς ἐπαινῶν τὰ πεπραγμένα, τοῖς λεγομένοις προσεῖχεν, ἀλλ' ὑπεδήλου τῇ πολλῇ σιωπῇ, Καίσαρα μὲν οἰκτείρων, αἰδούμενος δὲ Βροῦτον. Ἡ δὲ σύγκλητος ἀμνηστίας τινὰς[3] καὶ συμβάσεις πράττουσα πᾶσι, Καίσαρα μὲν ὡς θεὸν τιμᾷν ἐψηφίσαντο, καὶ κινεῖν μηδὲ τὸ σμικρότατον, ὧν ἐκεῖνος ἄρχων ἐβούλευσε· τοῖς δὲ περὶ Βροῦτον ἐπαρχίας τε διένειμε, καὶ τιμὰς ἀπέδωκε πρεπούσας· ὥστε πάντας οἴεσθαι, τὰ πράγματα κατάστασιν ἔχειν, καὶ σύγκρισιν ἀπειληφέναι τὴν ἀρίστην.

CAP. LXVIII.

Cæsaris testamento publicato populus mutilatum corpus conspicatus congesto raptim rogo in foro corpus comburit, cum titionibus per urbem discurrit, ad domos conjuratorum incendendas, et Cinnam quendam, quem pro alio Cinna ex conjuratis habet, dilaniat. Cassius et Brutus præ metu ex urbe discedunt.

Ἐπεὶ δὲ, τῶν διαθηκῶν τῶν Καίσαρος ἀνοιχθεισῶν, εὑρέθη δεδομένη

NOTÆ

1 Ἀντ.] Antonius erat consul, Lepidus magister equitum.

2 Τῆς δόξης, quod Cæsarem peremissent: ἀπιστίᾳ, quia nemo credebat, eos id fecisse: ἀλλὰ τῆς βουλήσεως, non propter factum, quod ab ipsis non esse profectum, constabat inter omnes, sed ob voluntatem, quod affectassent gloriam, ut inter peremtores Cæsaris haberentur, iique viderentur esse, qui cædem patrare voluissent. *Reiske.*

3 Ἀμνηστίας τινὰς] Cicerone suasore.

Ῥωμαίων ἑκάστῳ δόσις ἀξιόλογος,[1] καὶ τὸ σῶμα κομιζόμενον δι' ἀγορᾶς ἐθεάσαντο ταῖς πληγαῖς διαλελωβημένον, οὐκ ἔτι κόσμον εἶχεν, οὐδὲ τάξιν αὐτῶν[2] τὸ πλῆθος, ἀλλὰ τῷ μὲν νεκρῷ περισωρεύσαντες ἐξ ἀγορᾶς βάθρα καὶ κιγκλίδας καὶ τραπέζας, ὑφῆψαν αὐτοῦ[3] καὶ κατέκαυσαν· ἀράμενοι δὲ δαλοὺς διαπύρους ἔθεον ἐπὶ τὰς οἰκίας τῶν ἀνῃρηκότων καταφλέξοντες, ἄλλοι δ' ἐφοίτων πανταχόσε τῆς πόλεως, συλλαβεῖν καὶ διασπάσασθαι τοὺς ἄνδρας ζητοῦντες. Οἷς ἐκείνων μὲν οὐδεὶς ἀπήντησεν, ἀλλ' εὖ πεφραγμένοι πάντες ἦσαν. Κίννας[4] δέ τις τῶν Καίσαρος ἑταίρων ἔτυχε μὲν, ὥς φασι, τῆς παρῳχημένης νυκτὸς ὄψιν ἑωρακὼς ἄτοπον. Ἐδόκει γὰρ ὑπὸ Καίσαρος ἐπὶ δεῖπνον καλεῖσθαι· παραιτούμενος δ', ἄγεσθαι τῆς χειρὸς ὑπ' αὐτοῦ, μὴ βουλόμενος, ἀλλ' ἀντιτείνων. Ὡς δ' ἤκουσεν, ἐν ἀγορᾷ τὸ σῶμα καίεσθαι τοῦ Καίσαρος, ἀναστὰς ἐβάδιζεν ἐπὶ τιμῇ, καίπερ ὑφορώμενος τὴν ὄψιν ἅμα καὶ πυρέττων· καί τις, ὀφθέντος αὐτοῦ, τῶν πολλῶν ἔφρασεν ἑτέρῳ τοὔνομα πυνθανομένῳ, κἀκεῖνος ἄλλῳ, καὶ διὰ πάντων εὐθὺς ἦν,[5] ὡς οὗτός ἐστιν ὁ ἀνὴρ τῶν ἀνῃρηκότων Καίσαρα· καὶ γὰρ ἦν τις ὁμώνυμος ἐκείνῳ Κίννας ἐν τοῖς συνωμοσαμένοις, ὃν τοῦτον εἶναι προλαβόντες, ὥρμησαν εὐθὺς καὶ διέσπασαν ἐν μέσῳ[6] τὸν ἄνθρωπον. Τοῦτο μάλιστα δείσαντες[7] οἱ περὶ Βροῦτον καὶ Κάσσιον, οὐ πολλῶν ἡμερῶν διαγενομένων, ἀπεχώρησαν ἐκ τῆς πόλεως. Ἃ δὲ καὶ πράξαντες καὶ παθόντες ἐτελεύτησαν, ἐν τοῖς περὶ Βρούτου γέγραπται.

CAP. LXIX.

Interfectus est Cæsar LVI. annos natus, quatuor annos post Pompeii mortem. Omnes ejus interfectores violenta morte perierunt. Cometa magnus post Cæsaris mortem visus, solis insolitus per annum pallor, spectrum Bruto prius in Asia, tum vero Philippis visum (ubi Brutus priori prælio victor, posteriori victus se ipsum interemit) Cæsaris necem Diis invisam fuisse docent.

Θνήσκει δὲ Καῖσαρ, τὰ μὲν πάντα γεγονὼς ἔτη πεντήκοντα καὶ ἕξ,

NOTÆ

1 Δόσις ἀξιόλογος] *Populo hortos circa Tiberim publice, et viritim trecenos sestertios legavit.* Suet. Jul. c. 83.

2 Αὐτῶν τὸ πλῆθος] *Romanorum multitudo et vulgus.* Vox αὐτῶν abesse quidem potest, sed non opus est conjectura.

3 Αὐτοῦ] Sc. τόπου, *ibi statim, in foro,* non in campo Martio, ubi decebat corpus cremari, et apparatus cremationis factus jam erat, ut notant Solanus et Reiske.

4 Κίννας] Intelligatur C. Helvius Cinna. Inter conjuratos fuerat Cornelius Cinna, prætor.

5 Ἦν] Reiske mavult ᾔει, *ibat per omnes.*

6 Ἐν μέσῳ] Subaudi τῶν διασπαραττόντων, inter manus, alii huc, alii illuc tractantes et raptantes. *Reiske.*

7 Δείσαντες] Sc. καὶ περὶ ἑαυτῶν. R.

Πομπηΐῳ δ' ἐπιβιώσας οὐ πολὺ πλέον ἐτῶν τεσσάρων· ἣν δὲ τῷ βίῳ παντὶ ἀρχὴν καὶ δυναστείαν διὰ κινδύνων τοσούτων διώκων μόλις κατειργάσατο, ταύτης οὐδὲν ὅτι μὴ τοὔνομα μόνον καὶ τὴν ἐπίφθονον καρπωσάμενος[1] δόξαν παρὰ τῶν πολιτῶν. Ὁ μέντοι μέγας αὐτοῦ δαίμων, ᾧ παρὰ τὸν βίον ἐχρήσατο, καὶ τελευτήσαντος ἐπηκολούθησε τιμωρὸς τοῦ φόνου, διά τε γῆς πάσης καὶ θαλάσσης ἐλαύνων καὶ ἀνιχνεύων ἄχρι τοῦ μηδένα λιπεῖν τῶν ἀπεκτονότων,[2] ἀλλὰ καὶ τοὺς καθ' ὁτιοῦν, ἢ χειρὶ τοῦ ἔργου θιγόντας, ἢ γνώμῃ μετασχόντας ἐπεξελθεῖν. Θαυμασιώτατον δὲ τῶν μὲν ἀνθρωπίνων τὸ περὶ Κάσσιον· ἡττηθεὶς γὰρ ἐν Φιλίπποις, ἐκείνῳ τῷ ξιφιδίῳ διέφθειρεν ἑαυτὸν, ᾧ κατὰ Καίσαρος ἐχρήσατο· τῶν δὲ θείων ὅ τε μέγας κομήτης (ἐφάνη[3] γὰρ ἐπὶ νύκτας ἑπτὰ μετὰ τὴν Καίσαρος σφαγὴν διαπρεπὴς, εἶτ' ἠφανίσθη) καὶ τὸ περὶ τὸν ἥλιον ἀμαύρωμα τῆς αὐγῆς.[4] Ὅλον γὰρ ἐκεῖνον τὸν ἐνιαυτὸν ὠχρὸς μὲν ὁ κύκλος καὶ μαρμαρυγὰς οὐκ ἔχων ἀνέτελλεν, ἀδρανὲς δὲ καὶ λεπτὸν ἀπ' αὐτοῦ κατῄει τὸ θερμόν· ὥστε τὸν μὲν ἀέρα δνοφερὸν καὶ βαρὺν ἀσθενείᾳ τῆς διακρινούσης αὐτὸν ἀλέας ἐκφέρεσθαι, τοὺς δὲ καρποὺς ἡμιπέπτους καὶ ἀτελεῖς ἀπανθῆσαι καὶ παρακμάσαι διὰ τὴν ψυχρότητα τοῦ περιέχοντος. Μάλιστα δὲ τὸ Βρούτῳ γενόμενον φάσμα τὴν Καίσαρος ἐδήλωσε σφαγὴν οὐ γενομένην θεοῖς ἀρεστήν· ἦν δὲ τοιόνδε· μέλλων τὸν στρατὸν ἐξ Ἀβύδου διαβιβάζειν εἰς τὴν ἑτέραν ἤπειρον, ἀνεπαύετο νυκτὸς, ὥσπερ εἰώθει, κατὰ σκηνὴν, οὐ καθεύδων, ἀλλὰ φροντίζων περὶ τοῦ μέλλοντος. Λέγεται γὰρ οὗτος ἀνὴρ ἥκιστα δὴ τῶν στρατηγῶν ὑπνώδης γενέσθαι, καὶ πλεῖστον ἑαυτῷ χρόνον ἐγρηγορότι χρῆσθαι πεφυκώς. Ψόφου δέ τινος αἰσθέσθαι περὶ τὴν θύραν ἔδοξε, καὶ πρὸς τὸ τοῦ λύχνου φῶς ἤδη καταφερομένου σκεψάμενος, ὄψιν εἶδε φοβερὰν ἀνδρὸς ἐκφύλου τὸ μέγεθος, καὶ χαλεποῦ τὸ εἶδος. Ἐκπλαγεὶς δὲ τὸ πρῶτον, ὡς ἑώρα μήτε πράττοντά τι, μήτε φθεγγόμενον, ἀλλ' ἑστῶτα σιγῇ παρὰ τὴν κλίνην, ἠρώτα, ὅστις ἐστίν. Ἀποκρίνεται δ' αὐτῷ τὸ φάσμα· Ὁ σὸς, ὦ Βροῦτε, δαίμων κακός· ὄψῃ[5] δέ με περὶ Φιλίππους. Τότε μὲν οὖν ὁ Βροῦτος εὐθαρσῶς· Ὄψομαι,

NOTÆ

1 Οὐδὲν—καρπωσ.] Ne annum quidem post Pompeianos in Hispania victos sine bello imperium exercens.

2 Ἀπεκτονότων] Percussorum autem fere neque triennio quisquam amplius supervixit neque sua morte defunctus est.—Alius alio modo periit: pars naufragio, pars prælio; nonnulli semet eodem illo pugione, quo Cæsarem violaverant, interemerunt. Suet. c. 89., ubi vide Casaubonum.

3 Ἐφάνη] Ipsis ludis, quos primo consecratos ei hæres Augustus edebat.

4 Τὸ περὶ τὸν ἥλ.—] De hoc solis quasi defectu vid. Virg. Ge. I. 466.

5 Ὄψῃ] Ms. Par. ὄψει.

εἶπε· καὶ τὸ δαιμόνιον εὐθὺς ἐκποδὼν ἀπῄει. Τῷ δ' ἱκνουμένῳ χρόνῳ περὶ τοὺς Φιλίππους ἀντιταχθεὶς Ἀντωνίῳ καὶ Καίσαρι, τῇ μὲν πρώτῃ μάχῃ κρατήσας τὸ καθ' ἑαυτὸν ἐτρέψατο καὶ διεξήλασε, πορθῶν τὸ Καίσαρος στρατόπεδον· τὴν δὲ δευτέραν αὐτῷ μάχεσθαι μέλλοντι φοιτᾷ τὸ αὐτὸ φάσμα τῆς νυκτὸς αὖθις, οὐχ ὥστε τι προσειπεῖν, ἀλλὰ συνεὶς ὁ Βροῦτος τὸ πεπρωμένον, ἔῤῥιψε φέρων ἑαυτὸν εἰς τὸν κίνδυνον. Οὐ μὴν ἔπεσεν ἀγωνιζόμενος, ἀλλὰ τῆς τροπῆς γενομένης, ἀναφυγὼν πρός τι κρημνῶδες, καὶ τῷ ξίφει γυμνῷ προσβαλὼν τὸ στέρνον, ἅμα καὶ φίλου τινὸς, ὥς φασιν, ἐπιῤῥώσαντος τὴν πληγὴν, ἀπέθανεν.

JOSEPHI SCALIGERI

NOTITIA GALLIÆ.

Ante tempora Augusti, qui de imperii Romani Provinciis scripserunt, in divisione Galliarum nunquam Provinciam Narbonensem comprehendunt, quæ intra Alpes, Jurassum montem, Cebennas, Tarnim fluvium, Garumnam, Pyrenæorum initium, et mare Massilioticum continebatur. Itaque cum apud illos scriptores Galliarum mentio occurrit, excipe semper Narbonensem, si res gestæ ante imperium Augusti memorantur. Et quidem unus omnium Romanorum C. Cæsar, ut Gallias arbitrio armorum subegit, ita etiam suo illas divisit; in Belgas, a Rheno ad Sequanam: hinc ad Garumnam, in Celtas: quod reliquum est, intra Garumnam, Pyrenæos, et mare Oceanum, in Aquitanos. Sed hæc tertia pars, cum alterutra priorum comparata, adeo exigua visa est, ut alia divisio instituenda fuerit. Itaque Augustus non solum illam divisionem castigavit, sed in nova Galliarum divisione instituenda etiam Provinciam Narbonensem complexus est; quicquid intra Alpes, mare Mediterraneum, et Oceanum, et Rhenum continetur, uno Galliarum nomine comprehendens, et quicquid intra illos fines situm est, in decem et septem Provincias partitus est, Belgicam primam, Belgicam secundam, Germaniam primam, Germaniam secundam, Lugdunenses quatuor, Maximam Sequanorum, Viennensem, Alpes Graias et Pœninas, Alpes maritimas, primam Aquitaniam, secundam Aquitaniam, Novempopulaniam. Postea

Constantinus Magnus institutis quatuor præfectis prætorio, duobus in Oriente, totidem in Occidente, alterum Occidentis in urbe Roma, alterum in urbe Treverensi collocavit, qui præfectus prætorio Galliarum vocatus fuit. Et quia per occupationes Imperii in illis urbibus perpetuo hærere illis non licebat, vicarii aliquot eis attributi sunt, qui eadem potestate provinciis jus redderent. Præfecto igitur prætorii Galliarum tres vicarii dati. Primo sedes data Treveris, secundo Lugduni, tertio Viennæ. Itaque ut horum vicariorum magna erat auctoritas, ita urbium quoque, in quibus sedem habebant, maxima claritas. Treverensi vicario parebant primæ et secundæ Germania et Belgica, et tota Britannia insula. Lugdunensi, quatuor Lugdunenses, cum maxima Sequanorum. Viennensi primæ et secundæ Narbonensis et Aquitania, Alpes Graiæ et Pœninæ, Alpes maritimæ, Novempopulania. Totum hoc, quod unius vicarii jurisdictioni subjacet, Latini quomodo designarint, non memini: sed Græci ἐξαρχίαν, διοίκησιν, πατριὰν vocant. Regnorum vices multa in hac divisione immutarunt, sed status Ecclesiasticus tam in Oriente quam in Occidente ejus integra vestigia hactenus retinuit. Nam civitates, quæ Provinciis nomina fecerunt, μητροπόλεις vocant: et si in eis sedes fuerit vicarii, quem ἔξαρχον vocabant, eas non solum μητροπόλεις, sed et ἐξαρχίας et πατριαρχίας vocant: et præsules earum ἐξάρχους καὶ πατριάρχας: reliquos μητροπολίτας, καὶ ἀρχιεπισκόπους, qui sub se tantum ἐπισκόπους habent: nam οἱ ἔξαρχοι sub se præter episcopos μητροπολίτας habent, μητροπολῖται vero tantum ἐπισκόπους. In Ecclesia Latina Archiepiscoporum et nomen et jus manet, et jurisdictio Canonica in suos episcopos suffraganeos, sed ἐξάρχων nulla vestigia extant: nisi forte quædam umbra ejus fuerit, quod metropolita sive archiepiscopus Viennensis primatem primatum sese vocat. Eo enim ostendit sub se primates habuisse, qui sub eo essent, Narbonensem primatem Provinciæ, Bituricensem primatem Aquitaniæ. Aliter quomodo aut quo jure primas primatum diceretur, nisi ratione diœceseos Vicarii Viennensis præfecti prætorio, qui septem provincias sub se habebat, in quibus

prima Narbonensis, et prima Aquitania? Quod vero Lugdunensis primatem sese vocari gaudeat, nuperum et novitium est, et illi ex beneficio Pontificis Rom. indultum. Neque tamen novum est. Nam Guilielmus Brito in suo Philippeide ita canit:

> 'Et Lugdunensis, quo Gallia tota solebat,
> Ut fama est, Primate regi.'

At primas primatum antea dici jure non potuit, quia nullam primam Provinciam sub se habebat. Viennensis primas quidem primatum vocari vult, sed causam tam ille, quam omnis ecclesia ignorat. Hæc divisio Galliarum, ut omnium antiquissima, ita certissima nobis sequenda erat, neque ulla melior quærenda a nobis erat, si integræ illæ ἐξαρχίαι adhuc finibus Regni Francorum continerentur, ut olim sub Karolo Magno, et ejus filio, et nepotibus. Sed quia ex illo amplissimo imperio multæ Provinciæ detractæ sunt, alia nobis tributio instituenda. Galliæ igitur sive Franciæ imperium octo tribunalibus temperatur, quæ jus reddunt Provinciis suis, a quibus Tribunalibus provocatio non est. Quorum et majestas augustissima est, et auctoritas sacrosancta. Parlamenta Galli idiomate suo vocant. Non possumus meliorem nostræ partitionis rationem inire, quam si in octo hæc Parlamenta omne Francorum regnum dividam, et ea in Provincias suas. Per Provincias autem non, ut hodie, a regibus instituuntur, quia quot reges, tot mutationes Provinciarum et nomina, aut regimina eorum oriuntur: sed per diœceses Ecclesiasticas et Episcopatus procedet divisio nostra: quia hoc modo non discedemus a prisca Romani imperii notitia. Quod si quidam novi episcopi instituti sunt, aut Metropolitæ, hoc non nocet veteri Romanæ dispositioni: modo constet unde illi episcopatus abscissi sint. Nam certum est, cum episcopatus novi instituuntur, veteres minui tantum, quantum ex illis abscissum in novam diœcesim confertur. Vetustissimum igitur Tribunal Parisiense est, idque primo unicum in regno fuit, et reliqua ad ejus exemplum temporibus posterioribus instituta.

Sub Parisiensi Parlamento Diœceses sunt XXX. in his Episcopatus XXV. Archiepiscopatus quinque.

Episcopatus octo, suffraganei Remensi Metropolitæ, sive Archiepiscopo.

I. *Laudunensis.* Dux et Par Franciæ, olim Laudunum Clavatum, vulgo *Laon.*

II. *Catalaunensis.* Comes et Par Franciæ. *Chaalon.*

III. *Suessonensis.* Olim Augusta Suessonum. *Soissons.*

IV. *Morinensis.* Teroana Morinorum. Retinet nomen, quanquam deleta a Karolo V. Ejus episcopalis sedes Bononiam translata, ubi est navale, veteribus Gessoriacus dictum.

V. *Ambianensis.* Samarobriva Ambianorum. *Amiens.*

VI. *Noviomagensis.* Comes et Par Franciæ. *Noion.* Noviomagus Vadicassium Ptolemæo. Vulgo Ecclesiasticorum Noviomus dicitur per compendium, ut Tresses pro Tricasses.

VII. *Silvanectensis.* *Senlis.* Silvanectum.

VIII. *Bellovacensis.* Cæsaromagus Bellovacorum. Comes et Par Franciæ. *Beauvais.*

Septem Episcopatus sub Metropoli Senonensi.

IX. *Parisiensis.* Lutetia Parisiorum. Caput totius Francorum regni.

X. *Carnutensis*] Autricum Carnutum. *Chartres.*

XI. *Aurelianensis.* Genabum Aurelianorum. *Orleans.* Inepte vocant Aureliam. Temporibus C. Cæsaris hæc urbs Carnutibus accensebatur, et Autrico parebat.

XII. *Nivernensis.* *Nevers.* Noviodunum Nivernensium.

XIII. *Autissiodorensis.* *Ausserre.* Autissiodorum.

XIV. *Tricassensis.* Augustobona Tricassium. *Troies en Champaigne.* Vulgo Ecclesiastico Tresses corrupte, ut Noviomus pro Noviomagus.

XV. *Meldensis.* Jatinum Medorum. *Meaux.*

Quatuor Episcopi sub Metropoli Burdigalensi.

XVI. *Pictaviensis.* Augustoritum Pictorum. *Poitiers.*

XVII. *Maleacensis.* Novus Episcopatus ex Monasterio, delibatus ex diœcese Pictaviensi. *Maillezês.*

XVIII. *Luxonensis.* Lusson. Novus Episcopatus ex Monasterio, detractus ex Pictaviensi.

XIX. *Enculisma.* Ausonio Eculisma. *Engoulesme.*

Duo Episcopatus sub Metropoli Turonensi.

XX. *Andegavensis.* *Angiers.* Juliomagus Andicavorum. In Ptolemæo excusum est ὠνδικαοῦναι, pro ἀνδικαοῦαι.

XXI. *Cenomanensis.* *Le Mans.* Vindicum Aulercorum Cenomanorum.

Duo Episcopatus sub Metropoli Bituricensi.

XXII. *Claromontensis.* *Clermont.* Augustonemetum Alvernorum. Sidonio ejus urbis Episcopo dicitur tantum Alvernum.

XXIII. *Sancti Flori.* *Sainct Flour.* Novus Episcopatus, delibatus ex Claromontensi.

Duo Episcopatus sub Metropoli Lugdunensi.

XXIV. *Lingonensis.* *Langres.* Dux et Par Franciæ. Andomatunum Lingonum.

XXV. *Matisconensis.* *Mascon.* Matisco Eduorum. Cæsar in extremo Commentario VII.

Quinque Metropoles, sive Archiepiscopatus.

XXVI. *Remensis.* Dux et primus Par Franciæ. Secunda Belgica. Durocortorum Remorum. *Reims.*

XXVII. *Senonensis.* Agendicum Senonum. Quarta Lugdunensis. *Sens.*

XXVIII. *Bituricensis.* Primas Aquitaniæ. Avaricum Biturigum Cuborum. Prima Aquitania. *Bourges.*

In Decreto Gratiani vocatur Patriarcha, et aliquando legimus hunc titulum ipsos Bituricenses Præsules usurpare. Sed Forojuliensis Episcopus ipse quoque vocatur Patriarcha. In vetustissimis Annalibus Franciæ: *Paulinus Patriarcha Forojuliensis obiit.*

XXIX. *Turonensis.* Tertia Lugdunensis. *Tours.* Cæsarodunum Turonum. In Ptolemæo male excusum est Τουρούπιοι, pro Τουρόνιοι.

XXX. *Lugdunensis.* Lugdunum Segusianorum. Prima Lugdunensis. *Lion.* Hodie primatus Cleri Gallicani.

Tribunal Tolosanum amplissimum institutum a Rege Karolo VII. habet sub se diœceses unam et triginta, Episcopatus in his xxiix. Archiepiscopatus tres.

Sub Metropoli Narbonensi Episcopatus novem.

I. *Nemausensis.* Nemausus Volcarum Arecomicorum. *Nismes.*

II. *Ucetiensis. Usetz.* Ucetensium civitas.

III. *Lutevensis.* Luteva. *Lodeve.*

IV. *Sancti Pontii Tomeriarum. Sainct Pont de Tomieres.*

V. *Aletensis. Alet.* Pro quo in Decreto et Decretalibus aliquando perperam editum est, *Arelatensis.* Civitas Aletensium.

VI. *Magalonensis. Mompelier.* Ab insula Magalone, ubi prius fuit sedes Episcopalis, in Volcis Arecomicis.

VII. *Bitierensis. Besiers.* Bitieræ, aut Biteræ Septimanorum in Arecomicis. Ptolemæo βαιτίραι.

VIII. *Agathensis. Agde.* Ἀγαθὴ τύχη. A Massiliensibus Græcis condita in Volcis Arecomicis.

IX. *Carcassonensis. Carcassone.* Carcasso Volcarum Tectosagum.

Sub Metropoli Bituricensi Episcopatus septem.

X. *Mimatensis. Mende.* Vicus Mimates Gabalorum, vel Gabalitanorum, *Mende de Givauldan.* Nam syllabam GA primam in vocibus Galli mutant in GI, Gabalitanum, *Givauldan:* Gabalum, *Gibet:* Garumna, *Gironde:* quam etiam Gerunnam vocat Guilielmus Brito in sua Philippeide: *Quum post retrofluum pelago crescente Gerunnam.*

XI. *Castrensis. Castres.* Episcopatus novus.

XII. *Albigensis. Albi.* Civitas Albigensium.

XIII. *Aniciensis. Le Pui en Velay.* Civitas Velaunorum.

XIV. *Rutenensis. Rodés.* Segodunum Rutenorum.

XV. *Vabrensis. Vabres.* Novus Episcopatus ex Monasterio, abscissus a Rutensi.

XVI. *Cadurcensis. Caors.* Divona Cadurcorum.

Sub Metropoli nova Tolosa, septem novi Episcopatus ex Monasteriis, detracti de diversis; partim singuli de singulis, partim singuli de pluribus.

XVII. *Apamiensis. Pamiers.*

XVIII. *Mirapicensis. Mirepoix.*

XIX. *Sancti Papuli. Sainct Papoul.*

XX. *Montalbanensis. Montaulban. Sainct Theodard de Montaulban.*

XXI. *Vaurensis. La Vaur.*

XXII. *Rivensis. Rieus.* Rivi. Rivense Monasterium.

XXIII. *Lombariensis. Lombés.* Lombariense monasterium.

Sub Metropoli Auscorum quatuor Episcopatus.

XXIV. *Convenensis. Sainct Bertrand de Cominge.* Lugdunum Convenarum olim ab exercitu Guntchranni Regis dirutum, et ex ejus ruinis Sancti Bertrandi Fanum in valle Capraria constructum.

XXV. *Consarannensis. Sainct Legier de Conserans.* Civitas Consarannorum.

XXVI. *Tarbensis. Tarbe.* Tarba Bigerronum. In notitia Provinciarum Galliæ male editum *Turba.*

XXVII. *Lactoratensis. Laictoure.*

In Metropoli Viennensi Episcopatus unicus.

XXVIII. *Vivariensis.* Castrum Vivario Albensium, vel Elvensium. *Viviers.* Apud Cæsarem hactenus omnes interpretati sunt Albigenses. At Albigenses sunt in Aquitania ad flumen Tarnim. Albienses, vel Elvienses ad Rodanum. In Notitia Provinciarum Galliæ sub provincia Viennensi prima *Civitas Albensium, hoc est, Belisio.* Ridiculum est. Nam scripti libri habent, *Civitas Albensium, nunc Vivario.* Cæsar profecturus in Gallias per Albenses transivit in finibus provinciæ Romanorum. Atqui, ut diximus, Albigenses non erant in provincia Romana. Apud Plinium Alba Helviorum est, quæ hodie *Aubenas* vocatur in Vivariensi diœcesi, Ptolemæo ἀλβαύγουστα ἐλικωκίων. Vocat Helicocios, quos Latini Helvios. *Aubenas* autem est nomen pluralis numeri Albanates, ut a Tolosa Tolosates, a NOLA NOLATES in veteri inscriptione.

Metropoles tres.

XXIX. *Narbonensis. Narbone.* Narbo Martius. Prima Narbonensis. Secunda Viennensis.

XXX. *Auscensis.* Augusta Auscorum; Novempopuli. Civitas Novempopulania. *Auch.* Inepte vulgo Ecclesiastico Auxitanus Archiepiscopus pro Ausciorum, aut Auscorum.

XXXI. *Tolosa,* nova Metropolis detracta metropoli Narbonensi. Novempopuli, a quibus nominata est, sunt hi: Convenæ, Consaranni, Bigerrones, Lactoratenses, Vasates, Eloronenses, Lascarienses, Tarbelli, Atyrenses. Nam Lapurdenses comprehenduntur sub Tarbellis. Vide Extravagantes. Tolosa Volcarum Tectosagum.

Gratianopolitanum Tribunal a Karolo VII. institutum septennio postquam Tolosanum institutum: vulgo *Parlamentum Delfinatus.* Habet diœceses septem: in his Episcopatus quinque, Archiepiscopatus duos.

Sub Metropoli Viennensi Episcopatus tres.

I. *Valentinus. Valence.* Valentia Segalaunorum, non autem Cavarum, ut est apud Plinium.

II. *Diensis. Die.* Augusta Dia Vocontiorum in veteribus inscriptionibus. Hæ duæ diœceses ab uno Episcopo reguntur: et tamen separatæ sunt: neque altera alterius jura usurpat. In aliis codicibus dicitur Dea, non Dia: et in Notitia Provinciarum ex vestigiis priscæ lectionis videmur odorari *Civitas Deensium*: ubi hodie vitiose excusum *Civitas Athensium,* et omnino *Deensium* legendum, ut diximus: quia alioquin hæc Civitas desideraretur.

III. *Gratianopolitanus. Grainoble.* a Gratiano imperatore ita dicta, cum antea Cularo vocaretur, ut in duabus egregiis inscriptionibus legimus. In epistola Planci ad Ciceronem, quæ incipit NUNQUAM MEHERCULE, in fine ita editum vulgo: *Octavo Eidus Junias, Civarone, in finibus Allobrogum.* Ubi legendum *Cularone.* In Notitia imperii ita excusum est: IN PROVINCIA GALLIA RIPANENSI: *Tribunus cohortis primæ Flaviæ Sapaudiæ Calaronæ.* Ubi legendum quoque *Cularonæ,* aut *Cularone.* Gratianopolis igitur est sedes amplissimi Senatus Delfinatensis ad flumen Isaram sita; cujus fluminis non semel meminit Plancus ad Ciceronem. Territorium illius urbis, vel potius ager suburbicarius vocatur *Graisivouldan* a vulgo Delfinatium, voce corrupta ex Gratianopolitano.

Sub nova Metropoli Arelatensi unus Episcopatus.

IV. *Tricastinensis. Sainct Antoine de Tricastin.* Augusta Tricastinorum. Aliam civitatem ponit Ptolemæus, Juliomagum Tricastinorum.

Sub Metropoli Aquensi unus Episcopatus.

V. *Vapincensis. Gap.* Vapingum. Territorium dicitur *Gapençois.*

Duæ Metropoles.

VI. *Viennensis. Vienne.* Vienna Allobrogum. Prima Viennensis.

VII. *Ebrodunensis. Ambrun.* Ebrodunum Alpium maritimarum. Quarta Viennensis. Ebrodunum Caturigum. Aliud est Ebrodunum in finibus Helvetiorum, *Iverdun.*

Tribunal Burdegalense institutum primo a Karolo VII.; annis quatuor post Tolosanum. Cum autem per populares factionis Anglicæ rebellassent Burdigalenses, armis iterum a Karolo Burdegala recepta, multati sunt privilegiis suis, et Tribunali, et a decuria Senatus Parisiensis tamdiu recti sunt, donec Ludovicus XI. iterum tribunal restituit. Hinc factum, ut Senatus Burdigalensis, qui antea tempore Gratianopolitanum antecedebat, nunc posterior sit, et quartus in ordine supremorum Senatuum Galliæ. Habet sub se Episcopatus undecim, metropolim unam, ipsam scilicet Burdegalam.

Sub Metropoli Auscorum Episcopatus quatuor.

I. *Baionensis. Baionne.* Baiona Lapurdensium in Tarbellis. Nam totus ille tractus Syrtium, quas Landas vocant, dicitur Lapurdum Sidonio: hodie *Labord.*

II. *Aquensis. Aqs.* Aquæ Tarbellicæ. Aquæ Tarbellorum.

III. *Vasatensis. Basats.* Vasconice, *B* pro *V.* Cossio Vasatum.

IV. *Adurensis. Aire.* Atyrensium civitas, vel Aturensium, a flumine Atyro, vel Aturo. Vide Lectiones Ausonianas.

Sub Metropoli Burdigalensi Episcopatus quinque.

V. *Xantonensis. Saintonge.* Mediolanum Xantonum, vel Santonum.

VI. *Petrocoriensis. Perigueus.* Vesuna Petrocoriorum. Etiam hodie vetus oppidum illius Civitatis vocatur Vesuna: et turris vetustissimæ structuræ.

VII. *Sarlatensis. Sarlat.* Novus Episcopatus detractus Petrocoriensi.

VIII. *Agennensis. Agen.* Aginnum Nitiobrigum. In Plinio male excusum, *Antobroges Tarneg amne discreti a Tolosanis.* Legendum enim: *Nitiobriges Tarno amne.* Vide lectiones Ausonianas. In libro Hieronymi de claris scriptoribus dicitur *Agennum* ut vulgo: sed Ptolemæo et Ausonio Aginnum per *i.*

IX. *Condomiensis. Condom.* Novus Episcopatus in pago Aginnensi ultra Garumnam, ex monasterio, delibatus de Aginnensi.

Sub Metropoli Bituricensi Episcopatus duo.

X. *Lemovicensis. Limoges.* Ratiastum Lemovicum.

XI. *Tutelensis. Tulle.* Novus Episcopatus ex monasterio, deminutus de Lemovicensi.

Metropolis unica.

XII. *Burdigalensis. Bourdeaus.* Burdigala Biturigum Viviscorum. Secunda Aquitania.

Tribunal Aquense, institutum a Ludovico XII. Sub eo sunt diœceses tredecim: in quibus Episcopatus undecim, Archiepiscopatus duo.

Sub Metropoli Ebrodunensi Episcopatus quinque.

I. *Diniensis. Dine.* Dinia Sentiorum, aut Ebroduntiorum.

II. *Grassensis. Grasse.*

III. *Glandatensis. Glandeve.* Glannate.

IV. *Sanitiensis. Senas.* Sanitium Vesdiantiorum in Alpibus maritimis.

V. *Ventiensis. S. Paul de Vences.* Ventium Nerusiorum in Alpibus maritimis.

Sub Metropoli Aquensi quatuor Episcopatus.

VI. *Aptensis. Apt.* Apta Julia Vulgientium. Male Athensium in Notitia Provinciarum pro Aptensium.

VII. *Reiensis. Riès.* Male apud Sidonium et alios Regiensis. Civitas Reiensium.

VIII. *Forojuliensis. Frejus.* Forum Julium, Octavanorum coloniæ Pacensis classica.

IX. *Cesteronensis. Cisteron.* Cestero. Excusum tamen *Cessero* in Notitia Provinciarum. Segestoriorum civitas.

Sub nova Metropoli Arelatensi Episcopatus duo.

X. *Massilia. Marseille.* Urbs Græcorum Phocæensium.

XI. *Telonensis. Toulon.* Telonum.

Duæ Metropoles.

XII. *Aquensis. Aix.* Aquæ Sextiæ Salyorum. Secunda Narbonensis. Tertia Viennensis. Sedes Parlamenti.

XIII. *Arelatensis. Arles.* Arelate Salyorum. Arelate Sextanorum. Nova Metropolis : neque mihi constat quando instituta ; nam ante trecentos annos erat sub Viennensi.

Divionense Tribunal, institutum a Ludovico XII. Sub eo duo Episcopatus. Divio Castrum vocatur in Martyrologiis vetustissimis.

Sub Metropoli Lugdunensi Episcopatus duo.

I. *Augustodunensis. Austun.* Augustodunum Eduorum.

II. *Cabillonensis. Challon sur Saone.* (Ita scribi debet Gallice, non *Chaalon.* Nam hoc est Catalaunum.) Caballinum, vel Caballionum Eduorum.

Rotomagense Tribunal, institutum a Ludovico XII. Sub quo diœceses septem : quarum sex Episcopatus : unus Archiepiscopatus.

Sub Metropoli Rotomagensi Episcopatus sex.

I. *Abrincantensis. Avrenches.* Ingena Abricantorum.

II. *Ebroicensis. Evreux.* Mediolanum Aulercorum Eburovicum.

III. *Baiocensis. Baieux.* Baiocasses.

IV. *Saiensis. Sais.* Saiorum Civitas.

V. *Constantiensis. Coutances.* Constantia.

VI. *Lexoviensis. Lisieux.*

Metropolis unica.

VII. *Rotomagensis. Rouen.* Rotomagus Venellocassum. Secunda Lugdunensis. Sedes amplissimi Senatus Normanniæ.

Tribunal Redonense in Britonibus Aremoricis, institutum ab Henrico II. memoria nostra. Sub eo sunt diœceses novem, omnes Episcopatus.

Sub Metropoli Turonensi novem Episcopatus.

I. *Briocensis. Sainct Brieu.*

II. *Machloviensis. Sainct Malo.*

III. *Leonensis. Sainct Paul de Leon.*

IV. *Nannetensis. Nantes.* Condivicinum Nannetum.

V. *Venetensis. Vannes.* Veneti satis noti Commentariis Cæsaris.

VI. *Tricoriensis. Triguier. Landtriguier.*

VII. *Curosopitensis. Cornouaille.*

VIII. *Dolensis. Dol.* Hic Episcopus habet jus pallii, et ideo locum habet inter Archiepiscopos.

IX. *Redonensis. Renes.* Condate Redonum. Sedes Parlamenti Britanniæ Aremoricæ.

Atque hi quidem sunt octo amplissimi Senatus Franciæ. Sed accrevit ditioni Regis Franciæ Senatus supremus Benearnensis, Christianissimo Henrico rege Navarræ capessente sceptrum regni Franciæ jure successorio. Tamen Benearnensis princi-

patus semper separatus fuit a ditione Francorum, et eodem jure fuit, quo regnum, quod est optimo maximo jure, id est, nulli ditioni subditum.

Tribunal Benearnense ab Henrico rege Navarræ Christianissimi Henrici Quarti avo materno institutum in castro Palo. Sub eo sunt Episcopatus duo.

Sub Metropoli Auscorum Episcopatus duo.

I. *Lascariensis. Lescar.* Civitas Lascariensium.

II. *Oloronensis. Oleron.* Eloronensium civitas.

Rursus rex potitur Civitate Mediomatricum, ubi Magistratus missus a Rege Senatui urbis præsidet.

Tribunal Mediomatricis urbis habet Episcopatus tres.

Sub Metropoli Treverensi Episcopatus tres.

I. *Metensis. Metz.* Divodurum Mediomatricum: olim sedes Regni Lotaringiæ. Luitprandus, *Metensem urbem, quæ potentissima in regno Lotarii claret.* Regnum Lotarii *Lotarrijck*, Lotaringiam vocat.

II. *Tullensis. Toul.* Tullum Leucorum.

III. *Virdunensis. Verdun.* Verodunum. In veteribus Conciliis Gallicanis aliquando *episcopus Veronensis* perperam legitur pro *Verodunensis.* Alii *Verdunum* scribunt.

Igitur hodie sub ditione Christianissimi Francorum Regis sunt Diœceses CXVI. in quibus CII. Episcopatus, XIV. Archiepiscopatus. Quia igitur nulli fines provinciarum certi sunt, Regibus pro arbitrio omnia mutantibus, ideo nobis hæc tributio omnium expeditissima visa est, quam jure secuti sumus.

Præter Diœceses CXVI. quæ hodie sub ditione sunt Regis Francorum, aliæ V. sunt intra fines Imperii Gallicani, et tamen sunt extra ditionem Francorum; quatuor nempe in Comitatu Venitiæ, id est, Avenionensi; et una extra Comitatum.

Comitatus Avenionensis, sive Venitiæ, Diœceses habet IV. sub ditione Pontificis Romani, in quibus Archiepiscopatus unus, Episcopatus tres.

Metropolis sive Archiepiscopatus primus.

I. Avenio. Metropolis nova. *Avignon.* Avenio Cavarum. Pontifices Romani instituerunt hanc Metropolin, cum antea suffragaretur Viennæ, ut et tres reliquæ civitates.

Episcopatus tres sub Metropoli Avenionensi.

I. Carpentoractensis. *Carpentras.* Carpentoracte Meminorum.

II. Cabillonensis. *Cavaillon du Contat.* Cabillio Cavarum Colonia.

III. Vasionensis. *Vaison.* Vasio Vocontiorum.

Extra Comitatum Avenionensem Episcopatus est

Arausionensis. *Orange.* *Aurange* indigenis, vulgo inepte *Aurasio* et *Auraica:* Arausio Cavarum. Hic Principatus habet hodie proprium Dynastam seu Principem ex gente illustrissima Nassawia.

Quia vero initio hujus diatribæ mentionem fecimus Galliarum, quas in XVII. Provincias Augustum tribuisse monuimus; non possumus sine piaculo ipsas provincias transire, partim ut eam divisionem proponeremus, partim ut notitiam earum provinciarum, quæ mirifice depravata circumfertur, ex veteribus Codicibus emendatam posteritati daremus. Scito quicquid discrepat ab excusis, id a scripta lectione esse.

NOTITIA PROVINCIARUM GALLIÆ.

Provincia Lugdunensis I.

Metropolis Civitas Lugdunensium. *l'Archevesché de Lion.*

Civitas Eduorum, hoc est, Augustodunum. *l'Evesché d'Autun.*

Civitas Lingonum. *l'Evesché de Langres.*

Castrum Matisconense. *l'Evesché de Mascon.*

Castrum Caballionense. *l'Evesché de Challon sur Saosne.*

Provincia Lugdunensis II.

Metropolis Civitas Rotomagensium. *l'Archevesché de Rouen.*

Civitas Baiocassium. *l'Evesché de Baieux.*

Civitas Abrincatorum. *l'Evesché d'Avranches.*

Civitas Saiorum. *l'Evesché de Sés, ou Sais.*

Civitas Lexoviorum. *l'Evesché de Lisieus.*

Civitas Constantiensium. *l'Evesché de Coutances.*

Provincia Lugdunensis III.

Metropolis Civitas Turonorum. *l'Archevesché de Tours.*

Civitas Cennomannorum. *l'Evesché du Mans.*

Civitas Redonum. *l'Evesché de Rennes.*

Civitas Andegavorum. *l'Evesché d' Angiers.*

Civitas Nannetum. *l'Evesché de Nantes.*

Civitas Curosopitorum. *l'Evesché de Cornouaille.*

Civitas Ciantium, id est, Venetorum. *l'Evesché de Vennes, ou Vannes.*

Civitas Osismiorum.

Civitas Diablintum, id est, Carifes.

Provincia Lugdunensis IV.

Metropolis Civitas Senonum. *l'Archevesché de Sens.*

Civitas Carnutum. *l'Evesché de Chartres.*

Civitas Autisiodorum. *l'Evesché d'Auxerre.*

Civitas Trecassium. *l'Evesché de Troies.*

Civitas Aurelianorum. *l'Evesché d'Orleans.*

Civitas Parisiorum. *l'Evesché de Paris.*

Civitas Meldorum. *l'Evesché de Meaux.*

Provincia Lugdunensis V.

Metropolis Civitas Crispolinorum, id est, Vesuntio. *l'Archevesché de Besançon.*

Civitas Equestrium, id est, Nevidunum. *La ville de Nion entre Geneve et Lausanne.*

Civitas Elvicorum, id est, Aventicum. *Avanches.*

Civitas Basiliensium.

Castrum Viridunense.

Castrum Ebrodunense.

Castrum Argentariense.

Castrum Rauricense.

Portus Abucina.

Provincia Belgica I.

Metropolis Civitas Treverorum. *l'Archevesché de Treves.*

Civitas Mediomatricum, hoc est, Metis. *l'Evesché de Metz.*

Civitas Leucorum, id est, Tullo. *l'Evesché de Toul.*

Civitas Verdonensium. *l'Evesché de Verdun.*

Provincia Belgica II.

Metropolis Civitas Remorum. *l'Archevesché de Reims.*

Civitas Suessonum. *l'Evesché de Soissons.*

Civitas Catalaunorum. *l'Evesché de Chaalon.*

Civitas Veromanduorum. *La ville de Sainct Quentin en Vermandois.*

Civitas Atrebatum. *l'Evesché d'Arras.*

Civitas Cameracensium. *l'Evesché de Cambrai.*

Civitas Tornacensium. *l'Evesché de Tournay.*

Civitas Silvanectum. *l'Evesché de Senlis.*

Civitas Bellovacorum. *l'Evesché de Beauvais.*

Civitas Ambianensium. *l'Evesché d'Amiens.*

Civitas Morinorum, id est, Ponticum. *l'Evesché de Terouane.*

Civitas Bononiensium. *La ville de Bouloigne sur mer.*

Provincia Germanica I.

Metropolis Civitas Magontiacensium.

Civitas Argentoratensium. Stratiburgo.

Civitas Nemetum, hoc est, Spira.

Civitas Wangionum, hoc est, Warmacia.

Provincia Germanica II.

Metropolis Civitas Agrippinensium, hoc est, Colonia.

Civitas Tungrorum. *La ville de Tungres.*

Provincia Viennensis I.

Metropolis Civitas Viennensium. *l'Archevesché de Vienne.*

Civitas Genevensium. *l'Evesché de Geneve.*

Civitas Gratianopolitanorum. *l'Evesché de Grenoble.*

Civitas Deensium. *l'Evesché de Die.*

Civitas Valentinorum. *l'Evesché de Valence.*

Civitas Tricastinorum. *l'Evesché de Sainct Antoine de Tricastin.*

Civitas Vasionensium. *l'Evesché de Vaison.*

Civitas Arausicorum. *l'Evesché d'Aurange.*

Civitas Carpentoractensium, nunc Vindausica. *l'Evesché de Carpentras.*

Civitas Caballicorum. *l'Evesché de Cabaillon.*

Civitas Avennicorum. *l'Archevesché d'Avignon.*

Civitas Arelatensium. *l'Archevesché d'Arles.*

Provincia Viennensis II.

Metropolis Civitas Narbonensium. *l'Archevesché de Narbone.*

Civitas Tolosatium. *l'Archevesché de Tolose.*

Civitas Agathensium. *l'Evesché d'Agde.*

Civitas Aletensium. *l'Evesché d'Alet.*

Civitas Beteriensium. *l'Evesché de Besiers.*

Civitas Magalonensium. *l'Evesché de Magalone, ou Mompelier.*

Civitas Nemausensium. *l'Evesché de Nimes.*

Castrum Luteva. *l'Evesché de Lodeve.*

Castrum Ucetiense. *l'Evesché d'Usetz.*

Provincia Viennensis III.

Metropolis Civitas Aquensium. *l'Archevesché d'Aix.*

Civitas Reiensium, id est, Reius. *l'Evesché de Riës.*

Civitas Aptensium. *l'Evesché d'Apt.*

Civitas Forojuliensium. *l'Evesché de Frejus.*

Civitas Wapincensium. *l'Evesché de Gap.*

Civitas Segestoriorum. *l'Evesché de Sisteron.*

Civitas Antipolitana. *la ville d'Antibe, ou Antibol.*

Provincia Viennensis IV. in Alpibus Maritimis.

Metropolis Civitas Ebrodunensium. *l'Archevesché d'Ambrun.*

Civitas Diniensium. *l'Evesché de Dine.*

Civitas Rigomagensium.

Civitas Solliniensium.

Civitas Saniciensium, id est, Sanici. *l'Evesché de Senas.*

Civitas Glannatena. *l'Evesché de Glandeves.*

Civitas Cemelevensium.

Civitas Venciensium. *l'Evesché de S. Paul de Vences.*

Provincia Viennensis V. Alpium Graiarum Peninarum.

Metropolis Civitas Centronum, hoc est, Tarantasia. *l'Archevesché de Tarantaise.*

Civitas Vallensium, hoc est, Octodurum. *Sainct Maurice.*

Provincia Aquitania prima, VI. Viennensis.

Metropolis Civitas Bituricum, vel Betorigorum. *l'Archevesché de Bourges.*

Civitas Arvernorum. *l'Evesché de Clermont en Auvergne.*

Civitas Rutenorum. *l'Evesché de Rodés, ou Rodais.*

Civitas Albigensium. *l'Evesché d'Albi.*

Civitas Cadurcorum. *l'Evesché de Caors.*

Civitas Lemovicum. *l'Evesché de Limoges.*

Civitas Gabalorum. *le pays de Givauldan.*

Civitas Velaunorum. *le pays de Velai.*

Provincia Aquitania secunda, VII. Viennensis.

Metropolis Civitas Burdegalensium. *l'Archevesché de Bourdeaux.*

Civitas Agennensium. *l'Evesché d'Agen.*

Civitas Encolismensium. *l'Evesché d'Engoulesme.*

Civitas Sanctonum. *l'Evesché de Sainctes.*

Civitas Pictavorum, vel Pectavonum. *l'Evesché de Poitiers.*

Civitas Petrogoriorum. *l'Evesché de Perigueus.*

Provincia Aquitania tertia, Novempopulania, VIII. Viennensis.

Metropolis Civitas Ausciorum. *l'Archevesché d'Auch.*

Civitas Aquensium. *l'Evesché d'Aqs.*

Civitas Lacturacium, vel Lastoracium. *l'Evesché de Laictoure.*

Civitas Convenas. *l'Evesché de Cominges.*

Civitas Consarannorum, vel Consorannorum. *l'Evesché de Conserans.*

Civitas Boatum, id est, Borus. *Le pays de Buchs.*

Civitas Benearnensium, id est, Benaanus. *Le pays de Bearn.*

Civitas Aturensium. *l'Evesché d'Aire.*

Civitas Vasatica. *l'Evesché de Basats.*

Civitas Tarba, ubi castrum Begorra. *l'Evesché de Tarbe de Bigorre.*

Civitas Eloronensium. *l'Evesché d'Oleron en Bearn.*

Civitas Elusatium. *La ville et pays d'Euse en Gascogne.*

Hæ sunt XVII. Provinciæ, in quas Augustus Cæsar Gallias divisit, et in quibus Constantinus Magnus alia officia, et magistratus constituit. Provincia aliquando dicitur Diœcesis; Episcopatus autem, qui in ea continentur, aliquando etiam dicuntur Parochiæ. In Proclamatione Karoli Calvi *Tullensis Parochia* pro Episcopatu, aut urbe ipsa Episcopali, positum est.

QUÆDAM LOCA

IN

CÆSARIS COMMENTARIIS

DISCUSSA.

Multa sunt in Commentariis belli Gallici apud C. Cæsarem, quæ nondum explorata sunt: multa etiam quæ male ad veteres appellationes relata, quæ nos castiganda suscepimus. Obscuritatem etiam peperit duplex appellatio locorum apud veteres: ut Scaldis et Tabuda idem est; Phrudis et Sumina, *la riviere de Somme;* Obrinca et Mosella; Araris et Sagona; Bratuspantium et Cæsaromagus, *la ville de Beauvais;* Bononia maritima, et Gessoriacus. Item nomina populorum pro ipsa urbe, ut Parisii pro Lutetia: Turones pro Cæsaroduno: Aureliani pro Genabo, et alia similia. Nos pauca sed magis necessaria in Cæsare delibabimus.

Atuatici. Atuatucum est urbs Tungrorum, quæ et hodieque *Tungres* dicitur. Cum a Barbaris vastata esset, episcopatus translatus fuit in Trajectum Mosæ, vulgo *Mastricht:* sed et illa quoque urbe a Normannis incensa, episcopatus in vicum Sancti Lamberti traductus; qui hodie Leodium dicitur, id est Hominium, quia esset de hominio et feudo Episcopi Tungrensis. In Conciliis Gallicanis episcopus Trajectensis pro Tungrorum episcopo legitur. Cave intelligas Trajectum Reni, vulgo *Utrecht.* Bekkeselenus, quo nullus mortalium magis abusus est et ingenio et otio suo, multum sudat, ut persuadeat Atuaticos Cæsaris esse

Antwerpiam. Hoc verum fuerit, siquidem Antwerpia eadem cum Tungrorum urbe esse potest. Sed nugas Bekkeselenicas missas facimus. Antwerpiæ vetustiorem mentionem non reperio, quam in Annalibus vetustis Franciæ editis a Pithœo nostro, in quibus sub annum Christi DCCCXXXV. legimus: 'Normanni Antwerpiam civitatem incendunt.'

Agendicum. La ville de Sens, non autem *Provins,* ut stulti.

Avaricum. Stulti putant esse oppidulum Bituricensis diœceseos nomine *Vierzon.* Sed hæc jam confutata sunt. Et nemo est hodie, paulo humanior, qui ignoret Avaricum Cæsaris esse urbem Metropolim Biturigum, quæ *Bourges* dicitur.

Ausci. Auch. ut supra diximus. Nam imperite faciunt, qui Auxitanos vocant.

Bellocassi. Apud Cæsarem male pro Baiocassii, qui et Baiocasses. *Bayeux.*

Bigerrones. In Notitia Provinciarum, Civitas Bigerronum vocatur Tarba, ut hodie. Sed male excusum est *Tursa,* et *Turba.* Marlianus insanit, qui ait ibi hanc Tursam esse, et Castrum Begorram, ubi est Episcopatus Bitterensis Provinciæ Narbonensis: quæ sententia non est sobrii capitis.

Bituriges duplices sunt, cognomentis distincti. Bituriges Cubi, quorum Metropolis Avaricum primæ Aquitaniæ. Bituriges Vibisci, aut Vivisci, quorum Metropolis Burdegala, secunda Aquitania. Utraque Civitas libera sub Romanis.

Bratuspantium. Civitas Bellovacorum, sub Cæsaribus Romanis transnominata Cæsaromagus. *Beauvais.*

Cabillonum. Vide in Tribunali Divionensi.

Caduaci. Lege Atuaci. Vide supra Atuatici.

Cadurci. Eorum civitas Divona. *Caors en Querci.*

Caletes. Le bailliage de Caus en Normandie.

Cantabri. Le pays des Basques.

Caturiges. Sunt Alpes maritimæ. Metropolis Ebrodunum. *Les Alpes d'Ambrun.*

Centrones. Les Alpes de Tarentaise. Graiæ Peninæ Alpes.

Curiosolitæ. In Notitia Provinciarum, et in libro Fisci Romani Curiosolitæ. *Cornouaille.*

Eburovices. l'Evesché d'Evreux en Normandie.

Elaver. Allier. Ingens fluvius, qui Ligeri excipitur.

Elusates. Ita legendum, non *Flussates.* Vide lectiones Ausonianas. *La ville d'Euse en Gascogne.* Hinc oriundus erat Ruffinus ille præpotens insidiator imperii Romani, in quem extant duo στηλιτευτικὰ poëmata Claudiani. In priore ita legimus:

> 'Invadit muros Elusæ, notissima dudum
> Tecta petens.'

Quod enim media syllaba corripiatur, pronunciatio Vasconica id ostendit, quæ Elusa, tanquam Elsa effert. Nam I ante Consonantem, non solum Vascones in U semper convertunt, sed et Franci, et major pars Teutonismi inferioris. Qui Flussates legebant, dicebant esse Comitatnm de Fuxio: et hoc stupore suo persuaserunt illustri viro nomen *de Foix* in Flussatem recudere: quo nihil absurdius. Nam aliud est Franciscus de Flussa, aliud Franciscus Flussas. Nam de Flussa esset verum cognomen familiæ. Sed Flussas esset nomen nationis. Itaque Franciscus Flussas esset natione Flussas, non de familia de Flussa. Sed Flussa non est *Foix.* Nam id esset Foxium, aut aliud quidvis potius quam Flussa.

Gabali. Le pays de Givauldan. Marlianus dicit quondam fuisse provinciæ Bituricensis, nunc vero provinciæ Arelatensis. Certe et nunc quoque est provinciæ Bituricensis. Sed inter Gabalos, et provinciam Arelatensem 'Longa procul longis via dividit invia terris.' Et ridicula sunt hæc.

Garumna. Retinet nomen semper, sed integrum a capite ad Blaviam Castrum, ubi lingua Francica incipit. Nam tunc pro *Garonne,* dicitur Geronde, et *Gironde.* Vide in Tribunali Tolosano in Civitate Mimatensi. Excipit navigeros fluvios Tarnim, *le Tarn:* Oliten, sive Oldum, *Ooldt,* aut cum articulo *l'Ooldt:* Duranium Ausonio, Dordoniam apud Gregorium Turonensem, *la Dordogne,* unum ex præcipuis

non solum Aquitaniæ sed etiam totius Galliæ fluminibus.

Gebenna. Scribendum Cebenna per C. *Les Cebenes et Cevenes.*

Genabum qui negant Aurelianensium urbem esse, habent opposita omnes veri vestigia apud Cæsarem et multa alia argumenta. Nam quo nomine vocandi sunt, qui *Gien* esse putant?

Geneva. Media corripi debet, ut in Elusa: quod non solum Helveticus Germanismus ostendit, qui *Genff* vocat, sed etiam ipsi rustici suburbicarii, et reliqui Sabaudi: qui Zenevam accentu in prima enunciant. Sed Gallorum proprium est mediam correptam producere: *publique, facile:* quæ Latine corripitur.

Gergovia. Supersunt quædam vestigia cum veteri appel latione aliquot stadiis ab urbe Claromontensi Arvernorum.

Helvii. Diximus supra esse *le pays de Vivarais:* ubi Alba Helviorum sine dubio *Aubenas,* id est, Albanates. Cæsar trans Rodanum dicit esse, et extra provinciam Romanam, proximos Alvernis, et Cebennis montibus.

Icius. Est promontorium prope Bononiam maritimam. Navale autem dicitur Gessoriacus: et delirant, qui aliud volunt esse a navali Bononiensi. Nam multa adversus eorum pertinaciam objici possunt. At qui Icium oppidum *Cales* esse putant, nullo negotio refelluntur a Ptolemæo; qui prius ponit Icium, deinde Gessoriacum; hoc est Navale Bononiæ, a quo oppidum *Cales* distat plusquam viginti millibus passuum: hoc est, leucis Belgicis septem.

Lemovices. Le pays et Seneschaussée de Limosin. Urbs eorum Ratiastum. Sed Commentario octavo, ubi vulgo editum est, 'ad oppidum *Lemovicum* contendit;' legendum *Lemonum:* cujus oppidi mentio in Itinerario Antonini, et apud Ptolemæum.

Ligeris. Ejus caput est in pago Velauno, et vulgo dicitur *la Font de Leire,* hoc est fons Ligeris. Excipit ingentes et navigiorum patientes fluvios non paucos: in quibus Elaverim, æmulum ipsi, neque magnitudine cedentem, et magis pisculentum; Carum, vel Carem, ut habet Fortunatianus:

vulgo *le Cher*: item *Vigennam, la Viane, la Vignane*, et alios præterea.

Lexovii. *l'Evesché et pays de Lisieux en Normandie*.

Lingones. *Langres*.

Lutetia. Græcis λευκοτεκία, λουγοτεκία.

Matisco. *l'Evesché de Mascon*.

Matrona. *Marne*. Ingens flumen, neque minus ipso Sequana.

Melodunum. Hoc nomen perperam infultum est apud Cæsarem bis, pro quo veteres omnes scripti codices habent Metiosedum. Verum quidem est Melodunum et Metiosedum unum idemque oppidum esse: sed Melodunum posterius est. Hodie *Melun* in insula Sequanæ instar Lutetiæ Parisiorum. Aliud Melodunum, vel, ut alibi reperio, Miliodunum in agro Bituricensi. Vulgo *Meun*. Alii pro Metiosedum legunt *Josedum*, et *Corbeil* interpretantur. Quibus bonam mentem precamur.

Mediomatrices. Posterioribus temporibus urbs Mediomatricum vocata est Metæ, et vulgo nomen retinet, cum antea Divodurum ei nomen esset.

Menapii. Strabo cum Morinis continuat in maritimis Belgii, et Cæsar quoque indicat ibi esse. Denique Ptolemæus collocat ad ostia Mosæ. Non sunt igitur Geldrii: neque, qui sapiunt, hoc concedent. Sed pars hodiernæ Hollandiæ et Brabantiæ maritimæ, vel potius secundum Strabonem ora Flandriæ maritima, sunt veri Menapii: et Menapiscus pagus dicitur in Capitulariis Karoli Magni pro Flandriæ Comitatu. Nunquam persuaderi nobis potuit Menapios esse Geldrios.

Morini. Eorum urbs Teroana diruta a Karolo quinto.

Nantuates. Cave credas esse monasterium hoc nomine in Sabaudia, ut quædam non sana capita volunt. Sunt ii, in quibus pagus Octodurus est, id est, Sanctus Mauricius. Cujus rei fidem faciunt monumenta passionis legionis Thebæorum, in quibus Octoduri est mentio: Octodurum autem a Cæsare in Veragris proxime Nantuatibus collocatur. Quidam legunt Antuates. Sed qui Nantuates ad Acronium

lacum constituunt et Constantienses esse dicunt, non minus desipiunt, quam qui monasterium illud Benedictinorum interpretantur.

Nitiobriges. Le pays et Seneschaucée d'Agenois. Eorum civitas Aginnum Ausonio, Ptolemæo; Agennum Hieronymo, Gregorio Turonensi, aliis. Si vis ridere, lege quæ hactenus omnes de his delirarunt, quorum alii *Mompelier* esse dicunt, qui locus sex dierum itinere distat a Nitiobrigibus. alii *Engoulesme* somniant. Alii jubent pro Aginno legendum esse *Agesinates.* Et quo non processit audax inscitia?

Nannetes. Nantes. Vide in Tribunali Aremorico.

Nervii. Quemadmodum certo nobis constat non esse Tornacenses, quod vulgo persuasum est; ita quinam sint, et quo nomine hodie appellentur, haud temere affirmarim.

Noviodunum ad Ligerim. *Nevers.* Noviodunum Nivernensium, ut in quadam Notitia Provinciarum Galliæ legimus, quæ penes Jurisconsultum Cujacium magnum erat. Et jam multis conjecturis nobis exploratum antea erat Noviodunum istud Eduis proximum civitatem Nivernensium: in cujus oppidi investigatione multi multa nugati sunt. Alia duo oppida hoc nomine memorat Cæsar, sed nobis ignota. Nam nugatoribus jurantibus non credimus. Quartum præterea est, quod Civitas Equestrium dicitur, et nomen retinet, ad Lemanum lacum. Dicitur enim *Nion.* Nam longe falluntur, qui Genevam Equestrium Civitatem esse credunt, quia quædam vetus inscriptio Genevensis, ut aiunt, ejus mentionem fecerit. Hoc modo quot nominibus Roma vocanda esset, in qua tot monumenta et saxa hodie extant, quæ tot urbium mentionem faciunt? Denique Provincia Sequanorum, in qua civitas Equestrium est, est in sinistra ripa Lemani: Geneva in dextra, in Provincia Viennensi. Et, quod caput est, Noviodunum civitas equestrium dicitur in manuscripta Provinciarum Notitia: quamquam ibi positum est Neviduno, quomodo in ultimis illis obsolescentis Latinitatis temporibus omnia in pejus ac retro ferebantur, et ut imperii, ita Latini sermonis ruina sequebatur.

Petrocorii. Le pays de Perigord. Eorum civitas divisa

est in duo oppida, vetus et novum. Vetus adhuc dicitur Vesuna veteri appellatione. Vide sextum libr. de emend. Temp.

Pictones. Le pays de Poitou. Sunt hodie in tres Episcopatus tributi, Pictaviensem, Maliacensem et Luxoviensem. Pictaviorum civitas olim Augustoritum dicta.

Redones. L'Evesché de Renes en Bretagne.

Rodanus. In universum Gallis dicitur *le Rosne:* sed indigenis *lo Ros.* Excipit Isaram, Druentiam, Drunam, et Ararim non minorem eo, antequam in illum exoneretur.

Ruteni. Le pays et Seneschaucée de Rodais. Eorum urbs Sedunum Rutenorum.

Sabis. La Sambre du Pays-bas.

Samarobriva. Urbs Ambianorum. *L'Evesché d'Amiens.*

Scaldis. L'Escault.

Segusiani. Le pays et Seneschaucée de Lionnois. Nam Lugdunum est in Segusianis, ut illud alterum in Convenis ad Garumnam. Sed et totus pagus Forensis, qui hodie *le pays de Forest* dicitur, continetur in Segusianis. Et vetus inscriptio extat in oppido *Furs,* in qua mentio est Fori Segusianorum. Nam a Foro Forenses dicti, et ipsum oppidum *Furs.*

Senones. Eorum urbs Agendicum. *L'Archevesché de Sens.*

Sequana. Seine.

Sequani. Le pays de Besançon et Franche-Comté. Est provincia, quæ dicta Maxima Sequanorum.

Suessones: aliis *Suessiones. Soissons.*

Tarbelli. Le pays de Labord. Urbs Aquæ Tarbellicæ. *Aqs.* Vide Auson. Lection. Aturus fluvius, qui vulgo *l'Ador* vocatur: alluit illam urbem, unde Lucano dicitur Tarbellicus Aturus.

Turones. Eorum urbs Cæsarodunum. *L'Archevesché de Tours.*

Velauni. Le pays de Velai. Pagus Velaunus. In veteribus Martyrologiis Episcopatus Aniciensis. *Le pui en Velai:* id est, Podium in Velauno, quia urbs est in editissimo loco, qui lingua Gallorum *Pui,* id est, Podium dicitur.

Velocasses perperam edi putamus pro Baiocassibus. *Le pays, Bailliage et Evesché de Baieux en Normandie.*

Veneti. Vennes en Bretagne.

Veromandui. Eorum civitas Augusta Veromandorum. *Sainct Quentin en Vermandois.* In vita S. Quintini diserte dicitur Augusta Vermanduorum.

Vesuntio. Aliis scribitur Bisuntio. *Besançon.* Maxima Sequanorum.

Vienna. Vienne de Daulfiné. Vienna Allobrogum.

Vocates. Suspicamur esse *Boates, Buchs:* quod omnino certum est. Siti sunt in finibus Lapurdensium post Medulos in Novempopulania.

Vocontii. Le pays de Die jusques à Vaison.

Volcæ. Duplices sunt. Volcæ Arecomici, in quibus Nemausus, Ucetenses, Magalonenses, Bitierræ. Volcæ Tectosages, in quibus Carcasso, et Tolosa. In Cæsare editum est *Volgæ,* ut et in quibusdam aliis scriptoribus.

Uxellodunum. Nomen retinet, *Ussoldun,* et *lo puech d'Ussoldun,* id est podium Uxelloduni : quia est in editissimo et valde prærupto loco situm. Locus est in finibus Cadurcorum, ut Cæsar quoque notat, prope oppidum Martellum. Flumen, cujus nomen tacuit Cæsar, est Dordonia: horrendum aspectu præcipitium, quale describitur a Cæsare. Multæ sunt ibi reliquiæ vetustatis venerandæ. Quotidie ab arantibus numismata Romana effodiuntur. Vix reperias rusticum, qui de loco interrogatus, non statim respondeat: Castrum Uxellodunum illud a Cæsare magnis operibus expugnatum fuisse. Præterea ostendunt fontem, cujus usum obsessis intercluserant Romani. Si uspiam scriptores hujus ævi in notandis veterum locorum appellationibus hariolati sunt, hic vero unus locus est, in quo melius fuisset illos tacuisse: et quid opus eorum somnia referre?

Hæc pauxilla de appellationibus locorum et gentium in Cæsare delibavimus. Nam quæcumque omisimus, adeo inexplorata sunt, ut tantum abest, ea vere retulerint, qui de illis scripserunt, ut mihi constet nullam spem esse ad eorum indagationem penetrandi. Quare in medio ea relinquimus,

et ingenue fatemur nos ea nescire, quod tam salvo pudore facere possumus, quam impudenter multi se ea scire professi sunt, in quo exemplo temeritatis primas tenet Bekkeselenus cum suo Teutonismo, ex quo Hebraïsmum etiam propagatum esse jurat. Ἀλὶς δρυός.

SEQUITUR ILLUSTRISSIMI

JOSEPHI JUSTI SCALIGERI,

JUL. CÆS. FIL.

AD CLARISSIMUM VIRUM,

PAULUM G. F. P. N. MERULAM,

EPISTOLA:

EJUSDEM CUM SUPERIORE DIATRIBA DE GALLIÆ NOTITIA ARGUMENTI.

TERRITOIUM *Rupellæ* dicitur in veteribus monumentis Pagus Alnisiensis. Hodie *le pays d'Aulnis.* Accensebatur Seneschalliæ Santonum. Sed ex quo Rupella excusso jugo Anglorum dedidit se Regi Franciæ, pagus Alnisiensis cessit in privatam præfecturam, et a Santonio seclusus est. Neque ulli supremæ Curiæ potest subditus esse, præterquam Parisiensi. Id enim inter capita eorum privilegiorum continetur.

Le pays entre deux mers. Pinguissimus tractus inter Garumnam et Duranium ingentes fluvios, qui propter magnitudinem vocantur maria ab incolis.

Le Marquisat de Fronsac, est in Seneschallia Burdigalensi.

Agenois, Nitiobriges, vocant sese Aquitanos hactenus; etiamsi aliter instituerit Ludovicus XI.

Medoc, Meduli, pars Seneschalliæ Burdigalensis: arenosa regio. Meduli Ausonio.

Boates. Vide Auson. Lectiones. Dominium illius tractus pertinet ad Comites Candallæ, qui vocant sese Capitales, id est, Dominos de Buchs. Sunt in finibus Medulorum.

L'Isle Jordain. Una ex quatuor civitatibus Comitatus Armaniacensis, ubi est tribunal Seneschalli. Fuit quidem parvus Comitatus, sed hodie vix memoria superest.

Garre, parvus Comitatus in finibus Bigerronum.

Estrac, parvus Comitatus in finibus Bigerronum.

Allebret oppidulum in Syrtibus Lapurdensibus, quas Landas vocant, dedit nomen amplissimo Ducatui, qui memoria nostra institutus est, compositus ex mutilatione Seneschalliatus Agennensis, Armaniacensis, et Vasatensis.

Vasconia proprie est quicquid continetur intra Garumnam, Pyrenæos montes, et Oceanum: quod Julio Cæsari in commentariis belli Gallici dicitur Aquitania. Dicta est Vasconia a Vasconibus ferocissimis Pyrenæorum populis, quos devictos primum a Pipino, deinde a Ludovico Caroli Magni filio (qui postea dictus fuit Pius) rege Aquitaniæ, in plana Novempopulaniæ deductos postea nomen huic regioni dedisse certum est. Nam fuerunt pars Cantabrorum, quos etiam hodieque Hispani *Vascuença* vocant. Itaque quæ prius Regio a Cæsare Aquitania, postea a novem populis Novempopulania dicta, ea tandem a Vasconibus devictis, et in eam a Pyrenæorum saltibus demissis Vasconia vocata fuit. Est autem tertia pars veteris Aquitaniæ. Nam Aquitania ab Augusto triplex instituta fuit. Prima, cujus caput et Metropolis Bituriges Cubi, *Bourges*. Secunda Aquitania, Bituriges Vibisci, cujus caput et Metropolis Burdegala. Tertia Aquitania, tota Trans-Garumnana, cujus Metropolis Augusta Auscorum, vulgo *Auchs*: quæ provincia, ut diximus, ab Augusti temporibus ad Pipinum vocata fuit Novempopulania: a Pipino ad hunc usque diem Vasconia.

Guienna depravatum quidem nomen est ex Aquitania, ut res ipsa loquitur: sed ex quo tempore Reges Angliæ per affinitatem Francorum regum fuerunt Domini Guiennæ, angustioribus finibus determinata est, quam olim. Nam Arverni, Biturigium (*Berry*), &c. seclusi fuerunt extra fines Guiennæ: quæ incipiebat a Confluentibus Viennæ et Crosæ fluminum ad Oceanum, Pyrenæos, Tarnim flumen, et montes Arvernorum. Itaque cum Edoardus tertius, nomine Aquitaniæ, homagium faceret Regi Franciæ, has præfecturas, sive Seneschallias, nominatim comprehendit. Citra Garumnam, Pictonium amplissimam regionem, Xantonium, Encholismenses, Lemovicum, Petrocorium, Aginnenses, Cadurcium (*Querci*), Rutenenses (*Rouargue*). Ultra Garumnam tota Novempopulania, præter Benearnum (*Bearn*), quod semper fuit absoluti imperii. Itaque omnium istorum tractuum nomine, rex Angliæ, aut primogenitus Angliæ (*Princeps de Galles dictus*) faciebat homagium regi Franciæ: Comites autem Armaniacus, Bigorrensis, Fuxensis, et alii faciebant ipsi Anglo homagium non Regi Franciæ. Hæc latissima, amplissima, et prædives regio nomine Guiennæ censebatur usque ad regnum Ludovici XI. qui cum Fratri attribuisset Ducatum Aquitaniæ; et ipsi promisisset quinque Seneschallias, ex una Burdegalensi Seneschallia fecit tres: Burdegalensem, quæ unam tantum Diœcesim complectitur; Burdegalam ipsam; Vasatensem, in qua duæ Diœceses, nempe Adurensis, et ipsa Vasatensis; et tertiam Lapurdensem, in qua duæ Diœceses, Aquæ Tarbellicæ, et Lapurdensium civitas, sive Baiona: quartam Seneschalliam Xantonium addidit. Ab eo tempore Aquitania cœpit vocari totum illud, quod illas tantum quatuor Seneschallias continet. Sed Regum est, mutare terminos provinciarum, non memoriam rerum. Nam hactenus omnes reliquæ Seneschalliæ vocant sese Aquitanos vel Guiennenses: atque adeo Seneschallus Burdigalensis vocatur magnus Seneschallus, non quidem quod hodie talis sit, (est enim minimus omnium), sed quia Burdigalensis Seneschallia quinque Diœcesibus finiebatur: et cum eo nomine magnus, ut re vera erat, vocaretur;

hodie, ditione imminuta, nomen integrum retinuit. Quin etiam quicquid ad Burdigalam solam pertinet, id non Burdigalense hodie vocatur, sed Aquitanum, vel Guiennense. Et curia Burdigalæ minor, a qua provocatio est ad Parlamentum, curia Guiennæ, et judices Guiennæ vocantur, non Burdigalæ. Hæc igitur Guienna, quæ hodie quatuor Seneschalliis censetur, vocari jure merito potest Aquitania sive Guienna Ludovici XI. Quod dixi de Pictonio, cum in feudo Aquitaniæ sive Guiennæ comprehendit Edoardus III. scito sæpe exclusum fuisse ex Aquitania, ut sub Ludovico IX. (is est Sanctus Ludovicus) sæpe restitutum finibus Aquitaniæ. Certe hodie non parva pars Pictonii dicunt sese Guiennenses, ut olim erant re vera.

Comitatus Avenionensis, alias Comitatus *Venisse,* habet quatuor Diœceses. Unum Archiepiscopatum Avenionem; tres Episcopatus Avenioni suffragantes: Carpentoracte, Cabalionem, Vasionem: ut alibi notavimus. Totus Comitatus ille comprehendens quatuor illas Diœceses datus fuit Pontifici Romano a Johanna Regina Neapolis, et Comitissa Provinciæ, in compensationem tributi Papæ per multos annos non soluti nomine regni Neapolitani, cujus feudatarium Dominum dicit se Papa. Itaque Rex Franciæ nihil juris habet in illum Comitatum.

Burgundiæ Comitatus. Est feudum Imperii sub protectione Bernensium Helvetiorum: quemadmodum Dunkerka est Borboniæ familiæ, ideoque regis Franciæ. Sed Comes Flandriæ est Dominus feudatarius, ad cujus tribunalia a Dunkerkæ judice appellatur.

Charolois est regis Hispaniarum; sed rex Franciæ est Dominus feudatarius. Est simplex feudum, neque supremi juris.

Armaniacensis (vulgo *Armagnac*) Comitatus continet Diœceses duas ultra Garumnam, nempe Lactoratensem, vulgo *Laictoure,* et Auscensem (vulgo *Auchs*) Metropolim totius Novempopulaniæ, sive Vasconiæ. Subjicitur Parlamento Tolosano.

Bigerronum Comitatus (*le Comté de Bigorre*) continet unum

Episcopatum Tarbam, sedem Episcopalem: vulgo *Tarbe de Begorre,* aut *Bigorre,* sub metropoli Auscensi in Vasconia, nempe ultra Garumnam. Est sub Parlamento Tolosano.

Ducatus Allebreti, ut supra diximus, quod de Constantinopoli dixit Hieronymus, eam nuditate omnium civitatum constructam fuisse, ita nuditate proximarum Seneschalliarum compositus est tam ultra, quam citra Garumnam. Caput est Neracum. Totus Ducatus est sub Parlamento Burdigalensi.

Lemovicium (*Limosin*) Seneschallia comprehendit duos Episcopatus, Ratiastum Lemovicum, *Limoges,* et Tutelam, *Tulle.* Subjacet Parlamento Burdigalensi.

Petrocorum (*Perigor*) Seneschallia continet duos Episcopatus, Vesunnam Petrocoriorum, *Perigueus,* et Sarlatum. Subjicitur Parlamento Burdigalensi.

Seneschallia Agennensis continet duos Episcopatus, nempe citra Garumnam Aginnum Nitiobrigum (*Agen*), ultra Garumnam Condomium, quod peculiari nomine dicitur Vasconia. Quemadmodum enim Africa dicitur tota illa magna continens, quæ patet a Nilo ad Gades, et tamen in ea erat provincia, quæ peculiariter dicebatur Africa, in qua Carthago; ita Vasconia quidem dicitur amplissima illa regio, quæ olim vocata fuit Novempopulania. Sed peculiariter Vasconia quoque dicitur in ea Episcopatus Condomiensis. Itaque Seneschallus Agennensis vocat se Seneschallum Agennensium et Vasconiæ, id est, Condomii. Quæ appellatio vetus est. Nam temporibus Pipini pagus Agennensis citra Garumnam et ultra Garumnam dicebatur. Itaque sub Pipino in vetustissimis Annalibus refertur pluisse frumento in pago Agennensi ultra Garumnam: id est in ea regione, quæ proprie dicitur Vasconia, in qua Condomium. Seneschallia Agennensis subjacet Burdigalensi Parlamento.

Seneschallia Cadurcium (*Querci*) continet duas Diœceses, Divonam Cadurcorum (*Cahors*), et Montalbanum. Subjacet Parlamento Tolosano.

Seneschallia Rutenensis (*Rouargue*) complectitur duas Dioeceses, Segodunum Rutenorum (*Rodais*), et Vabras. Subjacet Parlamento Tolosano.

Languedokium totum est sub Parlamento Tolosano. Comprehendit tres ingentes Seneschallias, Tolosanam, Carcassonensem, Belloquadrensem (*Beaucaire*), Episcopatus XXI.

Arvernium (*Auvergne*) dividitur in montanum, et planum. Planum dicitur Alimania: quod nomen jam obtinebat tempore Gregorii Turonensis; quæ regio opima est et fertilissima, civitatibus amplissimis: vicis, villis, prætoriis magnificis exculta. Duo Episcopatus sunt in Arvernio, in plano quidem Augustonemetum Arvernorum, *Clermont en Auvergne,* non longe a Gergovia Cæsaris. In montano est Episcopatus Sanctus Florus. Totum Arvernium est sub Parisiensi Parlamento.

Pagus Gabalitanus, vulgo *Givauldan,* unum Episcopatum habet Mimatensem, vulgo *Mende.* Subest Tolosano Parlamento. Est enim in Languedokio.

Pagus Vellaunensis, unum Episcopatum habet Aniciensem, *le Pui en Vellai.* Est pars Languedokii, ideo subest Tolosano Parlamento.

Fuxensis Ducatus, (*Foix*) ante paucos annos attributus est Languedokio, cum antea Guiennæ censeretur. Continet unum Episcopatum Apamiensem.

Convenarum Comitatus, le Comté de Cominges, unum tantum Episcopatum continet, Sanctum Bertramum: est in Vasconia sub Parlamento Tolosano, ut diximus in Episcopatibus.

Picardia amplissima regio tota sub Parlamento Parisiensi.

Pares Franciæ XII. Sex Clerici: quorum tres duces: Remensis Archiepiscopus, Laudunensis, et Lingonensis Episcopi. Tres Comites Clerici, Catalaunensis, Noviomensis, Bellovacensis. Sex Laicorum tres duces, Normanniæ, Burgundiæ, Aquitaniæ. Tres Comites, Campaniæ, Flandriæ, Tolosæ. Omnes illi XII. non possunt esse sub alio Parlamento, quam Parisiensi, cujus ipsi consiliarii sunt. Parla-

mentum enim Parisiense constabat antiquitus ex LXXVII. Senatoribus, et XII. Paribus Galliæ. Itaque omnino erat centumviralis Senatus regni Franciæ. Ideo solum Parlamentum Parisiense est Parlamentum Parium Franciæ: qui apud id solum Parlamentum conveniri et causam dicere, et, si opus est, condemnari possunt.

NOTITIA LITERARIA

DE

C. JULIO CÆSARE.

[EX ED. BIPONT. 1803.]

Ex Ger. Joan. Vossio lib. i. de Hist. Lat. cap. 13.

C. Julius Cæsar varia admodum scripsit: ex quibus sola supersunt, quæ in re historica reliquit. Nempe septem libri de bello Gallico: quos Græce transtulit sive Planudes, sive alius. Ad hæc, tres de bello Civili. Scriptor est purus et elegans, inque verborum structura accuratus, ac omnino placidi instar fluminis procurrens: interea πολιτικὸς, ac gravis in sententiis; quo Xenophontem exsuperat, ceteroquin ei non dissimilis multum. Ciceronis de iis judicium est hujusmodi in Bruto: ‘Commentarios scripsit valde quidem probandos. Nudi sunt, recti, et venusti, omni ornatu orationis, tanquam veste detracta: sed dum voluit alios habere parata, unde sumerent, qui vellent scribere historiam; ineptis gratum fortasse fecit, qui illa volent calamistris inurere: sanos quidem homines a scribendo deterruit.’ De eisdem commentariis Hirtius ita prædicat, in præfatione libri viii. de Cæsaris bello Gallico: ‘Adeo probantur omnium judicio, ut prærepta, non præbita facultas scriptoribus videatur. Cujus tamen rei major nostra, quam reliquorum, est admiratio. Ceteri enim, quam bene atque emendate, nos etiam, quam facile atque celeriter eos perscripserit, scimus.’ Et tanta cum sit commentariorum Cæsaris venustas; tamen Franciscus Flo-

ridus Sabinus tres de bello Civili libros Cæsari abjudicat lib. I. Subsecivarum Lectionum cap. 3. et inprimis l. II. c. 2. Immo Ludovicus Carrio ne quidem VII. libros de bello Gallico Cæsaris esse putat. Uti nec Ludovicus Caduccus, qui (ut Savaro prodidit notis in Sidon. IX. 14.) opus illud Suetonii esse putabat; idque ob verba ista Orosii VI. 7. 'Hanc [de Cæsaris bello Gallico] historiam Suetonius Tranquillus plenissime exposuit; cujus nos competentes portiunculas decerpsimus.' Sed quis non credere malit ipsi Suetonio Tranquillo, qui aliena a germanis jam olim discrevit? Sic enim scribit in Julio cap. 56. 'Reliquit et rerum suarum commentarios, Gallici, Civilisque belli Pompeiani. Nam Alexandrini, Africique, et Hispaniensis, incertus auctor est. Alii enim Oppium putant; alii Hirtium, qui etiam Gallici belli novissimum imperfectumque librum supplevit.' Quod si quis non audit Tranquillum: at Tullio credat, Hirtioque, quorum verba Tranquillus continuo subjungit. Fidem item habeat Straboni, qui initio libri IV. advocat ὑπομνήματα θείου Καίσαρος, i. e. *Commentarios divi Cæsaris.* Item Plutarcho, quando, quæ ex Cæsaris de bello Civili commentariis citat, ea hodieque ibi leguntur. Ad hæc veteribus credat Grammaticis, qui ex commentariis istis quæ adducunt, Cæsari tribuunt, non alteri. Quare a Carrione quidem merito dissentit Lipsius libro Epist. Quæstion. II. 2. et Modius in Novantiquis epist. 30.: a Sabino autem discrepat Camerarius initio Notarum in III. de bello Civili. Hæc eo dico, ne Carrionis, aut Floridi, aut alterius cujusquam judicium ab lectione Commentariorum Cæsaris absterreat juventutem: quæ, proh dolor! satis infrequens est in nobilissimo atque adeo divino hoc scriptore. Aut si quibus in manibus sit, haud alio legunt fine, quam ob eximiam Romanæ linguæ puritatem, verborumque proprietatem summam: super quo ante nos non semel summi viri sunt conquesti. Sane ex eo haurire est maximarum et utilissimarum rerum copiam: quam qui verborum elegantia contenti negligunt, minus etiam pueris sapiunt, qui nunquam ita se arboris frondibus oblectabunt, ut egregios ejus fructus contemnant. Quod si quid in nobilissimo scriptore culpandum videatur, hoc unum illud fuerit, quod in iis, quæ jure optimo verterentur ei vitio, Harpocratem agat vel Sigaleonem Ægyptium. Ita in tertio de bello Civili (quemadmodum et apud Hirtium) altum de eo silentium est, quod Cæsar in urbe Alexandrina adversus cives pugnans, ut se tueretur, in naves jusserit ignem immitti, qua flamma et navalia

combusta, et vicina in Serapeo bibliotheca, quæ continebat ferme septingenta (Gell. VI. 17.) voluminum millia, inæstimabilem thesaurum, Ptolemæorum vigiliis per ducentos et amplius annos collectum. At ut sileat Cæsar, non silent Plutarchus, Dio, Ammianus, alii. Quid quod in rebus suis non satis interdum veritati litaret? Sane satis constat, L. Cæcilium Metellum sanctius ærarium, cujus claves abstulerant Consules, sella tribunitia opposita, defendisse adversus Cæsarem; hunc autem tantopere comminatum fuisse Metello, ut urbe fugeret: post illa, effractis foribus, abstulisse thesauros sacros, qui post urbem a Gallis captam istic depositi erant, atque ad extrema civitatis pericula reservabantur. Sane de clauso perfractoque ærario clari testes Tullius ad Attic. VII. 12. et 15. Lucanus III. 115. Florus IV. 2.; e Græcis Dio, Plutarchus, Appianus. At ipse in commentariis (lib. I. de bello Civili) scribit, Lentulum a Pompeianis habuisse in mandato, ut pecuniam ex ærario omnem Pompeio mitteret in belli usum: sed cum nuntius, quanquam vanus ille, ad aures pertigisset, Cæsaris milites jam esse in urbe, fuga sibi quamprimum consuluisse, ac præ metu ærarium reliquisse apertum. Vir eruditus Philippus Rubenius Elect. I. 24. operam sibi dandam putavit, ne Cæsar cum ceteris scriptoribus pugnaret. Itaque ubi vulgo legitur *aperto*, inserta negatione legit *non aperto*. Nempe hunc in modum: 'Quibus rebus Romam nuntiatis, tantus repente terror invasit, ut cum Lentulus consul ad aperiendum ærarium venisset, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam, protinus non aperto sanctiore ærario ex urbe profugeret.' Sed profecto sequentia refellunt. Nam quia mirum poterat videri, quod relinqueret apertum ærarium profugiens, eo subjungit: 'Cæsar enim adventare, jam jamque adesse ejus equites falso nuntiabantur.' Et sane alia quoque, quæ non minus abeant a vero, reperiet, qui cum Cæsaris commentariis contulerit Plutarchum in Pompeio et Cæsare; item Dionem, Appianum, Zonaram, ceterosque. Et memorabile est, quod super eo æqualis Cæsaris, Asinius Pollio, scripsit. Id quale sit, docebit Tranquillus lib. I.: 'Pollio Asinius parum diligenter, parumque integra veritate [commentarios eos] compositos putat: cum Cæsar pleraque, et quæ per alios erant gesta, temere crediderit; et quæ per se, vel consulto, vel etiam memoria lapsus, perperam ediderit: existimatque rescripturum, et correcturum fuisse.' Reliquit et Cæsar ephemeridem, sive diarium rerum a se gestarum. Servius in XI. Æn. 'C. Cæsar, cum

dimicaret in Gallia, et ab hoste raptus equo ejus portaretur armatus, occurrit quidam ex hostibus, qui eum nosset, et insultans ait, Cecos Cæsar: quod Gallorum lingua, Dimitte, significat; et ita factum est, ut dimitteretur. Hoc autem ipse Cæsar in Ephemeride sua dicit, ubi propriam commemorat felicitatem.' Immo Ephemeridem C. Cæsaris laudat et Symmachus, IV. 18. ubi quidam Balbi intelligunt Ephemeridem Sidonio memoratam IX. 14. Nam Balbum res Cæsaris non curasse solum, quod Gellius refert XVII. 9. sed etiam scripsisse, auctor est Suetonius in Julio cap. 81. Sed a Symmacho non aliud opus intelligitur, quam commentarii Cæsaris de bello Gallico. Hæc enim ibidem Symmachus subjungit: 'Hæc [Ephemeris C. Cæsaris] te origines, situs, pugnas, et quicquid fuerit in moribus aut legibus Galliarum, docebit.' Quæ optime conveniunt commentariis Cæsaris. Immo omnem scrupulum eximit, quod in Mstis quibusdam hæc verba subscribantur ultimo libro de bello Gallico: 'C. Julii Cæsaris Pontificis Maximi Ephemeris rerum gestarum belli Gallici lib. VIII. explicit feliciter;' ut nihil peccet Paulus Merula, Cosmograph. II. 17. ubi jubet nos ea, quæ Cæsar novennio in Galliis gessit, petere ex lib. VII. Ephemeridum ipsius Cæsaris. Nam non alio respexit, quam quo dixi. Etiam jussu ejus scriptus est liber de situ orbis Romani. Æthicus in Præf. 'Itaque Julius Cæsar, bissextilis rationis inventor, divinis humanisque rebus singulariter instructus, cum consulatus sui fasces erigeret, ex senatusconsulto censuit, omnem orbem jam Romani nominis admetiri per prudentissimos viros, et omni philosophiæ munere decoratos. Ergo a Julio Cæsare et Marco Antonio Coss. orbis terrarum metiri cœpit,' &c. Baldericus, Noviomensis et Tornacensis episcopus, qui ante annos prope sexcentos claruit, Chronic. Cameracens. et Atrebatens. I. 3. 'Liber, qui jubente Julio Cæsare ex senatusconsulto a prudentissimis de Cosmographia inscribitur: ubi quidem totius orbis Romani nominis universa loca famosa distinguit,' &c. Etiam Felix Malleolus Helvetius, qui floruit ante annos CLXX., mentionem ejus facit Dialogo de Nobilitate. Puto autem idem esse opus, quod varie postea, partim a gentibus, partim a Christianis, interpolatum, nunc sub Antonini et Æthici nomine legitur. Sed occasio jubet, ut etiam ascribamus, quid videatur nobis de fragmento isto, quod scriptori de bello Hispaniensi in sua Cæsaris editione subjecit Gothofredus Jungermanus. Dicit hoc repertum esse in codice Cujacii, non apposito nomine:

item in codice Petaviano, sed nomine Petrarchæ ascripto. Meminit ejusdem Casaubonus notis in Tranquill. I. 56. ubi ista invenias: 'Est antiqua loci hujus depravatio. Reperimus enim vulgatam lectionem, non solum in codd. Suetonii nostris omnibus, sed etiam in fragmento quodam rerum Julii Cæsaris, quod ex veteri libro descriptum, beneficio viri eruditissimi Jacobi Bongarsii, nacti sumus. Continetur iis schedis belli Hispaniensis historia a fratre quodam cucullato ex Suetonio, Hirtio, aliisque concinnata, plane μοναχικῶς, etsi non monachi prorsus stilo.' Non patiemur diutius hærere viros doctos in re levicula. Est fragmentum illud desumtum ex Julii Celsi commentariis de vita Julii Cæsaris editis anno MCCCCLXXIII. Est vero hic Celsus idem, qui Cæsarem recensuit: unde multis Cæsaris codd. mstis subjunctum legitur: 'Julius Celsus Vir Clarissimus et Comes recensui;' vel hoc pacto: 'Julius Celsus Constantinus V. C. legi.' Aliquid etiam de hoc scriptore diximus Institut. Orat. V. 3. Inter historicos refertur, et diligenter de Julii Cæsaris gestis scripsisse etiam dicitur a Gualtero Burlæo Anglico, Petrarchæ æquali; ut omnino valde errent, qui fragmentum ante memoratum ipsius Petrarchæ esse volunt. Sane ex istis Celsi libris, quorum a nemine ante nos mentionem factam miror, multa in Cæsare feliciter possunt restitui, quod aliquando, σὺν θεῷ, ostendemus. Ceterum Oxoniæ, in Collegio Corporis Christi, habes Mstum cum hac epigraphe: 'C. Julii Cæsaris per Julium Celsum commentarii.' Utrum Cæsaris, an Celsi sint, melius dixerint qui videre. Extremo illud loco attexam, apud Sextum Aurelium Victorem libro de Origine gentis Romanæ, quorundam ad hoc argumentum pertinentium auctorem laudari Cæsarem; eumque, nunc ἁπλῶς Cæsarem, nunc C. Cæsarem, nunc Julium Cæsarem, nunc Lucium Cæsarem, nuncupari. Quare dubium, utrum pro Lucio, *Caius*, an pro Caio, *Lucius*, debeat reponi. Facilis sane commutatio literæ C. et L. prout prænomina illa solent vulgari. Nec, si Lucius signetur, satis liqueat, quis signetur. Nam præter Lucium Cæsarem, Augusti ex Julia nepotem, præter item atavum Cæsaris dictatoris, fuit et atavi hujus pronepos eo prænomine, et pronepotis ejus filius, qui frater erat C. Cæsaris Strabonis oratoris; et ejusdem nepos, qui avunculus erat Antonii Triumviri, a quo interemtus; et ejusdem pronepos, quæstor Catonis Uticensis in Africa, qui Julii Cæsaris jussu occisus est. Nihil mirum autem, si vel Caius, vel Lucius Cæsar, consignarit originem gentis Romanæ; quando Julia gens ortum suum ducere credita est

ab eodem Julio, sive Ascanio, a quo urbis conditor Romulus genus traxit.

A. Hirtius, sive ut alii scribunt, *Hircius*, (sed prius et lapp. antiqui, et Græca approbat consuetudo) auctor est libri VIII. de Cæsaris bello Gallico, ut Suetonius in Julio testatur cap. 56. Sane non esse ipsius Cæsaris satis indicat præfatio ejus ad Balbum, quæ sic incipit: 'Coactus assiduis tuis vocibus, Balbe, cum quotidiana mea recusatio, non difficultatis excusationem, sed inertiæ videretur deprecationem habere: difficillimam rem suscepi, Cæsaris nostri commentarios rerum gestarum Galliæ, non comparandos superioribus atque insequentibus ejus scriptis, contexui.' Ejusdem sunt libri de bello Alexandrino, et Africano. Nam continuo sequitur: 'Novissimeque imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confeci;' et post aliqua, excusatione ejusmodi utitur: 'Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem: quæ bella quanquam ex parte nobis Cæsaris sermone sunt nota; tamen aliter audimus ea, quæ rerum novitate aut admiratione nos capiunt; aliter, quæ pro testimonio sumus dicturi.' Dictionem merito etiam commendat Justus Lipsius Taciti lib. II. Annal. 'Hirtius,' inquit, 'tersissimo belli Africi commentariolo.' Videtur tamen Hirtius non ista solum scripsisse, sed quæcumque Cæsar post bellum Gallicum gessisset usque ad finem vitæ. Nam ibidem legas: 'Novissime imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confeci, usque ad exitum, non quidem civilis dissensionis, cujus finem nullum videmus, sed vitæ Cæsaris.' Verum puto, si libri de bello Hispaniensi ejusdem essent auctoris; uti Gallici, Alexandrini, et Africani belli, ita Hispaniensis etiam disertim meminisset. Nec liber is aliud videtur, quam ephemeris: ut sunt argumenta illa, 'Eodem tempore,' 'ejusdem diei tempore,' similiaque, quæ ibi occurrunt. Fortasse est Balbi.

Sane Cornelii Balbi ephemeridem laudat Sidonius IX. 14. 'Quis,' inquit, 'Balbi Ephemeridem fando adæquaverit?' Eum autem gesta Cæsaris signasse, indicat Suetonius in Julii vita, cap. 81. 'Cujus rei, ne quis fabulosam aut commentitiam putet, auctor est Cornelius Balbus familiarissimus Cæsaris.' Atque olim extitere Cæsaris ad hunc Balbum epistolarum libri, familiaritatis istius indices, teste Gellio XVII. 9.

Sed si Balbi Ephemeris non sit, omnino auctor illius fuerit C. Oppius, ab nonnullis existimatus auctor eorum, quæ Hirtio ab

aliis tribuerentur; quemadmodum Suetonius in Julio docet c. 56.: quod inde provenisse putamus, quia alia Hirtium, alia Oppium haberent auctorem. Nos, ut dixi, Hirtium plane putamus scripsisse de bello Gallico, Alexandrino, et Africano; unius enim auctoris esse liquet: sed de bello Hispaniensi, quod alius est auctoris, cui potius tribuamus, quam Oppio, non video. Stilus ejus duriusculus est, et ornatu carens: quæ causa est, cur aliqui eum barbarum vocent; perperam profecto. Quam rem malo explicare verbis Jos. Scaligeri, vel ob summi viri auctoritatem. Hic de eo sic scribit Prolegomenis in Manilium: ' Quemadmodum aliud est ornate loqui, aliud pure; ita aliud est βαρβαρίζειν, aliud incondite loqui: quod quidem multis imposuit, qui βαρβαρισμὸν vocant inconditum sermonem. Illa anus, quæ in Theophrasti sermone peregrinitatem notavit, magis Attice, et minus ornate, quam Theophrastus, loqui potuit. Idem dicas de Livio, cujus dictio ornatior quam Latinior illi Critico videbatur, qui Patavinitatem in eo animadvertebat; et quidem fortasse justius quam ii, qui militem, qui scripsit diarium belli Hispanici, barbarum vocant: cum tamen eo scriptore nihil Latinius concipi possit. Sed horride loqui ullum militem, quem horridum vocant poëtæ, non tam mirum videri debet, quam putare ideo barbare loqui, quod incondite.' Hæc satis indicant, quid sentiendum sit de stilo anonymi hujus, quem fortasse Oppium esse conjectabamus. Nec, si aliter sit, idcirco Oppio hic non fuerit locus. Siquidem et vitas illustrium virorum condidisse inde colligimus, quod in vita Cassii eum citat Charisius; item in vita et rebus Africani superioris: unde et admiranda quædam Gellius narrat Attic. Noct. VII. 1. Etiam de vita C. Marii egisse, ostendunt, quæ Plinius ex eo refert Hist. Nat. XI. 45.; item de vita Cn. Pompeii, unde quædam adducit Plutarchus in Pompeio: sed in illis dubiæ esse fidei ait, nempe ob odium Pompeii, et gratiam Julii Cæsaris. Præterea librum composuit, ' Non esse Cæsaris filium, quem Cleopatra dicat;' ut auctor est Suetonius in Cæs. cap. 52. Dubium autem, eone, an altero, retulerit libro, quod sequitur capite seq. ' Circa victum C. Oppius adeo indifferentem docet, ut quondam ab hospite conditum oleum pro viridi appositum, aspernantibus ceteris, solum etiam largius dicat appetisse, ne hospitem aut negligentiæ, aut rusticitatis videretur arguere.' Hunc C. Oppium, et C. Cornelium Balbum, res absentis Cæsaris procurasse, et epistolarum libros ad eos singulariis notis edidisse, auctor est Gellius XVII. 9.

Itaque Καίσαρος ἑταῖρον Plutarchus in Pompeio, amicum Cæsaris vocat Suetonius I. 52. Atque hoc ipsum ostendunt, quæ commemorat ejusdem libri c. 72. 'Amicos tanta semper facilitate indulgentiaque tractavit, ut C. Oppio, comitanti se per silvestre iter, correptoque subita valetudine, et in diversorio, quod unum erat, loco cesserit, et ipse humi ac sub dio cubuerit.' Alius ab hoc est Oppius Chares, 'qui in Gallia Togata grammaticen docuit ad ultimam usque ætatem, et cum jam non gressu modo deficeretur, sed et visu;' ut est apud Tranquillum de illustribus Grammaticis c. 3. Hic videri possit Oppius, e cujus libro de sylvestribus arboribus aliqua Macrobius affert Saturn. II. 14. et 15. Apud Festum quoque in *Ordinarius*, ex Oppio docetur, cur *ordinarius* pro *scurra* ponatur. Item in *Ratitum* advocatur Oppius Aurelius. Sed assentio iis, qui istic *Opilius* legunt. Nam Oppius Grammaticus dictus Chares: at Opilius vocabatur Aurelius; ut vel ex Festo ipso in *Sedum* liquet. Immo nec displicet sententia doctissimi Meursii, legentis apud Macrobium *Opilius;* uti et apud Festum in *Ordinarius*, apud quem Opilii nomen integrum etiam remansit in *Fomites*. Nec enim, ecquid Oppius Chares scripserit, satis constat.

Hic etiam locus esto M. Bruto, quem Cæsar inter conjuratos videns, a quibus interimeretur, filium nominavit: et fortasse erat, quando cum matre ejus Servilia Cæsar consueverat. Mentionem ejus hic facimus propter epitomas historiæ Fannii et Cælii Antipatri: de quibus superius diximus, cum de utroque hoc historico ageremus. Alia etiam scripsisse, certum est. Nam librum ejus de Officiis Charisius citat lib. I. et Priscianus lib. VI. Ac libri de patientia meminit Diomedes lib. I. Quo etiam libro testis adhibetur Brutus laudatione Appii Claudii. Ut nihil dicam de epistolis, quarum non uno loco mentionem faciunt Grammatici. Ac aliquæ etiamnum supersunt, sane ingentis spiritus plenæ; inprimis illæ ad Tullium, et alteræ ad Atticum, quibus conqueritur de Tullio, quod nimium evehendo Octavium puerum, pessime consulat publico. Quo nihil verius scribere aut dicere potuit.

EX JO. ALB. FABRICII BIBLIOTHECA LAT.

A JO. AUG. ERNESTI AUCTIUS EDITA TOM. I. CAP. 10.

C. Julii Cæsaris ætas.

C. Julius Cæsar [1]dictator, eloquentia doctrinaque non minus, quam incredibili ingenii animique vi, [2]rerumque gestarum magnitudine clarissimus, post victum Cn. Pompeium et oppressam libertatem, cum summa potestate paullo ultra quadriennium moderate satis usus fuisset, in curia a conjuratis confossus periit Idibus Martiis anno Urbis 710. ante Ch. 44. ætatis 56. Vitam Cæsaris a *Stephano Ambrosio Schiappalaria* scriptam Italice, editamque Antwerp. 1578. laudat Gisb. Cuperus [3] Exerc. II. de elephantis in numis

1 Alius C. Julius Cæsar Strabo, Lucii F. orator suavissimus, cujus genus eloquentiæ secutus est Cæsar dictator, cum adhuc adolescens esset. Vide Pitiscum ad Suetonii Calig. c. ult. Cæsaris dictatoris vitam e veteribus tradunt Plutarchus, Dio, Suetonius, et, de quo infra dicam, Julius Celsus. Longe plures interciderunt. Sidonius Apollinaris ad Burgundionem (qui laudem Cæsaris Julii scripserat) IX. 14. ‘ Nam si omittantur quæ de titulis Dictatoris invicti scripta Patavinis sunt voluminibus [in T. Livii libris Historiarum deperditis] quis opera Suetonii, quis Juvenci Martialis Historiam, quisque ad extremum Balbi Ephemeridem fando adæquaverit?’ Hunc Balbum haud diversum esse a Balbo Cornelio Theophane, cujus meminit Capitolinus, adversus Vossii in Hist. Lat. sententiam recte observatum est Bælio in Lex. ubi de Cæsare. Primus Cæsarum a cæso matris utero dictus, auctore Plinio VII. 9. vel a cæso elephanto, qui lingua Maurorum Cæsar, Spartian. in Vero c. 2. Cæsar etiam denotat τὸν κουριῶντα, *cæsariatum*, qui cæsariem habet, ut notat Salmas. de Coma p. 329. Deinde in Julii Cæsaris honorem Cæsares dicti, qui summum imperium gererent: post, qui collegæ imperii essent assumti, ut Cæsaris nomen secundum imperii gradum significaret, ut nomen Augusti primum. Vide Ezech. Spanhemium de usu numismatum diss. XII. T. II. edit. novæ p. 354.

2 Confer Plinium VII. 25. Hist. Nat.

3 Tom III. Thesauri novi Antiquitatum Rom. Sallengriani. Recusæ etiam Veronensibus typis a. 1600. 4. Schiappallariæ hujus observationes politicæ in Cæsaris vitam.

pag. 164. et p. 167. *Jo. Glandorpii* liber de familia Julia Basil. 1576. 8. et Paris. 1634. 4. separatim typis exscriptus, etiam ejus Onomastico historiæ Romanæ insertus legitur 1589. fol. p. 414. in quo de rebus Cæsaris etiam diligenter; cui conferri potest *Georgii Schubarti* Cæsar Dictator, &c. Jenæ 1681. 4. Ex numis genus vitamque Cæsaris præterea illustrant Hub. Goltzius Brugis 1563. fol. et Lud. Nonii commentariis illustratus Antw. 1620. fol. Laur. Begerus in Thesauro Palatino p. 73. et 290. sq. in Thesauro Brandenb. Tom. II. p. 600. sq. et Tom. III. p. 86. Jo. Seobaldus Fabricius in Cæsare numismatico, Lond. 1678, 8. Steph. Souciet S. I. in diss. ad numum singularem Cæsaris cum victoria alata, in memoriis Trevoltinis a. 1713. Dec. pag. 2145. Carolus Patinus ad Cæsarem Suetonii; et qui numos imperatorum enarrarunt, Occo, Tristanus, Mediobarbus, Angeloni, Pedrusius, Valens, aliique, laudati ad Anselmi Bandurii Bibliothecam numismaticam pag. 237. sq. *Jos. Khell* in supplemento ad numismata imperatorum Romanorum aurea et argentea a Vaillantio edita a Baldinio aucta, &c. Vindob. 1767. 4. pag. 1. sqq. *Jac. Oiselius* in Thesauro selectorum numismatum antiquorum, &c. Amstel. 1677. 4. ab initio; aliique recentiores. Alexandrum cum Cæsare contulit Plutarchus, Poggius Scipionem, alios alii, ut Fr. Floridus Sabinus L. IV. de præstantia Cæsaris. Poggius ei etiam non dubitavit Scipionem præferre, indignante Jo. Guarino, et Cæsari primas tribuente. Vide Poggiana p. 259. sq. Sed in eminentibus viris et ingeniis, si inter se componantur, semper utrimque, quibus invicem præstent, quibus inferiores sint, offendes.

De Bello Gallico libri VII.

Extant ejus *de bello, quod cum Gallis gessit, commentariorum*[1] *libri* VII. quorum singuli singulorum annorum res complectuntur.

1 Hirtius, ‘Commentarios rerum gestarum Galliæ;’ ‘Commentarios rerum suarum’ Cicero de claris oratoribus c. 75. ὑπομνήματα vocant Strabo et Appianus (Memoires). Sunt enim veluti quædam ὕλη συγγραφῆς, ut Olympiodori apud Photium Cod. 80. sive non perfecta Historia, sed ‘unde sumerent, qui vellent scribere historiam,’ ut loquitur Cicero in Bruto, c. 75. Sic etiam Augustus commentarios rerum suarum scripserat, quæ ὑπομνήματα appellat Plutarchus in Antonio pag. 925. Item Plutarchus in Cæsare, et Suetonius. Symmachus item atque Sidonius, tum Servius in XI. Æn. hos Julii Cæsaris commentarios vocant *Ephemerides*,

Unde Hirtius VIII. 48. 'Scio Cæsarem singulorum annorum singulos commentarios fecisse, quod ego non existimavi mihi esse faciendum.' Græce transtulit Maximus Planudes, sive quis alius; qu versio primum edita est a. 1606. ex codice Pauli Petavii a Godofredo Jungermanno. De ea illustris Huetius libro de claris interpretibus p. 219. 'Dubito equidem, Gazæne an Planudæ, an alteri ejusdem ævi cuipiam commentariorum de bello Gallico conversionem Græcam, quæ in Petaviana Bibl. habetur, ascribam. Cæsarem illa nonnunquam ducem deserit, et breves tentat excursus, raro tamen et verecunde: ceterum non impura ea, nec invenusta.' David Hœschelius Epistola ad Jungermannum 4. Kal. Apr. a 1606. 'Interpretationem Planudis potius, qui et Ovidiana vertit quædam non infeliciter, quam Gazæ crediderim, quod e phrasium similitudine facile conjecerim.' Petrus Scriverius literis ad eundem Jungermannum: 'Belli Gallici interpres ille Græcus non est quidem contemnendus, sed tamen haud ita magno literarum emolumento legitur, ut absque ulla studiosorum fraude poterat obliterari, quisquis est. Sed legatur, si quis tamen hæc quoque captus amore leget.' Occurrit in editione utraque scriptorum Cæsaris Jungermanniana, latinis ex adverso per singulas paginas posita, uti versiones Latinæ scriptorum Græcorum solent: sed in editione Davisii ad calcem voluminis rejecta legitur. Gallice vertere (partem saltem) hos libros Reges Franciæ, *Henricus* IV. teste Is. Casaubono præf. ad Polybium, et *Ludovicus* XIV. cujus etiam typis exscripta est interpretatio. De Asinii Pollionis censura, qui Cæsaris commentarios, ut parum diligentes, neque integra veritate scriptos, reprehendit, teste Suetonio in Cæsare c. 56. adeundus Morhofius libro de Patavinitate Liviana cap. 4. et Joach. Christoph. Nemeitz de modestia historica in censuris principum observanda § 14. Prodiit Londini Scanorum 1709. 8. *Portum Iccium* Cæsaris, *Mardicum* esse persuasit sibi Jo. Jac. Chifletius libello edito Antwerp. 1626. 1627. 4. Sam. Clarkius cum multis aliis *Caletum*, illive vicinum *Sangatum:* Carolus du Fresne ad Joinvillam et

quia tempus utcumque observant. Neque enim aliud opus Cæsaris Ephemerides putaverim, licet, quæ a Servio ex illis proferuntur, hodie desideremus. Sunt certe quædam, ut norunt eruditi, in his libris de bello Gallico lacunæ. Neque aliud existimo esse Julii Cæsaris *Chronica*, quæ manuscripta memorantur in Catalogo Bibl. Is. Vossii. Græcus interpres inscripsit ἀπομνημονεύματα τοῦ ἐν τῇ Γαλατίᾳ πολέμου.

Schœpflinus [1] *Wissantum,* quod etiam Bertio primum placuit, probatum Cambdeno, Ortelio, Mussano. Pro *Bononia,* sive *Bononiensi* Morinorum portu *Gessoriaco* pugnant Phil. Cluverius II. 28. Germaniæ antiquæ, Guil. Somnerus, atque Edmundus Gibson, Petrus Bertius, Josephus Scaliger, Petavius, Labbeus, Nic. Sanson in diss. inedita, Christoph. Cellarius, Nic. Bergierius: quorum sententiæ, Strabo, Mela, Plinius IV. 16. Ptolemæus, Itinerarium Antonini et Tabula Pentingeriana videntur suffragari. Adde et Grævium ad Sueton. Joan. Battely in Antiquitatibus Rutupinis (Richborough in comitatu Cantii) Oxoniæ a. 1711. 8. editis, Bernardus de Montfaucon T. IV. supplement. Antiquitatis explanatæ p. 132. 133. et in diss. de Pharo Alexandrina T. IX. memor. Acad. Inscript. pag. 293. Mich. le Quien in ephemeridibus eruditor. Paris. a. 1727. Junio pag. 232. 239. idem auctor diss. insertæ Tomo octavo continuat. memoriarum lit. et historiæ Gallice Paris. 1729. 12. pag. 325. sq. Journal des Sav. 1731. p. 236. Hadrianus Valesius malit *Quentavicum* sive *Stapulas;* quam opinionem erudite tuendam suscepit vir celeberrimus, Jo. Georg. Eccardus in diss. inserta Tomo VIII. Miscell. Lipsiensium p. 268. sq. 278. sq. Mihi jam verisimillimum videtur accipere de *Gessoriaco:* quanquam Caroli du Fresne sententiæ videtur suffragari [2] Guilelmus Pictaviensis.

De situ muri, quem millia passuum XIX. in altitudinem pedum XVI. a lacu Lemano ad montem Juram perduxisse se adversus Helvetiorum irruptionem refert Cæsar de bello Gall. I. 8. videnda dissertatio [3] prima, quæ subjuncta est editioni novæ locupletiori Historiæ Genevensis Gallica lingua compositæ a præclaro Viro Jacobo Sponio.

Liber VIII. *ab A. Hirtio additus.*

Liber VIII. *de bello Gallico* ad Cornelium Balbum Gaditanum,

1 In illustribus ex Britannica historica controversiis c. 1. Argentorat. 1731. 4.

2 Vide Guil. Somneri responsionem ad Chifletium de portu Iccio (quæ cum Caroli du Fresne atque Edm. Gibsoni diss. prodiit Oxon. 1694. 8.) pag. 37. Christoph. Cellarium Geogr. antiquæ T. I. p. 378. sq. Petri Lagerlœf de Trajectu Cæsaris in Britanniam, Upsal. 1697. 8. Continuationem memoriar. lituraturæ et histor. Gallice editam T. VIII. p. 342. sq. *Wissantum* videtur potius esse memoratus Cæsari *portus superior* sive *ulterior.* Id. pag. 361. sq.

3 Journal des Savans 1731. Dec. p. 504.

non ab ipso Cæsare scriptus, sed ab A. Hirtio [1]additus, historiam a Cæsare cœptam ad ejus e Gallia in Italiam reditum perducit. Hic est Hirtius, Cæsaris familiaris, qui anno proximo post Cæsarem interfectum Consul in acie [2]periit. Ab eo novissimum Gallici belli imperfectumque librum suppletum fuisse scribit etiam Suetonius in Julio c. 56. Lupus Ferrariensis Epistola XXXVII. ad Heriboldum Episcopum: ‘ Commentarii belli Gallici tantum extant, nec quantum ad historiam, quod compertum habeam, Cæsaris quicquam aliud. Nam ceterarum ejus rerum gestarum, postquam idem Julius totius pæne orbis causarum molibus est oppressus, Hirtius ejus notarius in commentarios seriem referendam suscepit.’ Capite 15. hujus libri verba Hirtii hæc sunt: ‘ nam in acie sedere Gallos consuesse, superioribus libris declaratum est.’ At nihil tale legitur in Cæsaris, quales hodie extant, commentariis. ‘ Quare si quid judico,’ inquit Dion. Vossius ad hunc Hirtii locum, ‘ vel periit hic locus, vel alicubi corruptus legitur.’ Adde quæ habet Seldenus in mari clauso II. 1. et hæc verba Ethelwerdi: ‘ Hiberniam petunt, Britannidem olim a Julio magno Cæsare vocatam.’ Superiorem commentarium citat Hirtius c. 4. et 30. 38.

Libri III. *Cæsaris de bello civili.*

De bello civili Pompeiano libri III. quos Cæsaris esse testatur quoque diserte Suetonius in Julio cap. 56. Utrosque de bello civili ac Gallico commentarios simplici, eleganti et emendata dictione venustos Cæsari perperam adjudicarunt Ludovicus Carrio, Floridusque Sabinus [3]et Ludovicus Caduccus, libros de bello Gallico ad Suetonium auctorem referre haud veritus: quorum sententia mihi fere æque absurda videtur atque illius, quem Isaacus Vossius in responsionibus primis ad objecta Rich. Simonis narrat dissertationem conscripsisse, qua falsa convinceret, quæcumque in libris de bello Gallico continerentur, et multis insuper ostenderet, Cæsarem nunquam transisse Alpes, et ne vidisse quidem

1 In quibusdam editionibus inepte appellatur *A. Hirtius Pansa;* notum enim est, Pansam Hirtii fuisse in consulatu, quo ambo anno U. C. 711. perierunt, collegam. Quod factum est ex *A. Hirtius s. Pansa;* ut inscripsere, qui de auctore dubitarent, ut in ceteris libris minoribus, de quibus mox.

2 Suetonius Augusto c. 11. Xiphilin. p. 33. sq. Hanckius de Rom. rer. scriptoribus I. 4.

3 Vide Vossium lib. I. de Hist. Lat. c. 13.

Galliam. Justus quoque Lipsius aliquando putavit alium esse, qui de bello Gallico, et qui de civili scripsisset, vel saltem libros de bello Gallico a Julio Celso interpolatos ad nos pervenisse, II. 7. Elector. et II. Epistolicar. quæst. et in extremo Analectorum ad lib. II. de militia Romana. Certe unum eundemque Cæsarem esse, qui de bello Gallico libros VII. et III. de civili scripsit, facile credimus et veterum testimoniis et stili emendati ac simplicis mirificæ similitudini. Libros *de bello civili* dissertationibus Philologicis a. 1641. illustrare cœpit Jo. Ravius, Professor Soranæ Academiæ, sed vix ultra binas aspexere lucem, quarum prima illustrando Floro IV. 2. (ubi de Cæsare disserit) impenditur.

Liber de bello Alexandrino, alius de Africano, et tertius de Hispaniensi, auctore A. Hirtio vel C. Oppio.

Subjungi his solent 1. *Liber de bello Cæsaris Alexandrino,* qui Hirtium, ut videtur, habet auctorem, certe eundem, qui librum VIII. de bello Gallico addidit. 2. *De bello Africano,* quod cum Juba, Numidarum rege, Cæsar gessit, *liber,* judice Lipsio, elegantissimus, atque illi ipsi, qui superiorem scripsit, tribuendus. Plura tamen interpolatoris recentioris vestigia in illo visus est sibi deprehendere eruditissimus Dodwellus in diss. de Julio Celso, sect. VIII. cujus argumenta confutanda sibi sumsit Jo. Clericus Tom. XXVI. Bibl. Select. pag. 132. sq. 3. *Liber de bello Hispaniensi,* quem ad Cornelium Balbum, cui librum VIII. de bello Gallico Hirtius dicavit, vel ad C. Oppium refert vir insignis judicii G. J. Vossius. At Suetonius quidem de Balbo silens, ‘ Alexandrini,’ inquit, ‘ Africique et Hispaniensis incertus auctor est. Alii enim Oppium[1] putant, alii Hirtium, qui etiam Gallici belli novissimum imperfectumque librum supplevit.’ Hunc librum de bello Hispaniensi (alterius, quam duo superiores, auctoris) totum militari quodam et horrido compositum esse stilo, etsi bene latino, præter Lipsium II. 22. Electorum, monuit Josephus Scaliger prolegom. ad Manilium. A Julio Celso interpolatum ad nos pervenisse, multis argumentis, non æqualis omnibus ponderis, disputat Dodwellus in laudatæ diss. sectione XI. Ceterum hic liber *de bello Hispaniensi* extrema parte mutilus extat, atque ex Martini quoque Bladenii, Anglici interpretis,

1 C. Oppium intellige Cæsaris familiarem, de quo idem Vossius p. 67. Huic librum de bello Hispaniensi tribuit etiam Volaterranus. Hirtii sit an Oppii liber de bello Africano, dubitat Rupertus ad Florum p. 262.

sententia passim corruptus est, et junioris auctoris, quam ut Cæsaris tempora attigerit; quod tamen Suetonio minime visum, qui alii quidem quam Cæsari, sed uni ex ejus familiaribus, Oppio vel Hirtio, tributum scripsit. Bellum porro Hispaniense pro eo, quod in Hispania gestum est, ita dicitur, ut liber Hispaniensis, quia scriptus est in Hispania, Martiali præfat. libri XII. 'non Hispaniensem librum mittamus, sed Hispanum.'

De Julio Celso et commentariis de vita Cæsaris, quæ ad Celsum vulgo referuntur, e quibus petitum longius fragmentum, quod libro de bello Hispaniensi subjecit Jungermannus.

Fragmentum, extrema belli civilis, a Cæsare in Hispania gesti, referens, Jungermannus libro de bello Hispaniensi subjecit ex MS. Pauli Petavii a Jacobo Bongarsio accepto, e quo etiam Græcam versionem librorum VII. de bello Gallico edidit. Vossius petitum esse observat e commentariis de vita Cæsaris, quos tribuunt *Julio Celso.* Atque sane legitur in editione horum commentariorum [1]Græviana p. 185-191. Jungermannus vero notat, in Cujaciano codice illud occurrisse sine nomine: in Petaviano, sub nomine *Petrarchæ.* Primæ commentariorum illorum editioni anni 1473. nullum nomen auctoris est ascriptum. At Julium Celsum appellat non modo Vossius lib. I. de Historicis Lat. cap. 13. et lib. V. Institut. or. c. 3. tmemate 10. sed et ante Vossium Jo. Sarisberiensis, [2]Vincentius Bellovacensis libro VII. Speculi hist. Theodorius Engelhusius in Chronico et Gualterus Burlæus, sive auctor incertus operis de vitis Philosophorum, quod literis Longobardicis excusum est folii forma, non longe post repertam typographiam. Hic capite CIV. Julii Celsi historiographi mentione facta, cum dixisset, eum diligenter de bello Cæsaris *libros quinque* exarasse, *in quibus multa doctrinalia mirabilia continentur,* quasdam ex eo sententias excerpit, quæ in his commentariis leguntur. Sed librorum tantummodo trium in his distinctio occurrit: libri secundi initium in editione Græviana, est p. 28. libri tertii p. 37. Neque de bello tantum Cæsaris tradunt, sed univer-

1 Joan. Georg. Grævius Commentarios, qui Julii Celsi vulgo dicuntur, ex editione rarissima anni 1473. subjecit cum quibusdam suis castigationibus editioni Julii Cæsaris cum Dion. Vossii animadversionibus in lucem datæ Amstel. 1697. 8. Eodem anno separatim prelis subjecti sunt in Anglia, addito indice et præmissis virorum doctorum de illo testimoniis, Londini. 8.

2 Vide testimonia editioni Londinensi præmissa.

sum illius vitæ cursum persequuntur. At pagina 118. legitur hujuscemodi scholium: 'Hic incipit octavus commentariorum liber, quem fecit Julius Celsus. Septem autem primos et usque ad hunc passum fecit ipse Cæsar, quamvis hic auctor aliquot in locis contradicit et male Cicerone teste et ipso Celso in prologo suo.' Nimirum post istud scholion referuntur ea, de quibus agitur in libro octavo de bello Gallico, cujus libri octavi auctorem esse Celsum falso scholii auctor affirmat. Sed neque horum Commentariorum de vita Cæsaris auctor est Celsus, nam ipse commemoratur in iisdem p. 68. 'Suetonius auctor certissimus Germanorum hoc in finibus accidisse ait; Julius autem Celsus comes, et qui rebus interfuit, Eburonum in finibus factum refert.' Non est, quod aliud de rebus Cæsaris opus sub Julii Celsi nomine ab hoc scriptore lectum esse suspicemur, quod hodie non extet; sed potius libros ipsos septem Cæsaris [1]Julio Celso imperite tribuit auctor quisquis fuit, quoniam Julius Celsus quidam Constantinopolitanus sexcentos circiter post Chr. natum annos, Cæsaris scripta recensuerat, nomenque suum illis, ut Terentio Calliopius, subsignaverat, quod etiamnum in variis Cæsaris codicibus MSS. deprehenditur, ut præter alios Godwinus præf. in Cæsarem annotavit, testatus in codice quodam MS. Thuano in margine libri II. de bello Gallico sub principium hæc verba extare: 'Julius Celsus Constantinus V. C. legi.' In margine vero libri III. 'Flavius Licerius Firminus Lupicinus legi.' At commentariorum auctor, a Celso, ut vidimus, diversus longe est ac recentior, ut observatum viris doctissimis, Grævio in præfatione, et H. Dodwello, qui Italum patria suspicatur, in diss. de Julio Celso ad Grævium, quæ Annalibus ejus Quintilianeis et Statianis subjicitur Oxon. 1698. 8. sectione XI. Sed Grævii verba ascribere juvat: 'Fuit Anonymus hic Christianus.[2] Laudat testimonium sancti Augustini de morte voluntaria Catonis, et non raro damnat et irridet gentilium, Romanorum præcipue, in auspiciis et sacris

1 In Eburonum finibus hæc accidisse innuit Cæsar v. 29.

2 Christianum scriptorem prodit etiam, quod pag. 179. edit. Grævianæ, de Cæsare: 'Postero autem die sacrificio Diis facto, dignus vir, qui uni et vero Deo sacrificium faceret et pro eo pugnaret.' Et clarius etiam p. 200: 'Simulacrum Cæsaris juxta Deos: et quos Deos quæso? Jovem forsitan aut Neptunum, qui certe pedem Cæsaris non valebant, homines vitiosi, aut ut scriptum est (Psal. XCVI. 5.) omnes Dii gentium dæmonia.' Nota *pedem Cæsaris non valebant*, hoc est pretium mensuramque. 'Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est.' Horat.

superstitionem. Nulla in illo antiquitatis sunt vestigia. Quin vix quadringentorum, summum quingentorum annorum ætatem fert. Nam ut omittam alia, Morinos dicit suo tempore Flandros appellari, et Reges Germaniæ Cæsares.' (His Dodwellus adjungit, quod apud hunc scriptorem memorantur Basilea et Constantia urbes, urbs famosa Parisius, Flandria et Hannonia.) 'Neque tamen indignus est Anonymus hic lectione, cum multas graves sententias aspergat, quæ lectorem possunt erudire, ut non est in cognoscendis causis cur quæque gesta sint obtusus, nec inutilis aut legentibus aut edentibus Cæsarem. Non fuit enim imperitus rerum humanarum, nec pro captu illius ætatis indoctus, quippe qui in scriptis Tullianis præcipue in Epistolis ad Atticum minime fuerit hospes, ex quibus non pauca excerpsit, quæ faciunt ad Julium Cæsarem defendendum, quem admiratur unice, et ad refellenda quæcumque in illo criminabantur.' Hæc ille. Jac. Sirmondus in notis ad Ennodium p. 78. testatur, ad calcem codicis Vaticani quoque Cæsaris librorum ascriptum: 'Julius Celsus Constantinus V. C. legi.' 'Flavius Licerius Firminus Lupicinus legi.' Observatque Lupicinum hunc fuisse Euprepiæ sororis Ennodii Episcopi Ticinensis filium, clarum sub initia sexti a Ch. nato seculi. Nec Joannes Sariberiensis, [1]nec Polydorus Virgilius, nec Lipsius, Cæsaris commentarios Julio Celso attribuerunt tanquam auctori, ut traditur in Menagianis T. II. p. 99. Priores duo ne Celsi quidem mentionem fecerunt, Lipsius saltem II. 7. Elector. testatus est, se in Commentariis Cæsaris sæpe quærere Cæsarem, et multos in illam purpuram pannos insutos se videre, nec in dictione ipsa spirare ubique naribus suis auram illam, et, ut sic dicam, stactam puræ antiquitatis. 'Lege, relege, multa otiosa reperies, disjuncta, intricata, interpolata, repetita: ut omnino non absit, quin ad hanc prisci operis statuam novella aliqua accesserit et imperita manus.' Tantum autem abest, ut idem Lipsius Celsum habuerit pro auctore Cæsaris commentariorum, quod illi etiam tribuitur in Scaligerianis per Vassanos collectis, ut potius lib. II. Epistolicar. quæstionum cap. 2. refutet Lud. Carrionem ita sentientem: licet constet a Vincentio Bellov. in Speculo Hist. nec non a Gualtero Burlæo in vitis philosophorum, Jacobo Mangno in Sophologio, et Alberto Eybio margaritæ poëticæ auctore, Cæsaris subinde verba Celsi nomine citari. 'Quin Julius aliquis Celsus manus attulerit Cæsari, quædam reciderit, addiderit, quædam inter-

1 Bernardus Moneta notis ad Menagiana T. IV. p. 80.

polarit, nunquam infitebor: ut Cæsarem totum immutarit sic quasi Justinus Trogum, ignosce, ne tua quidem causa possum credere. De stilo quod ais, si verum quærimus, hi de bello Gallico discrepant aliquantum ab illis de Civili, filo orationis, et fieri potest, ut interpolati sint, ut dixi: non tamen ita, ut similitudo oris prorsus evanuerit, et quamvis gemini sint, fratres tamen esse ex ipsa ratione scribendi agnoscas.' Hæc ad Carrionem Lipsius. Error autem non exinde natus est, ut citato Menagianorum loco traditur, quod Julius Celsus vitam Cæsaris scripsit, sed quod Grammaticus, Julius Celsus Constantinus nomine, qui Cæsaris recensuit et castigavit commentarios, in rei testimonium ad calcem voluminis ascripsit hæc verba: 'Julius Celsus Constantinus [1]V. C. legi,' sive, ut in quibusdam codd. extat: 'Julius Celsus Vir Clariss. et Comes recensui.' Cum itaque exempla ad hanc recensionem exacta pro emendatioribus haberentur, factum est, ut librarii, quo majorem auctoritatem suis adderent codicibus, eis hanc præfigerent inscriptionem, quæ etiamnum in nonnullis MSS. legitur: 'C. Julii Cæsaris per Julium Celsum commentarii.' Fortasse non erraverit, qui cum erudito viro, Bernardo Moneta, sibi persuaserit, libros hosce tres de vita Cæsaris auctorem habere *Franciscum Petrarcham:* certe fragmentum de bello Hispanico, quod Jungermannus ex codice Petaviano edidit, Petrarchæ diserte in illo MS. tribuitur, idque ex libro III. p. 185-191. edit. Grævianæ ad verbum est repetitum. Citat auctor, quisquis est, præterea Julium Cæsarem p. 9. et ex ejus libris rerum suarum pleraque hausisse se non diffitetur p. 194. Sed et commemorat Cæsaris Epistolas 139. 140. et memorat iterum p. 195. allegat etiam Ciceronem p. 3. 118. 130. 133. 139. 194. 202. Epistolas ad Atticum p. 129. 202. Orationem Milonianam p. 85. pro Marcello 202. Sallustium p. 4. Virgilium p. 204. Senecam p. 157. 180. Valerium Max. p. 6. Plinium Sec. p. 157. Florum p. 58. 62. 79. 118. 135. 144. 189. Suetonium p. 8. 126. 127. 202. et Orosium pag. — et Augustinum p. 180. e Græcis Xenophontem p. 202. et Platonis Phædonem p. 180. Socratem p. 127.

1 Hinc Celsum aliqui fecere Constantinopolitanum. Menagiana Tom. IV. p. 84.

RECENSUS

EDITIONUM C. JULII CÆSARIS,

AUCTIOR FABRICIANO

ET IN V. ÆTATES DIGESTUS.

ÆTAS I. NATALIS

1469—1499.

1469 Editio princeps. (Romana I. ex recognitione Joannis Andreæ Episc. Aleriensis.) fol. absque titulo, sign. pagg. et cust. In prima statim pagina legitur editoris Epistola. Secunda exhibet Elenchum commentariorum Cæsaris, qui hac editione comprehenduntur, videlicet: 'C. Julii Cæsaris commentariorum de bello Gallico libri VII.; eorundem commentariorum liber VIII. A. Hirtio adscriptus, cum ejusdem præfatione; Cæsaris de bello Civili commentariorum libri III; Ejusdem de bello Alexandrino commentarius, Oppio aut Hirtio tributus; Ejusdem de bello Africano, Hirtii aut Oppii commentarius; denique de bello Hispaniensi iisdem auctoribus adscriptus commentarius.' Sequitur ipse textus cum hac subscriptione in fine: 'Anno Christi. M, CCCC. LXIX. die vero XII. mensis maii. Paulo Florente. II. anno ejus V. Rome in domo Petri de Maximis.' Cf. Audiffr. Cat. edd. Rom. p. 20. Maittair. p. 282. Com. de Rewiczky in Bibl. Gr. et Lat. Berol. 1794. p. 115 sq. Panzer T. II. p. 411. Rarissima inter libros rariores censetur editio. Oudendorpius tantum excerptis ex ea lectionibus usus est: ipsam non inspexit. Ceterum corrigendus Ernestius in Bibl. Lat. Fabr. auctius et emendatius editæ T. I. p. 259. ubi nonnisi libri V. de bello Gallico esse in hac editione perhibentur.

1471 Veneta I. fol. ap. Nic. Ienson.—Vid. Clement Bibl. curieuse, &c. T. VI. p. 18. Panzer T. III. p. 76.

1472 Romana II. fol. sine tit. pagg. cust. et sign. Incipit: 'C. Julii Cæsaris. belli gallici. Commentarius Primus.' In fine Comm. de bello Hisp. hæc ascribuntur verba: 'Anno Christi. M. CCCCLXXII. die uero. XXV. mensis augusti. Rome in domo Petri de Maximis.' Ultimum folium habet Epistolam Jo. Andreæ Episc. Aler. cum Elencho Comm. Cæsaris et registro. Hanc editionem principis esse imitatricem, ait Audiffredus; differre has inter se, judicat Quirini. Memoratur Panzero T. II. p. 430.

1473 Argentoratensis. fol. sine loco et typographo quidem at charact. gothic. minor. Henr. Eggenstein Argentorati expressa. Constat foliis 153.; quorum priora 82. Julii Celsi vitam Cæsaris; reliqua Commentarios de bello Gallico continent. In media fere vita Cæsaris, fol. 49 recto, hæc occurrunt verba: 'Hic incipit octavus commentariorum liber quem fecit iulius celsus: septem autem primos et usque ad hunc passum fecit ipse cesar, quamvis hic auctor aliquot in locis contradicit et male cicerone teste et ipso celso in prologo suo,' &c. (cf. supra p. 2042.) In ipso fine ejusdem legitur: 'Explicit Liber. Deo Gracias, &c. Anno Dni. M. CCCC. LXX. Tercio.' Sequuntur jam septem J. Cæsaris commentariorum de bello Gallico libri absque titulo, cum hac subscriptione: 'Suprascriptos. VII. libros de bello gallico composuit ipse cesar. Sequentem autem. Iulius celsus cesaris familiaris.' Ad calcem libri octavi hæc adjecta est formula: 'Finiunt feliciter; libri commentariorum Iulii cesaris de bello gallico. LXXIII.' In ultima tandem voluminis pagina habetur 'Tabula, siue registrum, librorum commentariorum Iulii cesaris, de bello gallico, continens in generali ea quæ in superioribus singulatim tradita sunt.'—Uberius hanc ed. descripsit Crevenna T. V. p. 150. sqq. ubi tamen male typographo Coloniensi Arnoldo ter Hornen attribuitur. Cf. Maittair. p. 326. Panz. T. I. p. 18.

1476 Romana III. Commentariorum de bello Gallico. Romæ MCCCCLXXVI. fol.—Sic quidem Maittair. p. 361. et Panzer T. II. p. 467. At etiam reliqua, quæ sub Cæsaris nomine circumferuntur, inesse in hac edit. verosimile videtur.

1477 Mediolanensis I. fol. C. Julii Cæsaris Commentaria. Præmissa est Epistola Petri Justini Philelphi ad Joannem Simonettam

ducalem Secretarium. Adjecta sunt A. Hircii aut Opii Commentariorum de bello Hispano libri IV. V. VI. et liber octavus de bello Gallico.—In fine: 'Anno Christi MCCCCLXXVII. die vero X. mensis Februarii hoc opus diligenter emendatum, Antonius Zarothus Parmensis, hujus præclaræ artis Magister politissimus, quam maxima potuit diligentia impressit.' Sequitur: 'Index Commentariorum C. Julii Cæsaris et earum rerum, quas ad cognitionem Urbium, Fluminum et Locorum, vir clarissimus Raymundus Marlianus invenit, atque edidit.'—Maittair. p. 374. Panzer T. II. p. 28.

1478 Mediolanensis II. fol. C. Julii Cæsaris Commentarii (ex recens. Petri Justini Philelphi.) In fine: 'Anno Christi MCCCCLXXVIII. sexto Idus Apriles Philippus Lauagnia Commentaria Cæsaris imprimi fecit Mediolani.' Sequitur Raymundi Marliani Index rerum.—Maittair. p. 378. Panzer T. II. p. 31. sq.

1480 Tarvisina. fol. s. 4. C. Julii Cæsaris Commentarii de bello Gallico libri VII. De bello civili libri III. Auli Hirtii aut Opii Commentaria de bellis Alexandrino, Hispaniensi et Africo libri IV. V. et VI. recognitore Hieronymo Bononio Tarvisano. In fine: 'Commentariorum de bello Gallico Civili Pompeiano Alexandrino Hispaniensi: et Africo liber ultimus finit: Quos Michael Manzolinus Parmensis Librariorum solertissimus suo sumptu fieri curavit Tarvisii Anno Gratiæ MCCCCLXXX. Pridie Kalendas Quintilis.' Sequitur Epistola editoris ad Antonium Zoianum Vincentinum; Carmen ejusdem Bononii in laudem Cæsaris; tabula Raymundi Marliani.—De rara hac editione vid. Goëtzii Mem. bibl. Dresdens. I. p. 154. Cf. Maittair. p. 406. Panzer T. III. p. 37. Harles. in Suppl. ad Brev. Not. Lit. Rom. P. I. p. 267.

1482 Veneta II. fol. Char. rom. crass. 'C. Julii Cæsaris commentariorum de bello gallico libri VII. cum additionibus Hircii. Jul. Cæs: commentar: de bello civili libri III. A. Hirtii aut Opii commentar: de bello Alexandr: liber IV. Hirtii aut Opii commentar: de bello Afric: liber V. Hirtii aut Opii commentar: de bello hispan: liber VI.' Hæc in fronte. In fine: 'Impressum Venetiis opera et expensis Octaviani Scoti Modoëtiensis MCCCCLXXXII. XII. Kalendas Septembris.' Sequitur 'Index Commentariorum C. Julii Cæsaris et earum rerum, quas ad cognitionem urbium et fluminum et locorum vir clarissimus et

eruditissimus Raymundus Marlianus invenit atque addidit.' —Maittair. p. 432. Panzer T. III. p. 182. coll. T. IV. p. 435. Repetitio, ut videtur, Tarvisinæ antecedentis, a Bononio curatæ, cujus et Epistolam habet. In hac Epistola Bononius de sua editione hæc profitetur: 'D. Cæsaris commentarios librariis exemplar fidele poscentibus: tumultuaria festinatione recognitos: quantum ocii a forensium actionum perturbatione sum nactus—præcipiti quadam lectione percurri.' Unde, quid de hac editione sentiendum sit, facile patet. Subinde tamen laudatur Davisio.—Ex eodem fonte fluxerunt etiam editiones sequentes:

1490 Veneta III. fol. 'I. Cæsaris commentarii de bello gallico et ciuili cum Raymundi Marliani indice vrbium, fluuiorum et locorum.' In fronte literis capitalibus: C. IULII CÆSARIS COMMENTARIORUM DE BELLO GALLICO LIBER PRIMUS. Fol. 116. a. 'Commentariorum de bello: Gallico: Ciuili: Pompeiano: Alexandrino Hispaniensi: et Africo liber ultimus finit.' Sequitur 'Hieronymi Bononii Taruisini ad Antonium Zoianum epistola.' Fol. 117. b. 'Index commentariorum C. Iulii Cæsaris: et earum rerum: quas ad cognitionem urbium et fluminum et locorum uir clarissimus et eruditissimus Raymundus Marlianus inuenit atque addidit.' In fine: 'Impressum Venetiis per magistrum Theodorum de Regazonibus de Asula. Anno ab incarnatione domini. MCCCCLXXXX. Die uero XIII. Iulii.'—Maittair. p. 520. Panzer T. III. p. 290.

1494 Veneta IV. fol. C. Julii Cæsaris commentarii de bellis Gallico, Civili, Alexandrino, Africano, Hispano cum additionibus Hirtii. Fol. 1. a. COMMENTARIUS CÆSARIS. Fol. 2. a. rubro: 'Liber primus C. Julii Cæsaris Commentariorum De Bello Gallico Liber Primus.' In fine Indicis a Raym. Marliano additi: 'Impressum Venetiis per Philippum de Pinciis Mantuanum Anno M. CCCC. LXXXXIIII. Die uero XXV. octobris.' Registr. chart. S. Antonii imago cum inscriptione: 'Defende nos beate pater Antoni.' Char. Rom. c. sig.—Maittair. p. 574. Panzer T. III. p. 359.

1499 Veneta V. fol. Commentaria Cæsaris. Hæc in fronte. In fine Indicis Marliani: 'Impressum Venetiis, sumptibus dni Benedicti Fontana Anno ab incarnatione domini. M. CCCC. XCIX. Die vero XIII. Aprilis.'—Editio venusta. Maittair. p. 686. Panzer T. III. p. 457.

ÆTAS II. BEROALDINO-ALDINA.

1504—1559.

1504 Bononiæ. fol. Commentarii Cæsaris recogniti per Philippum Beroaldum. Benedictus Bibliopola ad emtorem. 'Emptor attende. Quando emere vis Libros excussos in Officina mea excussoria, inspice Signum, quod in calce semper est. Ita nunquam falleris,' &c. In fine: 'Impressit Bononiæ Benedictus Hectoris Bibliopola Impressorque diligentissimus recognitos repastinatosque a Philippo Beroaldo curiose et vigilanter. Anno Salutis MD. IIII. Calendas Aprilis.' Insigne typogr.—Maittair. p. 169. Panzer T. VI. p. 323. Editio emendatior et ex Codd. facta.

1508 s. l. et typogr. 8. C. Julii Cæsaris Commentarii a Philippo Beroaldo editi. MDVIII.—Cat. Pinelli T. II. p. 61. Panzer T. IX. p. 109. Repetitio antecedentis.

— Juntina I. 8. curante Luca Robia. Commentaria Cæsaris. Fol. 1. b. 'Lucas Robia Nicolao Valorio S.' In fine: 'Impressum Florentiæ opera et impensa Philippi Giuntæ Bibliopolæ Florentini, Anno a christiana salute D. octavo supra mille, mense Aprili.'—Maittair. T. II. p. 189. Band. annal. Junt. typogr. II. p. 26. sq. Panzer T. VII. p. 11.

1511 Venetiis. fol. C. J. Cæsaris, inuictissimi imperatoris commentaria, seculorum iniuria antea difficilia et valde mendosa. Nunc primum a viro docto (Luca Panetio, Canonico Olcbinensi) expolita et optime recognita. Additis de nouo Apostillis, una cum figuris suis locis apte dispositis: nec non regulata tabula, quæ omnia loca, flumina, montes, urbes, oppida, infinita prœlia, et quæque digna cognitu mirifice demonstrat.—Ante Marliani Indicem hæcce leguntur: 'Habes, lector peritissime, Cæsaris commentaria antea impressorum incuria trunca et mendosa, nunc autem a viro docto optime recognita, et in pristinum candorem redacta: impressa mira diligentia Venetiis per Augustinum de Zannis de Portesio anno reconciliatæ natiuitatis MDXI. d. XVII. Augusti.'—Goëtzii Memorabilia bibl. Dresdens. T. I. p. 154. sq. Maittair. T. II. p. 222. Panzer T. VIII. p. 403.

1512 s. l. et typogr. 8. Commentarii Cæsaris recogniti per Philip-

pum Beroaldum. Fol. 220. a. legitur: 'Caii Julii Cæsaris Commentaria Belli Gallici: Ciuilis: Pompeiani: Alexandrini: Africi: ac Hispaniensis: accuratissime impressa: finiuntur Anno salutis dominicæ M. D. XII. iij. Kalendas Octobris.' In fine Indicis Marliani: 'C. Julii Cæsaris Commentariorum Index felicem sortitus est exitum Anno Domini M. CCCCC. et XII. pridie nonas nouembris.'—Ita quidem hanc ed. descripsit Crevenna in Cat. Vol. v. p. 152. insuper addens: 'Après on trouve encore une longue Lettre de *Hieronymus Bononius Taruisinus Antonio Zoiano vicentino clariss. prætoris præfectique Tarvisii Aluisij vendramini veneti patricij vicario,* dans la quelle Bononius dit d'avoir revu et corrigé le texte de cette édition. C'est de quoi l'on pourroit conjecturer qu'elle doit avoir été exécutée en Italie, et peutêtre à Trévise, ou à Venise.'—Mirum vero, Bononii Epistolam nuncupatoriam adjectam esse huic editioni, quæ, ut titulus indicat, ex familia est Beroaldinarum.

1513 Aldina I. 8. Hoc volumine continentur hæc: Commentariorum de bello Gallico libri VIII. de bello ciuili Pompeiano libri IV. de bello Alexandrino liber I. de bello Africano liber I. de bello Hispaniensi liber I. Pictura totius Galliæ, diuisæ in partes treis secundum C. Cæsaris commentarios. Nomina locorum urbiumque et populorum Galliæ, ut olim dicebantur latine et nunc dicuntur gallice, secundum ordinem alphabeti. Pictura pontis in Rheno, item Auarici, Alexiæ, Uxelloduni, Massiliæ. Literæ Max. Pontificum, ne quis libros cura nostra excusos imprimat vendatve, &c. ut in literis sub pœna excommunicationis lata sententia. Venetiis in ædibus Aldi et Andreæ Soceri 1513. mense Aprili.—Editio hæc curata est a Jo. Jocondo (Giocondi) Veronensi, ex ord. Dominicanorum, qui in Gallia multa exemplaria conquisivit, et eruditorum plurium Venetorum ingeniis omnia subjecit judicanda, ut ipse profitetur in Epist. ad Julian. Medicem. Mendis vero scatet.

1514 Juntina II. 8. Commentaria Cæsaris, prius a Jocundo impressioni data, posterius a nobis diligentissime revisa, et cum exemplaribus ejusdem collata, restitutis omnibus locis, quæ per incuriam ab iis, qui ea impressere, vel relicta, vel errata fuerunt. —In his autem Commentariis continentur De bello Gallico Libri VIII. De bello civili Pompeiano Libri IIII. De bello Alexandrino Liber unus, &c. Nomina locorum, urbium, et populorum

Galliæ—Pictura totius Galliæ—Item his quoque est addita Hispaniæ descriptio.—In fine: 'Florentiæ ex officina Philippi de Giunta anno M. D. XIIII. Mense Aug. Leone X. Pont. Max.'—Exprimit Aldinam 1513. cui vero præferenda est, quia a mendis purgata est.

1517 Venetiis. fol. C. J. Cæsaris inuictissimi imperatoris commentaria, &c. ut 1511. ubi vid. In fine: 'Habes, lector peritissime, Cæsaris commentaria—impressa mira diligentia Venetiis per Augustinum de Zannis de Portesio anno reconciliatæ nativitatis MDXVII. die XIII. Junii.'—Maittair. T. II. p. 300. Panzer T. VIII. p. 442. Eadem cum ed. 1511. mutato nonnisi ultimo folio et anni nota.

1518 l. 1519. Aldina II. 8. Hoc volumine continentur hæc: Commentariorum de bello Gallico libri VIII. De bello civili pompeiano libri IV. De bello Alexandrino liber I. De bello Africano liber I. De bello Hispaniensi liber I. Pictura totius Galliæ et Hispaniæ secundum C. Cæsaris Commentarios. Nomina locorum, urbiumque, et populorum Galliæ et Hispaniæ, ut olim dicebantur Latine, et nunc dicuntur, secundum ordinem alphabeti. Pictura Pontis in Rheno. Item Avarici. Alexiæ. Uxelloduni. Massiliæ.—In fine: 'Venetiis in ædibus Aldi et Andreæ Soceri, mense Januario MDXVIII.' Accedit Marliani Index. In cujus fine: 'Venetiis in ædibus Aldi et Andreæ Soceri, mense Novembri MDXIX.'—Panzer T. VIII. p. 446.

1519 Lugduni. 8. Repetitio Aldinæ, teste Fabricio.

1520 Juntina III. 8. Commentaria Cæsaris prius a Jocundo impressioni data, posterius a nobis diligentissime revisa, &c.—In fine: 'Florentiæ per heredes Philippi Juntæ Anno Domini M. D. XX. Mense Decembri. Leone X. Pont. Max.' Maittair. T. II. p. 597. Panzer T. VII. p. 34.

1521 Basileæ. 8. C. Julii Cæsaris Opera. Basileæ excudebat Thomas Wolf. M. D. XXI.—Panzer T. VI. p. 229. In Uffenbachianæ vero bibl. Catal. T. IV. p. 56. n. 260. legitur: 'Basileæ in ædibus Thomæ Wolfii. MXXXI.' (sic.)

1522 Parisiis. 8. curante Petr. Danesio. C. Julii Cæsaris Commentarii. Væneunt apud Viartium sub signo Leonis argentei Bibliopolam juratum in Via Jacobæa; ejus sumptibus imprimebat Petrus Vidouæus Typographus Anno MDXXII. Mense Junio.—Maittair. T. II. p. 628. Panzer T. VIII. p. 80.

1530 Parisiis. 4. C. Julii Cæsaris Commentarii. Parisiis apud Iodocum Badium 1530.—Maittair. T. II. p. 739. Panzer T. VIII. p. 131.

1533 Parisiis. 8. C. Julii Cæsaris Commentarii. Parisiis apud Iodocum Badium et Johannem Roigny. MDXXXIII.—Maittair. T. II. p. 787. Panzer T. VIII. p. 162.

1535 Basileæ. 8. C. Julii Cæsaris Commentarii. Basileæ apud Joannem Hervagium. Anno M. D. XXXV.—Bibl. Schwarz. Panzer T. VI. p. 306.

1536 Gryphiana I. 8. C. Cæsaris Commentarii. Quæ in hac habeantur editione, sequens pagella docebit. Lugduni apud Seb. Gryphium.—Maittair. T. II. p. 841. Panzer T. VIII. p. 367.

1538 Glareani I. 8. Commentariorum Cæsaris Elenchus. De bello Gallico libri IIX. De bello civili Pompeiano libri III. De bello Alexandrino liber I. De bello Africano liber I. De bello Hispaniensi liber I. Ad hæc. Pictura totius Galliæ, divisæ in partes tres, secundum C. Cæsaris Commentarios. Nomina locorum urbiumque, et populorum Galliæ, ut olim dicebantur latine, et nunc dicuntur gallice, secundum ordinem alphabeti. Pictura pontis in Rheno, item Avarici, Alexiæ, Uxelloduni, Massiliæ. Atque hæc omnia ex D. Henrici Glareani Poëtæ laureati castigatione, et cum scholiis ejusdem. ‘Friburgi Brisgoviæ, per Joannem Fabrum Emmeum, Juliacensem.’—Præter ea, quæ in titulo memorantur, præmissa conspiciuntur: 1. ‘Aldi præfatio ad Lectorem,’ ex ed. Ven. 1513. 2. ‘Varia diversorum Codicum lectio, et errata, quæ in octo libris de bello Gallico fefellerunt, post vero relecto exemplari per Antonium Krummenstoll, Nuithonem, et Carolum a Waehingen Athesinum, deprehensa ac emendata fuerunt.’ 3. ‘Joannis Jocundi veronensis epistola ad Julianum Medicem,’ et 4. ‘Joannis Emmei, Juliacensis typographi, ad lectorem præfatiuncula,’ in qua Glareani compatris et amici singularis hortatu et admonitione se adductum fuisse scribit, ut omnium nominum in Cæsaris commentariis oppidorum civitatumque Indicem adjiceret, quia Marliani catalogus multa falsa, multa suspecta habeat in populorum totius Galliæ nomenclatura, ita ut lector ei neutiquam tuto confidere queat. In fine editionis reperitur ‘Index eorum, quæ in commentariis C. Julii Cæsaris habentur per ordinem alphabeti per Raymundum Marlianum.’—Rarissimam hanc ed. descripsit Freytagius in Apparat.

litter. T. I. p. 448. sqq. Separato volumine continentur Annotationes Glareani, quæ eodem anno prodiere hoc titulo: 'In C. Julii Cæsaris clarissimi Rom. Imperatoris Commentarios de bello gallico ac civili Henrici Glareani poëtæ laureati Annotationes. Friburgi Brisgoviæ.' 8. Inscripsit has suas annotationes Glareanus nominibus Guidonis atque Prosperi, generosorum Baronum a Gebennis, epistola, Kal. Aprilis Friburgi Brisgoviæ an. 1538. scripta, in qua earum reddit rationem, et Æneæ Sylvii aliorumque errores, quos in veteri geographia admiserunt, perstringit. Epistolam excipit Index eorum, quæ in annotationibus enucleata reperiuntur. Adjectæ postea fuerunt hæ annotationes multis Cæsaris editionibus, et seorsim Lugduni 1546. 8. recusæ prodierunt.

— Gryphiana II. Lugduni, apud Seb. Gryphium. 12.

— Basileæ. 8. sine nomine typographi.

1539 Parisiis. 8. apud Franc. Gryphium c. figg. Et hæc editio rarioribus libris annumeratur.

— Basileæ. 8. C. Julii Cæsaris Commentarii. Quæ in hac editione adjecta sint, quibus hactenus omnium editiones caruerunt, sequens pagella docebit. Basileæ per Nic. Brylingerum. Hæc in titulo. Pagina aversa leguntur contenta in hoc volumine: Commentariorum de bello Gallico libri VIII. De bello Civili libri III. Alexandrino lib. I. Africano lib. I. Hispaniensi lib. I. Pictura Galliæ totius et Hispaniæ. Pictura pontis in Rheno, &c. Locorum, urbium et populorum nomina, &c. Præterea nos editione illa addidimus: 1. Descriptionem Alpium, et quorundam aliorum locorum. 2. Navalis rei vocabula, quibus utitur Cæsar. 3. Nomina civitatum Germanice. 4. Propriorum nominum nomenclaturam. 5. Indicem dictorum et factorum, quem nulla editio, sit quæcunque, quam nos vidimus, habuit.

1540 Gryphiana III. Lugduni, apud Seb. Gryphium. 8. Extabat in bibliotheca Crevennæ, teste Catalogo T. V. p. 153.

1543 Gryphiana IV. Lugduni, apud Seb. Gryphium. 8.

— Basileæ. 8. cum Jo. Rhellicani Tigurini notis sive prælectionibus in Cæsarem.—Has prælectiones ordo theologorum Paris. postulante Procuratore regio, examinari jussit!

— Parisiis. fol. C. Julii Cæsaris rerum a se gestarum Commentarii, &c. Omnia collatis vetustis exemplaribus tam scriptis, quam impressis, accurate emendata. Pictura totius Galliæ, &c. per

Jucundum Veronensem ex descriptione Cæsaris. Eutropii Epitome belli Gallici ex Suetonii Tranquilli monumentis, quæ desiderantur. Parisiis, ex officina Michaëlis Vascosani.—Basis est recensio Jucundi, a qua tamen multum discedit. Vid. Goëtzii Memor. B. Dresd. I. p. 157.

1544 Lutetiæ. 8. C. Julii Cæsaris rerum ab se gestarum Commentarii, ex vetustissimis scriptis codicibus emendatiores. Pictura totius Galliæ, &c. per Jucundum Veronensem, &c. Accedit Eutropii Epitome belli Gallici ex Suetonii Tranquilli monumentis, et Henrici Glareani in Cæsaris commentarios annotationes. Lutetiæ, ex officina Roberti Stephani.—Vascosani hæc est editio; multa tamen vett. codd. auxilio et amicorum judicio restituta gloriatur editor. Oudendorpio dicitur editio correctissima.

— Basileæ. 8. C. Julii Cæsaris Commentariorum libri VIII. Quibus adjecimus suis in locis D. Henr. Glareani doctissimas annotationes. Quæ præterea hac in editione addita sunt, sequens pagella docebit. Basileæ per Nic. Bryling.—Insunt huic editioni etiam libri de bello Civili, quamvis in titulo nulla eorum facta sit mentio.

— Glareani II. 8. In C. Julii Cæsaris clarissimi Rom. Imperatoris Commentarios de bello Gallico ac Civili Henrici Glareani poëtæ laureati Annotationes. Nunc ab auctore diligenter revisæ et auctæ. Friburgi Brisgoviæ. Stephanus Melechus Gravius excudebat anno 1544.—Quæ editio non tantum Glareani annotationes, quod titulus innuere videtur, sed ipsos quoque Cæsaris commentarios continet.

1545 Gryphiana V. Lugduni, ap. Seb. Gryphium. 12.

1546 Friburgi Brisgoviæ. 8. C. Julii Cæsaris Commentarii. Ex D. Henrici Glareani poëtæ laureati castigatione, et cum scholiis ejusdem. Friburgi Brisgoviæ, Stephanus Gravius excudebat.—Vide Goëtzii Mem. Bibl. Dresd. l. c.

— Gryphiana VI. 12. C. Julii Cæsaris rerum ab se gestarum Commentarii. Lugduni, apud Seb. Gryphium.—Immensum quantum differt hæc Gryphii editio ab ed. 1536. et ex Vascosana ad apicem expressa est, teste Oudendorpio.

1547 Gryphiana VII. Lugduni, apud Seb. Gryphium. 8.

1549 Gryphiana VIII. Lugduni, apud Seb. Gryphium. 12.
1550 Parisiis. 4. apud Vascosan. (Alia exemplaria habent notam anni 1551.)
1551 Gryphiana IX. Lugduni, apud Seb. Gryphium. 8. c. figg. Memoratur Harlesio in Suppl. ad breviorem notitiam lit. Rom. P. I. p. 272.
1555 Gryphiana X. Lugduni, apud Seb. Gryphium. 12.
1556 Gryphiana XI. Lugduni, apud Seb. Gryphium. 8.
1558 Lugduni. 12. apud Frellonium.
— Basileæ. 8. c. n. Henr. Glareani.
— Lugduni. 12. apud Ant. Vincent. ex ed. Jo. Jucundi.
1559 Venetiis. 8. C. Cæsaris Commentarii, cum pictura totius Galliæ, pontis in Rheno, &c. Raymundi Marliani Indice, et correctionibus Pauli Manutii. Venetiis, apud Paulum Manutium, Aldi fil.

ÆTAS III. GRYPHIO-BRUTINA.

1560—1605.

1560 Gryphiana XII. Lugduni, ap. Seb. Gryphium. 12. ex antiquissimo exemplari excusa, cum Jo. Jucundi Veronensis expositionibus.
1561 Venetiis. 8. cum correctionibus P. Manutii.
1563 Brugis. fol.
— Basileæ. 8. apud Nic. Brylingium, cum Glareani annotationibus et expositionibus Jucundi.
1564 Venetiis. 8. C. Julii Cæsaris Commentarii, cum Jo. Mich. Bruti Scholiis. Venetiis, apud Manutium. Repetita an. 1566. ubi vid.
1566 Basileæ. 8. cum notis Henr. Glareani.
— Venetiis. 8. C. Julii Cæsaris Commentariorum de bello Gallico libri IIX. B. C. libri III. Alex. I. &c. Galliæ, Hispaniæ locorumque insignium pictura. Nomina tum vetera tum recentia explanata. Jo. Michaëlis Bruti Scholia, quibus loci plurimi obscuriores explicantur. Corrigente Aldo Manutio Pauli F. Venetiis 1566. in ædibus Manutianis.—Præmissa est Pauli Manutii epistola; deinde Bruti, qua se ipsum nosse dicit, quantopere a se elaboratum sit in emendando Cæsare. Sequuntur picturæ

rudes cum Jucundi explicationibus. In calce adjiciuntur Marliani Index geographicus et Bruti Scholia s. libellus variarum lectionum ex cod. Carrariensi msto antiquissimo et ed. Gryphiana, ex vetusto codice excusa, Florentina 1514, Paris. Rob. Steph. et Vascosani, addita interdum crisi, et lectione, quæ placuit, stellulis notata. Præstans editio.

1569 Argentorati. 12. cum scholiis Mich. Bruti.

— Venetiis. 8. ap. Aldum, cum scholiis Henr. Glareani.

1570 Antwerpiæ. 8. C. Julii Cæsaris Commentarii, novis emendationibus illustrati. Ejusdem librorum, qui desiderantur, fragmenta. Ex bibliotheca Fulvii Ursini Romani. Quæ præter ea in hoc libro contineantur, sequens pagina indicabit. Antwerpiæ, ex officina Christoph. Plantini.—Hæc editio omnia habet, quæ sunt in edit. Ven. 1566. et præterea 1. epistolam Fulvii Ursini, Romæ 1569. scriptam, in qua scribit, se post Anton. Augustinum collegisse Cæsaris fragmenta, et operæ pretium facere arbitratum esse, si quas correctiones eruisset ex optimo codice, ante sexcentos fere annos scripto, a se invento, adjunctis Octavii Pantagathi et Gabr. Faërni emendationibus, cum iis, quæ collegisset, Cæsaris scriptorum fragmentis, in lucem ederet. 2. Fragmenta illa cum Ursini emendationibus in Cæsarem. Fulvius tamen Ursinus furti literarii incusatur. Plerasque enim notas in Cæsarem acceperat a Petro Ciacconio, easque, suppresso veri auctoris nomine, suis admiscuit. Cf. Harlesium in Introduct. in not. lit. Rom. Part. II. p. 204.

— Venetiis. 8. ap. Manutium.

1571 Lausannæ. fol. C. Julii Cæsaris Commentarii post omnes omnium editiones, accurata sedulitate, et summa denuo vigilantia ex multorum tam veterum quam neotericorum exemplarium collatione emendati, et studiosissime recogniti a Joanne Rosseto Aurimontano. Hisce, cum locorum, urbium, et populorum nominibus, et expositionibus, ac item rerum et verborum copiosissimo Indice, accessit variarum lectionum libellus perquam utilis, eodem Rosseto collectore. Lausannæ excud. Joannes Probus illustrissimorum dominor. Bernensium in civitate Lausannensi typographus.—Inter rariores Cæsaris editiones hæc non postremum occupat locum. Ipse quidem editor, in epistola ad Consulem et Senatores urbis Lausannensis, se hanc Cæsaris editionem ad fidem veterum codicum, tum olim Romæ, tum etiam alibi,

decimo quinto et sexto sæculo impressorum, recognovisse, et exemplarium præstantissimorum fidem secutum esse testatur. Sed si Oudendorpium audiamus, Jo. R ssetus in eorum fuit numero, qui vel depravatis aut vulgaribus codicibus addicti, vel nimis ingenio indulgentes, aut meras aliorum conjecturas recipientes hallucinati sunt, et alter alteri adversantes, lectorem veræ scripturæ incertissimum reddiderunt. Plura de hac editione vid. ap. Freytagium in Analect. litter. de libris rarioribus p. 177. sq.

— Venetiis. 8. C. Julii Cæsaris de bello Gallico libri IIX. &c. Ejusdem Fragmenta a Fulvio Ursino collecta. Nomina tum vetera, tum recentia explanata, variæ lectiones, scholia Aldi Manutii, Paulli F. Aldi N. Venetiis in ædibus Manutianis.—Aldum sua in Cæsarem magnam partem a Jo. Rhellicano clam mutuatum esse, annotat Brantius ad Cæsarem p. 854. ed. Jungerm. Multas tamen inscriptiones veteres immiscuit notis.

— Basileæ. 8. cum notis Glareani.

1573 Lugduni. 12. ap. Ant. de Harsy.

1574 Lugduni. fol. C. Julii Cæsaris Commentarii de B. G. VII. Auli Hirtii de eodem octavus, &c. cum scholiis Hotomanni Jcti., Fulv. Ursini Romani, Aldi Manutii. Lugduni apud Barth. Vincent.—Notæ Hotomanni potissimum ad interpretationem grammaticam atque historicam pertinent.

— Eadem ibid. recusa in 8.

— Lugduni. 8. C. Julii Cæsaris Commentariorum de bello Gallico libri VII. et civili libri III. Nunc primum variis in margine lectionibus illustrati, tum vero doctiss. annott. et aliquot Ursini emendationibus locupletati. Ejusdem librorum, qui desiderantur, fragmenta. Lugduni apud Guil. Rouillium. In fine emendationes habet e cod. Carrariensi, editt. Gryphii Lugdunensi, Florentina, Parisiensi Rob. Stephani et aliis libris. Cf. Harlesii Supplem. ad brev. not. liter. Rom. P. I. p. 273.

— Antwerpiæ. 12. ex offic. Plantiniana, cum notis et castigationibus Jucundi, Bruti, Manutii, Ursini, et spicilegio Jo. Sambuci.

— Parisiis. 16. ex offic. R. Granion. novis emend. illustrati cum fragm. e bibl. Fulv. Ursini.

1575 Venetiis. 8. C. Julii Cæsaris Commentarii ab Aldo Manutio, Paulli F. Aldi N. emendati et scholiis illustrati. Venetiis, apud Aldum.

— Francofurti ad M. fol. c. figg. C. Julii Cæsaris rerum gestarum

Commentarii xiv. Nempe C. J. Cæs. de bello Gall. Comment. vii. A. Hirtii de eodem liber i. C. J. Cæs. de bello Civ. Pompeiano Comm. iii. A. Hirtii de bello Alex. liber i. de bello Afr. liber i. de bello Hisp. liber i. Omnia collatis antiquis msstis exemplaribus, quæ passim in Italia, Gallia et Germania invenire potuimus, docte, accurate et emendate restituta; prout proxima pagina indicatur. Eutropii Epitome belli Gallici ex Suetonii Tranquilli monumentis, quæ desiderantur. Cum doctiss. annotationibus H. Glareani, F. Hotomanni, Fulv. Ursini Romani, Aldi Manutii, P. F. Ex museo Jacobi Stradæ, Mantuani, S. C. M. antiquarii et civis Romani. Francofurti ad M. apud Georg. Corvinum.—Rara et venusta editio. Basis illius fuit ed. Lugd. an. 1574. apud B. Vincent.

— Lugduni. 12. apud B. Vincentium. Extabat in bibl. Emtinckiana, teste Catal. P. iii. p. 452. n. 255.

1576 Lugduni. 12. C. Jul. Cæsaris rerum ab se gestarum commentarii. Jo. Jocundi Veronensis opera ad veterum tam mss. quam impressorum exemplarium fidem accuratissime olim collati. Nunc vero Fulv. Ursini scholiis, et doctissimorum quorundam virorum aliquot annotationibus et castigationibus illustrati. Lugduni, apud Anton. de Harsy.—Bibl. Acad. Heidelb.

— Venetiis. 8. apud Aldum.

1578 Antwerpiæ. 12. ex offic. Plantin. novis emendatt. illustr.

1579 Coloniæ Agripp. 8. ap. Petr. Horst.

1580 Lugduni. 8. apud Ant. Gryphium.

1581 Lugduni. 8. apud Barth. Vincentium, cum scholiis Fr. Hotomanni, Fulv. Ursini, Aldi Manutii.

1582 Lugduni. 12. ap. Gryph.

1583 Basileæ. 8. cum Henr. Glareani annotationibus.—Bibl. Uffenbach. T. iv. p. 55. n. 258.

1584 Francofurti. 8. C. Julii Cæsaris de bello Gallico libri vii. &c. Ejusdem librorum, qui desiderantur, fragmenta. Auli Hirtii de bell. Alexandr. Afric. Hispan. Galliæ, Hispaniæ, locorumque insignium pictura. Nomina tum vetera, tum recentia explanata. Nunc primum exquisitis in margine lectionibus illustrati, tum vero doctissimis annotationibus et aliquot exactissimis emendationibus locupletati. Editio tertia cum Indice copioso. Francofurti, apud Jo. Wechel.—Fluxit ex ed. P. Manutii, cujus quoque

epistola præfixa est, et Plantiniana, prætereaque habet Hotomanni commentarium. Editor latet.

1585 Londini. 16. C. Julii Cæsaris Commentarii, novis emendationibus, &c. Londini, apud Arnoldum Hatfield et Nic. Newtonum.—Bruggemann p. 515.

1586 Lugduni. 8. C. Julii Cæsaris rerum ab se gestarum Commentarii, cum accessionibus. Lugduni, apud Ant. Gryphium.—Bibl. Emtinck. P. III. p. 311. n. 613.

— Antwerpiæ. 8. C. Julii Cæsaris Commentarii de bello Gallico et Civili. Ejusdem librorum, qui desiderantur, fragmenta. Omnia judicio viri docti emendata et edita. Antwerpiæ, apud Plantin.—Bibl. Emtinck. ibid. n. 614.

1588 Venetiis. 8. C. Julii Cæsaris Commentarii, ab Aldo Manutio emendati et scholiis illustrati. Venetiis, apud Aldum.

1589 Francofurti ad M. fol. Repetitio ed. 1575.

— Coloniæ Agripp. 8. C. Julii Cæsaris Commentariorum de bello Gallico libri VIII. civili Pompeiano libri III. Alexandrino I. Africo I. Hispaniensi I. Pictura totius Galliæ, Hispaniæ, pontis in Rheno, &c. per Jucundum Veronensem, ex descriptione Cæsaris. Veterum Galliæ locorum, populorum, urbium, montium, ac fluviorum brevis descriptio. Cum Indice locupletissimo. Coloniæ Agrippinæ, apud Petr. Horst.—Bibl. Acad. Heidelb.

1590 Venetiis. 8. apud Aldum.

— Londini. 16. ap. Arn. Hatfield. Repetitio ed. 1585.

1591 Basileæ. 8. cum picturis geogr. descriptionibus locorum diversorum, notis, variis lectionibus, annotationibus Marliani, Ursini, Glareani, Hotomanni et aliorum. Basileæ, ex officina Osteniana.

1593 Lugduni Bat. 8. Repetitio ed. 1586.

— Lugduni Bat. 8. C. Julii Cæsaris omnia quæ extant: jam pridem opera et judicio viri docti (Justii Lipsii) emendata et edita. Accessere imperii Romani, Galliarumque et Hispaniarum veterum tabulæ, e conatibus geographicis Abr. Ortelii. Summaria insuper singulis libris præfixa, et ad marginem notæ rerum indices. Lugduni Bat. ex offic. Plantin. apud Fr. Raphelengium.—Editio præstans et nitida.

1595 Heidelbergæ. 24. apud Hieron. Commelin.

— Antwerpiæ. 8. apud Martinum Nutium.

1596 Argentorati. 16. impensis Laz. Zetzneri, cum varr. lectt. F. Ursini et Mich. Bruti scholiis.

1605 Lugduni. 12. C. Julii Cæsaris rerum ab se gestarum Commentarii.

— Antwerpiæ. 8. novis emendatt. illustrati, cum fragmentis.

ÆTAS IV. SCALIGERIANA.

1606—1700.

1606 Lugduni Bat. 8. ap. Rapheleng. ex nova recognitione Jos. Scaligeri, qui vel ex libris veteribus, vel de conjectura multa mutavit.

— Francofurti. 4. C. Julii Cæsaris quæ extant, ex nupera viri docti accuratissima recognitione. Accedit vetus interpres græcus librorum VII. de bello Gallico, ex bibliotheca P. Petavii. Præter ea notæ, annotationes, commentarii, partim veteres, partim novi, (Rhellicani, Glareani, Glandorpii, Camerarii, Bruti, Manutii, Sambuci, Ursini, Ciacconii, Hotomanni, &c.) in quibus notæ tum politicæ, tum criticæ Jo. Brantii. Ad hæc Indices rerum et locorum utiles. Editio adornata opera et studio Gothofr. Jungermanni [cum ejusdem notis ad interpretem Græcum.] Francofurti, apud Claud. Marnium et hered. Jo. Aubrii. 2 voll. —Jungermannus primum per capitum sectiones divisit libros Cæsaris; textum retinuit Scaligerianum. Editio præstantior ob notarum varietatem.

1609 Antverpiæ. 8. C. Julii Cæsaris Commentarii novis emendationibus illustrati. Ejusdem librorum, qui desiderantur, Fragmenta. Ex bibliotheca Fulvii Ursini Romani. Antverpiæ, apud viduam et heredes Petri Belleri.—Repetitio, ut videtur, editionis ap. Plantin. a. 1570. In calce etiam adduntur Bruti scholia.

— Aurel. Allobrog. fol. C. Julii Cæsaris et Hirtii commentaria. Inter Scriptores historiæ Romanæ. Tom. I. pag. 717. sqq.

1612 Lugduni. 8. C. Julii Cæsaris rerum gestarum Commentarii. Omnia docte et emendate restituta, cum notis, annotationibus et commentariis doctissimorum virorum.

1613 Lugduni. 8. per Ant. Harsyum, cum notis variorum.—Grutero vulgo attribuunt hanc editionem.

1616 Mussiponti. 8.
— Venetiis. 8. C. Julii Cæsaris Commentarii, ab Aldo Manutio emendati.
1619 Lugduni Bat. 8. typis Is. Elzevir. c. figg.
1620 Duaci. 8.
1621 Amstelodami. 24. ap. Guil. Cæsium, ex emend. Scaligeri.
1622 Genevæ. 16.
— Antverpiæ. 8.
1626 Lugduni. 12. cum varr. lectt. Fulv. Ursini, scholiis M. Bruti, figg. æn. aliisque.
1627 Amstelodami. 24. ex emend. Jos. Scaligeri. Ex museo J. Is. Pontani. Amst. ap. Jo. Janssonium.
1628 Amstelodami. 8.
1631 Argentorati. 12. ap. Zetznerum. C. Julii Cæsaris Opera omnia quæ extant ex Bibliotheca olim Fulvii Ursini.
1635 Lugduni Bat. 12. C. Julii Cæsaris quæ extant. Ex emendatione Jos. Scaligeri. Lugd. Bat. ex officina Elzeviriana.—Ad hanc ed. hæc annotavit Crevenna T. v. p. 154. : ‘ Il y a deux sortes d'exemplaires de cette édition ; les uns originaux, et les autres contrefaits. L'édition originale a dans les deux vignettes, qui se trouvent l'une à la tête de la Préface, et l'autre au commencement du texte, une tête de buffle, et la page 149. porte par erreur 153.’ Cf. Com. de Rewiczky Bibl. Gr. et Lat. p. 117.
— Lugduni Bat. 8. C. Julii Cæsaris quæ extant, cum notis varr. ex recensione Jac. Stradæ, additis tabulis topographicis et imaginibus machinarum bellicarum cum nova explicatione M. Zuerii Boxhornii.
1636 Amstelodami. 24. C. Julii Cæsaris quæ extant, ex emendatione Jos. Scaligeri ; ex museo J. I. Pontani. Amst. ap. Jo. Jansson.
1644 Amstelodami. 12. apud Jo. Jansson. ex emendatione Scaligeri.
1645 Coloniæ Agripp. 8. ex offic. Birckmannica. C. Jul. Cæsaris Commentaria de bello Gallico, in usum studiosorum separatim excusa.
1649 Amstelodami. 24. ap. Jansson. Ex museo Is. Pontani.
1650 Amstelodami. ap. Elzevir. 8. cum notis varr.
1651 Lugduni Bat. 8. C. Julii Cæsaris quæ extant, cum selectis variorum commentariis, quorum plerique novi, opera et studio

Arnoldi Montani. Accedunt notitia Galliæ et notæ auctiores ex autographo Jos. Scaligeri. Lugd. Bat. ex offic. Wyngaerden.

— Amstelodami. 12. ap. Elzevir.

1653 Aureliæ Allobr. fol. C. Julii Cæsaris et Hirtii Commentaria. In Corpore Scriptorum historiæ Rom. ex ed. 1609. repetito.

1657 Amstelodami. 12.

1658 Argentorati. 8. ex ed. Bœcleri.

1661 Amstelodami. 8. ap. Elzevir. cum selectis variorum commentariis, opera et studio Arnoldi Montani.—Ex ed. 1651. recusa.

1664 Lugduni Bat. 12. ap. Elzevir. et emend. Scaligeri.

1665 Amstelodami. 12. ap. Jansson. Ex emendatione Scaligeri.

1669 Francofurti. 4. C. Julii Cæsaris quæ extant, cum interprete Græco et notis variorum studio Gothofredi Jungermanni. Francof. sumtibus Jo. Dav. Zunneri. 2 voll.—Repetitio Jungerm. ed. 1606. Quæ etsi in titulo auctior et comtior dicitur, non æque tamen est correcta. Auctior vero est ob additam in fine Jos. Scaligeri notitiam Galliæ depromtam ex editione Elzeviriana, et Aldi Manutii brevem de Galliæ divisione commentationem; et ob additos versus vel incisa comtior, vel utilior.

1670 Amstelodami. 8. ex offic. Elzevir. Repetitio ed. 1651. Arnoldi Montani.

1674 Antverpiæ. 8. C. Julii Cæsaris Commentarii, novis emendationibus illustrati, ex bibl. Fulvii Ursini. Antv. ap. Plantin.

— Parisiis. 8.

— Lipsiæ. 8. e recens. Scaligeriana.

1675 Amstelodami. 12. ap. Elzevir. ex emend. Scaligeri.

1678 Parisiis. 4. C. Julii Cæsaris quæ extant. Interpretatione et notis illustravit Joannes Goduinus in Usum Delphini. Lutetiæ Parisiorum, typis Petri le Petit.—Goduini notæ sunt philologicæ.

1680 Hagæ Com. 24. e rec. Scaligeriana.

1683 Lugduni Bat. 12.

1684 Lugduni Bat. 12. C. Julii Cæsaris quæ extant, cura doctorum virorum emendata. 2 voll. c. figg. æri incisis.

1685 Amstelodami. 24. cum tabb. geogr.

— Hagæ Com. 24. ex emend. Scaligeri.

1687 Francofurti. 8. ex rec. Scaligeri, cum triplici Indice Merbizii et figg.

1693 Londini. 8. C. Julii Cæsaris quæ extant, interpretatione et

notis illustravit Jo. Goduinus in usum Delphini.

1696 Francofurti et Lipsiæ. 8. ex emend. Scaligeri, cum figg. tabb. geogr. et Indice Joh. Valent. Merbizii.

1697 Londini. 8. Repetitio ed. Goduini in usum Delphini.

— Amstelodami. 8. C. Julii Cæsaris quæ extant, cum notis et animadversionibus Dionysii Vossii, ut et qui vocatur Julius Celsus de vita et rebus gestis C. Julii Cæsaris. Ex museo Jo. Georgii Grævii. Amstelodami, ex typogr. P. et J. Blaeu.—Dion. Vossii, G. J. filii, codice perantiquo msto usi, notæ, primum a Grævio editæ, partim sunt critici generis, partim grammatici aut historici. Ipsius Grævii curæ tantum versantur in emendando Julio Celso. Addita Jos. Scaligeri notitia Galliæ, et notæ super appellationibus locorum aliquot et gentium apud Cæsarem, quæ e Scaligeri autographo castigatiores et auctiores hic vulgantur. Editio nitida, quamvis non usquequaque emendatissima.

1700 Roterodami. 16. ap. Regner. Leers, ex emend. Scaligeri.

ÆTAS V. CELLARIO-DAVISIO-CLARKIO-OUDENDORPIANA.

1705—1803.

1705 Lipsiæ. 8. C. Julii Cæsaris commentarii de bello Gallico et Civili, &c. Christophorus Cellarius recensuit et notis ac novis tabulis geographicis illustravit.—Optima editio. Quamvis enim Cellarius ipse codd. non usus sit, bene adhibuit tamen illos, quos olim Mich. Brutus, F. Ursinus, P. Ciacconius aliique evolverant, antiquas edd. variasque castigationes atque interpretamenta, maxime Dion. Vossii a Grævio in lucem productas. Sed et ipse doctissimus vir multa ex sua penu protulit, notisque utilissimis et tabulis VI. geogr. auctorem illustravit, denique Indices locupletavit. Hinc ea jure suo sæpius repetita.

1706 Londini. 8. Repet. ed. Goduini in usum Delph.

— Cantabrigiæ. 4. C. Julii Cæsaris quæ extant omnia. Ex recensione Joannis Davisii, cum ejusdem animadversionibus ac notis Petri Ciacconii, Fr. Hotomanni, Jo. Brantii, Dion. Vossii et aliorum. Accessere metaphrasis græca librorum VII. de bello Gall. nec non indices necessarii. Cantabrigiæ, typis Acad. Im-

pensis Jo. Oweni.—Usus est Davisius cod. msto, atque editt. Rom. 1472. Venet. 1482. et Beroaldina 1508. aliisque veteribus. Notæ aliorum sunt tantum selectæ.

— Londini. 8. C. Julii Cæsaris quæ extant, cum indice locupletissimo. Ex recensione T. P. A. M. Londini, typis T. M. Impensis Tho. Newborough, D. Midwinter, Galf. Wale et J. Hartley.

— Francof. et Lipsiæ. 8. ex ed. Jos. Scaligeri.

1710 Lugduni. 16. ap. Lud. Declaustre, ex emend. Scaligeri.

1712 Londini. fol. C. Julii Cæsaris quæ extant. Accuratissime cum libris editis et msstis optimis collata, recognita et correcta. Accesserunt Annotationes Samuelis Clarke, S. T. P. Item Indices locorum, rerumque, et verborum utilissimi. Tabulis æneis ornata. Londini, sumtibus et typis Jac. Tonson.—Splendida editio.

1713 Lugduni Bat. 8. C. Julii Cæsaris quæ extant omnia, cum animadversionibus Dion. Vossii, Jo. Davisii, aliorumque variis notis, ut et qui vocatur Julius Celsus de Vita et rebus gestis C. J. Cæsaris ex museo Jo. Georg. Grævii. Lugd. Bat. ap. vid. C. Boutensteyn et S. Luchtmans. Delphis, ap. Adr. Beman. c. figg.

— Lipsiæ. 8. ap. Gleditsch et Weidm. ex ed. et cum notis Christoph. Cellarii.

1716 Londini. 12. C. Julii Cæsaris et A. Hirtii de rebus a C. Julio Cæsare gestis commentarii. Cum C. Julii Cæsaris fragmentis. (Cura Mich. Maittairii, qui ex Clarkiano exemplo varr. lectt. excerptas adjecit.) Londini, ex offic. Jac. Tonson et Jo. Watts.

1717 Lipsiæ. 8. ex rec. et cum notis Christoph. Cellarii.

1718 Trajecti ad Rh. 16. apud Guil. vande Water, ex emendat. Jos. Scaligeri.

— Amstelodami. 24. ex doctorum virorum emendatione.

— Halæ. 8. cum not. germ.

1719 Londini. 12. ex rec. T. P. A. M. Repetitio ed. 1706.

1720 Londini. 8. cum annotationibus Sam. Clarke. Repet. ed. Clark. 1712. sine iconibus.

1722 Lipsiæ. 8. ex rec. Christoph. Cellarii.

1726 Lipsiæ. 8. ex rec. Christoph. Cellarii.

1727 Cantabrigiæ. 4. C. Julii Cæsaris et A. Hirtii quæ extant omnia. Recensuit ac selectis P. Ciacconii, Franc. Hotomanni,

Jo. Brantii, Dion. Vossii et aliorum notis suas addidit Joannes Davisius. Accedunt ejusdem curæ secundæ nec non Metaphrasis græca librorum VII. de bello Gallico. Cantabrigiæ, typis academicis.

1728 Parisiis. 24. maj.

1731 Londini. 8. Repet. ed. Goduini in usum Delphini.

— Lipsiæ. 8. ex rec. et cum notis Christoph. Cellarii.

1736 Londini. 12. ex offic. J. et R. Tonson. Repetitio ed. Mich. Maittairii an. 1716.

— Lipsiæ. 8. ex rec. Christoph. Cellarii.

— Vindobonæ. 8. cum notis germ. et tabb. geogr.

1737 (Venetiis) fol. min. s. 4. maj. C. Julii Cæsaris quæ extant omnia, Italica versione e ms. codice ad hodiernum stylum accommodata; tabulis æneis quam plurimis, vel historiam, vel geographiam exhibentibus; notis tum variorum ex Hollandica, Anglicaque editionibus, tum in usum Ser. Delphini, tum suis, altero Tomo reperiendis, auxit Hermolaus Albritius, universalis liter. Societatis Albritianæ conditor. Decreto et ære ejusdem societatis, anno autem XII.—Quem annum respondere a. C. 1737. scribit Paitoni; ad annum autem 1736. refert Hamberger. Alterum vero Tomum nondum prelo exiisse, dolet Paitoni.

— Lugduni Bat. 4. maj. C. Julii Cæsaris de bello Gallico et civili Pompeiano, nec non A. Hirtii, aliorumque de bellis Alexandrino, Africano et Hispaniensi Commentarii, ad msstorum fidem expressi, cum integris notis Dion. Vossii, Jo. Davisii et Sam. Clarkii. Cura et studio Francisci Oudendorpii, qui suas animadversiones et varias lectiones adjecit. Lugd. Bat. apud S. Luchtmans. Rotterod. apud Jo. Dan. Beman. c. figg.—Oudendorpius magna copia Msstorum et editt. quam habuit, sapienter ad emendandum textum usus est. Præter memoratas in titulo integras notas, reliquorum etiam interpretum animadversiones consuluit, earumque summam, ubi opus visum erat, propinavit. Indicibus præmisit Dodwelli disput. de auctore lib. VIII. B. G. et Alex. Af. atque Hisp. item Jos. Scaligeri notitiam Galliæ.

1739 Edinburgi. 12. C. Julii Cæsaris de bello Gallico et Civili commentarii.

— Londini. 8. Rep. ed. 1720.

— Lugduni. 16. ex rec. Scaligeri.

1740 Giessæ. 8. cum notis germ. Em. Sinceri.
— Lugduni Bat. 8. Repetitio Oudendorpianæ editionis, omissis animadversionibus ex vetere suo apparatu denuo castigatæ, quæ vero a priore haud multum differt.
1741 Rothomagi. 8. ex rec. Scaligeri.
1742 Londini. 8. maj. C. Julii Cæsaris de bello Gallico et Civili, nec non A. Hirtii aliorumque de bellis Alexandrino, Africano et Hispaniensi, Commentarii. Notas et animadversiones addidit Thomas Bentleius. Accessere conjecturæ et emendationes Jacobi Jurini. Londini, sumtibus Guil. Innys et Rich. Manby.
1743 Halæ. 8.
1744 Londini. 16. C. Julii Cæsaris quæ extant. (Cum Indice rerum memorabilium.) Londini, typis J. Brindley. 2 voll.
1745 Viennæ. 8. cum notis germ.
— Londini. 8. Jo. Goduini ed. in usum Delphini repetita.
1746 Amstelodami. 12. apud Wetsten.
— Lipsiæ. 8. ap. Weidmann. ex rec. et cum notis Christoph. Cellarii.
1748 Berolini. 8. C. Julii Cæsaris de bellis Gallico, &c. Commentarii, curante Jo. Petr. Millero. Cum versione Gallica Ablancurtii. Berolini, ap. Ambr. Haude. 2 voll.
— Heidelbergæ. fol. in Scriptt. Hist. Rom. ab Haurisio editis. Tom. III.
1749 Londini. 12. Repetitio ed. Mich. Maittairii.
1750 Glasguæ. fol. C. Julii Cæsaris et A. Hirtii de rebus a Cæsare gestis Commentarii. Cum Fragmentis. Accesserunt Indices locorum, rerumque et verborum. Omnia ex recensione Samuelis Clarke fideliter expressa. Glasguæ, in ædibus academicis, excudebant Robertus et Andreas Foulis.—Venustissimum, nitidissimis literis et in candidissimis chartis ex majori Clarkii editione, sine notis tamen, et absque capitum et paragraphorum distinctione, codicis pulcherrimi instar descriptum exemplum.
— Eadem, ibid. 4.
— Eadem, ibid. 12. 3 voll.
— Rotomagi. 12. ap. Nic. Lallemant, ex rec. Scaligeri.
1751 Giessæ. 8. cum notis germ. Sinceri.
1753 Londini. 8. cum annotationibus Sam. Clarke.
1755 Lipsiæ. 8. ex rec. et cum notis Christoph. Cellarii.
— Parisiis. 16. C. Julii Cæsaris Commentariorum de bello Gallico,

&c. Parisiis. Typis Jos. Barbou.—Textum sequitur ed. Sam. Clarke.

— Londini. 8. Comm. de bello Gallico, cum versione Anglica J. Towers.—Vid. Verss. h. a.

1756 Norimbergæ. 8. cum notis germ. et tabb. geogr.

— Lipsiæ. 8. cum notis Christoph. Cellarii.

— Metis. 12. ap. Jos. Collignon, ex rec. Scaligeri.

1759 Londini. 12. ex ed. Mich. Maittairii.

1763 Londini. 8. ed. in usum Delphini repetita.

1767 Lipsiæ. 8. ex rec. et cum notis Christoph. Cellarii.

1768 Londini. 8. Comm. de bello Gallico, cum versione Anglica J. Towers.—Repetitio ed. 1755.

1769 Halæ. 8. ap. Renger. cum notis Germ.

1770 Londini. 8. cum interpretatione et notis Jo. Goduini in usum Delphini.

— Norimbergæ. 8. cum notis Germ.

1771 Edinburgi. 12. Repetitio ed. 1739.

— Londini. 8. cum annotationibus Sam. Clarke.

— Halæ. 12. sumtibus orphanotrophei.

— Lugduni. 12. cum versione gallica Ablancurtii. 2 voll.

1772 Londini. 12. C. Julii Cæsaris de bello Gallico et Civili commentarii.

— Ibid. 12. ed. Mich. Maittairii repetita.

— Giessæ. 8. ap. Krieger, cum notis Germ. Sinceri.

1773 Lugduni Bat. 8. ex rec. Franc. Oudendorpii.

1776 Parisiis. 12. ap. Barbou. Lat. et Gall. 2 voll.

1777 Londini. 12. ex ed. Mich. Maittairii.

— Edinburgi. 12. De bello Gallico primi quatuor libri Commentariorum ex rec. Oudendorpii, cum versione Anglica notisque Jo. Mair.—Vid. Verss. h. a.

1778 Londini. 8. c. interpretatione et notis Jo. Goduini in usum Delphini.

— Londini. 8. cum annotationibus Sam. Clarke.

1779 Manhemii. 8. min. 2 voll.

1780 Oxonii. 8. C. Julii Cæsaris Commentaria juxta editionem Franc. Oudendorpii. Cum tabb. geogr. Oxonii, e typogr. Clarendoniano.

— Lipsiæ. 8. maj. C. Julii Cæsaris Commentarii de bello Gallico et civili. Accedunt Libri de bello Alexandrino, Africano et Hispaniensi. E recensione Franc. Oudendorpii. Curavit editionem Sam. Fr. Nathan. Morus. Lipsiæ apud heredes Weidmann. et Reichium. Volente sic librario, aut nescio cujus hominis impulsu, lectionem Oudendorpianam dedit; in notis criticis sæpe ab eadem dissentit. Præter alia ex Ritteri historia Gallorum et Guischardi libris de re militari veterum multa Cæsaris loca explicat. Adjecit indicem latinitatis.

1782 Norimbergæ. 8. ap. Riegel, ex recensione Oudendorpii, cura Mori. 2 voll.

— Biponti. 8. maj. C. Julii Cæsaris Opera, ad optimas editiones collata studiis Societatis Bipontinæ. Biponti, ex typographia Societatis. 2 voll.

— Lugduni. 24. maj. cum notis Gallicis.

1783 Moguntiæ. 8. C. Julii Cæsaris Commentarii et supplementum incerti auctoris de bello Gallico, ex recensione Franc. Oudendorpii. In usum scholarum editionem curavit Phil. Lud. Haus.

1784 Londini. 12. ex ed. Mich. Maittairii.

1785 Fuldæ et Wirceburgi. 8. ap. Stahel. 2 voll.

Parisiis. 4. cum vers. Gallica, et notis Turpini de Crissé. 3 voll. —Vid. verss. h. a.

1786 Londini. 8. C. Julii Cæsaris Commentaria de bello Gallico, cum versione Anglica J. Towers.

1788 Londini. 8. cum interpretatione et notis Jo. Goduini in usnm Delphini.

1790 Londini. 8. C. Julii Cæsaris Opera omnia. Londini, typis Jacksonianis. 2 voll.—Sequitur textum ab Oudendorpio constitutum. Editio nitida et correcta.

— Londini. 8. C. Julii Cæsaris Opera, edidit J. Homer.

— Londini. 8. Excerpta historica ex C. Julio Cæsare, T. Livio Patavino, et C. Corn. Tacito. In usum scholarum.

1797 Varsoviæ. 8. C. Julii Cæsaris de bello Gallico et Civili, nec non aliorum de bello Alexandrino, Africano et Hispaniensi comment. Ad exemplar Oudendorpii recudendum curavit, indicem historicum et geographicum adjecit, et vitam Cæsaris a Suetonio conscriptam præmisit Jo. Christ. Frid. Wetzel. Varsov. ap. Wilke.

— Tubingæ. 8. C. Julii Cæsaris Opera. Editionem curavit J. G. Hutten. Tub. ap. Cotta.

1803 Norimbergæ. 8. C. Julii Cæsaris Commentarii. Editio nova, correcta et post ed. Bipont. emendata. Norimb. ap. Riegel et Wiesner.

Quod attinet ad secundam hanc nostram Cæsaris editionem, textum quidem novis per totum ac diligentioribus curis recognovimus, et ad melioris notæ veterum editionum inde ab Aldina prima fidem, adhibitis simul msstorum lectionibus, quas enotarunt recentiores editores, emendavimus; adeoque multo quam antea castigatiorem nunc exhibemus. Sed vel sic supersunt tam in ipso hoc auctore, quam in iis, qui una cum eo edi solent, bene multa, quæ manum emendatricem adhuc expectant. Quæ cum fere sint ejusmodi, ut nonnisi ope melioris codicis, quam sunt ii, quibus adhuc uti licuit viris doctis, in edendo Cæsare cum laude versatis, in integrum restitui possint, intacta relinquere consultius nobis visum, quam meras vel aliorum vel nostras conjecturas contextui obtrudere. Notitiam literariam, volumini primo præmissam, pro iis, quæ nobis ad manus fuere, subsidiis et auximus et emendavimus; adjecta insuper Ger. Jo. Vossii de Scriptis Cæsaris Commentatione, et Henr. Dodwelli Dissertatione de auctore libri VIII. de B. G. et Alex. Afric. et Hisp. Secundo vero volumini in gratiam tironum subjunximus Indicem latinitatis, a Sam. Fr. Nath. Moro confectum, in quo simul nonnulla de ritibus et rebus antiquis monentur, nostra cura cum ex aliorum, tum ex ipsius viri doctissimi animadversionibus auctiorem, et ad literarum seriem cum indice geographico-historico conjunctum.

De editionibus scriptorum Cæsarianorum in universum tenendum, antiquiores fere inter se consentire, ubi vitia operarum non intercedunt: quæ sunt inprimis frequentia et fœda in ed. 1473. sine loci nota, quæ tamen solos de B. G. libros habet. Sed a veteris

textus forma longius recedere cœperunt, suis libris, etiam conjecturis freti, Phil. Beroaldus, Aldus, Seb. Gryphius et alii recentiores, per quos adeo textus sæpe quidem emendatus, interdum tamen etiam vitiatus est, dum vel parum acute de variis lectionibus judicant, vel suis conjecturis indulgent. Vere etiam judicavit Dorvillius ad Charitonem p. 306, viros doctos, inprimis recentiores, qui Cæsaris libros edidere, interdum Cæsarem suo more loqui non esse passos, dum eum ad concisioris orationis formulam ubique exigerent, eaque constanter uti cogerent, cum ille severam brevitatis legem non raro neglexerit: quo in genere etiam in aliis, brevitatem universe secutis, peccatum est: quanquam non negandum est, hoc genus scriptorum a librariis et Grammaticis interpolatum esse per glossas.

Interpretum cum magnus numerus sit, aliique aliud consilium secuti sint, pro ratione temporum et destinatione laborum suorum: sæpe eadem in pluribus, sæpe vulgaria et puerili ætati scripta occurrunt, unde sæpe eadem legere oportet, si quis notas variorum adjunctas habeat in exemplo suo. Itaque bene fecit Oudendorpius, qui in editione sua tantum recentiores et optimos servavit: præsertim cum et hi superiorum bonis usi sint, atque ipsa, quæ ab iis omissa essent, ubi consultum erat, non neglexerit.

Præter laudatos viros, qui scriptis suis Cæsarem illustrarunt, consulendi sunt: Dan. Guil. Molleri Diss. de Julio Cæsare, Altorf. 1687. 4.—Mart. Hankius de Romanarum rerum Scriptoribus, Lipsiæ. 1688. 4. T. I. p. 32. sqq. et II. p. 207. sqq.—Theoph. Christoph. Harles in Introductione in Notitiam litteraturæ Romanæ, Norib. 1781. P. II. p. 181. sqq.—Whear Relectiones hyemales, Sect. XIX. et Nevii Accessiones ad Wheari Relectiones p. 121. ejusdemque Nevii Mantissa p. 2.—Biographia classica, Lond. 1740. 8. Vol. II. p. 125. sqq.—Menkenii Bibl. virr. ill. n. 46.—De la Mothe le Vayer in Opp. Gallic. T. III. Paris. 1681. 12.—The Life and Death of C. J. Cæsar, by Clarke. Lond. 1665. 4.—The Life of C. J. Cæsar: drawn from the most authentic sources of information, by Charles Coote. Lond. 1795. 12.—The Character of Julius Cæsar, by Thom. Blackwell; in Memoirs of the Court of Augustus. Edinburgh 1756. 4. 2 voll.—Storia della vita di Caio Giulio Cæsare da Giuseppe Maria Secondo. Neapoli 1776. 8. 4 voll.—Leben des C. J. Cæsar, von A. G. Meissner. Berl. 1799. 8. —An Enquiry into the Merit of Assassination, with a View to the

Character of Cæsar. Lond. 1738. 8.—Alios, qui de interitu et percussoribus Cæsaris scripserunt, memorat Brüggemann View, &c. p. 523. Add. Casp. Posneri Disp. de C. Jul. Cæsaris interitu. Jenæ 1655.

Separatim de libris his, aut aliqua earum parte, bene vel meriti sunt, vel mereri voluerunt nonnulli viri docti, ut is quem supra memoravimus Jo. Rave; Christoph. Prætorius in Digressionibus ad lib. I. de bello Gallico. Stetini 1656. 4.—Gabriel Symeon, César renouvellé par des observations militaires. Paris. 1558. 8.—Petr. Ramus de militia Cæsaris. Paris. 1559. 8. repet. Francof. 1584. 8. —Lælius Brancatius, qui de arte militari lingua Italica in Cæsarem commentatus est Venet. 1585. et Antw. 1610. 4. Clem. Edmonds, Observations upon Cæsars Commentaries, setting fourth the practise of the art military in the time of the Roman empire, &c. Lond. fol. 3 voll. 1600 et 1609. Auctius recusæ Londini 1677. fol. —Car. Guischardus, (Quintus Icilius a Friderico M. cognominatus) in Mémoires militaires sur les Grecs et les Romains. Lugd. 1760. 8. 2 voll. et Mémoires critiques et historiques sur plusieurs points d'antiquités militaires. Berol. 1773. 8. 4 voll.—Christoph. Cellarius in Diatribe historica, C. J. Cæsaris adversus Ariovistum regem aliosque Germanos bella explicante. Halæ Magd. 1702. 4. recusa ibid. 1710. 4.—Phil. Lud. Haus in Progr. Cæsars Krieg mit dem Germanier-Kœnig Ariovist, kritisch betrachtet und erlæutert. Mogunt. 1790. 8.—A Discourse tending to prove at what Time and Place Julius Cæsar made his first Descent upon Britain, by Edmund Hally. In the Philosophical Transactions vol. XVII. an. 1693. pag. 495. sqq. and in the Philosophical Transactions and Collections to the end of the year 1700. abridg'd by John Lowthorp. Lond. 1705. 4. Vol. III.—The History of Cæsar's Expedition and Descent on Britain, by John Horsley. In ejusdem Britannia Romana, or the Roman Antiquities of Britain. Lond. 1732. fol. p. 1-17.—Mannert in Geographie der Griechen und Rœmer. Norib. 1795. 8. P. II. fasc. II. p. 27. sqq.—J. Cæsaris portus Iccius illustratus, sive: 1. Guil. Somneri ad Chiffletii librum de Portu Iccio responsio, nunc primum ex msto edita. 2. Carali du Fresne Dissertatio de Portu Iccio. Tractatum utrumque Latine vertit, et nova dissertatione auxit Edm. Gibson. Oxonii 1694. 8.—Sam. Gale, Dissertation on Cæsar's Passage over the Thames. In Archæologia, or Miscellaneous Tracts relating to Antiquity. London 1779. 4. Vol. I. pag. 184-

190.—Daines Barrington, Observations on Cæsar's Invasion of Britain, and more particularly his Passage across the Thames, &c. in Archæologiæ Vol. II. p. 134-168.—Lyon, Observations on the ancient Portus Iccius: or that place on the neighbouring continent at which Julius Cæsar embarked for Great Britain. In Archæologiæ Vol. x. Lond. 1792.--Thom. Brown, Dissertation about the Mona of Cæsar and Tacitus, and an Account of the ancient Druids. Lond. 1702. 12.—Mallet Comment. super bello Cæsaris cum Helvetiis, in Mémoir. de la Societé des Antiquités de Cassel. Tom. I. 1780. 4. et ibid. Dunandi Disquis. num Galli habuerint oppida, et quænam eorum fuerit forma.—Boni Accursii, Pisani, Animadversiones in C. Jul. Cæsaris Commentarr. Ferrariæ 1474. 4.—Conjectures sur quelques difficultés, qui se trouvent dans les premiers chapitres des Commentaires de César. In Mémoir. de Trevoux 1713. p. 1230. Anglice versa in Memoirs of Litterature 1713. Vol. III. p. 233. sqq.—Secousse Epicrisis in Plutarch. vitam Cæsaris, in historia acad. Paris. Inscript. Vol. IV. p. 53. sqq. ex interpretatione Germ.—Ibid. Vol. III. p. 266. Lancelot de Vocatibus apud Cæsarem de bell. Gall. §. 23. disserit.—Et Vol. IX. p. 302. Levesque de la Ravaliere de expeditione Cæsaris tertia contra Germanos locum in B. G. IV. a crisi Cluverii vindicat explicatque. —J. Fr. Eckhard Spuren schwimmender Batterien bey dem Jul. Cæsar von dem bürgerl. Kriege. Isenaci 1783. 4.—J. F. Rœsch Commentar über die Commentarien des Cæsar, als eine Beantwortung der Remarques sur César; nebst Beytrægen zur rœmischen Taktik. Halle 1783. 8.—Casp. Posneri Disp. de C. Jul. Cæsaris politica. Jenæ 1655.—Conr. Zernemann πολίτευμα s. labores Julii Cæsaris, et Miscellæ lectiones in Acta Cæsaris. Francof. 1606. 8.—Rob. Titii ad Cæsarem de bello Gallico Prælectiones IV. Bononiæ 1598. 4.—Lamb. Bosii animadversiones ad C. Jul. Cæsarem, in ejus Animadv. in Script. G. Franeck. 1715. 8.—S. P. Rist Probe einiger Verbesserungen in Jul. Cæsaris Commentariis B. G. et Civ. in Bibl. miscell. Hamburg. Vol. III. p. 419.—J. C. H. Emendationes aliquot criticæ in Jul. Cæsaris libris de B. G. tentatæ; in Miscellan. Lipsiens. nov. Tom. II. Part II. p. 304. sqq. Tom. III. Part. II. p. 329. et Part. IV. p. 650. sqq.—Jo. Rud. Schnell Specimen observationum in C. Jul. Cæsaris Comment. Basil. 1789. 4.—Emendatur Cæsar a Jo. Taylor in Lectionibus Lysiacis, præfixis ed. Lysiæ Taylorianæ. Lond. 1739. 4. et a Jerem. Markland ad calcem

Euripidis trag. Supplices mulieres. Lond. 1763. 4.—In Sponii Hist. de Geneve 1730. Tom. IV. p. 1. sqq. locis obscuris de B. G. I. c. 6. et 8. lux affunditur.—D'Anville in Eclaircissemens geographiques sur l'ancienne Gaule 1743. 12. multa, præcipue in lib. VII. de B. G. illustravit.—Pelloutier in Mémoir. de l'Acad. de Berl. Tom. V. p. 491. sq. de loco libri VI. c. 21. disserit.

Qui orationis Cæsarianæ elegantiam cognoscere, et ad eam dirigere scribendi rationem velit, ei profuerit plurimum Jo. Guil. Bergeri, oratoris Vitebergensis, et viri longe doctissimi, opus de naturali pulchritudine orationis, Lips. 1720, 4. quod totum in illa elegantia naturali sub exemplo Cæsaris explicanda occupatur.

VERSIONES.

HISPANICÆ.

1498 Los Comentarios de Gayo Julio Cesar, interprete Diego Lopez de Toledo. In fine: 'Acqui se acabaron los Comentarios de Gayo Julio Cesar en Romance imprimidos en la muy noble ciudad de Toledo a costa del muy honorado mercador Melchior Gorricio: por maestre Pedro Hagembach Aleman al 14. del mes de Julio anno del nacimiento de Nuestro Sennor Jesu-Christo de 1498. annos.' fol.

1529 Compluti. fol. Repetitio, ut videtur, antecedentis. Vid. Nic. Antonium T. II. Bibl. Hispan. p. 272.

1549 Libro de los Comentarios de Gayo Julio Cesar de las guerra de la Gallia Africa y Espana. Paris. 8.

1570 Toleti. 8. auctore Petro Garzia.

1621 Los Comentarios de Gayo Julio Cesar traducidos en Castel-

lana por Frey Diego Lopez de Toledo, Commendador de Castilnovo, de la Orden de Alcantara. Annadido un Argumento de las guerras de Francia, y una declaracion de su division para concordar a Cesar con otros Autores. en Madrid, par la Viuda de Alonso Martin. 4.

1799 Comentarios de Julio Cesar traducidos con notas e ilustraciones y adornadas de muchas laminas executatas en Roma baxo la direccion del Sor. Don Nicolas de Azara. Madriti, in typogr. regia. 2 Tom. 4.

GALLICÆ.

1488 Les Commentaires et briefves descriptions de Jules Cesar, sur le faict des batailles et conquestes de Gaule: translatez de latin en vulgaire Francoys, par frere Robert Gaguin docteur en decret, et ministre general des freres de la saincte trinite, et redemption des prisonniers chrestiens. A treschrestien et tresexcellent prince, Charles huytiesme de ce nom Roy de France. Lan Mil. CCCC. Octante VIII. s. l. et typogr. (Parisiis, apud Ant. Verard.) fol. Recusa Parisiis an. 1537. apud Franc. Renaud. fol.

1531 Les Commentaires de Jvles Cesar De la guerre Ciuile. De la guerre Alexandrine. De la guerre Daffrique. De la guerre Despaigne. Translatez par noble homme Estienne Delaigue dict Beauuoys. Des batailles et conquestz faictz par Cesar au pays de Gaule. Translatez par feu de bonne memoire Robert Gaguin general de lordre de la saincte Trinite. Avec les portraictz et descriptions des lieux, fortz, pontz, machines, et aultres choses dont est faict mention es presens commentaires. Ensemble les noms des lieux, villes, et peuples du pays de Gaule. On les vend a Paris en la grand rue sainct Jaques deuant les Maturins en la boutique de Poncet le preux. M. D. XXXI. In fine leguntur sequentia: ‘Cy finist la translation des commentaires de Jules Cesar sur le faict de la conqueste du pays de Gaule faicte et mise en francoys par frere Robert gaguin docteur en decret et general ministre de lordre des freres de la saincte trinite et redemption des prisonniers chrestiens.

Lisez liseurs attrait et entendez
Et ne iugez a cerueau estourdy
Soit bien soit mal que auant regardez
Leuure en latin dont ce liure est party
Vous trouuerez que ie lay converty
Selon le sens des motz et de la lettre
Et mon francoys en latin assorty
Le plus au brief que le tout se peult mettre.

Ce present euure des commentaires de Jules Cesar, tant des guerres ciuiles que Gaule, ont este acheuez dimprimer en la noble uille et cite de Paris le XVIII. jour du moys de May, lan mil cinq cens trente et vng. Par maistre Pierre Vidoue imprimeur, et libraire iure, Pour honnestes personnes le Preux, et Galiot du pre libraires iurez de luniversite dudict lieu. M. D. XXXI.' fol. min. Repetita Parisiis an. 1539. fol. et 1546. 12.

1555 Les Commentaires de Jules César translatés par Estienne de Laigue et Robert Gaguin; revus et vérifiés sur les vrais exemplaires latins par Antoine du Moulin. à Lyon, chez Jean de Tournes. 2 voll. 16. Repetita Parisiis an. 1569. 8.

1576 Les Commentaires de Jules César, traduits et illustrez d'annotations par Blaise de Vigenere. à Paris. 4. Eadem versio dehinc repetita prodiit:

1584 Parisiis. 4,

1589 Parisiis, apud Angellar. fol.

1600 Parisiis. 12. apud Jac. Chouet.

1602 Genevæ. 12.

1603 Parisiis. 4.

1609 Parisiis. fol. addita comparatione Cæsaris et Henrici quarti, auctore Cnt. Bandolo.

1617 Parisiis. fol. ex antecedente recusa. Tandem

1625 h. tit. Les Commentaires de Jules César, et les annotations de Blaise de Vigenere. Avec les paralleles de César et de Henry IV. de nouveau illustrez de maximes politiques. Par Anthoine de Bandole. Derniere edition. à Paris. 4.

1636 Le parfait Capitaine, ou Abregé des Guerres des Commentaires de César; avec un Traité de l'interest des Princes: par Henry Duc de Rohan. à Paris. 4. Recusa ibid. an. 1639. 12. 1644. 4. 1656. 12. 1667. 12. Amst. 1692. 12, et Lipsiæ 1729. 8.

1650 Les Commentaires de Jules César; comprenant la guerre des Gaules, la guerre Civile, la guerre d'Alexandrie, la guerre d'Afrique, et la guerre d'Espagne: traduits de Latin en François par Nicolas Perrot Sieur d'Ablancourt; avec des Remarques sur la Carte de l'ancienne Gaule tirée des Commentaires de César par Nicolas Sanson. à Paris. 4.—Ablancurtii versio, licet elegantior prioribus, et Lud. Burbonio Principi Condeo plurimi æstimata, tamen ut parum fidelis a Bladenio, Anglico interprete, et ab Abbate de Vayrac, (Bibl. Franc. T. XI. p. 328. Journal des Savans 1726. p. 279.) perstringitur, quod pro fide et accuratione habens cultum nitoremque, alia perperam reddat, trajiciat et omittat alia, alia adjiciat. Ejus repetitiones sunt: Parisinæ 1652. 4. 1658. 4. 1665. 1672. 1677. 12. 1669, 8. Gratianopolitana 1665. 12. 2 voll. Amstelodamenses 1678. et 1708. 12. al. Post quas Ablancurtii interpretationem emendatiorem reddere studuerunt ed. Hagæ Com. 1743. Paris 1755. et quæ præ ceteris est laudanda ed. Paris. 1776. ap. Barbou.

1651 La Guerre des Suisses, traduite du premier livre des Commentaires de Jules César, par Louis XIV. Dieu donné, Roy de France et de Navarre. (ductu Montauserii Ducis.) à Paris, de l'imprimerie Royale. fol. c. figg.

1743 Les Commentaires de César d'une traduction toute nouvelle. à la Haye, chez Jean Swart. 2 voll. 12.

1755 Les Commentaires de César. Nouvelle edition, revue, corrigée et augmentée des notes historiques et geographiques, et d'une Carte nouvelle de la Gaule et du Plan d'Alise par M. d'Anville. à Paris. 2 voll. 8.—Hæc maxime laudatur ob additas notas. Recusa Amst. 1763. 12.

1776 Commentaires de César, nouvelle edition, revue et retouchée avec soin. à Paris, chez J. Barbou. 2 voll. 12. cum textu Lat.

1785 Commentaires de César, avec des notes historiques, critiques et militaires, par M. le Comte Turpin de Crissé. à Paris. 3 voll. 4. cum textu Latin. et figg.

1786 La Guerre des Gaules par J. César, traduite en François avec des notes militaires par M. de Pecis, des cartes et plans, et le portrait de Saint-Aubun. à Parme. Bodoni. 3 voll. 8.

1787 Commentaires de César, avec des notes historiques, critiques et militaires, par M. le Comte Turpin de Crissé. Nouvelle édition, à la quelle on a ajouté la Carte de l'ancienne Gaule par M.

d'Anville. à Amsterdam, Leide, Rotterdam et Utrecht, chez les Libraires associés. 3 voll. 8m. c. figg. Repetitio ed. Paris. 1785. omisso textu Lat.

—— Les Commentaires de César, traduction nouvelle, suivie d'un examen de l'analyse critique que M. Davon a faite de ses guerres; par M. de Vaudrecourt. à Paris, chez Didot fils ainé et Jombert jeune. 2 voll. 8. maj.

ANGLICÆ.

—— Cesars Commentaries as touching British affairs. 4. s. l. a. et typogr.

1530 Julius Cesars commentaries. Newly translatyd owte of laten in to englyshe as much as concernyth thys realme of England sumtyme callyd Brytayne: whych is the eldyst hystoryer of all other that can be found, that euer wrote of thys realme of England. In fine: Here endyth the commentaryes of Julius Cesar towchynge Brytayne now called Englande. fol.

1565 The eyght boockes of Caius Julius Cæsar conteyning his martiall exploytes in the Realme of Gallia and the Countries bordering uppon the same, translated oute of latin into English by Arthur Goldinge. Imprinted at London by William Seres. 8.

1590 Eadem repetita Londini ap. Thom. East. 4.

1600-1609 Observations upon the five first boockes of Cæsars commentaries, setting fourth the practise of the art military, in the time of the Roman empire, &c. (with a copper-plate plan of Cæsar's battle with the Helvetians) By Clement Edmonds. London, printed by Peter Short. 1600. fol. Observations on the sixth and seventh Books of Cæsar's Commentaries, by the same. London. 1600. fol. Observations on Cæsar's Commentaries of the Civil Wars, in three Books, by the same. London. 1609. fol.

1677 Eadem repetita Londini. fol. addito libro octavo de bello Gallico, cum ejusdem Edmundi Annotationibus.

1694 The Commentaries of C. Julius Cæsar abridged. London. 12.

1695 The Commentaries of C. Julius Cæsar, of his Wars in Gallia; and the Civil Wars betwixt him and Pompey; with many excellent and judicious Observations thereupon. As also the Art

of our modern Training. By Clement Edmonds, Esq. To this edition is now added, at the End of every Book, those excellent Remarks of the Duke of Rohan. Also the Commentaries of the Alexandrian and African Wars, written by Aulus Hirtius, now first made English. With a Geographical Nomenclatour of the Ancient and Modern Names of Towns. Together with a Life of Cæsar, and an Account of his Medals, revised, corrected and enlarged. Printed by Edmund Jones in the Savoy. fol.

1705 C. Julius Cæsar's Commentaries of his Wars in Gaul, and Civil War with Pompey. To which is added, a Supplement to his Commentary of his Wars in Gaul: as also, Commentaries of the Alexandrian, African, and Spanish Wars, by Aulus Hirtius, or Oppius: to which is prefix'd, the life of Cæsar, the ancient and modern geography compar'd, and notes illustrating the most difficult places; adorn'd with sculptures, from the designs of the famous Palladio; made English from the original Latin, by Martin Bladen. London, printed for Richard Smith. 8.—Recusa ibid. an. 1712. 1715. 1719. 1726. 1732. 1750. et 1770. 8. Laudatur præ ceteris editio an. 1750. curis Guil. Bowyer emendatior.

1724 Translations from C. Julius Cæsar, by William Warburton, in his Miscellaneous Translations in Prose and Verse, from Roman Poets, Orators and Historians. London 1724. 12.

1753 The Commentaries of Cæsar, translated into English. To which is prefixed, A Discourse concerning the Roman Art of War. By William Duncan. London, Dodsley. fol. c. figg. Recusa Londini 1755. et 1775. 2 voll. 8.

1755 C. Julii Cæsaris Commentaria de bello Gallico; cum versione Anglica, in usum Scholarum. By Johnson Towers. London, Hitch. 8. Repetita ibid. an. 1768. 1786. 8.

1777 C. Julii Cæsaris de bello Gallico primi quatuor libri Commentariorum, ex optima atque accuratissima Franc. Oudendorpii editione expressi. Or, the first four Books of C. Julius Cæsar's Commentaries of his Wars in Gaul. According to the excellent and accurate edition of Francis Oudendorp. With an English Translation as literal as possible, and large explanatory Notes. By John Mair. The fifth Edition. Edinburgh, printed for J. Bell, and W. Creech. 12.

BELGICÆ.

1614 Commentarien ofte corte historische aenteyckeningen van C. Julius Cæsar, verduytscht uit den Latyne dorr Joh. Fenacolius. tot Delf. 8.

1709 Julius Cæsars Aantenkeningen der gallische, burgerlyke, Alexandrinsche, Africaansche en Hispanische Oorlogen; uyt het Latin verduitscht door Abr. Bogaert; mit kopere plaaten verciert. tot Amst. 2 voll. 8.

GERMANICÆ.

1507 Julius der erst Roemisch Keyser von seinen kriegen. erstmals vss dem Latin in tütsch bracht vnd nuw gedruckt. In fine: 'Gedruckt in der loeblichen freyen stat Strassburg durch fleyss Ioannes Gruninger vff den siebenden Tag des Mertzen. Anno dei MCCCCC. vij.' fol.—Auctor hujus versionis est Ringmannus Philesius. Inscripta est Maximil. I. Imp.

1508 Julius der erst Roemisch Keiser von seinen leben vnd kriegen, erstmals vss dem Latein in tütsch gebracht, vnd mit andrer ordnung der capitel vnd vil zusetz nuer getruckt. In fine: 'Gedruckt in der loeblichen freyen stat Strassburg durch Joannem Gruninger, vff sant Adolffs des heiligen bischoffs tag im Iar. M. CCCCC. viii.' fol.—Repetitio antecedentis. Ejusdem imitatrices sunt etiam edd. seqq.

1530 Caii Julii Cæsaris des grosmaechtigen ersten Roemischen Keysers historien von Gallien und der Roemer burgerische krieg so er selbst beschriben: un durch sondern grosse manheyt seiner ritterlichen tugent gefuret hat. Allen Rittermessigen Gewaltigen, Regierern der landt vnd stett, darzu andere gemeynes stands vast nützlich vnnd fruchtbarlich zu lesen, dem rechten waren latein nach von newen besichtiget, an viln orten gebessert, auch so vormals auzgelassen, wider hinzu gethan. In fine: 'Gedruckt zu Meyntz durch Johannem Schaeffer im Iar nach der geburt Christi vnsers herrn Tausend, Fünffhundert vnnd dreyssigsten, im Septemb.' fol. c. figg. Repetita Aug. Vind. 1531. ap. Henr. Steiner. et Moguntiæ 1532. ap. Ivonem Shaeffer. fol.

1565 Caii Jul. Cæsaris dess ersten Roemischen Keysers fürtreffenliche und namhafftige Kriege, so er wider die Frantzosen, Deutschen, Engellaender, Roemer, unnd andere Voelcker geführet hat. Sampt den Büchern Auli Hircii von den Schlachten, die gedachter Julius zu Alexandria in Africa und wider die Spanier gethan hat. Franckfurt, durch Christoph Feyerabendt. fol. c. figg. Recusa ibid. an. 1588. et 1620. ap. Sigism. Feyerabendt. fol.

1614 Vom Kriegswesen. Amberg. 8.—Versio Ringmanniana in compendium contracta.

1637 C. Julii Cæsaris Commentaria vom franzoesischen und innerlichen wie auch A. Hirtii Pansæ vom alexandrinischen, africanischen und hispanischen Krieg in militairische Errinnerungen und Regeln gefasset durch Joh. Wilh. Newmair von und zu Ramssla. Jena. 12.

1682 Die kluge tapferkeit des unvergleichlichen Helden C. Jul. Cæsaris, welche er theils selbsten, theils durch andere, der Nachwelt zum immerwaehrenden Andenken einverleibet und aufzeichnen lassen, aus der lateinischen Sprache übersetzet durch den Verlassenen (ein Mitglied der fruchtbringenden Gesellschaft). Leipzig. 8. Repetita ibid. an. 1709. et 1722. 8.

1730 Der vollkommene Capitain, aus dem Julio Cæsare. Leipzig. 8. Ex Henrici Ducis Rohanii libro Gallico, Le parfait Capitaine.

1765 C. Jul. Cæsars und andrer Schriftsteller Nachrichten vom gallischen, &c. Kriegen, übersezt von Joh. Fr. Wagner. Stuttgart, bey Mezler. 8.

1779 Eadem, ibid. 8. Zweyte verbesserte Ausgabe.

1785-88 Des C. Julius Cæsar historische Nachrichten, &c. übersezt von Ph. Ludw. Haus. Frankfurt, bey Hermann. 3 Baende.

1794——— in einer ganz neuen Uebersetzung. Wien. 4 Theile. 8. sic quidem legitur in librorum Lexico Heinsiano.

1801 et 1803 Des C. Jul. Cæsar historische Nachrichten, &c. übersezt von Ph. Ludw. Haus. Zweyte ganz neu übersezte Ausgabe. Frankfurt, bey Hermann. 8. 2. Theile.

ITALICÆ.

1512 Li Commentarii di Giulio Cesare, tradotti da Agostino Ortica. In Venezia, per Bernardino Veneto de Vitali. 4.

1517 Commentarii di C. Jul. Cesare, tradotti in volgare per Agostino Ortica della Porta Genovese.—In fine: 'Stampato in Venetia per Jacopo penzio da Lecho nel M. CCCCC. XVII. adi IIII. de Fevraro.' 8.

— Eadem, ibid. per Bernardinum de Vitalibus. 4.

1518 Eadem, Mediolani. 4. sine nomine typogr.

— Eadem, Venetiis. 4. per Girolamo Foglietta.

— Commentarj di Giulio Cesare, tradotti di Latino in lingua Fiorentina per Dante Popoleschi.—In fine: 'Fine de' Commentarj di Cesare della Guerra Gallica impressi in Firenze per Giovanni Stefano da Pavia nell' anno della salutifera Incarnatione 1518. adi 3. di Ottobre regnante Leone X. Pont. Mass.' 4.

1520 Commentarii di C. Giulio Cesare, tradotti per Agostino Urtica, prima et hora nuovamente recogniti: et piu adorni fatti con la Tabula geographica di Francia, e de Ispagna, e colla figura de altre cittati e castelle meravigliosamente annotate dal dottiss. Joanni jocondo, colli documenti di esso tradotti che in alcuni altri impressi sinhora no sono stati. Qui vi si contengono. Della guerra di francia lib. VIII. Della guerra civile Pompejana lib. IIII. (leg. III.) Della guerra Alessandrina lib. I. Della guerra Africana lib. I. Della guerra de Ispagna lib. I. Oltra di questo piacevolissimo lettore se intendere vorrai li nomi de luoghi, et cittati, castelle, e populi di Francia, di Ispagna, et de molti altri paesi, che si contengono nelli commentari, come gia latinamente si diceano, et hora come volgarmente, ritroverai in Tabula disposti per alphabeto: e porrai con piacevole fatica contentare la desiosa mente.—In fine: 'Impresso in Milano per Magistro Augustino de Vicomercato. Ad Instantia de miser Joanne Jacobo et fratelli de Legnano. Nel lanno del nostro Signore Jesu Christo. M. D. XX. adi ultimo de Aprile.' 4.

1523 Eadem, Venetiis. 8. In fine: 'In Vinegia per Gregorio de Gregorii, nel M. CCCCC. XXIII. de mese de novembre.'

1528 Eadem, Venetiis. 8.

— Eadem s. l. 8.

1530 Commentarii di Cajo Giulio Cesare tradotti in volgar lingua per Agostino Ortica de la porta Genovese, nuovamente revisto et con somma diligentia coretto et historiato.—In fine: 'Impresso in Vinegia per Nicolo d'Aristotile detto Zoppino. MDXXX.' 8.

1531 Commentarii — nuovamente revisti — corretti et historiati. MDXXXI. 8.

— Commentarii, &c. In fine: 'Stampati in Venetia per Francesco di Alessandro Bindoni et Mapheo Pasini Compagni, nelle Case nuove Justiniane, all' insegna dell' Anzolo Raphael. Nell' Anno M. D. XXXI. del mese di Octobrio.' 8.

1539 Commentarii—Genovese. (ut 1530) Con la tavola di nomi antiqui et moderni de la Gallia, Britannia, Germania, Italia, Grecia, Egytto, Asia, Africa, et Hispagna. Ultimamente con somma diligentia revisto et corretto. Venetiis.—In fine: 'In Venetia per Alovise de Torti. M. D. XXXIX.' 8.

1541 Commentarii, &c. (ut supra) In Vinegia per Comin da Trino. M. D. XXXXI.—In fine: 'In Venetia per Comin da Trino di Monferrato. Nelli anni del nostro Signore M. D. XLI.' 8.

1546 vel 1556 Commentarii di G. Cesare. Correggendo Paulo Manutio. Venetia MDVIL. (sic) In fine: 'Nelle case de' figliuoli d'Aldo.' 8.

1547 Commentarii—Genovese (ut 1530) nuovamente in piu luoghi al vero senso dell' auttore ridotti, et con diligentia ricorretti. Con la tavola di tutte le cose piu notabili. In Venetia, M. D. XLVII.—In fine: 'Nelle case de' figliuoli d'Aldo.' 8.

1552 Commentarii, &c. (ut supra) In Venetia per Hieronimo Calepino. 8.

— Commentarii di Gaio Giulio Cesare tradotti di latino in volgar lingua: per Agostino Ortica de la Porta Genovese nuovamente revisto et con somma Diligentia corretto. (In Toscolano) In fine: 'P. Alex. Pag. Benacenses F. Bena. V. V.' 8. Sequitur ed. 1541.

1554 I Commentari di C. Giulio Cesare da M. Francesco Baldelli nuovamente di lingua latina tradotti in thoscana. Con figure, e tavole delle materie e de i nomi delle città, ch' in questi Commentari si leggono, antichi e moderni, per adietro non piu stampate. In Venezia, appresso Gabriel Giolito de Ferrari e fratelli. 8.

1557 I Commentari, &c. (ut supra) In Vinegia, appresso Gabriel Giolito de Ferrari. 8.—Exemplaria quædam h. e. præferunt annum 1558.

1563 Venetiis. 8.

1570 I Commentari, &c. (ut 1554) In Vinegia, appr. Gabriel Gilioto. 12.

1571 Commentari di Caio Giulio Cesare. Tradotti de M. Francesco Baldelli. E da lui nuovamente riveduti e corretti. Con figure, &c. In Vinegia, appresso Gabriel Giolito di Ferrari. 12.

1572 Eadem, ibid. ap. eundem. 12.

1573 I Commentari, &c. tradotti nuovamente di latino in lingua Toscana da M. Francesco Baldelli. Con le figure, et con la Tavola delle materie, e de i nomi delle città che in questi Commentari si leggono, Antichi e moderni. In Venetia, presso Enea de Alaris. 8.

1575 I Commentari di C. Giulio Cesare, con le figure in rame de gli alloggiamenti, de' fatti d'arme, delle circonvallationi delle città, et di molte altre cose notabili descritte in essi. Fatte da Andrea Palladio per facilitare a chi legge, la cognition dell' historia. In Venetia, appresso Pietro de' Franceschi. 4.

1598 I Commentari, &c. (ut supra) In Venetia, appresso Girolamo Foglietti: Al segno della Regina. M. D. CXVIII. (sic) In fine: 'In Venetia, Appresso Girolamo Foglietti 1598. 4. c. figg.

1619 Commentari di C. Giulio Cesare. Con le figure in rame, di Andrea Palladio. Le quali rappresentano a gli occhi di chi legge, Accampamenti, Ordinanze, et Incontri di Esserciti, Città, Fiumi, Siti de Paesi, et altre cose notabili contenute nell' Historia. Di nuovo diligentemente corretti e ristampati. In Venetia appresso Nicolo Millerini.—In fine: 'Numidio Pallazzi Correttore,' &c. 4.

1737 Venetiis. 4. Vid. edd. h. a. Titulus quidem novam versionem promittit; sed liber ipse exhibet interpretationem Francisci Baldelli, mutatis nonnisi singulis verbis.

Sic explicit Notitia Literaria, vel Editionum Cæsaris Recensus, suppeditatus a Sociis Bipontinis: quorum jejunitatem, ut jam in Virgilianis recensendis, præcipue vitandam esse visum est. Quibus etiam si insint errores, ut humanum est errare, culpam qui meruerint, ferant: sufficiat nobis, si in nostris tractandis rem caute et diligenter egerimus. At quidem, ubi explicit Bipontina, nostra vix incipit: etenim ex quo tempore finem suæ Notitiæ fecerint Editores illi, pæne nullæ Cæsaris Editiones, ut nobis innotescit, prodierunt;

nisi paucæ de novo impressæ sic appellari possint: ut apud Germanos, de Bell. Gall. et Civ. &c. 2 vol. 8vo. Norimb. 1812. De Bell. Gall. et Civ. curante J. C. Wetsel. 8vo. Lips. 1813. Similiter Cæsaris Opera ex recensione Oudendorpii, cum notis Mori et Oberlini, 8vo. Lips. 1815. et de novo impressa Lips. 1819. Item de Bell. Gall. Edit. emendata 8vo. Halæ, 1818. His addas, apud nostrates, C. J. Cæs. Comment. &c. ex Edit. Oudendorpii, sedula recensione perfecti. 12mo. Londini, 1816. Similiter etiam quoad versiones, ut e. g. apud Gallos (gentem præ aliis Versionibus Cæsarianis abundantem) Les Commentaires de Cæsar, traduction nouvelle par le Deist de Bolideux, 5 Tom. 8vo. Paris. 1809. et J. Cæs. &c. traduits par J. B. Varney. Paris. 1810. Inter vero has Cæsaris repetitas editiones et versiones, est, quæ magis quiddam promittit, una saltem Editio, cum aliis promulgata, in opere cui titulus: *Bibliotheca Classica Latina, sive Collectio Auctorum Classicorum.* Hæc Editio nuperrime prelo Gallico a N. E. Lemaire, Profess. Poës. Lat. Paris. fuit commissa. Textum revisum et cum Mss. in Reg. Biblioth. collatum offert; notas insuper et observationes, quas partim a præcedentibus commentatoribus mutuari, partim a penu suo haurire profitetur Editor; adjunctis simul chartis Geographicis, indicibus, et aliis, quæ Cæsarem possint illustrare. Hæc Collectio jam nunc ex prelo Gallico prodit seriatim; et in ordine primus prodiit Cæsar. Paris. MDCCCXIX.

De Codicibus altum silent Bipontini: quoad exteros nobis etiam liceat silere, eo magis, quod ab Oudendorpio quædam brevius denotata, nos item, ejus vestigia prementes, breviuscule jamjam denotavimus. De Mss., Britannicas apud Bibliothecas positis, pauca forsan Lector a nobis expectabit.—At prius, quam ad Cæsarem progrediamur, præmittendum sit, nos in calculis de Codicibus Virgilii in pp. 4581-4587. PART. VII. intra rem egisse.

Cum in dissertatiuncula de Codd. Virgil. nos Ang. et Hib. Catalogum secutos esse profiteremur, monitum fuisse vellemus Lectorem, ad Oxonienses nos respexisse; quippe non ignaros eundem, quod ad Cantabrigienses spectet, multum defecisse, de Scoticis nihil tentasse, et de Mus. Britan., propter tempus, nihil docere potuisse. Quod ad Oxon. illum certe secuti sumus ducem, ut qui celeberrimam illam Academiam non nuper (ut olim) ipsi viseramus, nec quo tempore nostram narratiunculam contexebamus, visere possemus. Hinc illi defectus. Catalogus ipse, plurimis abhinc annis exaratus, ex quo tempore Codd. alii Virgil. adjecti sunt, (ut est naturæ tanti cimelii, adeo dotati, indies crescere) ex necessitate tandem multum defecerat. Bibliotheca Bodl. alios quosdam Mss. codd. Virgil. pro suis jam acceperat: nec mirum esse videatur, si, ductorem qui claudicaret secuti, nosmet ipsi claudicasse inveniremur.

Nobis igitur, cum in calculis nostris de Codd. Bodl. intra rem egerimus, ut jam diximus, Lector candidus, nihil dubitamus, facile condonabit. Veniat forsan tempus, si modo vita supersit, et Diva Salus faveat, quo, si quiddam defecerimus, conemur defectus nostros, quantum potuerimus, supplere: et, si vineta nostra penitus cædere non detur, frutices saltem nostri augeantur durando, lætiusque se gerant. Sensim res crescunt: et quæ oculos vigilantissimos uno tempore effugiant, alio pæne somniantibus, quasi sponte, se solent offerre. Nobis igitur in proposito est, si talia se præbeant, avide arripere, et sedulo notare; sique vel in principio, vel in progressu operis, codices ulli in Bibliothecis Britannicis latentes intuitui nostro se subduxerint, vel ex memoria subterfugerint, cum pro nostris vindicaverimus, eosdem in ordinem redactos sub finem recensere. Nec abs re speramus fore, præfari, si viri docti, hisce in rebus versati, nos vel titubantes, vel errantes, vel aliquo modo deficientes, deprehenderint, digitoque monstrarint quo rectius in via incedamus, et ea, quæ indagemus, certius inveniamus, benevolentiam in ipsos translatam fore, et nos grato animo accepturos.

Interea, ne in portu naufragium pati visi fuerimus, liceat confiteri, nos varios Codices Virgilianos, Bodl. Bibliothecæ duobus vel tribus abhinc annis comparatos, nondum in ordinem redactos, nuperrime, nimis vero festinanter, inspexisse. Hos forsan omnes, in suo loco, singulatim et nominatim recensere dandum sit; at quidem ex iis unum sub silentio etiam hic loci præterire nefas esset; cum nimirum is sit cui apud Britannicos æqualem frustra quæreres: antiquitate venerandus, forma grandis, characteribus (n. Mœso-Gothicis,) eleganter nitidus, paginis perfectus, et notis plurimis illustratus. Hic, cum multis aliis Mss. a nobili Veneta Libraria, duobus vel tribus abhinc annis, magni pretii redemtus, familiæ Aligeriensis olim ex peculio fuit; idem, ut fertur, qui in usu fuit celeberrimo poëtæ Dante: membran. fol. sæc. IX. vel X. Canonici Lat. XL.

Codices Mss. J. Cæsaris in Musæo Britannico.

In Reg. Libr. 15. C. XV. J. C. Comment. In folio abraso hæc sunt: 'Vespasianus Librarius Florentinus hoc opus Florentiæ conscribendum curavit.' Hæc etiam sunt præmissa Cod. scripto: 'Julius Celsus Constantinus V. C. emendavit. Eleganter script. illumin. membran. Pretiosus, at non valde antiquus.[1] Cent. XV.

In Reg. Lib. 16. G. VIII. Jul. Cesar les Commentaires translatés en Lille 1473. par Jean de Chesne avec Peinctures. Non in proposito est versiones memorare (in Codd.), nisi rarissime, ut hic, ubi opus est elegans, immo splendidum. Membran. illumin. fol.

Libr. Cottoniana nihil Julii Cæsaris, ut nobis innotescit, possidet.

Biblioth. Harl. quosdam splendide ornatos continet: cujus generis est N. 2683. continens 1. Libros VII. Bell. Gall. cum

NOTÆ

[1] Clarkii Notæ passim ad Cæsarem. De hoc cod. in Præfat. sic loquitur Vir Cl.: Maximum mihi hoc in Opere auxilium attulit Lib. Ms., haud quidem ipse antiquissimus, ex valde antiquis autem (ut videtur) codd. exscriptus.

A. Hirtii Lib. VIII. 2. De Bell. Civ. Libros III. 3. De Bell. Alex. 4. Afric. et Hispan. Illumin. In primæ literæ primi lib. corpore intexuntur, una cum Cæs. effigie, verba sequentia: 'Orbem terrarum nostris armis, nostra virtute, perdomitum ad unam tandem *rededimus* (sic scr. sed forsan *redegimus*) monarchiam.' Cent. XV.

Ejusdem generis est N. 4629. continens Libros VIII. Bell. Gall. una cum iis de Bell. Civ. et Alex. Afric. et Hispan. Elegans, membran. Cent. XV.

N. 2459. J. C. Comment. de Bell. Gall. Libri VII. Cent. XV. Sub init. "Hic Cod. transcriptus fuit a Gasparis Garimarthi exemplare." Chartac. Cent. XV.

N. 4106. C. J. Cæs. Bell. Gall. Libri VIII. Membran. Cent. XV.

N. 4629. J. C. Comment. J. Cæs. explicit Lib. VII. Pansa incipit Lib. VIII. et etiam de Bell. Civ. Lib. I. II. III. et Alex. Lib. Eleganter script. Membran. Cent. XV.

N. 4639. C. J. C. Comment. Libri VIII. de Bell. Gall. Pansa inc. de Bell. Civ. Lib. III. De Bell. Alex. Afric. et Hispan. Cod. chartaceus, sæc. XV.

N. 4834. Cod. elegans, ita denotatus: 'J. C. Comment. Lib. 1us incipit: Julius Celsus Constantinus, vir clarissimus, emendavit. Infra, Opii (pro Hirtii) Præfat. ad Balbum ad Lib. VIII. Bell. Gallici.' Membran. Cent. XV.

N. 6205. Hic magna audit inter Harl. ut qui habet multa admiratione digna, n. quæ ad pulchritudinem et qualitates spectant. Continet in ling. Gall. pri. libr. Comment. J. C. in dialogi forma inter Franciscum, Galliæ Regem, et J. Cæsarem: quatuordecim ornatus tabulis: sub init. XVI. Cent.

N. 4838. una cum quibusdam orationibus Demosthenis, Ciceronis, et aliorum, Cæsaris etiam orationem ad Senatum complectitur. Membran. Cent. XV.

N. 2765. Cod. elegans, membran. characteribus Gothicis scriptus, continet, una cum Orosio, Floro, &c. Epist. ad Oppium, Cornelium, et Ciceronem. Sæc. XV.

Quas partes in his rebus egerit vel Pansa vel Oppius, et quid de *J. Celso, Comite, Constantino, viro clarissimo,* conclusum sit, pp. præcedentium lectori vix opus est indicare. Hæc omnia (ut talia semel, ne rursus, eum commonefacere cogamur) a viris doctis, Fabricio in Biblioth. Lat. (vid. sup. p. 2035.) et Dodwello in Dissertat. de Julio Celso, &c. (sup. p. 1899.) satis jam fuerunt explicata. Fas tamen sit aurem ejus vellicare, ne raptim hunc sequatur, qui, nimis sagax, omnes Comment. Cæsar. Hirtium sensit spirantem, et libros de Bell. Afric. et Hispan. plurimis annis post Hirtii tempus esse corruptos asserit:[1] et ne temere credat, quæ ille perperam conjicit, n. Vitam Cæsaris J. Celso ascriptam, esse congeriem a Franc. Petrarcha factam. Hæc Vita Cæsaris barbarismis scatet, quæ procul sint a viro non minus elegantiæ Latinæ quam poëseως arbitro. His addas, ut viri docti demonstrarunt, tam tempora moresque, quam indolem ipsius scriptoris talem oppugnare sententiam.[2]

Inter Codd. Burneienses N. 132. inveniendi sunt J. C. Comment. Cod. Ms. chart. de B. G. Libri VIII. et de B. C. Libri III. de B. Alex. Lib. de Bell. Afric. Lib. de Bell. Hispan. Lib. Varias continet collationes ad pagg. Edit. Fran. Oudendorpii.

Codd. Mss. J. Cæsaris Oxonienses.

In Biblioth. Bodl. Codd. Mss. Cæs. sunt tres: quorum primus (in Auctario. F. 1. 10.) complectitur J. C. Comment. Libros VII. A. Hirtii L. VIII. de Bell. Civ. Libros III. de Bello Alex. de Bello Afric. de Bello Hispan. J. Celsus, vir clarissimus, Constantinus, emendavit.

Secundus inter D'Orvillianos est X. I. I. 9. nominum designationibus et Librorum, quas plurimi Codd. Mss. Cæs. habent, omissis: membran. circa Cent. XV. De hoc ita

NOTÆ

[1] Vid. Joan. Clerici Bibl. Select. Tom. XXVI. p. 26. et Davisium in Præfat. et Nott. ad Cæsarem.

[2] Vide Oudendorpii Præfat. ad Cæs., in notis.

Oudendorpius in Præfat. ad Edit. suam Cæsar.: 'J. J. P. D'Orvillii benevolentia excussi membranaceum ejus Cod. bonæ, sed recentioris notæ, et eleganter in Folio descriptum, cunctosque Libros complexum.' Membran. circa Cent. XV.

Tertius est Canonici Lat. 302. Membran. illum. Cent. XIV.

In Collegio Mertonensi est Cod. J. C. Cæs. Comment. De Bell. Gall. lib. VII. A. Hirtii Pansæ de eodem lib. VIII. Hujusce varias Lectiones a viro docto Josepho Wasse acceperat Oudendorpius, qui ex eo sic eandem describit:—'luculentissimam variantium Lectionum congeriem, factam a sese e Ms. Merton. Coll. Oxon. quingentorum annorum ætatem habente, nec ultra Bellum Gallicum pergente, et cuncta fere locorum virorumque nomina omittente. Quanti tamen hic liber æstimandus sit, facile intelliges, Lector, si dixero, eum semper, vel saltem plurimis in locis, consentire Membranis Menardianis, seu Andinis, quas passim summis laudibus effert, quibusque vix meliores esse visas affirmat magnus J. Fr. Gronovius.' Præfat. ad Cæsar.[1]

Catal. Mss. Ang. et Hib. inter Collegiorum et Aularum Codd. veteres Oxon. p. 50. 1549. 82. varias inter Historias, Alexandri, &c. notat etiam Jul. Cæs. Comment. et Hirtii Pansæ de Bel. Gall. lib. VIII. ut in eo Cod. inclusos. Idem vero Cod. nunc desideratur. Hic est Cod. Corp. Christ. de quo fit mentio sup. p. 1898. et p. 2031.

In Bibliotheca Publica Universitatis Cantab. sunt J. C. Comment. de Bell. Gall. et Civilibus, N. 2522. Hic cod. est valde pretiosus, in cujus laudibus, sub nomine Norvicensis, ut qui viri admodum Rev. Johannis More, Episc. Norvicensis, olim fuit, multus est tam cl. Davisius, quam Clarkius, in Præfat. et notis ad suas Cæsaris Editiones. Hic idem nunc temporis inter eos Codd. Mss. ad eundem Epis-

NOTÆ

[1] Eximium hunc Codicem non, ut optavimus, librario absente, inspeximus; esse vero, ut expectandum foret, in tuto, Præses cl. Mertonensis, Dr. Vaughan, per amicitiam viri docti Gulielmi Crowe, Pub. Oratoris, benevole nobis communicavit.

copum olim pertinentes, tandem vero munificentia regia (n. Georgii IIdi.) A. 1715. in publicam Bibliothecam Universitatis Cantab. translatos, numerandus est. Habet Indices marginales, at sine notis. Membran. illum. circa Cent. XIV. vel XV.

N. 2649. Cæs. Comment. Edit. Lugd. 1574. Hic Liber non manu exaratus est, sed notulas quasdam utiles continet, quæ vero ad Bell. Alexandr. &c. non attinent: quo auctore, nihil patet.

Hactenus de Britannicis solum, ut supradictum est, codd., exteris, ut res flagitavit, prætermissis. Nihilominus in præcedentibus pagg. excursus, n. inter Abbreviationes, et talia, Criticorum ac Commentatorum Mss. describentium, longus fuit. Igitur viatori, ne sæpius in labyrintho sine duce deerret, lucem a cl. Oudendorpio translatam,[1] non quidem magnam, sed aptam, et pro certo idoneam, ut jam diximus, supra dedimus.

NOTÆ

[1] Notæ sub finem Præfationis Oudend.
